ROZWÓJ POLSKI WSCHODNIEJ
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Polska Organizacja Turystyczna

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Polska Organizacja Turystyczna

Studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej (Część analityczna)

INSTYTUT TURYSTYKI

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej na lata 2007-2013

ROZWÓJ POLSKI WSCHODNIEJ
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Polska Organizacja Turystyczna

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ
ROZWOJU REGIONALNEGO

Polska Organizacja Turystyczna

Studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej (Część analityczna)

Wykonawcy:

mgr Michał Bucholz
dr Leszek Butowski
mgr Maria Byszewska-Dawidek
dr Andrzej Jagusiewicz
mgr Iwona Kulesza
dr Krzysztof Łopaciński
dr Jan Owsiak
mgr Bożena Radkowska
dr Janusz Sewerniak

INSTYTUT TURYSTYKI

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej na lata 2007-2013

Zleceniodawca:
Polska Organizacja Turystyczna
00-613 Warszawa, ul. Chałubińskiego 8
tel. 022 536 70 80, fax. 022 536 70 55

Wykonawca:
Instytut Turystyki Sp. z o.o.
02-511 Warszawa, ul. Merliniego 9a
tel. 022 844 63 47, fax 022 844 12 63

Spis treści

Spis treści 1
I.Wprowadzenie 4
1. Ogólne założenia, cel i zakres „Studium” 4
2. Tryb i metodyka prac 4
3. Podstawowe źródła informacji i narzędzia badawcze wykorzystane w pracy. 5
II.Ogólna charakterystyka wybranych elementów struktury społeczno-gospodarczej województw wschodnich w kontekście ich atrakcyjności turystycznej 8
1. Położenie, struktura terytorialna, powierzchnia i ludność 8
2. Gospodarka i turystyka. Wskaźniki gospodarcze i turystyczne 10
3. Ochrona środowiska 13
4. Transport pasażerski (drogowy, kolejowy i lotniczy) oraz dostępność komunikacyjna z kraju i z zagranicy 20
III.Podstawowe kierunki rozwoju turystyki w województwach Polski Wschodniej w świetle krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych 30
1. Założenia rozwojowe zawarte w opracowaniach o zasięgu krajowym i makroregionalnym 30
1.1. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015. 30
1.2. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. 35
1.3. Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku. 37
1.4. Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015. 40
2. Ustalenia rozwojowe wynikające ze strategii i programów wojewódzkich 43
2.1. Analiza pięciu strategii regionalnych województw Polski Wschodniej i problemów stykowych pomiędzy województwami Polski Wschodniej a innymi regionami 43
2.2. Ekspertyzy dotyczące rozwoju Polski Wschodniej 45
2.3. Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013 50
2.4. Dokumenty wojewódzkie 56
3. Bilans rekomendacji i ustaleń (główne zamierzenia) w zakresie rozwoju produktów turystycznych w latach 2007-2013 na podstawie analizy dokumentów strategicznych 99
IV.Diagnoza turystyki w Polsce Wschodniej w układzie regionalnym (województwa, podregiony) 110
1. Dominujące walory i atrakcje turystyczne stanowiące podstawę produktów turystycznych regionu 110
1.1. Walory i atrakcje przyrodnicze 110
1.2. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe 115
2. Przyjazdowy ruch turystyczny do województw Polski Wschodniej (lata 2006-2007) 120
2.1. Zagraniczne migracje turystyczne do województw wschodnich ze wskazaniem segmentów rynkowych, typów turystyki, celów pobytu, miejsca noclegów, krajów emisyjnych (źródłowych), wielkości ponoszonych wydatków itp. 120
2.2. Podróże turystów krajowych do województw wschodnich i ich struktura w podziale na przyjazdy długo- i krótkookresowe: podstawowe segmenty, cele przyjazdów, formy organizacyjne,

rodzaje zakwaterowania, środki transportu, migracje międzywojewódzkie i inne ... 129
2.3. Ruch turystyczny rejestrowany w bazie zbiorowego zakwaterowania ... 140
2.4. Perspektywy rozwoju turystyki krajowej i zagranicznej z uwzględnieniem podstawowych segmentów oraz prognozą ruchu przyjazdowego z kraju i zagranicy na lata 2009-2013 w województwach Polski Wschodniej. ... 164
3. Wiodące elementy zagospodarowania turystycznego i infrastruktury i usługowej ... 169
3.1. Baza turystyczna zbiorowego zakwaterowania ... 169
3.2. Baza turystyczna indywidualnego zakwaterowania ... 184
3.3. Baza żywieniowa i gastronomia hotelowa ... 186
3.4. Szlaki turystyczne Polski Wschodniej ... 192
3.5. Obiekty konferencyjne i wystawienniczo-targowe ... 198
3.6. Obiekty sportowo-rekreacyjne ... 199
3.7. Placówki informacji turystycznej ... 200
3.8. Biura podróży i agencje turystyczne ... 201
3.9. Kadry turystyczne ... 202
V. Podstawowe przesłanki i uwarunkowania rozwojowe turystyki w województwach Polski Wschodniej ... 207
1. Analiza SWOT – identyfikacja mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń w zakresie rozwoju turystyki, w układzie wojewódzkim ... 207
1.1. Województwo lubelskie ... 208
1.2. Województwo podkarpackie ... 219
1.3. Województwo podlaskie ... 225
1.4. Województwo świętokrzyskie ... 232
1.5. Województwo warmińsko-mazurskie ... 240
1.6. Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013 ... 243
2. Synteza uwarunkowań rozwojowych turystyki w makroregionie wschodnim ... 245
2.1. Uwarunkowania rozwoju turystyki w województwach objętych opracowaniem ... 245
2.2. Analiza SWOT – identyfikacja silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla turystyki w makroregionie wschodnim ... 246
2. 3. Identyfikacja i ocena głównych problemów, determinant i wyzwań rozwojowych dla turystyki w makroregionie wschodnim ... 255
VI. Produkty turystyczne Polski Wschodniej o kluczowym znaczeniu rozwojowym (dla zrównoważonego rozwoju regionalnego) ... 258
1. Dominujące formy turystyki (kategorie produktów) w województwach wschodnich wynikające z wielkości zasobów i potencjału rozwojowego ... 258
2. Kluczowe produkty turystyczne makroregionu, identyfikacja i charakterystyka ... 260
2.1. Produkty turystyczne makroregionu na rynkach zagranicznych i rynku krajowym ... 260
2.2. Produkty turystyczne makroregionu (wizerunkowe, podstawowe, niszowe, potencjalne) ... 267
2.3. Produkty turystyczne makroregionu jako podstawa do kampanii promocyjnej ... 273
Uzasadnienie wyboru grup ... 282

3. Analiza wizerunku i rozpoznawalności regionalnych produktów turystycznych Polski Wschodniej z uwzględnieniem podstawowych grup nabywców (segmenty popytu) ... 284
3.1. Mieszkańcy makroregionu i jego województw ... 284
3.2. Turyści krajowi i z regionów sąsiednich ... 286
3.3. Goście zagraniczni, w tym z sąsiednich regionów przygranicznych ... 287
3.4. Podsumowanie ... 289
4. Ocena konkurencyjności regionalnych produktów turystycznych w województwach wschodnich w relacji do oferty krajowej i przygranicznej w państwach sąsiednich, z uwzględnieniem potrzeb głównych grup nabywców (odbiorców) ... 290
VII. Grupy nabywców (odbiorców) oferty regionalnych produktów turystycznych Polski Wschodniej. Charakterystyka demograficzna i psychograficzna ... 295
1. Mieszkańcy regionu Polski Wschodniej ... 295
2. Pozostali turyści krajowi i mieszkańcy regionów sąsiednich ... 296
3. Turyści zagraniczni, w tym z sąsiednich regionów przygranicznych ... 297
4. Podsumowanie ... 298
VIII. Syntetyczne wnioski i rekomendacje do promocji zrównoważonego rozwoju turystyki w Polsce Wschodniej ... 299
1. Wykaz rozwojowych produktów turystycznych na potrzeby promocyjne, ze wskazaniem potencjalnych grup nabywców ... 299
2. Podstawowe rynki potencjalnych grup nabywców z charakterystyką marketingową ... 300
3. Propozycje mierników efektywności w zakresie promocji turystycznej regionu. ... 301
IX. Załączniki ... 303
Załącznik 1. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe ... 304
Załącznik 2. Zwiedzający wybrane muzea i instytucje paramuzealne w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim w 2007 r. ... 360
Załącznik 3. Regionalni partnerzy do realizacji projektu w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim. ... 364
X. Mapy ... 366

I. Wprowadzenie

1. Ogólne założenia, cel i zakres „Studium”

Przedmiotem zamówienia Polskiej Organizacji Turystycznej było opracowanie analitycznej części *Studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej,* stanowiącego pierwszy komponent projektu *Promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki.*

Projekt realizowany jest przez Polską Organizację Turystyczną w ramach Działania V.1. Programu Operacyjnego *Rozwój Polski Wschodniej na lata 2007-2013*.

Analityczna część *Studium*, będąca przedmiotem niniejszego opracowania, ma dostarczyć materiał analityczno-rekomendacyjny niezbędny do opracowania strategii komunikacji na potrzeby kampanii promocyjnej zrównoważonego rozwoju turystyki makroregionu Polski Wschodniej w kraju i za granicą. Ta kampania jest drugim komponentem projektu. Strategia komunikacji, przedmiot odrębnego zamówienia, stanowić będzie strategiczno-koncepcyjną część *Studium*.

Na podstawie przeprowadzonych studiów i analiz autorzy studium rekomendują, aby kluczowym celem strategii komunikacji promocyjnej w planowanej kampanii było wzmocnienie roli i miejsca Polski Wschodniej w działaniach wynikających z *Kierunków rozwoju turystyki do 2015 roku* i *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. Dlatego też w rekomendacjach do strategii znalazły się zapisy o produktach i rynkach, dla których przede wszystkim powinny być realizowane dodatkowe działania marketingowe.

Studium zostało zrealizowane przez zespół pracowników i współpracowników Instytutu Turystyki przy znaczącym udziale przedstawicieli regionalnych organizacji turystycznych i urzędów marszałkowskich z województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Za wkład w realizację *Studium,* za pomoc i uwagi, zespół Instytutu Turystyki pragnie wszystkim serdecznie podziękować.

2. Tryb i metodyka prac

Analityczną część *Studium* wykonano w listopadzie i na początku grudnia 2008 roku. Wersję roboczą przedstawiono do konsultacji członkom Grupy Roboczej do spraw realizacji Działania V.1 Programu Operacyjnego *Rozwój Polski Wschodniej*: „Promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki”. Wersję roboczą *Studium* przedyskutowano w siedzibie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości 10 grudnia 2008 roku. Wyniki prac i analiz były konsultowane z przedstawicielami:

- Ministerstwa Rozwoju Regionalnego,
- regionalnych organizacji turystycznych z pięciu województw tworzących makroregion Polska Wschodnia,
- urzędów marszałkowskich pięciu województw tworzących makroregion Polska Wschodnia,
- Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości,
- Polskiej Organizacji Turystyki,
- Ministerstwa Sportu i Turystyki,
- Ministerstwa Gospodarki,
- Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych.

Zgodnie z przyjętą metodyką, *Studium* oparte jest przede wszystkim na analizie różnego rodzaju materiałów i dostępnych źródeł materiałowych opisanych w punkcie 3.

Należy podkreślić, że zebrane i wykorzystane materiały analityczne dotyczące poszczególnych województw Polski Wschodniej rozpatrywano na tle całego kraju. Na podstawie zgromadzonych i opracowanych pod kątem realizacji celu pracy materiałów i źródeł przedstawiono wnioski i rekomendacje zespołu autorskiego dotyczące zwłaszcza promocji zrównoważonego rozwoju produktów turystycznych w Polsce Wschodniej.

3. Podstawowe źródła informacji i narzędzia badawcze wykorzystane w pracy

Podstawowymi źródłami informacji były różne materiały źródłowe dotyczące podjętej problematyki, które podzielić można umownie ze względu na ich zasięg przestrzenny na cztery grupy.

Do pierwszej grupy należą materiały źródłowe dotyczące całej Polski, związane bezpośrednio lub pośrednio z zagadnieniami i problematyką uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej. Są to przede wszystkim materiały Głównego Urzędu Statystycznego obejmujące różne dane odnoszące się do poszczególnych województw oraz materiały i źródła Ministerstwa Środowiska. Na podstawie materiałów Ministerstwa Środowiska opracowano takie zagadnienia, jak powierzchnia Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) i Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO).

Dane GUS (z 2006 i 2008 r.) dotyczą ogólnych informacji opisujących poszczególne województwa, w tym takich jak powierzchnia, lesistość, ludność, stopa bezrobocia, wskaźniki urbanizacji i podstawowe dane o obszarach chronionych.

Spośród danych GUS wykorzystanych do realizacji pracy wymienić należy przede wszystkim informacje dotyczące:

- ruchu turystycznego rejestrowanego w bazie noclegowej zbiorowego zakwaterowania w latach 2006 i 2007; chodzi zwłaszcza o takie informacje, jak liczby turystów korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania ogółem i w układzie miesięcznym,
- liczby turystów korzystających z noclegów, liczby noclegów udzielonych turystom oraz długości pobytu turystów w bazie zbiorowego zakwaterowania w układzie powiatowym w 2007 roku,
- liczby noclegów udzielonych w bazie zbiorowego zakwaterowania w latach 2006 i 2007 w układzie miesięcznym,
- liczby turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w latach 2006 i 2007 w układzie miesięcznym,
- liczby noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w układzie miesięcznym,
- liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania według ich stałego miejsca zamieszkania w 2007 roku (w tym w krajach o największej frekwencji)
- liczby noclegów udzielonych turystom zagranicznym według ich stałego miejsca zamieszkania w bazie zbiorowego zakwaterowania w 2007 roku,
- liczby obiektów zbiorowego zakwaterowania,
- miejsc noclegowych w hotelach i ośrodkach wczasowych w latach 2000-2007,
- liczby miejsc zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej,
- podstawowych danych o bazie zbiorowego zakwaterowania w 2007 roku,
- stopnia wykorzystania miejsc noclegowych w bazie zbiorowego zakwaterowania,
- miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzajów,
- struktury miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzajów i kategorii w 2007 roku,
- hoteli według kategorii w 2007 roku,

- placówek uzdrowiskowych w 2007 roku,
- bazy zbiorowego zakwaterowania w wybranych powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku (powyżej 500 miejsc noclegowych),
- budynków zakwaterowania turystycznego oddanych do użytkowania w 2007 roku,
- placówek gastronomicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w 2006 i 2007 roku,
- gastronomii hotelowej w 2007 roku,
- struktury placówek gastronomicznych w 2007 roku,
- restauracji, barów i stołówek w obiektach zbiorowego zakwaterowania w 2007 roku,
- placówek gastronomicznych według rodzajów obiektów noclegowych w 2007 roku, w tym placówek gastronomicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w wybranych powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku (powyżej 10 placówek).

Drugą grupę stanowią materiały źródłowe dotyczące zarówno charakterystyki, jak i określenia kierunków rozwoju Polski Wschodniej w granicach rozpatrywanych łącznie pięciu województw. Najważniejszym opracowaniem był w tej skali przestrzennej *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej* 2007-2013, opracowany w 2007 roku. Do innego rodzaju należą opracowania branżowe, np. *Strategia zintegrowanego zarządzania granicą* opracowana przez Międzyresortowy Zespół ds. Zagospodarowania Granicy Państwowej.

Trzecią, najliczniejszą grupę stanowią szczegółowe dane, informacje i materiały dotyczące poszczególnych województw Polski Wschodniej, w tym opracowania planistyczne, branżowe i inne dotyczące tych województw oraz prace i analizy Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Do zebranych i wykorzystanych opracowań planistycznych, branżowych i innych, dotyczących poszczególnych województw Polski Wschodniej należą przede wszystkim plany zagospodarowania przestrzennego, strategie rozwoju i regionalne programy operacyjne. Są to takie opracowania, jak:

- *Regionalny Program Operacyjny - Warmia i Mazury na lata 2007-2013,*
- *Regionalny Program Operacyjny województwa lubelskiego na lata 2007-2013,*
- *Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla województwa lubelskiego.*
- *Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013,*
- *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014,*
- *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego.*

Szczegółowy wykaz opracowań przedstawiony został w rozdziale III. *Podstawowe kierunki rozwoju turystyki w województwach Polski Wschodniej w świetle krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych*.

Spośród prac i analiz Instytutu Turystyki Sp. z o.o. wykorzystanych do realizacji pracy wymienić należy przede wszystkim dane dotyczące:

- przyjazdów turystów zagranicznych do miejscowości położonych na terenie województw regionu w latach 2006 i 2007, w tym według grup krajów, celów pobytu, sposobów organizacji podróży, ze względu na miejsce noclegu, oraz wydatków turystów zagranicznych na osobę – szacowane na podstawie badań ankietowych realizowanych na przejściach granicznych,
- krajowych podróży długookresowych i krótkookresowych, w tym według celów pobytu, sposobu organizacji podróży, rodzajów zakwaterowania, w odniesieniu do poszczególnych pór roku – gromadzone od 1972 roku na podstawie badań ankietowych realizowanych w domach respondentów,

- bazy turystycznej indywidualnego zakwaterowania (baza kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych oraz pozostałych turystycznych kwater prywatnych). Dane te uzyskano z corocznych badań ankietowych we wszystkich gminach Polski,
- kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych w 2007 roku,
- bazy indywidualnego zakwaterowania w wybranych powiatach w 2007 roku.

Czwartą grupę stanowią materiały opracowane przez Instytut Turystyki Sp. z o.o. dotyczące:

- szlaków turystycznych; opracowano je na podstawie danych Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego i materiałów odpowiednich urzędów marszałkowskich,
- obiektów sportowo-rekreacyjnych; opracowano je na podstawie materiałów własnych oraz wojewódzkich stacji sanitarno-epidemiologicznych,
- placówek informacji turystycznej; opracowano je na podstawie własnych materiałów Instytutu Turystyki Sp. z o.o. oraz danych regionalnych organizacji turystycznych,
- biur podróży, a także usług w zakresie informacji turystycznej, przewodnictwa i pilotażu, na podstawie danych poszczególnych organizatorów i pośredników,
- kadr turystycznych – na podstawie szacunków własnych Instytutu Turystyki w nawiązaniu do zakresu i rodzaju działalności zawartych w pojęciu „Działalność związana z turystyką" (PKD 63.3).

Ważnym źródłem informacji były doświadczenia i materiały zdobyte w ramach prac badawczych dotyczących atrakcji turystycznych wszystkich województw oraz pozyskane w trakcie prac nad rządowym dokumentem *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku* i dokumentem Polskiej Organizacji Turystycznej *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*.

Przedstawione w załączniku atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe zestawiono głównie na podstawie opracowań planistycznych dotyczących poszczególnych województw Polski Wschodniej, z uzupełnieniami na podstawie wybranych opracowań krajoznawczych (np. przewodniki turystyczne, foldery, inne materiały informacyjne).

II. Ogólna charakterystyka wybranych elementów struktury społeczno-gospodarczej województw wschodnich w kontekście ich atrakcyjności turystycznej

1. Położenie, struktura terytorialna, powierzchnia i ludność

Makroregion Polska Wschodnia obejmuje pięć województw, a mianowicie: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie, z których trzy (podlaski, lubelski i podkarpacki) graniczą bezpośrednio ze wschodnimi sąsiadami Polski: Litwą, Białorusią, Ukrainą i Słowacją. Województwo warmińsko-mazurskie leży przy północnej granicy z Rosją (Obwód Kaliningradzki). Jedynie województwo świętokrzyskie nie jest regionem granicznym. Leży na zachód od województw lubelskiego i podkarpackiego.

Województwa te zajmują łącznie powierzchnię 99,0 tys. km², co stanowi 31,6% obszaru Polski. Polska Wschodnia podzielona jest na 101 powiatów i 701 gmin (tab. 1). Najwięcej gmin jest w województwie lubelskim (213), najmniej zaś w świętokrzyskim (102).

Tab. 1. Wybrane dane dotyczące województw Polski Wschodniej

L.p.	Rodzaj danych	WM	PL	LU	ŚW	PK	Polska Wsch.
1.	Ludność (w tys.)***	1426,4	1191,9	2163,4	1273,6	2097,3	**8152,6**
2.	Ludność na 1 km^2	58,9	59,0	86,2	108,9	117,8	**82,3**
3.	Ludność miejska (w tys.)***	854,9	709,9	1007,3	577,6	860,2	**4009,9**
4.	Ludność wiejska (w tys.)***	571,5	482,0	1156,1	696,0	1237,1	**4142,7**
5.	Wskaźnik urbanizacji (w %)	59,9	59,6	46,6	45,4	41,0	**49,2**
6.	Stopa bezrobocia (w %)***	15,4	8,8	10,5	13,2	12,2	**12,0**
7.	Powierzchnia (w tys. km^2)	24,2	20,2	25,1	11,7	17,8	**99,0**
8.	Wody powierzch. (w tys. ha)**	120,5	27,3	19,6	8,0	19,6	**195,0**
9.	Wody powierzch. (w %)**	5,0	1,4	0,8	0,7	1,1	**2,0**
10.	Lasy (w tys. ha)*	729,4	607,9	565,6	323,8	656,2	**2882,9**
11.	Lesistość (w %)*	30,2	30,1	22,5	27,7	36,8	**29,1**
12.	Obszary chronione (w %)**	46,3	32,0	22,7	62,6	44,5	**41,7**
13.	Liczba gmin	116	118	213	102	152	**701**
14.	Liczba powiatów	21	17	24	14	25	**101**

Opracowanie własne na podstawie danych GUS z 2006, 2007** i 2008** r. (Oznaczenie województw: WM – warmińsko-mazurskie, PL – podlaskie, LU – lubelskie, ŚW – świętokrzyskie, PK – podkarpackie).*

Ważnym elementem współdecydującym o rozwoju produktów turystycznych są wody powierzchniowe, lasy i obszary chronione. Wody powierzchniowe w makroregionie zajmują 195,0 tys. ha, co stanowi 2% jego całkowitej powierzchni. Największą powierzchnię wody te zajmują w województwach warmińsko-mazurskim (120,5 tys. ha) i podlaskim (27,3 tys. ha). Na terenie makroregionu Polska Wschodnia występuje 2,9 mln ha lasów. Największą powierzchnię (729,4 tys. ha) zajmują lasy w województwie warmińsko-mazurskim, co stanowi ponad 30% powierzchni tego regionu. Duże powierzchnie leśne występują także w województwach podkarpackim (656,2 tys. ha) i podlaskim (607,9 tys. ha). Wskaźniki lesistości wahają się od 22,5% w regionie lubelskim do 36,8% w podkarpackim (tab. 1).

Obszary chronione zajmują 41,7% powierzchni Polski Wschodniej (tab. 1, rys. 1). Jest to obszar 41,2 tys. km^2. Najwięcej (62,6%) obszary te zajmują w województwie świętokrzyskim, najmniej zaś w lubelskim (22,7%).

Według najnowszych danych GUS (czerwiec 2008), makroregion Polska Wschodnia zamieszkuje 8152,6 tys. osób, a więc 21,4% ludności kraju. W stosunku do 2007 roku jest to o 41,5 tys. mniej. Spośród pięciu województw najwięcej osób zamieszkuje województwa: lubelskie (2163,4 tys.) i podkarpackie (2097,3). Najsłabiej zaludnione są: podlaskie i świętokrzyskie (tab. 1, rys. 2).

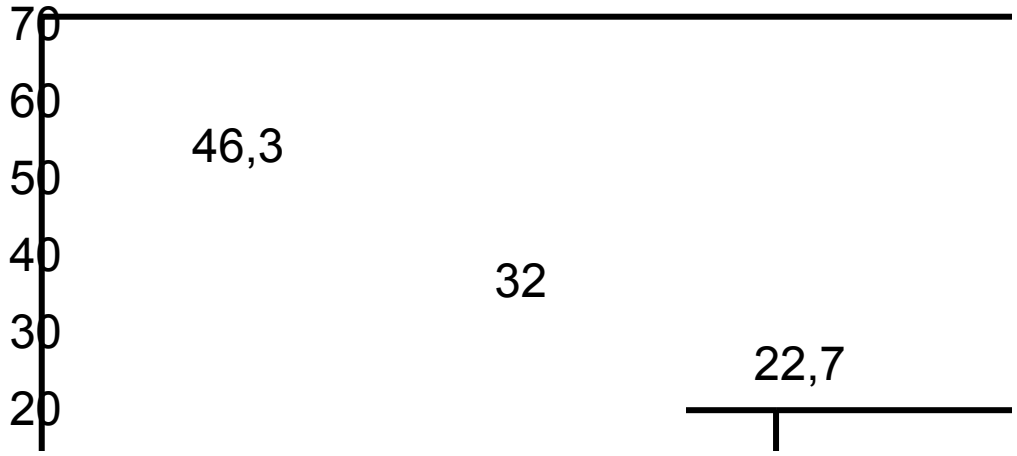

Źródło: dane GUS.

Rys. 1. Udział obszarów chronionych (w %) w powierzchni województw Polski Wschodniej.

Pod względem gęstości zaludnienia makroregion charakteryzuje się średnią 82,3 os/km^2. Jest to tylko 67,5% średniej dla całej Polski (122 os/km^2). Szczególnie niskie średnie gęstości zaludnienia występują w województwach: warmińsko-mazurskim i podlaskim, ze wskaźnikami wynoszącymi odpowiednio 58,9 i 59,0 os/km^2. Jest to ponad dwukrotnie mniej niż średnia dla Polski.

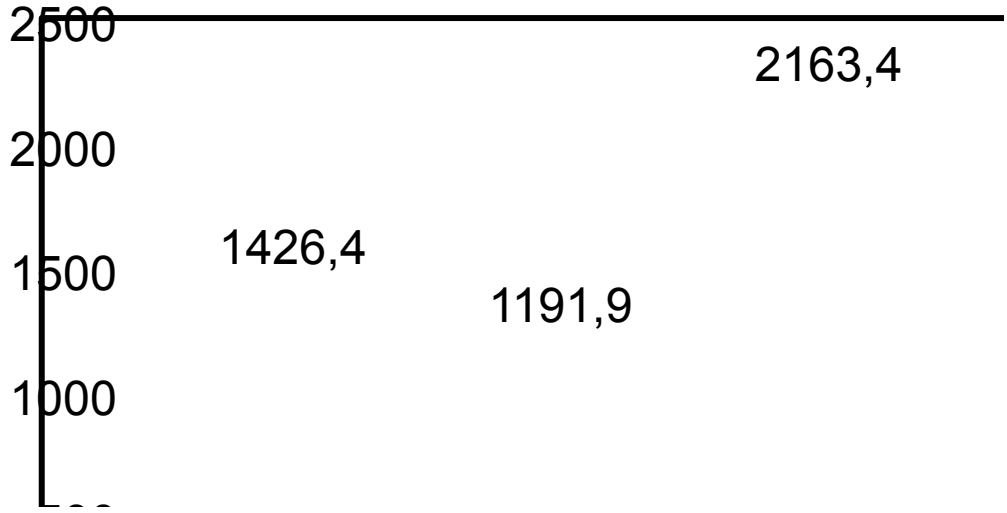

Źródło: dane GUS.

Rys. 2. Liczba ludności (w tys.) w województwach Polski Wschodniej (stan na 30.VI.2008).

Poziom urbanizacji makroregionu Polski Wschodniej jest w stosunku do całego kraju bardzo niski. W czerwcu 2008 roku wynosił 49,2%, dla Polski zaś – 61,0%. Najwyższe wskaźniki urbanizacji występują w województwach o najniższej gęstości zaludnienia, a więc warmińsko-mazurskim i podlaskim. Udział ludności miejskiej w tych województwach w 2008 roku wynosił odpowiednio 59,9% i 59,6%. Z kolei województwa: lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie, charakteryzują się wskaźnikami urbanizacji poniżej 50%. Na terenie Polski Wschodniej tylko trzy miasta zaliczyć można do dużych ośrodków miejskich, liczących ponad 200 tys. mieszkańców (w 2007 r.). Są to: Lublin (351,8 tys.), Białystok (294,1 tys.) i Kielce (205,9 tys.).

Cenne dla rozwoju turystyki jest to, że ludność zamieszkała na terenie Polski Wschodniej jest bardzo zróżnicowana pod względem etnicznym i kulturowym. Poza Polakami mieszkają tu Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Żydzi i Tatarzy, którzy zachowali swoją kulturę, obyczaje i religie.

Makroregion Polski Wschodniej charakteryzuje się spadkiem liczby ludności, mimo dodatniego przyrostu naturalnego. Wynika to głównie z odpływu do bogatszych regionów Polski i za granicę. Głównym powodem jest poszukiwanie pracy, gdyż w makroregionie notowane jest stosunkowo wysokie bezrobocie (tab. 1). Tylko w województwie podlaskim stopa bezrobocia nie przekracza 10%; w regionie warmińsko-mazurskim wynosi aż 15,4%.

2. Gospodarka i turystyka. Wskaźniki

Różnice poziomu gospodarczego między pięcioma województwami analizowanymi całościowo jako makroregion Polska Wschodnia oraz każdym z osobna a całą Polską, określono na podstawie szeregu obiektywnych wskaźników. W odniesieniu do wskaźników PKB omówiono dane GUS z 2005 roku, w przypadku pozostałych wskaźników – dane z roku 2007 (tab. 2). Dla wybranych wskaźników przedstawiono porównanie z województwem mazowieckim, jednym z najbogatszych w Polsce.

W 2005 roku wielkość PKB w Polsce wyniosła 983,3 mld zł. Na obszarze Polski Wschodniej wartość PKB to tylko 151,6 mld zł, a więc zaledwie 15,4%. Zważywszy że makroregion zajmuje 31,6% obszaru Polski, udział tych województw jest niewielki. Z analizowanych województw największy udział w tworzeniu PKB mają lubelskie: 38,4 mld zł i podkarpackie: 37,3 mld (tab. 2, rys. 3). W skali kraju stanowi to odpowiednio 3,9% i 3,8%. W porównaniu z województwem mazowieckim, gdzie PKB był największy i wynosił 210,2 mld zł, jest to tylko 18,3% w lubelskim i 17,7% w podkarpackim, czyli ponad pięć razy mniej.

Tab. 2. Zróżnicowanie podstawowych wskaźników gospodarczych i turystycznych w województwach Polski Wschodniej (wskaźniki PKB – dane za 2005 r., pozostałe wskaźniki – za 2007)

L.p.	Wskaźnik	WM	PL	LU	ŚW	PK	Pol. W.	Polska
1.	PKB w mln zł	28 153	22 909	38 388	24 794	37 319	151 563	983 302
2.	Udział w tworzeniu PKB (%)	2,9	2,3	3,9	2,5	3,8	15,4	100,0
3.	PKB na 1 mieszkańca w zł	19 709	19 075	17 591	19 274	17 789	18 688	25 767
4.	PKB na 1 mieszkańca – Polska = 100	76,5	74,0	68,3	74,8	69,0	72,5	100,0
5.	Średnie wynagrodzenie brutto (zł)	2 398	2 525	2 430	2 467	2 373	2 439	2 866
6.	Średnie wynagrodzenie – Polska = 100	83,7	88,1	84,8	86,1	82,8	85,1	100,0
7.	Pracujący (w tys.)	422,2	410,8	758,0	457,1	677,6	2 725,7	13 457,0
8.	Podmioty gospodarki narodowej (tys.)	113,1	88,7	151,5	106,9	142,1	602,3	3 685,6

L.p.	Wskaźnik	WM	PL	LU	ŚW	PK	Pol. W.	Polska
9.	Podmioty gospodarki narodowej (%)	3,1	2,4	4,1	2,9	3,9	16,4	100,0
10.	Produkcja sprzedana – przemysł (mln zł)	19 709	14 011	23 230	19 516	28 228	104 694	835 014
11.	Produkcja sprzedana – przemysł (%)	2,4	1,7	2,8	2,3	3,4	12,6	100,0
12.	Produkcja sprzedana – budown. (mln zł)	2 514	2 836	2 851	2 386	3 140	13 727	112 573
13.	Produkcja sprzedana – budownictwo (%)	2,2	2,5	2,5	2,1	2,8	12,1	100,0
14.	Liczba miejsc noclegowych (tys.)	38,2	11,3	19,0	9,8	20,7	99,0	582,1
15.	Korzystający z noclegów (tys.)	869,0	464,2	615,8	391,6	592,6	2 933,2	18 947,2
16.	Korzystający na 1000 mieszkańców	609	389	285	307	283	360	497
17.	Udzielone noclegi (tys.)	2 407,7	942,8	1 410,3	1 119,3	1814,2	7 694,3	54 953,7

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Średnia wartość PKB na 1 mieszkańca dla całego makroregionu wynosiła tylko 72,5% średniej ogólnokrajowej. W poszczególnych województwach Polski Wschodniej wartość ta wahała się od 68,3% w lubelskim do 76,5% w warmińsko-mazurskim. Analizując wartość tego wskaźnika w liczbach bezwzględnych można zauważyć, że był on najwyższy w warmińsko-mazurskim (19,7 tys. zł) i świętokrzyskim (19,3 tys.), najniższy zaś w województwach, które miały największy udział w tworzeniu PKB: lubelskim i podkarpackim (tab. 2). W porównaniu jednak z województwem najbogatszym: mazowieckim, gdzie wskaźnik na 1 mieszkańca w 2005 roku wynosił 40,8 tys. zł, wskaźniki w omawianym makroregionie były ponad dwukrotnie niższe.

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 3. Wartość PKB oraz PKB na 1 mieszkańca w województwach Polski Wschodniej.

Średnie wynagrodzenie brutto w makroregionie Polski Wschodniej w 2007 roku było nieznacznie zróżnicowane i wahało się od 2373 zł w województwie podkarpackim do 2525 zł w podlaskim. Średnia dla makroregionu wynosiła 2439 zł i stanowiła tylko 85,1% wartości średniej dla Polski (2866 zł) (tab. 2).

W 2007 roku, przy łącznej liczbie pracujących w Polsce wynoszącej 13,5 mln, w makroregionie Polski Wschodniej zatrudnionych było 2,7 mln, czyli 20,3%. Najwięcej zatrudnionych zanotowano w województwach lubelskim (758,0 tys.) i podkarpackim (677,6 tys.). Wiązać to należy przede wszystkim z liczbą ludności w tych regionach: mają prawie dwa razy więcej mieszkańców niż województwo podlaskie, w którym było zatrudnionych 410,8 tys. osób. Ma to również ścisły związek z liczbą podmiotów gospodarki

narodowej. W 2007 roku najwięcej tych podmiotów było zarejestrowanych w województwach lubelskim (151,5 tys.) i podkarpackim (142,1 tys.). W całej Polsce Wschodniej w 2007 roku zarejestrowanych było 602,3 tys. podmiotów gospodarki narodowej, a więc 16,4% wszystkich podmiotów zarejestrowanych w Polsce. Największy udział w liczbie podmiotów gospodarki narodowej zanotowano w regionach lubelskim (4,1%) i podkarpackim (3,9%) (tab. 2, rys. 4).

W makroregionie Polska Wschodnia wartość produkcji przemysłowej i budowlanej w 2007 roku stanowiła odpowiednio 12,6% i 12,1% wartości produkcji krajowej (tab. 2). Zważywszy na liczbę ludności i powierzchnię makroregionu, świadczy to o niskim poziomie jego uprzemysłowienia. Z pięciu omawianych województw największą wartość produkcji sprzedanej przemysłu w 2007 roku osiągnęło podkarpackie: 28,2 mld zł, co stanowi tylko 3,4% wartości krajowej oraz lubelskie – 23,2 mld (2,8%). Najsłabiej pod względem uprzemysłowienia należy ocenić województwo podlaskie, w którym wartość sprzedaży przemysłu wynosiła 14,0 mld zł. W stosunku do podkarpackiego jest to ponad dwukrotnie mniej. W budownictwie wartość sprzedanej produkcji jest znacznie mniejsza: w całym makroregionie wynosi 13,7 mld zł. Podobnie jak w przypadku przemysłu, największą wartość sprzedaną w budownictwie osiągnięto w województwie podkarpackim – 3,1 mld zł, co jednak w skali kraju wynosi tylko 2,8%.

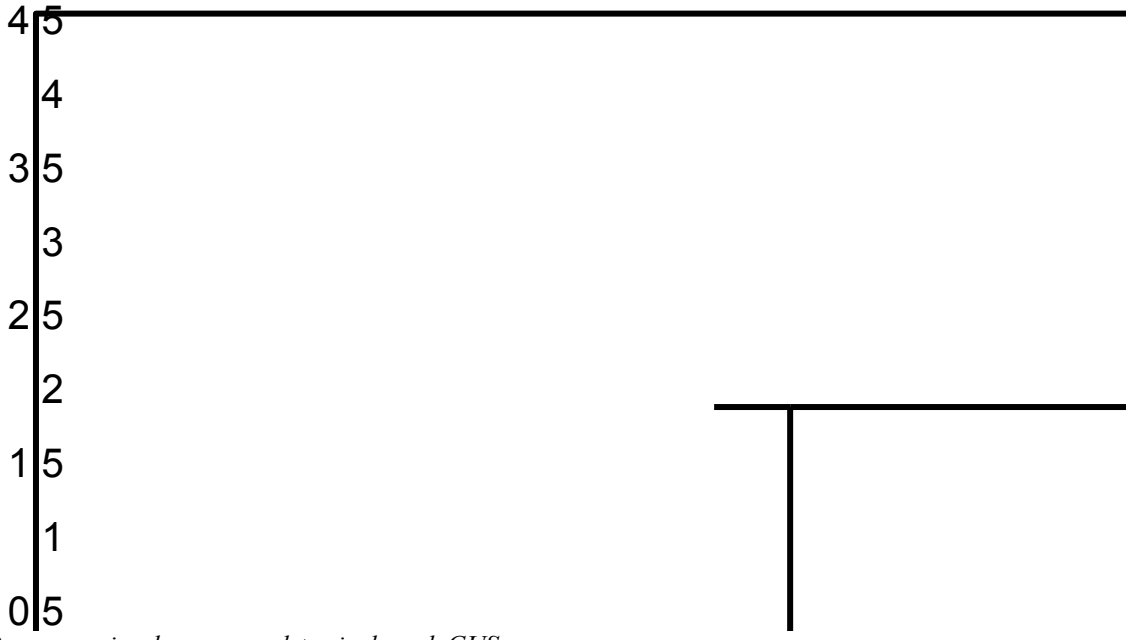

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 4. Wskaźniki procentowe udziału województw Polski Wschodniej w tworzeniu PKB, liczbie krajowych podmiotów gospodarczych oraz produkcji sprzedanej przemysłu i budownictwa.

Polska Wschodnia charakteryzuje się dużym potencjałem rozwoju gospodarki turystycznej. Wynika to z występującego w makroregionie bogatego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, atrakcyjnego w skali Europy. W bazie zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w 2007 roku było w sumie 99,0 tys. miejsc noclegowych, czyli 17,0% miejsc w tej bazie w Polsce (tab. 2). Najwięcej miejsc noclegowych zanotowano w bazie województwa warmińsko-mazurskiego (38,2 tys.), najmniej zaś w województwie świętokrzyskim: 9,8 tys., czyli prawie czterokrotnie mniej. Z bazy noclegowej w 2007 roku skorzystało 2,9 mln turystów. Wskaźnik liczby korzystających z noclegów na 1000 mieszkańców przedstawia „obciążenie" miejscowej

społeczności przez turystów. W 2007 roku województwach Polski Wschodniej wartość tego wskaźnika wynosiła od 283 w podkarpackim do 609 w warmińsko-mazurskim. Dla całego makroregionu wskaźnik kształtował się na poziomie wyraźnie niższym niż na Warmii i Mazurach: wynosił 360, dla Polski zaś – 497.

W 2007 roku w bazie zbiorowego zakwaterowania w makroregionie udzielono 7,7 mln noclegów, co stanowi tylko 14,0% noclegów udzielonych w tej bazie w Polsce (tab. 2). W stosunku do występujących na tym obszarze zasobów turystycznych jest to odsetek zbyt mały. Najwięcej noclegów udzielono także w regionie warmińsko-mazurskim (2,4 mln), najmniej zaś – w podlaskim (0,9 mln).

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka gospodarki i turystyki województw Polski Wschodniej wykazała, że jest to obszar różniący się na niekorzyść od pozostałej części kraju. Jest to zwłaszcza widoczne w świetle najbardziej miarodajnych wskaźników gospodarczych, a mianowicie wartości PKB, średniego wynagrodzeniu, liczby pracujących, liczby podmiotów gospodarki narodowej, produkcji sprzedanej. Wartość wszystkich tych wskaźników jest w Polsce Wschodniej niewspółmiernie niska w stosunku do jej potencjału obszarowego i ludnościowego. Jedną z największych szans dla tego obszaru jest gospodarka turystyczna. Polska Wschodnia to jeden z głównych obszarów turystycznych Polski i charakteryzuje się bardzo dużym potencjałem do rozwoju różnorodnych form turystyki.

3. Ochrona środowiska

Zagadnienia ochrony środowiska odniesiono przede wszystkim do krajowego systemu obszarów chronionych. Wynika to stąd, że system ten obejmuje najbardziej atrakcyjne turystycznie tereny, o największej koncentracji różnych form ruchu turystycznego. Są to zarówno formy turystyki pobytowej, jak wędrownej, zwłaszcza kwalifikowanej.

Należy podkreślić, że na najbardziej atrakcyjnych turystycznie obszarach chronionych występuje zarazem największy konflikt między względami użytkowymi a potrzebą ochrony środowiska przyrodniczego. Konflikt ten wynika z jednej strony z potrzeb społecznych i największego zainteresowania walorami przyrodniczymi, z drugiej zaś z potrzeby ochrony tych terenów przed nadmiernym ruchem turystycznym. Z powyższych względów przedstawiono tu problematykę ochrony środowiska na tle najważniejszych elementów krajowego systemu obszarów chronionych w województwach Polski Wschodniej. Z punktu widzenia celu niniejszej pracy, do najważniejszych elementów tego systemu należą parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerwaty przyrody, pomniki przyrody oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Elementy krajowego systemu obszarów chronionych w poszczególnych województwach Polski Wschodniej przedstawia tabela 3.

Tab. 3. Obiekty i obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w Polsce Wschodniej według województw w 2007 r.

Województwo	Parki narodowe	Rezerwaty przyrody	Parki krajobra-zowe	Obszary chronionego krajobrazu	Stanowiska dokumenta-cyjne	Użytki ekolo-giczne	Zespoły przyrodniczo krajobrazowe	Pomniki przyrody
POLSKA	**23**	**1423**	**120**	**412**	**153**	**6686**	**207**	**35074**
Warmińsko-mazurskie	-	104	8	66	1	104	12	2528
Podlaskie	4	93	3	13	2	248	1	2076
Lubelskie	2	85	16	19	4	194	7	1495
Świętokrzyskie	1	70	9	18	8	93	9	647
Podkarpackie	2	93	7	14	24	370	1	1534
Polska Wsch.	**9**	**445**	**43**	**130**	**39**	**1009**	**30**	**8280**

Źródło: dane GUS.

Najwięcej parków narodowych na omawianym obszarze znajduje się w województwie podlaskim, a rezerwatów przyrody – w warmińsko-mazurskim. Warmińsko-mazurskie jako jedyne nie posiada żadnego parku narodowego. Parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu najliczniej występują w województwie lubelskim. Z kolei największą liczbę stanowisk dokumentacyjnych utworzono w obrębie strefy górskiej na terenie województwa podkarpackiego, a użytki ekologiczne leżą przede wszystkim na terenach podkarpackiego i podlaskiego. Oba województwa mają natomiast niewiele zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Jeżeli chodzi o pomniki przyrody, to występuje duże zróżnicowanie liczbowe: najwięcej skupia ich warmińsko-mazurskie, najmniej – świętokrzyskie.

Problematyka środowiska naturalnego i relacje między możliwościami rozwoju gospodarki turystycznej a koniecznością ochrony środowiska są szeroko omówione w literaturze. Również w opracowaniach planistycznych problematyce tej poświęca się dużo miejsca[1]. Na obszarze Polski Wschodniej obszary prawnie chronione w 2007 roku zajmowały 41,2 tys. km^2, czyli 41,7% ogólnej powierzchni obszarów objętych ochroną w Polsce. O walorach tego makroregionu decydują zwłaszcza kompleksy jezior i lasów w części północnej, kompleksy przyrodniczo-turystyczne bagien biebrzańskich i narwiańskich, jak również tereny wyżynne i górskie zlokalizowane w części południowej.

Jak już zaznaczono, obszary najcenniejsze przyrodniczo są objęte ochroną rezerwatową. Wśród nich szczególną rolę odgrywają parki narodowe. W pięciu województwach Polski Wschodniej znajduje się ogółem 9 parków narodowych (na 23 w kraju), w tym: 4 w podlaskim, 2 w lubelskim, 2 w podkarpackim i 1 w świętokrzyskim. Zajmują one ogółem 1645 km^2, co stanowi aż 51,8 % powierzchni objętej tą formą ochrony w Polsce. Ponadto istnieją na tym obszarze 43 parki krajobrazowe, 445 rezerwatów przyrody, 130 obszarów chronionego krajobrazu, ponad 8 tys. pomników przyrody oraz ponad tysiąc innych obszarów i obiektów chronionych (użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i stanowiska dokumentacyjne przyrody nieożywionej). Potwierdzeniem rangi i ponadprzeciętnych walorów przyrodniczych parków narodowych w Polsce Wschodniej jest to, że wiele z nich ma status obszarów chronionych o randze międzynarodowej. Należy podkreślić, że parki narodowe: Białowieski, Poleski i Bieszczadzki są rezerwatami biosfery o zasięgu transgranicznym, a parki: Biebrzański, Wigierski, Narwiański i Poleski są obszarami chronionymi na mocy Konwencji Ramsarskiej o ochronie cennych terenów wodno-błotnych. Łącznie na terenie województw Polski Wschodniej znajduje się ponad 50% powierzchni wszystkich rezerwatów biosfery i blisko 60% obszarów objętych ochroną w ramach Konwencji Ramsarskiej w Polsce. Warto zwłaszcza zwrócić uwagę na szczególne walory przyrodnicze województwa podlaskiego, na którego terenie znajduje się blisko 50% powierzchni wszystkich obszarów Ramsar w Polsce.

Bardzo ważną rolę zarówno w dziedzinie ochrony środowiska, jak z punktu widzenia użytkowania turystycznego odgrywają międzynarodowe rezerwaty biosfery: „Karpaty Wschodnie" i „Polesie Zachodnie", które są jedynymi w Europie obszarami chronionymi powstałymi na pograniczu trzech państw. W skład pierwszego obszaru chronionego, utworzonego w roku 1992 na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim, z terenu Polski wchodzi Bieszczadzki Park Narodowy wraz z położonymi w niedalekim sąsiedztwie parkami krajobrazowymi Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskim. Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie", utworzony w 2002 roku, również leży na pograniczu trzech państw (Polska, Białoruś, Ukraina). Po stronie polskiej obejmuje Poleski Park Narodowy.

Należy podkreślić, że rezerwaty biosfery to chronione tereny o randze międzynarodowej, tworzące światowy system obszarów chronionych. Ustanawiane są przez

[1] Np. Program Operacyjny „Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013". Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007 – 2013 Warszawa, 2 października 2007 r.

UNESCO w ramach programu Człowiek i Biosfera (MaB). Rezerwaty biosfery są zakładane w celu ochrony reprezentatywnych fragmentów naturalnych biomów, unikatowych zespołów roślin i zwierząt wraz z ich ostojami, przykładowych jednostek fizjograficznych i krajobrazowych będących rezultatem tradycyjnego gospodarowania w harmonii z przyrodą, a także ekosystemów antropogenicznych i przekształconych, które mogą być w znacznej mierze przywrócone do stanu naturalnego. Instytucja rezerwatu biosfery pozwala na podjęcie pewnych wspólnych działań umożliwiających przeciwdziałanie niekorzystnym zjawiskom w ekosystemach.

Bardzo ważną rolę w zrównoważonym rozwoju turystyki w makroregionie Polska Wschodnia odgrywają obszary Natura 2000 (tab. 4). W województwach Polski Wschodniej występuje duże zróżnicowanie liczbowe tych obszarów. Odnosi się to zarówno do obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO), których jest 56, jak i Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO), występujących w liczbie 98. Najwięcej obydwu rodzajów obszarów Natura 2000 jest w województwie lubelskim, odpowiednio 21 i 48, najmniej – w świętokrzyskim, tylko 8.

Tab. 4. Obszary Natura 2000 na terenie Polski Wschodniej (stan na listopad 2008 r.)

L.p.	Nazwa obszaru Natura 2000	Powierzchnia obszaru (w ha)
WOJEWÓDZTWO WARMIŃSKO-MAZURSKIE		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		
1.	Bagna Nietlickie	4080,8
2.	Dolina Pasłęki	20669,9
3.	Doliny Omulwi i Płodownicy	34386,7
4.	Doliny Wkry i Mławki	28751,5
5.	Jezioro Dobskie	6452,2
6.	Jezioro Drużno	3088,8
7.	Jezioro Łuknajno	1380,2
8.	Jezioro Oświn i Okolice	2516,1
9.	Lasy Iławskie	25218,5
10.	Ostoja Poligon Orzysz	21208,0
11.	Ostoja Warmińska	142016,2
12.	Puszcza Borecka	18962,8
13.	Puszcza Napiwodzko-Ramucka	116604,7
14.	Puszcza Piska	172802,2
15.	Zalew Wiślany	32224,1
	Razem	**630362,7**
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)		
16.	Bieńkowo	122,7
17.	Budwity	450,9
18.	Dolina Drwęcy	6930,7
19.	Gązwa	499,1
20.	Gierłoż	56,9
21.	Jezioro Drużno	3088,8
22.	Jezioro Karaś	814,8
23.	Mamerki	162,1
24.	Ostoja Borecka	25340,1
25.	Ostoja Lidzbarska	7397,8
26.	Ostoja Welska	1591,5
27.	Przełomowa Dolina Rzeki Wel	1104,4
28.	Puszcza Romincka	14754,3
29.	Rzeka Pasłęka	6681,9

30.	Zalew Wiślany i Mierzeja Wiślana	40862,6
	Razem	**109858,6**
WOJEWÓDZTWO PODLASKIE		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		
1.	Bagienna Dolina Narwi	23471,1
2.	Dolina Dolnego Bugu	74309,9
3.	Dolina Dolnej Narwi	25906,5
4.	Dolina Górnej Narwi	18384,1
5.	Ostoja Biebrzańska	149929,1
6.	Puszcza Augustowska	105766,1
7.	Puszcza Knyszyńska	136144,9
8.	Puszcza Piska	172802,2
9.	Przełomowa Dolina Narwi	7649,2
10.	Puszcza Białowieska	63147,6
	Razem	**777510,7**
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)		
11.	Dolina Biebrzy	121002,6
12.	Jeleniewo	0,4
13.	Narwiańskie Bagna	6823,0
14.	Ostoja Knyszyńska	136084,4
15.	Ostoja Nadbużańska	46036,7
16.	Ostoja Suwalska	6349,5
17.	Ostoja w Dolinie Górnej Narwi	20306,8
18.	Ostoja Wigierska	15075,5
19.	Pojezierze Sejneńskie	7010,6
20.	Przełomowa Dolina Narwi	7649,2
21.	Puszcza Augustowska	134377,7
22.	Puszcza Białowieska	63147,6
23.	Schrony Brzeskiego Rejonu Umocnionego	117,1
	Razem	**563981,1**

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		
1.	Bagno Bubnów	2187,6
2.	Chełmskie Torfowiska Węglanowe	4309,4
3.	Dolina Dolnego Bugu	74309,9
4.	Dolina Górnej Łabuńki	1907,0
5.	Dolina Sołokiji	13667,8
6.	Dolina Szyszły	2557,2
7.	Dolina Środkowego Bugu	28096,6
8.	Dolina Środkowej Wisły	30848,7
9.	Dolina Tyśmienicy	7363,7
10.	Lasy Janowskie	60235,7
11.	Lasy Parczewskie	14024,3
12.	Lasy Strzeleckie	8749,5
13.	Małopolski Przełom Wisły	6972,8
14.	Ostoja Tyszowiecka	11029,4
15.	Polesie	18030,9
16.	Puszcza Solska	79349,1
17.	Roztocze	103503,3
18.	Uroczysko Mosty-Zahajki	5061,7
19.	Zbiornik Podedwórze	283,7

20.	Zbiornik w Nieliszu	2082,3
21.	Zlewnia Górnej Huczwy	6504,6
	Razem	**481075,2**
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)		
22.	Chmiel	25,8
23.	Czarny Las	19,8
24.	Dąbrowy Seroczyńskie	552,6
25.	Debry	179,5
26.	Dobromyśl	465,5
27.	Dobryń	87,8
28.	Dobużek	199,3
29.	Dolina Łętowni	1135,0
30.	Dolina Sieniochy	2693,1
31.	Dolina Szyszły	981,0
32.	Dolina Środkowego Wieprza	1523,3
33.	Dolny Wieprz	8182,3
34.	Gliniska	16,6
35.	Gościeradów	819,4
36.	Hubale	34,4
37.	Izbicki Przełom Wieprza	1778,1
38.	Jeziora Uściwierskie	2065,6
39.	Kąty	24,0
40.	Krowie Bagno	535,2
41.	Lasy Sobiborskie	9709,3
42.	Niedzieliska	17,6
43.	Olszanka	11,0
44.	Opole Lubelskie	2724,4
45.	Ostoja Nadbużańska	46036,7
46.	Ostoja Poleska	10159,2
47.	Pastwiska nad Huczwą	149,5
48.	Płaskowyż Nałęczowski	1080,7
49.	Podpakule	10,7
50.	Poleska Dolina Bugu	8173,3
51.	Popówka	55,7
52.	Przełom Wisły w Małopolsce	15116,4
53.	Puławy	115,7
54.	Roztocze Środkowe	8472,8
55.	Stawska Góra	5,0
56.	Suśle Wzgórza	27,2
57.	Sztolnie w Senderkach	80,6
58.	Świdnik	122,8
59.	Święty Roch	202,4
60.	Terespol	24,9
61.	Torfowiska Chełmskie	2090,2
62.	Torfowisko Sobowice	102,7
63.	Uroczyska Lasów Janowskich	4343,2
64.	Uroczyska Puszczy Solskiej	15557,5
65.	Wodny Dół	188,4
66.	Wygon Grabowiecki	8,4
67.	Zachodniowołyńska Dolina Bugu	1556,1
68.	Zarośle	391,8
69.	Żurawce	30,4
	Razem	**147882,9**

WOJEWÓDZTWO ŚWIĘTOKRZYSKIE		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		
1.	Dolina Nidy	19956,1
2.	Małopolski Przełom Wisły	6972,8
	Razem	**26928,9**
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)		
3.	Dolina Krasnej	1939,7
4.	Lasy Suchedniowskie	19120,9
5.	Łysogóry	5573,6
6.	Ostoja Nidziańska	26515,6
7.	Ostoja Przedborska	11605,2
8.	Przełom Wisły w Małopolsce	15116,4
	Razem	**79871,4**
WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		
1.	Beskid Niski	151966,6
2.	Bieszczady	111519,5
3.	Góry Słonne	55036,9
4.	Lasy Janowskie	60235,8
5.	Pogórze Przemyskie	65366,4
6.	Puszcza Sandomierska	129115,6
7.	Puszcza Solska	79349,1
8.	Roztocze	103503,3
	Razem	**756093,2**
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)		
9.	Bednarka	1289,2
10.	Fort Salis Soglio	51,8
11.	Góry Słonne	46019,2
12.	Horyniec	5630,3
13.	Jasiołka	686,7
14.	Kołacznia	0,1
15.	Łysa Góra	2743,8
16.	Ostoja Jaśliska	29279,0
17.	Ostoja Magurska	20084,5
18.	Ostoja Przemyska	39645,2
19.	Rymanów	5181,8
20.	Rzeka San	1374,8
21.	Sztolnie w Węglówce	37,0
22.	Trzciana	2285,5
23.	Uroczyska Lasów Janowskich	4343,2
24.	Uroczyska Puszczy Solskiej	15557,5
	Razem	**174209,6**

Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Środowiska.

W makroregionie Polski Wschodniej powierzchnia Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) oraz Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO) w poszczególnych województwach charakteryzuje się także znacznym zróżnicowaniem (tab. 5). Z zestawienia widać, że powierzchnia obszarów OSO jest ponad dwukrotnie większa od powierzchni obszarów SOO. Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) zajmują największą powierzchnię w województwach podlaskim i podkarpackim. W północnej części makroregionu występowanie obszarów NATURA 2000 nawiązuje głównie do terenów lęgowych oraz najważniejszych szlaków przelotów ptaków wędrownych. Z kolei Specjalne

Obszary Ochrony Siedlisk (SOO) największą powierzchnię zajmują w województwie podlaskim. Należy podkreślić, że w wielu wypadkach omawiane kategorie obszarów pokrywają się (tab. 4).

Tab. 5. Powierzchnia Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) i Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO) według województw Polski Wschodniej

L.p.	Województwo	Powierzchnia Obszarów Specjalnej Ochrony Ptaków (OSO) w ha	Powierzchnia Specjalnych Obszarów Ochrony Siedlisk (SOO) w ha
1.	Warmińsko-mazurskie	630 362,7	109 858,6
2.	Podlaskie	777 510,7	563 981,1
3.	Lubelskie	481 075,2	147 882,9
4.	Świętokrzyskie	26 928,9	79 871,4
5.	Podkarpackie	756 093,2	174 209,6
6.	**Polska Wschodnia**	**2 671 970,7**	**1 075 803,6**

Opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Środowiska.

Rozpatrując występowanie obszarów NATURA 2000 należy zwrócić uwagę na istotną zbieżność między położeniem tych obszarów a krajowym systemem obszarów chronionych, zwłaszcza parków narodowych oraz krajobrazowych. W wielu wypadkach obszary NATURA 2000 zostały utworzone na terenach o bardzo wysokiej atrakcyjności turystycznej i znacznej koncentracji ruchu turystycznego, w tym form charakteryzujących się dużą agresywnością w stosunku do środowiska przyrodniczego. Dotyczy to na przykład Roztocza Środkowego (woj. lubelskie), Bieszczadów (podkarpackie), pasma Łysogórskiego (świętokrzyskie), Puszczy Boreckiej i Rominckiej (warmińsko-mazurskie), a zwłaszcza parków narodowych Białowieskiego i Wigierskiego (podlaskie). Należy podkreślić, że obszary NATURA 2000 w województwach Polski Wschodniej skupiają ich najwięcej w porównaniu z pozostałą częścią kraju. Na omawianym obszarze znajduje się ponad 40% powierzchni zarówno wszystkich krajowych obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO), jak i specjalnych obszarów ochrony siedlisk (SOO). Również duża część projektowanych obszarów NATURA 2000 (proponowanych w ramach tzw. *Shadow List*) leży na terenie Polski Wschodniej.

Przez teren Polski Wschodniej przebiega kilka korytarzy ekologicznych o znaczeniu międzynarodowym. Należą do nich doliny największych rzek: Wisły, Bugu, Narwi i Biebrzy, oraz rejon Zalewu Wiślanego, stanowiący część szlaku wędrówek ptaków wiodącego wzdłuż wybrzeża Bałtyku. Poziom czystości środowiska naturalnego w Polsce Wschodniej jest stosunkowo wysoki, co jest w dużej mierze efektem niskiego poziomu industrializacji i urbanizacji na tym obszarze. Dotyczy to zwłaszcza województw warmińsko-mazurskiego i podlaskiego, wchodzących w skład obszaru funkcjonalnego Zielone Płuca Polski. Polska Wschodnia ma stosunkowo mało terenów zdegradowanych przez przemysł i charakteryzuje się stosunkowo niewielkim zanieczyszczeniem powietrza. Systematycznie zmniejsza się również ilość ścieków odprowadzanych do wód lub do ziemi. Podobnie jak w przypadku emisji zanieczyszczeń powietrza, również wielkość zrzutu ścieków w województwach Polski Wschodniej należy do najniższych w kraju. Tereny o podwyższonej presji na środowisko ograniczone są tam głównie do większych ośrodków miejskich, bezpośredniego sąsiedztwa uciążliwych zakładów przemysłowych, a także najbliższego otoczenia szlaków transportowych o dużym natężeniu ruchu, w tym ciężkiego ruchu tranzytowego.

4. Transport pasażerski (drogowy, kolejowy i lotniczy) oraz dostępność komunikacyjna z kraju i z zagranicy

Transport pasażerski drogowy, kolejowy i lotniczy oraz dostępność komunikacyjna z kraju i z zagranicy w aspekcie transgraniczności i powiązań europejskich odgrywają bardzo ważną rolę dla możliwości rozwoju gospodarki turystycznej. Problematyka ta jest szeroko opisana w literaturze. Na tej podstawie można stwierdzić, że Polska Wschodnia charakteryzuje się ogólnie znacznie gorszą dostępnością komunikacyjną niż reszta kraju. Należy podkreślić, że jest to jeden z ważnych elementów ograniczających możliwości dalszego rozwoju turystyki. Zagadnienia dostępności komunikacyjnej Polski Wschodniej w aspekcie możliwości rozwoju turystyki rozpatrzono poniżej w odniesieniu do poszczególnych województw, uwzględniając najważniejsze czynniki związane bezpośrednio z możliwościami i ograniczeniami rozwoju gospodarki turystycznej.

Województwo warmińsko-mazurskie[2], przez swoje położenie w Europie Środkowej na osi wschód-zachód, położenie w regionie Bałtyku oraz bezpośrednie sąsiedztwo z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej jest ważnym obszarem w europejskich powiązaniach komunikacyjnych. Sieć komunikacyjna w województwie jest stosunkowo dobrze rozwinięta.

Przez region przebiegają dwie główne linie kolejowe: Warszawa – Gdańsk i Toruń – Olsztyn – Ełk, oraz drogi krajowe:

Nr 7 – Warszawa – Nidzica – Elbląg – Gdańsk
Nr 15 – Toruń – Brodnica – Ostróda
Nr 16 – Grudziądz – Iława – Olsztyn – Ełk – Augustów
Nr 22 – Grzechotki (granica) – Elbląg – Malbork
Nr 51 – Bezledy (granica) – Olsztyn – Olsztynek
Nr 53 – Olsztyn – Szczytno – Myszyniec
Nr 54 – Chruściel – Braniewo – Gronowo (granica)
Nr 57 – Bartoszyce – Szczytno – Przasnysz
Nr 58 – Olsztynek – Szczytno – Pisz – Szczuczyn
Nr 63 – Węgorzewo – Giżycko – Pisz
Nr 65 – Gołdap (granica) – Ełk – Grajewo.

Duże znaczenie dla dostępności komunikacyjnej regionu powinien mieć port lotniczy w Szymanach koło Szczytna, obecnie nieczynny, który planuje się uruchomić w ciągu trzech lat. Istniejąca infrastruktura komunikacyjna nie pozwala jednak na pełne wykorzystanie tego położenia jako czynnika rozwoju, wpływając niekorzystnie na dostępność komunikacyjną i atrakcyjność inwestycyjną regionu. Powiązania międzynarodowe umożliwiają również: międzynarodowy port morski w Elblągu i Fromborku, międzynarodowe przejścia graniczne (drogowe) w Bezledach, Gronowie i Gołdapi oraz kolejowe w Braniewie, Skandawie i Głomnie.

Podstawowa sieć dróg ukształtowana jest prawidłowo, zapewnia możliwości powiązań wewnątrzregionalnych. Sieć dróg o twardej nawierzchni w województwie liczy 12 352 km, w tym sieć dróg krajowych 1 324 km, a wojewódzkich – 1914. Problemem jest zły stan techniczny dróg, brak obwodnic i duża liczba obiektów nienormatywnych (mostów, wiaduktów: 1337 obiektów w 2005 r.) w ciągach dróg. Drogi Warmii i Mazur są w większości kręte i wąskie, z drzewami w skrajni, bez utwardzonych poboczy, ze zdewastowaną nawierzchnią. Na 100 km² przypada tylko 51,5 km dróg publicznych o twardej nawierzchni, przy średniej w kraju – 81,2 km. Najbardziej obciążone i wymagające pilnej

[2] Źródło: Regionalny Program Operacyjny – Warmia i Mazury na lata 2007-2013. Projekt przyjęty przez Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego w dniu 17 września 2007 r.

modernizacji, a zarazem strategiczne dla rozwoju regionu i komunikacji z innymi regionami, są drogi krajowe: nr 16 Grudziądz – Olsztyn – Augustów, międzynarodowa E 77 relacji Gdańsk – Olsztynek – Nidzica – Warszawa – Kraków – Budapeszt (jako droga krajowa oznaczona nr 7) oraz nr 51 relacji Olsztynek – Olsztyn – Bezledy. Władze regionalne stale rekomendują rządowi polskiemu udoskonalenie tych połączeń jako priorytetowych.

Województwo warmińsko-mazurskie ma stosunkowo gęstą sieć kolejową, jednak w latach 1999-2004 długość linii eksploatowanych zmalała prawie o 20% (w kraju o 12%). Modernizacji i napraw wymagają także połączenia między Warmią i Mazurami a głównymi ośrodkami miejskimi w kraju. Jeżeli chodzi o infrastrukturę transportową-wodną, to ogólna długość dróg wodnych śródlądowych wynosi 352 km. Najważniejsze drogi śródlądowe to[3] Kanał Elbląski, Jezioro Jeziorak, Pisa oraz szlak Wielkich Jezior Mazurskich.

Na obszarze województwa, na Zalewie Wiślanym, który ma połączenie z Morzem Bałtyckim oraz portami morskimi nad Zatoką Gdańską: Gdańskiem i Gdynią, znajdują się wewnętrzne drogi morskie. Węzłem dróg wodnych morskich i śródlądowych jest Elbląg. Port w Elblągu ma dobrą infrastrukturę (nabrzeża wyposażone są w urządzenia cumownicze, można dokonywać przeładunku towarów sypkich, są tory poddźwigowe i bocznica kolejowa). Ruch statków na Zalewie odbywa się wyznaczonymi torami wodnymi. Główny tor wodny prowadzi przez środek Zalewu z Elbląga do granicy z Rosją, od niego wiodą odgałęzienia do portów i przystani. Tory wodne wymagają pogłębienia. Dotyczy to zarówno toru głównego, jak i torów doprowadzających statki do portów i przystani. W części Zalewu należącej do województwa warmińsko-mazurskiego znajdują się cztery porty (Elbląg, Tolkmicko, Frombork, Nowa Pasłęka), dwie przystanie (Suchacz i Kamienica Elbląska) oraz cztery porty rybackie (Suchacz, Tolkmicko, Frombork, Nowa Pasłęka).

Jeżeli chodzi o infrastrukturę lotniczą, to obszar województwa jest w znacznym stopniu wyłączony z dostępu do krajowej infrastruktury lotniczej z wyjątkiem pasa w Olsztynie, który należy do najnowocześniejszych w Polsce. Przy słabej sieci drogowej, zwłaszcza dróg szybkiego ruchu, obszar ten powinien się stać rejonem planowania lokalnych portów lotniczych. Układ lokalnych portów lotniczych, z samolotami na 30-50 pasażerów, mógłby się przyczynić się do skomunikowania województwa z resztą kraju i Europą. Na terenie województwa poza pasem olsztyńskim zlokalizowany jest port lotniczy drugorzędny: regionalny port w Szymanach k. Szczytna (jak wyżej wspomniano, nieczynny) oraz lotniska lokalne w Olsztynie-Dajtkach, Kętrzynie, Elblągu i Gryźlinach koło Olsztynka. Coraz większego znaczenia nabierają lotniska lokalne w Olsztynie i Kętrzynie. Także w Elblągu (mimo małej skali ruchu) notuje się wzrost liczby lotów. Z wyjątkiem pasa olsztyńskiego, lotniska nie są wyposażone w urządzenia umożliwiające lądowanie samolotów w trudnych warunkach atmosferycznych. Ponadto ich stan i rodzaj nawierzchni są niezadowalające i nie dostosowane do pełnej obsługi ruchu lotniczego.

Województwo podlaskie, położone w północno–wschodniej części Polski, sąsiaduje z województwami: warmińsko-mazurskim, mazowieckim i na krótkim odcinku z lubelskim. Od wschodu graniczy z Białorusią, a od północy z Litwą. Przez obszar województwa podlaskiego przebiega jeden z czterech transeuropejskich korytarzy transportowych na trasie Helsinki – Tallin – Ryga – Kowno – Warszawa. Do obsługi tego korytarza na obszarze województwa wyznaczono:

- odcinek drogi ekspresowej nr S 8 Warszawa – Białystok – Suwałki – Budzisko – granica z Litwą, oznaczonej w układzie międzynarodowym nr E 67, o nazwie „Via Baltica”,

[3] Regionalny Program Operacyjny – Warmia i Mazury na lata 2007-2013.

- linię kolejową Warszawa – Białystok – Sokółka – Suwałki – Trakiszki – granica z Litwą, oznaczoną w układzie międzynarodowym nr E 75, o nazwie „Rail Baltica",
- do linii o znaczeniu europejskim zaliczana jest także linia kolejowa E 26 Warszawa – Białystok – Kuźnica – granica z Białorusią, przebiegająca w większości również w I korytarzu transeuropejskim.

Drogi i linie kolejowe w europejskich korytarzach transgranicznych objęte są priorytetem pomocowym Unii Europejskiej. Na obszarze województwa podlaskiego znajdują się ponadto główne europejskie śródlądowe drogi wodne. Staraniem Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ opracowano, uzgodniono i wyłożono do podpisu w Genewie 01 października 1996 r. „Umowę o głównych śródlądowych drogach wodnych międzynarodowego znaczenia" – w skrócie AGN. Umowy tej Polska dotychczas nie podpisała. W umowie AGN na obszarze Polski wyznaczono trzy drogi wodne, w tym E 40, łączącą Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym przez Wisłę i Bug, a zatem wzdłuż południowej granicy województwa podlaskiego. Załącznik nr III do projektu Umowy, określający wymagania techniczno-eksploatacyjne dróg wodnych o międzynarodowym znaczeniu, pozwala zaliczyć większość odcinków połączeń na terenie Polski do dróg wodnych przyszłościowych, tj. wykraczających odpowiednim przygotowaniem poza rok 2010, będący horyzontem czasowym polityki rozwoju gospodarki wodnej i polityki transportowej. Przystosowanie Bugu do Vb klasy nawigacyjnej dróg wodnych (obecnie klasa III) mogłoby stwarzać sytuacje konfliktowe, ponieważ jej dolina zaliczana jest do międzynarodowych węzłowych obszarów ekologicznych.

Jeżeli chodzi o współpracę władz wojewódzkich w zakresie transportu i zintegrowanego zarządzania granicą, to do głównych zadań zalicza się[4]:

- rozwój i modernizację drogowej części I transeuropejskiego korytarza transportowego, określonego szczegółowo w strategii[5] pod kątem podwyższenia parametrów technicznych dla docelowego uzyskania standardów drogi ekspresowej,
- podniesienie sprawności najważniejszych szlaków kolejowych, głównie w tranzycie wschód – zachód i północ – południe, łącznie z infrastrukturą przejść granicznych na tych szlakach. Na obszarze woj. podlaskiego dotyczyć to będzie przede wszystkim tras: Warszawa – Białystok – Sokółka – Trakiszki – granica państwa (Kowno na Litwie) oraz Warszawa – Białystok – Sokółka – Kuźnica – granica państwa (Grodno na Białorusi).

Na granicy państwowej z Republiką Litewską funkcjonują następujące przejścia graniczne:

- Budzisko – Kalwarija, drogowe, dla ruchu osobowego i towarowego, o przepustowości w ruchu osobowym 2000 samochodów osobowych i 40 autobusów na dobę; należy się liczyć ze stałym kilkuprocentowym wzrostem ruchu,
- Trakiszki – Szestokai, kolejowe, dla międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego, na którym należy się spodziewać wzrostu przewozów w ruchu osobowym,
- Ogrodniki – Lazdijaj, drogowe, dla międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego, o przepustowości w ruchu osobowym 1500 samochodów osobowych i 60 autobusów na dobę; należy się liczyć ze stałym kilkuprocentowym wzrostem ruchu granicznego.

[4] „Strategia zintegrowanego zarządzania granicą" opracowana przez Międzyresortowy Zespół ds. Zagospodarowania Granicy Państwowej powołany przez MSWiA, a przyjęta przez Radę Ministrów 06.06.2000 r.

[5] Op. cit..

Na granicy z Republiką Białoruską są następujące przejścia graniczne:

- Lipszczany – Grodno, drogowe, dla ruchu granicznego,
- Kuźnica – Bruzgi, kolejowe, dla międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego oraz uproszczonego ruchu granicznego; nie należy się spodziewać wzrostu przewozów kolejowych,
- Kuźnica – Bruzgi, drogowe, dla międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego oraz uproszczonego ruchu granicznego, o przepustowości w ruchu osobowym 1000 samochodów osobowych i 40 autobusów na dobę; przejście jest rozbudowywane do przepustowości w ruchu osobowym około 8000 samochodów na dobę,
- Bobrowniki – Bieriestowica, drogowe, dla międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego oraz uproszczonego ruchu granicznego, o przepustowości w ruchu osobowym 1500 samochodów na dobę; należy się liczyć ze stałym kilkuprocentowym wzrostem ruchu granicznego,
- Białowieża – Pierierow, przejście piesze i rowerowe dla ruchu granicznego,
- Połowce – Piszczatka, drogowe, czynne całą dobę, dla ruchu osobowego obywateli Polski i Białorusi (bez autobusów), z miejscem odpraw na terytorium Białorusi, o przepustowości 750 samochodów osobowych na dobę.

W systemie transportu drogowego najważniejszą rolę odgrywają drogi: nr 8 Warszawa – Białystok – Augustów – Suwałki – Budzisko (docelowo droga ekspresowa S 8); nr 19 granica państwa – Kuźnica – Białystok – Bielsk Podlaski – Siemiatycze – Lublin – Rzeszów (docelowo droga ekspresowa S 8); nr 61 Warszawa – Ostrołęka – Łomża – Grajewo – Augustów; nr 65 granica państwa – Gołdap – Ełk – Grajewo – Mońki – Białystok – Bobrowniki – granica państwa; nr 16 Olsztyn – Ełk – Augustów – Pomorze – Poćkuny – Ogrodniki – granica państwa; nr 66 Zambrów – Wysokie Mazowieckie – Brańsk – Bielsk Podlaski – Kleszczele – Czeremcha – granica państwa.

Zasadniczy szkielet sieci kolejowej o znaczeniu krajowym i regionalnym stanowią następujące linie kolejowe:

- nr 6 Zielonka – Małkinia – Białystok – Sokółka – Kuźnica Białostocka – granica państwa,
- nr 40 Sokółka – Augustów – Suwałki,
- nr 51 Suwałki – Trakiszki – granica państwa,
- nr 31 Siedlce – Czeremcha – Hajnówka – Siemianówka – granica państwa,
- nr 32 Czeremcha – Bielsk Podlaski – Białystok,
- nr 38 Białystok – Grajewo – Ełk – Głomno,
- nr 39 Olecko – Suwałki,
- nr 43 Czeremcha – granica państwa,
- nr 36 Ostrołęka – Śniadowo – Łapy,
- nr 37 Białystok – Zubki Białostockie – granica państwa.

Sieć kolejową na terenie województwa podlaskiego tworzy 682 km eksploatowanych linii normalnotorowych (w tym zaledwie 220 km zelektryfikowanych), co stanowi około 3,4% łącznej długości w całym kraju. Przez województwo przebiega także 55 km linii szerokotorowych (granica państwa – Kuźnica Białostocka – Gieniusze oraz granica państwa – Siemianówka – Chryzanów), które łączą się z białoruską siecią kolejową. Linie kolejowe wymagają modernizacji i dostosowania do standardów europejskich. Linie objęte umową europejską AGC po modernizacji dostosowane będą do prędkości: 160 km/h w ruchu pasażerskim i 120 km/h w ruchu towarowym, przy nacisku osi 225 kN. Region nie ma szybkiej kolei umożliwiającej skrócenie czasu dojazdu z/do Warszawy i innych aglomeracji. Pogorszenie koniunktury w ostatnich latach spowodowało spadek liczby przewozów, zarówno towarowych, jak i pasażerskich. Skutkiem jest nierentowność niektórych linii kolejowych, zwłaszcza peryferyjnych, i konieczność zawieszania na tych liniach przewozów.

Kolejowe przejścia graniczne w województwie podlaskim znajdują się w miejscowościach: Trakiszki (Litwa) oraz Kuźnica Białostocka, Siemianówka i Czeremcha (Białoruś).

Komunikacja lotnicza w województwie podlaskim nie istnieje. Lotniska sportowo-sanitarne w Białymstoku i Suwałkach nie są przystosowane do celów komunikacyjnych i obsługi ruchu turystycznego. Przewiduje się wybudowanie podlaskiego lotniska regionalnego w rejonie Białegostoku, lokalnego lotniska w Suwałkach oraz sportowo-sanitarnego lotniska w rejonie Czerwonego Boru. Transport wodny śródlądowy w województwie podlaskim jest ograniczony do usług turystycznych. Wybudowany w pierwszej połowie XIX wieku Kanał Augustowski, wchodzący w skład drogi wodnej łączącej Wisłę przez Narew, Biebrzę, Nettę i Czarną Hańczę z Niemnem, pozostał jedynie drogą wodną o znaczeniu lokalnym, służącą spławianiu drewna do Wisły i Niemna. W okresie międzywojennym Kanał Augustowski był atrakcją turystyczną jako malowniczy krajobrazowo szlak kajakowy, żeglarski i komunikacji statkami pasażerskimi. Taką funkcję w ograniczonym zakresie pełni na odcinku polskim do dzisiaj. Kontynuowane są prace remontowe odcinka Kanału znajdującego się na terytorium Białorusi. Przewiduje się w przyszłości uruchomienie drogi wodnej Bugiem w celu spławiania towarów z Brześcia Bugiem do Wisły, potem przez Kanał Bydgoski do Odry i dalej do Niemiec.

Sieć dróg publicznych **województwa lubelskiego** składa się z blisko 29 tys. km dróg, co stanowi 7,7% ich stanu w kraju. Drogi krajowe liczą łącznie 1 tys. km (5,8% dróg krajowych w Polsce). Długość sieci dróg wojewódzkich wynosi ponad 2,2 tys. km (8% tych dróg w Polsce). Pozostałe drogi publiczne to drogi powiatowe, o łącznej długości ponad 10 tys. km, i drogi gminne – liczące blisko 15 tys. km.

Przez obszar województwa przechodzą następujące ważne międzynarodowe szlaki komunikacyjne[6]:

- drogowo-kolejowy szlak transeuropejski idący równoleżnikowo z Berlina przez Poznań, Warszawę, północną część Lubelszczyzny do Małaszewicz, Terespola, a dalej do Mińska i Moskwy; jest to trasa przyszłej autostrady A2,
- drogowo-kolejowy szlak łączący polskie porty Morza Bałtyckiego (Gdańsk i Gdynia) z Warszawą, Lublinem, Hrebennem do Lwowa i Odessy; odcinek drogowy z Warszawy do granicy państwa w Hrebennem to trasa przyszłej drogi ekspresowej S17, na odcinku Kurów – Lublin – Piaski o wspólnym przebiegu z drogą S12,
- odgałęzienie w.w. trasy z Kurowa do Puław, Radomia, Piotrkowa Trybunalskiego oraz z Piask przez Chełm, Dorohusk do granicy państwa, to trasa przyszłej drogi ekspresowej S12 (na odcinku Kurów – Piaski o wspólnym przebiegu z drogą S17),
- szlak drogowy Północ-Południe, biegnący z krajów nadbałtyckich wzdłuż polskiej Ściany Wschodniej przez Białystok i Lublin do Rzeszowa, a następnie przez Słowację na Bałkany. Jest to droga ekspresowa S19.

Sieć kolejowa województwa lubelskiego składa się z ponad 1,4 tys. km linii. Zaledwie 38% to linie zelektryfikowane. Gęstość linii kolejowych i udział linii zelektryfikowanych są niższe niż średnio w kraju. Główne problemy dotyczą stanu technicznego torów, przestarzałego systemu kontroli ruchu, przestarzałego i niedorozwiniętego systemu łączności, niskiej jakości taboru i niskiej efektywności eksploatacyjnej.

Dla województwa lubelskiego, położonego w sąsiedztwie Białorusi i Ukrainy, a zarazem w obrębie głównych szlaków komunikacyjnych z Europy Zachodniej do Rosji i Azji, rozwój infrastruktury komunikacyjnej odgrywa szczególnie ważną rolę. Według władz wojewódzkich i projektu przyjętego przez Unię Europejską[7] jednym z warunków

[6] Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego. Ośrodek Badawczy Ekonomiki Transportu P.P. Warszawa, październik 2004.

[7] Zarząd Województwa Lubelskiego. Regionalny program operacyjny województwa lubelskiego na lata 2007-2013. Dokument przyjęty przez Komisję Europejską 2 października 2007 r.

przezwyciężenia peryferyjności województwa powinien być wszechstronny rozwój kontaktów transgranicznych z Białorusią i Ukrainą oraz poprawa dostępności komunikacyjnej województwa w układzie krajowym i międzynarodowym. W tym celu należy dążyć do rozwoju infrastruktury wchodzącej w skład głównych korytarzy transportowych łączących Zachód i Wschód Europy, w tym drogi A2 w II korytarzu TEN-T, dróg nr 17 i 12 w korytarzu pomocniczym TEN-T łączącym Północ Europy z Ukrainą, a także drogi S19 łączącej państwa bałtyckie z Europą Środkową.

Duże znaczenie dla województwa lubelskiego oraz tej części makroregionu Polski Wschodniej ma dostępność lotnicza. Obecnie na terenie województwa nie działa port lotniczy, ale można korzystać z niewielkich lotnisk w Dęblinie, Radawcu, Świdniku i w okolicach Zamościa. Sytuacja w tym względzie powinna się zasadniczo zmienić w 2012 roku, kiedy ma wystartować pierwszy samolot z portu lotniczego w Świdniku k. Lublina.

Województwo świętokrzyskie znajduje się poza bezpośrednim zasięgiem paneuropejskich korytarzy transportowych, które przebiegają jednak w niedalekiej odległości. Pomimo takiego usytuowania, przez obszar województwa przechodzą dwie drogowe trasy europejskie: E-77 Gdańsk — Warszawa — Kielce — Kraków — Chyżne (Budapeszt), oraz E-371 Radom — Opatów — Rzeszów — Barwinek (Bukareszt). Region leży pomiędzy największymi aglomeracjami krajowymi, co powoduje rozwój turystyki tranzytowej. Istotne znaczenie dla powiązań zewnętrznych ma sieć drogowo-kolejowa województwa, łącząca jego obszar z sąsiednimi węzłami komunikacyjnymi. Ponadto do najważniejszych elementów sieci komunikacyjnej na terenie województwa należą:

- droga krajowa nr 74 (Łódź) Sulejów — Kielce — Kraśnik — Zamość i dalej na Ukrainę,
- droga krajowa nr 78 granica państwa — Gliwice — Siewierz — Jędrzejów — Chmielnik,
- linia kolejowa o znaczeniu państwowym nr 8 Warszawa — Kielce — Kraków,
- linia kolejowa o znaczeniu państwowym nr 61 Kielce — Częstochowa,
- linia kolejowa nr 25 Łódź — Dębica.

Pomimo rozwiniętej sieci dróg kołowych, województwo świętokrzyskie nie charakteryzuje się dobrą dostępnością komunikacyjną. O ile dojazd na teren województwa nie powinien stwarzać problemów, o tyle poruszanie się po nim jest utrudnione. Stan techniczny dróg układu podstawowego jest nie zadowalający ze względu na znaczny stopień zniszczenia nawierzchni asfaltowych. Wiele odcinków dróg nie ma ponadto właściwych parametrów technicznych, odpowiadających funkcji, którą pełnią w układzie komunikacyjnym. Problem stanowią też drogi gminne, których część ma nawierzchnie żwirowe i gruntowe. Niewystarczająca jest także komunikacja kolejowa. Brakuje połączeń ekspresowych i intercity z dużymi miastami w Polsce oraz połączeń regionalnych. Kolejową dostępność zachodniej części województwa poprawiło utworzenie przystanku kolejowego przy Centralnej Magistrali Kolejowej we Włoszczowej, na którym zatrzymują się m.in. pociągi ekspresowe.

Najlepiej sytuacja przedstawia się w transporcie autobusowym. Dla rozwoju turystyki w województwie ogromne znaczenie ma planowana budowa nowego lotniska pasażerskiego w okolicach Kielc. Pozwoliłoby ono zintensyfikować ruch turystyczny z zagranicy, jak również ruch krajowy. Węzłem komunikacyjnym województwa są Kielce.

Komunikacja kolejowa w województwie świętokrzyskim jest znacznie słabiej rozwinięta. Dla turystyki największe znaczenie mają odcinki linii kolejowych przebiegające przez Góry Świętokrzyskie oraz przez dolinę Kamiennej. Są to następujące odcinki: Skarżysko-Kamienna – Kielce – Sobków oraz Końskie – Skarżysko-Kamienna – Ostrowiec Świętokrzyski – Ćmielów. Do najbardziej atrakcyjnie położonych stacji i przystanków kolejowych należą: Suchedniów, gdzie w pobliżu stacji znajduje się zbiornik wodny, a w pobliskich Mostkach drugi zbiornik i ogromne kompleksy leśne z licznymi pamiątkami

walk wyzwoleńczych, Zagnańsk (miejscowość z tradycjami turystycznymi sięgającymi lat dwudziestych ubiegłego stulecia), Kostomłoty, Wierna, Wąsosz (przystanki kolejowe położone wśród lasów, miejsca wypadu "grzybiarzy"), Słowik (niedaleko od tego przystanku przebiegają szlaki turystyki pieszej), Sobków – punkt w dolinie Nidy (raj wędkarzy), Czarna – w pobliżu zbiornika wodnego i prewentorium dla dzieci (leczenie klimatyczne), Wąchock – z atrakcyjnym sąsiedztwem Pałacu Schoenbergów, zbiornika wodnego i opactwa cystersów, Brody Iłżeckie – stacja położona nad dużym zbiornikiem wodnym.

Jeżeli chodzi o komunikację lotniczą, to lotnisko w Masłowie, małe i słabo wyposażone, nie jest w stanie obsługiwać ruchu pasażerskiego z powodu niedostatecznej długości pasa startowego, braku systemu radionawigacyjngeo oraz kłopotów z odprawą celno-paszportową. Przyjmuje obecnie jedynie małe samoloty czarterowe i awionetki.

Województwo podkarpackie, położone w południowo-wschodniej części Polski, odznacza się nieco lepszą dostępnością komunikacyjną niż inne części analizowanego obszaru. Wynika to głównie z położenia na linii głównych europejskich szlaków komunikacyjnych wschód-zachód, równoleżnikowo do układu karpackich pasm górskich.

Jeżeli chodzi o transport drogowy, to sieć województwa podkarpackiego tworzą drogi krajowe i wojewódzkie, uzupełnione drogami powiatowymi i gminnymi[8]. Całkowita długość dróg krajowych w regionie wynosi 796,5 km, wojewódzkich – 1635 km, a powiatowych – 6820 km. Gęstość dróg krajowych w województwie wynosi 4,2 km/100 km², przy średniej krajowej 5,8 km/100 km². Geometria sieci drogowej zapewnia połączenia wewnątrzregionalne oraz połączenia regionu z krajowym układem drogowym.

Stan techniczny krajowej sieci drogowej w województwie i dróg wojewódzkich jest niezadowalający. Brakuje głównych arterii drogowych na kierunku wschód – zachód i północ – południe, a na ciągach dróg krajowych i wojewódzkich obwodnic, które poprawiłyby płynność ruchu w miastach. Poważnym utrudnieniem jest również brak dostatecznej liczby mostów na głównych rzekach, zwłaszcza Wiśle i Sanie.

Dla ruchu turystycznego na Podkarpaciu duże znaczenie mają też trasy międzynarodowe:

- trasa łącząca Europę Zachodnią z Ukrainą (E-40) Wrocław – Rzeszów – Lwów,
- łącznikowa trasa europejska (E-371) Radom – Rzeszów – Koszyce,
- droga krajowa nr 19, tzw. Via Baltica, łącząca kraje nadbałtyckie z południową częścią Europy

oraz następujące drogi krajowe:

- droga krajowa nr 4: granica państwa – Jędrychowice – Bolesławiec – Krzywa – Wrocław – Prądy – Nogowczyce – Gliwice – Katowice – Chrzanów – Kraków – Tarnów – Rzeszów – Jarosław – Radymno – Korczowa – granica państwa,
- droga krajowa nr 9: Radom – Iłża – Ostrowiec Świętokrzyski – Opatów – Lipnik – Klimontów – Łosiów – Nagnajów – Kolbuszowa – Głogów Młp. – Rzeszów – Babica – Lutcza – Domaradz – Miejsce Piastowe – Dukla – Barwinek – granica państwa,
- droga krajowa nr 19: Kuźnica Białostocka – Białystok – Siemanówka – Kock – Lublin – Kraśnik – Janów Lubelski – Rzeszów,
- droga krajowa nr 28: Zator – Wadowice – Rabka – Limanowa – Nowy Sącz – Gorlice – Jasło – Krosno – Sanok – Kuźmina – Bircza – Przemyśl – Medyka – granica państwa,

[8]Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013. Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A, Warszawa, październik 2006.

- droga krajowa nr 73: Wiśniówka – Kielce – Morawica – Busko-Zdrój – Szczucin – Dąbrowa Tarnowska – Tarnów – Pilzno – Jasło,
- droga krajowa nr 77: Lipnik – Sandomierz – Stalowa Wola – Leżajsk – Tryńcza – Jarosław – Radymno – Przemyśl,
- droga krajowa nr 84: Sanok – Lesko – Mielec – Krościenko – granica państwa.

W województwie podkarpackim autobusowe przewozy zagraniczne rozpoczynają kurs w Rzeszowie – w kierunku Londynu, Wiednia, Kopenhagi, Paryża, Genui, Mediolanu, Turynu, Neapolu oraz Lwowa.

Jeżeli chodzi o transport kolejowy, to województwo podkarpackie ma wystarczającą długość linii kolejowych i prawidłowy układ, wystarczające do obsługi całego obszaru. Geografia regionu, wbrew pozorom, niewiele różnicuje gęstości linii kolejowych na poszczególnych obszarach. Niestety, stan techniczny poszczególnych linii pozostawia wiele do życzenia.

Przez teren województwa przebiegają następujące linie o charakterze państwowym:

- nr 25 Sandomierz – Ocice; odcinek linii o znaczeniu państwowym wchodzący w ciąg linii kolejowej Łódź Kaliska – Dębica;
- nr 68 Lublin – Stalowa Wola Rozwadów; odcinek linii o znaczeniu państwowym, wchodzący w skład linii kolejowej Lublin – Przeworsk;
- nr 71 Ocice – Rzeszów (ruch pasażerski jest zawieszony);
- nr 74 Sobów – Stalowa Wola Rozwadów;
- nr 91 Kraków Główny osobowy – Medyka;
- nr 565 Charzewice – Stalowa Wola Rozwadów Towarowy (obecnie nieużywana).

Główna oś transportu kolejowego to magistrala o charakterze międzynarodowym oznaczona symbolem nr 91, należąca do trasy E-30, która prowadzi z Europy Zachodniej na Ukrainę.

Ponadto przez teren województwa przebiega linia hutniczo-szerokotorowa relacji granica państwa – Katowice oraz dwie linie wąskotorowe długości 71 km, obsługujące ruch turystyczny. Stopień wykorzystania linii kolejowych w województwie jest bardzo niski, o czym świadczy liczba połączeń. Podróż do województwa z innych regionów kraju jest długa i męcząca, wymaga najczęściej wielu przesiadek. Bardzo mała jest liczba połączeń ekspresowych i intercity.

Komunikacja lotnicza w województwie podkarpackim opiera się na lotnisku krajowym położonym na terenie gminy Trzebownisko we wsi Jasionka, około 10 km od centrum Rzeszowa. Lotnisko przystosowane jest do obsługi międzynarodowego ruchu pasażerskiego. Ma ono strategiczne znaczenie dla województwa podkarpackiego, a zarazem stanowi najdalej wysunięty na wschodniej granicy Unii Europejskiej punkt obsługi lotniczej. Jasionka jest korzystnie usytuowana również pod względem geograficznym (największa w kraju liczba dni lotnych) i ukształtowania terenu (płaskie podejścia i brak przeszkód naturalnych).

Od 1999 roku lotnisko w pełni należy do Przedsiębiorstwa Państwowego „Porty Lotnicze". Jako jedno z niewielu lotnisk w Polsce ma uregulowany stan formalno-prawny. W 2004 roku rozpoczęto remont pasa startowego, który zakończył się w kwietniu 2006. Ma on długość 3200 metrów i szerokość 45. Aparatura nawigacyjna i oświetleniowa pozwala na przyjmowanie wszystkich typów samolotów przy dowolnych warunkach atmosferycznych. Pas startowy jest połączony dwiema drogami kołowania z pasami postojowymi o łącznej powierzchni 21 000 m². Niestety, niewielki terminal pasażerski ogranicza możliwości rozwoju lotniska.

Połączenia z i do portu lotniczego w Jasionce obsługują dwa przedsiębiorstwa: Polskie Linie Lotnicze LOT oraz irlandzka linia lotnicza Ryanair. Samoloty PLL „LOT" latają na krajowej trasie Rzeszów – Warszawa. Ryanair od października 2005 roku obsługuje

połączenia Rzeszów – Londyn, a od listopada 2005 z Jasionki latały samoloty do Frankfurtu, loty zostały jednak zawieszone ze względu na niewielką liczbę pasażerów (ostatni odbył się 21 lutego 2006 r.). Otwarcie połączeń przez przewoźnika Ryanair polepszyło statystyki portu w Jasionce. W 2005 roku port obsłużył łącznie 91 499 podróżnych (wzrost o 30% w porównaniu z 2004). W pierwszej połowie 2006 roku rzeszowskie lotnisko obsłużyło 102 000 podróżnych (wzrost o 300% w porównaniu z 2005)[9]. W marcu 2006 roku firma Direct Fly ogłosiła uruchomienie połączenia Rzeszów – Lwów od 12 kwietnia. Plany nie zostały zrealizowane ze względu na niemożność zorganizowania lotów w atrakcyjnych godzinach (zbyt mały terminal lotniska) i brak zainteresowanych współpracą biur podróży.

Jasionka to jedyne lotnisko komunikacyjne w południowo-wschodniej Polsce wyposażone w urządzenia o wysokich standardach światowych i w drugi co do długości w Polsce, po Okęciu, pas startowy, przystosowany do przyjmowania wszystkich typów samolotów zarówno w komunikacji krajowej, jak i międzynarodowej. Mimo tych zalet, lotnisko nie jest dostatecznie wykorzystywane w stosunku do potencjału. Port lotniczy dysponuje również znaczną rezerwą terenów, co pozwoliłoby na gospodarczą zabudowę strefy wokół lotniska.

Na terenie województwa usytuowane są również lotniska lokalne: w Mielcu, Krośnie, Turbi koło Stalowej Woli oraz Arłamowie (nieczynne). Nie mają one pełnego wyposażenia w urządzenia nawigacyjne. Zarówno na lotnisku w Rzeszowie, jak i w Mielcu zlokalizowane są punkty celne. Ponadto na terenie województwa, w Krośnie i w Turbi, są lotniska sportowe.

Województwo podkarpackie graniczy od wschodu z Ukrainą i od południa ze Słowacją. Na obu tych granicach działają przejścia graniczne kolejowe i drogowe zarówno o charakterze lokalnym, jak i tranzytowym. Główne przejścia graniczne to:

- Przejście kolejowe: Przemyśl, Werchrata, Krościenko i Łupków – największe przejście kolejowe, zlokalizowane w Przemyślu na międzynarodowej magistrali E-30 relacji Kraków – Rzeszów – Medyka – Lwów – Kijów. Ma ono zaplecze terminalowe zarówno dla ruchu osobowego, jak i towarowego, w powiązaniu funkcjonalnym ze stacjami w Przemyślu, Medyce i Żurawicy. Przejście jest systematycznie modernizowane i rozbudowywane. W latach 1994-1997 uruchomiono na granicy z Ukrainą dwa przejścia kolejowe: w Werchracie dla ruchu towarowego i w Krościenku dla lokalnego ruchu osobowego. W tym samym okresie uruchomiono na granicy ze Słowacją przejście kolejowe dla ruchu towarowego w Łupkowie; od czerwca 1999 roku obsługuje ono także przewozy osobowe.
- Przejścia drogowe: w Korczowej, Medyce, Krościenku i Barwinku. Na drodze krajowej nr 4 (E-40) w Korczowej funkcjonuje największe drogowe przejście graniczne w województwie podkarpackim w kierunku zachód – wschód. Przejście to obsługuje pełny ruch ciężarowy, samochodów osobowych i autokarów. Dokonywane są całodobowo odprawy weterynaryjne, fitosanitarne, sanitarno-epidemiologiczne i jakości artykułów spożywczych. Na drodze krajowej nr 28 w Medyce działa drogowe przejście graniczne w kierunku zachód – wschód. Jest ono w rozbudowie, obsługuje pełny ruch towarowy, samochodów osobowych oraz ruch pieszy. Odprawy weterynaryjne i fitosanitarne na zgłoszenie. Na drodze nr 84 w Krościenku działa drogowe przejście graniczne obsługujące ruch samochodów osobowych, ciężarowych do 3,5 t. i autokarów bez odpraw weterynaryjnych i fitosanitarnych. Na drodze krajowej nr 9 działa graniczne przejście drogowe w Barwinku. Obsługuje ruch osobowy i towarowy ze Słowacją. Niedługo planuje się otwarcie nowego przejścia granicznego w Radoszycach.
- Lotnicze: Rzeszów – Jasionka i Mielec.

[9] Na podstawie http://www.lotnisko-rzeszow.pl z dn. 20.08.2006 r.

- Przejścia małego ruchu granicznego (MRG) – Ożenna, Czeremcha, Radoszyce i Barwinek.
- Przejścia wyznaczone na szlakach turystycznych przecinających granicę państwową: Ożenna, Czeremcha, Roztoki Górne, Balnica.

Liczba przejść w województwie jest stanowczo za mała, co przekłada się na słabą przepustowość. Brakuje przede wszystkim przejść turystycznych, na których obowiązywałyby uproszczone procedury graniczne.

III. Podstawowe kierunki rozwoju turystyki w województwach Polski Wschodniej w świetle krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych

1. Założenia rozwojowe zawarte w opracowaniach o zasięgu krajowym i makroregionalnym

W analizie wykorzystano cztery podstawowe dokumenty strategiczne dotyczące omawianego okresu i spełniające warunki zamówienia. Są to:

1. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015
2. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013
3. Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku
4. Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015

1.1. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015

Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (dalej: SRK) jest podstawowym dokumentem strategicznym określającym cele i priorytety rozwoju społeczno-gospodarczego Polski oraz warunki, które powinny ten rozwój zapewnić.

Z punktu widzenia obszaru turystycznego istotne znaczenie mają te fragmenty, które w sposób bezpośredni lub pośredni, acz jednoznacznie, wskazują na powiązania odnoszące się do tej sfery. W części diagnostycznej SRK stwierdza, że środowisko przyrodnicze Polski cechują zróżnicowane w wymiarze regionalnym warunki i wyjątkowa w skali europejskiej różnorodność biologiczna. Walory środowiska naturalnego w połączeniu ze znacznym potencjałem kulturowym oraz korzystnym położeniem w środku kontynentu, na skrzyżowaniu ważnych dróg europejskich, czynią z naszego kraju atrakcyjne miejsce do zwiedzania i wypoczynku. Z drugiej strony dla wielu słabiej uprzemysłowionych, lecz atrakcyjnych przyrodniczo regionów Polski turystyka stanowi podstawową szansę rozwojową. Jej wykorzystanie wymaga jednak wsparcia inicjatyw lokalnych przez władze publiczne, które wyznaczają szlaki turystyczne lądowe i wodne, obszary rekreacyjne, oraz pomagają w rozbudowie niezbędnej infrastruktury.

Polska posiada także bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, które są jednym z głównych elementów wpływających na korzystny wizerunek kraju w Europie i w świecie. Atrakcje antropogeniczne (m.in. zabytki) znacznie podnoszą atrakcyjność turystyczną. Kultura polska jest także jednym z czynników rozwoju społeczno-gospodarczego, służącym budowie społeczeństwa innowacyjnego, kreatywnego i tolerancyjnego, co ma niebagatelny wpływ na wizerunek Polski jako kraju godnego odwiedzenia.

Polska powinna wykorzystywać bogactwo swoich zasobów ludzkich, kulturowych i przyrodniczych, aby czerpać korzyści z rozwoju turystyki, która jest jednym z istotnych czynników przyczyniających się do wzrostu gospodarczego regionów, tworzenia nowych miejsc pracy oraz promocji regionów i kraju.

W tym kontekście ważna jest zasada, że państwo będzie realizować politykę zrównoważonego rozwoju przez integrowanie działań w sferze gospodarczej, społecznej i środowiskowej.

Z drugiej strony są również mankamenty. Infrastruktura techniczna w Polsce, tak istotna dla rozwoju turystyki: drogi, linie kolejowe, mosty, kanalizacja, wodociągi, jest słabo

rozwinięta. Niezadowalający jest również stan infrastruktury niezbędnej do tworzenia społeczeństwa informacyjnego. Z kolei braki w zakresie infrastruktury społecznej utrudniają dostęp do edukacji, ochrony zdrowia, administracji i wymiaru sprawiedliwości, a także wykorzystania wolnego czasu.

Na bazie tych stwierdzeń SRK formułuje wizję Polski jako kraju o wysokim poziomie i jakości życia mieszkańców oraz silnej i konkurencyjnej gospodarce, zdolnej do tworzenia nowych miejsc pracy.

Wpisują się w to m.in. stwierdzenia, że Polska ma być krajem gdzie mieszkańcy i przedsiębiorcy będą mogli korzystać z funkcjonalnej, efektywnej i właściwie rozwiniętej technicznej infrastruktury transportowej, infrastruktury społecznej i tej z zakresu ochrony środowiska. Dotyczy to przede wszystkim infrastruktury drogowej, kolejowej, transportu lotniczego oraz morskiego, infrastruktury wodno-kanalizacyjnej i mieszkaniowej oraz sportowo-rekreacyjnej. Polska powinna też wykorzystywać bogactwo swoich zasobów ludzkich, kulturowych i przyrodniczych, aby czerpać korzyści z turystyki, której rozwój przyczynia się do wzrostu gospodarczego regionów, tworzenia nowych miejsc pracy oraz promocji regionów i kraju.

Celem głównym strategii jest podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców Polski. Aby ułatwić osiągnięcie tego celu, SRK formułuje sześć obszarów priorytetowych, które określają najważniejsze kierunki i główne działania:

- priorytet 1: wzrost konkurencyjności i innowacyjności gospodarki,
- priorytet 2: poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej,
- priorytet 3: wzrost zatrudnienia i podniesienie jego jakości,
- priorytet 4: budowa zintegrowanej wspólnoty społecznej i jej bezpieczeństwa,
- priorytet 5: rozwój obszarów wiejskich,
- priorytet 6: rozwój regionalny i podniesienie spójności terytorialnej.

W ramach **priorytetu pierwszego** przewidziano skupienie działań wokół następujących problemów:

- tworzenie stabilnych podstaw makroekonomicznych rozwoju gospodarczego;
- rozwój przedsiębiorczości;
- zwiększanie dostępu do zewnętrznego finansowania inwestycji;
- podniesienie poziomu technologicznego gospodarki przez wzrost nakładów na badania i rozwój oraz innowacje. W ramach tego zespołu działań podejmowane będą zadania polegające na zwiększaniu różnorodności biologicznej w rozwoju lokalnym i tworzeniu miejsc pracy w dziedzinach przyjaznych środowisku (np. rolnictwo ekologiczne i powiązane z nim przetwórstwo, ekoturystyka). Podejmowane będą też działania na rzecz znaczącego ograniczenia przestrzeni trwale zagospodarowanej, zwłaszcza na obszarach cennych przyrodniczo i kulturowo;
- rozwój społeczeństwa informacyjnego;
- ochrona konkurencji;
- eksport i współpraca z zagranicą. Powstanie m.in. spójny system promocji gospodarczej Polski jako partnera handlowego oraz kraju atrakcyjnego pod względem inwestycyjnym i turystycznym. Lepszej promocji eksportu polskich towarów i usług służyć będzie wdrażanie nowych instrumentów w tym zakresie, a także tworzenie instytucjonalnych ram wspierania działalności eksportowej i promocyjnej podejmowanej przez przedsiębiorców;
- rozwój sektora usług. W związku z tym, że o przewadze ekonomicznej współczesnych gospodarek decyduje sektor usług, szczególną uwagę zwróci się na rozwój usług o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Istotne znaczenie ma w tym wypadku pomoc państwa; zakłada się, że będzie ona m.in. polegać na stwarzaniu dogodnych

warunków do rozwoju usług, zwłaszcza rynkowych (w tym turystyki), i pobudzaniu go, oraz na promocji działalności usługowej na rynku międzynarodowym;
- restrukturyzacja tradycyjnych sektorów przemysłowych i prywatyzacja;
- rybołówstwo.

Priorytet drugi przewiduje działania w następujących obszarach:
- infrastruktura techniczna, w tym:
    - infrastruktura transportowa. W tym obszarze priorytetem będzie zapewnienie dostępności komunikacyjnej Polski i jej regionów. Celem działań w transporcie drogowym jest zapewnienie ciągłości ruchu pomiędzy głównymi ośrodkami na trasach tranzytowych, przez budowę spójnej sieci autostrad i dróg ekspresowych , co pozwoli na pełne włączenie Polski w europejski system drogowy. Z punktu widzenia dostępności kraju i regionów dla turystów istotne jest znaczące podniesienie jakości usług kolei, zwłaszcza przez zwiększenie prędkości przewozów oraz poprawę standardu taboru. Rozwój transportu lotniczego wiązać się będzie z modernizacją i rozbudową infrastruktury i wyposażenia portów lotniczych oraz poprawą dostępności transportu lotniczego i lotnisk, m.in. przez budowę i unowocześnienie lotnisk o znaczeniu międzynarodowym i regionalnym oraz infrastruktury dojazdowej;
    - infrastruktura mieszkaniowa;
    - infrastruktura teleinformatyczna;
    - infrastruktura energetyki;
    - infrastruktura ochrony środowiska. W tym zakresie wsparcie uzyskają m.in. projekty z dziedziny ochrony przyrody, także tworzenie europejskiej sieci obszarów chronionych NATURA 2000, ochrony i kształtowania krajobrazu, oraz rozwój parków narodowych i krajobrazowych;
- infrastruktura społeczna, w tym:
    - infrastruktura edukacji;
    - infrastruktura ochrony zdrowia i socjalna;
    - infrastruktura kultury, turystyki i sportu. W tej sferze przyjęte zostało założenie, że inwestycje w obiekty kultury to znakomita promocja Polski. Stąd popierane będą działania mające na celu poprawę wizerunku naszego kraju na świecie przez wspieranie i promocję wybitnych twórców narodowych oraz ważnych dzieł i produktów kultury polskiej. Produkty te powinny się w istotny sposób przyczynić do uzupełnienia oferty turystycznej i zagospodarowania czasu wolnego mieszkańców. Będą także rozwijane działania nakierowane na zachowanie, ochronę i rewitalizację materialnego dziedzictwa kulturowego, przez renowację, konserwację i adaptację obiektów zabytkowych do celów kulturalnych i turystycznych. Działania te będą dotyczyć również obiektów kultu religijnego.

      Z drugiej strony wspierane też będą działania mające na celu rozwój infrastruktury turystycznej. Turystyka polska, by skutecznie konkurować na rynku, musi poszerzyć swój wachlarz usług. Wymaga to budowy lub rozbudowy obiektów bazy noclegowej, gastronomicznej, konferencyjno-kongresowej oraz infrastruktury rekreacyjnej i rozrywkowej. Ponadto przewiduje się budowę obiektów o charakterze turystyczno-rekreacyjnym na terenie uzdrowisk, zagospodarowanie na cele turystyczne obiektów i terenów poprzemysłowych oraz powojskowych. Rozwijane będą także szlaki turystyczne rozumiane jako produkty o charakterze sieciowym, a więc składające się – prócz atrakcji stanowiących istotę tych produktów – z bazy noclegowej, gastronomicznej, informacyjnej oraz infrastruktury towarzyszącej, w tym np. wypożyczalni

sprzętu turystycznego. Na bazie istniejących, często unikatowych walorów przyrodniczych, mogą być rozwijane różne formy turystyki aktywnej i specjalistycznej.

Według założeń SRK, w roku 2015 Polska powinna osiągnąć m.in.:

- łączną długość dróg ekspresowych – 2890 km,
- łączną długość autostrad – 1913 km,
- przyjazdy turystów zagranicznych – 22 mln osób.

Priorytet trzeci będzie się skupiał na następujących obszarach:

- tworzenie warunków sprzyjających przedsiębiorczości i zmniejszaniu obciążeń pracodawców;
- upowszechnienie elastycznych form zatrudnienia oraz wzrost mobilności zasobów siły roboczej;
- inicjatywy na rzecz równości szans na rynku pracy. W tym zakresie przewiduje się m.in. tworzenie miejsc pracy w ramach działalności prośrodowiskowej, jak rolnictwo ekologiczne, ochrona przyrody i krajobrazu, ekoturystyka, alternatywna energetyka (tzw. zielone miejsca pracy);
- dostosowanie oferty edukacyjnej do potrzeb rynku pracy;
- rozwijanie instytucji dialogu społecznego i wzmacnianie negocjacyjnego systemu stosunków między pracownikami a pracodawcami;
- poprawa bezpieczeństwa i warunków pracy;
- wzrost efektywności instytucjonalnej obsługi rynku pracy;
- prowadzenie racjonalnej polityki migracyjnej.

Priorytet czwarty to działania w zakresie:

- zintegrowanej wspólnoty, który to obszar przewiduje realizację zadań w sferach:
    - budowy zasługującej na społeczne zaufanie, sprawnej władzy publicznej oraz przeciwdziałania korupcji,
    - wspierania samoorganizacji społeczności lokalnych,
    - promocji polityki integracji społecznej, w tym prorodzinnej, zwłaszcza w zakresie funkcji ekonomicznych, opiekuńczych i wychowawczych;
- bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego; tutaj zadania państwa skupiać się będą na:
    - zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego i poczucia bezpieczeństwa,
    - bezpieczeństwie wewnętrznym i porządku publicznym.

Priorytet piąty to następujące zespoły działań:

- rozwój przedsiębiorczości i aktywności pozarolniczej. Coraz więcej mieszkańców wsi zajmuje się działalnością handlową, usługową, rzemieślniczą (tzw. drobna wytwórczość) i turystyczną, wykorzystując zasoby własnych gospodarstw rolnych. Ze względu jednak na ograniczony dostęp do środków finansowych, aktywność ta jest poważnie ograniczona. Zasadą będzie dbałość o walory przyrodnicze obszarów wiejskich, tak by rozwój gospodarczy nie prowadził do degradacji środowiskowej. Atrakcyjność przyrodnicza, krajobrazowa i kulturowa obszarów wiejskich stanowi bowiem podstawowy warunek rozwoju agroturystyki;
- wzrost konkurencyjności gospodarstw rolnych;
- rozwój i poprawa infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich. W ramach tego obszaru wspierane będą także inwestycje w zakresie: modernizacji przestrzeni publicznej, obiektów pełniących funkcje turystyczne, kulturalne i rekreacyjne oraz tradycyjnego, regionalnego budownictwa wiejskiego;
- wzrost jakości kapitału ludzkiego oraz aktywizacja zawodowa mieszkańców wsi.

Priorytet szósty będzie dotyczył następujących obszarów:

- podniesienie konkurencyjności polskich regionów, do czego konieczne jest m.in.:

    - wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego jako istotnego potencjału rozwojowego,
    - wsparcie ochrony i poprawy stanu materialnego dziedzictwa kulturowego,
    - wspieranie rozwoju instytucji szkoleniowych,
    - wspieranie rozwoju regionalnej przedsiębiorczości; jednym z ważniejszych działań powinny być inicjatywy na rzecz rozwoju turystyki;
- wyrównanie szans rozwojowych obszarów „problemowych"; należą do nich:
    - obszary wiejskie,
    - obszary koncentracji przemysłu, poprzemysłowe oraz powojskowe,
    - obszary cechujące się niekorzystnymi warunkami położenia, ograniczającego możliwość podejmowania zróżnicowanej i konkurencyjnej działalności gospodarczej, np. obszary uzależnione od sezonowej turystyki, przygraniczne,
    - obszary wymagające szczególnych działań na rzecz poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Główne kierunki wsparcia tych obszarów to m.in.:

- rozwój szeroko rozumianej infrastruktury, w tym turystycznej i regionalnych zasobów kultury,
- działania wykorzystujące specyficzne uwarunkowania rozwoju regionów, np. turystyczno-krajobrazowe, klimatyczne, wodne.

W ramach tego priorytetu zostały też nakreślone kierunki polityki regionalnej państwa wobec województw. Szczególnego wsparcia wymagają najsłabiej rozwinięte województwa Polski Wschodniej: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, warmińsko-mazurskie oraz świętokrzyskie. W odniesieniu do wszystkich województw nacisk zostanie również położony na działania w celu poprawy stanu i ochrony środowiska, materialnego dziedzictwa kulturowego regionów, rozwoju infrastruktury kulturalnej oraz rozwoju turystyki. Pomoc zaś dla województw położonych na obszarze Polski Wschodniej będzie skierowana m.in. na następujące dziedziny i przedsięwzięcia:

- województwo lubelskie:
    - działania zmierzające do poprawy jego infrastruktury transportowej,
    - budowę, rozbudowę i modernizację przejść granicznych,
    - zwiększenie udziału sektora kultury i turystyki w gospodarce; promowane będą uzdrowiska oraz zespoły zabytkowe o unikatowej architekturze;
- województwo podkarpackie:
    - działania zmierzające do modernizacji i rozbudowy infrastruktury transportowej,
    - podtrzymywanie współpracy transgranicznej oraz rozbudowa istniejących i budowa nowych przejść na granicy z Ukrainą,
    - utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych regionu i ich wykorzystanie jako potencjału rozwojowego, w tym wspieranie uzdrowisk;
- województwo podlaskie:
    - zmierzające do poprawy dostępności komunikacyjnej,
    - rozbudowa i modernizacja przejść granicznych,
    - rozwój przedsiębiorczości i usług, w tym turystycznych, bazujących na bogatych zasobach przyrodniczych województwa;
- województwo warmińsko-mazurskie:
    - zwiększenie zewnętrznej dostępności komunikacyjnej wraz z rozbudową przejść granicznych,
    - utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu,
    - zachowanie dziedzictwa kulturowego Żuław,

- międzynarodową promocję turystyczną, w tym promocję rejonu Wielkich Jezior Mazurskich i Kanału Elbląskiego;

- województwo świętokrzyskie:
  - poprawę dostępności komunikacyjnej,
  - utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu oraz wykorzystanie tych zasobów jako potencjału rozwojowego,
  - pełniejsze gospodarcze wykorzystanie walorów przyrodniczych i potencjału turystycznego skupionego w Górach Świętokrzyskich.

1.2. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013

Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia na lata 2007-2013 (NSRO) są dokumentem określającym kierunki wsparcia ze środków finansowych dostępnych z budżetu Unii Europejskiej, dostępnych w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz Funduszu Spójności. NSRO jest punktem wyjścia do przygotowania programów operacyjnych; zarazem uwzględnia zapisy Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007-2015 oraz Krajowego Programu Reform na lata 2005-2008.

Część strategiczną NSRO rozpoczyna od pokazania wizji Polski w roku 2015. Jednym z istotnych elementów tej wizji jest stwierdzenie, że zgodnie z obecnymi trendami gospodarczymi Polska będzie krajem, w którym nastąpi zwiększenie zatrudnienia w sektorze usług oraz podniesienie ich jakości, przy spadku zatrudniena w rolnictwie. Zwiększeniu ulegnie zwłaszcza rola sektora usług rynkowych, w tym turystyki krajowej i zagranicznej, która wykorzystując dobry stan środowiska przyrodniczego oraz walory kulturowe stanie się ważnym źródłem zatrudnienia i dochodów dla społeczeństwa. Podstawą działań ochrony przyrody i krajobrazu – tak istotnych z punktu widzenia rozwoju turystyki – będzie Europejska Sieć Ekologiczna NATURA 2000, dzięki której zachowana zostanie różnorodność gatunków oraz walory przyrodnicze środowiska.

Celami horyzontalnymi NSRO są:

- Poprawa jakości funkcjonowania instytucji publicznych oraz rozbudowa mechanizmów partnerstwa.
- Poprawa jakości kapitału ludzkiego i zwiększenie spójności społecznej.
- Budowa i modernizacja infrastruktury technicznej i społecznej mającej podstawowe znaczenie dla wzrostu konkurencyjności Polski. Cel ten będzie realizowany w następujących obszarach:
  - powiązanie głównych ośrodków gospodarczych w Polsce siecią autostrad i dróg ekspresowych oraz nowoczesnymi sieciami kolejowymi; zapewnienie powiązań komunikacyjnych w relacjach europejskich. Działania w ramach NSRO w odniesieniu do sektora transportu będą się także skupiały na zapewnieniu, by inwestycje transportowe o znaczeniu regionalnym, krajowym i międzynarodowym prowadziły do stworzenia spójnej sieci, odzwierciedlającej kierunki relacji gospodarczych i społecznych. W pierwszym rzędzie nastąpi powiązanie wszystkich najważniejszych ośrodków miejskich w Polsce siecią autostrad i dróg ekspresowych oraz szybkimi liniami kolejowymi. Działaniem uzupełniającym w zakresie rozbudowy sieci autostrad i dróg ekspresowych będzie modernizacja innych dróg krajowych. Realizowana będzie także rozbudowa i modernizacja infrastruktury portów lotniczych, zarówno tych największych, jak i regionalnych;
  - zapewnienie i rozwój infrastruktury ochrony środowiska. Działania w tym zakresie będą ograniczać degradację tak istotnego dla turystyki środowiska naturalnego oraz straty zasobów różnorodności biologicznej, przez zwiększanie świadomości ekologicznej społeczeństwa, przywracanie właściwego stanu siedlisk

przyrodniczych, wspieranie procesów opracowywania planów ochrony obszarów chronionych, czy też przywracanie drożności korytarzy ekologicznych;
  - dywersyfikacja źródeł energii i ograniczenie niekorzystnej presji sektora energetycznego na środowisko naturalne;
  - wsparcie podstawowej infrastruktury społecznej. W tej sferze istotne znaczenie mają inwestycje służące zmniejszaniu nierówności, m.in. w dostępie do infrastruktury kulturalnej i turystycznej. Działania w dziedzinie infrastruktury kulturalnej i ochrony dziedzictwa kulturowego mają przede wszystkim na celu zwiększenie dostępu mieszkańców Polski do kultury oraz podniesienie wiedzy społeczeństwa, a także atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej kraju. Działania te będą się skupiać na wykorzystaniu istniejącego już potencjału dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym i europejskim, ochronie i zachowaniu dziedzictwa kulturowego, poprawie stanu infrastruktury kulturalnej oraz rozwijaniu nowych, alternatywnych form korzystania z kultury. Należy podkreślić, że istniejący potencjał kulturowy (w tym przebiegające przez Polskę europejskie szlaki kulturowe) i przyrodniczy oraz planowane działania w obszarze kultury tworzą korzystne warunki do rozbudowy infrastruktury turystycznej. W celu zapewnienia dostępu do usług turystycznych wysokiej jakości oraz podniesienia atrakcyjności turystycznej Polski i jej regionów środki zostaną skoncentrowane przede wszystkim na poprawie jakości infrastruktury turystycznej przez tworzenie projektów z zakresu jej rozbudowy, modernizacji i wyposażenia. Przedsięwzięcia w tym zakresie będą również ukierunkowane na powstawanie nowych obiektów służących do prowadzenia działalności turystycznej, które będą spełniały standardy UE. Miejsca pracy w sektorze turystyki przyczynią się do wzrostu zatrudnienia w infrastrukturze towarzyszącej, w sektorze produkcji towarów i usług niezbędnych do obsługi turystów. Wsparcie turystyki dotyczyć będzie zarówno projektów spełniających kryteria infrastruktury społecznej – służącej nieodpłatnie ogółowi społeczeństwa, jak komercyjnych, stanowiących element schematów pomocy publicznej.

- Podniesienie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw, w tym zwłaszcza sektora wytwórczego o wysokiej wartości dodanej, oraz rozwój sektora usług. Sektor będzie traktowany jako jeden z czynników korzystnie wpływających na rozwój polskiej gospodarki. Planowane wsparcie dotyczyć będzie m.in. sektora usług rynkowych, w tym sektora turystyki i kultury. Nowo tworzone miejsca pracy w sektorze turystyki przyczynią się do wzrostu zatrudnienia w infrastrukturze towarzyszącej produkcji towarów i usług niezbędnych do obsługi turystów.
- Wzrost konkurencyjności polskich regionów oraz przeciwdziałanie ich marginalizacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Jednym z czynników powodujących wzrost tej konkurencyjności jest wzmocnienie pozycji ośrodków metropolitalnych. Szansą na to, by tak się stało, jest rozwój turystyki. Turystyka jest aktywnością spinającą regiony, łączącą obszary miejskie z wiejskimi, aktywizującą wieś dziedziną przyczyniającą się do rewitalizacji obszarów zdegradowanych, nadającą obszarom podmiejskim wymiar turystyczno-rekreacyjny. W tym celu promowane będą działania obejmujące odnowę środowiska fizycznego, rewitalizację terenów poprzemysłowych, ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego i historycznego, propagowanie przedsiębiorczości.

  Specjalna uwaga zostanie poświęcona najbiedniejszym województwom w Polsce, tj. lubelskiemu, podkarpackiemu, podlaskiemu, świętokrzyskiemu i warmińsko-mazurskiemu. Jednym z kluczowych momentów będzie ukierunkowanie działań na pełniejszy rozwój sfery usług, w tym uzdrowiskowych i turystycznych,

a także unikatowego w skali europejskiej środowiska naturalnego i walorów kulturowych oraz promocję wybranych produktów regionalnych.

Działaniem mogącym podnieść konkurencyjność regionów jest rewitalizacja. Należy ją rozumieć jako proces przemian przestrzennych, społecznych i ekonomicznych w zdegradowanych częściach miast, przyczyniający się do poprawy jakości życia mieszkańców, przywrócenia ładu przestrzennego i do ożywienia gospodarczego. Obejmuje ona przede wszystkim części starej, często zabytkowej zabudowy. Jej celem jest także zachowanie walorów historycznych (głównie urbanistycznych i architektonicznych), podkreślenie ich unikatowości i kolorytu lokalnego, co z kolei zwiększa ich atrakcyjność turystyczną. Rewitalizacji powinny zostać poddane miasta o istotnym znaczeniu dla rozwoju otaczających je układów lokalnych znajdujących się w trudnej sytuacji społecznej i gospodarczej, a także miasta o wysokich walorach turystycznych.

Ważne jest też zwrócenie uwagi na szczególne położenie geopolityczne Polski, zwłaszcza od strony wschodniej. Konieczny jest rozwój współpracy przygranicznej, rozbudowa infrastruktury granicznej, transportowej, turystycznej i służącej ochronie środowiska, oraz przekazanie polskich doświadczeń sąsiadom ze wschodu.

- Wyrównywanie szans rozwojowych i wspomaganie zmian strukturalnych na obszarach wiejskich. Jednym z czynników ułatwiających te zmiany będzie wsparcie usług w zakresie doradztwa zawodowego i przekwalifikowywania osób odchodzących z pracy w rolnictwie, oraz promocja przedsiębiorczości, rozwój pozarolniczych funkcji wsi, w tym agroturystyki, i co za tym idzie, ochrona dziedzictwa kulturowego wsi czy też ochrona walorów krajobrazu rolniczego. Szczególnego znaczenia nabierają takie działania, jak wspieranie rozwoju tych funkcji małych miast i wybranych ośrodków gminnych, które związane są bezpośrednio z procesami restrukturyzacyjnymi na obszarach wiejskich. Chodzi tutaj m.in. o rozwój małych i średnich firm w sektorach pozarolniczych, w tym w sektorze turystyki przyjazdowej czy uzdrowiskowej.

Realizacja celów i zadań NSRO wymaga odpowiednich narzędzi. Należą do nich:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,
- Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka,
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki,
- 16 regionalnych programów operacyjnych,
- Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej,
- Program Operacyjny Pomoc Techniczna,
- Programy operacyjne Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

W kontekście przedmiotu niniejszego opracowania zwrócić należy uwagę na Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej oraz pięć regionalnych programów operacyjnych dla województw Polski Wschodniej. Programy te zostaną poddane analizie w dalszej części niniejszego dokumentu.

1.3. Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku

Turystyka jest ważną dziedzina aktywności gospodarczej, a zarazem dziedziną działalności społecznej. Aktywność turystyczna jest jednym z mierników poziomu życia mieszkańców i wskaźnikiem rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw. Turystyka jest też jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki na świecie.

Stąd konieczność posiadania dokumentu, który pozwalałby na skuteczne i możliwie precyzyjne oddziaływanie na tę sferę, przy jednoczesnym zaprogramowaniu służących temu narzędzi.

Misja, która przyświeca rozwojowi turystyki w Polsce, sprowadza się do stwierdzenia, że:

- turystyka będzie rozwijana jako dziedzina synergiczna w stosunku do innych ważnych z punktu widzenia rozwoju kraju celów, przyczyniająca się do tworzenia istotnej części dochodu narodowego, budowania pozytywnego obrazu Polski wśród mieszkańców naszego kraju oraz wzmacniania wizerunku Polski na świecie;
- turystyka będzie dziedziną eksponującą i wykorzystującą w sposób efektywny, a zarazem respektujący zasady rozwoju zrównoważonego cenny potencjał kraju, zwłaszcza dziedzictwo kultury i tradycji oraz bogactwo przyrody;
- Polska będzie kierunkiem atrakcyjnym turystycznie dla turystów krajowych i zagranicznych, ze skutecznie funkcjonującym przemysłem turystycznym oraz nowoczesnymi, konkurencyjnymi, wysokiej jakości produktami i usługami turystycznymi.

Celem nadrzędnym rozwoju turystyki jest tworzenie warunków prawnych, instytucjonalnych, finansowych i kadrowych do rozwoju turystyki, sprzyjających rozwojowi społeczno-gospodarczemu Polski, oraz podniesienie konkurencyjności regionów i kraju, przy zachowaniu walorów kulturowych i przyrodniczych.

Na podstawie celu nadrzędnego zostały sformułowane trzy cele wiodące:

1) wzrost znaczenia ekonomicznego turystyki w rozwoju gospodarczym kraju,
2) wzrost jakości środowiska i życia mieszkańców,
3) współpraca oraz integracja na rzecz turystyki i jej otoczenia w wymiarze społecznym, przestrzennym i ekonomicznym.

Cele te będą realizowane w czterech obszarach priorytetowych:

1) produkt turystyczny o wysokiej konkurencyjności,
2) rozwój zasobów ludzkich na rzecz rozwoju turystyki,
3) wsparcie marketingowe,
4) kształtowanie przestrzeni turystycznej.

W dalszej części dokument: „Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku" przedstawia:

- cel strategiczny,
- cele operacyjne,
- działania.

Obszar priorytetowy 1: produkt turystyczny o wysokiej konkurencyjności; jego celem strategicznym jest kreowanie i rozwój zintegrowanych i konkurencyjnych produktów turystycznych. Działań będą rozwinięte w następujących dziedzinach:

- tworzenia i rozwoju konkurencyjnych produktów turystycznych; przewidziano tu działania w zakresie badań, wspierania procesów powstawania lokalnych i regionalnych produktów turystycznych, podnoszenia jakości produktu. Ważne jest też prowadzenie działań dotyczących innowacyjności oraz bezpieczeństwa turystów;
- rozwoju infrastruktury turystycznej; będą tu realizowane zadania w zakresie rozwoju infrastruktury noclegowej i gastronomicznej, m.in. pod kątem organizacji Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej UEFA EURO 2012, współpraca międzynarodowa w zakresie rozwoju turystyki i stworzenia systemu zachęt inwestycyjnych. W dalszym ciągu prowadzone będą prace nad podniesieniem konkurencyjności przez wsparcie rozwoju tej infrastruktury, która służy wydłużeniu sezonu turystycznego, a także ma charakter proekologiczny. Działania w tej sferze obejmą też problematykę współpracy międzynarodowej i tworzenia systemu zachęt do inwestowania w rozwój infrastruktury turystycznej;
- integracji produktów i oferty turystycznej regionów; działania obejmą budowę i rozwój wiodących produktów turystycznych oraz tworzenie warunków do współpracy między różnymi obszarami produktowymi;

- rozwoju przedsiębiorczości i działalności organizacji w dziedzinie turystyki, co obejmuje realizację takich zadań, jak programy doradztwa dla przedsiębiorstw turystycznych, poprawa warunków funkcjonowania przedsiębiorstw turystycznych, oraz zwiększenie dostępu do kapitału. Będzie też realizowana pomoc dla regionalnych, lokalnych i branżowych organizacji turystycznych;
- rozwoju wiodących typów turystyki, co będzie się przejawiało we wspieraniu rozwoju turystyki uzdrowiskowej i form pochodnych, turystyki miejskiej, turystyki kulturowej, turystyki w obiektach dziedzictwa przemysłowego, pielgrzymkowej i etnicznej, aktywnej i specjalistycznej. Będzie także wspierany rozwój turystyki na obszarach wiejskich oraz biznesowej. Poświęcona zostanie również uwaga turystyce na terenach przygranicznych, zwłaszcza na obszarze Polski Wschodniej.

Obszar priorytetowy 2: rozwój zasobów ludzkich na rzecz rozwoju turystyki; jego celem strategicznym jest przygotowanie wykwalifikowanych kadr dla turystyki. Działania będą skierowane do trzech głównych grup:

- osób już zatrudnionych w branży turystycznej,
- osób, które mogą znaleźć zatrudnienie w branży turystycznej,
- osób, które prowadzą działalność na własny rachunek w branży turystycznej lub są zainteresowane jej podjęciem.

Działania przewidziane w tym obszarze to:

- przygotowanie kadr operacyjnych gospodarki turystycznej przez kształcenie i dokształcanie kadr turystycznych, a także doskonalenie kadry dydaktycznej;
- rozwój edukacji turystycznej i turystyki społecznej przez opracowywanie i upowszechnianie odpowiednich programów edukacji. Ważnymi elementami wsparcia będą przedstawiciele administracji rządowej i samorządowej, a także przedstawiciele regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych oraz organizacji pozarządowych;
- monitorowanie potrzeb branży turystycznej w zakresie kadr zawodowych. W tej sferze stworzony zostanie system monitorowania zmian w zakresie potrzeb kadrowych w obrębie turystyki. Przewiduje się także utworzenie krajowego Centrum Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego Kadr Turystyki i jego regionalnych odpowiedników.

Obszar priorytetowy 3: wsparcie marketingowe; jego celem strategicznym jest stworzenie i rozwój spójnego i skutecznego systemu marketingu w turystyce. Dla tego priorytetu przewidziane są następujące rodzaje działań:

- usprawnienie systemu informacji turystycznej,
- zwiększenie efektywności działań marketingowych w turystyce[10].

Obszar priorytetowy 4: kształtowanie przestrzeni turystycznej; jego celem strategicznym jest kształtowanie przestrzeni o wysokiej atrakcyjności turystycznej. W ramach tego priorytetu prowadzone będą działania w następujących dziedzinach:

- kształtowanie rozwoju turystyki w sposób zachowujący i podnoszący wartość przestrzeni. W tej dziedzinie istotne będą działania z zakresu wprowadzania innowacji w sferze turystyki, oparte na zasadzie zrównoważonego rozwoju. W tym celu wdrażać się będzie wzorcowe rozwiązania w zakresie proekologicznej infrastruktury turystycznej na obszarach chronionych i w ich otulinach. Dalsze działania poświęcone będą wsparciu inicjatyw proturystycznych o charakterze ponadlokalnym oraz tworzeniu podstaw prawnych i zasad wyznaczania "obszarów użytku turystycznego";
- zwiększanie dostępności turystycznej regionów przez rozwój transportu. To zadanie nie jest bezpośrednio realizowane przez podmioty działające w sektorze turystyki.

[10] Działania w tym obszarze priorytetowym są przedmiotem osobnego dokumentu pn. *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. Dokument ten będzie analizowany w dalszej części niniejszego opracowania.

Z drugiej strony dostępność komunikacyjna jest jednym z podstawowych elementów warunkujących możliwość przyjmowania turystów. Stąd działania w tej sferze poświęcone będą wspieraniu, współpracy i pomocy przy budowie, modernizacji i rozbudowie infrastruktury transportowej w postaci dróg, kolei, infrastruktury transportu wodnego i lotniczego – po to, by zachowane zostały zasady zrównoważonego rozwoju z uwzględnieniem potrzeb sektora turystyki.

Zagadnieniem, któremu poświecono dużo uwagi, jest problematyka **badań**. To oczywiste, że bez posiadania odpowiednio zebranych, przetworzonych i zinterpretowanych informacji nie można podejmować decyzji, które skutkowałyby rozwojem turystyki. Stąd obszary badawcze obejmują:

- prowadzenie badan statystycznych,
- opracowanie zintegrowanego programu badan regionalnych gospodarki turystycznej,
- rozwój metod badawczych w skali regionalnej, ogólnopolskiej i międzynarodowej,
- badania marketingowe,
- badania rynku pracy,
- monitorowanie efektywności kształcenia,
- monitoring skuteczności działań promocyjnych.

1.4. Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015

Podstawowym celem opracowania *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015* jest wskazanie najważniejszych kierunków i form działań, które powinny być podejmowane w tak ważnej dla promocji Polski dziedzinie, jaką jest turystyka. Efektem działań powinna być znaczna poprawa międzynarodowej rozpoznawalności Polski jako kraju atrakcyjnego dla turystów, posiadającego konkurencyjne produkty turystyczne wysokiej jakości. Została ona pomyślana jako podstawowy instrument działania Polskiej Organizacji Turystycznej (POT) i branży turystycznej, pomocny w prowadzeniu spójnej i długofalowej polityki promocyjnej Polski w sektorze turystyki. Dokument ten ma służyć także jako podstawa merytoryczna określania kierunków promocji z wykorzystaniem funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, których beneficjentem jest bezpośrednio Polska Organizacja Turystyczna, a także poszczególne regiony Polski. Cel strategiczny oraz kierunki działań zostały określone w *Kierunkach Rozwoju Turystyki do 2015 roku.*

Problematykę tę omawia obszar priorytetowy trzeci: **wsparcie marketingowe**, którego celem strategicznym jest stworzenie i rozwój spójnego i skutecznego systemu marketingu w turystyce. Dla tego priorytetu przewidziane są następujące rodzaje działań:

- usprawnienie systemu informacji turystycznej,
- zwiększenie efektywności działań marketingowych w turystyce.

Kwestię tę podnosi również projekt dokumentu *Ramowa Strategia Promocji Polski do 2015 r. Priorytety promocji Polski do 2015 r. w układzie dziedzinowym. Promocja turystyki przyjazdowej do Polski*.

Strategia marketingowa wychodzi m.in. z następujących założeń:

- turystyczna marka Polski stanie się lokomotywą narodowego marketingu kraju,
- turystyka jako branża ma bardzo szerokie pole oddziaływania i wpływa na wiele pozaturystycznych wyborów dokonywanych przez konsumentów i decydentów,
- miasta są wielkim atutem turystycznym Polski,
- jedyny sposób sprostania konkurencji na rynkach międzynarodowych to zintegrowane działania uwzględniające priorytety ustalone zgodnie z potencjałem rynkowym.

Potencjał produktów turystycznych Polski można oceniać przez pryzmat pięciu obszarów produktowych:

- turystyka w miastach i kulturowa,
- turystyka biznesowa,
- turystyka rekreacyjna, aktywna i specjalistyczna,
- turystyka na terenach wiejskich,
- turystyka przygraniczna i tranzytowa.

Dokument formułuje też – jako wytyczną – zasadę priorytetowości produktów, przyjmując, że możemy je podzielić na:

- produkty wizerunkowe, czyli takie, które najbardziej odpowiadają europejskim tendencjom wyjazdowym i na których oparta jest budowa obrazu turystycznej atrakcyjności Polski,
- produkty podstawowe, a więc mogące generować największą wartość dodaną,
- produkty niszowe – tematyczne i odpowiadające na specyficzne zainteresowanie niektórych segmentów rynku,
- produkty uzupełniające, będące faktycznie atrakcjami, konsumowane w miejscu docelowym i mogące zwiększyć wydatki ponoszone „dodatkowo".

Potencjał turystyczny województw Polski Wschodniej przedstawia tabela 6.

Tab. 6. Potencjał turystyczny województw Polski Wschodniej.

Produkty		Lubelskie	Podkar-packie	Podlaskie	Święto-krzyskie	Warm-maz.
Turystyka rekreacyjna (wypoczynkowa)	Słońce i plaża					
	Wypoczynek w górach		xxx		x	
	Turystyka piesza	xx	xxx	xx	xx	xx
	Wypoczynek nad jeziorami	xxx	xxx	xx		xxx
	Wypoczynek na obszarach przyrodniczych	xx	xx	xxx	xx	xx
Turystyka aktywna i specjalistyczna	Turystyka wodna	x	xx	xxx		xxx
	Narciarstwo i sporty zimowe	x	xx	x	x	x
	Turystyka rowerowa	xxx	xx	xx	xxx	xx
	Turystyka jeździecka	x	xx	x	x	x
Turystyka pielgrzymkowa		xx	xx	xxx	xx	x
Turystyka miejska i kulturowa		xxx	xx	xxx	xxx	xx
Turystyka na obszarach wiejskich	Agroturystyka	xx	xxx	xxx	xxx	xx
	Ekoturystyka	xx	xxx	x	xx	x
Turystyka zdrowotna	Turystyka uzdrowiskowa	xx	xx	xx	xxx	x
	Wellness, spa	x	x	x	xx	xx
Turystyka biznesowa	Konferencje, kongresy	x	x	xx	x	xx
	Podróże służbowe	xx	x	x	xx	x
Turystyka – zakupy		xx	x	x		x
Turystyka przygraniczna i tranzytowa		xx	xx	xx		x

XXX – priorytetowy; XX – podstawowy; X – drugorzędny; brak wypełnienia pola oznacza brak produktu.
Opracowanie własne Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

W *Strategii…* dokonano podziału rynków docelowych na trzy kategorie:

1) rynki o największym znaczeniu,
2) rynki drugoplanowe,
3) rynki o najmniejszym znaczeniu.

Do rynków o największym znaczeniu zakwalifikowano:

- Niemcy,
- Wielką Brytanię,
- Stany Zjednoczone,
- Norwegię,
- Francję,
- Litwę,
- Belgię.

W grupie rynków drugoplanowych znalazło się 21 krajów, a w grupie o najmniejszym znaczeniu – 11.

Z punktu widzenia produktowego, dla rynków zagranicznych obecnie i w najbliższych latach najistotniejszym wyróżnikiem wizerunku atrakcyjności turystycznej Polski będzie **turystyka miejska i kulturowa**, zwłaszcza oferta wielkich miast. Kilka miast europejskich jest poza zasięgiem konkurowania. Polskie miasta mają szansę dołączyć do grona średnio rozpoznawalnych. Uzupełnieniem w kształtowaniu wizerunku Polski opartego na turystyce do miast będzie **turystyka biznesowo-konferencyjna i kongresowa,** zwłaszcza że w segmencie *incentive*, przy bogatych możliwościach, mamy szansę być liderem.

W kształtowaniu wizerunku Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie dla jej mieszkańców w pierwszym rzędzie wykorzystane zostaną dwie grupy produktów turystycznych: l**etnie pobyty nad morzem oraz wydarzenia kulturalne, sportowe i inne**.

W części strategicznej sformułowana została wizja promocji Polski:

Polska będzie miała docelowo atrakcyjny wizerunek, zgodny z rzeczywistością, przyczyniający się do wyboru kraju jako turystycznego miejsca docelowego, wizerunek który pozytywnie wpływa na rozwój gospodarki turystycznej.

Z kolei misja zakłada tworzenie i wzmacnianie wizerunku Polski jako kraju atrakcyjnego i gościnnego dla turystów, oferującego konkurencyjne produkty turystyczne wysokiej jakości.

Na bazie tych założeń został sformułowany cel strategiczny, który zakłada zwiększenie skuteczności i efektywności działań marketingowych.

Osiągnięcie tego celu mają wspomagać cele operacyjne:

- cel operacyjny 1: poprawa pozycji konkurencyjnej na rynkach zagranicznych i krajowym,
- cel operacyjny 2: rozszerzenie atrakcyjnego wizerunku produktów turystycznych przez działania marketingowe,
- cel operacyjny 3: stworzenie sprawnego i efektywnego systemu informacji turystycznej w celu poprawy jakości komunikacji i obsługi turystów,
- cel operacyjny 4: transfer wiedzy.

2. Ustalenia rozwojowe wynikające ze strategii i programów wojewódzkich

2.1. Analiza pięciu strategii regionalnych województw Polski Wschodniej i problemów stykowych pomiędzy województwami Polski wschodniej a innymi regionami[11]

Z diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej rozważanych województw wyłania się obraz zjawisk wspólnych, mogących przesądzać o powodzeniu przedsięwzięć nakierowanych na inicjowanie makroregionalnych procesów rozwoju w perspektywie długookresowej. Ekspertyza wskazuje na dwie, częściowo alternatywne właściwości zjawisk:

- istotne ich znaczenie dla rozwoju regionalnego i ponadregionalnego,
- powszechność występowania we wszystkich lub przynajmniej w wielu województwach Polski Wschodniej.

Warunki i czynniki sprzyjające:

- zasoby surowcowe,
- środowisko przyrodnicze:
  - niskie zanieczyszczenie,
  - naturalny charakter,
  - walory dla turystyki,
- dogodne warunki przyrodnicze i kulturowe do rozwoju turystyki,
- tania siła robocza i dostępność wykwalifikowanych kadr, także ich korzystna struktura wiekowa,
- dogodne warunki do rozwoju rolnictwa:
  - dobra jakość gleb,
  - rozwinięty przemysł przetwórstwa rolno-spożywczego,
  - warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego,
- przygraniczne położenie:
  - rozwój kontaktów gospodarczych firm z partnerami ze Wschodu,
  - częściowo nowoczesna baza przejść granicznych,
  - swoisty megaprodukt regionalny w postaci dogodnego miejsca w Europie do ekspansji gospodarczej na rynki wschodnie,
  - współpraca transgraniczna w ramach euroregionów („Bug"; „Niemen", „Puszcza Białowieska"),
  - w przypadku województwa świętokrzyskiego, dogodne położenie geograficzne,
- częściowo dobra dostępność komunikacyjna:
  - dobrze rozwinięta wewnętrzna sieć drogowa (pomijając jakość dróg),
  - lokalne lotniska jako przyczółki do rozwoju lotnisk o znaczeniu krajowym i międzynarodowym,
  - linia kolejowa LHS,
- potencjalne metropolie:
  - potencjał ośrodków akademickich,
  - potencjał naukowo-badawczy,
  - metropolitalne funkcje w zakresie kultury, sportu i innych wysoko wyspecjalizowanych usług.

[11] T. Kudłacz: *Analiza pięciu strategii regionalnych województw Polski Wschodniej i problemów stykowych pomiędzy województwami polski wschodniej z innymi regionami.* Warszawa 2007.

Warunki i bariery ograniczające:

- niski poziom PKB na mieszkańca,
- niskie dochody ludności,
- niekorzystna struktura zatrudnienia (wysoki udział rolnictwa); mało efektywne działy pozarolniczej produkcji,
- niska innowacyjność gospodarki i niska konkurencyjność regionu,
- niska atrakcyjność inwestycyjna,
- niski poziom BIZ,
- niekorzystne procesy demograficzne:
  - depopulacja, w tym odpływ młodych i wysoko kwalifikowanych kadr,
  - starzenie się społeczeństwa,
- niski poziom kapitału społecznego:
  - niewielkie zaufanie do władz publicznych,
  - brak elit lokalnych,
- niska sprawność administracji publicznej,
- częściowo słaba dostępność komunikacyjna, powodowana głównie niską jakością infrastruktury drogowej,
- brak lotniska o zasięgu regionalnym i międzynarodowym,
- niedostateczna baza przejść granicznych,
- rozdrobnione, niskotowarowe rolnictwo,
- przestarzały system melioracji,
- ukryte bezrobocie,
- wysokie różnice rozwojowe na poziomie NUTS 3; m.in. przestrzenne skupiska wysokiego bezrobocia,
- peryferyzacja i marginalizacja regionu,
- baza turystyczna o niskim standardzie,
- zły stan infrastruktury technicznej,
- niedostatecznie rozwinięta i zaniedbana infrastruktura energetyczna (m.in. niski udział źródeł odnawialnych,
- brak terenów uzbrojonych pod działalność gospodarczą,
- niestabilna gospodarka państw wschodnich.

W powyższych zestawieniach ograniczono się do zjawisk powszechnie występujących i ważnych. Nie brano pod uwagę nakładania się zjawisk oraz ich wzajemnej zależności. Jeśli to uwzględnić i dokonać przy okazji pewnych uogólnień, uwarunkowań i czynników sprzyjających rozwojowi poszukiwać należy w następujących zakresach:

- środowisko przyrodnicze,
- rolnictwo,
- turystyka,
- zasoby surowcowe,
- tania siła robocza,
- policentryczna sieć miejska,
- przygraniczność.

W następstwie analizy części diagnostycznej przeprowadzono analizę części strategicznej na poziomie formułowanych przez strategię celów. Na bazie tej analizy można stwierdzić, że najwięcej elementów wspólnych można zauważyć w następujących obszarach:

Rozwój systemów infrastruktury technicznej i społecznej:

- rozbudowa i podnoszenie standardów infrastruktury społecznej,
- podnoszenie standardów i tworzenie spójnego układu komunikacyjnego oraz gospodarki przestrzennej stymulującej rozwój regionu,

- rozwój komunalnej infrastruktury ochrony środowiska,
- zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego,
- rozwój systemów informatycznych – szerokopasmowego dostępu do internetu oraz regionalnej zintegrowanej platformy usług elektronicznych,
- poprawa stanu infrastruktury mieszkaniowej jako czynnika warunkującego wzrost mobilności zasobów ludzkich i racjonalnego kształtowania ośrodków osadniczych.

Baza ekonomiczna:

- rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich,
- rozwój turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego,
- wsparcie przedsiębiorczości,
- rozwój innowacyjności gospodarki regionu,
- tworzenie spójnego i efektywnego systemu promocji,
- rozwój kadr gospodarki regionu, w tym kształcenia ustawicznego,
- rozwój funkcji metropolitalnych.

Wzrost konkurencyjności regionalnej gospodarki oraz jej zdolności do tworzenia miejsc pracy:

- restrukturyzacja tradycyjnych gałęzi regionalnej gospodarki i dostosowanie jej do reguł wspólnego rynku,
- rozwój i podnoszenie konkurencyjności regionalnego agrobiznesu,
- specjalizacja województwa w wybranych sektorach produkcji i usług cechujących się wysokim poziomem konkurencyjności,
- rozwój małych i średnich przedsiębiorstw oraz wzrost poziomu ich innowacyjności,
- rozwój regionalnego potencjału B+R oraz jego wykorzystanie na potrzeby gospodarki,
- rozwój społeczeństwa informacyjnego.

Rozwój zasobów ludzkich

- doskonalenie systemu szkolnictwa z uwzględnieniem rynku pracy,
- rozwój potencjału kadrowego nauki i sektora badawczo-rozwojowego,
- rozwój form kształcenia ustawicznego,
- aktywna polityka rynku pracy,
- zintegrowana polityka społeczna,
- społeczeństwo obywatelskie.

2.2. Ekspertyzy dotyczące rozwoju Polski Wschodniej

2.2.1. Ekspertyza: Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej[12]

W części diagnostycznej autor ekspertyzy stwierdza, że Polska Wschodnia ma – ogólnie rzecz biorąc – nikły potencjał turystyczny[13], tak w sferze zasobów przyrodniczych, jak i materialnego dziedzictwa kulturowego. Są wszakże miejsca, gdzie potencjał ten jest istotny (głównie przyrodniczy), jednakże nie jest on wystarczająco dobrze wykorzystany, co jest m.in. wynikiem niedorozwoju bazy turystycznej i często niedostatecznej promocji. Część ta kończy się ramową analizą SWOT, gdzie znajdujemy następujące stwierdzenia:

- do silnych stron regionu można zaliczyć pewien (głównie przyrodniczy) potencjał turystyczny w północnej i południowej części regionu, także na Kielecczyźnie,

[12] G. Gorzelak: *Strategiczne kierunki rozwoju Polski Wschodniej.* Warszawa 2007.

[13] Stwierdzenie to budzi u ekspertów i osób pracujących w sektorze turystyki poszczególnych województw makroregionu Polski Wschodniej poważne wątpliwości. Tym bardziej, że nie jest poparte żadnymi racjonalnymi dowodami. Przeciwnie: dalsze wywody na temat kierunków rozwoju makroregionu sugerują zupełnie odmienne wnioski. Dalsze stwierdzenia dotyczące niewykorzystania istniejącego potencjału można uznać za prawdziwe.

- strony słabe to trudna dostępność, spowodowana niedorozwojem infrastruktury transportowej w kierunku wschód-zachód, oraz znaczne opóźnienie infrastrukturalne w wielu dziedzinach, w tym transportu, środowiska i turystyki,
- szanse to efektywne, prorozwojowe wykorzystanie środków UE na przedsięwzięcia zwiększające potencjał rozwojowy regionu, przy czym niezwykle ważne jest, by nie były one przeznaczane na zaspokojenie bieżących potrzeb i opóźnianie zmian strukturalnych. Szansą jest także wykorzystywanie środków na przekształcanie rolnictwa. I znowu: ważne jest, by środki te nie służyły utrwalaniu istniejącej struktury agrarnej i niskiego poziomu technologicznego,
- zagrożenia to powolna poprawa równoleżnikowych szlaków komunikacyjnych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym oraz brak współpracy regionów Polski Wschodniej, co objawia się konkurowaniem o środki i projekty.

Część druga ekspertyzy formułuje zalecane elementy strategii. Aczkolwiek tylko jeden z tych elementów odnosi się bezpośrednio do problematyki turystycznej, znaczna część pozostałych może mieć mniej lub bardziej bezpośrednie zastosowanie w sferze turystyki. Z tego względu warte są przytoczenia. Autor zaleca z punktu widzenia turystyki intensywną **promocję potencjału inwestycyjnego i turystycznego** w kraju i za granicą. Jej zadaniem powinno być pełniejsze wykorzystanie istniejących możliwości. Trzeba jasno powiedzieć, że poza regionem Warmii i Mazur i niektórymi niewielkimi obszarami: Puszczą Białowieską, Bagnami Biebrzańskimi, Bieszczadami i Górami Świętokrzyskimi, mającymi obiektywnie wysoki potencjał turystyczny także w skali międzynarodowej, turystyczna atrakcyjność obszaru Polski Wschodniej nie jest znacząca[14]. Nie znaczy to jednak, że jest żadna. Ale ten choćby nie największy potencjał jest słabo promowany, a infrastruktura turystyczna jest wątła. Dotyczy to zwłaszcza Gór Świętokrzyskich, które mogą stać się celem weekendowego ruchu turystycznego z Warszawy i Łodzi, lecz są w tych wielkich miastach prawie nieznane[15]. Potencjalny turysta powinien być „atakowany" ofertą wypoczynkową. Tak się jednak nie dzieje, a zdeterminowany wycieczkowicz napotyka na bariery informacyjne, gdy chodzi o znalezienie wysokiej jakości infrastruktury turystycznej[16]. Ważnym elementem strategii Polski Wschodniej powinna być aktywna promocja turystyczna, prowadzona w dostosowaniu do istniejącego potencjału i możliwości jego opłacalnego zagospodarowania. Promocja powinna też obejmować możliwości biznesowe, i być prowadzona zarówno w kraju, jak i za granicą.

Ponadto zaleca się:

- możliwie pełne wykorzystywanie istniejącego już potencjału obszaru Polski Wschodniej,
- prorozwojowe, nie zaś prosocjalne[17] wykorzystanie środków Unii Europejskiej,
- integrację stolic wojewódzkich z ich regionalnym otoczeniem,
- rozwijanie infrastruktury transportowej o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym. Nacisk powinien być położony na lepsze skomunikowanie stolic regionów Polski Wschodniej z resztą kraju i z ośrodkami podregionalnymi,

[14] Autor ekspertyzy odnosi się do rynku międzynarodowego. Ale podstawowym rynkiem dla produktów turystycznych makroregionu Polski Wschodnieju jest rynek krajowy, i w tym kontekście stwierdzenie o małej atrakcyjności regionu budzi poważne wątpliwości i nie jest poparte żadnymi argumentami.

[15] Kolejne stwierdzenie, które budzi poważne wątpliwości. W rzeczywistości właśnie z Warszawy i Łodzi przybywa w Góry Świętokrzyskie najwięcej turystów.

[16] Sformułowanie dość niejasne, zarówno jeśli chodzi o znaczenia pojęcie „zdeterminowany wycieczkowicz", jak i relację między tym pojęciem a wnioskami dotyczącymi bariery informacyjnej i wysokiej jakości infrastruktury. Można jednak przyjąć, że w Polsce w ogóle, w tym w sektorze turystyki, rzeczywiście istnieją bariery informacyjne.

[17] Autor ekspertyzy być może zapomniał, że istnieją różne źródła finansowania z UE: fundusze rozwojowe to m.in. EFRR, socjalne natomiast to EFS.

- szybką budowę efektywnych regionalnych i lokalnych instytucji wspierania przedsiębiorczości, co jest jednym z warunków przyspieszenia rozwoju gospodarczego regionu,
- zacieśnianie współpracy wewnątrz regionu Polski Wschodniej i podejmowanie współpracy (w ramach konkurowania) jako ważny element budowania stabilnego wzajemnego zaufania w regionie,

Najważniejszym jednak zaleceniem – zarówno dla władz regionalnych, jak i krajowych – jest konieczność podejmowania racjonalnych wyborów, mających zakotwiczenie w szerokiej, porównawczej międzynarodowej wiedzy o rozwoju regionalnym, jego mechanizmach i instrumentach oddziaływania.

2.2.2. Ekspertyza: dostępność terytorialna Polski Wschodniej[18]

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że w celu rozwiązania aktualnych problemów związanych z jednej strony z dostępem do regionu, drugiej zaś – z systemem transportowym wewnątrz regionu Polski Wschodniej, należy:

- dostęp z i do innych regionów Polski i Unii Europejskiej oprzeć na sieci dróg, linii kolejowych i lotnisk w ramach Transeuropejskiej Sieci Transportowej (TENT), stopniowo wzbogacanej przez ciąg północ – południe (droga S19, drogi wojewódzkie). Największa zmiana jakościowa powinna dotyczyć lotnisk cywilnych. Obecnie działa jedno lotnisko regionalne w Rzeszowie, plus obsługa przez lotniska w Warszawie i Gdańsku oraz częściowo w Krakowie i Katowicach – wszystkie stolice regionów powinny dysponować lotniskami co najmniej lokalnymi, stopniowo rozwijającymi się do rangi regionalnych;
- hierarchia działań w Polsce Wschodniej powinna być podporządkowana łączeniu funkcji wewnętrznych z zewnętrznymi, przy czym dla ciągów międzynarodowych (S7, S8, S17, A2, A4 i w przyszłości S19) można założyć równorzędność tych funkcji, dla innych zaś nadrzędność funkcji wewnętrznych. Rozstrzygający powinien być w tym zakresie czynnik popytu na transport;
- korytarze transportowe o największym znaczeniu dla ograniczenia i stopniowej likwidacji bariery dostępności to te, które gwarantują powiązania z resztą kraju; powiązania między stolicami województw Polski Wschodniej oraz powiązania z krajami sąsiednimi powinny być traktowane jako komplementarne;
- sprawne powiązania pięciu województw ze stolicą kraju mają kluczowe znaczenie dla rozwoju Polski Wschodniej, ponieważ w relacjach ze stolicą następuje największa wymiana ludzi, usług i towarów;
- strategia rozwijania infrastruktury transportowej powinna być nakierowana na zapewnienie realizacji postulatów przedstawionych w analizach, które wskazują na pierwszeństwo powiązania Warszawy z Białymstokiem, Olsztynem i Lublinem; powiązania z Rzeszowem i Kielcami są w realizacji. Z powiązań międzynarodowych pierwszeństwo ze względu na politykę całej Unii Europejskiej ma kierunek do krajów bałtyckich: Via Baltica i Rail Baltica. Jako drugie powinny być rozwijane powiązania w kierunku Ukrainy.

[18] *J. Friedberg: Dostępność terytorialna Polski Wschodniej i korytarze krajowe wiążące ten region z Europą oraz prowadzące do dostępności przestrzennej wszystkich ośrodków powiatowych.* Warszawa 2007.

2.2.3. Ekspertyza: Granica wschodnia jako czynnik ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów przygranicznych[19]

Analiza ilościowego rozwoju ruchu granicznego między Polską a Rosją, Białorusią i Ukrainą wskazuje, że istnieją czynniki, które wyróżniają granice Polski z państwami wschodnimi w porównaniu do innych krajów sąsiadujących. Są to m.in.:

- różnice w procedurach oraz systemie kontroli i odpraw przy przekraczaniu granicy,
- silniejsze uwarunkowania historyczne,
- żywiołowy rozwój ruchu granicznego po otwarciu hermetycznej do niedawna granicy,
- specyfika porozumień regionalnych i lokalnych, wynikająca z diametralnie różnych systemów ustrojowych,
- niska sezonowość, wynikająca z małego udziału ruchu turystycznego,
- dłuższy średni czas pobytu w Polsce (np. Ukraińcy – 2,6 dnia, Niemcy – 1,8, Słowacy – 1,1, Czesi – 1 dzień), przy czym do czasu pobytu wliczony jest również często długi czas oczekiwania na odprawę,
- cel podróży, gdyż dla ponad 70% przyjeżdżających do Polski obywateli Ukrainy, Białorusi i Rosji celem podróży są regiony przygraniczne, tj. województwa lubelskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie i podlaskie,
- struktura przekraczania granicy według narodowości; zdecydowanie dominują obywatele państw wschodnich (średnio ok. 75% do 80%), przy czym po wejściu Polski do UE i wprowadzeniu wiz sytuacja ulega stopniowej zmianie na rzecz znacznego zwiększania udziału w tym zakresie obywateli polskich.

Fakt, że po wstąpieniu do Unii Europejskiej Polska wschodnia granica Polski stała się zarazem wschodnią granicą Unii, pociąga za sobą rekomendację następujących założeń o charakterze strategicznym:

- należy przyjąć, że wschodnia granica zewnętrzna Unii Europejskiej co najmniej do roku 2020 będzie miała charakter trwały. Z punktu widzenia interesów Polski i UE konieczne jest zatem wypracowanie mechanizmów skutecznego zarządzania tą granicą. Chodzi o to, by nie stała się poważną barierą w rozwoju partnerskich stosunków dobrosąsiedzkich. W związku z tym nie należy się skupiać wyłącznie na kwestiach bezpieczeństwa. Jej oddziaływanie znacznie wykracza poza tę sferę i ma olbrzymie znaczenie społeczne i ekonomiczne, zarówno na poziomie ogólnopaństwowym, jak i regionalnym. Należy efektywnie wypracować model granicy bezpiecznej i przyjaznej dla rozwoju i aktywności społecznej;
- w perspektywie 15-20 lat dla województw Polski Wschodniej relacje z sąsiadami będą jednym z kluczowych czynników kształtujących rozwój społeczny i gospodarczy. Dlatego też planując politykę wobec wschodnich sąsiadów, zasadne byłoby stworzenie z regionalnej współpracy obszarów przygranicznych jednego z filarów polityki wobec państw Europy Wschodniej, obok dialogu o bezpieczeństwie, współpracy ekonomicznej czy dialogu energetycznego;
- na najbliższy okres programowania rozwoju jedną z głównych wytycznych powinien być Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa. Wyznaczając obszary wsparcia powinno się stosować zasadę indywidualizacji krajowej i regionalnej, która uwzględnia specyfikę lokalną i pozwala najbardziej efektywnie odpowiadać na potrzeby społeczności;
- konieczne jest też przygotowanie długoterminowej strategii wsparcia przez UE współpracy transgranicznej na jej wschodniej granicy. Podstawowym warunkiem powodzenia wszelkich dalszych działań powinno być zwiększenie przenikalności

[19] B. Kawałko: *Granica wschodnia jako czynnik ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów przygranicznych – synteza.* Warszawa 2007.

granicy dla legalnych relacji ekonomicznych i społecznych. Zwiększenie przenikalności powinno polegać nie tylko na ułatwieniach formalnoprawnych. W skali regionalnej jeszcze ważniejsze są zmiany techniczne, zwłaszcza zwiększenie liczby przejść granicznych i poprawa obsługującej te przejścia sieci drogowej.

W wyniku przeprowadzonej analizy można sformułować wnioski i zalecenia co do funkcjonowania terenów przygranicznych. Między innymi należy:

- poddać jednolitej ochronie te obszary o szczególnych walorach przyrodniczych, które tworzą jednolite jednostki fizyczno-geograficzne, rozdzielone granicą państwową. System Transgranicznych Obszarów Chronionych powinien objąć zwłaszcza tereny Karpat, Roztocza, Polesia wraz z doliną Bugu, Puszczy Białowieskiej, dorzecza Narwi oraz obszarów pojeziernych. Koordynacji transgranicznej powinny przy tym podlegać nie tylko zasady ochrony przyrody, ale także zagospodarowania i wykorzystania na cele turystyczne;
- stworzyć system ochrony materialnych i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego obszaru pogranicza. Polegać on powinien nie tylko na ochronie zabytków, ale również na podtrzymywaniu wielokulturowości pogranicza i jego wspólnego (dla obydwu stron granicy) wizerunku;
- wspierać i promować rozwój centrów usługowych i handlowych;
- wspierać rozwój współpracy instytucji edukacyjnych, naukowych i badawczych;
- rozwijać i modernizować sieć dróg lokalnych na poziomie powiatowym. Równolegle trzeba zagęścić sieć lokalnych przejść granicznych, a także utworzyć sezonowe przejścia turystyczne, umożliwiające wykorzystywanie walorów środowiska przyrodniczego po obu stronach granicy, z dopuszczeniem ruchu pieszego;
- wspierać rozwój i aktywność działania euroregionów na granicy wschodniej;
- również aktywnie wspierać, w tym współfinansować przedsięwzięcia w zakresie promocji polskiej aktywności gospodarczej na sąsiednich terenach przygranicznych.

Do szczególnie istotnych działań z punktu widzenia interesu sektora turystycznego należą:

- we współpracy z Rosją:
    - uruchomienie Kanału Mazurskiego jako drogi wodnej łączącej Wielkie Jeziora Mazurskie z Morzem Bałtyckim,
    - budowa kanału żeglownego w poprzek Mierzei Wiślanej,
- we współpracy z Białorusią:
    - odbudowa i otwarcie dla transgranicznego ruchu drogowego odcinka Kanału Augustowskiego,
    - wspieranie pogranicznych, często słabych ekonomicznie gmin w rozbudowie lokalnej infrastruktury technicznej, w tym tej służącej turystyce,
    - otwarcie nowych przejść granicznych postulowanych przez władze regionalne i lokalne w miejscowościach Lipszczany, Chworościany, Jałówla, Białowieża,
- we współpracy z Ukrainą:
    - podniesienie efektywności wykorzystania przebiegających przez granicę linii kolejowych,
    - budowa i modernizacja sieci dróg, w tym funkcjonujących w ramach TENT,
    - otwarcie nowych drogowych przejść granicznych proponowanych i postulowanych przez władze lokalne w następujących miejscowościach: Wołoszyny, Zbereże, Wola Uhruska, Dubienka, Matcze, Kryłów, Oserdów, Szczepiatyn, Ulików, Budomierz, Michniowiec, Bandrów, Smolnik, Wołosate, Dołhobyczów, Dyniska Stare, Malhowice, oraz przejścia dla pieszego ruchu turystycznego w Bieszczadach.

2.3. Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013

Atrakcyjność inwestycyjna

Atrakcyjność inwestycyjną województw Polski Wschodniej określa się jako niską i bardzo niską. Za główne przyczyny takiego stanu rzeczy można uznać:

- słabą aktywność województw wobec inwestorów,
- niewielką chłonność regionalnych rynków zbytu,
- słabą dostępność transportową,
- niski poziom infrastruktury gospodarczej i społecznej.

Województwa Polski Wschodniej cechuje bardzo niski wskaźnik nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na mieszkańca. Średnio w kraju w roku 2005 wyniósł on 3434 zł, w Polsce Wschodniej zaś osiągnął wartość 2442 zł, co stanowi około 65% średniej krajowej. Województwa: lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie lokują się na najniższym poziomie w kraju, w przedziale 1500-2500 zł. Nieco lepiej wygląda sytuacja w podlaskim i warmińsko-mazurskim, gdzie wartości te sytuują się w przedziale 2500-3000 zł.

Warto też przytoczyć dane dotyczące inwestycji zagranicznych, ze względu na to, że w sektorze turystyki kapitał ten z reguły jest lokowany w sferze infrastruktury, zwłaszcza w hotelach (i to wyższej klasy). Otóż w końcu 2005 roku na ogólną liczbę 54,3 tys. spółek z udziałem kapitału zagranicznego w całym kraju, w Polsce Wschodniej było ich tylko 3,3 tys. i w żadnym z województw liczba ta nie przekroczyła 1000.

Ale na interesującym nas obszarze zachodzą również zjawiska pozytywne. Związane jest to z udziałem tamtejszych przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej ich liczbie. W 2003 roku udział tego typu przedsiębiorstw w województwach wschodnich wyniósł 39-44%, przy średniej krajowej 39,3%.

Dobrym wskaźnikiem rozwoju przedsiębiorczości, a co za tym idzie, nastawienia do inwestowania, jest liczba tzw. inkubatorów. Na ogólną liczbę 107 inkubatorów działających w Polsce, 16 (niecałe 15%) znajduje się w województwach wschodnich, przy czym tak naprawdę tylko 10 spośród nich to klasyczne inkubatory przedsiębiorczości, pozostałe natomiast mają charakter technologiczny (2) i akademicki (4).

W Polsce jest zarejestrowanych (w systemie REGON) około 3,6 mln przedsiębiorstw, z czego niecałe 600 tys. znajduje się w województwach Polski Wschodniej. Z tej liczby przytłaczająca większość, około 95%, to mikroprzedsiębiorstwa, a 4% to przedsiębiorstwa małe. Z deklaracji przedsiębiorców wynika, że ponad 90% firm tego sektora finansuje działalność ze środków własnych. Wpływają na to następujące czynniki:

- tzw. luka kapitałowa,
- ograniczony dostęp do środków zewnętrznych, głównie z powodu żmudnych i skomplikowanych procedur,
- niska wiedza samych przedsiębiorców o możliwościach finansowania zewnętrznego,
- nieprzychylne dla MSP strategie inwestowania przez fundusze typu *venture capital* i *private equity*,
- nieefektywne wykorzystanie środków z funduszy publicznych na wsparcie inwestycji.

Trasy rowerowe w Polsce Wschodniej

Diagnoza sytuacji w Polsce Wschodniej zawiera tezę, że jednym z istotnych czynników rozwoju gospodarczego może być turystyka rowerowa. Wynika to z tego, że obsługą tego typu ruchu turystycznego (ale i wielu innych) zajmują się głównie przedsiębiorstwa z sektora MSP. Oceniając sytuację w Polsce można stwierdzić, że pod względem ilościowym: liczby kilometrów wytyczonych i oznakowanych tras, nie jest ona najgorsza. Według danych PTTK, w Polsce istnieje blisko 13 tys. km szlaków rowerowych[20].

[20] Dane za rok 2004.

Można przyjąć, że nie są to wszystkie szlaki i ścieżki rowerowe, które istnieją. Jednym z głównych problemów jest bowiem brak systemu tras rowerowych właściwie wyznaczonych, oznakowanych, z infrastrukturą towarzyszącą. Wynika to w głównej mierze z istnienia wielu podmiotów wytyczających i znakujących szlaki. Instytucje te z reguły nie współdziałają i nie koordynują między sobą działań. Ponadto metodologia znakowania szlaków rowerowych w Polsce nie została dotąd ujednolicona i zestandaryzowana. Można też stwierdzić, że trasy i ścieżki rowerowe:

- skupiają się głównie wokół większych miast i pobliskich atrakcji turystycznych,
- są rozproszone, bez wyraźnych punktów stycznych,
- mają niewiele połączeń z węzłami komunikacyjnymi, umożliwiających przesiadkę na inny środek transportu,
- nie są wyposażone w podstawową infrastrukturę towarzyszącą, jak stojaki, przechowalnie, wiaty widokowe itp.

Sytuacja na terenach Polski Wschodniej w niczym nie odbiega od obrazu przedstawionego wyżej. Natomiast szacunkowa długość tras rowerowych w tych województwach przedstawia się następująco:

- lubelskie - 1500 km
- podlaskie - 1900 km
- podkarpackie - 1700 km
- świętokrzyskie - 2700 km[21]
- warmińsko-mazurskie - 2000 km.

Generalnie, aby turystyka rowerowa rzeczywiście była istotnym czynnikiem rozwoju gospodarczego, należy stworzyć – zarówno w skali kraju, jak i regionów – zintegrowany system szlaków, przede wszystkim ponadregionalnych i międzynarodowych, wyposażonych w odpowiednią infrastrukturę.

Celem głównym Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej jest przyspieszenie tempa rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Z myślą o osiągnięciu tego celu wyznaczono sześć osi priorytetowych:

1. Nowoczesna gospodarka
2. Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego
3. Wojewódzkie ośrodki wzrostu
4. Infrastruktura transportowa
5. **Zrównoważony rozwój potencjału turystycznego opartego na warunkach naturalnych**
6. Pomoc techniczna.

Z punktu widzenia niniejszego opracowania szczególnie istotna jest oś piąta: zrównoważony rozwój potencjału turystycznego opartego na warunkach naturalnych. W tym zakresie będą realizowane dwa działania:

5.1. promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki,
5.2. trasy rowerowe.

Celem tej osi jest zwiększenie roli zrównoważonej turystyki w gospodarczym rozwoju makroregionu. W wyniku przewidzianych tu działań powinno nastąpić:

- opracowanie wspólnej oferty turystycznej dla Polski Wschodniej, obejmującej promocję zrównoważonych form turystyki, w tym takich, które zmniejszają potrzebę korzystania z indywidualnej motoryzacji,

[21] Dane liczbowe, którymi posługują się autorzy ekspertyz, są niepełne bądź nieprawdziwe. W oryginalnej wersji ekspertyzy długość tras rowerowych w województwie świętokrzyskim wynosiła 1300 km.

- wzrost zainteresowania turystyką rowerową uprawianą na terenie Polski Wschodniej.

W ramach osi priorytetowej będzie realizowane działanie obejmujące kompleksowy projekt, złożony z dwóch komponentów:

- studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej, w tym analiza segmentów turystyki oraz kategorii turystów odgrywających kluczową rolę w regionalnych gospodarkach makroregionu,
- promocja Polski Wschodniej jako miejsca aktywnego wypoczynku oraz atrakcyjnego miejsca do pracy i zamieszkania.

Prócz tego realizowany zrealizowany będzie kompleksowy projekt mający na celu stworzenie podstawowej infrastruktury związanej z obsługą ruchu rowerowego. Składać się będzie z dwóch części:

- budowa i oznakowanie ścieżek rowerowych o utwardzonej nawierzchni,
- wytyczanie i oznakowanie tras rowerowych na terenie pozamiejskim, gdzie ze względu na środowisko naturalne, niewskazane są nawierzchnie bitumiczne lub betonowe.

Wskaźniki realizacji celu (w 2013 r.):

- długość nowych utwardzonych ścieżek rowerowych (km) - 500
- długość nowych wytyczonych i oznakowanych tras rowerowych (km) - 2000
- liczba projektów z zakresu promocji turystycznej Polski Wschodniej - 1
- liczba udostępnionych atrakcji turystycznych - 200

Szczegółowy opis osi priorytetowych dla tego programu przewiduje, że dla działania 5.1. *Promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki* będzie zrealizowany program złożony z dwóch komponentów:

- opracowanie studium uwarunkowań atrakcyjności turystycznej Polski Wschodniej, które z kolei składać się będzie z trzech elementów:
  - przeprowadzenie inwentaryzacji atrakcji turystycznych Polski Wschodniej oraz badań rozpoznawalności i stosunku do markowych produktów turystycznych Polski Wschodniej,
  - dokonanie analizy zebranego materiału, w tym analizy segmentów turystyki oraz typów turystów odgrywających kluczową rolę w regionalnych gospodarkach makroregionu,
  - opracowanie koncepcji promocji,
- przeprowadzenie kampanii promocyjnej Polski Wschodniej jako miejsca aktywnego wypoczynku.

Beneficjentem tego działania jest Polska Organizacja Turystyczna, a grupy docelowe to:

- przedsiębiorcy świadczący usługi w sektorze turystycznym,
- turyści,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- regionalne organizacje turystyczne.

Działanie 5.2., którego celem jest *rozwój turystyki rowerowej w Polsce Wschodniej,* składa się z dwóch komponentów:

- wytyczanie i oznakowanie tras rowerowych oraz roboty budowlane w zakresie dróg (ścieżek) rowerowych o utwardzonej nawierzchni, które umożliwią bezpieczne przemieszczanie się turysty rowerowego oraz połączą miejsca kluczowe z punktu widzenia ruchu rowerowego,
- budowa i montaż podstawowej infrastruktury towarzyszącej, tj. stojaków na rowery, wiat postojowych, wiat widokowych, itp. oraz innych urządzeń niezbędnych do zapewnienia bezpiecznego przejazdu po drogach (ścieżkach) rowerowych.

Beneficjentami tego działania są:

- jednostki samorządu terytorialnego,
- związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego,
- instytucje i organizacje ważne z punktu widzenia rozwoju turystyki, ochrony przyrody itp.

grupy zaś docelowe to:

- turyści,
- mieszkańcy Polski Wschodniej,
- przedsiębiorcy świadczący usługi w sektorze turystycznym.

Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej jest dodatkowym instrumentem wsparcia rozwoju pięciu województw Polski Wschodniej. Główne jego działania skierowane zostały na rozwój infrastruktury transportowej, infrastruktury wspierającej funkcje metropolitalne oraz infrastruktury na rzecz rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Działania te nie stanowią wsparcia w obszarze interwencji EFRROW ani EFR. Jednakże część inwestycji realizowanych w ramach PO RPW będzie miała bezpośrednie oddziaływanie na obszary wiejskie i zamieszkałą tam ludność. Tego typu oddziaływanie można będzie zidentyfikować m.in. przy realizacji projektów:

- tras rowerowych, w głównej mierze na obszarach wiejskich,
- prac badawczych i analitycznych z zakresu rozwoju obszaru Polski Wschodniej, w tym w sektorze turystyki.

Na realizację Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej na lata 2007-2013 zostanie przeznaczonych 2 675,05 mln euro, w tym ze środków Unii Europejskiej (Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)) – 2 273,79 mln, a z publicznych środków krajowych – 401,26 mln. Krajowe środki publiczne to w 51% środki z budżetu państwa, a w 49% – z budżetów samorządowych.

W tej sumie środki przeznaczone na działania w ramach osi priorytetowej V: *Zrównoważony rozwój potencjału turystycznego opartego na warunkach naturalnych* wyniosą 2,09 %.

Na projekty priorytetowe objęte niniejszym opracowaniem, zostaną przeznaczone następujące środki:

- ścieżki rowerowe - 42,5 mln euro
- inne wsparcie na rzecz wzmocnienia usług turystycznych - 97,8 mln euro.

Wszystkie etapy realizacji program podporządkowane zostały – zgodnie z właściwymi dokumentami europejskimi – zasadzie partnerstwa. Celem stosowania tej zasady jest zapewnienie maksymalnej przejrzystości przy opracowywaniu programu, jego wdrażaniu i kontroli. Zasadą tą objęte są następujące podmioty:

- właściwe dla Programu władze regionalne, lokalne, miejskie i inne władze publiczne,
- partnerzy społeczno-gospodarczy.

Zastosowanie zasady partnerstwa zostało zapewnione przez:

- powołanie i prace Zespołu roboczego ds. przygotowania Programu dla Polski Wschodniej, w którego skład weszli przedstawiciele resortów: rozwoju regionalnego, środowiska, gospodarki, transportu, kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, rolnictwa i rozwoju wsi, szkolnictwa wyższego, pracy, informatyzacji, przedstawiciele władz samorządowych województw Polski Wschodniej oraz eksperci ds. rozwoju regionalnego z tych województw,
- przeprowadzenie szerokich konsultacji społecznych projektu Programu,
- udział przedstawicieli władz samorządowych oraz ekspertów w procedurze naboru projektów do wykazu indywidualnych projektów kluczowych Programu,
- udział partnerów społeczno-gospodarczych (w tym organizacji turystycznych i ekologicznych) oraz przedstawicieli władz samorządowych w zespołach roboczych powołanych w celu przygotowania projektów kluczowych, dotyczących m.in.

promocji regionu Polski Wschodniej i realizacji tras rowerowych w Polsce Wschodniej,
- konsultacje społeczne projektów według wytycznych Ministra Rozwoju Regionalnego.

Załącznik nr 2 do PO RPW: *Komplementarność poszczególnych osi priorytetowych PO RPW w stosunku do innych programów operacyjnych na lata 2007-2013* określa wzajemne relacja między tym programem a innymi programami operacyjnymi. Część działań w ramach innych programów ma istotne znaczenie dla rozwoju turystyki w województwach Polski Wschodniej. Tak więc w zakresie:

- wsparcia powstawania i dokapitalizowania funduszy zalążkowych podjęte działania będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - PO Innowacyjna Gospodarka (EFRR) – w zakresie wsparcia dla funduszy podwyższonego ryzyka (*venture capital*) o znaczeniu krajowym,
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej EFRR) – w zakresie wsparcia finansowego funduszy poręczeń kredytowych i pożyczkowych, tam gdzie nie będą wspierane fundusze zalążkowe (*seed capital*),
    - PO Kapitał Ludzki (EFS) – w zakresie poprawy dostępu do zatrudnienia, wspierania aktywności zawodowej oraz tworzenia warunków do rozwoju przedsiębiorczości i samozatrudnienia,
    - Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) – nie przewiduje się wsparcia działań w zakresie powstawania i dokapitalizowania funduszy podwyższonego ryzyka;
- wspierania innowacji. Działania podjęte w tym zakresie będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej (EFRR) – m.in. w zakresie wsparcia finansowego funduszy poręczeń kredytowych i pożyczkowych, dotacji inwestycyjnych, centrów promocji czy centrów doskonalenia zawodowego, a także rewitalizacji terenów poprzemysłowych z przeznaczeniem na strefy przemysłowo-usługowe,
    - PO Kapitał Ludzki (EFS) – m.in. w zakresie poprawy dostępu do zatrudnienia oraz wspierania aktywności zawodowej, tworzenia warunków do rozwoju przedsiębiorczości i samozatrudnienia, wsparcia rozwoju kadr w przedsiębiorstwach oraz tworzenia i rozwijania sieci współpracy i wymiany informacji między instytucjami naukowymi a przedsiębiorstwami,
    - Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFFROW) – m.in. w zakresie warunków ochrony środowiska oraz tworzenia mikroprzedsiębiorstw przez rolników bądź osoby odchodzące z rolnictwa;
- promocji i współpracy; działania podjęte w tym zakresie będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej (EFRR) – m.in. w zakresie prowadzenia kampanii promujących region, na rzecz poprawy wizerunku gospodarczego, turystycznego, przygotowania i realizacji programów rozwoju i promocji regionalnych lub lokalnych produktów kulturowych czy turystycznych,
    - PO Kapitał Ludzki (EFS) – w zakresie rozwoju potencjału organizacji pozarządowych – podnoszenia ich zdolności do realizacji zadań publicznych; tworzenia i rozwijania sieci współpracy i wymiany informacji między instytucjami naukowymi a przedsiębiorstwami, a także pobudzania aktywności

środowisk lokalnych i ich zaangażowania w działania zapobiegające marginalizacji obszarów wiejskich; działań szkoleniowych, informacyjno-promocyjnych oraz doradczych, służących zaangażowaniu mieszkańców w proces przygotowywania koncepcji rozwoju obszarów wiejskich,
    - Program Rozwój Obszarów Wiejskich (EFFROW) – m.in. w zakresie działań informacyjnych i promocyjnych na rynku wewnętrznym UE, mających na celu zwrócenie uwagi konsumentów na specyficzne właściwości lub zalety produktów rolnych, a także projekty współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej w ramach grup Leader;
- infrastruktury turystyki kongresowej i targowej. Działania podjęte w tym zakresie będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej (EFRR) w zakresie rozwoju infrastruktury sportowej, rekreacyjnej i kulturowej, a także łączenia funkcji turystycznych z rekreacyjnymi, edukacyjnymi, ekologicznymi i kulturalnymi,
    - Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) – dla grup Leader w zakresie organizacji imprez kulturalnych, rekreacyjnych, sportowych;
- promowania zrównoważonego rozwoju turystyki; działania podjęte w tym zakresie będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - PO Innowacyjna Gospodarka (EFRR) – w zakresie tworzenia nowych, innowacyjnych typów produktów i usług turystycznych, tworzenia systemu informacji turystycznej oraz inwestycji w zakresie produktów turystycznych o znaczeniu ponadregionalnym,
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej (EFRR) – w zakresie budowy i modernizacji bazy turystycznej o znaczeniu lokalnym i regionalnym oraz promocji regionalnej/lokalnej oferty turystycznej,
    - Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFFROW) – w zakresie wsparcia dla mikroprzedsiębiorstw podejmujących działalność w sektorze turystyki, w tym agroturystyki, modernizacji bazy turystycznej na terenie leśnym i na obszarach wiejskich. Podejmowane będą również działania w zakresie budowy lub remontu i przebudowy publicznej infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznej i społeczno-kulturalnej. Dla grup Leader – w zakresie rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich, w tym: utworzenia lub zmodernizowania elektronicznej bazy informacji turystycznej oraz stron www, przygotowywania i wydawania folderów i innych publikacji informacyjnych, oznaczenia obiektów ważnych lub charakterystycznych dla obszaru objętego lokalną strategią rozwoju,
    - Programu Operacyjnego „Ryby" (EFR) – w zakresie wspierania infrastruktury związanej z turystyką oraz usługami na rzecz małych społeczności rybackich. Propagowanie ekoturystyki i wędkarstwa bez zwiększenia nakładu połowowego. Ponadto propagowanie form akwakultury, a także kształtowanie krajobrazu i tradycyjnych cech obszarów akwakultury;
- tras rowerowych; podjęte tu działania będą komplementarne w stosunku do inwestycji realizowanych w ramach:
    - PO Infrastruktura i Środowisko (EFRR) – w zakresie budowy bądź modernizacji małej infrastruktury służącej udostępnianiu turystom obszarów chronionych,
    - regionalnych programów operacyjnych województw Polski Wschodniej (EFRR) – w zakresie budowy lokalnych i regionalnych tras i ścieżek rowerowych, wraz z budową bądź modernizacją małej infrastruktury służącej

udostępnianiu turystom obszarów chronionych, budowy systemów parkingów *Bike&Ride*,

- Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej – w zakresie infrastruktury komunikacyjnej o znaczeniu dla turystyki transgranicznej, w tym budowy tras rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą,
- Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich – w zakresie wsparcia dla MSP podejmujących działalność w sektorze turystyki (w tym agroturystyki), modernizacji bazy turystycznej na terenie leśnym i obszarach wiejskich. Będą również wspierane działania w zakresie budowy i modernizacji tras o znaczeniu turystycznym bądź społecznym na obszarach wiejskich i wiejsko-miejskich. Dla grup Leader – w zakresie budowy/odbudowy małej infrastruktury turystycznej, zwłaszcza punktów widokowych, miejsc wypoczynkowych i biwakowych, tras narciarstwa biegowego i zjazdowego, tras rowerowych.

2.4. Dokumenty wojewódzkie

2.4.1. Województwo lubelskie

2.4.1.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013

Podsumowaniem części diagnostycznej jest analiza SWOT. Została przeprowadzona w trzech obszarach: gospodarka, społeczeństwo i terytorium. Na jej podstawie opracowana została część strategiczna.

Celem głównym Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 jest:

Podniesienie konkurencyjności Lubelszczyzny, prowadzące do szybszego wzrostu gospodarczego oraz zwiększenia zatrudnienia, z uwzględnieniem walorów naturalnych i kulturowych regionu.

Cel główny zrealizowany będzie przez osiąganie następujących celów szczegółowych:

- zwiększenie konkurencyjności regionu dzięki wsparciu rozwoju sektorów nowoczesnej gospodarki i stymulowaniu innowacyjności,
- poprawa warunków inwestowania w województwie, z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju,
- zwiększenie atrakcyjności Lubelszczyzny jako miejsca zamieszkania, pracy i wypoczynku.

Szczegółowy opis osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013

Cel główny oraz cele szczegółowe Programu będą realizowane w ramach ośmiu osi priorytetowych:

- **Oś priorytetowa 1**: przedsiębiorczość i innowacje; jej celem jest wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw w regionie lubelskim. Cel ten zostanie osiągnięty m.in. przez rozwój przedsiębiorstw realizujących na terenie województwa lubelskiego projekty z zakresu turystyki i rekreacji. Wsparcie przeznaczone będzie dla tych przedsiębiorstw, które będą realizowały projekty w zakresie turystyki, przy priorytetowym traktowaniu przedsięwzięć realizowanych na obszarach atrakcyjnych turystycznie: w zakresie infrastruktury, rozwoju produktów turystycznych, budowy zintegrowanego systemu marketingu turystycznego z uwzględnieniem turystyki uzdrowiskowej. Sektory te zostaną potraktowane priorytetowo m.in. przez kryteria wyboru, przy jednoczesnym zapewnieniu wsparcia dla pozostałych MŚP. Przewiduje się, że w docelowym roku 2013 liczba projektów z zakresu turystyki wyniesie 150.

- **Oś priorytetowa 2**: infrastruktura ekonomiczna; jej celem jest stworzenie przyjaznego otoczenia dla działalności gospodarczej na Lubelszczyźnie. Cel ten zostanie osiągnięty m.in. przez udzielanie dotacji na prowadzenie kampanii promujących region i przedsiębiorstwa. Ich celem jest poprawa wizerunku gospodarczego regionu w kraju i za granicą, wzrost atrakcyjności inwestycyjnej Lubelszczyzny oraz utworzenie i rozwój systemu obsługi inwestorów.
- **Oś priorytetowa 3**: atrakcyjność obszarów miejskich i tereny inwestycyjne; jej celem jest zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej regionu przez wsparcie dla obszarów rewitalizowanych i terenów inwestycyjnych. Cel ten zostanie osiągnięty m.in. przez rewitalizację przestrzeni zdegradowanych i zaniedbanych, zwłaszcza w miastach regionu, co przyczyni się do ożywienia społeczno-gospodarczego. Wsparcie zostanie udzielone na finansowanie projektów mających na celu przywrócenie zdegradowanym obszarom miejskim (w tym poprzemysłowym i powojskowym) funkcji gospodarczych, edukacyjnych, turystycznych, społecznych i kulturalnych, a także uporządkowanie przestrzeni publicznej oraz poprawę stanu tkanki architektoniczno-urbanistycznej.
- **Oś priorytetowa 4**: społeczeństwo informacyjne; jej celem jest wzrost konkurencyjności regionu przez rozwój lokalnej i regionalnej infrastruktury oraz usług informacyjnych. W zakresie tej osi przewiduje się finansowanie projektów m.in. z zakresu tworzenia interaktywnych systemów informacji, w tym kulturalno-turystycznej, a także systemów wspomagających digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego.
- **Oś priorytetowa 5**: transport; jej celem jest poprawa wewnętrznej i zewnętrznej dostępności komunikacyjnej Lubelszczyzny. Cel zostanie osiągnięty przez:
    - usprawnienie powiązań komunikacyjnych o znaczeniu regionalnym,
    - poprawę jakości wewnątrzregionalnych połączeń komunikacyjnych o znaczeniu lokalnym,
    - poprawę jakości funkcjonowania systemu transportu publicznego oraz zwiększenie mobilności mieszkańców,
    - zwiększenie udziału transportu kolejowego w przewozach pasażerskich i towarowych,
    - poprawę lotniczej dostępności komunikacyjnej regionu.
- **Oś priorytetowa 6**: środowisko i czysta energia; jej celem jest poprawa stanu zachowania bioróżnorodności oraz zapobieganie degradacji środowiska naturalnego. Wspierane będą projekty związane z oczyszczaniem ścieków i zaopatrzeniem w wodę, a także budowa zbiorników retencyjnych, których funkcja uzupełniająca może być rekreacyjna i turystyczna.
- **Oś priorytetowa 7**: kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna; jej celem jest zwiększenie udziału sektorów kultury i turystyki w gospodarce województwa lubelskiego oraz wzmocnienie powiązań międzynarodowych regionu. Cel tej osi zostanie osiągnięty przez:
    - zwiększenie dostępności do dóbr kultury i infrastruktury turystycznej,
    - wypromowanie wizerunku Lubelszczyzny jako regionu o dużej atrakcyjności kulturalnej i turystycznej,
    - stworzenie efektywnych powiązań partnerskich w ramach współpracy międzyregionalnej,

  Wsparcie uzyskają projekty:
    - poprawiające dostępność do obiektów i dóbr kultury oraz miejsc atrakcyjnych turystycznie, a także służące rozwojowi aktywnych form turystyki,

- przystosowujące zabytki do potrzeb turystyki i kultury oraz rozwijające i wspierające infrastrukturę kultury o znaczeniu lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym,
- polegające na łączeniu funkcji turystycznych z rekreacyjnymi, edukacyjnymi, ekologicznymi i kulturalnymi,
- polegające na tworzeniu i rozwijaniu kompleksowego systemu informacji i promocji turystycznej i kulturalnej,
- tworzenia efektywnych powiązań międzyregionalnych w układzie bilateralnym i sieciowym w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego.

Przedmiotem projektów realizowanych w ramach wsparcia sektora kultury i turystyki będą obiekty przeznaczone na cele publiczne, związane wyłącznie z funkcją kulturalną lub turystyczną. Preferowane do udzielenia wsparcia będą projekty zlokalizowane na terenach szczególnie predestynowanych do rozwijania turystyki, np. na obszarze północno-zachodnim województwa: w okolicach Nałęczowa, Kazimierza Dolnego i Puław, w dolinie Wisły oraz Bugu (tworzące paneuropejskie korytarze ekologiczne), na Roztoczu i na terenie Lasów Janowskich oraz na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, które wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie". Obszary te, o mało przekształconym środowisku, stanowią doskonały teren do rozwijania „turystyki blisko natury". Zwiększeniu stopnia atrakcyjności turystycznej Lubelszczyzny dla osób spoza regionu służyć będą realizowane kompleksowe projekty zwiększające dostępność do informacji na temat zintegrowanej oferty turystycznej województwa. Przewiduje się, że w docelowym 2013 roku będzie m.in.:

- 60 projektów z zakresu turystyki,
- 50 nowo utworzonych miejsc pracy w turystyce,
- 100 nowych rodzajów produktów,
- 500 tys. odwiedzających (widzów).

- **Oś priorytetowa 8**: infrastruktura społeczna; jej celem jest poprawa warunków kształcenia oraz dostępu do wiedzy, usług medycznych i pomocy społecznej. Wsparcie uzyskają projekty z zakresu infrastruktury edukacyjnej i sportowej, podnoszące jakość i dostępność tego obszaru.
- **Oś priorytetowa 9**: pomoc techniczna, której celem jest zapewnienie efektywnego oraz zgodnego z prawem i politykami wspólnotowymi wdrażania Regionalnego Programu Operacyjnego przez wsparcie instytucji uczestniczących w zarządzaniu i wdrażaniu.

2.4.1.2. Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020

Strategia ta opracowana jest w dwóch częściach: diagnostycznej[22] i prognostycznej. W części diagnostycznej, w rozdziale o gospodarce regionu, jeden z podrozdziałów poświęcony jest turystyce. Omawia on stan obecny w tej dziedzinie w pięciu sekcjach:

- potencjał turystyczny,
- infrastruktura turystyki,
- baza noclegowa,
- liczba turystów,
- turystyka wiejska.

Lubelszczyzna jest obszarem atrakcyjnym turystycznie, ma bogatą i różnorodną spuściznę kulturową, walory krajobrazowe i uzdrowiskowe, należy też do regionów

[22] Walor części diagnostycznej jest dość ograniczony, ponieważ dane, którymi posługiwali się autorzy dokumentu, pochodzą z roku 2003. Można jednak założyć, że w części dotyczącej turystyki nie poczyniono istotnego postępu.

ekologicznie najczystszych. Walory turystyczne województwa lubelskiego stwarzają możliwości rozwoju funkcji turystyki jako istotnego czynnika aktywizacji obszarów i źródła dochodu mieszkańców regionu. Bogactwo środowiska turystycznego Lubelszczyzny stanowią: dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze, spuścizna kulturowa będąca wynikiem styku trzech kultur, wydarzenia kulturalne, częściowe zainwestowanie turystyczne. Znaczącym walorem dla turystyki są obiekty o szczególnej randze – muzea i miejsca martyrologii oraz miejsca pielgrzymkowe – sanktuaria katolickie i prawosławne, a także kultywowane na niektórych obszarach przejawy tradycyjnej kultury ludowej. W granicach województwa znajdują się obszary o walorach wypoczynkowych znaczących w skali kraju, II i III kategorii atrakcyjności turystycznej, do których zakwalifikowano: rejon Kazimierza Dolnego, Nałęczowa i Puław, Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Roztocze oraz rozległe kompleksy lasów Puszczy Solskiej i Lasy Janowskie. W naturalny sposób predysponowane do wykorzystania turystycznego są parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu, w tym chronione doliny Wisły i Bugu. Istnieje także możliwość turystycznego wykorzystania pogranicza, w ramach Transgranicznych Obszarów Chronionych. Na obszarze województwa znajdują się miejscowości turystyczne o znaczeniu międzynarodowym lub pierwszorzędnym w kraju, do których zaliczono Lublin, Zamość, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy, Kozłówkę, Janów Podlaski. Nałęczów pełni ponadto funkcję uzdrowiskową o znaczeniu krajowym.

Obszary atrakcyjne turystycznie oraz miejscowości o walorach turystycznych połączone są szlakami turystycznymi. Na terenie województwa lubelskiego jest około 3 tys. kilometrów wyznaczonych pieszych szlaków turystycznych. Według GUS, w województwie lubelskim w 2002 roku było 2 334,2 km szlaków o znaczeniu międzynarodowym, ogólnopolskim i regionalnym. W latach 2001-2003 w województwie lubelskim odnowiono 1 800 km szlaków. W latach 2001-2003 rozpoczęto znakowanie nowych szlaków rowerowych o znaczeniu wojewódzkim pod patronatem Samorządu Województwa Lubelskiego. Dzięki ścieżkom utworzonym w parkach narodowych i krajobrazowych w latach 2001-2003, możliwości uprawiania turystyki pieszej i rowerowej zwiększyły się o ponad 20%.

Bazę noclegową województwa cechuje duża sezonowość, miejsca noclegowe całoroczne stanowią 41,4% ogólnej liczby miejsc. Zarazem odnotowuje się w tej branży nowe inwestycje: liczba obiektów noclegowych w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych wzrosła o 29,6%, liczba miejsc noclegowych w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych – o 40,4%, kolonijnych o 27%, kempingowych o 36% i w schroniskach o 12%.

Lubelskie jest regionem, w którym ponad 22% powierzchni zajmują obszary prawnie chronione, ma też doskonałe warunki do rozwoju turystyki wiejskiej, tj. agroturystyki i ekoturystyki. Agroturystyka stwarza możliwości odpoczynku w bliskim kontakcie z przyrodą, ekoturystyka zaś, ze względu na aspekt poznawczo-edukacyjny, przyczynia się do poznania najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym obszarów województwa. Łączna liczba gospodarstw agroturystycznych w 2003 roku wyniosła 304, a miejsc noclegowych w tej bazie – 2 154. Koordynatorem i stymulatorem rozwoju tej formy turystyki wiejskiej jest obecnie (2004) Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych.

Tworzenie warunków do wypoczynku w czystym środowisku przyrodniczym jest często wymieniane jako jeden z ważnych czynników lokalizacji inwestycji. Inwestowanie w turystykę może przynieść wymierne korzyści nie tylko w aspekcie rozwijania tego jednego sektora gospodarki, przy okazji stymuluje się rozwój innych sektorów. Do najważniejszych działań w zakresie rozwoju turystyki należą:

- poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów atrakcyjnych turystycznie,
- poprawa stanu wyposażenia w infrastrukturę komunalną,

- inwestycje w infrastrukturę turystyczną (szlaki piesze i rowerowe, trasy konne, obiekty sportowe),
- bardziej równomierne rozmieszczenie bazy turystycznej w celu zachowania walorów turystycznych,
- rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych pod kątem wykorzystania turystycznego,
- tworzenie profesjonalnego marketingu produktów turystycznych regionu, zakrojonego na skalę międzynarodową.

W części prognostycznej (strategicznej) natomiast brak bezpośrednich odniesień do sfery turystyki. Skojarzenia z tym sektorem następują na zasadzie analizy podstawowych pojęć z tej sfery, przede wszystkim pojęcia produktu turystycznego.

„Strategia…" formułuje wizję przyszłościową tego regionu, która przewiduje, że województwo lubelskie będzie:

- regionem konkurencyjnej gospodarki,
- regionem nowoczesnego społeczeństwa,
- regionem atrakcyjnym i spójnym terytorialnie,
- regionem efektywnie zarządzanym i otwartym na kontakty międzynarodowe.

Celem nadrzędnym rozwoju województwa jest:

Osiąganie trwałego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego Lubelszczyzny poprzez zwiększenie konkurencyjności województwa oraz optymalne wykorzystanie jego wewnętrznych potencjałów rozwojowych.

W ramach poszczególnych obszarów przedstawionych w wizji sformułowano różnorakie cele, których osiągnięcie ma zapewnić sukces w danym obszarze. Tak więc:

- w obszarze „konkurencyjna gospodarka" został m.in. pokazany cel: „Specjalizacja województwa w wybranych sektorach produkcji i usług cechujących się wysokim poziomem konkurencyjności", którego realizacja przewiduje:
  - rozwój usług opiekuńczo-medycznych w powiązaniu z turystyką uzdrowiskową,
  - kompleksowe wspieranie rozwoju sektora gospodarki leśnej i usług turystycznych w regionie,
- w obszarze „atrakcyjność i spójność terytorialna" przedstawiono następujące cele:
  - poprawa dostępności komunikacyjnej województwa; ten cel będzie realizowany m.in. przez rozbudowę sieci dróg i infrastruktury na obszarach wiejskich oraz na terenach atrakcyjnych turystycznie,
  - zachowanie i wzmocnienie różnorodności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej, realizowane przez ochronę i utrzymanie różnorodności biologicznej regionu oraz wzmocnienie systemu obszarów chronionych, a także ochronę kulturową regionu i wzbogacenie różnorodności krajobrazowej i kulturowej,
  - rozwój ośrodków miejskich oraz funkcji metropolitalnych Lublina, realizowany m.in. przez wspieranie rozwoju bazy usług oraz funkcji kulturowych i turystycznych miast przygranicznych,
  - poprawa jakości życia mieszkańców wsi oraz wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, realizowany przez rewaloryzację zabytków i promocję kulturową małych miasteczek, ochronę i wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych na terenach wiejskich, rozwój edukacji i kultury na wsi oraz wspieranie aktywności społeczności lokalnych, dywersyfikację gospodarstw rolnych w kierunku działalności pozarolniczej

(w tym agroturystycznej), wzmocnienie powiązań między obszarami miejskimi i wiejskimi (w tym: rozwój turystyki weekendowej), wsparcie inwestycji służących pobudzaniu rozwoju gospodarczego w rejonach przygranicznych oraz problemowych i peryferyjnych (w tym: wytyczenie i promocja szlaków turystycznych w strefie nadgraniczne i rozwój infrastruktury obsługi podróżnych) oraz rozwój turystyki na obszarach o wysokich walorach turystycznych,

- w obszarze „współpraca międzyregionalna" wyróżniono m.in. następujące cele:
  - rozwój współpracy międzyregionalnej województwa w układzie międzynarodowym, krajowym i transgranicznym; cel ma być realizowany przez rozwój współpracy międzywojewódzkiej w ramach budowanych ponadregionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych, jak kreowanie wspólnych ponadregionalnych produktów turystycznych,
  - zwiększenie zdolności instytucjonalnej regionu do prowadzenia efektywnej polityki regionalnej; w tym zakresie będą realizowane takie przedsięwzięcia, jak budowanie ponadregionalnego partnerstwa w zakresie planowania strategicznego oraz wdrażanie wspólnej polityki regionalnej, w tym współpraca przy ożywieniu historycznych powiązań, szlaków komunikacyjnych i turystycznych, np.: „Szlak Staropolski", „Szlak Wileński".

2.4.2. Województwo podkarpackie

2.4.2.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013

Celem głównym Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego (RPO WP) jest wzrost krajowej i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki oraz poprawa dostępności przestrzennej Podkarpacia.

Cele szczegółowe to:

- tworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości i gospodarki opartej na wiedzy,
- poprawa dostępności i atrakcyjności inwestycyjnej regionu przez realizację przedsięwzięć w sferze komunikacyjnej i energetycznej,
- stworzenie warunków do rozwoju społeczeństwa informacyjnego w regionie,
- zapobieganie degradacji środowiska oraz zagrożeniom naturalnym i technologicznym, a także efektywna gospodarka zasobami naturalnymi,
- tworzenie warunków do rozwoju kapitału społecznego przez inwestowanie w edukację, ochronę zdrowia, pomoc społeczną, sport i rekreację,
- wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój instytucji kultury. Znaczenie turystyki w gospodarce regionu jest wciąż zbyt małe, mimo wyjątkowych walorów przyrodniczo-krajobrazowych i czystego środowiska. Jedną z zasadniczych przyczyn tej niekorzystnej sytuacji jest stosunkowo niski standard infrastruktury turystycznej. Istotnym czynnikiem rozwoju turystyki jest także bogactwo dziejów i przenikających się na przestrzeni lat kultur charakterystycznych dla regionu Podkarpacia. Istotnym elementem kompleksowej oferty turystycznej jest odpowiednia sieć instytucji kultury, które znacznie podnoszą atrakcyjność turystyczną regionu. Ze względu na znaczne dysproporcje rozwojowe wewnątrz regionu, priorytetowo traktowane będą projekty związane z rozwojem turystyki i agroturystyki na obszarach wiejskich,
- zmniejszenie występujących wewnątrz województwa różnic rozwojowych.

Szczegółowy opis osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013

Cel główny oraz cele szczegółowe Programu będą realizowane w ramach ośmiu osi priorytetowych:

- **Oś priorytetowa 1**: konkurencyjna i innowacyjna gospodarka, której celem głównym jest tworzenie warunków do rozwoju przedsiębiorczości i gospodarki opartej na wiedzy. Realizacja tego celu będzie następować poprzez cele szczegółowe:
  - wsparcie dla rozwoju przedsiębiorstw przez zwiększenie dostępności do zewnętrznych źródeł finansowania,
  - rozwój sieci instytucji otoczenia biznesu,
  - stworzenie warunków do rozwoju gospodarczego i wzrostu potencjału innowacyjnego w regionie oraz transferu wiedzy,
  - zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej i wsparcie aktywności w zakresie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej.

  W ramach realizacji zadań preferowane będą m.in. przedsięwzięcia:
  - zwiększające atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną województwa,
  - inwestycyjne na obszarach wiejskich i o wysokim bezrobociu,
  - zmierzające do poprawy jakości oferty usługowej,
  - mające na celu udział w lokalnych i regionalnych sieciach współpracy,
  - dotyczące promocji instytucji otoczenia biznesu oraz sieci instytucji otoczenia biznesu, kampanii promocyjnych i działań informacyjnych,
  - w postaci opracowania i realizacji kampanii promocyjnych oraz planów marketingowych,
  - mające na celu tworzenie nowych i rozwój istniejących systemów informacji gospodarczej,
  - dotyczące promocji markowych produktów województwa.
- **Oś priorytetowa 2**: infrastruktura techniczna, której celem głównym jest poprawa dostępności i atrakcyjności inwestycyjnej regionu przez realizacje przedsięwzięć w sferze komunikacyjnej i energetycznej. Realizacja tego celu będzie następować m.in. przez poprawę powiązań komunikacyjnych i systemu komunikacji publicznej w województwie. W sferze komunikacyjnej realizowane projekty dotyczyć będą:
  - rozwoju infrastruktury drogowej,
  - rozwoju infrastruktury kolei regionalnych,
  - rozwoju portu lotniczego Rzeszów-Jasionka,
  - rozwoju transportu publicznego oraz multimodalnego.
- **Oś priorytetowa 3**: społeczeństwo informacyjne; jej głównym celem jest stworzenie warunków do rozwoju społeczeństwa informacyjnego w regionie. Realizowane projekty dotyczyć będą m.in. geograficznych systemów informacji przestrzennej dla poziomu regionalnego i lokalnego.
- **Oś priorytetowa 4**: ochrona środowiska i zapobieganie zagrożeniom; jej celem głównym jest zapobieganie degradacji środowiska oraz zagrożeniom naturalnym i technologicznym, a także efektywna gospodarka zasobami naturalnymi. Jednym z celów szczegółowych jest ograniczenie degradacji środowiska oraz ochrona zasobów różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Realizowane projekty dotyczyć będą m. in.:
  - zachowania różnorodności gatunkowej, ekosystemowej i krajobrazowej,
  - ochrony siedlisk przyrodniczych, gatunków roślin, zwierząt i grzybów,
  - infrastruktury służącej promocji obszarów Natura 2000,
  - centrów edukacji ekologicznej,

- edukacji ekologicznej, kampanii promocyjnych i informacyjnych, imprez masowych, konkursów ekologicznych.

- **Oś priorytetowa 5**: infrastruktura publiczna; jej głównym celem jest tworzenie warunków do rozwoju kapitału społecznego przez inwestowanie w edukacje, ochronę zdrowia, pomoc społeczną, sport i rekreację. Realizacja tego celu bedzie nastepować m. in. poprzez takie cele szczegółowe, jak:
  - poprawa dostępności i podniesienie jakości regionalnego systemu edukacji,
  - zwiększenie dostępności mieszkańców do obiektów sportowych i rekreacyjnych.

  Preferowane będą projekty dotyczące infrastruktury sportowej lub rekreacyjnej, takiej jak stadiony, hale sportowe, boiska, korty tenisowe, pływalnie i inne obiekty.
- **Oś priorytetowa 6:** turystyka i kultura; jej głównym celem jest wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu oraz ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój instytucji kulturalnych.

  Województwo podkarpackie ma wyjątkowo korzystne warunki do rozwoju turystyki. Walory przyrodniczo-krajobrazowe, stosunkowo dobry stan czystości środowiska, a także bogactwo dziejów oraz spuścizna wielu narodów i przenikających się kultur to jedne z największych atutów województwa. Region wyróżnia zróżnicowanie oferty, z wiodącą rolą produktów turystyki aktywnej, kulturowej, uzdrowiskowej, przyrodniczo-krajoznawczej, na terenach wiejskich, tranzytowej i poprzemysłowej. Jednakże województwo odznacza się niskim standardem bazy turystycznej oraz niewystarczającą – w stosunku do potencjału – liczbą obiektów infrastruktury turystycznej. Do wzrostu ruchu turystycznego konieczny jest ich rozwój. Projekty turystyczne wspierane w ramach niniejszego priorytetu będą musiały mieć wyraźne oddziaływanie gospodarcze. Pierwszeństwo uzyskają te projekty, które przede wszystkim przyciągną turystów spoza regionu, a także wpasują się w szersze ramy „Strategii rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013". Podstawą zagospodarowania czasu wolnego turystów jest, obok korzystania z obiektów turystycznych, sieć instytucji kultury, które kreując imprezy i wydarzenia, również przyciągają turystów. Ze względu na to realizowane projekty dotyczyć będą m.in.:
  - obiektów infrastruktury turystycznej, w tym szlaków, tras turystycznych, wyciągów narciarskich, przystani wodnych, kąpielisk i innych form infrastruktury służącej rozwojowi turystyki wraz z infrastrukturą sanitarną, gastronomiczną, noclegową i informacyjną,
  - obiektów służących udostępnianiu turystom atrakcji turystycznych, w tym ciągów komunikacyjnych, parkingów, punktów widokowych, wież widokowych, zadaszeń, itp., wraz z infrastrukturą sanitarną, gastronomiczną, noclegową i informacyjną,
  - punktów informacji turystycznej, kampanii reklamowych i innych działań informacyjnych i promocyjnych,
  - architektury zdrojowej, parków zdrojowych, pijalni wód, domów zdrojowych oraz promocji produktu uzdrowiskowego,
  - rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, restauracji oraz zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem, a także ich adaptacji na cele kulturalne lub turystyczne,
  - konserwacji zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych,
  - infrastruktury służącej udostępnianiu obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym ciągów komunikacyjnych, parkingów, itp.

- monitoringu i zabezpieczania obiektów infrastruktury turystycznej, dziedzictwa kulturowego oraz instytucji kultury wraz z otoczeniem na wypadek zagrożeń,
- organizacji imprez kulturalnych o znaczeniu regionalnym, np. festiwali, targów,
- przygotowania i realizacji programów rozwoju i promocji lokalnych lub regionalnych produktów turystyki kulturowej i przyrodniczej,
- przystosowania obiektów turystycznych i dziedzictwa kulturowego oraz instytucji kultury do potrzeb osób niepełnosprawnych,
- tworzenia i rozwoju systemów oznakowania obszarów i obiektów atrakcyjnych kulturowo,

Docelowo, do roku 2013 powinno być zrealizowane lub utworzone:

- 7 projektów z zakresu turystyki,
- 10 projektów związanych z infrastrukturą kultury,
- 50 nowych miejsc pracy,
- udostępnienie 10 obiektów dziedzictwa kulturowego dla turystów.

- **Oś priorytetowa 7**: spójność wewnątrzregionalna; jej celem głównym jest zmniejszenie występujących wewnątrz województwa różnic rozwojowych. Osiąganie tego celu będzie następować poprzez cele szczegółowe:
  - wzmocnienie ośrodków miejskich,
  - ożywienie społeczno-gospodarcze obszarów zdegradowanych,
  - zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej obszarów zmarginalizowanych gospodarczo.
- **Oś priorytetowa 8**: pomoc techniczna; jej celem głównym jest efektywna realizacja Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.

2.4.2.2. Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020

W części diagnostycznej „Strategia…" poświęca osobny podrozdział problematyce turystyki. Jednym z zasadniczych potencjałów województwa jest korzystne położenie geopolityczne u zbiegu granic trzech państw: Polski, Ukrainy i Słowacji, na obszarze powiązanym przyrodniczo (Karpaty), kulturowo (historyczne granice sprzed 1939 r.) i funkcjonalnie (współczesne formy transgranicznej współpracy społecznej, gospodarczej, kulturalnej i turystycznej). Istotnym wyróżnikiem jest położenie regionu na wschodnich rubieżach Unii Europejskiej, co stwarza różne możliwości wykorzystania tej pozycji w zakresie organizacji oferty turystycznej. Działalność turystyczna w województwie skupia się przede wszystkim na obszarze południowym.

Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni, wpisanym w krajobraz naturalny: parków krajobrazowych, parków narodowych i rezerwatów przyrody. Szczególną cechą tego krajobrazu jest bogactwo warstw kulturowych z przestrzeni kilku tysięcy lat, osadzonych w regionie położonym na „trasie wędrówek" ludów azjatyckich i europejskich oraz w przestrzeni twórczej koegzystencji i dialogu wielu religii i kultur: zachodniej i wschodniej Europy.

O jakości walorów przyrodniczo-krajobrazowych świadczy istnienie dwóch parków narodowych: Bieszczadzkiego i Magurskiego, oraz licznych parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. Istotnym czynnikiem rozwoju turystyki są wody mineralne w znanych uzdrowiskach: Iwoniczu Zdroju, Rymanowie Zdroju, Horyńcu Zdroju, Polańczyku Zdroju, oraz wody lecznicze w Komańczy, Czarnej, Lesku, Rudawce Rymanowskiej, Krośnie, Rabem i innych miejscowościach. Przez ostatnie trzy lata powstały nowe tematyczne szlaki turystyczne: Szlak Architektury Drewnianej, szlak rowerowy „Zielony Rower", Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich, Szlak Dobrego Wojaka Szwejka, Szlak „Śladami Aleksandra Fredry", Szlak Garncarski, Polsko-Słowacki Szlak Świątyń Karpackich, Szlak Naftowy,

Szlak Forteczny. Wyraźnie poprawia się sytuacja w zakresie oferty zimowej. Podkarpackie dysponuje ponad 40. wyciągami narciarskimi, w tym czterema wyciągami krzesełkowymi: na Laworcie k. Ustrzyk Dolnych, w Puławach k. Rymanowa oraz dwoma w Przemyślu.

Najlepszą infrastrukturę turystyczną mają powiaty: bieszczadzki, leski, sanocki, krośnieński, jasielski oraz miasta Przemyśl i Rzeszów. Dobrze rozwijającą się formą turystyki jest agroturystyka. W 2003 roku na terenie Podkarpacia znajdowało się 551 gospodarstw zrzeszonych w stowarzyszeniach agroturystycznych. W roku 2004 liczba zarejestrowanych gospodarstw wyniosła 570. Przodujące pod tym względem powiaty to: leski, sanocki, krośnieński, bieszczadzki, przemyski, jasielski, lubaczowski. Bardzo dobre warunki do rozwoju tej działalności mają również powiaty: brzozowski, strzyżowski i przeworski.

Ruch turystyczny na obszarze województwa podkarpackiego ma wyraźne cechy sezonowości. Ponad 60% całorocznego ruchu skupia się w miesiącach letnich, a zwłaszcza w okresie wakacyjnym. Informacja i promocja turystyczna, monitoring ruchu turystycznego, jak również liczba i jakość ofert turystycznych są na niezadowalającym poziomie. Brakuje współpracy między poszczególnymi usługodawcami, zrzeszeń branży turystycznej (hotelarzy, gastronomików), regionalnej izby turystyki. Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, choćby ze względu na swój status prawny, nie jest w stanie sprostać wszystkim „turystycznym" zadaniom i problemom pojawiającym się w regionie.

W kontekście międzynarodowym przyjazdy turystów zagranicznych do województwa podkarpackiego ograniczone są głównie:

- słabą infrastrukturą komunikacyjną,
- niewystarczającą bazą noclegową na odpowiednio wysokim poziomie,
- brakiem markowych produktów turystycznych,
- niewystarczająca liczbą opracowanych przez branżę turystyczną ofert skierowanych do turysty z zagranicy,
- niskimi nakładami finansowymi na promocję regionu.

Województwo podkarpackie cechuje ogromna różnorodność walorów turystycznych i duże różnice w zagospodarowaniu. Różnice występują także w liczbie i aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz rozwoju regionalnego i lokalnego. Na te dysproporcje nakładają się: zróżnicowanie środowiska przyrodniczego i ukształtowania terenu oraz zróżnicowanie kulturowe (historyczne, etnograficzne, etc.). Skutkuje to m.in. różnicami w natężeniu ruchu turystycznego, zwłaszcza dużym obciążeniem południa województwa, m.in. w niektórych najbardziej atrakcyjnych częściach Bieszczadów. Zważywszy wyżej wspomniane zróżnicowanie potencjałów turystycznych (naturalnych i kulturowych, gospodarczych i organizacyjnych), na potrzeby niniejszego opracowania[23] proponuje się podział województwa podkarpackiego na trzy obszary turystyczne. Podział opiera się na inwentaryzacji zasadniczych wyróżników przyrodniczych i kulturowych, stanowiących kanwę istniejącej lub projektowanej oferty turystycznej: możliwych do rozwinięcia usług i rodzajów turystyki oraz kultury organizacyjnej.

- I obszar – południowy, obejmujący powiaty: bieszczadzki, leski, sanocki, krośnieński, jasielski, brzozowski, strzyżowski. Obszar ten będzie niewątpliwie zdominowany przez turystykę aktywną i kwalifikowaną, jak również przez turystykę kulturową i turystykę na obszarach wiejskich. Będzie oferował szereg możliwości wypoczynku zarówno turystom indywidualnym (np. rodziny z dziećmi), jak i grupom zorganizowanym (np. zielone i białe szkoły, pobyty integracyjne i motywacyjne).
- II obszar – centralny, obejmujący powiaty: dębicki, ropczycko-sędziszowski, rzeszowski, łańcucki, kolbuszowski, leżajski, przeworski, jarosławski, przemyski i lubaczowski. Najbardziej wyrazistą cechą tego obszaru będzie kumulacja usług

[23] „Strategii…"

przeznaczonych dla turystów łączących pobyt w regionie z wyprawą do Europy Południowo-Wschodniej. Będzie to centrum logistyczne, obsługujące turystów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Wymagać to będzie rozwoju sieci wyspecjalizowanych biur podróży, usług transportowych, ubezpieczeniowych, odpowiedniej infrastruktury noclegowej i gastronomicznej, wysoko wykwalifikowanej kadry przewodnickiej i pilockiej. Kluczowym momentem będzie również opracowanie i sprzedaż pakietów zatrzymujących turystów na Podkarpaciu. Niezwykle istotne znaczenie należy przypisać rozbudowie lotniska w Jasionce, poprawie sieci drogowej, dostępności kolejowej oraz usprawnieniom na przejściach granicznych. Oczywiście obszar ten może rozwijać również inne funkcje turystyczne oraz produkty dla tych turystów, dla których województwo podkarpackie jest jedynym celem pobytu.

- III obszar – północny, z powiatami: mieleckim, tarnobrzeskim, stalowowolskim, niżańskim. Obejmuje on teren dawnego Centralnego Okręgu Przemysłowego, cechujący się również wysokimi walorami przyrodniczymi. To doskonały teren do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej oraz kulturowej.

Jednym z istotnych elementów wpływających na rozwój turystyki jest infrastruktura komunikacyjna. Sieć dróg krajowych, wobec braku autostrady i dróg ekspresowych, ma największe znaczenie dla transportu międzynarodowego i krajowego. Łączna długość dróg krajowych przebiegających przez teren województwa podkarpackiego wynosi 769,5 km. Długość zaś dróg wojewódzkich wynosi tam 1 635 km. Kolejno: drogi powiatowe mają długość około 6 820 km, gminne zaś – 9 027,5 km. Generalnie stan dróg jest nienajlepszy i stanowi jedną z podstawowych barier rozwoju województwa podkarpackiego. Brak głównych arterii drogowych na kierunku wschód – zachód i północ – południe, a na ciągach dróg krajowych i wojewódzkich – obwodnic, które znacznie poprawiłyby płynność ruchu w miastach.

Drugim elementem układu komunikacyjnego są linie kolejowe. Ich układ oraz długość na terenie województwa podkarpackiego są prawidłowe i wystarczające do obsługi całego obszaru. Stan techniczny poszczególnych linii oraz stopień wykorzystania wymagają wielu zabiegów w celu przywrócenia ich pełnej przydatności.

Na terenie gminy Trzebownisko leży lotnisko o znaczeniu krajowym i międzynarodowym, Rzeszów-Jasionka. Ma ono strategiczne znaczenie dla regionu jako najdalej wysunięte na wschodniej granicy Unii Europejskiej. Jest to jedyne lotnisko komunikacyjne w południowo-wschodniej Polsce wyposażone w urządzenia o wysokich standardach światowych. Może przyjmować wszystkie typy samolotów, zarówno w komunikacji krajowej, jak i międzynarodowej. Ma jednak ograniczoną liczbę połączeń międzynarodowych. Prócz tego na terenie województwa usytuowane są lotniska lokalne, bez pełnego wyposażenia w odpowiednie urządzenia nawigacyjne. Są to lotniska w Mielcu, Krośnie, Turbii oraz nieczynne, położone na terenie Woli Korzenieckiej i Krajnej w gminie Bircza. Wszystkie wymienione lotniska wymagają modernizacji lub rozbudowy pod kątem dostosowania do wymagań ruchu pasażerskiego bądź towarowego.

Kolejnym istotnym elementem z punktu widzenia ruchu turystycznego są przejścia graniczne. Główne przejścia graniczne to:

- kolejowe: Przemyśl, Werchrata, Krościenko i Łupków,
- drogowe: w Korczowej, Medyce, Krościenku i Barwinku,
- lotnicze: Rzeszów-Jasionka i Mielec,
- przejścia małego ruchu granicznego (MRG) – Ożenna, Czeremcha, Radoszyce i Barwinek,

- przejścia wyznaczone na szlakach turystycznych przecinających granicę państwową: Ożenna, Czeremcha, Radoszyce, Roztoki Górne, Balnica.

Część strategiczna rozpoczyna się od sformułowania wizji rozwoju województwa podkarpackiego

> Województwo podkarpackie powinno stać się obszarem zrównoważonego rozwoju, integrującym cele społeczne, ekologiczne i gospodarcze oraz zapewniającym możliwości realizacji potrzeb społeczeństwa i osiąganie wysokiego standardu życia.

Realizacja tej wizji będzie następowała w następujących obszarach strategicznych:
- gospodarka regionu,
- infrastruktura techniczna,
- obszary wiejskie i rolnictwo,
- ochrona środowiska,
- kapitał społeczny,
- współpraca międzynarodowa,
- ochrona zdrowia,
- zabezpieczenie społeczne.

Dla poszczególnych obszarów zostały sformułowane cele strategiczne, których realizację będą wyznaczały priorytety, te zaś z kolei będą wyznaczały kierunki rozwoju przez wskazanie działań, które powinny zostać podjęte[24].

Tak więc w obszarze **gospodarka regionu** został przedstawiony cel strategiczny, którym jest tworzenie warunków do wzrostu konkurencyjności gospodarki przez rozwijanie przedsiębiorczości, zwiększanie jej innowacyjności oraz podnoszenie atrakcyjności inwestycyjnej regionu. Cel ten będzie realizowany w ramach wskazanych priorytetów, z których istotne znaczenie dla rozwoju turystyki mają:
- priorytet 3: działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji, a zwłaszcza działania mające na celu:
  - tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów,
  - promocję potencjału gospodarczego i inwestycyjnego regionu, z uwzględnieniem sektorów wysokiej szansy;
- priorytet 4: turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa; w jego ramach będą podejmowane następujące działania:
  - podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego,
  - rozwój marketingu turystycznego regionu,
  - współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki,
  - przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr do obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie.

Obszar drugi to **infrastruktura techniczna**, a jego cel strategiczny to poprawa dostępności komunikacyjnej i infrastruktury technicznej województwa. Niezwykle istotny z turystycznego punktu widzenia jest priorytet 1, który mówi o wspieraniu inwestycji komunikacyjnych: drogowych, kolejowych i lotniczych. Będzie on realizowany m.in. przez działania w postaci:

[24] Oczywiście zadania ze sfery turystyki mogą być realizowane w każdym ze wskazanych obszarów, jednakże „Strategia…" w niektórych swoich wątkach odnosi się bezpośrednio do turystyki, i one zostaną poddane bardziej szczegółowej analizie.

- rozbudowy układu drogowego, w tym A4, S19, S74,
- modernizacji sieci kolejowych, w tym magistrali E-30 i linii państwowej nr 71,
- rozbudowy infrastruktury lotniska regionalnego Rzeszów-Jasionka oraz rozwoju lotnisk lokalnych,
- rozbudowy i modernizacji infrastruktury przejść granicznych.

Obszar **wieś i rolnictwo** stawia sobie za cel strategiczny wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, sprzyjający powstawaniu rentownych gospodarstw rolnych oraz kreowaniu pozarolniczych źródeł dochodów. Określone zostały tutaj priorytety, z których dwa pierwsze mają dość duże znaczenie także dla rozwoju turystyki w województwie:

- priorytet 1: rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej w warunkach zrównoważonego rozwoju; dla jego realizacji będą istotne działania w postaci:
  - ochrony środowiska naturalnego,
  - aktywizacji społeczności wiejskiej w kierunku podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej,
  - różnicowania działalności w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodów,
  - tworzenia warunków do powstawania i rozwoju MSP;
- priorytet 2: odnowa wsi oraz modernizacja przestrzeni wiejskiej, dla którego ważne będą działania w zakresie:
  - integracji i aktywizacji społeczności wiejskich,
  - zaspokojenia potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego,
  - modernizacji przestrzeni wiejskiej.

Z punktu widzenia rozwoju turystyki niezwykle ważny jest kolejny obszar: **ochrona środowiska**. Jego celem jest poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych. Najbardziej istotne są tutaj:

- priorytet 4: zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej; realizację tego priorytetu zapewnią działania zmierzające do:
  - doskonalenia funkcjonowania obszarów chronionych,
  - propagowania i wspierania na obszarach cennych przyrodniczo działań zapewniających ludności dochody, z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju,
  - wzbogacania i racjonalnego użytkowania lasów;
- priorytet 5: podniesienie świadomości ekologicznej społeczeństwa, będzie realizowany przez:
  - rozwój bazy i wspieranie programów edukacji ekologicznej,
  - promocję działań prośrodowiskowych.

Działania w obszarze piątym: **wszechstronny rozwój kapitału społecznego**, umożliwiający pełne wykorzystanie potencjału i możliwości rozwoju osobistego mieszkańców regionu, mają służyć poprawie jakości systemu edukacji, wspieraniu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, oraz – w ramach priorytetu 5 – rozwojowi kultury. Przyczynią się do tego przedsięwzięcia mające kształtować kulturową tożsamość regionu i służyć poprawie jakości środowiska kulturowego.

Celem obszaru **współpraca międzynarodowa** jest wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochrona wartości przyrodniczo-krajobrazowych. Priorytetami ważnymi dla sfery turystyki są:

- priorytet 2: współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego; w jego ramach podejmowane będą następujące działania:
  - współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej,

    - w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego,
    - na rzecz rozwoju turystyki;
- priorytet 3: zachowanie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrona środowiska przyrodniczego, który przewiduje:
    - podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska,
    - zachowanie i udostępnianie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochronę środowiska przyrodniczego.

Obszar siódmy – **ochrona zdrowia** – ma na celu zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego ludności, w tym – jak należy domniemywać – turystów przebywających na terenie województwa.

Wreszcie obszar ósmy – **zabezpieczenie społeczne** – stawiający sobie za cel strategiczny integrację działań w zakresie pomocy społecznej. Aczkolwiek obszar ten nie ma bezpośredniego związku z turystyką, należy podkreślić, że działalność o charakterze turystycznym i rekreacyjnym w środowiskach osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym może mieć istotny walor terapeutyczny. Podobnie można działać w środowiskach rodzinnych.

2.4.2.3. Strategia Rozwoju Turystyki dla Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013

Część pierwsza „Strategii…" to audyt turystyczny województwa podkarpackiego. Jego podsumowanie stanowi analiza SWOT, która w pięciu obszarach identyfikuje mocne i słabe strony województwa, wskazanie zaś szans i zagrożeń obejmuje całość. Obszary te to:

- produkt turystyczny,
- zasoby ludzkie,
- przestrzeń turystyczna,
- promocja i marketing,
- wsparcie instytucjonalne.

W części strategicznej została sformułowana wizja ukazująca stan pożądany, który można osiągnąć przez realizację „Strategii…". Misja województwa została sformułowana w sposób następujący:

Województwo podkarpackie to Europejskie Centrum Obsługi Turystów, dystrybucji usług i kreowania produktów turystycznych obejmujących region i Europę Południowo-Wschodnią, budujące swoją przewagę konkurencyjną w oparciu o wysoką jakość oraz unikalną i różnorodną ofertę inspirowaną pięknem natury, bogactwem dziejów oraz spuścizną wielu narodów i kultur. To przestrzeń transferu turystów podróżujących w region Karpat i Morza Czarnego, to brama na Wschód, obsługiwana przez nowoczesny system transportu, oparty na transeuropejskim korytarzu transportowym A-4, linii kolejowej Kraków-Lwów, lotnisku w Jasionce, oraz przez podmioty gospodarcze działające na rynku usług turystycznych Podkarpacia. Region wyróżnia zróżnicowanie oferty, z wiodącą rolą produktów turystyki aktywnej, kulturowej, na terenach wiejskich, tranzytowej i poprzemysłowej. Istotnym komponentem wizerunku Podkarpacia jest slogan „Pięknie i prawdziwie", nawiązujący do harmonijnego wykorzystania tajemnicy ukrytej w dziewiczej przyrodzie oraz bogatego wielokulturowego dziedzictwa. Rozwój turystyki w województwie podkarpackim przebiega w sposób zrównoważony, w oparciu o trzy filary: gospodarczy, społeczny i ekologiczny, tak aby wydobycie i eksponowanie potencjałów turystycznych nie zagrażało środowisku przyrodniczemu i kulturowemu. O sile gospodarki turystycznej regionu stanowi efektywna współpraca trzech sektorów: publicznego, prywatnego oraz pozarządowego, w zakresie wdrażania oryginalnych produktów turystycznych, zarządzania projektami proturystycznymi oraz pozyskiwania środków finansowych na ich realizację.

Natomiast celem nadrzędnym jest uczynienie z turystyki kluczowej gałęzi gospodarki regionu.

W dalszej części zostały przedstawione kluczowe elementy mające charakteryzować rozwój turystyki w województwie podkarpackim, według struktury:

1. Obszar priorytetowy, dla którego został sformułowany cel strategiczny
2. Cele operacyjne
3. Działania.

Dla obszaru priorytetowego **produkt turystyczny** sformułowano cel strategiczny: stworzenie ciekawej i unikalnej oferty turystycznej, opartej na istniejącym potencjale województwa podkarpackiego.

Cele operacyjne dla tego obszaru i wskazane działania:

- Cel operacyjny 1: rozwój istniejących produktów turystycznych oraz przekształcanie atrakcji w produkty turystyczne. Przewidziano dla niego następujące działania:
  - rozwój i komercjalizację istniejących produktów turystycznych,
  - dywersyfikację usług turystycznych świadczonych przez podmioty i instytucje,
  - promocję idei „od waloru poprzez atrakcję do produktu".
- Cel operacyjny 2: rozwój nowych produktów turystycznych. Przewidziano dla niego następujące działania:
  - wdrożenie „Koncepcji produktów turystycznych dla województwa podkarpackiego",
  - opracowanie i wdrażanie Programu Kreacji i Wdrażania Produktów Turystycznych oraz wypracowanie mechanizmów stymulujących proces kreacji nowych produktów turystycznych,
  - wsparcie budowy marki produktów,
  - tworzenie i rozwój transgranicznych klastrów turystycznych,
  - rozwój produktów niszowych i specjalistycznych.

Dla obszaru priorytetowego **zasoby ludzkie** został sformułowany cel strategiczny: przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr do obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie.

Cele operacyjne dla tego obszaru i wskazane działania:

- Cel operacyjny 1: doskonalenie kadr operacyjnych w usługach turystycznych i okołoturystycznych oraz kształtowanie postaw proturystycznych mieszkańców. Przewidziano dla niego następujące działania:
  - wprowadzenie zintegrowanego systemu szkoleń zawodowych dla kadr obsługujących ruch turystyczny,
  - realizację programów szkoleniowych w sektorze usług okołoturystycznych,
  - wprowadzenie systemu efektywnych staży zawodowych,
  - wprowadzenie regionalnego systemu podnoszenia jakości,
  - kształtowanie postaw proturystycznych wśród mieszkańców.
- Cel operacyjny 2: kształtowanie nowych kadr do obsługi ruchu turystycznego. Przewidziano dla niego nastęujące działania:
  - realizacja programów szkoleniowych dla bezrobotnych i wykluczonych społecznie,
  - powstanie specjalistycznych centrów szkoleniowych,
  - dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy w turystyce oraz do specyfiki oferty województwa.
- Cel operacyjny 3: rozwój badań na rzecz kształtowania profesjonalnych kadr dla turystyki. Przewidziano dla niego następujące działania:
  - prowadzenie badań rynku pracy w turystyce i dystrybucja ich wyników,
  - prowadzenie badań potrzeb szkoleniowych wśród pracodawców i pracowników,

- monitorowanie efektywności programów szkoleniowych.

Dla obszaru priorytetowego **przestrzeń turystyczna** został sformułowany cel strategiczny: zrównoważony rozwój i zarządzanie przestrzenią turystyczną.
Cele operacyjne dla tego obszaru i wskazane działania:

- Cel operacyjny 1: poprawa dostępności komunikacyjnej regionu oraz dostępności atrakcji i produktów turystycznych:
  - rozbudowa lotniska w Jasionce oraz lotnisk lokalnych,
  - ułatwienia w ruchu granicznym i zwiększenie liczby turystycznych przejść granicznych,
  - zwiększenie dostępności kolejowej i drogowej regionu oraz atrakcji turystycznych,
  - rozbudowa infrastruktury okołoturystycznej,
  - rozwój i równomierne rozmieszczenie infrastruktury usługowej,
- Cel operacyjny 2: rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju:
  - prowadzenie spójnej polityki przestrzennej,
  - równomierna rozbudowa infrastruktury noclegowej i gastronomicznej o zróżnicowanym standardzie,
  - rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej, rozrywkowej i sportowej nastawionej na konkretnych odbiorców,
  - rozwój, utrzymywanie i zagospodarowywanie szlaków turystycznych,
  - rozbudowa infrastruktury turystycznej i paraturystycznej na obszarach chronionych i cennych przyrodniczo,
  - regionalizacja infrastruktury,
  - wykorzystanie walorów naturalnych i antropogenicznych województwa oraz ich zagospodarowanie,
  - zwiększenie dostępności województwa dla niepełnosprawnych i osób starszych.
- Cel operacyjny 3: ochrona środowiska naturalnego i krajobrazu kulturowego:
  - stałe prowadzenie edukacji ekologicznej,
  - podnoszenie jakości środowiska naturalnego,
  - estetyzacja krajobrazu,
  - równomierne rozłożenie ruchu turystycznego w regionie,
  - renowacja i zabezpieczenie obiektów o znacznej wartości kulturowej, rewitalizacja zabytkowych układów urbanistycznych.

Dla obszaru priorytetowego **marketing i promocja** został sformułowany cel strategiczny: stworzenie zintegrowanego systemu marketingu i promocji województwa podkarpackiego w kraju i za granicą.

Cele operacyjne dla tego obszaru i wskazane działania:

- Cel operacyjny 1: kreacja wizerunku:
  - opracowanie strategii marketingowej dla województwa podkarpackiego,
  - opracowanie i realizacja strategii promocyjnej województwa podkarpackiego,
  - stosowanie logo województwa zgodnie z katalogiem identyfikacji wizualnej.
- Cel operacyjny 2: rozwój regionalnego systemu informacji turystycznej,
  - stworzenie i wdrożenie regionalnego analogowego systemu IT,
  - rozwijanie regionalnego cyfrowego systemu IT,
  - efektywne zarządzanie regionalnym systemem IT,
- Cel operacyjny 3: rozwój badań marketingowych:
  - stworzenie systemu badań marketingowych,
  - systematyczne prowadzenie badań marketingowych i udostępnianie ich wyników.

Dla obszaru priorytetowego **marketing i promocja** został sformułowany cel strategiczny: stworzenie silnego otoczenia instytucjonalnego wspierającego rozwój turystyki. Cele operacyjne dla tego obszaru i wskazane działania:

- Cel operacyjny 1: wzmocnienie sektora samorządowego, pozarządowego i branży turystycznej:
  - wsparcie zasobów ludzkich,
  - rozwijanie kontaktów międzynarodowych i międzyregionalnych,
  - stymulowanie rozwoju sektora pozarządowego i branży turystycznej,
  - wzmocnienie pozycji turystyki w strukturach jednostek samorządu terytorialnego,
- Cel operacyjny 2: rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego:
  - realizacja projektów w formule PPP,
  - stymulowanie rozwoju inwestycji turystycznych.

Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim będzie wdrażana poprzez 9 programów operacyjnych, które będą wskazywać, jakie zasoby i w jaki sposób należy wykorzystać, by poprzez zapisane w „Strategii" działania osiągnąć poszczególne cele:

- program kreacji i wdrażania produktów turystycznych – „Trakty natury i kultury",
- program budowy wizerunku województwa podkarpackiego –„Pięknie i prawdziwie",
- program podnoszenia kwalifikacji i doskonalenia umiejętności kadr turystycznych – „Profesjonalni i gościnni",
- program wsparcia instytucji – „Silne i efektywne",
- program ochrony krajobrazu kulturowego województwa podkarpackiego – „Podkarpacka księga dziejów",
- program rozwoju turystyki osób starszych – „Turystyka III wieku",
- program rozwoju turystyki tranzytowej – „Zostań, zanim wyjedziesz",
- program rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich – „Złote oceany pól",
- program poprawy bezpieczeństwa – „Zatopieni w komforcie", „Po pierwsze – bezpiecznie",
- program rozwoju zintegrowanego transportu – „Gościńce Podkarpacia",
- program „Okno Wschodu".

2.4.3. Województwo podlaskie

2.4.3.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013

Podsumowaniem części diagnostycznej jest analiza SWOT, która została przeprowadzona w czterech obszarach:

- kapitał ludzki i zasoby społeczne,
- konkurencyjność przedsiębiorstw, B+R, społeczeństwo informacyjne i sektor usług,
- infrastruktura, w tym turystyczna,
- wymiar przestrzenny, w tym obszary wiejskie.

Celem głównym programu jest: zwiększenie tempa wzrostu gospodarczego i tworzenie nowych pozarolniczych miejsc pracy, przy poszanowaniu i zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu.
W ramach tego celu zostały sformułowane trzy cele szczegółowe:

- podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej województwa,
- podniesienie konkurencyjności podlaskich firm w aspekcie krajowym i międzynarodowym,
- rozwój turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego.

2.4.3.2. Szczegółowy opis osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2007-2013

Cel główny oraz cele szczegółowe Programu będą realizowane w ramach ośmiu osi priorytetowych:

- **Oś priorytetowa 1**: wzrost innowacyjności i wspieranie przedsiębiorczości w regionie; jej celem głównym jest podniesienie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki województwa podlaskiego. Celami szczegółowymi tej osi są m.in.:
  - stworzenie dogodnych warunków do rozwoju przedsiębiorczości,
  - podniesienie konkurencyjności podlaskich przedsiębiorstw działających na rynku krajowym i międzynarodowym,
  - dynamiczny rozwój wiodących gałęzi przemysłu województwa (m.in. klastrów).

  W ramach promocji gospodarczej regionu wspierane będzie: tworzenie terenów wystawienniczych, udział w imprezach targowych, organizacja i promocja wydarzeń regionalnych i ponadlokalnych, realizacja kampanii reklamowych promujących region w kraju i za granicą oraz promocja wspólnej marki powiązań kooperacyjnych.
- **Oś priorytetowa 2**: rozwój infrastruktury transportowej; jej celem głównym jest zwiększenie dostępności komunikacyjnej województwa podlaskiego przez unowocześnianie infrastruktury transportowej wpływającej na rozwój regionu. Cele szczegółowe tej osi to m.in.:
  - poprawa dostępności komunikacyjnej województwa przez integrację lokalnych i ponadlokalnych układów transportowych z krajowym systemem transportowym,
  - zwiększenie wewnętrznej spójności komunikacyjnej regionu,
  - poprawa funkcjonowania transportu publicznego w miastach.

  Celem dodatkowym jest zapewnienie transportu lotniczego. Istniejące połączenia drogowe i kolejowe nie wystarczają, by zrekompensować peryferyjne położenie regionu. Transport lotniczy stanowi niezbędny czynnik rozwoju aglomeracji białostockiej oraz zwiększa dostępność województwa dla turystów.
- **Oś priorytetowa 3**: rozwój turystyki i kultury, której celem głównym jest wzrost atrakcyjności i konkurencyjności turystycznej województwa podlaskiego. Celami szczegółowymi tej osi są:
  - rozbudowa bazy turystycznej w regionie,
  - podniesienie jakości usług turystycznych,
  - poprawa dostępności infrastruktury sportowej,
  - wzrost roli turystyki, sportu i rekreacji jako czynników stymulujących rozwój społeczny i gospodarczy,
  - poszerzenie oferty usług turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w województwie,
  - wspieranie działań mających na celu tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich,
  - rozwój funkcji miejskich i metropolitalnych największych ośrodków miejskich w regionie.

  W ramach osi priorytetowej wspierane będą przedsięwzięcia mające na celu wydłużenie sezonu turystycznego. Wsparcie turystyki realizowane będzie w ramach dwóch działań:
  - rozwój atrakcyjności turystycznej regionu:

    w ramach tego działania wspierane będą przedsięwzięcia z zakresu infrastruktury turystycznej, infrastruktury sportowej i rekreacyjnej oraz

kulturalnej. Realizacja działań w ramach infrastruktury turystycznej odbywać się będzie poprzez rozwój:

- infrastruktury uzdrowisk związanej z rozwojem funkcji leczniczo-wypoczynkowych, wsparcia tworzenia centrów wystawienniczych i kongresowych,
- turystyki biznesowej,
- infrastruktury transportu wodnego,
- infrastruktury noclegowej i gastronomicznej towarzyszącej ww. funkcjom,
- spójnego systemu promocji województwa podlaskiego, zwiększającego turystyczną atrakcyjność regionu.

Zakłada się także wsparcie działań dotyczących promocji marki regionu wzmacniającej gospodarkę województwa oraz projektów zmierzających do podniesienia poziomu bezpieczeństwa w ruchu turystycznym.

W ramach rozwoju infrastruktury sportowej finansowany będzie rozwój i modernizacja infrastruktury służącej rozwojowi aktywnych form turystyki, które dodatkowo kreować będą funkcje miejskie.

Wspierane będą także działania mające na celu różnicowanie oferty turystycznej: powstawanie obiektów umożliwiających organizowanie masowych imprez przyciągających turystów spoza regionu i budujących metropolitalny wizerunek województwa (stadiony piłkarskie, hale sportowe, obiekty pływackie itp.).

Wspierane będą też działania z zakresu budowy i remontu obiektów kulturalnych stanowiących atrakcję turystyczną, przyczyniające się do rozwoju turystyki kulturoznawczej, a także opracowanie i tworzenie systemów i centrów informacji turystycznej. Działanie to skierowane jest do przedsiębiorców i ukierunkowane będzie głównie na rozbudowę bazy noclegowej regionu, bazy gastronomicznej oraz innej infrastruktury turystycznej. Priorytetowo traktowane będą przedsięwzięcia związane z rozwojem turystyki leczniczo-wypoczynkowej.

Przewiduje się, że dzięki realizacji działań w ramach tej osi, do roku 2013:

- zostanie zrealizowanych 70 projektów z zakresu turystyki,
- zostanie zrealizowanych 10 projektów z zakresu infrastruktury sportowej i rekreacyjnej,
- zostanie wspartych finansowo 100 przedsiębiorstw,
- liczba osób korzystających z atrakcji turystycznych wyniesie 280 850,
- liczba nowo utworzonych miejsc noclegowych wyniesie 400.

- **Oś priorytetowa 4**: społeczeństwo informacyjne; jej celem głównym jest upowszechnienie stosowania technik systemu telekomunikacyjnego oraz zwiększenie dostępu do usług elektronicznych przez rozbudowę regionalnej infrastruktury teleinformatycznej.
- **Oś priorytetowa 5**: rozwój infrastruktury ochrony środowiska; jej celem głównym jest zachowanie dziedzictwa środowiska naturalnego poprzez inwestycje infrastrukturalne zmniejszające negatywne skutki cywilizacji.
- **Oś priorytetowa 6**: rozwój infrastruktury społecznej; jej celem głównym jest podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu przez poprawę jakości infrastruktury społecznej. Celami szczegółowymi są m.in.:
  - wzmocnienie funkcji instytucji i placówek edukacyjnych oraz przygotowanie ich do pełnienia kluczowej roli w procesie tworzenia konkurencyjnej gospodarki regionalnej,
  - wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców,
  - zachowanie dziedzictwa kulturowego i wzmocnienie tożsamości kulturowej regionu.

Województwo podlaskie jest regionem zróżnicowanym kulturowo, etnicznie i wyznaniowo. Zachowanie bogactwa dziedzictwa historycznego i kulturowego jest nakazem i najwyższym priorytetem. Wsparcie tych działań doprowadzi do zwiększenia i zróżnicowania oferty kulturalnej, a także promocji wewnętrznej i zewnętrznej dorobku kulturalnego regionu. W ramach osi priorytetowej wspierane będą między innymi inwestycje mające na celu ochronę i konserwację obiektów dziedzictwa kulturowego (z wyłączeniem inwestycji podnoszących atrakcyjność turystyczną województwa, które będą realizowane w osi III).

- **Oś priorytetowa 7**: pomoc techniczna, której celem głównym jest wsparcie instytucji uczestniczących we wdrażaniu Regionalnego Programu Operacyjnego w województwie podlaskim.

2.4.3.3. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku

W skróconej diagnozie stanu faktycznego „Strategia…" – w zakresie istotnym dla rozwoju turystyki – wskazuje, że:

- głównymi rzekami są Narew, Biebrza i Bug,
- ważnym elementem sieci hydrograficznej są jeziora, z których największe to Wigry, Hańcza, Szurpiły, Necko, Rajgrodzkie,
- stopień lesistości w 2004 roku wynosił w województwie 29,3%; główne kompleksy leśne występują w północnej i wschodniej części województwa; są to Puszcza Białowieska, Knyszyńska, Augustowska oraz Puszcza Kurpiowska,
- region charakteryzuje się dużym stopniem czystości i naturalności środowiska przyrodniczego oraz terenami o unikalnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych: znajduje się tam największy w Europie obszar bagien w dolinach Narwi i Biebrzy z parkami narodowymi: Narwiańskim i Biebrzańskim oraz doliny rzek: Bugu z Nurcem, Narwi z Supraślą, Biebrzą i Pisą, Czarnej Hańczy, Rospudy i Szeszupy,
- szczególną wartość przyrodniczą i rekreacyjną ma kompleks jezior Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego z Wigierskim Parkiem Narodowym i Suwalskim Parkiem Krajobrazowym oraz jezior w rejonie Rajgrodu,
- nieprzeciętne walory przyrodnicze województwa podlaskiego objęto różnymi formami ochrony. W regionie istnieją:
    - 4 parki narodowe – Białowieski, Biebrzański, Narwiański i Wigierski,
    - 3 parki krajobrazowe,
    - 89 rezerwatów przyrody,
    - 15 (452 360,8 ha) obszarów chronionego krajobrazu,
    - 1960,3 ha użytków ekologicznych,
    - 2053 pomniki przyrody.
- na obszarze województwa podlaskiego istnieją dwa Euroregiony: „Niemen" oraz „Puszcza Białowieska",
- województwo podlaskie jest regionem o wielokulturowej i wielonarodowościowej specyfice, najbardziej zróżnicowanym pod względem etnicznym w kraju. Zamieszkują tu obok Polaków: Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Tatarzy i Romowie. Efektem tego są liczne zabytki kultury i architektury materialnej, w tym sakralnej, wiele obiektów architektury ludowej oraz miejsca o dużym znaczeniu historycznym. Ponadto mamy do czynienia z bogatą obrzędowością, o charakterystycznych cechach folkloru obszarów pogranicza kulturowego,
- na sposób gospodarowania w regionie ma wpływ sieć ekologiczna Natura 2000; istnieje w związku z tym konieczność rozwijania gospodarki regionu zgodnie z wymaganiami ochrony środowiska, przez popieranie alternatywnych kierunków rozwoju gospodarczego, m.in. zrównoważonej turystyki,

- w 2004 roku województwo podlaskie dysponowało 188 obiektami turystycznymi, w których było 12,9 tys. miejsc noclegowych,
- główne formy turystyki, które rozwijają się na terenie województwa, to:
  - turystyka aktywna,
  - turystyka przyrodnicza,
  - turystyka kulturowa,
- naturalne uwarunkowania przyrodnicze regionu umożliwiają nie tylko wysokiej jakości turystykę i wypoczynek, ale także podejmowanie leczenia i rehabilitacji w dwóch ośrodkach o statusie uzdrowisk – Augustowie i Supraślu,
- dostępność komunikacyjną oraz połączenia wewnątrzregionalne zapewniają:
  - w transporcie drogowym drogi o numerach: 8, 16, 19, 61, 65 i 66,
  - drogowe przejścia graniczne w województwie podlaskim, znajdujące się w Budzisku i Ogrodnikach (Litwa) oraz Kuźnicy Białostockiej, Bobrownikach i Połowcach (Białoruś),
  - w transporcie kolejowym istnieje szereg dróg o znaczeniu krajowym i regionalnym; przez województwo podlaskie przebiega też I Paneuropejski Korytarz Transportowy E-75 (RAIL BALTICA),
- transport wodny praktycznie wykorzystywany jest tylko do celów turystycznych,
- nie ma możliwości dotarcia do regionu drogą lotniczą.

W części strategicznej „Strategia…" przedstawia misję, która brzmi:

> Województwo podlaskie regionem aktywnego i zrównoważonego rozwoju z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i położenia przygranicznego.

Struktura strategii przewiduje cele strategiczne oraz priorytety i działania, które należy podjąć, by zrealizować założone cele. Poszczególne elementy, powiązane bliżej lub dalej z turystyką, przedstawiają się następująco:

- cel 1: podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej województwa,
- cel 2: rozwój zasobów ludzkich zgodnie z potrzebami rynku pracy,
- cel 3: podniesienie konkurencyjności podlaskich firm w aspekcie krajowym i międzynarodowym,
- cel 4: ochrona środowiska naturalnego,
- cel 5: rozwój turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego,
- cel 6: wykorzystanie przygranicznego i transgranicznego położenia województwa,
- cel 7: rozwój rolnictwa i tworzenie warunków do wielofunkcyjnego rozwoju wsi,

Wymienione cele – jak wyżej wspomniano – realizowane będą w ramach trzech priorytetów. Tak więc:

- priorytet I – infrastruktura techniczna, będzie realizowany przez następujące działania:
  - działanie 1. rozwój systemu transportowego województwa; przewiduje ono m.in. następujące zadania:
    - wspieranie budowy i przebudowy dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych w celu zapewnienia prawidłowego funkcjonowania międzynarodowego, krajowego, regionalnego i lokalnego ruchu drogowego oraz poprawy jego bezpieczeństwa,
    - rozbudowa i budowa nowych miejsc obsługi podróżnych (MOP) przy drogach krajowych i wojewódzkich, stosownie do potrzeb ruchu turystycznego,
    - budowa systemu komunikacji lotniczej,

        - wspieranie przebudowy linii i urządzeń kolejowych,
        - budowa i przebudowa transportowych szlaków wodnych,
    - działanie 2. rozwój infrastruktury społeczeństwa informatycznego, m.in. z następującymi zadaniami:
        - gromadzenie i udostępnianie zasobów dziedzictwa kulturowego w postaci cyfrowej,
        - budowa internetowych centrów baz danych w obszarach działania: turystyka, środowisko, drogi, kolej, instytucje pożytku publicznego, instytucje użyteczności społecznej, baza turystyczna, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe,
        - rozwój e-turystyki – udostępnianie informacji turystycznej przez internet,
- priorytet II – infrastruktura społeczna, w którym przewidziano następujące działania:
    - działanie 2. rozwój kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego, z zadaniami:
        - wspieranie imprez kulturalnych o zasięgu krajowym i regionalnym oraz dbałość o powstanie nowych,
        - inspirowanie i wspieranie rozwoju kultury ludowej i amatorskiej, w tym folkloru i rękodzieła ludowego, twórczości profesjonalnej oraz amatorskiego ruchu artystycznego, z uwzględnieniem specyficznego w województwie podlaskim zróżnicowania etnicznego, narodowościowego i religijnego, a także ich promocji w kraju i za granicą,
        - ochrona i utrzymanie dobrego stanu technicznego i historycznych form obiektów zabytkowych; wykorzystanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji, zwłaszcza na potrzeby turystyki i działalności kulturalnej,
        - zachowanie tożsamości krajobrazu kulturowego i utrzymanie ciągłości rozwoju przestrzennego historycznych zespołów osadniczych,
        - identyfikacja i promocja produktów tradycyjnych województwa podlaskiego, z wykorzystaniem Listy Produktów Tradycyjnych,
        - wspieranie społeczności lokalnych w zachowaniu tradycyjnej wiejskiej zabudowy, zwłaszcza na terenach o dużym potencjale turystycznym,
        - dbałość o tradycje narodowe i kulturowe.
    - działanie 3. rozwój sportu i rekreacji, z zadaniami:
        - budowa, przebudowa i modernizacja ośrodków turystyczno-sportowych (baseny, stadiony, boiska i hale, sale sportowe, centra sportowo-rekreacyjne itp.),
        - budowa, przebudowa i modernizacja obiektów rekreacyjnych (parki, ścieżki zdrowia, plaże, kąpieliska, przystanie wodne itp.),
        - wspieranie zagospodarowania obszarów rekreacyjno-sportowych w miastach i strefach podmiejskich,
        - wspomaganie rozwoju zintegrowanego systemu szlaków rowerowych w regionie, w tym budowy ścieżek rowerowych na obszarach miejskich,
        - organizowanie imprez sportowo-rekreacyjnych o zasięgu regionalnym, krajowym i międzynarodowym,
    - działanie 4. rozwój szkolnictwa, z zadaniami:
        - wspieranie rozwoju form kształcenia ustawicznego młodzieży i dorosłych, zwłaszcza z obszarów wiejskich,
        - wsparcie działań na rzecz edukacji ekologicznej,
    - działanie 5. rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich oraz rozwój mieszkalnictwa, m.in. z zadaniami:

  - renowacja budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym oraz ich adaptacja na cele społeczne, gospodarcze lub turystyczne,
  - remont i przebudowa obiektów pełniących funkcje zaplecza turystycznego i kulturalnego,
- priorytet III – baza ekonomiczna, z następującymi działaniami:
  - działanie 1. rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, z zadaniami:
    - stymulowanie rozwoju otoczenia rolnictwa i wzrostu zatrudnienia pozarolniczego na wsi, m.in. w zakresie usług oraz obsługi turystyki, w tym turystyki wiejskiej i budownictwa letniskowego,
    - wspieranie rozwoju i tworzenia przedsiębiorczości, zwłaszcza poza tradycyjnymi sektorami działalności na obszarach wiejskich,
    - wspieranie rozwoju przedsięwzięć międzysektorowych typu Leader na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich,
    - wspieranie promocji obszarów wiejskich jako motoru rozwoju regionalnego pod kątem turystycznym i inwestycyjnym,
  - działanie 2. rozwój turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego, z zadaniami:
    - wspierania kompleksowego zagospodarowania turystycznego terenów o najwyższych w województwie walorach przyrodniczych i kulturowych, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju,
    - tworzenia warunków lokalizacyjnych oraz preferencji finansowych, organizacyjnych i prawnych sprzyjających pozyskiwaniu inwestorów do modernizacji i realizacji bazy turystycznej,
    - wspierania rozwoju turystyki przyjazdowej, w tym turystyki wiejskiej, ekoturystyki i turystyki kwalifikowanej,
    - dalszego rozwoju regionalnego systemu informacji i promocji turystycznej oraz jego włączenia w system krajowy i międzynarodowy,
    - wspomagania wzrostu atrakcyjności i rozwoju bazy materialnej najatrakcyjniejszych obszarów i obiektów turystycznych województwa, w tym uzdrowisk,
    - tworzenia warunków do uzyskania wysokiej marki produktów turystycznych przez wspieranie zintegrowanych systemów rozwiązań w zakresie tworzenia i promocji markowych produktów turystycznych oraz budowania tożsamości turystycznej województwa wraz z systemem identyfikacji marek regionalnych,
    - opracowania długofalowego programu rozwoju różnych form turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego w województwie podlaskim, w tym przygotowania kadr do ich obsługi,
    - wspierania rozwoju zintegrowanego systemu tras rowerowych, konnych, kajakowych, pieszych oraz tworzenia punktów widokowych,
    - tworzenia oraz wspierania inicjatyw podnoszących poziom bezpieczeństwa w rejonach atrakcyjnych turystycznie,
  - działanie 5. tworzenie spójnego i efektywnego systemu promocji, z zadaniami:
    - wykreowanie znaku i hasła promocyjnego województwa,
    - promocja oferty turystycznej regionu, w tym walorów przyrodniczych, kulturowego dziedzictwa oraz lokalnych produktów tradycyjnych,
    - efektywne wykorzystanie odrębności kulturowych regionu do jego promocji i rozwoju,

- kreowanie pozytywnego wizerunku województwa podlaskiego w kraju i za granicą,

o działanie 7. rozwój funkcji metropolitalnych Białegostoku, m.in. z zadaniem ukierunkowania na wzmocnienie tych funkcji przez kompleksową rewitalizację obszarów miejskich, obejmującą aspekty urbanistyczne, przestrzenne, środowiskowe, społeczne, gospodarcze i kulturowe.

2.4.3.4. Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do roku 2010

Część pierwsza „Strategii…" to audyt turystyczny województwa podlaskiego. Jego podsumowanie stanowi analiza SWOT. W części strategicznej „Program…" określa wizję, misję oraz cele strategiczne.

Misją województwa podlaskiego w sferze turystyki jest zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju wykorzystanie unikatowych w skali kraju i Europy walorów przyrodniczych i kulturowo-etnicznych jako stymulatora rozwoju gospodarczego i poprawy poziomu życia mieszkańców.

Wizja, sięgająca roku 2010, zakłada, że:

- turystyka będzie jedną z wiodących dziedzin gospodarki,
- będzie sprawnie zarządzana,
- będzie istniała rozwinięta infrastruktura turystyczna,
- będzie istniał zintegrowany system informacji i promocji turystycznej,
- będzie istniał atrakcyjny produkt turystyczny, oparty na unikatowych walorach przyrodniczych i kulturalno-etnicznych,
- będzie istniał rozwinięty system rekreacji zdrowotnej.

Do realizacji tak zakrojonych zamierzeń sformułowano pięć strategicznych celów rozwojowych, które zdefiniowano następująco:

- stworzenie zintegrowanego systemu informacji i obsługi ruchu turystycznego,
- rozwój i modernizacja infrastruktury turystycznej,
- określenie wiodących form turystyki i ich rozwój,
- wykreowanie markowych produktów turystycznych,
- rozwijanie rekreacji ruchowej i zdrowotnej w ekosystemach.

Do realizacji tych celów zostały stworzone programy rozwojowe, których struktura wygląda następująco:

- cele ogólne,
- obszary,
- cele szczegółowe,
- zadania.

1. Program rozwoju informacji i promocji turystycznej. Jego celem jest stworzenie zintegrowanego systemu informacji turystycznej przez:

- zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności województwa, zwłaszcza na rynkach zagranicznych,
- zwiększenie ruchu turystycznego,
- stworzenie korzystnych warunków do rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości turystycznej,
- rozszerzenie współpracy i koordynacji działań między wszystkimi podmiotami zajmującymi się rozwojem turystyki,
- opracowanie efektywnego systemu informacji turystycznej,
- przyciągnięcie kapitału krajowego i zagranicznego.

Program realizowany będzie w trzech obszarach, którym przyporządkowano cele szczegółowe:

- obszar pierwszy – informacja turystyczna:
    - gromadzenie, analizowanie i upowszechnianie informacji na temat walorów i zagospodarowania województwa podlaskiego,
    - zwiększenie dostępności do informacji turystycznej,
    - zapewnienie wysokiej jakości informacji, czyli jej kompletności, wiarygodności, rzetelności, spójności i aktualności,
    - zapewnienie sprawnego systemu informacji dla podmiotów gospodarczych działających w turystyce,
- obszar drugi – obsługa ruchu turystycznego:
    - stworzenie systemu kompleksowej obsługi turystów, w tym budowa nowych i usprawnienie istniejących kanałów przepływu informacji od nadawcy do odbiorcy,
    - podnoszenie kwalifikacji kadry obsługującej turystów,
    - rozwijanie współpracy i koordynacji działań samorządów lokalnych, administracji rządowej, parków narodowych i krajobrazowych oraz podmiotów turystycznych i innych organizacji zainteresowanych rozwojem turystyki,
- obszar trzeci – promocja turystyczna:
    - eksponowanie specyficznych, unikatowych w skali kraju i Europy walorów przyrodniczych i etniczno-kulturowych,
    - stworzenie programów aktywnej i kompleksowej promocji regionu, powiatów, gmin i miejscowości turystycznych oraz atrakcji i usług turystycznych,
    - wykreowanie pozytywnego, swoistego wizerunku województwa jako znanego w kraju i na świecie regionu turystycznego,
    - kształtowanie w społecznościach lokalnych zachowań sprzyjających rozwojowi turystyki.

2. Program rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej. Jego cele podstawowe są następujące:

- dostosowanie infrastruktury turystycznej do obecnych i przyszłych potrzeb ogólnej infrastruktury województwa i rosnącego ruchu turystycznego,
- stymulowanie i kanalizowanie inwestycji w zakresie rozwoju infrastruktury turystycznej w celu kompleksowego zagospodarowania jednostek osadniczych i obiektów o najwyższych w województwie walorach przyrodniczych i kulturowych,
- monitorowanie potrzeb w zakresie infrastruktury turystycznej i efektów prowadzonych działań,
- uaktualnienie planów zagospodarowania gmin z punktu widzenia rozwoju turystyki.

Program ten realizowany będzie w czterech obszarach:

- obszar pierwszy – baza noclegowa:
    - weryfikacja stanu ilościowego, jakościowego i użytkowego istniejącej bazy noclegowej,
    - zwiększenie liczby obiektów noclegowych i ich zróżnicowanie pod względem standardu oferowanych usług i wymagań różnych grup turystów oraz dyslokacja bazy ze stref brzegowych rzek i jezior do istniejących jednostek osadniczych,
    - modernizacja i rewaloryzacja istniejących obiektów noclegowych,
    - rozwój budownictwa letniskowego zgodnego ze standardami ekologicznymi oraz architektoniczną tożsamością regionu,
    - tworzenie warunków do równomiernego rozmieszczenia obiektów bazy noclegowej w poszczególnych rejonach turystycznych,
- obszar drugi – baza żywieniowa:

    - weryfikacja stanu ilościowego, jakościowego i użytkowego istniejącej bazy żywieniowej,
    - wykorzystanie tradycji kulinarnych regionu oraz miejscowych zasobów surowcowych w procesie dostosowywania bazy żywieniowej do potrzeb i wymagań turystów,
    - zwiększenie liczby obiektów bazy żywieniowej i ich równomierne rozmieszczenie na obszarze województwa,
    - rozwój placówek żywieniowych opartych na tzw. żywności proekologicznej,
- obszar trzeci – szlaki turystyczne:
    - weryfikacja istniejących szlaków turystycznych pod względem ich użyteczności i wykorzystania oraz dostosowania do potrzeb turystów,
    - zróżnicowanie szlaków turystycznych pod względem rodzajów turystyki,
    - opracowanie sieci szlaków regionalnych oraz powiązanie ich z istniejącymi szlakami lokalnym w zintegrowany system,
    - wyposażenie szlaków w infrastrukturę sanitarną, informacyjną i wypoczynkowo-rekreacyjną (tzw. mała architektura), dostosowaną do pełnionych przez nie funkcji,
- obszar czwarty – infrastruktura towarzysząca:
    - rewaloryzacja i rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej i rozrywkowej zgodnie z aktualnymi trendami światowymi, w sposób nie kolidujący z architektoniczną tożsamością regionu,
    - dostosowanie istniejących placówek kultury do potrzeb ruchu turystycznego i ich szersze udostępnienie dla turystów,
    - zróżnicowanie lokali i klubów rozrywkowych ze względu na oczekiwania poszczególnych grup turystów,
    - rozwój systemu obiektów i urządzeń ułatwiających korzystanie z podstawowej bazy turystycznej.

3. Program rozwoju wiodących form turystyki. Cele główne to:

- rozwój pożądanych form turystyki kosztem form znacznie mniej ważnych, niepożądanych lub szkodliwych dla środowiska przyrodniczego,
- stworzenie wyrazistego i łatwo rozpoznawalnego wizerunku turystycznego województwa,
- zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności województwa w stosunku do terenów sąsiednich,
- uwzględnienie potrzeb ochrony najważniejszych walorów kulturowych i przyrodniczych województwa w lokalnych planach zagospodarowania przestrzennego,
- restrukturyzacja systemu zarządzania turystyką,
- stymulowanie rozwoju inwestycji turystycznych,
- skuteczna ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych regionu jako głównych elementów zwiększających jego atrakcyjność turystyczną,
- zwiększenie ruchu turystycznego i dochodów z turystyki w województwie,
- rozwój turystyki transgranicznej i międzynarodowej,
- rozwój kontaktów i wymiany informacji z przygranicznymi obszarami Litwy i Białorusi,
- szerokie włączenie społeczności lokalnych w działania na rzecz rozwoju turystyki.

Program ten będzie realizowany w pięciu obszarach:

- obszar pierwszy – agroturystyka:
    - wykreowanie województwa podlaskiego jako wiodącego w kraju regionu agroturystycznego,

    - stworzenie systemu zachęt finansowych do rozwoju agroturystyki,
    - wykorzystanie tradycyjnego budownictwa wiejskiego na potrzeby agroturystyki,
    - wzbogacenie oferty agroturystycznej województwa,
    - rozwijanie systemu szkoleń dla kwaterodawców,
    - poprawa estetyki gospodarstw wiejskich i ich otoczenia,
- obszar drugi – turystyka przyrodnicza:
    - wykreowanie wizerunku województwa podlaskiego jako najciekawszego w Polsce i jednego z najciekawszych przyrodniczo regionów Europy,
    - skuteczna ochrona najcenniejszych walorów i obszarów przyrodniczych,
    - uwzględnienie potrzeb ochrony przyrody i krajobrazu w planach zagospodarowania przestrzennego,
    - rozwój różnych form krajowej i międzynarodowej turystyki przyrodniczej, zwłaszcza turystyki edukacyjnej dzieci i młodzieży z wykorzystaniem parków narodowych i krajobrazowych,
    - stworzenie Europejskiego Centrum Turystyki Przyrodniczej i lokalnych centrów obsługi ruchu turystycznego przy dyrekcjach parków narodowych i krajobrazowych,
    - wydłużenie sezonu turystycznego,
    - pełne wykorzystanie walorów przyrodniczych województwa,
- obszar trzeci – turystyka wielokulturowego pogranicza:
    - wykreowanie wizerunku województwa podlaskiego jako jednego z najciekawszych pod względem kulturowo-narodowościowym regionów w Polsce i Europie środkowo-wschodniej,
    - stworzenie systemu organizacji i zarządzania turystyką wielokulturowego pogranicza w województwie,
    - ochrona tradycyjnego wiejskiego budownictwa i krajobrazu kulturowego oraz ich wykorzystanie do rozwoju i promocji turystyki kulturowej,
    - uwzględnienie potrzeb tradycyjnego wiejskiego krajobrazu kulturowego w lokalnych planach zagospodarowania przestrzennego,
- obszar czwarty – turystyka aktywna:
    - wzbogacenie i uatrakcyjnienie oferty turystycznej województwa,
    - restrukturyzacja tradycyjnych form turystyki pobytowej,
    - promocja niekonwencjonalnych form turystyki,
    - wydłużenie sezonu turystycznego,
- obszar piąty – turystyka transgraniczna i międzynarodowa:
    - zwiększenie liczby turystów zagranicznych,
    - zwiększenie liczby przejść granicznych i poprawa sprawności istniejących przejść,
    - nawiązanie kontaktów i rozwijanie współpracy z partnerami na Litwie i Białorusi w zakresie organizacji turystyki i wymiany informacji,
    - wykreowanie wizerunku województwa podlaskiego jako polskiej i europejskiej bramy turystycznej na Litwę i Białoruś.

4. Program rozwoju markowych produktów turystycznych, który ma następujące cele:

- tworzenie warunków do uzyskania wysokiej marki produktów turystycznych,
- zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności oferty turystycznej województwa na rynkach: krajowym i zagranicznych,
- promocja województwa przez wykreowanie specyficznych produktów turystycznych,
- eksponowanie największych atrakcji województwa i tworzenie nowych,
- stworzenie systemu partnerskiej współpracy sektorów: prywatnego, publicznego i pozarządowego w działaniach na rzecz rozwoju funkcji turystycznej województwa,

- włączenie środowisk mniejszości narodowych do współtworzenia oferty turystycznej.

Program ten będzie realizowany w pięciu obszarach:

- obszar pierwszy – programy imprez turystycznych:
  - urozmaicenie oferty turystycznej,
  - wydłużenie sezonu,
  - opracowanie i promocja programów imprez turystyki przyrodniczej i kulturowej jako wizytówki województwa,
  - uwzględnienie w ofertach sezonowych zjawisk w przyrodzie,
  - uwzględnienie w ofertach istniejących ośrodków sztuki i twórczości ludowej oraz imprez kulturalnych,
- obszar drugi – kuchnia regionalna:
  - promocja regionalnych potraw i produktów spożywczych jako atrakcji turystycznych województwa,
  - wprowadzenie potraw regionalnych do jadłospisów zakładów gastronomicznych w województwie,
  - promocja produkcji żywności proekologicznej w gospodarstwach wiejskich,
- obszar trzeci – sztuka i wytwórczość ludowa:
  - rewitalizacja tradycyjnych ośrodków sztuki i twórczości ludowej,
  - zapewnienie zbytu wyrobom regionalnych artystów i rękodzielników,
  - tworzenie dodatkowych atrakcji dla turystów,
- obszar czwarty – różnorodność kulturowa i narodowościowa:
  - promocja różnorodności kulturowej i narodowościowej w województwie,
  - wprowadzenie istniejących imprez religijnych i kulturalnych do oferty turystycznej,
  - organizacja nowych imprez kulturalnych.

5. Program rozwoju rekreacji zdrowotnej i ruchowej. Ma on na celu:

- rozwój oraz zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności miejscowości uzdrowiskowych,
- modernizację i rozwój infrastruktury rekreacyjnej,
- rozwój działań interdyscyplinarnych na rzecz przyrodolecznictwa,
- stymulowanie rozwoju i promocji prozdrowotnego modelu życia,
- zwiększanie ogólnej aktywności rekreacyjnej w województwie.

2.4.4. Województwo świętokrzyskie

2.4.4.1. Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007-2013

Podsumowaniem części diagnostycznej programu jest analiza SWOT, która diagnozuje sytuację w pięciu obszarach:

- gospodarka, innowacyjność,
- zasoby ludzkie, edukacja, zagadnienia społeczne i zdrowie,
- infrastruktura komunikacyjna i ochrony środowiska, mieszkalnictwo,
- rozwój obszarów wiejskich,
- turystyka i ochrona dziedzictwa kulturowego.

Celem generalnym przyświecającym realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007-2013 jest poprawa warunków sprzyjających budowie konkurencyjnej i generującej nowe miejsca pracy regionalnej gospodarki.

W ramach tego celu głównego wyznaczono sześć celów szczegółowych:

- podniesienie poziomu konkurencyjności regionalnej gospodarki przez zwiększanie zdolności inwestycyjnej podmiotów gospodarczych,

- stworzenie warunków do rozwoju społeczeństwa informacyjnego oraz powiązań między sektorem B+R a gospodarką,
- poprawa jakości systemu komunikacyjnego regionu i jego połączeń z krajowymi i europejskimi korytarzami transportowymi,
- poprawa stanu środowiska naturalnego województwa,
- zapewnienie dostępu do wysokiej jakości usług publicznych i zasobów dziedzictwa kulturowego,
- zwiększenie atrakcyjności ośrodków miejskich i centrów gmin.

Szczegółowy opis osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Świętokrzyskiego na lata 2007-2013

Cel główny oraz cele szczegółowe Programu będą realizowane w ramach sześciu osi priorytetowych:

- **Oś priorytetowa 1**: rozwój przedsiębiorczości; jej celami głównymi są:
  - wzmocnienie konkurencyjności i zdolności inwestycyjnej sektora mikro, małych i średnich przedsiębiorstw,
  - wzmocnienie inwestycyjne instytucji otoczenia biznesu oraz funduszy pożyczkowych i gwarancyjnych.
- **Oś priorytetowa 2**: wsparcie innowacyjności, budowa społeczeństwa informacyjnego oraz wzrost potencjału inwestycyjnego regionu; jej celami głównymi są m.in.:
  - poprawa powiązań między podmiotami działającymi na rzecz innowacyjności a gospodarką,
  - poprawa wizerunku regionu, jego potencjału gospodarczego i turystycznego.

  Istotnym komponentem tej osi priorytetowej będą działania mające na celu promocję atrakcyjności inwestycyjnej regionu, kreowanie pozytywnego wizerunku województwa oraz wypracowanie i rozwój markowych regionalnych produktów turystycznych. Ma to istotne znaczenie dla rozwoju regionu, gdyż właśnie w turystyce upatruje się znaczny potencjał rozwojowy Świętokrzyskiego,
- **Oś priorytetowa 3**: podniesienie jakości systemu komunikacyjnego regionu; jej celami głównymi są:
  - lepsze połączenie systemu komunikacyjnego regionu z krajowymi i europejskimi korytarzami transportowymi,
  - poprawa powiązań komunikacyjnych między stolicą regionu i ośrodkami powiatowymi a pozostałymi obszarami województwa,
  - poprawa jakości systemu komunikacyjnego regionu,
  - poprawa bezpieczeństwa ruchu drogowego.

  W ramach tej osi przewiduje się – przy realizacji projektów drogowych – budowę ścieżek rowerowych. Możliwe będzie także dofinansowanie inwestycji służących wyłącznie budowie takich ścieżek. Szansą na rozwój turystyki w województwie będzie także powstanie wielofunkcyjnego portu lotniczego, umożliwiającego całodobową obsługę na liniach krajowych i międzynarodowych krótkiego i średniego zasięgu.
- **Oś priorytetowa 4**: rozwój infrastruktury ochrony środowiska i energetycznej; jej celami głównymi są:
  - poprawa dostępu mieszkańców do infrastruktury ochrony środowiska i energetycznej oraz poprawa efektywności systemów infrastruktury z tego zakresu,
  - poprawa stanu środowiska naturalnego i zapobieganie jego degradacji.
- **Oś priorytetowa 5**: wzrost jakości infrastruktury społecznej oraz inwestycje w dziedzictwo kulturowe, turystykę i sport; jej celami głównymi są m.in.:

- doskonalenie regionalnej infrastruktury edukacyjnej,
- tworzenie warunków do rozwoju kultury, sportu i turystyki jako elementów tożsamości regionalnej i form aktywności społeczno-zawodowej ludności,
- poprawa dostępu do obiektów dziedzictwa kulturowego, turystycznych i sportowych oraz zmniejszenie różnic w tym zakresie między regionem świętokrzyskim a innymi regionami.

W ramach tej osi podmioty publiczne będą mogły finansować inwestycje w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego wraz z przystosowaniem ich do celów turystycznych, a także inwestycje związane z rozwojem i modernizacją publicznej infrastruktury turystycznej, w tym obiektów noclegowych, gastronomicznych, rekreacyjnych, ścieżek rowerowych i rekreacyjnych oraz miejsc postoju na terenach atrakcyjnych turystycznie i przyrodniczo.

- **Oś priorytetowa 6**: wzmocnienie ośrodków miejskich i rewitalizacja małych miast; jej celem głównym jest rozwój infrastruktury, poprawiający warunki do zwiększania inwestycji na obszarach podlegających restrukturyzacji oraz w zdegradowanych miastach i dzielnicach miast, na terenach poprzemysłowych i powojskowych.

2.4.4.2. Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020

Województwo świętokrzyskie z racji walorów zarówno przyrodniczych i kulturowych, jak dydaktyczno-naukowych jest niezwykle interesujące z punktu widzenia turystyki i stwarza korzystne warunki do uprawiania jej różnorakich form:

- aktywnej – zbiorniki wodne, warunki do uprawiania narciarstwa zjazdowego i biegowego,
- dydaktycznej – uczelniane i szkolne wycieczki geologiczne, przyrodnicze czy historyczne,
- uzdrowiskowej – uzdrowiska Busko-Zdrój i Solec-Zdrój specjalizujące się w leczeniu chorób reumatycznych, narządów ruchu oraz chorób serca i naczyń,
- biznesowej – silna pozycja kieleckiego centrum targowego Targi Kielce i ranga międzynarodowych imprez targowych,
- pielgrzymkowej – klasztor na Świętym Krzyżu, sanktuarium w Kałkowie-Godowie, „Pustelnia Złotego Lasu" w Rytwianach i inne sanktuaria,
- wiejskiej, zwłaszcza agroturystyki.

Niezaprzeczalnym atutem województwa jest to, że zalicza się do najczystszych ekologicznie regionów Polski. Należy także podkreślić stosunkowo łatwą dostępność dla potencjalnych turystów oraz bliskość dużych aglomeracji miejskich: krakowskiej, katowickiej, warszawskiej i łódzkiej.

Województwo świętokrzyskie ma bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, wpływające na pozytywny wizerunek regionu i stanowiące podstawę oferty turystycznej.

Barierą w rozwoju turystyki jest przede wszystkim niedostateczna infrastruktura: nie tylko baza noclegowa, ale także infrastruktura komunikacyjna i infrastruktura ochrony środowiska, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Poprawa stanu dróg (zdekapitalizowanych przez duże natężenie ruchu kołowego), zwiększenie stopnia skanalizowania i oczyszczania ścieków komunalnych, budowa nowych zbiorników retencyjnych (pełniących funkcje turystyczne i przeciwpowodziowe) warunkują podwyższenie jakości oferowanych usług turystycznych.

Na początku części drugiej „Strategia" wskazuje w swojej misji, że: „…turystyka w Świętokrzyskiem stanie się nowoczesną dziedziną gospodarki poprzez zdecydowaną poprawę bazy noclegowej i gastronomicznej, zarówno pod względem oferowanych miejsc jak zróżnicowania standardu usług i dostosowania ich do potrzeb turystów". W dalszym ciągu przedstawia ona cel generalny: „Wzrost atrakcyjności województwa fundamentem

zintegrowanego rozwoju w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennej." Dla jego osiągnięcia sformułowano cele warunkujące, priorytety i kierunki działań. Problematyka turystyki została zawarta w **celu warunkującym trzecim**, który dotyczy ochrony i racjonalnego wykorzystania zasobów przyrody i dóbr kultury. Osiągnięcie tego celu zostało określone przez trzy priorytety i przypisane im kierunki działań:

1. Tworzenie warunków do rozwoju turystyki, sportu i rekreacji:
   - rozwój infrastruktury turystycznej, zwłaszcza noclegowej, gastronomicznej, małej infrastruktury na pieszych, rowerowych i wodnych szlakach, oraz turystyczne zagospodarowanie zbiorników wodnych,
   - wspieranie procesów powstawania lokalnych i regionalnych produktów turystycznych, wykorzystanie unikatowych walorów Ponidzia do rozwoju turystyki uzdrowiskowej,
   - podnoszenie jakości usług turystycznych,
   - rozwój zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej województwa,
   - oznakowanie i udostępnienie atrakcji turystycznych,
   - modernizacja i rozbudowa bazy sportowo-rekreacyjnej w regionie.
2. Ochrona i udostępnienie dziedzictwa kulturowego:
   - zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
   - modernizacja i rozbudowa infrastruktury kulturalnej,
   - zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
   - poprawa warunków funkcjonowania instytucji artystycznych,
   - poprawa warunków funkcjonowania bibliotek, zwłaszcza naukowych i akademickich, oraz zwiększenie dostępu do nowoczesnych usług bibliotecznych, z wykorzystaniem technologii informatycznych,
   - wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
   - poprawa dostępności mieszkańców do oferty kulturalnej, przez wspieranie instytucji poszerzających ofertę programową umożliwiającą aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym,
   - tworzenie nowych miejsc pracy związanych z ochroną i udostępnianiem dziedzictwa kulturowego.
3. Tworzenie warunków do zrównoważonego rozwoju, umożliwiających prawidłowe funkcjonowanie systemów ekologicznych:
   - racjonalizacja wykorzystania i ochrona istniejących zasobów wodnych,
   - modernizacja i rozbudowa systemu infrastruktury przeciwpowodziowej, rozwój regionalnego systemu małej retencji wodnej,
   - rekultywacja terenów zdegradowanych przyrodniczo,
   - powiększanie obszarów leśnych przez zalesianie gruntów,
   - ochrona różnorodności biologicznej, zwłaszcza przez działania związane z ustanowieniem obszarów sieci NATURA 2000,
   - ekologizacja rolnictwa oraz wdrożenie programów rolno-środowiskowych w wyznaczonych strefach priorytetowych,
   - rozwój proekologicznej infrastruktury turystycznej na obszarach chronionych i w ich otulinach,
   - ochrona zasobów kopalin i dziedzictwa geologicznego,
   - ewidencjonowanie i usuwanie wyrobów azbestowych,
   - monitoring środowiska i budowa systemu informacji środowiskowej,
   - edukacja ekologiczna.

2.4.4.3. Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006-2014

Formułuje ona pięć obszarów priorytetowych dla rozwoju turystyki w województwie:

- obszar priorytetowy 1 – produkt,
- obszar priorytetowy 2 – rozwój zasobów ludzkich,
- obszar priorytetowy 3 – marketing i promocja,
- obszar priorytetowy 4 – przestrzeń turystyczna,
- obszar priorytetowy 5 – wsparcie instytucjonalne.

Wskazaniami do budowy atrakcyjnych i konkurencyjnych produktów turystycznych województwa są: diagnoza tego, czym obecnie województwo dysponuje, i pewne założenia co stanu przyszłego.

Stan obecny to:

- mała liczba markowych produktów turystycznych,
- unikatowe w skali kraju i Europy wyróżniki oraz bogate i zróżnicowane walory naturalne i kulturowe regionu,
- duży potencjał regionu do rozwoju atrakcyjnych rynkowo, konkurencyjnych produktów i obszarów produktowych,
- zróżnicowana oferta turystyczna regionu – świętokrzyskie hity turystyczne,
- popularność regionu jako celu wycieczek szkolnych,
- dynamiczny rozwój agroturystyki,
- niewystarczająca i nierównomiernie rozmieszczona baza turystyczna,
- słaba oferta i zagospodarowanie szlaków turystycznych,
- niewykorzystany potencjał małych miejscowości, wsi i miasteczek,

Ale w perspektywie roku 2010 i późniejszej, przy prawidłowej budowie i rozwoju produktów turystycznych województwo powinno osiągnąć:

- atrakcyjną ofertę turystyczną, skierowaną do wybranych segmentów docelowych,
- ofertę szlaków tematycznych jako sieciowych, zintegrowanych produktów,
- wzrost inwestycji w infrastrukturę produktu,
- wzrost liczby podróży turystycznych do najciekawszych ognisk atrakcji ("miejsc mocy") – zarówno turystów z regionu, jak i z zewnątrz,
- komercjalizację produktów turystycznych w zakresie turystyki przyjazdowej, w tym dzieci i młodzieży, kulturowej, uzdrowiskowej, aktywnej, hobbystycznej,
- rozwój oferty weekendowej,
- wzrost liczby turystów,
- wyraźny wzrost zatrudnienia w usługach turystycznych,
- "wymarkowanie" produktów turystycznych,
- bogatą ofertę produktów sieciowych, w tym szlaków tematycznych, wydarzeń kulturalnych, pamiątek, nowych atrakcji i usług.

Oczywiście głównym obszarem jest obszar 1 – produkt, jeśli bowiem nie ma produktu, realizacja działań we wszystkich pozostałych obszarach jest prawie niemożliwa, bądź – jeżeli są one realizowane – nieproduktywna. Celem podstawowym działań tego obszaru jest stworzenie zintegrowanego produktu turystycznego dla województwa świętokrzyskiego, co zawiera się w haśle "Świętokrzyskie – Miejsce Mocy". To marketingowe zawołanie regionu jednoznacznie wskazuje, że zaproponowana oferta opierać się będzie na ogromnej różnorodności Ziemi Świętokrzyskiej. Symboliczne "miejsca mocy" będą dla turystów odwiedzających region źródłem mocy związanej z Górami Świętokrzyskimi i Świętym Krzyżem, z siłą uzdrowisk świętokrzyskich i aktywnym wypoczynkiem. Moc, jaką daje Świętokrzyskie, to nie tylko moc fizyczna, ale również duchowa, powiązana z religią i miejscami kultu, legendami i tradycjami, oraz moc intelektualna, wynikająca z możliwości poznania”. Wokół tego obszaru będą się skupiały działania podejmowane w obszarach

pozostałych. „Strategia” zaleca, by produktowi turystycznemu został poświęcony osobny, szczegółowy program rozwoju produktów turystycznych województwa.

W omawianym obszarze priorytetowym wskazane zostały cele pośrednie, w ramach których prowadzone będą konkretne działania:

- stworzenie zintegrowanej oferty turystycznej województwa świętokrzyskiego przy wykorzystaniu potencjału regionu:
    - budowa i rozwój wiodących produktów turystycznych,
    - budowa i rozwój uzupełniających produktów turystycznych,
    - stworzenie weekendowej oferty województwa,
- stymulowanie i wspieranie inwestycji w obszarze infrastruktury turystycznej produktów:
    - stworzenie i rozbudowa infrastruktury niezbędnej do funkcjonowania i rozwijania produktów turystycznych.

Według wskazań „Strategii”, **wiodące produkty turystyczne** województwa to:

- "Świętokrzyska zielona szkoła" – produkt skierowany do dzieci i młodzieży,
- "Klucz do zdrowia" – produkt skierowany do turysty uzdrowiskowego,
- "W krainie mocnych wrażeń" – produkt skierowany do turysty aktywnego,
- "Perły ziemi świętokrzyskiej" – produkt skierowany do turysty kulturowego,
- "Swojskie klimaty " – produkt skierowany do agroturystów.

Z kolei do kategorii **produktów uzupełniających** należą:

- "Kraina bez barier" – produkt skierowany do osób niepełnosprawnych,
- "Delegacja wbrew regułom" – produkt skierowany do turysty biznesowego,
- "W poszukiwaniu ukojenia " – produkt turystyki pielgrzymkowej,
- "Przystanek – Świętokrzyskie" – produkt skierowany do turysty tranzytowego,
- "Podróże z pasją" – produkt skierowany do hobbystów,
- "Wakacje bez rezerwacji" – produkt turystyki campingowej i caravaningowej.

Trzecia kategoria produktów – **produkt turystyki weekendowej** – będzie oferowana pod hasłem "Weekend w Świętokrzyskiem".

Z kolei pod hasłem "W krainie mocnych wrażeń" realizowane będą działania w zakresie **turystyki aktywnej i specjalistycznej**:

- turystyka narciarska; narciarstwo zjazdowe i biegowe cieszy się w Polsce coraz większą popularnością, a okolice Kielc charakteryzują idealne warunki do uprawiania tego typu aktywności fizycznej. Trasy zjazdowe zorganizowane są na Górze Telegraf i Górze Pierścienicy w Kielcach, na Górze Radostowej w Mąchocicach i Górze Łajscowej w Tumlinie. Brakuje natomiast tras przeznaczonych specjalnie do narciarstwa biegowego, aczkolwiek duża część szlaków pieszych nadaje się do jego uprawiania. Najbliższe okolice Kielc to trasy w Niestachowie, Widełkach i Bodzentynie. Sporym zainteresowaniem cieszą się szlaki w okolicach Końskich,
- turystyka wodna; rozwój aktywnej turystyki wodnej pociąga za sobą konieczność wykorzystania turystycznego świętokrzyskich rzek: Czarnej Koneckiej, Kamiennej i Nidy,
- turystyka piesza i rowerowa: województwo świętokrzyskie charakteryzuje się dobrze rozwiniętą siecią szlaków turystycznych, pieszych i rowerowych. Niestety, poziom ich zagospodarowania, jak również oznakowanie, pozostawiają wiele do życzenia. Stąd kluczowe działania mające na celu podniesienie atrakcyjności istniejących szlaków.

- "Swojskie klimaty " to **produkty agroturystyczne**. „Strategia” zakłada, że na terenie województwa świętokrzyskiego powstanie sześć zintegrowanych obszarów agroturystycznych:

- Kielecki Obszar Agroturystyczny,
- Konecki Obszar Agroturystyczny,
- Nadnidziański Obszar Agroturystyczny,
- Staszowski Obszar Agroturystyczny,
- Włoszczowski Obszar Agroturystyczny.
- Obszar Agroturystyczny Doliny Kamiennej.

2.4.5. Województwo warmińsko-mazurskie

2.4.5.1. Regionalny Program Operacyjny Warmia i Mazury na lata 2007-2013

Kończąca część diagnostyczną analiza SWOT została przeprowadzona w trzech obszarach:

- sytuacja makroekonomiczna, innowacyjność i inne podstawowe uwarunkowania,
- rozwój zasobów ludzkich, zagadnienia społeczne,
- infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko przyrodnicze.

Celem głównym Regionalnego Programu Operacyjnego Warmia i Mazury na lata 2007-2013 jest wzrost konkurencyjności gospodarki oraz liczby i jakości powiązań sieciowych.

Cel główny będzie realizowany za pośrednictwem wytyczonych celów szczegółowych:

- wzrost konkurencyjności firm, produktów i usług,
- wyższa konkurencyjność województwa jako miejsca pracy i życia,
- poprawa połączeń sieciowych województwa warmińsko-mazurskiego.

Szczegółowy opis osi priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Warmii i Mazur na lata 2007-2013

Cel główny oraz cele szczegółowe Programu będą realizowane w ramach ośmiu osi priorytetowych:

- **Oś priorytetowa 1**: przedsiębiorczość; jej celem głównym jest wzrost potencjału gospodarczego i konkurencyjności przedsiębiorstw Warmii i Mazur. Cel ten będzie osiągany poprzez działania w następujących obszarach:
  - wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw,
  - wzrost potencjału instytucji otoczenia biznesu,
  - wspieranie wytwarzania i promocji produktów regionalnych,
- **Oś priorytetowa 2**: turystyka; jej celem głównym jest wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu przez zwiększenie atrakcyjności oferty turystycznej. Cel ten będzie realizowany w ramach obszarów:
  - wzrost potencjału turystycznego,
  - promocja województwa i jego oferty turystycznej.

  W wyniku działań podejmowanych w tych obszarach:
  - turystyka na terenie województwa będzie przyjazna i gościom, i środowisku przyrodniczemu,
  - zwiększy się liczba turystów i odwiedzających,
  - wydłuży się sezon turystyczny w wyniku rozwoju bazy usług całorocznych oraz lepszego zagospodarowania zasobów,
  - powstanie nowa baza noclegowa oraz nowe formy usług, wykorzystujące naturalny potencjał regionu, taki jak wody geotermalne i surowce lecznicze,
  - rozwinie się także baza całorocznych usług sportowo-rekreacyjnych, pozwalająca na rozluźnienie korelacji między liczbą turystów a warunkami pogodowymi,
  - szlaki i atrakcje turystyczne zostaną odpowiednio oznakowane,

- znaczne wsparcie uzyskają działania promujące walory i ofertę turystyczną województwa,
- preferowane będą projekty, w których wyniku powstaną w województwie hotele o wysokim, co najmniej czterogwiazdkowym standardzie, oferujące nie tylko noclegi, ale i możliwości organizowania przez cały rok konferencji, szkoleń i warsztatów; powstanie też baza noclegowa w miejscowościach o statusie uzdrowiska,
- wsparcie finansowe otrzymają przedsięwzięcia inwestycyjne w zakresie bazy gastronomicznej, obejmujące prace modernizacyjne, rozbudowę, budowę i wyposażenie obiektów,
- w większym niż dotychczas stopniu wykorzystywane będą możliwości rozwoju funkcji uzdrowiskowej w województwie, poprzez realizację projektów związanych z budową, rozbudową i modernizacją publicznie dostępnej podstawowej infrastruktury w tym zakresie,
- wspierane będą przedsięwzięcia polegające m.in. na tworzeniu terenów zielonych wyposażonych w urządzenia umożliwiające pełnienie funkcji rekreacyjnych, sportowych i leczniczych (parki zdrojowe, ścieżki zdrowia, parki kinezyterapeutyczne, skwery), tworzeniu urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego (pijalnie uzdrowiskowe, tężnie, inhalatoria na otwartej przestrzeni, parki, odcinki plaży, uzdrowiskowe baseny kąpielowe, trasy do terenoterapii) oraz parkingów,
- podejmowane będą działania mające na celu zagospodarowanie i oznakowanie szlaków i atrakcji turystycznych: ścieżek rowerowych i tras kajakowych, nieczynnych linii kolejowych, punktów i wież widokowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą, stanic wodnych wraz obiektami służącymi turystyce wodnej,
- podejmowane będą działania związane z wykorzystaniem bogatego dziedzictwa kulturowego regionów do celów turystycznych,

Projekty z zakresu promocji dotyczyć będą rozwoju regionalnego systemu rezerwacji i informacji turystycznej oraz krajowej i zagranicznej promocji regionu i środowisk lokalnych. W ramach osi priorytetowej „Turystyka" realizowane będą także poszczególne przedsięwzięcia wchodzące w skład zintegrowanego projektu rozwoju lokalnego: „Program Rozwoju Turystyki w obszarze Kanału Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego".

W wyniku realizacji zadań dotyczących tej osi, do roku 2013:

- zrealizowanych zostanie 74 projektów z zakresu turystyki,
- powstanie lub zmodernizowanych zostanie 13 obiektów,
- powstanie 422 nowych miejsc pracy,

- **Oś priorytetowa 3**: infrastruktura społeczna; jej celem głównym jest szeroka dostępność usług społecznych dobrej jakości jako czynnik wzrostu konkurencyjności regionu. Jednym z działań w ramach tej osi są „Inwestycje w infrastrukturę edukacyjną". W ramach działania realizowane będą projekty skierowane na budowę nowych oraz modernizację i rozbudowę istniejących placówek i obiektów świadczących usługi z zakresu edukacji zawodowej. W związku z tym, że najważniejszym sektorem gospodarki w województwie będą usługi, priorytetowo potraktowane będą inwestycje w szkoły o profilach gastronomicznym i hotelarskim, które kształcą kadrę średniego szczebla do pracy w sektorze turystyki.

- **Oś priorytetowa 4**: rozwój, restrukturyzacja i rewitalizacja miast; jej celem głównym jest wzmocnienie miast o wysokim potencjale rozwojowym jako atrakcyjnych centrów przedsiębiorczości, usług i życia.
- Działaniem interesującym z punktu widzenia turystyki jest „Rewitalizacja miast". W ramach tego działania wspierane będą projekty mające na celu nadanie obiektom zdegradowanym funkcji kulturalnych i edukacyjnych, renowacja budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym, przebudowa lub remonty publicznej infrastruktury przeznaczonej do funkcji turystycznych, rekreacyjnych i sportowych połączonych z działalnością gospodarczą oraz tworzenie warunków lokalowych i infrastrukturalnych do rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości.

Realizacja tego działania nastąpi w miastach o wysokim i przeciętnym potencjale rozwojowym, zlokalizowanych w uznanych i potencjalnych rejonach turystycznych w województwie.

Należy podkreślić, że w ramach tej osi priorytetowej realizowane będą poszczególne projekty wchodzące w skład zintegrowanego projektu rozwoju lokalnego: „Program Rozwoju Turystyki w obszarze Kanału Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego".

- **Oś priorytetowa 5**: infrastruktura transportowa regionalna i lokalna; jej celem głównym jest poprawa zewnętrznej dostępności i wewnętrznej spójności transportowej regionu. Wśród działań prowadzonych w ramach tej osi przewidziane jest wsparcie projektów kompleksowo rozwiązujących problemy komunikacyjne, a także tworzące sieci i powiązania układów obsługujących gospodarkę (w tym turystykę) oraz zapewniających obsługę transportową granicy województwa warmińsko-mazurskiego z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Prócz tego za ważne uznaje się projekty powiązane z lotniskiem regionalnym w Szymanach. Dla gospodarki i turystyki duże znaczenie mają też wewnętrzne żeglowne szlaki wodne oraz obsługujące je małe porty. W związku z tym wsparcie otrzymają projekty mające na celu utrzymanie drożności tych szlaków i projekty zmierzające do modernizacji infrastruktury portowej. Również w ramach tej osi realizowane będą poszczególne projekty wchodzące w skład zintegrowanego projektu rozwoju lokalnego: „Program Rozwoju Turystyki w obszarze Kanału Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego".
- **Oś priorytetowa 6**: środowisko przyrodnicze; jej celem głównym jest wzmocnienie pozycji województwa w europejskich sieciach przyrodniczych przez poprawę lub zachowanie dobrego stanu środowiska i zapobieganie jego degradacji. Środowisko przyrodnicze regionu charakteryzuje się walorami unikatowymi w skali europejskiej. Walory przyrodnicze są podstawą rozwoju turystyki, w tym aktywnej i specjalistycznej. Umożliwiają one także szersze wprowadzenie nowych funkcji: uzdrowiskowej, odnowy biologicznej, specjalistycznych usług rehabilitacyjnych, a także opiekuńczych dla ludzi starszych. Stąd działania realizowane w ramach niniejszej osi, prócz wielu innych, będą miały na względzie rozwój funkcji turystycznej. Do działań tych należą: poprawa stanu środowiska i zapobieganie jego degradacji przez budowę, rozbudowę i modernizację infrastruktury ochrony środowiska. Będą to przedsięwzięcia związane przede wszystkim z ochroną wód powierzchniowych i podziemnych oraz ochroną środowiska przed zanieczyszczeniami i zniszczeniami.
- **Oś priorytetowa 7**: infrastruktura społeczeństwa informacyjnego; jej celem głównym jest zwiększenie dostępu do sieci i wykorzystania technik informatycznych w gospodarce, sektorze publicznym i sferze społecznej.

- **Oś priorytetowa 8**: pomoc techniczna; jej celem głównym jest zapewnienie zdolności administracyjnej instytucjom uczestniczącym we wdrażaniu RPO Warmia i Mazury 2007-2013, zapewnienie prawidłowego przygotowania projektów, a także wsparcie potencjalnych beneficjentów programu.

2.4.5.2. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020

W pierwszej części „Strategia" dokonuje diagnozy stanu faktycznego, której podsumowaniem jest analiza SWOT. Na tej podstawie w części właściwej jest określony cel, który mówi, że jest ona sformułowana, aby zapewnić spójność ekonomiczną, społeczną i przestrzenną Warmii i Mazur z regionami Europy. Aby określić konkretne działania, które mają zapewnić osiągnięcie tego celu, sformułowano i opisano trzy strategiczne obszary priorytetowe:

- konkurencyjna gospodarka, gdzie celem strategicznym jest zapewnienie wzrostu tej konkurencyjności,
- otwarte społeczeństwo, gdzie celem strategicznym jest wzrost aktywności społecznej,
- nowoczesne sieci, gdzie realizacja zadań ma doprowadzić do wzrostu liczby i jakości powiązań sieciowych.

Osiągnięcie celu „wzrost konkurencyjności gospodarki" będzie wynikiem realizacji dziewięciu celów operacyjnych, z których najważniejszym z punktu widzenia przedmiotu tego opracowania jest **wzrost potencjału turystycznego.** Turystykę należy traktować jako jedną z wiodących dziedzin rozwojowych Warmii i Mazur. Omawiany cel operacyjny zakłada wzrost potencjału turystycznego przy poszanowaniu wymagań środowiska przyrodniczego. W tym celu przewiduje się kilka grup działań:

- opracowanie koncepcji produktów turystycznych poprzez:
  - badania możliwości rozwoju różnorodnych form turystyki z uwzględnieniem oferty kulturalnej i sportowej,
  - opracowanie koncepcji uwzględniającej konieczność wydłużenia sezonu turystycznego oraz poszukiwania różnorodnych i nowatorskich form turystyki,
  - opracowanie i wdrożenie marketingowej strategii rozwoju turystyki w regionie, identyfikującej rynki, produkty i kanały komunikacji,
  - stałe badania rynku turystycznego, w tym ewidencjonowanie i badanie wszystkich kategorii zabytków (w celu rozwoju, konserwacji, rewaloryzacji i zagospodarowania dóbr kultury),
  - wyeksponowanie specyfiki i wypromowanie tradycji regionu, opracowanie szerokiej i urozmaiconej oferty turystycznej opartej na tradycji wydarzeń historycznych w regionie, obiektach zabytkowych i regionalnej kuchni,
  - wybranie i wylansowanie najważniejszych produktów turystycznych regionu w zakresie turystyki aktywnej (np. wędkarstwo, wodniactwo) i specjalistycznej, tranzytowej, wiejskiej i ekoturystyki, kulturowej i turystyki dla osób niepełnosprawnych,
  - wydłużenie sezonu turystycznego, m.in. przez wykorzystanie rzeźby terenu do tworzenia ośrodków zimowego wypoczynku.
- wspieranie rozwoju infrastruktury w postaci:
  - rozbudowy bazy noclegowej o zróżnicowanym standardzie, w tym podniesienia standardu pól namiotowych,
  - standaryzacji agroturystyki,
  - poprawy zagospodarowania i oznakowania tras turystycznych,
  - budowy ścieżek rowerowych,
  - ujednolicenia znakowania dróg i identyfikowanych atrakcji turystycznych,

- urządzenia miejsc postoju i odpoczynku turystów przy drogach i trasach rowerowych,
- zwiększania dbałości o muzea w województwie przez wsparcie kadry merytorycznej, poprawę bazy lokalowej i lepsze wyposażenie techniczne;
- budowy nowych i doinwestowania istniejących obiektów kulturalnych,
- poprawy stanu sanitarnego i estetyki regionu,
- wspierania rewitalizacji i budowy nowych szlaków wodnych;
- stałej kontroli i oceny obiektów turystycznych,
- poprawy infrastruktury nabrzeży,

- wzrost jakości oferty turystycznej:
  - opracowanie i realizowanie programów wspierania i ochrony indywidualnych cech kultury regionalnej,
  - poszerzenie programów i repertuaru instytucji kultury,
  - zwiększenie opieki nad działalnością twórczą i zapewnienie warunków do powszechnej edukacji kulturalnej wszystkim grupom społecznym,
  - inicjowanie działań zmierzających do uzyskania przez miejscowości położone w województwie statusu miejscowości sanatoryjno-uzdrowiskowych,
  - pełne wykorzystanie potencjału turystycznego obszaru Wielkich Jezior Mazurskich,
  - promowanie nowych, mniej znanych turystycznie obszarów województwa,
  - zwiększenie aktywności turystycznej rejonu Zalewu Wiślanego oraz jeziora Drużno,
  - pilotażowe wdrożenie zagospodarowania turystycznego dorzeczy Drwęcy i Łyny,
  - stworzenie bogatego wyboru usług okołoturystycznych,
- współpraca na rzecz rozwoju turystyki:
  - inicjowanie tworzenia lokalnych organizacji turystycznych,
  - wspieranie i zaktywizowanie lobby turystycznego przez wspólne działania władz i zrzeszeń turystycznych,
  - wsparcie inicjatyw lokalnych (w tym mniejszości narodowych) w tworzeniu placówek muzealnych, izb regionalnych, kolekcji oraz promocji miejsc historycznych,
  - wsparcie współpracy partnerskiej regionów i samorządów, w tym wykorzystującej naturalne powiązania mniejszości narodowych z ich ojczyznami,
  - współuczestniczenie w międzynarodowych i krajowych programach i imprezach kulturalnych oraz ich współtworzenie,
- informacja i promocja:
  - regularna informacja o ofercie turystycznej i kulturalnej,
  - rozbudowa systemu informacji lokalnej,
  - utrzymanie na wysokim poziomie systemu informacji i promocji regionu w sieci krajowej, przez:
    - utworzenie i wspieranie powiatowych ośrodków informacji i promocji turystycznej,
    - organizację szkoleń i kursów dla kadry turystycznej,
    - budowę pozytywnego wizerunku regionu,
    - zwiększenie liczby, jakości i wielkości nakładów wydawnictw promocyjnych,
    - organizowanie cyklicznych imprez promujących region i regionalne produkty turystyczne,
    - uczestniczenie województwa w turystycznych targach krajowych i wybranych zagranicznych (regionalne stoiska promocyjne),

- zwiększanie świadomości korzyści płynących z rozwoju turystyki:
  - przeprowadzanie szkoleń,
  - upowszechnianie pozytywnych wzorów zewnętrznych,
  - wspieranie forum na rzecz turystyki,
  - wspieranie współpracy szkół i placówek turystyczno-krajoznawczych.

Niezależnie od powyższego, w poszczególnych obszarach priorytetowych są przedstawione zadania powiązane ze sferą turystyki. Tak więc:

- w obszarze „konkurencyjna gospodarka" przewiduje się m.in. następujące działania:
  - budowanie opartych na zaufaniu powiązań kooperacyjnych w regionie; zachęcanie i inicjowanie, we współpracy z instytucjami okołobiznesowymi, różnego rodzaju gron przedsiębiorczości, np. w branży turystycznej,
  - wsparcie aktywności promocyjnej i wystawienniczej firm, zwłaszcza z sektora MSP, m.in. przez partnerstwo i współpracę z organizacjami skupiającymi przedsiębiorców na poziomie lokalnym i regionalnym, a także organizowanie regionalnych targów towarów i usług,
  - zwiększenie promocji regionu wykorzystujące współpracę, doświadczenie i kontakty samorządów terytorialnych z partnerami zagranicznymi,
- w obszarze „otwarte społeczeństwo" prowadzone będą m. in. działania w postaci:
  - wspierania wszelkich inicjatyw zmierzających do rozszerzania kierunków kształcenia na istniejących uczelniach m.in. o politykę i ekonomikę turystyki,
  - umieszczenia edukacji ekologicznej w programach nauczania na wszystkich etapach,
  - tworzenia i wyposażenia obszarów służących edukacji ekologicznej, jak ścieżki dydaktyczne, arboreta, parki dzikich zwierząt, rezerwaty i muzea przyrodnicze,
  - doskonalenia i rozszerzania form pozaszkolnej działalności oświatowo-wychowawczej, zarówno rozwijającej indywidualne potrzeby i zainteresowania uczniów, jak organizującej czas wolny (sport, rekreacja, turystyka),
  - budowy nowych i zagospodarowania istniejących ośrodków sportu i rekreacji,
  - budowy i modernizacji ścieżek rowerowych, dróg prowadzących do ośrodków wypoczynku, oraz organizacji ogólnodostępnych terenów do rekreacji w osiedlach mieszkaniowych,
  - wspierania rozwoju działalności wykwalifikowanych organizatorów życia sportowo-rekreacyjnego,
  - zachowania walorów krajobrazowych.
- w obszarze „nowoczesne sieci" przewiduje się m.in. działania w postaci:
  - inwestycji drogowych,
  - rozwoju infrastruktury kolejowej,
  - rozwoju transportu lotniczego,
  - rozwoju komunikacji wodnej,
  - rozwoju infrastruktury przejść granicznych,
  - rozwoju współpracy z regionami bałtyckimi, m.in. przez:
    - zintegrowane zarządzanie strefą brzegową – województwa: zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie,
    - wspieranie rozwoju konkurencyjnej żeglugi bliskiego zasięgu,
    - tworzenie warunków do rozwoju nowoczesnego sektora przemysłów morskich, obejmującego m.in. budowę jachtów i turystykę morską,
    - wspieranie tworzenia sieciowych ponadregionalnych produktów turystycznych w Polsce północnej, opartych na nadmorskim położeniu,

ciągłości systemu przyrodniczego, a także wspólnym dziedzictwie kulturowym, np. sieci marin (żeglarstwo i sporty wodne), szlaki piesze, szlaki rowerowe, połączenia wodne śródlądowe, tematyczne szlaki kulturowe: woj. pomorskie, zachodniopomorskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie,

– kreowanie wszechstronnego rozwoju obszarów leśno-pojeziernych o wyjątkowej wartości w przestrzeni europejskiej, cennych i wrażliwych pod względem przyrodniczym oraz krajobrazowym: województwa podlaskie, warmińsko-mazurskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie i zachodniopomorskie,

- rozwoju współpracy z pozostałymi regionami, sąsiadującymi w Warmią i Mazurami, także w sferze rozwoju sieciowych produktów turystycznych oraz ich wspólnej promocji.

2.4.5.3. Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Warmińsko-Mazurskim

Turystyka wiodącą dziedziną gospodarki Warmii i Mazur, generującą nowe miejsca pracy i wzrost dochodów ludności – taka wizję turystyki przedstawili autorzy dokumentu. Na bazie tego stwierdzenia zostały przedstawione dwa cele główne:

- zwiększenie kapitału inwestycyjnego w turystyce,
- maksymalne i dynamiczne wykorzystanie predyspozycji turystycznych regionu.

Aby osiągnąć te cele, należy:

- zintegrować różne dziedziny gospodarcze i społeczne na rzecz rozwoju regionu przez turystykę,
- stworzyć warunki do wzrostu konkurencyjności sektora turystyki.

Cała strategia została oparta na koncepcji marketingu mix, za cele warunkujące uznając:

- rozwój produktu,
- dystrybucję – dostępność oferty turystycznej Warmii i Mazur w każdym punkcie kraju i Europy,
- politykę cenową jako kluczowy element budowania konkurencyjności sektora turystyki,
- promocję regionu,
- kształcenie profesjonalnych kadr dla turystyki.

Kierunki działania zaplanowane przy realizacji celów głównych:

Cel: zwiększenie kapitału inwestycyjnego w turystyce

Działania:

- rozwój produktu wiodącego – turystyka aktywna:
  - zagospodarowanie turystyczne (lub poprawa jego jakości) głównych obszarów uprawiania turystyki aktywnej: budowa systemu przystani żeglarskich i miejsc cumowania na Wielkich Jeziorach Mazurskich, oznakowanie niebezpiecznych akwenów, zagospodarowanie turystyczne Drwęcy, Łyny oraz szlaku żeglarskiego Jeziorak – Kanał Elbląski – Zalew Wiślany itp.
  - stworzenie sieci zimowych atrakcji,
  - stworzenie zespołu miejsc rehabilitacyjno-uzdrowiskowych,
  - rozwój wiejskiej turystyki prozdrowotnej – sanatoria wiejskie i miejsca długotrwałej rehabilitacji,
  - opracowanie pakietów łączących atrakcje obszaru markowego „Turystyka na terenach wiejskich" i obszaru „Turystyka aktywna",
  - opracowanie pakietów łączących atrakcje obszaru „Turystyka kulturowa" i obszaru „Turystyka aktywna",
  - tworzenie ośrodków sportów lotniarskich, balonowych i podwodnych,

    - budowa ścieżek dydaktycznych i tras rowerowych,
    - tworzenie produktu turystycznego dla wyspecjalizowanych grup: myślistwo, zbieractwo ziół, zbieractwo runa leśnego, wędkarstwo,
    - prowadzenie permanentnych badań marketingowych.
- rozwój produktów wspierających – turystyka kulturowa i turystyka biznesowa:
    - działania na rzecz promocji różnorodności kulturowej regionu,
    - wspieranie i organizacja imprez kulturalnych i edukacyjnych (festiwale teatralne, muzyczne, warsztaty, plenery, happeningi, festyny historyczne i etnograficzne, biesiady itp.) mogących stanowić atrakcję turystyczną,
    - działania na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu i inspirowanie aktywności społecznej w tym zakresie,
    - wyprofilowanie z istniejących biur jednostek zajmujących się organizacją turystyki biznesowej,
    - wspólna promocja oferty województwa,
    - tworzenie komplementarnej bazy (hotel – gastronomia – sala konferencyjna – rekreacja),
    - tworzenie bazy rekreacyjnej i programów fakultatywnych, wykorzystanie lokalnych środowisk artystycznych,
    - budowa dużych hoteli z bazą kongresową i konferencyjną oraz ofertą rekreacyjną – wyłącznie jednak w głównych centrach rozrządowych ruchu turystycznego,
    - badania oczekiwań klientów w tym obszarze markowym;
- ekologizacja produktu turystycznego:
    - uruchomienie całościowego, wielopiętrowego systemu informacji obejmującego region, euroregiony oraz Polskę i Europę,
    - włączenie wszystkich obszarów o przyrodniczych i kulturowych walorach turystycznych w system obszarów prawnie chronionych,
    - opracowanie stosownych programów rekreacyjnych dla szkolnictwa i edukacji kadr turystycznych oraz ogółu społeczeństwa,
    - ukierunkowywanie działalności organizatorów turystyki na wzrost liczby imprez z dominacją form aktywnego wypoczynku,
    - promocja turystyki proekologicznej jako wizytówki regionu, w celu wytworzenia popytu na ten rodzaj usług turystycznych,
    - promocja oraz dofinansowanie działań, które powinny mieć priorytet z powodów ekologicznych, lecz nie gwarantują samorozwoju,
    - wspomaganie mieszkańców regionu w organizacji specyficznej, spełniającej standardy „ekobazy" dla turystyki oraz w zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych;
- stworzenie systemu informacji, promocji i sprzedaży produktu turystycznego Warmii i Mazur:
    - zakup programów zapewniających najwyższy poziom wykorzystania i przetwarzania danych oraz komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej,
    - szkolenie pracowników, którzy obsługiwaliby cały system, zapewnienie etatów do obsługi programu,
    - prowadzenie badań marketingowych w zakresie dystrybucji oferty turystycznej województwa w celu najlepszego jej dostosowania do potrzeb klientów;
- strategia penetracji rynku:
    - standaryzacja usług w celu umożliwienia różnicowania cen,
    - segmentacja rynku według kryterium dochodowego nabywców w celu jej powiązania z poziomem ceny postulowanej,

    - wypracowanie kryteriów stworzenia systemu bodźców cenowych zapewniających maksymalizowanie korzyści obu stronom rynku (podażowej i popytowej),
    - powiązanie uzyskiwania środków pomocowych z utrzymywaniem polityki cenowej zgodnej ze strategią marketingową rozwoju turystyki,
    - preferencje podatkowe dla podmiotów tworzących mało dochodowe obiekty turystyczne (kempingi, pola namiotowe, schroniska);
- utworzenie Regionalnej Organizacji Turystycznej;
- promocja Warmii i Mazur na wszystkich rynkach źródłowych jako synonimu produktu turystycznego wysokiej jakości:
    - badania marketingowe w zakresie promocji województwa,
    - działania na rzecz budowy wizerunku województwa; ugruntowanie nazwy „Warmia i Mazury" na głównych rynkach źródłowych,
    - działania promocyjne na rzecz wydłużenia sezonu,
    - działania na rzecz podniesienia poziomu i jakości gastronomii oraz serwisu hotelarskiego,
    - promocja wielokulturowości regionu;
- szkolenie osób zatrudnionych w turystyce w powiązaniu z potrzebami rynku i najnowszymi, światowymi tendencjami rozwoju branży:
    - utworzenie Regionalnego Ośrodka Ustawicznego Kształcenia Kadr dla Turystyki, z wykorzystaniem sprawdzonych wzorców zagranicznych,
    - rozpoznanie – w powiązaniu z badaniami marketingowymi turystyki – potrzeb szkoleniowych,
    - opracowanie programów szkoleń dostosowanych do tych potrzeb i odpowiednie ich modyfikowanie,
    - szkolenie przedstawicieli samorządu i administracji odpowiedzialnych za rozwój turystyki w zakresie wiedzy umożliwiającym skuteczne partnerstwo z branżą.

Cel: maksymalne i dynamiczne wykorzystanie predyspozycji turystycznych regionu.
Działania:

- zbudowanie struktur zajmujących się turystyką w starostwach oraz urzędach miast i gmin, zapewniających sprawne, fachowe i kompetentne działania na rzecz proturystycznego rozwoju regionu:
    - powołać forum rozwoju turystyki, które będzie czuwało nad realizacją „Strategii rozwoju turystyki województwa warmińsko-mazurskiego",
    - wdrożyć jasny i przejrzysty, odporny na naciski polityczne system wsparcia na szczeblu regionu jednostek podejmujących działania prorozwojowe (tak z sektora prywatnego, jak i publicznego), stymulujący współdziałanie w ramach geograficzno-funkcjonalnych stref rozwoju i uczciwą konkurencję między strefami,
    - doprowadzić do skorelowania planów modernizacji i budowy infrastruktury technicznej i społecznej z planami rozwoju funkcji turystycznych w poszczególnych regionalnych strefach rozwoju,
    - zaplanować i poprowadzić skuteczną promocję możliwości inwestycyjnych w dziedzinie zagospodarowania turystycznego regionu,
    - zapewnić dostęp do informacji o możliwościach uzyskania korzystnych kredytów, środków pomocowych, ulg podatkowych dla inwestorów w dziedzinie turystyki;
- poprawa funkcjonalności układu drogowego i systemu transportu w województwie z uwzględnieniem potrzeb rozwoju funkcji turystycznej:

    - sformułowanie alternatywnej polityki transportowej w regionie z proekologicznym kształtowaniem ruchu tranzytowego osobowego i towarowego,
    - organizacja transportu zbiorowego w całym województwie, ze szczególnym uwzględnieniem subregionów turystycznych, ale bez wykluczania całorocznych potrzeb stałych mieszkańców,
    - stworzenie sieci wypożyczalni rowerów i samochodów, sprzętu pływającego i innych środków transportu adekwatnych do modelu podróżowania po regionie,
    - zwiększenie liczby połączeń i polepszenie jakości całorocznej komunikacji zbiorowej,
    - ujednolicenie oznakowania dróg i identyfikacji atrakcji turystycznych,
    - regulacja ruchu tranzytowego przez zbudowanie dróg szybkiego ruchu na linii północ – południe (Warszawa – Gdańsk i Olsztyn – Bezledy) i wschód – zachód (Toruń lub Bydgoszcz – Olsztyn – Ełk – granica wschodnia);
- wzmocnienie wyposażenia wszystkich jednostek osadniczych o funkcjach turystycznych w urządzenia służące telekomunikacji:
    - dbanie o ciągłe unowocześnianie telekomunikacji (w każdej gminie doprowadzenie kabla światłowodowego, który zapewni rozwój lokalnej sieci telefonicznej i dostęp do Internetu),
    - stworzenie przydrożnej sieci alarmowej (bezpieczeństwo),
    - organizacja szkoleń w zakresie korzystania z możliwości sieci teleinformatycznych;
- działanie na rzecz utrzymania wielokulturowości regionu:
    - wspieranie i inspirowanie regionalnych środowisk artystycznych i naukowych w działaniach na rzecz popularyzacji różnorodności kulturowej regionu,
    - wspieranie i inspirowanie mniejszości narodowych w przedsięwzięciach służących ugruntowaniu ich tożsamości oraz budowaniu klimatu tolerancji w społecznościach lokalnych,
    - wspieranie i inspirowanie międzynarodowych kontaktów środowisk artystycznych i naukowych (przede wszystkim polsko-niemiecko-litewsko-rosyjsko-ukraińskich),
    - integracja lokalnych społeczności;
- ochrona i rewitalizacja dziedzictwa kultury materialnej regionu:
    - reintegracja struktury osadniczej,
    - kontynuacja tradycyjnych wartości kultury użytkowania przestrzeni i kultury materialnej,
    - przywrócenie wartości miejscowej tradycji architektonicznej;
- wykształcenie nowoczesnych kadr rozwoju regionalnego:
    - poszerzenie źródeł dochodów o świadczenie usług turystycznych i paraturystycznych,
    - specjalistyczne szkolenie pracowników obsługi systemów komunikacji, informacji i przetwarzania danych,
    - tworzenie zadań w zakresie współpracy międzyregionalnej, w tym przygranicznej i zagranicznej międzynarodowej (w ramach euroregionów);
- województwo warmińsko-mazurskie obszarem sprawnego zarządzania, tworzącego konkurencyjne warunki do rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej z wykorzystaniem położenia przygranicznego:
    - wsparcie dostępu do szkoleń, informacji i innowacji technologicznych,
    - przygotowanie profesjonalnych ofert inwestycyjnych,

    - poszerzenie obecnego systemu poręczeń kredytowych,
    - upowszechnienie dobrych przykładów praktyki w kraju i za granicą;
- oszczędne gospodarowanie zasobami środowiska przyrodniczego i kulturowego, podtrzymujące tradycje i trwałość rozwoju krajobrazu wsi:
    - wprowadzenie kryteriów ekologicznych do oceny bazy noclegowej na terenach wiejskich,
    - wdrażanie wskaźników ekorozwoju jako instrumentu sprawdzania poziomu zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich,
    - sporządzenie inwentaryzacji przyrodniczej wsi oraz waloryzacji rekreacyjnej wiejskiej przestrzeni turystycznej,
    - rozwijanie funkcji prozdrowotnych obszarów wiejskich,
    - wprowadzenie systemu edukacji ekologicznej mieszkańców wsi i kadr turystyki;
- włączenie jak największej liczby gospodarstw rolnych i grup producenckich do sieci handlowych zaopatrujących turystykę w wysokiej jakości świeże i przetworzone produkty żywnościowe, w miejscach i formach odpowiadających potrzebom i gustom klientów:
    - opracowanie programu działań na rzecz zwiększenia udziału produkcji żywności zintegrowanej i ekologicznej pochodzącej z obszaru regionu,
    - budowanie układów sieciowych (wspólna sprzedaż, system informacji itp.) w celu kooperacji i integracji lokalnej działalności gospodarczej,
    - uwzględnienie w szkoleniach grup producenckich problematyki tworzenia oferty rynkowej żywności na potrzeby turystyki,
    - uzyskanie znaczącego udziału produkcji rolnej w tworzeniu produktu turystycznego regionu;
- niedopuszczanie do degradacji walorów turystycznych środowiska przyrodniczego przez ich niewłaściwe użytkowanie przez samą turystykę i inne rodzaje działalności gospodarczej w regionie:
    - rozbudowa infrastruktury technicznej uwzględniającej wartości środowiska przyrodniczego; w pierwszym rzędzie utworzenie pełnej sieci oczyszczalni ścieków,
    - stworzenie sprawnej i skutecznej kontroli ochrony środowiska, zwłaszcza w rejonach intensywnie użytkowanych turystycznie,
    - wdrożenie dbałości o estetykę regionu przez wykluczanie przedsięwzięć zakłócających jego predyspozycje naturalne,
    - konsekwentne zapewnianie ochrony przyrody według standardów europejskich,
    - ochrona Wielkich Jezior Mazurskich przed zanieczyszczeniami ze źródeł rozproszonych.

3. Bilans rekomendacji i ustaleń (główne zamierzenia) w zakresie rozwoju produktów turystycznych w latach 2007-2013 na podstawie analizy dokumentów strategicznych

Bilansu ustaleń dotyczących rozwoju turystyki w makroregionie Polski Wschodniej dokonano w dwóch częściach. Część pierwsza to omówienie następujących dokumentów:

- Strategii Rozwoju Kraju,
- Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia,
- Programu Operacyjnego „Rozwój Polski Wschodniej".

Część druga to omówienie dokumentów szczebla wojewódzkiego:

- wojewódzkich strategii rozwoju,
- wojewódzkich regionalnych programów operacyjnych.

Poszczególne dokumenty przedstawiono w następującym układzie:

- problematyka produktów turystycznych,
- infrastruktura turystyczna i paraturystyczna,
- dostępność komunikacyjna.
- promocja,
- inne sprawy, które wiążą ustalenia dokumentu z turystyką,
- wskaźniki dotyczące stanu, jaki zostanie osiągnięty w 2013 roku.

1. Produkty turystyczne:

Strategia Rozwoju Kraju	• rozwój ekoturystyki • rozwój usług rynkowych, w tym turystycznych • wspieranie m.in. projektów z dziedziny ochrony przyrody, w tym tworzenie europejskiej sieci obszarów chronionych NATURA 2000, ochrony i kształtowania krajobrazu, a także rozwój parków narodowych i krajobrazowych • budowa obiektów o charakterze turystyczno-rekreacyjnym na terenie uzdrowisk • zagospodarowanie na cele turystyczne obiektów i terenów poprzemysłowych i powojskowych • wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego jako istotnego potencjału rozwojowego • wspieranie ochrony i poprawy stanu materialnego dziedzictwa kulturowego • województwo lubelskie: – zwiększenie udziału sektora kultury i turystyki w gospodarce • województwo podkarpackie: – utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych regionu i ich wykorzystanie jako potencjału rozwojowego, w tym wspieranie uzdrowisk • województwo podlaskie: – rozwój usług turystycznych bazujących na bogatych zasobach przyrodniczych województwa • województwo świętokrzyskie: – utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu oraz wykorzystanie tych zasobów jako potencjału rozwojowego – pełniejsze gospodarcze wykorzystanie walorów przyrodniczych i potencjału turystycznego skupionego w Górach Świętokrzyskich • województwo warmińsko-mazurskie: – utrzymanie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu – zachowanie dziedzictwa kulturowego Żuław

NSRO	• większa rola sektora usług rynkowych, zwłaszcza turystyki krajowej i zagranicznej • wykorzystanie dobrego stanu środowiska przyrodniczego oraz walorów kulturowych • podniesienie atrakcyjności turystycznej kraju • wzmocnienie pozycji ośrodków metropolitalnych poprzez rozwój turystyki • rewitalizacja miast o wysokich walorach turystycznych • rozwój pozarolniczych funkcji wsi, w tym agroturystyki • ochrona dziedzictwa kulturowego wsi i ochrona walorów krajobrazu rolniczego
PO RPW	• turystyka rowerowa może być jednym z istotnych czynników rozwoju gospodarczego

2. Infrastruktura:

Strategia Rozwoju Kraju	• ograniczenie zagospodarowania obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo • budowa lub rozbudowa obiektów bazy: noclegowej, gastronomicznej, konferencyjno-kongresowej, infrastruktury rekreacyjnej i rozrywkowej • rozwój szlaków turystycznych w wersji sieciowej • modernizacja obiektów pełniących funkcje turystyczne, kulturalne i rekreacyjne oraz tradycyjnego, regionalnego budownictwa wiejskiego
NSRO	• poprawa jakości funkcjonującej infrastruktury turystycznej dzięki projektom z zakresu jej rozbudowy, modernizacji i wyposażenia • powstawanie nowych obiektów służących do prowadzenia działalności turystycznej
PO RPW	• powstanie zintegrowanego systemu szlaków rowerowych – przede wszystkim ponadregionalnych i międzynarodowych – wyposażonych w odpowiednią infrastrukturę • budowa i oznakowanie ścieżek rowerowych o utwardzonej nawierzchni • wytyczanie i oznakowanie tras rowerowych na terenie pozamiejskim

3. Dostępność komunikacyjna:

Strategia Rozwoju Kraju	• zapewnienie dostępności komunikacyjnej Polski i jej regionów • województwo lubelskie: – budowa, rozbudowa i modernizacja przejść granicznych • województwo podkarpackie: – rozbudowa istniejących oraz budowa nowych przejść granicznych z Ukrainą • województwo podlaskie:

	– poprawa dostępności komunikacyjnej – rozbudowa i modernizacja przejść granicznych • województwo świętokrzyskie: – poprawa dostępności komunikacyjnej • województwo warmińsko-mazurskie: – zwiększenie zewnętrznej dostępności komunikacyjnej wraz z rozbudową przejść granicznych
NSRO	• powiązanie głównych ośrodków gospodarczych w Polsce siecią autostrad i dróg ekspresowych oraz nowoczesnymi sieciami kolejowymi, zapewnienie powiązań komunikacyjnych w relacjach europejskich • rozbudowa i modernizacja infrastruktury portów lotniczych, zarówno tych największych, jak i regionalnych • rozwój infrastruktury ochrony środowiska

4. Promocja:

Strategia Rozwoju Kraju	• system promocji gospodarczej, w tym turystycznej • województwo lubelskie: – promocja uzdrowisk oraz zespołów zabytkowych o unikatowej architekturze • województwo warmińsko-mazurskie: – międzynarodowa promocja turystyczna, w tym promocja rejonu Wielkich Jezior Mazurskich i Kanału Elbląskiego
PO RPW	• promocja zrównoważonego rozwoju turystyki • promocja wspólnej oferty turystycznej dla Polski Wschodniej • zintegrowany program promocji turystyki w Polsce Wschodniej

5. Inne:

Strategia Rozwoju Kraju	• tworzenie miejsc pracy w ramach działalności prośrodowiskowej, w tym w ekoturystyce • rozwój przedsiębiorczości i aktywności pozarolniczej, w tym turystycznej • wspieranie rozwoju regionalnej przedsiębiorczości, w tym inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki
NSRO	• zmniejszanie nierówności, m.in. w dostępie do infrastruktury kulturalnej i turystycznej • wzrost zatrudnienia w infrastrukturze towarzyszącej produkcji towarów i usług niezbędnych do obsługi turystów • rozwój małych i średnich firm w sektorach pozarolniczych, w tym w sektorze turystyki przyjazdowej i uzdrowiskowej

6. Wskaźniki – 2013 r.:

Strategia Rozwoju Kraju	• łączna długość dróg ekspresowych – 2890 km • łączna długość autostrad – 1913 km • przyjazdy turystów zagranicznych – 22 mln
PO RPW	• długość nowych utwardzonych ścieżek rowerowych – 500 km • długość nowych wytyczonych i oznakowanych tras rowerowych – 2000 km • liczba projektów z zakresu promocji turystycznej Polski Wschodniej – 1 • liczba udostępnionych atrakcji turystycznych – 200

7. Województwo lubelskie:

Produkt	Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020	• rozwój usług opiekuńczo-medycznych w powiązaniu z turystyką uzdrowiskową • kompleksowe wspieranie rozwoju sektora gospodarki leśnej i usług turystycznych w regionie
	RPO	• przywrócenie zdegradowanym obszarom miejskim (w tym poprzemysłowym i powojskowym) m.in. funkcji turystycznych • wsparcie dla projektów zlokalizowanych w okolicach Nałęczowa, Kazimierza Dolnego i Puław, w dolinie Wisły oraz Bugu, na Roztoczu i na terenie Lasów Janowskich oraz na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim
Infrastruktura	Strategia…	• rozwój bazy usługowej oraz funkcji kulturowych i turystycznych miast przygranicznych • wytyczenie szlaków turystycznych w strefie nadgranicznej i rozwój infrastruktury obsługi podróżnych)
	RPO	• tworzenie interaktywnych systemów informacji, w tym kulturalnej i turystycznej • budowa zbiorników retencyjnych, których funkcją uzupełniająca może być funkcja rekreacyjna i turystyczna
Dostępność	Strategia…	• rozbudowa sieci dróg i infrastruktury na obszarach wiejskich oraz na terenach atrakcyjnych turystycznie
	RPO	• poprawa wewnętrznej i zewnętrznej dostępności komunikacyjnej Lubelszczyzny
Promocja	Strategia	• promocja szlaków turystycznych w strefie nadgranicznej i rozwój infrastruktury do obsługi podróżnych
Inne:	Strategia…	• kreowanie ponadregionalnych produktów turystycznych
Wskaźniki	RPO	• 60 projektów z zakresu turystyki • 50 nowo utworzonych miejsc pracy w turystyce

		• 100 nowych rodzajów produktów • 500 tys. odwiedzających (widzów)

8. Województwo podkarpackie

Produkt	Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020	• podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego
	RPO	• rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, restauracja oraz zachowanie obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem, a także ich adaptacja na cele kulturalne lub turystyczne • organizacja imprez kulturalnych o znaczeniu regionalnym
	RPO	• obiekty infrastruktury turystycznej, w tym szlaki, trasy turystyczne, wyciągi narciarskie, przystanie wodne, kąpieliska i inne formy infrastruktury służącej rozwojowi turystyki, wraz z infrastrukturą sanitarną, gastronomiczną, noclegową i informacyjną • obiekty służące udostępnianiu atrakcji turystycznych • infrastruktura służąca udostępnianiu obiektów dziedzictwa kulturowego • przystosowanie obiektów turystycznych i dziedzictwa kulturowego oraz instytucji kultury do potrzeb osób niepełnosprawnych • tworzenie i rozwój systemów oznakowania obszarów i obiektów atrakcyjnych kulturowo
Dostępność	Strategia…	• rozbudowa układu drogowego, w tym A4, S19, S74 • modernizacja sieci kolejowych, w tym magistrali E-30 i linii państwowej nr 71 • rozbudowa infrastruktury lotniska regionalnego Rzeszów-Jasionka oraz rozwój lotnisk lokalnych • rozbudowa i modernizacja infrastruktury przejść granicznych
	RPO	• rozwój infrastruktury drogowej • rozwój infrastruktury kolei regionalnych • rozwój portu lotniczego Rzeszów-Jasionka • rozwój transportu publicznego oraz multimodalnego
Promocja	Strategia	• rozwój marketingu turystycznego regionu
	RPO	• punkty informacji turystycznej i kampanie reklamowe • promocja produktu uzdrowiskowego • przygotowanie i realizacja programów rozwoju

		i promocji lokalnych lub regionalnych produktów turystyki kulturowej i przyrodniczej
Inne:	Strategia…	• przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr do obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie • aktywizacja społeczności wiejskiej w kierunku podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej
	RPO	• konserwacja zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych
Wskaźniki	RPO	• zrealizowanie 7 projektów z zakresu turystyki • zrealizowanie 10 projektów związanych z infrastrukturą kultury • utworzenie 50 nowych miejsc pracy • udostępnienie dla ruchu turystycznego 10 obiektów dziedzictwa kulturowego

9. Województwo podlaskie

Produkt	Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku na lata 2006-2020	• rozwój turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego • wspieranie rozwoju turystyki przyjazdowej, w tym turystyki wiejskiej, ekoturystyki i turystyki kwalifikowanej • tworzenia warunków do uzyskania wysokiej marki produktów turystycznych
	RPO	• poszerzenie oferty usług turystycznych, rekreacyjnych i sportowych w województwie
Infrastruktura	Strategia…	• wspieranie rozwoju zintegrowanego systemu tras rowerowych, konnych, kajakowych, pieszych oraz tworzenie punktów widokowych
	RPO	• rozbudowa bazy turystycznej w regionie • podniesienie jakości usług turystycznych • rozwój infrastruktury uzdrowisk związanej z rozwojem funkcji leczniczo-wypoczynkowych • wspieranie tworzenia centrów wystawienniczych i kongresowych oraz turystyki biznesowej • infrastruktura transportu wodnego • infrastruktura noclegowa i gastronomiczna towarzysząca w.w. funkcjom
Dostępność	Strategia…	• wspieranie budowy i przebudowy dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych • rozbudowa i budowa nowych miejsc obsługi podróżnych • budowa systemu komunikacji lotniczej • wspieranie przebudowy linii i urządzeń kolejowych • budowa i przebudowa transportowych szlaków

		wodnych
	RPO	• poprawa dostępności komunikacyjnej województwa przez integrację lokalnych i ponadlokalnych układów transportowych z krajowym systemem transportowym • zapewnienie transportu lotniczego
Promocja	Strategia...	• udostępnienie informacji turystycznej przez Internet • rozwój regionalnego systemu informacji i promocji turystycznej • wykreowanie znaku i hasła promocyjnego województwa • promocja oferty turystycznej regionu, w tym walorów przyrodniczych, kulturowego dziedzictwa oraz lokalnych produktów tradycyjnych
	RPO	• spójny system promocji województwa
Inne:	Strategia…	• stymulowanie rozwoju otoczenia rolnictwa i wzrostu zatrudnienia pozarolniczego na wsi m.in. w zakresie usług oraz obsługi turystyki, w tym turystyki wiejskiej i budownictwa letniskowego
	RPO	• wzrost roli turystyki, sportu i rekreacji jako czynników stymulujących rozwój społeczny i gospodarczy
Wskaźniki	RPO	• 70 projektów z zakresu turystyki • 10 projektów z zakresu infrastruktury sportowej i rekreacyjnej • wsparcie finansowe 100 przedsiębiorstw • wzrost liczby osób korzystających z atrakcji turystycznych do 280 850 • 400 nowo utworzonych miejsc noclegowych

10. Województwo świętokrzyskie

Produkt	Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020	• wykorzystanie unikalnych walorów Ponidzia do rozwoju turystyki uzdrowiskowej • powstawanie lokalnych i regionalnych produktów turystycznych • zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości
Infrastruktura	Strategia…	• rozwój infrastruktury turystycznej, zwłaszcza noclegowej, gastronomicznej, małej infrastruktury na pieszych, rowerowych i wodnych szlakach oraz turystyczne zagospodarowanie zbiorników wodnych • podnoszenie jakości usług turystycznych • oznakowanie i udostępnienie atrakcji turystycznych

		• modernizacja i rozbudowa bazy sportowo-rekreacyjnej • rozwój proekologicznej infrastruktury turystycznej na obszarach chronionych i w ich otulinach
	RPO	• rozwój i modernizacja publicznej infrastruktury turystycznej, w tym obiektów noclegowych, gastronomicznych, rekreacyjnych i innej infrastruktury turystycznej, jak ścieżki rowerowe i rekreacyjne, miejsca postoju na terenach atrakcyjnych turystycznie i przyrodniczo • budowa ścieżek rowerowych
Dostępność	RPO	• lepsze połączenie systemu komunikacyjnego regionu z krajowymi i europejskimi korytarzami transportowymi • poprawa powiązań komunikacyjnych między stolicą regionu i ośrodkami powiatowymi a pozostałymi obszarami województwa • poprawa jakości systemu komunikacyjnego regionu
Promocja	Strategia...	• rozwój zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej województwa
	RPO	• promocja gospodarcza i turystyczna regionu (oś druga)
Wskaźniki	RPO	• 16 projektów z zakresu turystyki • 5 projektów promujących potencjał gospodarczy, turystyczny i produkty regionalne • 10 projektów mających na celu poprawę atrakcyjności miast

11. Województwo warmińsko-mazurskie

Produkt	Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020	• badania możliwości rozwoju różnorodnych form turystyki z uwzględnieniem oferty kulturalnej i sportowej • opracowanie koncepcji uwzględniającej konieczność wydłużenia sezonu turystycznego i poszukiwania różnorodnych i nowatorskich form turystyki • stałe badania rynku turystycznego • wyeksponowanie specyfiki i tradycji regionu • opracowanie szerokiej i urozmaiconej oferty turystycznej opartej na tradycji wydarzeń historycznych w regionie, obiektach zabytkowych i regionalnej kuchni • wybranie i rozwój najważniejszych produktów turystycznych regionu w zakresie turystyki aktywnej (np. wędkarstwo, wodniactwo) i specjalistycznej, tranzytowej, wiejskiej,

		ekoturystyki, kulturowej, oraz turystyki dla niepełnosprawnych • wydłużenie sezonu turystycznego, m.in. przez wykorzystanie rzeźby terenu do tworzenia ośrodków zimowego wypoczynku
	RPO	• wydłużenie sezonu turystycznego • rozwój nowych form usług, wykorzystujących naturalny potencjał regionu • wykorzystywanie możliwości rozwoju funkcji uzdrowiskowej
Infrastruktura	Strategia…	• rozbudowa bazy noclegowej o zróżnicowanym standardzie jakości, w tym podniesienie standardu pól namiotowych • standaryzacja usług agroturystyki • poprawa zagospodarowania i oznakowania tras turystycznych • budowa ścieżek rowerowych • ujednolicenie znakowania dróg i identyfikowanych atrakcji turystycznych • urządzenie miejsc postoju i odpoczynku turystów przy drogach i trasach rowerowych • wspieranie rewitalizacji i budowy nowych szlaków wodnych • poprawa infrastruktury nabrzeży • pilotażowe wdrożenie zagospodarowania turystycznego dorzeczy Drwęcy i Łyny
	RPO	• powstanie nowej bazy noclegowej • oznakowanie szlaków i atrakcji turystycznych • powstanie hoteli o wysokim, co najmniej czterogwiazdkowym standardzie • zagospodarowanie i oznakowanie szlaków i atrakcji turystycznych
Dostępność	RPO	• utworzenie sieci i powiązań układów komunikacyjnych, obsługujących gospodarkę (w tym turystykę) • obsługa transportowa granicy województwa z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej • rozwój lotniska w Szymanach • rozwój wewnętrznych żeglownych szlaków wodnych oraz obsługujących je małych portów
Promocja	Strategia...	• opracowanie i wdrożenie marketingowej strategii rozwoju turystyki w regionie, identyfikującej rynki, produkty i kanały komunikacji • rozbudowa systemu informacji lokalnej • utworzenie i wspieranie powiatowych ośrodków informacji i promocji turystycznej • budowa pozytywnego wizerunku regionu

		• zwiększenie liczby, jakości i wielkości nakładów wydawnictw promocyjnych • organizowanie cyklicznych imprez promujących region i regionalne produkty turystyczne • uczestniczenie województwa w turystycznych targach krajowych i wybranych zagranicznych (regionalne stoiska promocyjne)
	RPO	• rozwój regionalnego systemu rezerwacji i informacji turystycznej, krajowej i zagranicznej promocji regionu i środowisk lokalnych
Inne:	Strategia…	• zwiększanie dbałości o muzea przez wsparcie kadry merytorycznej, poprawę bazy lokalowej i lepsze wyposażenie techniczne • budowa nowych i doinwestowanie istniejących instytucji kulturalnych • poprawa stanu sanitarnego i estetyki regionu • przeprowadzenie szkoleń • upowszechnianie pozytywnych wzorów zewnętrznych • wspieranie forum na rzecz turystyki • wspieranie współpracy szkół i placówek turystyczno-krajoznawczych
Wskaźniki	RPO	• 74 projekty z zakresu turystyki • wybudowanie lub zmodernizowanie 13 obiektów • stworzenie 422 nowych miejsc pracy

Na zakończenie analizy dokumentów strategicznych warto poruszyć jedną sprawę. Niezaprzeczalnym walorem wszystkich tych dokumentów jest to, że widzą i doceniają fakt[25], że turystyka, z jej szerokimi powiązaniami z innymi sektorami gospodarki, może i najprawdopodobniej będzie stanowić istotny czynnik rozwoju tego makroregionu i jego poszczególnych części. W niektórych jeden z wielu, w innych zaś – jedyny.

[25] Z niewielkimi, wskazanymi wyżej wyjątkami.

IV. Diagnoza turystyki w Polsce Wschodniej w układzie regionalnym (województwa, podregiony)

1. Dominujące walory i atrakcje turystyczne stanowiące podstawę produktów turystycznych regionu[26]

1.1. Walory i atrakcje przyrodnicze

Makroregion Polska Wschodnia charakteryzuje się walorami przyrodniczymi o wysokiej randze w skali kraju i Europy. Walorami są zwłaszcza kompleksy jezior, kompleksy lasów o charakterze puszczańskim, kompleksy bagien biebrzańskich i narwiańskich występujące w pojeziernej części północnej oraz tereny wyżynne i górskie w części południowej makroregionu. O jego wartościach przyrodniczych świadczy to, że aż 41,6% makroregionu objęto ochroną prawną. W pięciu województwach Polski Wschodniej znajduje się między innymi 9 parków narodowych, które reprezentują 51,8% powierzchni wszystkich tego typu parków w Polsce, 440 rezerwatów przyrody, 43 parki krajobrazowe, 128 obszarów chronionego krajobrazu. O wysokiej randze walorów przyrodniczych parków narodowych świadczy to, że Białowieski, Poleski i Bieszczadzki są rezerwatami biosfery o zasięgu transgranicznym, a Biebrzański, Wigierski, Narwiański i Poleski są obszarami chronionymi na mocy Konwencji Ramsarskiej (konwencja o ochronie obszarów wodno-błotnych o znaczeniu międzynarodowym, jako środowiska życiowego ptactwa wodnego). Należy również dodać, że na terenie Polski Wschodniej występuje ponad 40% powierzchni obszarów NATURA 2000 w Polsce. Dotyczy to zarówno obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO), jak specjalnych obszarów ochrony siedlisk (SOO).

O wysokiej wartości obszarów przyrodniczych makroregionu świadczy także to, że przez teren Polski Wschodniej przebiegają korytarze ekologiczne o znaczeniu międzynarodowym, którymi są doliny największych rzek Polski: Wisły, Bugu, Narwi i Biebrzy, rejon Zalewu Wiślanego oraz Korytarz Północny łączący puszcze północnej Polski, jedno z ważniejszych ogniw łączności ekologicznej w skali Europy. Należy dodać, że województwa warmińsko-mazurskie i podlaskie leżą na obszarze funkcjonalnym „Zielone Płuca Polski".

Na terenie Polski Wschodniej ważną rolę odrywają walory uzdrowiskowe. Występują w głównie w województwach: lubelskim, świętokrzyskim i podkarpackim.

Województwo warmińsko-mazurskie wyróżnia się w skali Polski i Europy różnorodnością i bogactwem środowiska przyrodniczego, na które składają się: urozmaicony krajobraz, liczne jeziora oraz zwarte kompleksy leśne. Jest to krajobraz polodowcowy z licznymi wzgórzami (największe wzniesienie w województwie: Góra Dylewska, 312 m npm) oraz wałami morenowymi, jeziorami i głęboko wciętymi dolinami rzek. Większą część województwa stanowi Pojezierze Mazurskie, w którego skład wchodzą pojezierza: Olsztyńskie, Mrągowskie i Ełckie, Kraina Wielkich Jezior Mazurskich i Równina Mazurska. Na terenie województwa znajduje się około 2000 jezior o powierzchni powyżej 1 ha. Do największych należą: Śniardwy (109,7 km^2), Mamry (102,4 km^2), Jeziorak (34,6 km^2) i Niegocin (27,9 km^2). W granicach województwa znajdują się obszary źródliskowe wielu rzek, m.in. Wkry, Drwęcy, Osy, Łyny, Pasłęki. Jeziora połączone są rzekami i kanałami (w sumie kanały łączące jeziora mają 200 km długości), co stwarza korzystne warunki do

[26] Wykaz walorów i atrakcji turystycznych w układzie wojewódzkim stanowi załącznik do niniejszego opracowania.

rozwoju wędrówek wodnych. Jedną z największych atrakcji turystycznych jest Kanał Elbląsko-Ostródzki, zabytek sztuki inżynierskiej z XIX wieku, z systemem śluz i pochylni. Bardzo atrakcyjny jest szlak kajakowy Krutyni. Zimą na jeziorach występują dogodne warunki do uprawiania łyżwiarstwa i żeglarstwa lodowego.

Lasy zajmują 729,4 tys. ha, co stanowi 30,2% powierzchni regionu. Największą lesistością charakteryzują się powiaty: szczycieński (49,1%), piski (48,4%) i nidzicki (38,3%); najmniejszy odsetek powierzchni lasów występuje w powiatach: kętrzyńskim (16,0%), elbląskim ziemskim (18,3%) i węgorzewskim (20,3%). W lasach dominuje drzewostan sosnowy. Główne kompleksy leśne to puszcze: Piska, Borecka, Nidzicka, Romincka oraz lasy Łańskie i Taborskie.

Największym turystycznym walorem przyrodniczym regionu warmińsko-mazurskiego jest dobrze rozwinięta sieć wód powierzchniowych, złożona z licznych jezior, rzek, kanałów, oczek wodnych oraz części Zalewu Wiślanego. Wody powierzchniowe zajmują 5,0% powierzchni województwa. Wody te stanowią istotny czynnik, a zarazem walor sprzyjający rozwojowi turystyki.

Środowisko przyrodnicze **województwa podlaskiego**[27] charakteryzuje się dużym stopniem naturalności i czystości. Do najważniejszych walorów środowiska przyrodniczego tego regionu należą wody powierzchniowe, tereny leśne i rzeźba terenu.

Region Podlaski leży w dorzeczu Wisły, Niemna i Pregoły. W dolinach Narwi i Biebrzy występują największe w Europie kompleksy bagien o unikatowych walorach ekologicznych, z parkami narodowymi Narwiańskim i Biebrzańskim. Bardzo atrakcyjne są też pozostałe odcinki dolin Narwi i Biebrzy oraz doliny pozostałych rzek: Bugu, Pisy, Czarnej Hańczy, Rospudy i Szeszupy, będące terenami o unikatowych walorach przyrodniczo-krajobrazowych. W województwie podlaskim jest 310 jezior o powierzchni powyżej 0,5 ha. Jeziora te występują głównie w obrębie Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego (z Wigierskim Parkiem Narodowym i Suwalskim Parkiem Krajobrazowym) i Pojezierza Ełckiego (okolice Rajgrodu). Do największych i najważniejszych pod względem turystycznym w województwie należą jeziora: Wigry, Hańcza, Rajgrodzkie, Sajno, Necko, Białe, Dreństwo, Serwy, Szurpiły, Blizno, Pomorze, Szelment Wlk., Gaładuś i Wiżajny oraz zbiornik wodny Siemianówka na Narwi. Ważnym obiektem hydrotechnicznym uzupełniającym możliwości korzystania ze szlaku wodnego Czarnej Hańczy jest Kanał Augustowski. Szlak ten umożliwia dopłynięcie do Bałtyku przez Niemen.

Lasy w województwie podlaskim zajmują 607,9 tys. ha, czyli 30,1% powierzchni województwa. Główne kompleksy leśne występują w północnej i wschodniej części regionu. Są to puszcze Białowieska, Knyszyńska i Augustowska. W części zachodniej leży Puszcza Kurpiowska. Najwyższą lesistością charakteryzują się powiaty: hajnowski (51,9%), augustowski (46,1%), sejneński (41,7%) i białostocki (39,2%), najniższą zaś: suwalski (17,6%), wysokomazowiecki (18,3%) i bielski (19,6%). Pod względem własności przeważają lasy państwowe, które reprezentują 69% powierzchni leśnej. W strukturze siedlisk przeważają siedliska boru świeżego i boru mieszanego świeżego oraz lasu mieszanego świeżego. W drzewostanach dominującym gatunkiem jest sosna (65,6% ogółu drzewostanu). Jako gatunki domieszkowe występują: świerk, olcha, brzoza, dąb i jesion. Udział każdego z tych gatunków nie przekracza w 10%. Drzewostany lasów państwowych mają stosunkowo wyrównaną strukturę wiekową, z niewielką przewagą II grupy (21-40 lat): 23,4%, i niewielkim udziałem młodników. W lasach prywatnych przeważają drzewostany dwóch niższych grup wiekowych, przy bardzo małym udziale drzewostanów najstarszych.

[27] Źródło: Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego. Załącznik do uchwały nr IX Sejmiku Województwa Podlaskiego. Białystok 2003.

Atrakcyjna rzeźba terenu występuje przede wszystkim w północnej części województwa podlaskiego, na Pojezierzu Suwalskim. Ze względu na dogodne warunki klimatyczne rejon ten ma możliwości rozwijania turystyki zimowej, w tym narciarstwa biegowego i zjazdowego.

Na terenie województwa podlaskiego występują też dogodne warunki do rozwoju turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego. Augustów i Supraśl są ośrodkami o statusie uzdrowisk. W Augustowie obok odpowiedniego i korzystnego bioklimatu, a mianowicie dużego nasłonecznienia i czystego powietrza, korzystny wpływ wywierają olejki eteryczne wydzielane przez krzewy i drzewa iglaste. Występują tu także bogate złoża borowiny oraz woda mineralna o właściwościach leczniczych, wydobywana z jednego z najgłębszych ujęć w Polsce (482 m). Leczy się tu choroby narządów ruchu, reumatyczne oraz układu krążenia. Supraśl leży na terenie Puszczy Knyszyńskiej. Klimat Supraśla jest łagodzony i wzbogacany w olejki eteryczne przez duży kompleks puszczański. Bogactwem naturalnym uzdrowiska są borowiny. W Supraślu leczy się choroby dróg oddechowych, narządów ruchu, urazowe, reumatyczne i przemiany materii. Warunki do rozwoju funkcji uzdrowiskowej występują także w Mielniku nad Bugiem, gdzie stwierdzono występowanie wód mineralnych.

Na atrakcyjność turystyczną **województwa lubelskiego** wpływają walory środowiska przyrodniczego, walory kulturowe oraz różnego typu atrakcje turystyczne. Województwo lubelskie obejmuje obszar położony w międzyrzeczu Wisły i Bugu. Rzeki te są naturalnymi granicami od zachodu i od wschodu. Północną granicę województwa stanowi Podlaski Przełom Bugu. Południowa granica biegnie podnóżem Wyżyny Lubelskiej, następnie Kotliną Sandomierską i południową częścią Roztocza. Środkowe i południowo-wschodnie obszary województwa zajmuje Wyżyna Lubelska. Różnice odpornościowe skał przyczyniły się do wytworzenia urozmaiconej (o deniwelacjach do 100 m) i atrakcyjnej turystycznie rzeźby, którą tworzą: ostańce, pagóry, płaskowyże, obniżenia bezodpływowe, doliny i wąwozy. Od wschodu do Wyżyny Lubelskiej przylega Wyżyna Wołyńska, a od południowego wschodu Roztocze. W granicach województwa znajduje się tylko fragment Kotliny Sandomierskiej, obejmujący Lasy Janowskie i Puszczę Solską. Na północ od pasa wyżyn rozciągają się nizinne i przeważnie równinne krainy: Małego Mazowsza (dorzecze dolnego Wieprza), Polesia Lubelskiego i Południowego Podlasia. Najbardziej atrakcyjne pod względem turystycznym jest Polesie Lubelskie, z Pojezierzem Łęczyńsko-Włodawskim liczącym 67 jezior o powierzchni powyżej 1 ha. Największe jest jez. Uściwierz – 284 ha, najgłębsze zaś – jez. Piaseczno o maksymalnej głębokości 39 m. Łączna powierzchnia wszystkich jezior wynosi około 3,2 tys. ha. Niektóre jeziora zostały ogroblowane i pełnią funkcje zbiorników retencyjnych. Na obszarze pojezierza występuje też atrakcyjny turystycznie kompleks lasów Włodawskich i Sosnowickich.

Do najatrakcyjniejszych turystycznie obszarów województwa oprócz Polesia Lubelskiego należą kompleksy leśne Roztocza (wraz z Puszczą Solską i Lasami Janowskimi) oraz obszary Płaskowyżu Nałęczowskiego i Małopolskiego Przełomu Wisły (sieć lessowych wąwozów), gdzie utworzono dwa parki krajobrazowe i szereg rezerwatów przyrody.

Województwo lubelskie charakteryzuje się stosunkowo niskim stopniem zalesienia. W 2006 roku lasy zajmowały 565,6 tys. ha, a lesistość regionu wynosiła 22,5%. Największe zwarte kompleksy leśne występują w Kotlinie Sandomierskiej i na Roztoczu (Puszcza Solska, Lasy Janowskie, Lasy Zwierzynieckie) oraz na Polesiu (Lasy Sobiborskie). Stopień lesistości jest bardzo zróżnicowany przestrzennie. Największym zalesieniem charakteryzują się wymienione wyżej rejony, najsłabiej zaś jest zalesiona Wyżyna Lubelska. Wynika to ze zróżnicowania rolniczej przydatności gleb. Wyżyna Lubelska należy do obszarów z glebami o najwyższej przydatności rolniczej. Największą lesistością charakteryzują się powiaty: janowski (40,5%), włodawski (38,6%) i biłgorajski (38,3%), najmniejszą – lubelski ziemski (10,1%), świdnicki (10,9%) i hrubieszowski (13,0%).

Ważną rolę dla rozwoju turystyki w regionie lubelskim, zwłaszcza uzdrowiskowej i zdrowotnej, odgrywają walory uzdrowiskowe. Występują w rejonie Nałęczowa, Poniatowej, Adampola i Krasnobrodu.

Województwo świętokrzyskie pod względem występowania walorów przyrodniczych należy do najatrakcyjniejszych w Polsce. Do najbardziej wartościowych i unikatowych walorów naturalnych należy zaliczyć:

- Góry Świętokrzyskie,
- kompleksy leśne,
- wody powierzchniowe,
- wody mineralne i lecznicze.

Góry Świętokrzyskie należą do najstarszych gór w Europie. Stanowią jeden z najbardziej atrakcyjnych turystycznie rejonów w Polsce. Atrakcyjność ta wynika z ich zróżnicowanej budowy geologicznej, co przekłada się na występowanie szeregu ciągnących się równolegle grzbietów. Grzbiety najwyższe, znajdujące się w centralnej części, to Pasmo Główne, które dzieli się na trzy pasma: Masłowskie, Łysogórskie i Jeleniowskie. Najwyższe wzniesienie Gór Świętokrzyskich to Łysica, 612 m n.p.m. Równolegle do Pasma Głównego przebiega szereg innych pasm, takich jak Pasmo Klimontowskie, Góry Cisowskie złożone z kilku pasm, Pasmo Sieradowickie, Pasmo Tumlińskie i Oblęgorskie.

Województwo świętokrzyskie ze względu na interesującą budowę geologiczną jest, zwłaszcza w centralnej części, bogate w obiekty przyrody nieożywionej. Chronione obiekty przyrody nieożywionej są jedną z większych atrakcji turystycznych w kraju. Łącznie w regionie świętokrzyskim różnymi formami ochrony przyrody objęto ponad 200 obiektów geologicznych. Są to naturalne i sztuczne odsłonięcia skał, różne formy wietrzenia, profile geologiczne, fragmenty struktur tektonicznych, miejsca występowania rzadkich minerałów, głazy narzutowe, źródła i dawne kopalnie rud metali.

Lasy w województwie świętokrzyskim zajmują 323,8 tys. ha, co stanowi 27,7% jego powierzchni. Największe i najbardziej zwarte kompleksy leśne występują w północnej i centralnej części województwa oraz w rejonie miast: Końskie, Staszów i Włoszczowa. W części południowej i wschodniej lasy występują lokalnie, w rozproszonych kompleksach, i są mało przydatne do turystyki. W środkowej części województwa przeważają wielogatunkowe bory i lasy mieszane z przewagą sosny, w dolinach występują lasy sosnowo-dębowe, w niższych partiach gór rosną lasy jodłowe z domieszką sosny, a powyżej 350 m n.p.m. – lasy jodłowe z domieszką buka. W najwyższych partiach gór, powyżej 500 m n.p.m., rośnie tylko jodła. W dużych kompleksach leśnych w rejonie miast: Końskie, Staszów i Włoszczowa, obok sosny, dębu i buka występują grab oraz olcha czarna i jesion (głównie na terenach wilgotniejszych). Według GUS, największą lesistością charakteryzują się powiaty: skarżyski (56,9%), konecki (48,2%) i starachowicki (45,0%). Najmniejszy odsetek powierzchni leśnej występuje w powiatach: kazimierskim (4,1%), sandomierskim (6,7%) i buskim (10,1%).

Województwo świętokrzyskie leży w dorzeczu górnej i środkowej Wisły. Z terenu województwa wody odprowadzane są przez następujące większe rzeki: Pilicę, Nidę, Kamienną i Nidzicę, które są lewymi dopływami Wisły. Większość górnych odcinków rzek i ich dopływów charakteryzuje się reżimem rzek górskich i podgórskich, środkowe zaś i dolne odcinki mają charakter rzek nizinnych. Nida na całej długości, Pilica od Szczekocin i Kamienna nadają się do użytkowania jako szlaki kajakowe. Rolę turystyczną odgrywają zbiorniki retencyjne. W województwie świętokrzyskim jest około 40 tego typu zbiorników. Większość występuje u podnóża Gór Świętokrzyskich, głównie na Kamiennej i jej dopływach oraz na górnych odcinkach Czarnej Staszowskiej, Czarnej Koneckiej (Czarnej Malenieckiej) i dopływach Czarnej Nidy. Do największych zbiorników retencyjnych należą: Chańcza na Czarnej Staszowskiej, Brody i Wióry na Świślinie.

Wody mineralne i lecznicze występują przede wszystkim w rejonie Niecki Nidziańskiej[28]. W okolicach Buska-Zdroju eksploatowane są rzadko spotykane wody siarczkowe z jodem i selenem. Woda siarczkowa, zwana również siarczkowo-siarkowodorową, zaliczana jest do bardzo rzadko występujących wód leczniczych. Dlatego Busko-Zdrój należy do unikatowych uzdrowisk w Europie. W tym rejonie występują też wody jodkowo-bromkowe, wykorzystywane do leczenia niektórych chorób układu krążenia oraz układu wegetatywnego. W sąsiedztwie Solca-Zdroju występują najsilniejsze w Europie solanki. Są to wody chlorkowo-siarczanowo-sodowe i chlorkowo-sodowe stosowane w leczeniu narządów ruchu.

Województwo podkarpackie jest jednym z najbardziej atrakcyjnych pod względem przyrodniczym regionów w Polsce. Na atrakcyjność tę składają się: ukształtowanie powierzchni, szata leśna, wody powierzchniowe oraz wody mineralne i lecznicze.

W regionie podkarpackim można wydzielić trzy odrębne strefy fizyczno-geograficzne, różniące się pod względem atrakcyjności turystycznej. W północnej części województwa leży Kotlina Sandomierska, w środkowej Pogórze Karpackie, w południowej zaś – środkowa i wschodnia część Beskidu Niskiego oraz północno-zachodnia część Bieszczad.

Pod względem ukształtowania powierzchni najbardziej atrakcyjna turystycznie jest część południowa województwa, zwłaszcza Bieszczady. W polskiej części Bieszczad najwyższymi szczytami są: Tarnica – 1346 m n.p.m., Krzemień – 1335 m n.p.m. i Halicz – 1335 m n.p.m. Beskid Niski wchodzi w skład Beskidów Zachodnich. Są to pasma górskie, których wysokość nie przekracza 1000 m n.p.m (Lackowa 997 m). Niewątpliwie atrakcyjne turystycznie pod względem ukształtowania powierzchni jest również Pogórze Karpackie, które dzieli się na pogórza Ciężkowickie, Dynowskie i Przemyskie. Wzniesienia w tej części województwa sięgają ponad 600 m n.p.m. (Suchy Obycz 618 m n.p.m.). Większość nie osiąga jednak tej wysokości (np. Odrzykoń 591 m n.p.m., Lewocz 562 m n.p.m., Chełm 534 m n.p.m.). Wysokości względne w tej części regionu wynoszą około 450 m. Najmniej atrakcyjna pod względem ukształtowania powierzchni jest Kotlina Sandomierska, obszar o wzniesieniach, których wysokości względne sięgają około 150 m.

W szacie leśnej województwa podkarpackiego występują duże zróżnicowania. Podobnie jak przy ukształtowaniu terenu, region ten można podzielić na trzy części. W części północnej, w Kotlinie Sandomierskiej, występują przeważnie bory sosnowe, a także lasy mieszane i liściaste. Obok sosny rosną gatunki iglaste (jodła, modrzew i świerk) oraz drzewa liściaste (buk, brzoza, dąb, grab, olsza czarna). W części środkowej, w obrębie Pogórza Karpackiego, występują przede wszystkim lasy mieszane, głównie jodłowo-bukowe z domieszką grabu, dębu, brzozy, świerka i sosny. W Beskidzie Niskim – podobnie jak na Pogórzu Karpackim – przeważają lasy mieszane jodłowo-bukowe; jako domieszkowe występują: jawor, jesion, brzoza i wiąz. W partiach szczytowych Beskidu Niskiego rosną lasy bukowe. W Bieszczadach gatunkami panującymi w drzewostanach są buk i jodła.

Całkowita powierzchnia lasów w województwie podkarpackim wynosi 656,2 tys. ha, a jego lesistość – 36,8%. Lasy zarządzane przez administrację Lasów Państwowych zajmują 82,4% ich powierzchni całkowitej, lasy prywatne zajmują 15% terenów leśnych, 2,6% lasów stanowi własność komunalną. Najwyższą lesistością charakteryzują się powiaty położone w południowej części regionu: bieszczadzki (69,0%) i leski (66,9%) oraz w części północnej stalowowolski (50,8%). Najmniejsze wskaźniki lesistości występują w powiatach: łańcuckim (20,3%), rzeszowskim (21,2%) i jarosławskim (21,7%).

Województwo podkarpackie leży w dorzeczu Wisły i Dniestru. Wody do Wisły odprowadzane są przez dwie główne rzeki: San z Wisłokiem i Wisłokę. Z północno-wschodniej części regionu wody odprowadzane są do Bugu, a w konsekwencji również do

[28]Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa listopad 2005.

Wisły. Poprzez rzekę Strwiąż, będącą dopływem Dniestru, część regionu podkarpackiego należy do zlewni Morza Czarnego. Większe rzeki regionu podkarpackiego, takie jak San, Wisłok i Wisłoka, są bardzo atrakcyjnymi szlakami turystycznymi. Wymagają jednak odpowiedniego zagospodarowania.

W kreowaniu produktów turystycznych w regionie podkarpackim ważną funkcję pełnią sztuczne zbiorniki wodne. Do najważniejszych należą Zalew Soliński (21,1 km²) z najwyższą w Polsce zaporą betonową wysokości 82 m oraz Zalew Myczkowski na Sanie, o powierzchni około 200 ha, będący zbiornikiem wyrównawczym dla Zalewu Solińskiego. Na terenie województwa znajduja się też mniejsze sztuczne zbiorniki wodne.

Na obszarze województwa podkarpackiego występują bogate zasoby wód mineralnych, wody geotermalne oraz borowina, zawierająca lecznicze składniki mineralne[29]. Przeważają wody mineralne typu chlorkowo-sodowo-jodkowo-bromkowe, z dużą zawartością wolnego dwutlenku węgla. Występują także wody siarczkowe i szczawy. W okolicy Komańczy stwierdzono występowanie źródeł wód wodoro-węglanowo-siarczkowych, w rejonie zaś Baligrodu nawiercono unikatowe w skali europejskiej wody wodoro-węglanowo-chlorkowo-sodowe ze związkami arsenu. Na terenie województwa, mimo występowania tak bogatych zasobów wód leczniczych, działają tylko cztery uzdrowiska, a mianowicie: Horyniec Zdrój, Iwonicz Zdrój, Polańczyk Zdrój i Rymanów Zdrój.

Występowanie wód geotermalnych stwierdzono w kilku rejonach województwa. Źródła te nie są jeszcze eksploatowane. Prowadzona jest ocena zasobów tych wód.

1.2. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe

Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe stanowią ważny przedmiot zainteresowania turystycznego. Na obszarze Polski Wschodniej atrakcje te i walory kulturowe są obok walorów przyrodniczych jednym z istotnych elementów i uwarunkowań dalszego rozwoju gospodarki turystycznej. Należy podkreślić, że atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe Polski Wschodniej charakteryzują się istotną odrębnością w stosunku do pozostałych części Polski. Wynika to przede wszystkim z położenia tego obszaru na styku różnych europejskich kultur i związanych z nimi zwyczajów, architektury oraz innych odrębnych cech decydujących o wyborze kierunków ruchu turystycznego. Należy podkreślić, że te ważne uwarunkowania kulturowe nie są dotychczas odpowiednio wykorzystane do rozwoju turystyki na omawianym obszarze. Szczegółowe zestawienie atrakcji kulturowych i zasobów zabytkowych poszczególnych województw Polski Wschodniej zawiera załącznik 1. Zestawienie to opracowano w dwóch układach. Dla województw podkarpackiego i świętokrzyskiego według powiatów i miejscowości, a dla województw warmińsko-mazurskiego, podlaskiego i lubelskiego według miejscowości. W pierwszym przypadku wykorzystano strategie rozwoju turystyki opracowane dla tych regionów, w drugim zaś korzystano głównie z opracowań krajoznawczych (przewodniki turystyczne, foldery, inne materiały informacyjne). Z zestawienia tego wynika, że na omawianym obszarze występuje duże zróżnicowanie rodzajowe zasobów.

W **województwie warmińsko-mazurskim** do najcenniejszych obiektów zabytkowych należą: zespół katedralny we Fromborku (pałac biskupi, katedra, mury obronne), zamek biskupi w Lidzbarku Warmińskim, gotycki zamek Kapituły Warmińskiej w Olsztynie (obecnie Muzeum Warmii i Mazur), dawne zamki biskupów warmińskich w Olsztynie i Reszlu, liczne zamki krzyżackie i ich ruiny, m.in. w Nidzicy, Szczytnie, Kętrzynie, ratusze w Morągu, Pasłęku, Ornecie i Olsztynie (Stary Ratusz), barokowy kościół w Świętej Lipce, pałace w Smolajnach i Sorkwitach. Do innych ważnych walorów turystycznych należą:

[29] Według: Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013. Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa, październik 2006.

zabytki techniki (Kanał Elbląski, Kanał Mazurski, Ełcka Kolej Wąskotorowa, mosty w Stańczykach), zabytki militarne i fortyfikacje (Gierłoż, Mamerki, Giżycko-Twierdza Boyen) oraz ruiny pałacu w Kamieńcu. Należy podkreślić, że niektóre zabytkowe obiekty są nie tylko udostępniane do zwiedzania, ale także modernizowane pod kątem wykorzystania jako obiekty noclegowe, czego przykładem jest zamek krzyżacki z XIV w. w Barcianach oraz planowane wykorzystanie gotyckiego zamku krzyżackiego z XIV wieku w Działdowie.

Atrakcję turystyczną stanowi pole bitwy pod Grunwaldem z kompleksem muzealnym i odbywającą się tam corocznie inscenizacją bitwy. Ciekawe dla turystów zbiory mają muzea w Olsztynie, Fromborku, Szczytnie, Lidzbarku Warmińskim i Ełku. W Olsztynku znajduje się jeden z największych w kraju skansenów, eksponujący budownictwo regionalne Warmii i Mazur.

W województwie podlaskim krajobraz kulturowy tworzą przede wszystkim zabytkowe zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, cenne zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zespoły pałacowo-ogrodowe i pałacowo-parkowe z najatrakcyjniejszym w Białymstoku (Branickich) oraz dworskie, zabytki techniki, zabytki militarne, cmentarze różnych wyznań, miejsca kultu religijnego i stanowiska archeologiczne[30]. Zabytki urbanistyki i ruralistyki to 60 układów przestrzennych objętych ochroną konserwatorską, wpisanych do centralnego rejestru zabytków. Do najważniejszych należą: Białystok, Łomża, Suwałki, Augustów, Bielsk Podlaski, Ciechanowiec, Szczuczyn, Tykocin, Drohiczyn, Sejny, Supraśl, Sokółka i Siemiatycze. Bardzo interesujące układy ruralistyczne mają: Białowieża, Krynki, Trześcianka, Topolany, Ryboły, Kruszyniany. Zabytki sakralne stanowią najcenniejszą i najlepiej zachowaną grupę obiektów historycznych, świadczącą o różnorodności wyznaniowej i kulturowej tego obszaru[31]:

- zabytkowe kościoły i zespoły poklasztorne; stanowią one interesujące przykłady stylistycznego i historycznego zróżnicowania architektury, poczynając od późnogotyckiej (Łomża, Szczepankowo, Niedźwiadna), poprzez barokową (Wigry, Siemiatycze, Tykocin, Szczuczyn, Ciechanowiec, Sejny, Bielsk Podlaski, Drohiczyn, Choroszcz, Różanystok, Boćki), aż po najliczniejszą grupę budowli sakralnych z XIX i XX wieku;
- zabytkowe cerkwie; najstarsza z nich, unikatowa, obronna, murowana gotycko-bizantyjska cerkiew klasztorna w Supraślu z początku XVI w., była zniszczona w 1944 r. i zrekonstruowana. W XVIII wieku powstały świątynie parafialne w Szczytach, Dzięciołowie, Werstoku, Nowym Berezowie i Topolanach. Spośród XIX-wiecznych cerkwi należy wymienić klasycystyczne cerkwie w Białymstoku i Zabłudowie oraz cerkwie w Ciechanowcu, Topilcu, Fastach, Choroszczy i Kuraszewie. Pokaźną grupę drewnianych budowli sakralnych reprezentują dawne unickie, obecnie prawosławne cerkwie cmentarne z XIX wieku;
- meczety są unikalnymi zabytkami, jedynymi zachowanymi w kraju we wsiach tatarskich Bohoniki i Kruszyniany;
- synagogi również występują w województwie jako świadectwo jego historycznej przeszłości. Najstarsza i najokazalsza jest synagoga w Tykocinie z 1642 roku, tworząca wraz z sąsiadującym (zrekonstruowanym) domem talmudycznym i klasycystycznymi kamienicami interesujący zespół zabudowy na terenie dawnej dzielnicy żydowskiej. W okresie późniejszym powstały m.in. zachowane synagogi w Siemiatyczach, Milejczycach, Orli, Krynkach, Ciechanowcu, Kolnie i Sejnach.
- molenny staroobrzędowców zachowały się w północnej części województwa w Gabowych Grądach, Wodziłkach, Suwałkach i Wojnowie.

[30] Źródło: Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego. Załącznik do uchwały nr IX Sejmiku Województwa Podlaskiego. Białystok 2003.
[31] Op.cit.

Architektura świecka w województwie podlaskim reprezentowana jest przez: pałace, dwory, zabudowę mieszkaniową, obiekty użyteczności publicznej i przemysłowe. Do obiektów o znaczeniu regionalnym należą: zespół pałacowo-ogrodowy Branickich w Białymstoku wraz z zespołem pałacowym w Choroszczy, zespoły pałacowo-ogrodowe z drugiej połowy XVIII wieku, w Rudce – Osolińskich, a w Strabli – Starzeńskich, XIX-wieczne pałace fabrykantów w Supraślu i Białymstoku, pałac z parkiem krajobrazowym w Ciechanowcu oraz resztki carskiej rezydencji myśliwskiej w Białowieży. Liczną grupę o bardzo różnym stopniu zachowania stanowią założenia dworsko-parkowe. Przeważają wśród nich zespoły XIX-wieczne (np. Drozdowo, Grabowo, Niećkowo, Szypliszki, Cisów, Andryjanki i Dowspuda). Interesującymi turystycznie obiektami użyteczności publicznej są nieliczne ratusze: w Łomży, Białymstoku, Bielsku Podlaskim i Suwałkach, oraz zespoły pocztowe, dworce, szkoły, szpitale i banki. Największe zespoły i obiekty przemysłowe zachowały się w Białymstoku, Choroszczy i Supraślu, gdzie w drugiej połowie XIX wieku rozwinął się przemysł włókienniczy. Obiekty inżynieryjne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego województwa. Należą do nich zabytki sztuki hydrotechnicznej z XIX w.: zespół Kanału Augustowskiego oraz „Zespół Komunikacyjny Wąskotorowej Kolei Leśnej" w Gawrych Rudzie – pełniące ważną funkcję w systemie udostępniania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Architektura militarna XIX i XX wieku, należąca do tzw. „europejskiego skansenu fortecznego", reprezentowana jest w województwie przez zespoły obronne czterech szkół fortyfikacyjnych: rosyjskiej, polskiej, radzieckiej i niemieckiej. Łącznie w województwie podlaskim istnieją dwie twierdze oraz wiele obiektów fortyfikacji rozproszonej z lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku, w tym fortyfikacje rosyjskie (twierdze w Osowcu i Piątnicy koło Łomży). Fortyfikacje polskie 1918-1939 reprezentuje grupa pięciu doświadczalnych schronów bojowych wzniesionych na początku lat trzydziestych w postaci II Twierdzy Osowiec. Łącznie w województwie jest 80 polskich obiektów fortecznych. Na terenie województwa znajdują się także fortyfikacje niemieckie (1939-1941) i radzieckie (1940-1941), reprezentujące umocnienia radzieckiej Linii Mołotowa. W województwie znajdują się: zachodnia część Grodzieńskiego Rejonu Umocnionego, cały Osowiecki Rejon Umocniony, północna część Zambrowskiego Rejonu Umocnionego i zachodnia część Brzeskiego Rejonu Umocnionego. Razem w województwie podlaskim znajduje się około 380 radzieckich obiektów fortyfikacyjnych. Do innych obiektów ważnych z punktu widzenia ruchu turystycznego należą:

- cmentarze wyznaniowe: rzymskokatolickie, prawosławne, greckokatolickie, żydowskie, muzułmańskie, ewangelickie oraz cmentarze wojenne; stanowią one liczną grupę i są umieszczone w rejestrze zabytków województwa,
- miejsca kultu religijnego (pielgrzymkowe i odpustowe) to zwłaszcza: Białystok, Boćki, Bielsk Podlaski, Domanowo, Drohiczyn, Folwarki Tylwickie, Grabarka, Hodyszewo, Juchnowiec, Knorydy, Krynoczka k. Hajnówki, Krasnybór, Krypno, Łomża, Miłkowice, Narew, Niewodnica Kościelna, Ostrożany, Perlejewo, Płonka Kościelna, Różanystok, Sejny, Strabla, Studzieniczna k. Augustowa, Lipsk, Krasnybór, Święta Woda k. Wasilkowa, Stary Kornin, Supraśl, Tokary – Koterka, Topczewo, Winna Poświętna,
- grodziska, kurhany i bardzo liczne stanowiska archeologiczne, stanowią istotną i bogatą część dziedzictwa kulturowego obszaru. Część z nich została wpisana do rejestru zabytków,
- zabytki ruchome, głównie o charakterze sakralnym, stanowiące wyposażenie wnętrz (rzeźby, malarstwo, rzemiosło artystyczne) z XVIII-XX w., są również istotną częścią dziedzictwa kulturowego.

W województwie lubelskim z obiektów zabytkowych należy wymienić przede wszystkim trzy, wpisane na listę Skarbów Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego: 700-letnią bazylikę Dominikanów, Kaplicę Trójcy Świętej na Zamku oraz pomnik Unii Lubelskiej. Ważną rolę jako turystyczna atrakcja kulturowa odgrywają też takie obiekty, jak zamek królewski, pałac Czartoryskich (obecnie siedziba Lubelskiego Towarzystwa Naukowego), pałac Lubomirskich z początku XIX wieku w Lublinie oraz Majdanek (obóz i mauzoleum poświęcone dawnym więźniom). Ważną rolę jako ośrodek turystyki kulturowej odgrywa także Zamość, którego Stare Miasto z zabytkowym układem urbanistycznym klasy międzynarodowej jest wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Zespół staromiejski Zamościa wpisany jest także na listę Pomników Historii. Na liście tej widnieją także: Kazimierz Dolny, Zespół Architektoniczno-Urbanistyczny miasta Lublina oraz Zespół Pałacowo-Parkowy w Kozłówce. Do innych ważnych turystycznych atrakcji kulturowych w województwie lubelskim należą liczne zabytkowe obiekty sakralne: katolickie w Chełmie, Lublinie, Piotrawinie, Kraśniku, Chodlu, Lubartowie, prawosławne (Chełm, Hrubieszów, Lublin, Sławatycze, Tomaszów Lubelski, Włodawa) i żydowskie (Lublin, Chełm, Modliborzyce, Tarnogród, Włodawa, Zamość, Łęczna i Kazimierz Dolny). Jest to ponadto obszar występowania atrakcyjnych turystycznie pałaców (Dorohusk, Krasnobród, Krzesimów Drugi, Lubartów, Łabunie, Olszanka), zespołów pałacowo-parkowych (Kozłówka, Nałęczów) i zamków (Krupe). Wysoką rangą turystyczną charakteryzują się także unikatowe układy urbanistyczne miast i miasteczek (Frampol, Kock, Końskowola, Opole Lubelskie, Piaski, Puławy, Rejowiec, Ryki, Włodawa) oraz pojedyncze obiekty stanowiące przedmiot zainteresowania turystycznego: spichlerze (Kazimierz Dolny), zabytkowe chałupy, młyny i inne obiekty gospodarcze. Warto również odwiedzić Muzeum Wsi Lubelskiej (skansen) w Lublinie.

W województwie świętokrzyskim występuje bardzo duża koncentracja obiektów zabytkowych, w tym unikatowych w skali Polski i Europy. Są to przede wszystkim obiekty sakralne (kościoły, zespoły klasztorne, kaplice, dzwonnice, bożnice), obiekty świeckie (pałace i dwory, zamki i dwory obronne, zespoły dworsko-parkowe), budynki użyteczności publicznej oraz zabytki techniki.

Rozmieszczenie zabytków w poszczególnych częściach tego obszaru jest jednak nierównomierne. Do powiatów najbardziej zasobnych w zabytki według ewidencji należą[32] sandomierski i opatowski, niewiele ustępuje im kielecki, który ma najwięcej zabytków wpisanych do rejestru. Największym nasyceniem zarejestrowanymi zabytkami nieruchomymi cechują się następujące miasta/gminy: m. Sandomierz, m. Kielce, m. i gm. Chęciny, m. i gm. Chmielnik. Najwięcej zarejestrowanych ruchomych dóbr kultury znajduje się w Sandomierzu i Kielcach, oraz miastach i gminach: Opatowie, Pińczowie i Klimontowie. Najwyższe nasycenie zabytkami nieruchomymi zewidencjonowanymi występuje w miastach i gminach Ożarowie, Ćmielowie, Opatowie, Osieku oraz gminach: Klimontowie, Koprzywnicy, Nowej Słupi, Pacanowie. Ruchome zabytki zewidencjonowane występują najliczniej w Sandomierzu i Kielcach oraz w miastach i gminach: Chmielniku i Pińczowie. Istotne dla rozwoju turystyki są nie tylko obszary o dużym nasyceniu zabytkami, ale i miejscowości, w których istnieją wybitne pojedyncze obiekty, założenia zabytkowe lub zachowane układy urbanistyczne. Ważnymi obiektami dla ruchu turystycznego w formach krajoznawczych są zabytkowe kościoły i obiekty sakralne. Część z nich jest celem wielu pielgrzymek z Polski i krajów europejskich. Niewątpliwie najważniejszy z punktu widzenia rozwoju województwa świętokrzyskiego i jego tożsamości jest Święty Krzyż. Na tym terenie pozostało kilka klasztorów, w tym cysterskie, kamedulskie i benedyktyńskie. W wielu miastach i mniejszych miejscowościach województwa zachowało się sporo zabytków kultury żydowskiej, w tym

[32] Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A. Warszawa, listopad 2005.

synagogi, chedery, kirkuty, niektóre nawet z XVI wieku. Do najlepiej zachowanych zaliczają się stare synagogi w Chęcinach, Szydłowie i Pińczowie. Jednym z ważnych walorów krajoznawczych jest kompleks prehistorycznych (neolitycznych) kopalni krzemienia pasiastego w Krzemionkach. W 1994 roku „Krzemionki" zostały uznane za Pomnik Historii, a w 1995 kompleks ten uznano za rezerwat przyrody.

W województwie podkarpackim wyróżnić można szereg obszarów kulturowych stanowiących przedmiot zainteresowania ruchu turystycznego. Są to przede wszystkim[33]:

- kultura magnacka, ziemiańska obejmująca dziedzictwo I i II Rzeczypospolitej (zabytki ruchome i nieruchome, np. zespoły pałacowe i dworskie, latyfundia magnackie, folwarki szlacheckie, zagrody plebańskie),
- kultura mieszczańska (miasta i dziedzictwo architektury, założenia urbanistyczne, np. Jarosław, Przemyśl, Krosno, Sanok),
- kultura włościańska, obejmująca zabytki i dorobek kulturalny (obyczaje, obrzędy, rzemiosło, sztuka ludowa itp.) mieszkańców wsi, eksponowana w skansenach (np. w Sanoku, Kolbuszowej, Zyndranowej), ze śladami osadnictwa niemieckiego, austriackiego oraz kultury polskiej i ruskiej (Łemkowie i Bojkowie),
- kultura religijna z takimi obiektami, jak: sakralne budowle drewniane i murowane, ośrodki kultu religijnego (np. Kalwaria Pacławska), zespoły klasztorne (o.o. bernardynów w Leżajsku, o.o. dominikanów w Jarosławiu), zagrody plebańskie, kapliczki cmentarne, przydrożne i polne,
- kultury prehistoryczne – udokumentowane ślady osadnictwa sięgające wielu tysiącleci przed naszą erą, czego przykładem są: kopce, kurhany, grodziska (np. kopiec tatarski Przemyślu), grodzisko obronne,
- kultura żydowska i jej ślady: synagogi (np. w Lesku), cmentarze (np. w Leżajsku z grobem cadyka Elimelecha czy w Rymanowie), budynki mieszkalne (np. w Jarosławiu) oraz ekspozycje muzealne,
- kultura przemysłowa: zabytki kultury technicznej, takie jak: huty szkła i obszary przemysłowe (np. Centralny Okręg Przemysłowy – COP, karpackie zagłębie naftowe) stanowiące rozwinięty infrastrukturalnie (zagłębie naftowe) lub projektowany obszar organizacji turystyki na terenach poprzemysłowych,
- kultura militarna (zabytki obronne), np. obiekty zbudowane w celach wojennych: XIX-wieczne fortyfikacje (Twierdza Przemyśl), obiekty obronne z okresu II wojny światowej, schrony kolejowe itp., oraz cmentarze z czasów I i II wojny światowej.

Do historycznych układów urbanistycznych o wybitnych walorach zabytkowych i dużej atrakcyjności turystycznej w województwie podkarpackim należą przede wszystkim takie miejscowości, jak: Jarosław, Pruchnik, Kalwaria Pacławska, Przemyśl, Lesko, Sanok, Stara Wieś, Jaćmierz, Rymanów, Krosno, Iwonicz Zdrój, Dukla, Strzyżów, Pilzno, Rzeszów, Łańcut, Głogów Małopolski, Leżajsk, Ulanów i Tarnobrzeg.

[33] Według: Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013. Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A. Warszawa, październik 2006.

2. Przyjazdowy ruch turystyczny do województw Polski Wschodniej (2006-2007)

2.1. Zagraniczne migracje turystyczne do województw wschodnich ze wskazaniem segmentów rynkowych, typów turystyki, celów pobytu, miejsc noclegów, krajów emisyjnych (źródłowych), wielkości ponoszonych wydatków itp.

Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego spadła w latach 2006-2007 z 4 870 tys. do 3 940 tys. (o 19%). Był to spadek bardzo znaczący, zwłaszcza że globalna liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Polski zmalała w tym samym czasie o 4%. Za spadek liczby przyjazdów do miejscowości położonych w regionie odpowiedzialne były przede wszystkim województwa: lubelskie (w 2007 r. o 420 tys. przyjazdów mniej niż rok wcześniej) i podlaskie (również o 420 tys. mniej), a w nieco mniejszym stopniu warmińsko-mazurskie (spadek o 220 tys.) i świętokrzyskie (o 180 tys.). Jedynym województwem regionu, które odnotowało w 2007 roku wzrost liczby przyjazdów turystów zagranicznych, było podkarpackie (o 310 tys.). Procentowo największy spadek nastąpił w województwie świętokrzyskim (-39%), a następnie: podlaskim (-33%), warmińsko-mazurskim (-28%) i lubelskim (-25%). Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województwa podkarpackiego wzrosła o 46%.

Tab. 7. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw regionu w latach 2006-2007 (w tys.)

Województwo	2006	2007
Lubelskie	1 660	1 240
Podkarpackie	670	980
Podlaskie	1 280	860
Świętokrzyskie	460	280
Warmińsko-mazurskie	800	580
Łącznie region	4 870	3 940

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku największy udział w przyjazdach do regionu mieli sąsiedzi ze wschodu (odpowiednio 69% i 73%). W wartościach bezwzględnych, liczba ich przyjazdów w latach 2006-2007 zmniejszyła się z 3 360 tys. do 2 890 tys. (o 14%). Drugim segmentem generującym najwięcej przyjazdów do miejscowości położonych w regionie byli mieszkańcy niesąsiednich krajów europejskich (tzw. reszta Europy). Udział przyjazdów mieszkańców tych krajów w globalnej liczbie przyjazdów wyniósł w latach 2006 i 2007 odpowiednio 15% i 13%, w wartościach bezwzględnych zaś spadł z 720 do 500 tys. (o 31%). Trzecim segmentem o istotnym znaczeniu w przyjazdach do regionu byli Niemcy, których udział w 2006 roku wyniósł 11, a w 2007 – 12%. Liczba przyjazdów Niemców zmniejszyła się z 560 do 470 tys. (o 16%). Liczba przyjazdów z krajów pozaeuropejskich spadła w latach 2006-2007 z 200 do 70 tys. (o 65%), a ich udział w przyjazdach do regionu – z 4% do 2%. Przyjazdy z Czech i Słowacji miały w latach 2006 i 2007 marginalne znaczenie (poniżej 1%).

Tab. 8. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw regionu w latach 2006-2007 według grup krajów (w tys.)

Grupy rynków	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Sąsiedzi ze wsch.	1 370	1 030	630	850	790	680	220	110	350	220	3 360	2 890
Reszta Europy	100	90	10	80	340	90	150	100	120	140	720	500
Niemcy	120	100	10	40	100	70	40	60	290	200	560	470
Spoza Europy	70	10	10	10	50	20	30	10	40	20	200	70
Sąsiedzi z płd.	-	10	10	-	-	-	20	-	-	-	30	10
Łącznie województwo	1 660	1 240	670	980	1 280	860	460	280	800	580	4 870	3 940

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Jeżeli chodzi o przyjazdy sąsiadów ze wschodu, to najczęściej odwiedzane było województwo lubelskie (36% przyjazdów w 2007 r.), a następnie podkarpackie (29%) i podlaskie (24%). Mieszkańcy niesąsiednich krajów europejskich najczęściej odwiedzali województwo warmińsko-mazurskie (28% przyjazdów w 2007 r.), a następnie świętokrzyskie (20%) oraz podlaskie i lubelskie (po 18%). Celem przyjazdów mieszkańców Niemiec były najczęściej miejscowości położone w województwach: warmińsko-mazurskim (43% przyjazdów w 2007 r.), a następnie: lubelskim (21%), podlaskim (15%) i świętokrzyskim (13%). Goście z krajów pozaeuropejskich w 2007 roku najczęściej odwiedzali miejscowości położone na terenie województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego (łącznie 57% przyjazdów do miejscowości położonych w regionie).

We wszystkich województwach największe znaczenie miały w latach 2006 i 2007 przyjazdy turystów z Rosji, Białorusi i Ukrainy (sąsiadów ze wschodu), lecz ich udział w globalnej liczbie przyjazdów był silnie zróżnicowany w zależności od województwa. W lubelskim i podkarpackim wynosił w latach 2006 i 2007 powyżej 80%. W podlaskim w 2006 roku wyniósł 62%, a w 2007 – 79%, w świętokrzyskim zaś i warmińsko-mazurskim kształtował się w latach 2006-2007 w przedziale 38-48%. Stosunkowo duży udział w województwie świętokrzyskim miały przyjazdy z niesąsiednich krajów europejskich (33% w 2006 i 36% w 2007 r.), a w województwie warmińsko-mazurskim przyjazdy z Niemiec (36% w 2006 i 34% w 2007 r.) i, podobnie jak w świętokrzyskim, z niesąsiednich państw Europy (odpowiednio 15% i 24%).

W latach 2006 i 2007 przyjazdy z pięciu krajów: Ukrainy, Białorusi, Niemiec, Litwy i Rosji, stanowiły odpowiednio 81% i 85% przyjazdów do miejscowości położonych w regionie. Udział przyjazdów mieszkańców Ukrainy wzrósł w latach 2006-2007 z 34% do 43%, był to zarazem jedyny kraj z wiodącej (jeżeli chodzi o liczbę przyjazdów) piątki, z którego odnotowano również bezwzględny wzrost liczby przyjazdów (o 2%; z 1 640 do 1 680 tys.). Udział przyjazdów mieszkańców Białorusi do miejscowości położonych w regionie wzrósł w latach 2006-2007 z 18% do 21%, lecz w wartościach bezwzględnych spadł z 880 do 830 tys. (o 6%). Choć liczba przyjazdów mieszkańców Niemiec do regionu spadła o 16% (z 560 do 470 tys.), to udział tej grupy w globalnej liczbie przyjazdów wzrósł z 11% do 12%. Jeżeli chodzi o liczbę i udział przyjazdów mieszkańców Litwy i Rosji, to zmiany miały charakter jednokierunkowy: zarówno ich liczba, jak i udział w globalnej liczbie przyjazdów spadły; w przypadku Litwy z 530 do 220 tys. (o 58%), Rosji zaś – z 320 do 160 tys. (o 50%). Udział przyjazdów z Litwy w globalnej liczbie przyjazdów do regionu spadł w latach 2006-2007 z 11% do 6%, a udział przyjazdów z Rosji – z 7% do 4%.

Krajami o mniejszym udziale w przyjazdach do regionu, choć czasami dość znacznym w przyjazdach do poszczególnych województw, były w 2006 roku: Łotwa (udział w globalnej liczbie przyjazdów do regionu na poziomie 5%) i Holandia (1%), a w 2007 roku niesąsiednie kraje nadbałtyckie (czyli Łotwa i Estonia, łącznie 2%), Holandia (również udział na poziomie 2%) oraz Wielka Brytania (1% przyjazdów do regionu). Krajami o znikomym (poniżej 1%) udziale w przyjazdach do regionu były w 2006 roku między innymi: Rumunia, Stany Zjednoczone, Estonia, Węgry, Wielka Brytania, Włochy, Finlandia, Francja i Słowacja, a w 2007: Austria, Stany Zjednoczone, Węgry, Irlandia i Włochy.

Tab. 9. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych z wybranych krajów do województw regionu w latach 2006-2007 (w tys.)

Kraje	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Ukraina	900	750	590	840	20	20	100	60	30	10	1 640	1 680
Białoruś	370	260	30	10	350	500	40	20	90	40	880	830
Niemcy	120	100	10	40	100	70	40	60	290	200	560	470
Litwa	30	10	-	-	370	120	50	20	80	70	530	220
Rosja	80	10	10	-	50	40	30	10	150	100	320	160
Pozostałe	160	110	30	90	390	110	200	110	160	160	940	580
Łącznie województwo	1 660	1 240	670	980	1 280	860	460	280	800	580	4 870	3 940

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Jeżeli chodzi o przyjazdy mieszkańców Ukrainy do województw regionu, to w 2006 roku aż 55% odnotowano w województwie lubelskim, a 36% w podkarpackim. W 2007 roku sytuacja była odwrotna: 50% Ukraińców przyjeżdżających do regionu odwiedziło województwo podkarpackie, a 45% lubelskie.

Wśród mieszkańców Białorusi najpopularniejsze zarówno w 2006, jak i 2007 roku były województwa: lubelskie (odwiedzane podczas odpowiednio 42% i 31% podróży Białorusinów do regionu) i podlaskie (40% i 60% w latach 2006 i 2007).

Niemcy najczęściej odwiedzali miejscowości położone na terenie województwa warmińsko-mazurskiego (52% przyjazdów z tego kraju w 2006 r. i 43% w 2007) oraz lubelskiego (zarówno w 2006, jak i w 2007 r. udział województwa wyniósł 21%).

W latach 2006 i 2007 odpowiednio 70% i 55% przyjazdów mieszkańców Litwy do regionu miało za cel miejscowości w województwie podlaskim. Drugim najczęściej odwiedzanym przez Litwinów województwem było warmińsko-mazurskie (odpowiednio 15% i 32% przyjazdów mieszkańców Litwy do regionu).

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku mieszkańcy Rosji najczęściej odwiedzali województwo warmińsko-mazurskie (odpowiednio 47% i 63% przyjazdów miało za cel to województwo); drugim najczęściej odwiedzanym województwem było w 2006 roku lubelskie (25%), a w 2007 podlaskie (również 25%).

Jeżeli chodzi o kraje o mniejszym udziale w przyjazdach do regionu, to w 2006 roku ponad 70% Łotyszów i Holendrów odwiedzających region przyjechało województwa podlaskiego. W 2007 roku łączny udział województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego w przyjazdach z Estonii i Łotwy do regionu wyniósł 75%, ruch zaś przyjazdowy z Holandii i Wielkiej Brytanii rozłożył się niemal równomiernie we wszystkich województwach (jedynie

w przypadku Holendrów udział województwa warmińsko-mazurskiego był ponadprzeciętny i wyniósł nieco ponad 30%).

Jeżeli chodzi o przyjazdy turystów zagranicznych z poszczególnych krajów do województwa lubelskiego, to w 2007 roku nastąpiła koncentracja. O ile w 2006 roku udziały na poziomie przekraczającym 3% miały przyjazdy z czterech państw (Ukraina – 54%, Białoruś – 22%, Niemcy – 7%, Rosja – 5%), o tyle w 2007 już tylko z trzech: Ukrainy (60% przyjazdów do województwa), Białorusi (21%) i Niemiec (8%).

W województwie podkarpackim udziały na poziomie przekraczającym 3% miały zarówno w 2006, jak i w 2007 roku przyjazdy z dwóch krajów: Ukrainy (odpowiednio 88% i 86%) oraz – w 2006 roku – Białorusi (4%), a w 2007 – Niemiec (4%).

Przyjazdy do województwa podlaskiego były bardziej zróżnicowane ze względu na kraje generujące ruch przyjazdowy. W przypadku tego województwa głównymi krajami emisyjnymi były w 2006 roku: Litwa (29% przyjazdów do województwa), Białoruś (27%), Łotwa (13%), Niemcy (8%) oraz Rosja i Holandia (po 4%), a w 2007 roku: Białoruś (58%), Litwa (14%), Niemcy (8%), Rosja (4%) oraz Estonia i Łotwa (3%). Z przedstawionych tu danych wynika, że również w tym województwie nastąpiło zjawisko koncentracji ze względu na kraje generujące ruch przyjazdowy.

W województwie świętokrzyskim struktura przyjazdów przedstawiała się w 2006 roku następująco: Ukraina – 22% przyjazdów do województwa, Litwa – 11%, Niemcy i Białoruś – po 9%, Rosja i Łotwa – po 7%, Rumunia, Węgry i Włochy – po 4%. W 2007 roku najważniejszymi krajami generującymi ruch przyjazdowy do województwa świętokrzyskiego były: Ukraina i Niemcy (po 21%), Białoruś i Litwa (po 7%) oraz Rosja, Estonia wraz z Łotwą (łącznie), Holandia, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone (po 4%). Warto też w odniesieniu do tego województwa zwrócić uwagę na wysoki udział pozostałych krajów w generowaniu ruchu przyjazdowego (zarówno w 2006, jak i w 2007 r. około 25%). Jeżeli chodzi o województwo warmińsko-mazurskie, to w latach 2006 i 2007 najwyższy udział w ruchu przyjazdowym miały Niemcy (odpowiednio 36% i 34%) i Rosja (19% i 17%). Oprócz nich, ważniejszymi krajami generującymi ruch były w 2006 roku: Białoruś (11% przyjazdów do województwa), Litwa (10%), Łotwa (5%) i Ukraina (4%), a w 2007 roku: Litwa (12%), Białoruś (7%), Estonia i Łotwa (5%) oraz Holandia i Austria (po 3%).

Zarówno w 2006 jak i w 2007 roku największy udział w przyjazdach do regionu miały przyjazdy na zakupy. Ich udział wyniósł w 2006 roku 26%, a rok później 39%. Liczba przyjazdów związanych z zakupami wzrosła z 1 247 do 1 523 tys. (o 22%). Drugim najczęściej wskazywanym motywem przyjazdu był tranzyt, lecz jego udział zmniejszył się w latach 2006-2007 z 24% do 17% (w wartościach bezwzględnych o 43%: z 1 182 w 2006 r. do 677 tys. w 2007). Jakkolwiek liczba przyjazdów związanych ze sprawami służbowymi i prowadzeniem interesów spadła z 739 do 557 tys. (o 25%), to udział przyjazdów związanych z tym celem w globalnej liczbie przyjazdów do regionu zmienił się tylko nieznacznie: z 15% do 14%. Podobna była sytuacja z przyjazdami w odwiedziny do krewnych i znajomych: ich liczba spadła o 33% (z 595 do 402 tys.), a udział w przyjazdach do regionu zmniejszył się z 12% do 10%. Na spadek liczby odwiedzin w regionie wpłynęło zwłaszcza zmniejszenie się liczby przyjazdów związanych z tzw. typową turystyką (czyli wypoczynkiem i zwiedzaniem). Liczba przyjazdów związanych z tym motywem spadła w latach 2006-2007 z 860 do 363 tys. (o 58%), a udział tego segmentu w globalnej liczbie przyjazdów zmalał z 18% do 9%, co należy uznać za zjawisko niekorzystne.

Tab. 10. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw regionu w latach 2006-2007 według celów pobytu (oszacowanie w tys.)

Cele	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Świętokrzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Zakupy	631	657	429	637	128	206	28	11	32	12	1 247	1 523
Tranzyt	299	198	54	78	448	181	166	115	216	104	1 182	677
Interesy	299	174	67	49	230	198	55	62	88	75	739	557
Odwiedziny u krewnych, znajomych	232	99	54	59	154	103	60	48	96	93	595	402
Wypoczynek, zwiedzanie*	100	37	47	20	243	60	143	20	328	226	860	363
Inny	100	74	20	137	77	112	9	25	40	70	246	418
Łącznie województwo	1 660	1 240	670	980	1 280	860	460	280	800	580	4 870	3 940

* W tym motywy religijne i odwiedziny w miejscu pochodzenia.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

W przyjazdach na zakupy największy udział miały przyjazdy do województw lubelskiego (43% przyjazdów związanych z tym celem w 2007 r.) i podkarpackiego (42%). Przyjazdy do podlaskiego stanowiły 14% wszystkich przyjazdów związanych z zakupami. Przy podróżach tranzytowych najczęściej odwiedzane były miejscowości w województwach: lubelskim (29%) i podlaskim (27%), a dalej: świętokrzyskim (17%), warmińsko-mazurskim (15%) i podkarpackim (12%). W związku ze sprawami służbowymi i prowadzeniem interesów najczęściej odwiedzane były miejscowości w województwach: podlaskim (35% przyjazdów służbowych w 2007 r.) i lubelskim (31%), a następnie warmińsko-mazurskim (14%), świętokrzyskim (11%) i podkarpackim (9%). Wśród przyjazdów związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych większy był udział przyjazdów do województw: podlaskiego (26%), lubelskiego (25%) i warmińsko-mazurskiego (23%), mniejszy natomiast – do podkarpackiego (15%) i świętokrzyskiego (12%). Jeżeli chodzi o przyjazdy związane z wypoczynkiem i zwiedzaniem, to w 2007 roku najczęściej odwiedzano województwo warmińsko-mazurskie (62% przyjazdów do regionu), a potem miejscowości położone na terenie podlaskiego (17%) i lubelskiego (10%).

Udział poszczególnych celów w przyjazdach do województw był zróżnicowany. W województwie lubelskim w latach 2006 i 2007 największe znaczenie miał segment przyjazdów związanych z zakupami (odpowiednio 38% i 53%), a następnie przejazdów tranzytowych (18% i 16% w latach 2006 i 2007) oraz związanych ze sprawami służbowymi i prowadzeniem interesów (18% i 14%). Również w województwie podkarpackim największy udział miały przyjazdy na zakupy: w latach 2006 i 2007 stanowiły one odpowiednio 64% i 65% przyjazdów do województwa. Drugim co do znaczenia segmentem przyjazdów do tego województwa były w 2006 roku podróże służbowe (18%), a w 2007 roku przyjazdy związane z tzw. innymi[34] celami (14%). W województwie podlaskim zmiany w strukturze celów przyjazdów były bardziej widoczne. O ile w 2006 roku najwyższy był udział przyjazdów tranzytowych (35%), o tyle rok później wyniósł on już tyko 21%, a segmentem o największym udziale stały się przyjazdy na zakupy (24% przyjazdów do województwa). Również udział przyjazdów związanych ze sprawami służbowymi i prowadzeniem interesów wzrósł z 18% do 23% i stał się w 2007 roku drugim najczęściej wskazywanym motywem przyjazdów do województwa podlaskiego. Warto zwrócić uwagę na spadek udziału

[34] „Inny" oznacza, że główny motyw przyjazdu nie zaliczał się do żadnej ze zdefiniowanych wcześniej grup (zwiedzanie i wypoczynek, sprawy służbowe i interesy, odwiedziny u krewnych i znajomych, zakupy, tranzyt).

przyjazdów związanych z wypoczynkiem i zwiedzaniem: w 2006 roku był to drugi najczęściej wskazywany motyw przyjazdów do województwa (19% przyjazdów związanych z tym celem), a w 2007 roku udział przyjazdów w celach typowo turystycznych spadł do 7%, stając się tym samym najrzadziej wskazywanym motywem przyjazdu. Jeżeli chodzi o województwo świętokrzyskie, to najczęściej wskazywanym celem przyjazdu był zarówno w 2006 jak i w 2007 roku tranzyt (odpowiednio 36% i 41% przyjazdów do województwa). Drugim najczęściej wskazywanym motywem było w 2006 roku zwiedzanie i wypoczynek (31% przyjazdów), a w 2007 roku sprawy służbowe i prowadzenie interesów (22%). Jeżeli chodzi o przyjazdy w celach typowo turystycznych, to w 2007 roku sytuacja w województwie świętokrzyskim była zbliżona do tej w województwie podlaskim: udział drugiego najczęściej (w 2006 r.) wskazywanego celu przyjazdu (czyli zwiedzania i wypoczynku) do województwa spadł z 31% do 7% i tym samym tzw. typowa turystyka stała się drugim najrzadziej wskazywanym celem przyjazdu (niższy był tylko udział przyjazdów związanych z zakupami). Warmińsko-mazurskie było jedynym województwem regionu, w którym największy udział miały przyjazdy związane ze zwiedzaniem i wypoczynkiem (odpowiednio 41% i 39% przyjazdów do miejscowości położonych w województwie w latach 2006 i 2007). Drugim najczęściej wskazywanym motywem przyjazdów był w warmińsko-mazurskim tranzyt (27% w 2006 i 18% i 2007 r.), a trzecim – odwiedziny u krewnych i znajomych (odpowiednio 12% i 16%).

Dominujące znaczenie w przyjazdach turystów zagranicznych do regionu miały w latach 2006-2007 przyjazdy organizowane całkowicie bądź częściowo samodzielnie. Udział tego typu przyjazdów wyniósł w 2006 roku 92%, a rok później aż 97%. Ich liczba zmniejszyła się, ale było to związane wyłącznie ze spadkiem globalnej liczby przyjazdów do miejscowości położonych w regionie. Udział przyjazdów organizowanych całkowicie samodzielnie wzrósł w latach 2006-2007 z 81% do 90%, a udział przyjazdów organizowanych częściowo samodzielnie (a częściowo przez biuro podróży) spadł z 11% do 7%. Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku udział przyjazdów do regionu organizowanych całkowicie przez biuro podróży był niewielki, w dodatku wykazywał tendencję spadkową (z 7% w 2006 do 3% w 2007 r.), co należy uznać za zjawisko niekorzystne dla branży turystycznej.

Tab. 11. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw regionu w latach 2006-2007 według sposobów organizacji podróży (oszacowanie w tys.)

Sposób organizacji	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Samodzielnie	1 494	1 153	630	941	1 037	783	400	216	392	447	3 953	3 539
Częściowo przez biuro podróży	116	74	40	29	128	60	55	36	216	81	556	282
Całkowicie przez biuro podróży	50	12	-	10	115	17	5	28	192	52	362	120
Łącznie województwo	1 660	1 240	670	980	1 280	860	460	280	800	580	4 870	3 940

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Struktura przyjazdów ze względu na sposób organizacji podróży była zróżnicowana w poszczególnych województwach. W lubelskim udział podróży organizowanych samodzielnie był zarówno w 2006, jak i w 2007 roku wyższy niż średnia dla regionu:

samodzielnie zorganizowano odpowiednio 90% i 93% przyjazdów. Udział przyjazdów do województwa lubelskiego zorganizowanych częściowo lub całkowicie przez biura podróży wyniósł 10% w 2006 i 7% w 2007 roku. Taką strukturę wiązać należy ze strukturą głównych motywów przyjazdów: w województwie lubelskim aż 74% przyjazdów w 2006 roku i 83% w 2007 związanych było z zakupami, tranzytem i sprawami służbowymi. Także w podkarpackim udział przyjazdów organizowanych samodzielnie był zarówno w 2006, jak i w 2007 roku ponadprzeciętny (odpowiednio 94% i 96%). Udział przyjazdów do województwa organizowanych częściowo przez biuro podróży wyniósł 6% w 2006 i 3% w 2007 roku. Podobnie jak w lubelskim, struktura organizacji przyjazdów do województwa podkarpackiego związana była z dominującymi celami podróży: ponad 60% przyjazdów do tego województwa miało na celu zakupy. Udziały przyjazdów do województwa podlaskiego według sposobów organizacji podróży były zbliżone do średniej dla regionu. Samodzielnie zorganizowano 81% przyjazdów w 2006 roku i 91% w 2007 (dla całego regionu było to również 81% i 91%). Udział przyjazdów zorganizowanych całkowicie przez biuro podróży wyniósł w województwie podlaskim 9% w 2006 i 2% w 2007 roku, a przyjazdów zorganizowanych częściowo przez biuro podróży – odpowiednio 10% i 7%. Nietypowe były zmiany w województwie świętokrzyskim. Udział przyjazdów organizowanych samodzielnie do całego regionu wzrósł w latach 2006-2007 z 81% do 90%, w województwie świętokrzyskim zaś spadł z 87% do 77%. Tym samym udział przyjazdów do województwa świętokrzyskiego organizowanych częściowo lub całkowicie przez biuro podróży wzrósł z 13% do 23%. Należy to uznać za zjawisko tym bardziej nietypowe, że w tym samym czasie wzrósł tam udział przejazdów tranzytowych, a zmniejszył – udział przyjazdów w celach typowo turystycznych.

Znaczące zmiany nastąpiły również w województwie warmińsko-mazurskim. W 2006 roku aż połowa przyjazdów do województwa organizowana była całkowicie bądź częściowo przez biuro podróży (odpowiednio 24% i 27%). Rok później udział przyjazdów organizowanych całkowicie przez biuro podróży spadł do 9%, a udział przyjazdów organizowanych częściowo przez biuro – do 14%. Tym samym udział przyjazdów do województwa warmińsko-mazurskiego organizowanych całkowicie samodzielnie wzrósł z 49% do 77%.

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku hotele i motele stanowiły najczęstsze miejsca noclegów turystów zagranicznych w regionie. Udział podroży, podczas których wykorzystywano tego typu miejsca noclegów, wyniósł w 2006 roku 44%, a w 2007 spadł do 37%. Liczba pobytów, podczas których turyści korzystali z noclegów w hotelach i motelach zmniejszyła się z 2 161 tys. do 1 442 tys. (o 33%). Drugim najczęściej wykorzystywanym miejscem noclegów podczas podróży do regionu były mieszkania rodziny i znajomych (odpowiednio 19% i 20% w latach 2006 i 2007). Liczba podróży, podczas których turyści korzystali z tego typu zakwaterowania, również zmniejszyła się w latach 2006-2007 i wyniosła odpowiednio 926 i 782 tys. (spadek o 16%). Stosunkowo często podczas podróży do regionu turyści zagraniczni korzystali z kwater prywatnych (7% podróży w 2006 i 13% w 2007 r.) oraz pensjonatów (odpowiednio 12% i 5%). Domy letniskowe i kempingi miały marginalne znaczenie jako miejsca noclegów turystów zagranicznych w regionie (udziały na poziomie poniżej 3%). Inne niż wyżej wymienione obiekty były miejscem noclegów podczas 15% (w 2006 r.) i 22% (w 2007 r.) pobytów w regionie. Warto zwrócić uwagę na wzrost znaczenia kwater prywatnych jako miejsc noclegów turystów zagranicznych: dotyczył on nie tylko udziału tego rodzaju bazy wśród wszystkich wykorzystywanych obiektów, ale również wartości bezwzględnych. W 2006 roku kwatery prywatne były bazą wykorzystywaną podczas ponad 320 tys. podróży, a rok później – podczas ponad 500 tys. (wzrost o 56%).

Tab. 12. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do województw regionu w latach 2006 i 2007 ze względu na miejsce noclegu (oszacowanie w tys.)

	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie – region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Hotele, motele	773	414	339	487	423	271	191	98	436	171	2 161	1 442
U rodziny lub znajomych	310	238	101	120	252	252	148	59	114	112	926	782
Kwatery prywatne	161	238	24	129	109	73	10	26	18	37	323	504
Pensjonaty	122	25	71	24	284	28	12	16	118	98	608	191
Campingi	23	7	4	-	6	30	2	7	67	46	102	90
Domy letnie	-	12	4	4	2	9	-	2	19	32	25	60
Inne	269	304	128	215	204	197	96	72	27	83	724	871
Łącznie województwo	1 660	1 240	670	980	1 280	860	460	280	800	580	4 870	3 940

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Najwięcej pobytów, podczas których turyści zagraniczni korzystali z hoteli i moteli, odnotowano w 2007 roku w miejscowościach położonych na terenie województw: podkarpackiego (34%), lubelskiego (29%), a następnie podlaskiego (19%) i warmińsko-mazurskiego (12%). W mieszkaniach rodziny i znajomych najczęściej zatrzymywali się turyści podróżujący do miejscowości położonych w województwach: podlaskim (32% w 2007 r.), lubelskim (30%), a potem podkarpackim (15%) i warmińsko-mazurskim (14%). Aż 47% pobytów, podczas których turyści korzystali z noclegów w kwaterach prywatnych, dotyczyło miejscowości na terenie województwa lubelskiego, a ponad połowę pobytów z noclegami w pensjonatach odnotowano na terenie warmińsko-mazurskiego. Choć znaczenie domów letnich i campingów jako miejsc noclegów podczas podróży do miejscowości w regionie było niewielkie, to w obydwu przypadkach celem ponad połowy podroży wykorzystujących tego typu bazę było województwo warmińsko-mazurskie (odpowiednio 54% i 51% w 2007 r.). Wśród podróży, podczas których jako bazę noclegową wykorzystywano inne obiekty niż wyżej wymienione, najwyższy był udział przyjazdów do miejscowości położonych w województwie lubelskim (35%), a następnie podkarpackim (25%) i podlaskim (23%).

Jeżeli chodzi o poszczególne województwa, to w lubelskim udział przyjazdów związanych z noclegami w hotelach i motelach wyniósł 47% w 2006 i 33% w 2007 roku. Drugim najczęściej wykorzystywanym rodzajem bazy podczas podróży do miejscowości położonych w tym województwie były w zarówno w 2006, jak i w 2007 roku mieszkania rodziny i znajomych (19% podróży w latach 2006 i 2007), a w 2007 roku również kwatery prywatne (udział na poziomie 19%) i tzw. inne (25%).

W podkarpackim podczas aż 51% podróży w 2006 i 50% w 2007 roku turyści zagraniczni korzystali z noclegów w hotelach i motelach. Udział podróży, podczas których turyści korzystali z tzw. innych obiektów wyniósł w 2006 roku 19%, a rok później 22%. Trzecim najczęściej wykorzystywanym miejscem noclegów były w 2006 roku mieszkania rodziny i znajomych (15%), a w 2007 kwatery prywatne (13%).

Również w województwie podlaskim hotele i motele były najczęściej wykorzystywanym rodzajem bazy (w latach 2006 i 2007 odpowiednio podczas 33% i 32% podróży do miejscowości położonych w województwie), jednak udział podróży, podczas których turyści korzystali z tego typu bazy, był niższy niż w średnia dla regionu (która wyniosła odpowiednio 44% i 37%). Turyści przyjeżdżający do województwa podlaskiego

stosunkowo często korzystali również z noclegów w mieszkaniach rodziny i znajomych (20% podróży w 2006 r. i 29% w 2007) oraz w tzw. innych obiektach (odpowiednio 16% i 23%). Bardzo znacząco spadł w latach 2006-2007 udział podróży do województwa podlaskiego, podczas których turyści korzystali z noclegów w pensjonatach: z 22% do 3%.

Udział przyjazdów do województwa świętokrzyskiego z wykorzystaniem hoteli i moteli jako miejsc noclegu spadł w latach 2006-2007 z 41% do 35% i podobnie jak w województwie podlaskim, był niższy niż średnia dla regionu. Oprócz hoteli i moteli najczęściej wykorzystywanymi miejscami noclegów podczas pobytu w świętokrzyskim były mieszkania rodziny i znajomych (turyści zagraniczni nocowali w nich podczas 32% pobytów w 2006 i 21% w 2007 r.) oraz inne obiekty (udziały w globalnej liczbie przyjazdów do województwa na poziomie odpowiednio 21% i 26% w latach 2006 i 2007).

Udział podróży do województwa warmińsko-mazurskiego, podczas których turyści korzystali z noclegów w hotelach i motelach, spadł w latach 2006-2007 z 54% do 30%. Równocześnie wzrósł udział podróży, podczas których odwiedzający korzystali z tzw. innych obiektów (z 3% do 14%), mieszkań rodziny i znajomych (z 14% do 19%) oraz pensjonatów (z 15% do 17%). Warto też zwrócić uwagę, że województwo warmińsko-mazurskie było jedynym województwem regionu, w którym łączny udział podróży, podczas których turyści korzystali z noclegów w domach letniskowych i na campingach, przekroczył w poszczególnych latach 10%. Należy to wiązać ze specyficzną strukturą przyjazdów ze względu na główny motyw podróży: warmińsko-mazurskie jest jedynym województwem regionu, w którym najważniejszy segment stanowią przyjazdy związane z tzw. typową turystyką (zwiedzaniem i wypoczynkiem).

Średnie wydatki turystów zagranicznych podróżujących do regionu wzrosły w latach 2006-2007 ze 121 do 249 USD na osobę (o 105%). Był to wzrost bardzo wysoki, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że w tym samym czasie średnie wydatki turystów zagranicznych podczas pobytu w Polsce (bez względu na odwiedzany region) wzrosły „tylko" o 51% (z 167 do 253 USD). W 2006 roku najwięcej wydawały osoby podróżujące do województwa warmińsko-mazurskiego: średnio 173 USD, najmniej zaś – podróżujący do świętokrzyskiego (9 USD). W 2007 roku najwyższe średnie wydatki na osobę ponosili podróżujący do województwa podkarpackiego (292 USD), a najniższe – podobnie jak w roku poprzednim – odwiedzający świętokrzyskie.

W latach 2006-2007 średnie wydatki na osobę turystów podróżujących do wszystkich analizowanych województw wzrosły. W największym stopniu wzrosły wydatki turystów zagranicznych podróżujących do województwa podlaskiego – ze 105 do 271 USD na osobę (o 158%) i podkarpackiego: ze 135 do 292 USD (o 116%). W sposób zbliżony do średniej dla całego regionu wrosły wydatki osób podróżujących do województwa świętokrzyskiego: z 91 do 186 USD (o 104%) oraz lubelskiego: ze 111 do 223 USD (o 101%); relatywnie nieznacznie wzrosły natomiast wydatki podróżujących do warmińsko-mazurskiego:– ze 173 do 227 USD (o 31%).

Tab. 13. Wydatki turystów zagranicznych na osobę 2006-2007 (w USD)

	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie - region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Przeciętne wydatki na osobę (USD)	111	223	135	292	105	271	91	186	173	227	121	249

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

2.2. Podróże turystów krajowych do województw wschodnich i ich struktura w podziale na przyjazdy długo- i krótkookresowe: podstawowe segmenty, cele przyjazdów, formy organizacyjne, rodzaje zakwaterowania, środki transportu, migracje międzywojewódzkie i inne

2.2.1. Podróże długookresowe turystów krajowych do województw wschodnich i ich struktura

Liczba krajowych podróży długookresowych[35] do miejscowości położonych na terenie województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego wzrosła w latach 2006-2007 z 3,6 do 4,0 mln (o 11%). Za wzrost liczby tych podróży odpowiedzialne było przede wszystkim województwo świętokrzyskie. Liczba podróży długookresowych do miejscowości tego województwa była w 2007 roku dwa razy wyższa niż rok wcześniej (wzrost o 0,3 mln: z 0,3 mln w 2006 do 0,6 mln w 2007 r.). Liczba przyjazdów związanych z krajowymi podróżami długookresowymi wzrosła również w województwie podkarpackim (o 18%), gdy w podlaskim i warmińsko-mazurskim utrzymywała się w latach 2006 i 2007 na stałym poziomie (odpowiednio 0,4 i 1,2 mln). Jedynym województwem regionu, w którym odnotowano spadek liczby przyjazdów związanych z krajowymi podróżami długookresowymi, było lubelskie (o 17%: z 0,6 do 0,5 mln).

Tab. 14. Liczba krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu w latach 2006-2007 (w mln)

Województwo	2006	2007
Lubelskie	0,6	0,5
Podkarpackie	1,1	1,3
Podlaskie	0,4	0,4
Świętokrzyskie	0,3	0,6
Warmińsko-mazurskie	1,2	1,2
Łącznie region	3,6	4,0

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku dominujące znaczenie w generowaniu przyjazdów do miejscowości w regionie miała w przypadku krajowych podróży długookresowych tzw. typowa turystyka (zwiedzanie i wypoczynek). Udział przyjazdów związanych z tym celem pobytu wyniósł 55% w 2006 i 53% w 2007 roku. Liczba długookresowych podróży w celach typowo turystycznych do miejscowości położonych w regionie wzrosła o 132 tys. (7%). Drugim najczęściej wskazywanym motywem przyjazdów były zarówno w 2006, jak i w 2007 roku odwiedziny u krewnych i znajomych (w latach 2006 i 2007 udział na poziomie 33%). Równocześnie liczba przyjazdów w tym celu wzrosła w latach 2006-2007 o 11%: z 1 174 do 1 304 tys. Liczba przyjazdów związanych ze sprawami służbowym wzrosła w latach 2006-2007 niemal dwukrotnie: z 120 do 239 tys. Udział przyjazdów w tym celu wśród wszystkich krajowych podróży długookresowych do miejscowości położonych w regionie był jednak niewielki: wyniósł w 2006 roku 3%, a rok później 6%. Z innymi

[35] Podróż długookresowa to podróż obejmująca 4 i więcej noclegów (a więc 5 i więcej dni).

motywami wiązało się w 2006 roku 9%, a w 2007 8% krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu.

Wśród przyjazdów w celach typowo turystycznych największy udział miały przyjazdy do miejscowości województwa podkarpackiego (w 2007 r. 39% wszystkich przyjazdów związanych ze zwiedzaniem i wypoczynkiem) oraz warmińsko-mazurskiego (35%). Województwa podlaskie, świętokrzyskie i lubelskie miały mniejsze (choć nie marginalne) znaczenie w tym segmencie przyjazdów (w 2007 r. ich udziały kształtowały się na poziomie 8-9%). Jeżeli chodzi o odwiedziny u krewnych i znajomych, to największy udział w tym segmencie miały podróże do miejscowości województwa podkarpackiego (27% w 2007 r.) i świętokrzyskiego (22%), a następnie: lubelskiego (20%), warmińsko-mazurskiego (19%) i podlaskiego (10%). W 2007 roku w związku ze sprawami służbowymi najczęściej odwiedzano podczas krajowych podróży długookresowych województwo warmińsko-mazurskie: udział podróży do tego województwa w globalnej liczbie podróży służbowych wyniósł w 2007 roku 60%.

Tab. 15. Liczba krajowych podróży długookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 według celów pobytu (oszacowanie w tys.)

Cel pobytu	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko -mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Zwiedzanie, wypoczynek	162	170	616	832	232	188	78	186	900	744	1 988	2 120
Odwiedziny u krewnych, znajomych	360	255	286	351	120	164	156	282	252	252	1 174	1 304
Służbowy	12	45	66	26	-	-	6	24	36	144	120	239
Inny	66	30	132	91	48	48	60	108	12	60	318	337
Łącznie województwo	600	500	1 100	1 300	400	400	300	600	1 200	1 200	3 600	4 000

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Struktura krajowych podróży długookresowych według celów pobytu była zróżnicowana w zależności od województwa recepcyjnego. Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku w województwie lubelskim dominowały przyjazdy związane z odwiedzinami u krewnych i znajomych (odpowiednio 60% i 51% przyjazdów do województwa). Drugim najczęściej wskazywanym motywem przyjazdów była tzw. typowa turystyka (27% i 34% przyjazdów w latach 2006 i 2007). Udział przyjazdów związanych ze sprawami służbowymi do miejscowości województwa lubelskiego wzrósł w latach 2006-2007 z 2% do 9%.

W województwie podkarpackim najczęstszym motywem przyjazdów było zwiedzanie i wypoczynek (odpowiednio 56% i 64% podróży długookresowych w województwie w latach 2006 i 2007), gdy z odwiedzinami u krewnych i znajomych związanych było 26% przyjazdów w 2006 i 27% w 2007 roku. Udział podróży służbowych w globalnej liczbie krajowych podróży długookresowych do miejscowości województwa podkarpackiego był niewielki: wyniósł w latach 2006 i 2007 odpowiednio 6% i 2%.

Struktura przyjazdów w województwie podlaskim uległa w latach 2006-2007 pewnym zmianom. O ile w 2006 roku wśród wszystkich długich podróży do miejscowości województwa dominowały przyjazdy w celach typowo turystycznych (58%), o tyle rok później ich udział spadł do 47%, wzrósł natomiast (z 30% do 41%) udział podróży związanych z odwiedzinami u krewnych lub znajomych. Warto też zwrócić uwagę, że

zarówno w 2006, jak i w 2007 roku udział przyjazdów służbowych do miejscowości województwa podlaskiego był marginalny.

W latach 2006 i 2007 w województwie świętokrzyskim najwięcej było przyjazdów związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych (odpowiednio 52% i 47% przyjazdów w województwie), gdy drugim najczęściej wskazywanym podczas krajowych podróży długookresowych celem przyjazdów była tzw. typowa turystyka (26% i 31% w latach 2006 i 2007). Udział przyjazdów w celach służbowych był stosunkowo niski (odpowiednio 2% i 4%), dość liczne były natomiast przyjazdy w innych celach niż wymienione (w latach 2006 i 2007 ich udział wyniósł 20% i 18%).

Województwo warmińsko-mazurskie wyróżniało się w latach 2006 i 2007 bardzo wysokim udziałem przyjazdów w celach związanych z wypoczynkiem i zwiedzaniem. Udział podróży typowo turystycznych do miejscowości w województwie wyniósł w 2006 roku 75%, a w 2007 – 62%. Udział odwiedzin u krewnych i znajomych w województwie utrzymywał się w latach 2006 i 2007 na stałym poziome (21%), a udział przyjazdów w celach służbowych wzrósł z 3% do 12%.

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku wśród krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu przeważały podróże organizowane samodzielnie. Ich liczba wzrosła w latach 2006-2007 o 420 tys. (14%), udział zaś – z 82% do 84%. Wzrost dotyczył również liczby podróży organizowanych przez biura (o ponad 70 tys.), ale udział tego segmentu pozostawał w latach 2006 i 2007 na dość niskim poziomie (3% w 2006 i 5% w 2007 r.). Udział podróży organizowanych przez inne instytucje (np. zakłady pracy i szkoły) w krajowych podróżach długookresowych do regionu spadł w latach 2006-2007 z 15% do 11%, a w wartościach bezwzględnych z 537 do 447 tys. (o 17%).

W 2007 roku podczas podróży organizowanych przez biura najczęściej odwiedzane było województwo podkarpackie (udział podróży do miejscowości tego województwa w podróżach organizowanych przez biura wyniósł 43%), a następnie podlaskie (31%) i warmińsko-mazurskie (20%). Wśród podróży organizowanych przez inne instytucje wysoki był udział przyjazdów do miejscowości województwa warmińsko-mazurskiego (32%), podkarpackiego (29%) i świętokrzyskiego (24%).

Choć w latach 2006 i 2007 we wszystkich województwach regionu dominowały przyjazdy związane z podróżami organizowanymi samodzielnie, to szczegółowa ich struktura ze względu na sposób organizacji podróży wykazywała różnice regionalne. W przyjazdach do miejscowości położonych w województwie lubelskim udział podroży organizowanych samodzielnie kształtował się powyżej średniej dla regionu i wynosił w poszczególnych latach 90% i 87%, a udział podróży organizowanych przez instytucje typu zakład pracy czy szkoła wyniósł odpowiednio 8% i 13%. Znaczenie podróży organizowanych przez biura w przyjazdach do tego województwa było minimalne. W 2006 roku województwo podkarpackie wyróżniało się wysokim udziałem podróży organizowanych przez tzw. inne[36] instytucje (27%) i w związku z tym – niskim udziałem podróży organizowanych samodzielnie (70%). W 2007 roku struktura przyjazdów do miejscowości województwa podkarpackiego ze względu na sposób organizacji podróży była już niemal identyczna jak średnie dla całego regionu (podróże zorganizowane samodzielnie – 84%, przez biura podróży – 6%, przez inne instytucje – 10%, gdy wartości dla całego regionu wynosiły odpowiednio: 84%, 5% i 11%). W województwie podlaskim udział podróży organizowanych samodzielnie spadł w latach 2006-2007 z 94% do 86%. Jeżeli chodzi o świętokrzyskie, to udział podróży organizowanych samodzielnie w globalnej liczbie podróży do miejscowości na terenie województwa był w latach 2006 i 2007 nieznacznie niższy niż średnia dla regionu: wyniósł 78% i 80%. Świętokrzyskie charakteryzowało się również wysokim udziałem podróży organizowanych

[36] Np. zakład pracy, szkołę.

przez inne instytucje (odpowiednio 20% i 18% w latach 2006 i 2007). Udział podróży organizowanych samodzielnie w województwie warmińsko-mazurskim kształtował się w latach 2006 i 2007 na poziomie 86-85%, a udział podróży organizowanych przez inne instytucje wzrósł z 9% do 12%. Tym samym udział podróży organizowanych przez biura w globalnej liczbie krajowych podróży długookresowych do miejscowości województwa warmińsko-mazurskiego zmniejszył się z 5% do 3%.

Tab. 16. Liczba krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu w latach 2006-2007 według sposobu organizacji podróży (oszacowanie w tys.)

Sposób organizacji wyjazdu	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko -mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Samodzielnie	540	435	770	1 092	376	344	234	480	1 032	1 020	2 952	3 371
Inna instytucja*	48	65	297	130	24	-	60	108	108	144	537	447
Biuro podróży	12	-	33	78	-	56	6	12	60	36	111	182
Łącznie województwo	600	500	1 100	1 300	400	400	300	600	1 200	1 200	3 600	4 000

* Np. zakład pracy, szkoła.
Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Najczęściej wykorzystywanym miejscem noclegów podczas podróży długookresowych do miejscowości regionu były mieszkania krewnych i znajomych. Udział podróży, podczas których korzystano z tego typu zakwaterowania, wśród wszystkich podróży w regionie wynosił w latach 2006 i 2007 odpowiednio 38% i 41%. Liczba podróży, podczas których turyści nocowali u krewnych i znajomych, wzrosła o niemal 300 tys. (22%). Drugim najczęściej wykorzystywanym rodzajem bazy były turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania. Służyły jako miejsca noclegów podczas 36% (2006 r.) i 33% (2007 r.) krajowych podróży długookresowych do miejscowości w regionie. Liczba podróży, podczas których turyści korzystali z tego typu bazy, była praktycznie taka sama w 2006 i 2007 roku, a spadek ich udziału był pochodną wzrostu globalnej liczby podróży do regionu. Trzecim najczęściej wskazywanym miejscem noclegów podczas krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu były obiekty indywidualnego zakwaterowania. Udział podróży, podczas których korzystano z tego typu bazy, spadł w latach 2006-2007 z 16% do 13%, a w wartościach bezwzględnych ten segment zmniejszył się z 585 do 527 tys. (o 10%). Domki letniskowe były miejscem noclegów podczas 3% (2006 r.) i 4% (2007 r.) krajowych podróży długookresowych w regionie.

Tab. 17. Liczba krajowych podróży długookresowych do miejscowości regionu w latach 2006-2007 według rodzajów zakwaterowania (oszacowanie w tys.)

Rodzaj zakwaterowania	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Świętokrzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Mieszkanie u krewnych i znajomych	390	260	286	390	204	208	177	366	300	432	1 357	1 656
Obiekty zbiorowego zakwaterowania	174	75	550	585	76	92	84	156	420	408	1 304	1 316
Obiekty indywidualnego zakwaterowania	-	75	231	208	84	76	30	48	240	120	585	527
Domek letniskowy na działce	24	45	11	13	16	12	9	-	60	84	120	154
Inne	12	45	22	104	20	12	-	30	180	156	234	347
Łącznie województwo	600	500	1 100	1 300	400	400	300	600	1 200	1 200	3 600	4 000

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Celem podróży, podczas których turyści nocowali w mieszkaniach rodziny i znajomych, były najczęściej miejscowości w województwach: warmińsko-mazurskim (w 2007 r. 26% przyjazdów wiążących się z wykorzystaniem tego rodzaju bazy miało za cel warmińsko-mazurskie), podkarpackim (24%) i świętokrzyskim (22%). Udział dwóch pozostałych województw regionu (lubelskiego i podlaskiego) w długookresowych podróżach z noclegami u krewnych i znajomych wyniósł w 2007 roku odpowiednio 16% i 13%. Wśród podróży, podczas których korzystano z obiektów zbiorowego zakwaterowania, najwyższy był w 2007 roku udział wyjazdów do miejscowości województw podkarpackiego (44%) oraz warmińsko-mazurskiego (31%), a znacznie niższy – do świętokrzyskiego (12%), podlaskiego (7%) i lubelskiego (6%). Z bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania korzystano najczęściej podróżując do miejscowości województwa podkarpackiego (były one celem 39% podróży, podczas których turyści korzystali z tego typu bazy) i warmińsko-mazurskiego (23%); rzadziej natomiast wiązało się z wyjazdami do lubelskiego i podlaskiego (udziały tych województw w takich podróżach wyniosły w 2007 r. po 14%) oraz świętokrzyskiego (9%). Celem ponad połowy podróży, podczas których turyści korzystali z noclegów w domkach letniskowych, było w 2007 roku województwo warmińsko-mazurskie. Stosunkowo duży udział w tym segmencie miało w 2007 roku lubelskie (29%), gdy udział pozostałych województw był niewielki (podkarpackie i podlaskie były łącznie celem 16% podróży, podczas których korzystano z noclegów w domkach letniskowych) lub wręcz znikomy (świętokrzyskie).

Jeżeli chodzi o województwo lubelskie, to zarówno w 2006, jak i w 2007 roku w przyjazdach do miejscowości tego województwa dominowały podróże połączone z noclegami u krewnych i znajomych (odpowiednio 65% i 52% wszystkich podróży długookresowych). W 2006 roku stosunkowo wysoki był udział segmentu podróży, z wykorzystaniem noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania (29%), a w 2007 – zarówno tego segmentu (15% przyjazdów do województwa), jak i segmentu podróży, podczas których korzystano z obiektów indywidualnego zakwaterowania (również 15%). Warto też zwrócić uwagę, że udział podróży wiążących się z noclegami w domkach letniskowych wśród wszystkich podróży do miejscowości województwa lubelskiego był na

tle regionu ponadprzeciętny i wyniósł w latach 2006 i 2007 odpowiednio 4% i 9%. Na tle pozostałych województw podkarpackie wyróżniało się w latach 2006 i 2007 wysokim udziałem podróży z wykorzystaniem obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania (odpowiednio 50% i 45%). Drugim najczęściej wskazywanym miejscem noclegów były mieszkania krewnych i znajomych (26% w 2006 i 30% w 2007 r.), trzecim zaś – obiekty indywidualnego zakwaterowania (odpowiednio 21% i 16%). Jeżeli chodzi o województwo podlaskie, to w latach 2006 i 2007 największy segment podróży długookresowych stanowiły te połączone z noclegami w mieszkaniach krewnych i znajomych (odpowiednio 51% i 52%). W 2006 roku drugim najczęściej wskazywanym miejscem noclegu były obiekty indywidualnego zakwaterowania (podczas 21% podróży długookresowych do miejscowości w województwie), a trzecim – obiekty zbiorowego zakwaterowania (19%). W 2007 roku sytuacja była odwrotna: udział podróży z wykorzystaniem obiektów zbiorowego zakwaterowania wzrósł w województwie podlaskim do 23%, udział zaś podróży z wykorzystaniem obiektów indywidualnego zakwaterowania spadł do 19%. Podobnie jak w lubelskim i podlaskim, również w świętokrzyskim dominowały podróże związane z noclegami u krewnych i znajomych. Ich udział w globalnej liczbie krajowych podróży długookresowych do miejscowości województwa świętokrzyskiego kształtował się w latach 2006-2007 na poziomie 59-61%. Drugim najczęściej wykorzystywanym miejscem noclegów w tym województwie były obiekty zbiorowego zakwaterowania: udział podróży z wykorzystaniem tego typu bazy wyniósł w 2006 roku 28%, a w 2007 – 26%. Indywidualna baza noclegowa była wykorzystywana podczas 10% (2006 r.) i 8% (2007 r.) krajowych podróży długookresowych do miejscowości województwa. Struktura przyjazdów ze względu na wykorzystywany rodzaj zakwaterowania była najbardziej zbliżona do struktury w całym regionie. Obiekty noclegowe zbiorowego zakwaterowania były wykorzystywane podczas 35% (2006 r.) i 34% (2007 r.) podróży do miejscowości położonych na terenie województwa (dla całego regionu udziały wynosiły 36% i 33%), mieszkania krewnych i znajomych – podczas 25% i 36% podróży, a obiekty indywidualnego zakwaterowania – przy 20% podróży w 2006 i 10% w 2007 roku. W województwie warmińsko-mazurskim zwracają uwagę dość wysokie odsetki korzystających z noclegów w domkach letniskowych (były one wykorzystywane przy 5% krajowych podróży długookresowych w 2006 r. i 7% w 2007 r.) oraz z innej bazy (odpowiednio 15% i 13%).

W latach 2006 i 2007 aż 55% i 58% krajowych podróży długookresowych do miejscowości położonych w regionie odbywano w sezonie letnim. Struktura przyjazdów w pozostałych porach roku była różna w poszczególnych latach. W 2006 roku drugą (po lecie) porą roku, w której wystąpiła koncentracja liczby przyjazdów do miejscowości regionu, była zima (18% przyjazdów), a w 2007 roku wiosna (17%). Na trzecim i czwartym miejscu w strukturze przyjazdów do regionu uplasowały się w 2006 roku: jesień (15%) i wiosna (11%), a w 2007 zima (13%) i jesień (12%).

Tab.18. Liczba krajowych podróży długookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 według pór roku (oszacowanie w tys.)

Sezon	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko -mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Lato	264	240	506	650	228	212	135	390	852	840	1 985	2 332
Wiosna	96	110	154	195	24	52	30	102	108	216	412	675
Zima	120	105	253	234	96	60	75	60	120	60	664	519
Jesień	120	45	187	221	52	76	60	48	120	84	539	474
Łącznie województwo	600	500	1 100	1 300	400	400	300	600	1 200	1 200	3 600	4 000

Wiosna: marzec, kwiecień, maj; lato: czerwiec, lipiec, sierpień; jesień: wrzesień, październik, listopad; zima: grudzień, styczeń, luty.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

W 2007 roku celem 36% krajowych podróży długookresowych w sezonie letnim były miejscowości położone na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Drugim najczęściej odwiedzanym w lecie województwem było podkarpackie (28% przyjazdów w sezonie letnim), a następnie: świętokrzyskie (17%), lubelskie (10%) i podlaskie (9%). Inaczej wyglądała sytuacja w sezonie zimowym: wtedy najczęściej odwiedzanym województwem było podkarpackie (45% przyjazdów do miejscowości w regionie), a następnie lubelskie (20%). Łączny udział województw: podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego w zimowych przyjazdach do miejscowości położonych w regionie wyniósł 35%. Miejscowości województwa podkarpackiego były też w 2007 roku najczęściej odwiedzane w sezonie jesiennym (47% przyjazdów o tej porze roku), a leżące w warmińsko-mazurskim – na wiosnę (32% przyjazdów „wiosennych" do miejscowości w regionie), choć w tym przypadku różnica między warmińsko-mazurskim a drugim najczęściej odwiedzanym na wiosnę województwem: podkarpackim, była niewielka (udział podkarpackiego w przyjazdach do regionu w sezonie wiosennym wyniósł 29%).

W latach 2006 i 2007 największa koncentracja przyjazdów we wszystkich analizowanych województwach była w lecie. W zależności od województwa i roku, udział przyjazdów w sezonie letnim kształtował się na poziomie od 44% (lubelskie, 2006) do 71% (warmińsko-mazurskie, 2006). Warmińsko-mazurskie jest zresztą wśród analizowanej piątki województwem o największej sezonowości przyjazdów. W świętokrzyskim zwraca uwagę wzrost udziału przyjazdów w miesiącach letnich w 2007 roku. W 2006 udział przyjazdów w sezonie letnim wśród wszystkich krajowych podróży długookresowych do miejscowości położonych na terenie województwa wyniósł 45%, a rok później – 65% i odbył się przede wszystkim kosztem udziału przyjazdów w sezonie zimowym (spadek z 25% do 10%) i jesiennym (z 20% do 8%).

2.2.2. Podróże krótkookresowe turystów krajowych do województw wschodnich i ich struktura

W latach 2006-2007 liczba krajowych podróży krótkookresowych[37] do miejscowości położonych na terenie województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego nieznacznie spadła (o 2%, z 5,0 do 4,9 mln). Równocześnie zmiany zachodzące w poszczególnych województwach w zakresie liczby podróży krótkookresowych miały zróżnicowany charakter. Wzrosty odnotowano przy podróżach krótkookresowych do miejscowości w województwach: podlaskim (o 30%; z 1,0 do 1,3 mln) i warmińsko-mazurskim (o 33%, z 0,9 do 1,2 mln), spadki natomiast w województwach: lubelskim (o 33%, z 1,5 do 1,0 mln), świętokrzyskim (o 17%, z 0,6 do 0,5 mln) i podkarpackim (o 10%, z 1,0 do 0,9 mln).

Tab.19. Liczba krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości regionu w latach 2006-2007 (w mln)

Województwo	2006	2007
Lubelskie	1,5	1,0
Podkarpackie	1,0	0,9
Podlaskie	1,0	1,3
Świętokrzyskie	0,6	0,5
Warmińsko-mazurskie	0,9	1,2
Łącznie region	5,0	4,9

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Zarówno w 2006, jak i w 2007 roku dominujące znaczenie wśród głównych motywów krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości położonych w regionie miały odwiedziny u krewnych i znajomych. Udział podróży związanych z tym celem kształtował się w 2006 roku na poziomie 60%, a w 2007 spadł do 51%. Liczba podróży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych do miejscowości położonych w regionie zmniejszyła się niemal o 0,5 mln (17%). Drugim najczęściej wskazywanym motywem podejmowania krótkich podróży do miejscowości regionu było zwiedzanie i wypoczynek (tzw. typowa turystyka). Udział podróży związanych z tym celem wzrósł w latach 2006-2007 z 26% do 33%. W wartościach bezwzględnych liczba krótkich podróży związanych ze zwiedzaniem i wypoczynkiem wzrosła w latach 2006-2007 o ponad 300 tys. Udział podróży służbowych w globalnej liczbie krótkich podróży do miejscowości położonych w regionie kształtował się w latach 2006 i 2007 na poziomie 7-8%, a w wartościach bezwzględnych wzrósł z 339 do 376 tys. (o 11%). Przyjazdy związane z innymi niż wymienione celami stanowiły w 2006 roku 7%, a w 2007 roku 9% wszystkich podróży krótkookresowych do miejscowości w regionie.

Najczęściej celem krótkich podróży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych było w 2007 roku województwo podlaskie (udział podróży w tym województwie wśród wszystkich krótkich podróży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych wynosił 31%), a następnie lubelskie (26%) i warmińsko-mazurskie (22%). Udział podróży do miejscowości w województwach podkarpackim i świętokrzyskim wśród wszystkich podroży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych wyniósł łącznie 20%. Najwięcej przyjazdów związanych z tzw. typową turystyką odbyto w 2007 roku do miejscowości w województwie podkarpackim (36% wszystkich podróży w tym celu) oraz warmińsko-

[37] Podróż krótkookresowa jest to podróż obejmująca od 1 do 3 noclegów (a więc 2 do 4 dni).

mazurskim (24%). Trzecim najczęściej odwiedzanym województwem w ramach krótkich podróży w celach typowo turystycznych było w 2007 roku podlaskie (19%). Lubelskie i świętokrzyskie miały mniejsze znacznie jako cele krótkich podróży związanych ze zwiedzaniem i wypoczynkiem (w 2007 r. udziały na poziomie 14% i 7%). W 2007 roku podczas krótkich podróży służbowych najczęściej odwiedzane były miejscowości w województwie podlaskim (podczas 38% podróży) i warmińsko-mazurskim (35%), rzadziej natomiast w podkarpackim, świętokrzyskim i lubelskim (łącznie były one celem 27% podróży służbowych).

Tab. 20. Liczba krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 według celów pobytu (oszacowanie w tys.)

Cele wyjazdu	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie - region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Odwiedziny u krewnych, znajomych	1 215	660	470	243	680	780	282	260	342	552	2 989	2 495
Zwiedzanie, wypoczynek	135	220	360	576	270	312	234	120	306	384	1 305	1 612
Służbowy	30	30	50	36	10	143	60	35	189	132	339	376
Inny	120	90	120	45	40	65	24	85	63	132	367	417
Łącznie województwo	1 500	1 000	1 000	900	1 000	1 300	600	500	900	1 200	5 000	4 900

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Struktura krajowych podróży krótkookresowych do poszczególnych województw ze względu na główny cel podróży była zróżnicowana w poszczególnych województwach i latach. Choć zarówno w 2006, jak i w 2007 roku odwiedziny u krewnych i znajomych były dominującym celem podróży do miejscowości położonych w województwie lubelskim, to udział podróży w tym celu wśród wszystkich podróży krótkookresowych spadł z 81% w 2006 roku do 66% w 2007. Spadek udziału podróży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych łączył się ze wzrostem udziału przyjazdów w celach typowo turystycznych (z 9% do 22%). Udział podróży służbowych w przyjazdach do miejscowości położonych w województwie lubelskim był niewielki (odpowiednio 2% i 3% w poszczególnych latach), a zarazem niższy od średniej dla całego regionu (która kształtowała się na poziomie 7-8%). Ciekawa była sytuacja w latach 2006-2007 w województwie podkarpackim. Udział podróży związanych z odwiedzinami u krewnych i znajomych wśród wszystkich podróży krótkookresowych do miejscowości w tym województwie spadł z 47% w 2006 do 27% w 2007 roku, a udział podróży w tzw. celach typowo turystycznych wzrósł z 36% do 64%. Tym samym podkarpackie stało się jedynym województwem regionu, w którym dominowały przyjazdy w celach typowo turystycznych. Podobnie jak w województwie lubelskim, w podlaskim w latach 2006 i 2007 największe znacznie miały przyjazdy związane z odwiedzinami u krewnych i znajomych. Udział tego typu podróży w globalnej liczbie krótkich podróży do miejscowości województwa wynosił w latach 2006 i 2007 odpowiednio 68% i 60%. Udział podróży związanych ze zwiedzaniem i wypoczynkiem w krótkookresowym ruchu przyjazdowym do województwa podlaskiego spadł w latach 2006-2007 z 27% do 24%, a podróży służbowych znacząco wzrósł: z 1% do 11%. Struktura krótkich podróży do województwa świętokrzyskiego przedstawiała się w 2006 roku następująco: odwiedziny u krewnych i znajomych – 47%, zwiedzanie, wypoczynek – 39%, sprawy służbowe – 10%, inne cele – 4%. W 2007 roku wśród krótkich podróży w województwie świętokrzyskim wzrósł udział podróży związanych z odwiedzinami

u krewnych i znajomych (do 52%) oraz z tzw. innymi celami (do 17%), spadł natomiast udział podróży w celach typowo turystycznych (do 24%) i służbowych (do 7%). Również w województwie warmińsko-mazurskim najczęściej wskazywanym motywem krótkich podróży były odwiedziny u krewnych i znajomych (38% w 2006 i 46% w 2007 r.), choć różnica udziałów tego i drugiego najczęściej wskazywanego celu podróży: zwiedzania i wypoczynku (odpowiednio 34% i 32% krótkich podróży do miejscowości w województwie), była mniejsza niż w pozostałych województwach. Województwo warmińsko-mazurskie wyróżniało się też bardzo wysokim udziałem podróży służbowych (21% w 2006 i 11% w 2007 r.) na tle pozostałych województw regionu.

W latach 2006 i 2007 wśród krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości położonych w regionie przeważały podróże organizowane samodzielnie. Ich udział wśród wszystkich krótkich podróży wyniósł 92% w 2006 i 93% w 2007 roku. Udział podróży organizowanych przez biura podróży lub inne instytucje (np. zakłady pracy czy szkoły) wyniósł odpowiednio 8% i 7%.

Tab. 21. Liczba krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 według sposobu organizacji podróży (oszacowanie w tys.)

	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmiń-sko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Samodzielnie	1 470	980	870	792	950	1 209	504	465	810	1104	4 604	4 550
Biuro podróży lub inna instytucja*	30	20	130	108	50	91	96	35	90	96	396	350
Łącznie województwo	1 500	1 000	1 000	900	1 000	1 300	600	500	900	1200	5 000	4 900

* Np. zakład pracy, szkoła.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

W 2007 roku podczas krótkich podróży organizowanych przez biura lub inne instytucje turyści częściej odwiedzali miejscowości w województwach: podkarpackim (były celem 31% krótkich podróży zorganizowanych), warmińsko-mazurskim (27%) i podlaskim (26%), rzadziej natomiast – w świętokrzyskim (10%) i lubelskim (6%).

Jeżeli chodzi o strukturę przyjazdów do poszczególnych województw ze względu na sposób organizacji podróży, to zarówno w 2006 jak i w 2007 roku ponadprzeciętnym udziałem podróży zorganizowanych przez biura lub inne instytucje wyróżniało się podkarpackie. Udział krótkich podróży zorganizowanych wśród wszystkich podróży krótkookresowych, których celem były miejscowości w województwie podkarpackim, wynosił w latach 2006 i 2007 odpowiednio 13% i 12%. Również województwo świętokrzyskie charakteryzowało się w 2006 roku ponadprzeciętnym udziałem podróży zorganizowanych (16% wszystkich podróży krótkookresowych do miejscowości w tym województwie), ale w 2007 roku udział tego typu podróży w tym województwie był taki sam jak średnia dla regionu (7%). Znacznie niższy od średniej dla regionu był natomiast w latach 2006 i 2007 udział podróży zorganizowanych w przyjazdach do miejscowości województwa lubelskiego (zarówno w 2006, jak i w 2007 r. wyniósł on 2%, ta sama zaś wartość dla regionu – 8% w 2006 i 7% w 2007 r.).

Podobnie jak przy podróżach długookresowych, w latach 2006 i 2007 podczas krótkich podróży do miejscowości regionu turyści krajowi najczęściej nocowali w mieszkaniach krewnych i znajomych. Udział podróży, podczas których korzystano z tego rodzaju zakwaterowania, wśród wszystkich krótkich podróży w regionie wyniósł w 2006 roku 63%, a rok później 60%. Liczba podróży, podczas których turyści nocowali w mieszkania

krewnych i znajomych spadła o niemal 200 tys. (6%). Drugim najczęściej wykorzystywanym rodzajem bazy noclegowej podczas krótkich podróży w regionie były w latach 2006 i 2007 obiekty zbiorowego zakwaterowania. Ten rodzaj bazy wykorzystywano podczas 23% podróży do regionu w 2006 roku i 25% w 2007. Znacznie niższy był udział podróży krótkookresowych, podczas których turyści nocowali w obiektach indywidualnego zakwaterowania (6% w 2006 r. i 7% w 2007) oraz w domkach letniskowych (5% i 4%).

Tab. 22. Liczba krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 według rodzajów zakwaterowania (oszacowanie w tys.)

Rodzaj zakwatero-wania	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Mieszkanie u krewnych i znajomych	1 200	770	480	243	750	949	318	335	405	660	3 153	2 957
Obiekty zbiorowego zakwaterowania	195	130	350	333	100	247	150	120	378	372	1 173	1 202
Obiekty indywidualnego zakwaterowania	30	10	160	153	10	52	42	35	54	72	296	322
Domek letniskowy na działce	-	70	-	45	130	39	90	10	45	24	265	188
Inne	75	20	10	126	10	13	-	-	18	72	113	231
Łącznie województwo	1 500	1 000	1 000	900	1 000	1 300	600	500	900	1 200	5 000	4 900

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Jeżeli chodzi o krótkie podróże, podczas których turyści nocowali w mieszkaniach krewnych i znajomych, to ich celem w 2007 roku były najczęściej miejscowości województwa podlaskiego (32%), a następnie: lubelskiego (26%) i świętokrzyskiego (11%). Celem podróży, podczas których turyści korzystali z obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania, najczęściej były miejscowości w województwie warmińsko-mazurskim (31%), a potem w podkarpackim (28%) i podlaskim (21%). Niemal połowa podróży związanych z tego typu noclegami miała za cel miejscowości województwa podkarpackiego, a 22% – warmińsko-mazurskiego. Celem podróży, podczas których turyści korzystali z noclegów w domkach letniskowych, były najczęściej miejscowości w lubelskim (cel 37% podróży z wykorzystaniem bazy tego typu), podkarpackim (24%) i podlaskim (21%).

Jeżeli chodzi o strukturę podróży do poszczególnych województw ze względu na rodzaj zakwaterowania, to województwo lubelskie charakteryzowało się ponadprzeciętnym udziałem podróży, podczas których turyści nocowali w mieszkaniach krewnych i znajomych (80% w 2006 i 77% w 2007 r.). Obiekty noclegowe zbiorowego zakwaterowania były wykorzystywane podczas 13% krótkich podróży do miejscowości na terenie województwa. Podkarpackie było w 2007 roku jedynym spośród analizowanej piątki województwem, w którym udział podróży z wykorzystaniem obiektów zbiorowego zakwaterowania (37% podróży w województwie) przewyższał udział podróży z noclegami w mieszkaniach krewnych i znajomych (27%). Należy to wiązać z bardzo wysokim (64%) udziałem podróży w celach typowo turystycznych wśród krótkich podróży do miejscowości położonych w województwie. Podlaskie charakteryzowało się w latach 2006 i 2007 ponadprzeciętnym udziałem podróży, podczas których turyści nocowali u krewnych i znajomych (odpowiednio

75% i 73%, gdy średnia dla całego regionu wyniosła 63% i 60%). W krótkich podróżach do województwa świętokrzyskiego dominujący udział miał segment podróży wiążących się z noclegami w mieszkaniach krewnych i znajomych (53% w 2006 i 55% w 2007 r.). Dość wysoki był również udział podróży z noclegami w obiektach zbiorowego zakwaterowania (25% i 24%). Województwo warmińsko-mazurskie charakteryzowało się w latach 2006 i 2007 ponadprzeciętnym udziałem podróży z wykorzystaniem obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania (42% w 2006 r. i 31% w 2007 r., gdy te same wartości dla regionu wynosiły 23% i 25%), co należy wiązać z dość wysokim udziałem przyjazdów w celach typowo turystycznych do miejscowości w województwie.

Krajowe przyjazdy krótkookresowe do miejscowości w regionie charakteryzowały się, zwłaszcza w porównaniu z podróżami długookresowymi, niezbyt wysoką sezonowością. W latach 2006 i 2007 odpowiednio 36% i 37% krótkich podróży do miejscowości położonych w regionie odbyto w sezonie letnim. Udział podróży w pozostałych porach roku kształtował się w granicach od 19% (wiosna 2006 i 2007) do 24% (jesień 2007, zima 2006).

Tab. 23. Liczba krajowych podróży krótkookresowych do miejscowości w regionie w latach 2006-2007 w poszczególnych porach roku (oszacowanie w tys.)

Pora roku	Lubelskie		Podkar-packie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie region	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Lato	600	480	290	351	370	403	174	220	378	372	1 812	1826
Jesień	360	260	250	117	210	299	78	155	171	324	1 069	1155
Zima	360	190	320	189	250	221	150	60	108	336	1 188	996
Wiosna	180	70	140	243	170	377	198	65	243	168	931	923
Łącznie województwo	1 500	1 000	1 000	900	1 000	1 300	600	500	900	1 200	5 000	4 900

Wiosna: marzec, kwiecień, maj; lato: czerwiec, lipiec, sierpień; jesień: wrzesień, październik, listopad; zima: grudzień, styczeń, luty.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Sezonowa struktura przyjazdów do województw była różna w poszczególnych latach. O ile w 2007 roku najwięcej (od 31% do 48%) krótkich podróży do miejscowości w każdym z analizowanych województw odbyto w lecie, o tyle rok wcześniej podróże w sezonie letnim dominowały tylko w lubelskim (40%), podlaskim (37%) i warmińsko-mazurskim (42%), a w podkarpackim i świętokrzyskim najwięcej było podróży w sezonie zimowym i wiosennym.

2.3. Ruch turystyczny rejestrowany w bazie zbiorowego zakwaterowania

Charakterystykę ruchu turystycznego w makroregionie Polska Wschodnia i poszczególnych województwach w latach 2006-2007 oparto na danych Głównego Urzędu Statystycznego dotyczących wykorzystania turystycznej bazy zbiorowego zakwaterowania. Analizowano dwa podstawowe wskaźniki statystyczne, a mianowicie liczbę turystów korzystających z noclegów i liczbę udzielonych noclegów. Na tej podstawie określono także długość pobytu turystów na tym obszarze. Analiza obejmuje dane w przyjętym okresie w układzie miesięcznym i rocznym. Pod względem przestrzennym dane odnoszą się do całego obszaru Polski Wschodniej, poszczególnych województw oraz powiatów. Charakterystyka odnosi się do ruchu turystycznego krajowego i zagranicznego rejestrowanego w tej bazie.

2.3.1. Turyści krajowi

2.3.1.1. Korzystający z noclegów

Pod względem liczby korzystających z noclegów, w omawianych dwóch latach znacznie większy ruch turystyczny ogółem, a więc turystów krajowych i zagranicznych, zanotowano w 2007 roku, kiedy to z bazy zbiorowego zakwaterowania w całym makroregionie skorzystało 2,9 mln osób. Rok wcześniej ruch turystyczny był mniejszy o prawie 250 tys. osób. Podobne zjawisko zanotowano w poszczególnych regionach (tab. 24, rys. 5).

Tab. 24. Liczba turystów korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006 i 2007 w układzie miesięcznym w tys.

Woj.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Razem
2006													
WM	34,1	36,4	37,0	49,0	75,5	96,0	133,9	123,0	81,3	58,3	48,2	46,2	818,7
PL	19,4	22,8	26,3	27,5	39,5	45,9	53,1	50,0	37,0	33,2	26,9	22,5	403,9
LU	27,9	28,9	40,1	41,2	51,7	58,8	67,6	65,7	53,9	55,2	40,4	33,1	564,5
ŚW	16,8	16,4	21,9	24,6	38,0	40,0	29,9	32,1	35,9	35,2	24,3	19,6	334,6
PK	29,6	30,7	34,9	37,0	53,3	60,4	67,0	69,3	61,3	51,8	37,1	32,1	564,4
Razem	127,8	135,1	160,1	179,3	258,0	301,1	351,5	340,0	269,4	233,6	176,9	153,5	2686,1
2007													
WM	45,0	41,6	50,7	57,0	81,5	105,7	125,4	119,9	85,3	62,9	50,8	43,2	869,0
PL	23,0	22,9	30,4	31,5	46,0	55,4	58,1	56,9	43,2	38,6	33,6	24,7	464,2
LU	31,5	32,7	45,7	47,0	60,0	65,3	66,8	69,3	57,5	59,1	45,3	35,5	615,8
ŚW	22,1	21,3	27,1	29,0	45,0	45,9	35,5	39,0	42,5	38,1	26,9	19,3	391,6
PK	30,9	34,4	35,3	38,0	61,6	63,8	69,5	73,9	59,2	53,4	39,1	33,5	592,6
Razem	152,6	153,0	189,1	202,5	294,1	336,0	355,4	358,9	287,6	252,0	195,8	156,3	2933,3

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

W obydwu latach najwięcej turystów skorzystało z noclegów w województwie warmińsko-mazurskim: 818,7 tys. w 2006 i 869,0 tys. w 2007 roku. Najmniej turystów przebywało w tej bazie w województwie świętokrzyskim: odpowiednio 334,6 tys. i 391,6 tys. Największy wzrost wykorzystania bazy zbiorowego zakwaterowania zanotowano w podlaskim (ponad 60 tys. osób).

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 5. Liczba turystów ogółem korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007.

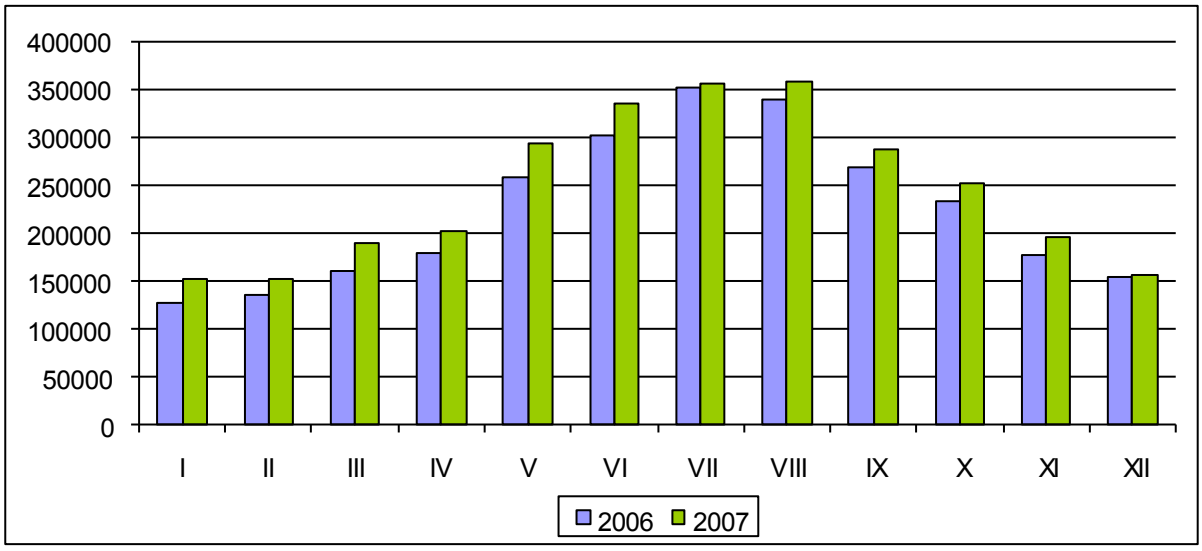

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 6. Liczba turystów ogółem korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym.

Pod względem sezonowości (tab. 24, rys. 6, 7 i 8), w obydwu analizowanych latach bardzo wyraźnie widać dominację miesięcy letnich: czerwca, lipca i sierpnia. Ale maksymalne wartości tego wskaźnika w poszczególnych województwach przedstawiają się różnie. W województwach strefy pojeziernej (warmińsko-mazurskim i podlaskim) w obydwu latach najwyższe wartości notowano w lipcu, w lubelskim – w lipcu (2006 r.) i sierpniu (2007 r.), w świętokrzyskim zaś w czerwcu, a w podkarpackim w sierpniu (w obydwu latach).

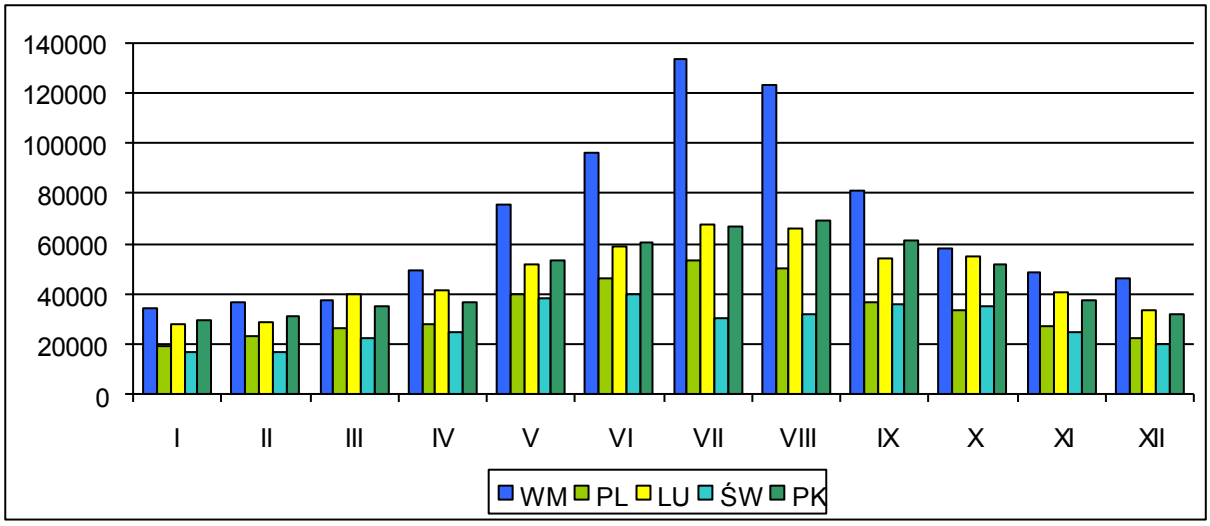

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 7. Liczba turystów korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2006 roku w układzie miesięcznym.

Szczególnie wyraźną dominację wykorzystania bazy zbiorowego zakwaterowania w miesiącach letnich widać w regionie warmińsko-mazurskim. W województwie tym w lipcu i sierpniu turystów korzystających z bazy noclegowej jest prawie czterokrotnie (w 2006 r.) i trzykrotnie (w 2007) więcej niż w miesiącach, w których występują minimalne wartości tego wskaźnika (styczeń i luty).

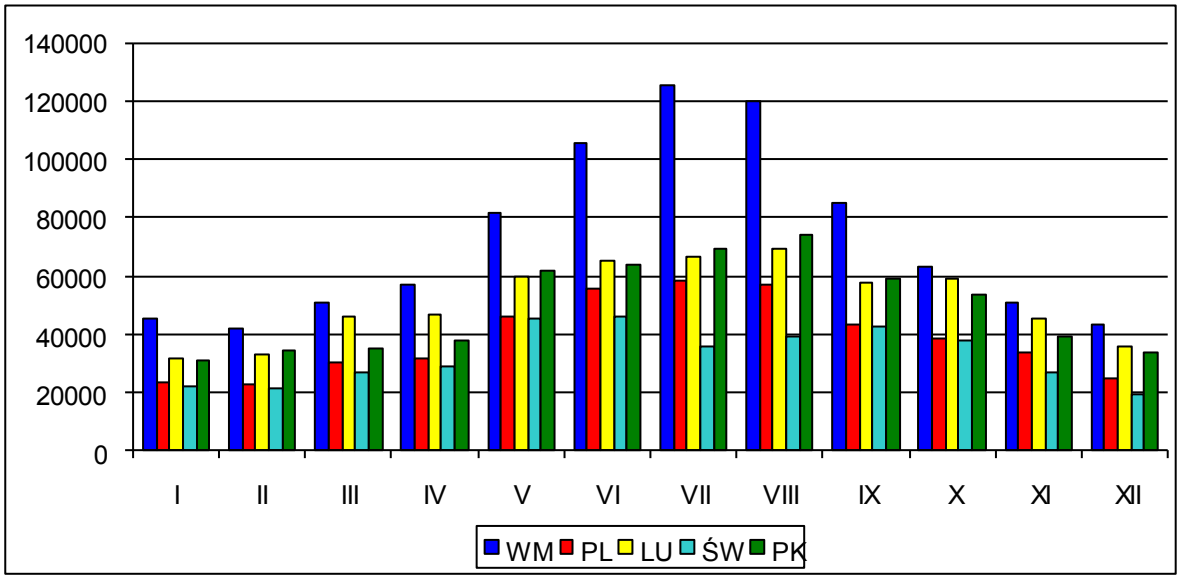

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 8. Liczba turystów korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku w układzie miesięcznym.

Najmniej turystów korzystających z noclegów notuje się w miesiącach zimowych: styczniu, lutym i grudniu. W porównaniu do czerwca, lipca i sierpnia ruch turystyczny w tych miesiącach jest dwu-, czterokrotnie mniejszy.

Przy analizie wskaźnika sezonowości ruchu turystycznego (rys. 6, 7 i 8) wyraźnie widać dominację w makroregionie Polski Wschodniej województwa warmińsko-

mazurskiego. Jest to szczególnie widoczne w miesiącach wiosenno-letnich; od maja do września. Na przykład ruch turystyczny w tym województwie w maju i wrześniu jest znacznie wyższy niż w miesiącach o najwyższej jego wartości w pozostałych województwach.

Rozmieszczenie przestrzenne analizowanego wskaźnika obrazują dane w układzie powiatowym dla roku 2007 (tab. 25, załączniki). W makroregionie Polski Wschodniej najwięcej korzystających z noclegów zanotowano w powiecie mrągowskim (woj. warmińsko-mazurskie). W 2007 roku w powiecie tym z bazy zbiorowego zakwaterowania skorzystało 196,9 tys. osób. W województwach podlaskim i lubelskim najwyższe wartości tego wskaźnika zanotowano w stolicach województw: Białymstoku (158,0 tys.) i Lublinie (177,4 tys.). W świętokrzyskim i podkarpackim najwięcej korzystających z bazy noclegowej było w powiatach kieleckim (109,8 tys.) i leskim (128,0 tys.).

Tab. 25. Liczba turystów korzystających z noclegów, liczba udzielonych noclegów oraz długość pobytu turystów w bazie zbiorowego zakwaterowania w powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku

Województwo/powiat	Korzystający	Udzielone noclegi	Długość pobytu
WOJ. WARM.-MAZURSKIE	**869005**	**2407709**	**2,8**
Powiat bartoszycki	5606	9298	1,7
Powiat braniewski	13529	35364	2,6
Powiat działdowski	9432	53246	5,6
Powiat elbląski	14175	28221	2,0
Powiat ełcki	25095	67730	2,7
Powiat giżycki	96787	240698	2,5
Powiat iławski	20615	67059	3,3
Powiat kętrzyński	20769	37315	1,8
Powiat lidzbarski	7763	20149	2,6
Powiat mrągowski	196928	485093	2,5
Powiat nidzicki	6824	15367	2,3
Powiat nowomiejski	566	1203	2,1
Powiat olecki	12971	30183	2,3
Powiat olsztyński	86554	333729	3,9
Powiat ostródzki	95409	236451	2,5
Powiat piski	32271	104978	3,3
Powiat szczycieński	19279	89530	4,6
Powiat gołdapski	10998	148973	13,5
Powiat węgorzewski	17141	69826	4,1
Powiat m. Elbląg	48258	82318	1,7
Powiat m. Olsztyn	128035	250978	2,0
WOJ. PODLASKIE	**464249**	**942813**	**2,0**
Powiat augustowski	80738	254895	3,2
Powiat białostocki	58826	76726	1,3
Powiat bielski	7142	12470	1,7
Powiat grajewski	10894	36968	3,4
Powiat hajnowski	38180	72971	1,9
Powiat kolneński	3987	5652	1,4
Powiat łomżyński	20320	30700	1,5
Powiat moniecki	4727	12282	2,6
Powiat sejneński	10165	24849	2,4
Powiat siemiatycki	3989	9538	2,4
Powiat sokólski	5001	23414	4,7
Powiat suwalski	16203	47149	2,9

Województwo/powiat	Korzystający	Udzielone noclegi	Długość pobytu
Powiat wysokomazowiecki	2104	3982	1,9
Powiat zambrowski	579	1110	1,9
Powiat m. Białystok	158038	256441	1,6
Powiat m. Łomża	10554	19604	1,9
Powiat m. Suwałki	32802	54062	1,6
WOJ. LUBELSKIE	**615782**	**1410282**	**2,3**
Powiat bialski	32934	53290	1,6
Powiat biłgorajski	8838	13810	1,6
Powiat chełmski	6067	8202	1,4
Powiat hrubieszowski	3862	5090	1,3
Powiat janowski	20660	59526	2,9
Powiat krasnostawski	10619	14708	1,4
Powiat kraśnicki	4254	4899	1,2
Powiat lubartowski	11337	45361	4,0
Powiat lubelski	6876	9513	1,4
Powiat łęczyński	1588	8718	5,5
Powiat łukowski	12339	22317	1,8
Powiat opolski	7051	10182	1,4
Powiat parczewski	4535	16031	3,5
Powiat puławski	130474	370155	2,8
Powiat radzyński	5129	6223	1,2
Powiat rycki	-	-	-
Powiat świdnicki	5378	8243	1,5
Powiat tomaszowski	15323	45720	3,0
Powiat włodawski	21181	116619	5,5
Powiat zamojski	32531	100428	3,1
Powiat m. Biała Podlaska	24309	56056	2,3
Powiat m. Chełm	27773	54472	2,0
Powiat m. Lublin	177402	309994	1,7
Powiat m. Zamość	45362	70725	1,6
WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIE	**391615**	**1119254**	**2,9**
Powiat buski	42328	466881	11,0
Powiat jędrzejowski	10814	30086	2,8
Powiat kazimierski	3769	4094	1,1
Powiat kielecki	109822	199551	1,8
Powiat konecki	15514	63158	4,1
Powiat opatowski	3576	4634	1,3
Powiat ostrowiecki	26148	45516	1,7
Powiat pińczowski	4205	12108	2,9
Powiat sandomierski	22940	33241	1,4
Powiat skarżyski	10824	22487	2,1
Powiat starachowicki	22977	41760	1,8
Powiat staszowski	21824	37818	1,7
Powiat włoszczowski	486	1016	2,1
Powiat m. Kielce	96388	156904	1,6
WOJ. PODKARPACKIE	**592621**	**1814199**	**3,1**
Powiat bieszczadzki	39302	116754	3,0
Powiat brzozowski	3680	14566	4,0
Powiat dębicki	17377	84549	4,9
Powiat jarosławski	18617	51345	2,8
Powiat jasielski	3646	7558	2,1

Województwo/powiat	Korzystający	Udzielone noclegi	Długość pobytu
Powiat kolbuszowski	2675	7140	2.7
Powiat krośnieński	31877	261385	8,2
Powiat leżajski	5248	9491	1,8
Powiat lubaczowski	10368	84453	8,1
Powiat łańcucki	14832	23321	1,6
Powiat mielecki	16000	30567	1,9
Powiat niżański	7830	14109	1,8
Powiat przemyski	22334	33071	1,5
Powiat przeworski	4930	8102	1,6
Powiat ropczycko-sędziszowski	11507	17513	1,5
Powiat rzeszowski	30864	70015	2,3
Powiat sanocki	30432	51656	1,7
Powiat stalowowolski	18956	60847	3,2
Powiat strzyżowski	6003	11699	1,9
Powiat tarnobrzeski	12117	17263	1,4
Powiat leski	127996	566360	4,4
Powiat m. Krosno	9859	10892	1,1
Powiat m. Przemyśl	43951	71079	1,6
Powiat m. Rzeszów	88409	168057	1,9
Powiat m. Tarnobrzeg	13811	22407	1,6

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

W rozmieszczeniu przestrzennym osób korzystających z noclegów według powiatów w poszczególnych województwach wyraźnie rysują się rejony największej koncentracji ruchu turystycznego. W województwie warmińsko-mazurskim jest to jego centralna część, a mianowicie powiaty: ostródzki, olsztyński z Olsztynem, mrągowski i giżycki. W powiatach tych korzystało z bazy w 2007 roku 603,7 tys. osób, prawie 70% ruchu w tym regionie. Wykorzystanie bazy w 2007 roku przez ponad 20 tys. osób zanotowano ponadto w powiatach: ełckim, iławskim, kętrzyńskim i piskim i m. Elbląg.

W województwie podlaskim rejon o największym wykorzystaniu bazy noclegowej zbiorowego zakwaterowania tworzą powiaty położone w części wschodniej, a mianowicie: suwalski z powiatem grodzkim Suwałki, augustowski, białostocki z Białymstokiem oraz hajnowski. W rejonie tym zanotowano w 2007 roku 384,7 tys. korzystających z noclegów, co stanowi 83% ruchu w regionie białostockim. Dość znacznych rozmiarów ruch turystyczny wystąpił także w powiecie łomżyńskim.

W województwie lubelskim nie rysuje się wyraźnie jeden zwarty rejon o najwyższych wartościach omawianego wskaźnika. Można wydzielić trzy takie rejony, a mianowicie:

- północny, który tworzą powiaty: grodzki Biała Podlaska i bialski,
- centralny, obejmujący miasto Lublin oraz powiaty ziemskie: lubelski, puławski i włodawski,
- południowy, tworzony przez powiaty ziemskie janowski i zamojski oraz miasto Zamość.

W tych trzech rejonach w 2007 roku z noclegów skorzystało w sumie 485 tys. turystów, co stanowiło 79% ruchu turystycznego w regionie lubelskim. Dosyć wysokie wykorzystanie bazy noclegowej zanotowano także w rejonie Chełma (powiat grodzki i powiat ziemski), które w 2007 roku wynosiło około 34 tys. osób.

Rejon o największej koncentracji ruchu turystycznego w województwie świętokrzyskim tworzą trzy powiaty: kielecki, m. Kielce i buski. Na obszarze tych powiatów w 2007 roku z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania skorzystało łącznie ponad 63%

gości. Spore wykorzystanie tej bazy (przez ponad 20 tys. turystów) zanotowano także w powiatach: ostrowieckim, sandomierskim, starachowickim i staszowskim.

W województwie podkarpackim rejonem o najwyższych wartościach omawianego wskaźnika są Bieszczady, zwłaszcza powiaty leski i bieszczadzki. W tym rejonie w 2007 roku z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania skorzystało w sumie 167,3 tys. osób. Znaczne było także wykorzystanie tej bazy w największych miastach województwa, a mianowicie Rzeszowie i Przemyślu. Było to odpowiednio 88,4 tys. i 44,0 tys. osób. Wykorzystanie bazy w 2007 roku przez ponad 20 tys. osób zanotowano także w powiatach: krośnieńskim, przemyskim, rzeszowskim i sanockim.

2.3.1.2. Udzielone noclegi

Przy analizie liczby udzielonych noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania na obszarze Polski Wschodniej (tab. 26, rys. 9) widać podobną sytuację, jak przy liczbie korzystających z noclegów, a mianowicie z omawianych lat 2006 i 2007 więcej noclegów udzielono w 2007 roku. Było to odpowiednio 6838,3 tys. i 7694,3 tys. noclegów. Widać, więc, że różnica jest dość znaczna: 856,0 tys. noclegów.

Tab. 26. Liczba noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym (w tys.)

Woj.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Razem
2006													
WM	82,7	78,4	82,4	112,8	179,6	259,4	526,9	447,4	197,2	131,7	93,6	87,4	2279,7
PL	39,0	42,8	47,9	50,9	74,1	95,2	150,5	129,2	72,6	55,1	45,0	39,5	841,7
LU	57,8	60,0	74,4	79,6	99,8	121,0	229,2	203,0	109,0	101,5	81,2	70,0	1286,6
ŚW	30,3	28,9	37,6	39,9	70,5	74,8	77,9	110,5	99,7	96,9	75,7	58,2	800,9
PK	88,5	88,4	86,5	95,5	138,2	168,3	246,0	230,7	163,3	133,6	100,7	89,8	1629,4
Razem	298,2	298,5	328,9	378,6	562,2	718,8	1230,5	1120,7	641,8	518,8	396,3	344,9	6838,3
2007													
WM	87,3	93,9	102,0	128,1	203,6	284,4	514,0	448,1	207,5	147,9	101,4	89,6	2407,7
PL	43,2	43,0	52,0	54,6	88,4	111,5	152,2	144,3	83,6	66,8	59,7	43,4	942,8
LU	63,2	67,1	90,3	90,5	118,4	139,0	232,6	223,2	116,6	110,1	86,9	72,4	1410,3
ŚW	66,8	71,2	79,7	80,4	113,0	110,3	123,6	129,9	109,6	96,4	78,3	60,0	1119,3
PK	83,8	106,4	99,0	116,7	173,1	195,0	253,2	259,0	174,3	145,9	111,3	96,5	1814,2
Razem	344,3	381,7	423,1	470,3	696,5	840,2	1275,6	1204,4	691,6	567,1	437,6	361,8	7694,3

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Oceniając liczbę noclegów w poszczególnych województwach można zauważyć, że w obydwu latach najwięcej udzielono ich w warmińsko-mazurskim, najmniej zaś w świętokrzyskim (2006 r.) i podlaskim (2007 r.). Różnice wartości tego wskaźnika między wymienionymi województwami są bardzo duże: wynoszą odpowiednio 1478,8 tys. i 1464,9 tys. noclegów.

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 9. Liczba noclegów ogółem w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007.

W każdym z analizowanych regionów w 2007 roku udzielono więcej noclegów niż w 2006. Największa różnica na korzyść roku 2007 występuje w województwie świętokrzyskim: 318,4 tys. noclegów. Ich liczba znacznie wzrosła także w podkarpackim. Różnica wynosi 184,4 tys. Najmniej liczba noclegów wzrosła w województwie podlaskim: tylko o 101,1 tys.

Jeśli chodzi o sezonowość udzielonych noclegów (tab. 26, rys. 10, 11 i 12), podobnie jak przy liczbie korzystających, widać wyraźną przewagę wartości w sezonie letnim (lipiec, sierpień) nad pozostałymi miesiącami. Różnice są bardzo duże, wahają się od około 400 tys. do ponad 900 tys. noclegów.

Przy analizie występowania maksymalnych miesięcznych wartości tego wskaźnika widać znaczne różnice w poszczególnych województwach (tab. 26, rys. 11 i 12). Należy jednak podkreślić, że wartości te występują tylko w lipcu i sierpniu. W województwach warmińsko-mazurskim, podlaskim i lubelskim w obydwu latach najwyższe wartości notowano w lipcu, w świętokrzyskim w sierpniu, w podkarpackim zaś w lipcu (2006 r.) i sierpniu (2007 r.). W porównaniu do liczby korzystających z noclegów, pełna zbieżność stanów maksymalnych występuje tylko w warmińsko-mazurskim i podlaskim; w pozostałych regionach miesiące z najwyższymi wartościami wskaźników nie pokrywają się.

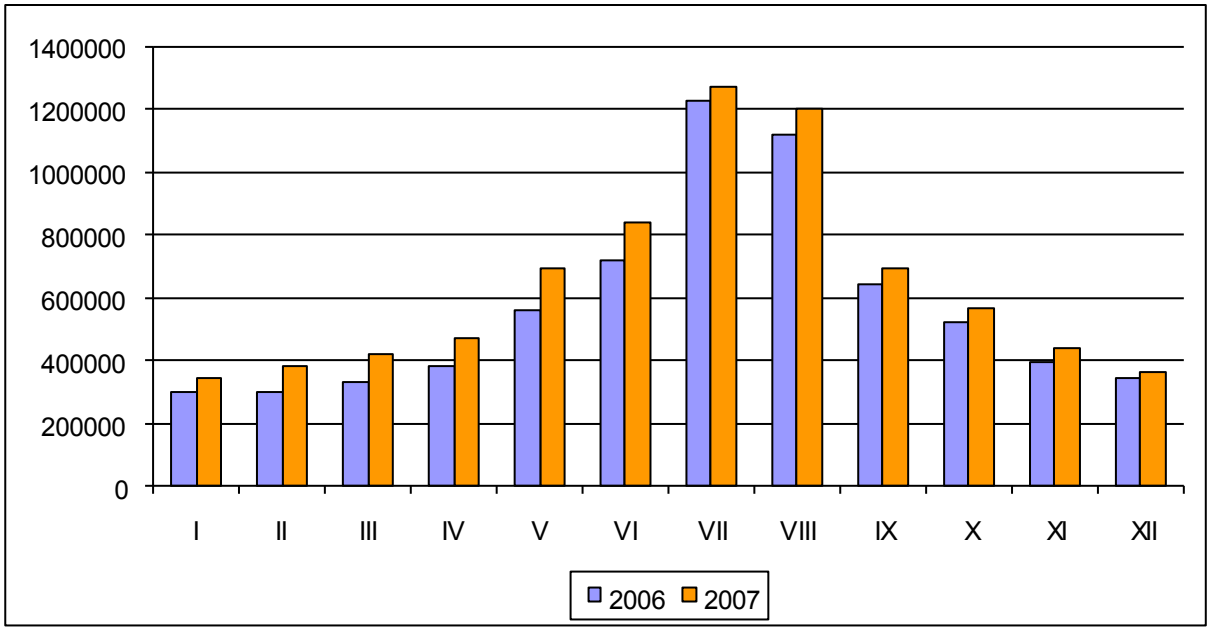

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 10. Liczba noclegów ogółem w bazie zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym.

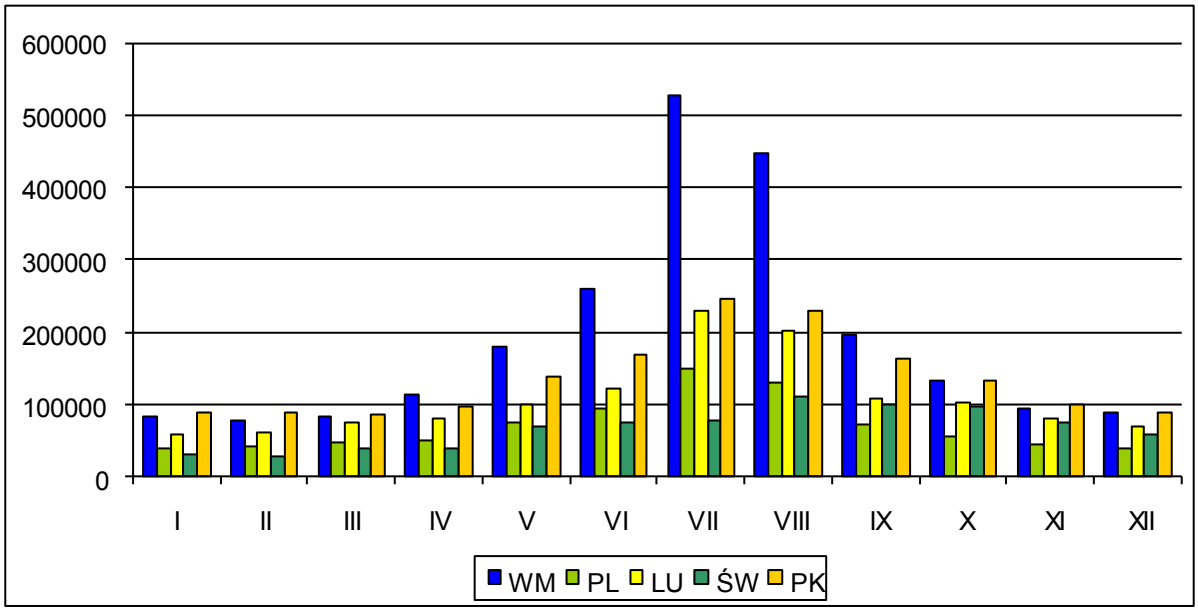

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 11. Liczba noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2006 roku w układzie miesięcznym.

Podobnie jak w przypadku korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania na obszarze Polski Wschodniej, tak i w liczbie noclegów udzielonych w miesiącach od maja do września widać wyraźną dominację regionu warmińsko-mazurskiego. W województwie tym w lipcu liczba udzielonych noclegów była około siedmiokrotnie (2006 r.) i sześciokrotnie (2007 r.) wyższa niż w miesiącach, w których występują minimalne wartości tego wskaźnika (styczeń i luty).

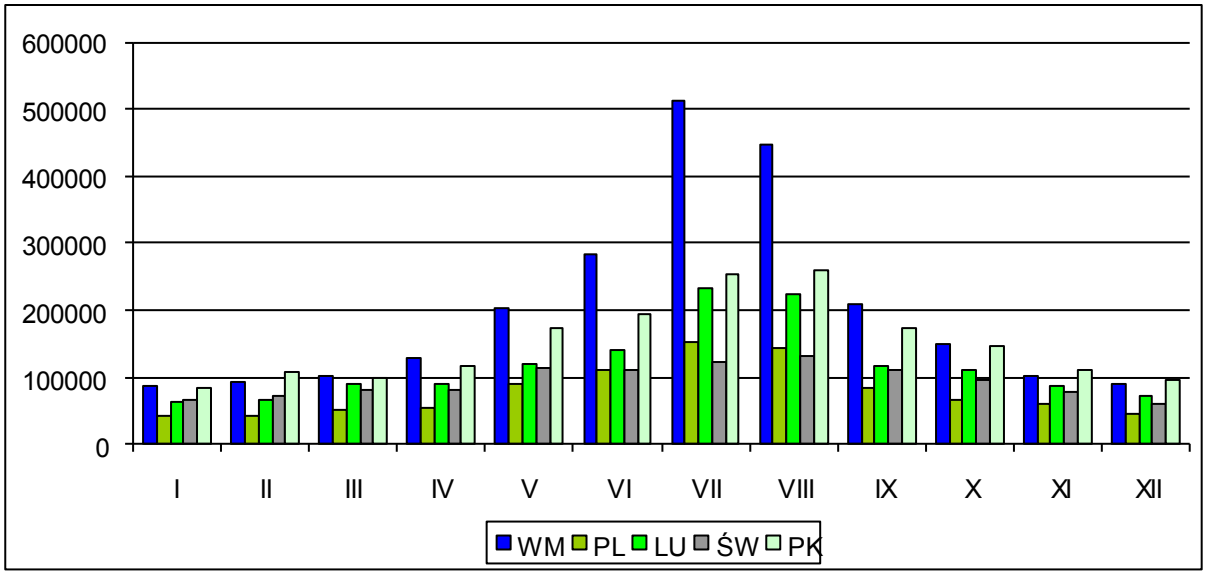

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 12. Liczba noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku w układzie miesięcznym.

W pozostałych województwach makroregionu Polski Wschodniej najmniej noclegów udzielono w miesiącach zimowych: styczniu, lutym i grudniu, oraz w marcu. W porównaniu do lipca i sierpnia liczba noclegów w tych miesiącach jest dwu-, trzy- i czterokrotnie mniejsza.

Liczbę noclegów w makroregionie Polski Wschodniej w układzie powiatowym dla roku 2007 przedstawiono w tabeli 25 i w załącznikach 7-12. W całym makroregionie najwięcej noclegów udzielono w powiecie leskim (podkarpackie): 566,4 tys. Nieco mniej, bo 485,1 tys., udzielono w powiecie mrągowskim (warmińsko-mazurskie) oraz buskim – 466,9 tys. (świętokrzyskie). W województwie podlaskim najwyższe wartości tego wskaźnika zanotowano w stolicy województwa Białymstoku (256,4 tys. noclegów) i w powiecie augustowskim (254,9 tys.). W regionie lubelskim najwięcej noclegów udzielono w powiecie puławskim (370,2 tys.) i w Lublinie (310,0 tys.).

Analiza rozmieszczenia przestrzennego liczby udzielonych noclegów według powiatów w poszczególnych województwach pozwoliła na dokonanie pewnej weryfikacji zarysowanych rejonów największej koncentracji ruchu turystycznego, określonych na podstawie liczby korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania.

W województwie warmińsko-mazurskim, podobnie jak w przypadku korzystających z noclegów, są to powiaty w jego centralnej części: ostródzki, olsztyński z Olsztynem, mrągowski i giżycki. W powiatach tych w 2007 roku udzielono 1547 tys. noclegów, co stanowi ponad 64% wszystkich noclegów udzielonych w tym regionie. Jest to mniejszy odsetek (o 6%) niż liczby korzystających z noclegów. W 2007 roku znaczną liczbę noclegów (ponad 100 tys.) udzielono jeszcze tylko w dwóch powiatach: gołdapskim (149 tys.) i piskim (105 tys.). Z grupy powiatów, w których zanotowano znaczną liczbę korzystających z noclegów (ponad 20 tys. osób), tylko w powiecie piskim liczba udzielonych noclegów potwierdza, że jest to obszar, gdzie turystyka pełni ważną funkcję. W powiecie gołdapskim, gdzie w 2007 roku było tylko 11,0 tys. korzystających z noclegów, duża liczba udzielonych noclegów świadczy o ofercie turystycznej nastawionej na długi pobyt turystów na tym obszarze i o tym, że ta oferta jest chętnie nabywana przez klientów.

W województwie podlaskim powiaty, w których występuje największa liczba udzielonych noclegów, całkowicie pokrywają się z rejonem o największym wykorzystaniu

bazy zbiorowego zakwaterowania. Rejon ten tworzą powiaty położone w części wschodniej województwa (suwalski z m. Suwałki, augustowski, białostocki z Białymstokiem oraz hajnowski). W 2007 roku w rejonie tym udzielono ponad 762 tys. noclegów, co stanowi 81% łącznej liczby noclegów w regionie białostockim. Jest to podobny odsetek jak liczby korzystających z noclegów.

Liczby udzielonych noclegów w powiatach województwa lubelskiego pokazują, że można tam wydzielić trzy rejony: północny, centralny i południowy, w których skupia się największy ruch turystyczny. W tych trzech rejonach w 2007 roku udzielono w sumie 1146 tys. noclegów, co stanowi ponad 81% ruchu turystycznego (określonego przez ten wskaźnik) w regionie lubelskim.

Liczby noclegów udzielonych w województwie świętokrzyskim potwierdzają, że rejonem największej koncentracji ruchu turystycznego są trzy powiaty: kielecki, m. Kielce i buski. W 2007 roku w tym rejonie udzielono łącznie ponad 823 tys. noclegów, co stanowi ponad 73% ruchu turystycznego mierzonego tym wskaźnikiem. W porównaniu do liczby korzystających z noclegów jest to o ponad 10% więcej.

W województwie podkarpackim rejonem o najwyższych wartościach omawianego wskaźnika są trzy powiaty: leski, krośnieński i bieszczadzki. Dla porównania z liczbą korzystających z noclegów do rejonu tego włączono powiat krośnieński, w którym zanotowano 261,4 tys. noclegów. Łącznie w tym rejonie w 2007 roku udzielono ponad 944 tys. noclegów, co stanowi 52% ich liczby w regionie.

2.3.1.3. Długość pobytu turystów

Długość pobytu turystów w województwach Polski Wschodniej według powiatów określono na podstawie porównania liczby udzielonych noclegów z liczbą korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w 2007 roku (tab. 25). Średnia długość pobytu turystów w poszczególnych województwach waha się od 2,0 dni w województwie podlaskim do 3,1 w podkarpackim. Nie są to więc zbyt duże różnice.

Najdłużej turyści przebywają na terenie powiatów: gołdapskiego (warmińsko-mazurskie) – 13,5 dnia, buskiego (świętokrzyskie) – 11,0, krośnieńskiego i lubaczowskiego (podkarpackie) odpowiednio – 8,2 i 8,1 dnia.

W poszczególnych powiatach województwa warmińsko-mazurskiego długość pobytu wynosi najczęściej od 2 do 3 dni. Taką długość pobytu notuje się w 11 powiatach. Pobyt trwający do 2 dni występuje w 3 powiatach, podobnie w przedziale 3-4 dni. Pobyt powyżej 4 dni cechuje 4 powiaty.

W województwie podlaskim turyści przebywają średnio od 1,4 dnia w powiecie kolneńskim do 4,7 dnia w sokólskim. W 10 powiatach tego regionu turyści przebywają poniżej 2 dni, w 4 powiatach w przedziale 2-3 dni, w 2 powiatach w przedziale 3-4 dni i w jednym – powyżej 4 dni.

W województwie lubelskim, podobnie jak w podlaskim, zdecydowanie przeważa liczba powiatów, w których turyści zatrzymują się tylko do 2 dni. Takich powiatów jest 11. Przez 2-3 dni przyjezdni przebywają w 5 powiatach, a 3-4 dni w 3 powiatach. Najdłuższe pobyty w tym regionie (ponad 4 dni) występują w dwóch powiatach: łęczyńskim i włodawskim. Średni pobyt w obydwu powiatach wynosi 5,5 dnia.

W województwie świętokrzyskim na 14 powiatów aż w 8 turyści przebywają średnio poniżej 2 dni. W 4 powiatach pobyt trwa 2-3 dni, w 2 zaś powyżej 4 dni – w tym w powiecie buskim 11 dni, co wiąże się głównie z pobytami zdrowotnymi w uzdrowiskach Busko-Zdrój i Solec-Zdrój.

W województwie podkarpackim widać podobną sytuację jak w poprzednich trzech regionach. Zdecydowanie przeważają powiaty, w których pobyty trwają poniżej 2 dni. W tym

województwie jest 14 takich powiatów. W 5 powiatach przyjezdni zatrzymują się na 2-3 dni, w 2 powiatach na 3-4 dni i w 4 na okres powyżej 4 dni.

Reasumując, należy stwierdzić, że w makroregionie Polski Wschodniej przyjezdni zatrzymują się najczęściej na 1-2 noclegi. Na 100 powiatów, w 48 goście przebywają średnio poniżej 2 dni. W 29 powiatach długość pobytu turystów wynosi 2-3 dni, w 10 powiatach 3-4 dni, w 13 zaś powiatach jest to pobyt dłuższy, powyżej 4 dni. Należy też zauważyć, że na 14 powiatów grodzkich w 11 turyści zatrzymują się na krótko, do 2 dni, w 3 zaś powiatach goszczą 2-3 dni. Najdłużej przyjezdni zatrzymują się w Białej Podlaskiej (2,3 dnia).

2.3.2. Turyści zagraniczni

2.3.2.1. Korzystający z noclegów

Ruch turystyczny cudzoziemców na terenie Polski Wschodniej w ogólnej liczbie korzystających z noclegów stanowił 17,3% w 2006 roku i 15,9% w 2007. Dość znaczne różnice w odsetkach tego ruchu występują między poszczególnymi województwami. Największy udział turystów zagranicznych cechuje województwo warmińsko-mazurskie. W 2006 roku wynosił on 22,8%, a w roku 2007 był nieco mniejszy (20,8%). Najmniejszy odsetek turystów z zagranicy w ruchu ogółem notowany był w województwie świętokrzyskim. W 2006 roku wynosił 7,4%, w 2007 zaś zwiększył się do 7,7%. Niski był odsetek przyjezdnych cudzoziemców w podkarpackim. W 2006 roku tylko 11,4%, rok później – 11,2%. W województwach podlaskim i lubelskim odsetek turystów zagranicznych wynosił odpowiednio 22,0% i 17,7% w 2006 roku oraz 19,6% i 15,8% w 2007.

Tab. 27. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym (w tys.)

Woj.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Razem
2006													
WM	6,6	4,5	6,3	8,8	18,4	24,5	32,9	32,4	18,8	14,6	10,5	8,2	186,5
PL	4,0	3,9	7,1	6,3	7,8	9,4	13,3	12,5	7,0	7,0	5,8	5,1	89,0
LU	4,3	3,9	10,6	9,2	6,9	8,9	10,4	11,6	8,7	12,2	7,7	5,4	99,7
ŚW	1,0	1,1	3,4	1,7	2,3	2,1	2,5	2,6	2,6	2,9	1,6	1,1	24,9
PK	4,0	3,6	5,9	4,7	5,4	6,4	6,6	7,0	6,2	6,0	4,7	3,6	64,1
Razem	19,8	16,9	33,4	30,6	40,8	51,2	65,8	66,1	43,3	42,7	30,2	23,3	464,2
2007													
WM	9,9	6,5	10,7	9,3	16,0	25,9	31,3	28,5	19,3	10,4	7,5	5,6	180,9
PL	4,7	3,9	8,0	5,9	8,1	11,0	14,3	12,0	8,0	6,0	5,0	4,3	91,0
LU	4,2	4,7	12,4	9,1	7,9	7,7	10,0	11,9	7,4	10,2	7,5	4,4	97,5
ŚW	1,4	1,1	2,6	2,0	2,8	2,4	3,2	3,3	3,9	4,7	1,8	1,1	30,3
PK	3,8	3,6	5,1	5,9	6,2	6,4	7,0	6,8	6,0	6,3	5,0	4,1	66,2
Razem	24,1	19,9	38,9	32,1	40,9	53,4	65,8	62,5	44,5	37,6	26,7	19,5	465,9

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

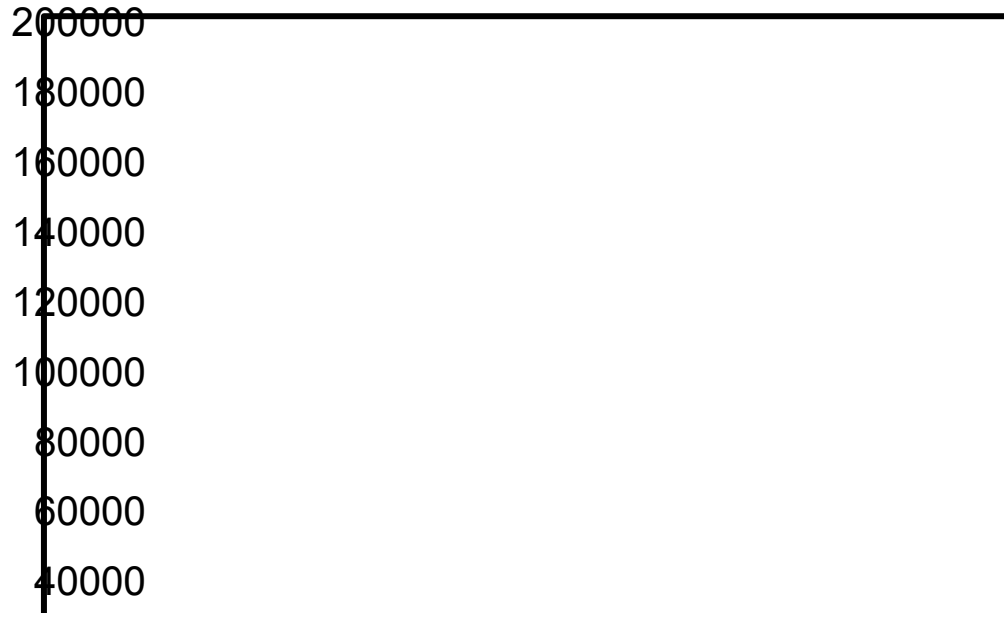

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 13. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007.

W analizowanych dwóch latach liczba turystów zagranicznych korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania była podobna: wynosiła 464,2 tys. osób w 2006 roku i 465,9 tys. w 2007. Niewielkie różnice występują również w poszczególnych regionach (tab. 27, rys. 13). W obydwu latach najwięcej turystów zagranicznych skorzystało z noclegów w województwie warmińsko-mazurskim: 186,5 tys. w roku 2006 i 180,9 tys. w 2007. Najmniej cudzoziemców przebywało w tej bazie w województwie świętokrzyskim: odpowiednio 24,9 tys. i 30,3 tys. osób.

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 14. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym.

Przy analizie liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegów w makroregionie pod względem sezonowości (tab. 27, rys. 14, 15 i 16) w obydwu latach wyraźnie widać dominację miesięcy letnich: czerwca, lipca i sierpnia. Maksymalna miesięczna wartość tego wskaźnika w 2006 roku wystąpiła w sierpniu, a w 2007 roku w lipcu. W poszczególnych województwach maksymalne wartości wyglądają różnie. W warmińsko-mazurskim i podlaskim w obydwu latach, a w podkarpackim w 2007 roku najwyższe wartości zanotowano w lipcu. W lubelskim w 2006 roku i w świętokrzyskim w obydwu latach najwięcej turystów z zagranicy skorzystało z noclegów dopiero w październiku. W regionie lubelskim w 2007 roku najwięcej cudzoziemców skorzystało z noclegów we wrześniu, a w regionie podkarpackim w 2006 roku w sierpniu (tab. 27).

W obydwu latach szczególnie wyraźną dominację w wykorzystaniu bazy zbiorowego zakwaterowania przez cudzoziemców w miesiącach od maja do września widać w regionie warmińsko-mazurskim. Przewaga ta odnosi się zarówno do pozostałych miesięcy w tym województwie, jak też do innych regionów. W pozostałych województwach nie widać tak wyraźnej różnicy między poszczególnymi miesiącami (rys. 15 i 16).

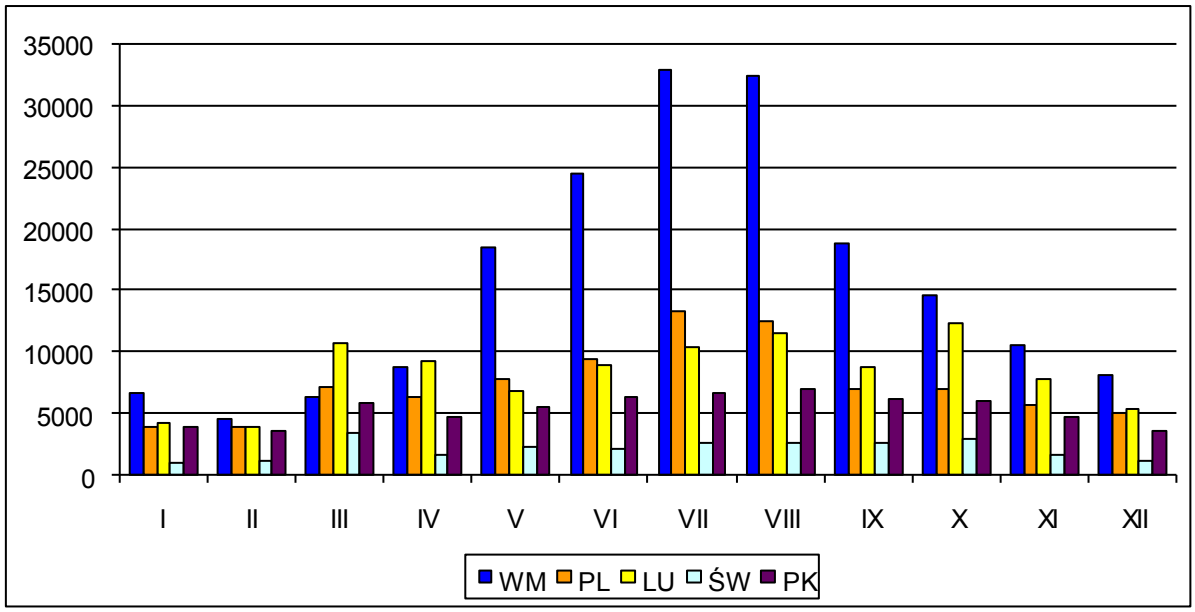

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 15. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2006 roku w układzie miesięcznym.

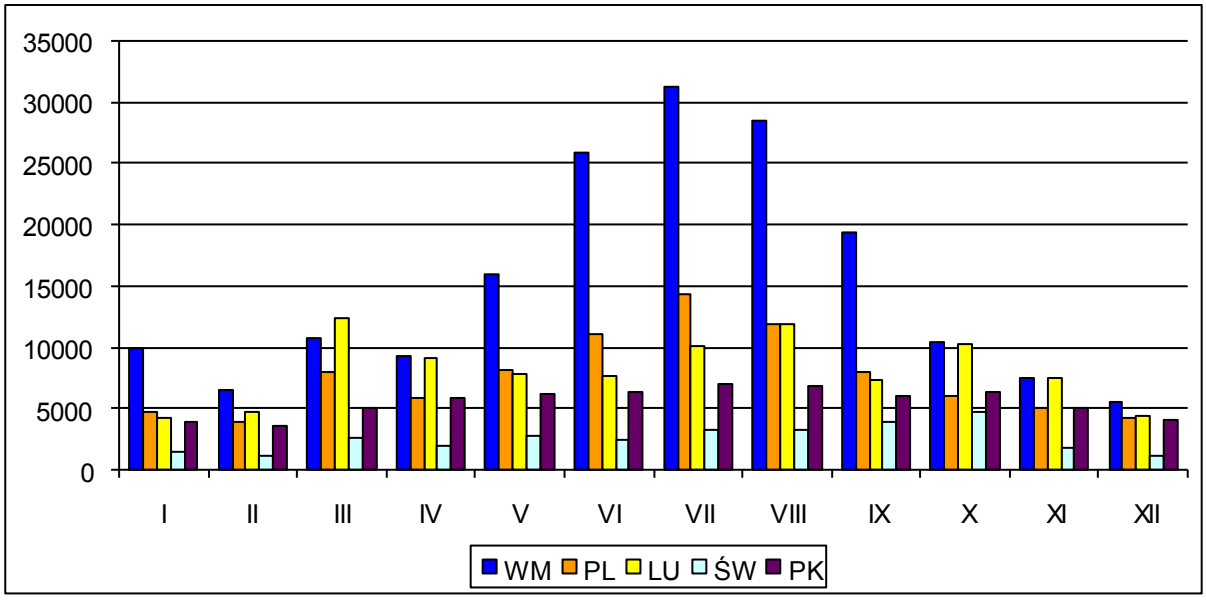

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 16. Liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku w układzie miesięcznym.

Najmniej turystów zagranicznych korzystających z noclegów notuje się w miesiącach zimowych: styczniu, lutym i grudniu. W porównaniu do miesięcy, w których zanotowano najwyższe wartości tego wskaźnika, ruch turystyczny jest wtedy dwu-, trzy-, cztero- a nawet siedmiokrotnie (w woj. warmińsko-mazurskim) mniejszy.

2.3.2.2. Udzielone noclegi

Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania na obszarze Polski Wschodniej (tab. 28, rys. 17) w omawianych latach 2006 i 2007 wynosiła odpowiednio 955,2 tys. i 1017,1 tys. noclegów. Tak więc o 61,9 tys. noclegów więcej udzielono w 2007 roku.

Tab. 28. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym (w tys.)

Woj.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Razem
2006													
WM	17,0	11,1	14,9	22,5	45,6	68,3	86,7	86,8	51,5	39,3	18,7	15,6	478,1
PL	6,9	6,2	10,2	9,6	12,2	14,5	19,1	17,2	9,8	10,0	8,6	8,0	132,3
LU	7,0	6,1	14,2	13,0	11,3	14,8	18,3	18,5	14,9	16,2	11,7	8,6	154,6
ŚW	2,5	2,2	5,8	3,2	5,2	4,7	5,8	6,9	7,5	6,4	3,8	3,0	57,0
PK	7,7	7,2	10,3	9,2	10,9	15,1	15,1	13,7	11,9	12,4	11,2	8,7	133,1
Razem	41,1	32,9	55,3	57,4	85,2	117,4	145,0	143,1	95,5	84,3	53,9	44,0	955,2
2007													
WM	20,0	12,3	19,3	22,3	40,1	68,9	84,6	73,5	53,6	35,1	15,2	13,0	457,9
PL	7,4	5,6	10,5	9,1	14,5	16,8	21,1	16,8	11,6	9,2	7,1	6,2	135,9
LU	6,8	7,4	18,1	13,2	13,5	13,0	20,2	19,9	12,1	15,5	11,7	7,2	158,6
ŚW	3,8	2,9	5,0	5,5	7,8	6,3	8,8	8,1	9,5	7,9	4,3	3,1	73,0
PK	9,6	8,8	11,5	22,0	22,6	25,9	20,1	15,1	15,1	18,5	14,1	8,5	191,7
Razem	47,5	36,9	64,5	72,1	98,6	130,9	154,8	133,4	101,9	86,3	52,3	37,8	1017,1

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 17. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2006-2007.

Oceniając liczbę noclegów cudzoziemców w poszczególnych województwach można zauważyć, że w obydwu latach najwięcej udzielono ich w województwie warmińsko-mazurskim, najmniej zaś w świętokrzyskim. W regionie warmińsko-mazurskim więcej noclegów udzielono w 2006 roku, w pozostałych zaś województwach przeciwnie, w roku 2007. Widać też duże różnice w wartościach tego wskaźnika między województwem warmińsko-mazurskim a pozostałymi regionami. Udzielono w nim 2-8-krotnie więcej noclegów cudzoziemcom niż w pozostałych województwach.

Rys. 18. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w latach 2006-2007 w układzie miesięcznym.

Biorąc pod uwagę sezonowość noclegów udzielonych turystom zagranicznym (tab. 28, rys. 18, 19 i 20), podobnie jak poprzednio widać bardzo wyraźną przewagę wartości w miesiącach letnich (czerwiec, lipiec, sierpień) nad tym wskaźnikiem w pozostałych miesiącach. Różnice są dość znaczne i wahają się od około 20 tys. do ponad 110 tys. noclegów.

Najwięcej noclegów turystom zagranicznym w poszczególnych regionach udzielano od czerwca do września. Najczęściej maksymalne wartości tego wskaźnika pojawiały się w lipcu i we wrześniu. Tylko w województwie podlaskim najwięcej noclegów udzielono w obydwu latach w lipcu, w warmińsko-mazurskim zaś w sierpniu (2006 r.) i lipcu (2007 r.), w lubelskim we wrześniu (2006) i lipcu (2007), w świętokrzyskim w obydwu latach we wrześniu oraz w podkarpackim w lipcu (2006) i czerwcu (2007). W porównaniu do liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegów, pełną zbieżność w występowaniu maksimów miesięcznych odnotowuje się jedynie w województwie podlaskim (w obydwu latach) i warmińsko-mazurskim (w 2007 r.). W pozostałych regionach miesiące z najwyższymi wartościami wskaźników nie pokrywają się.

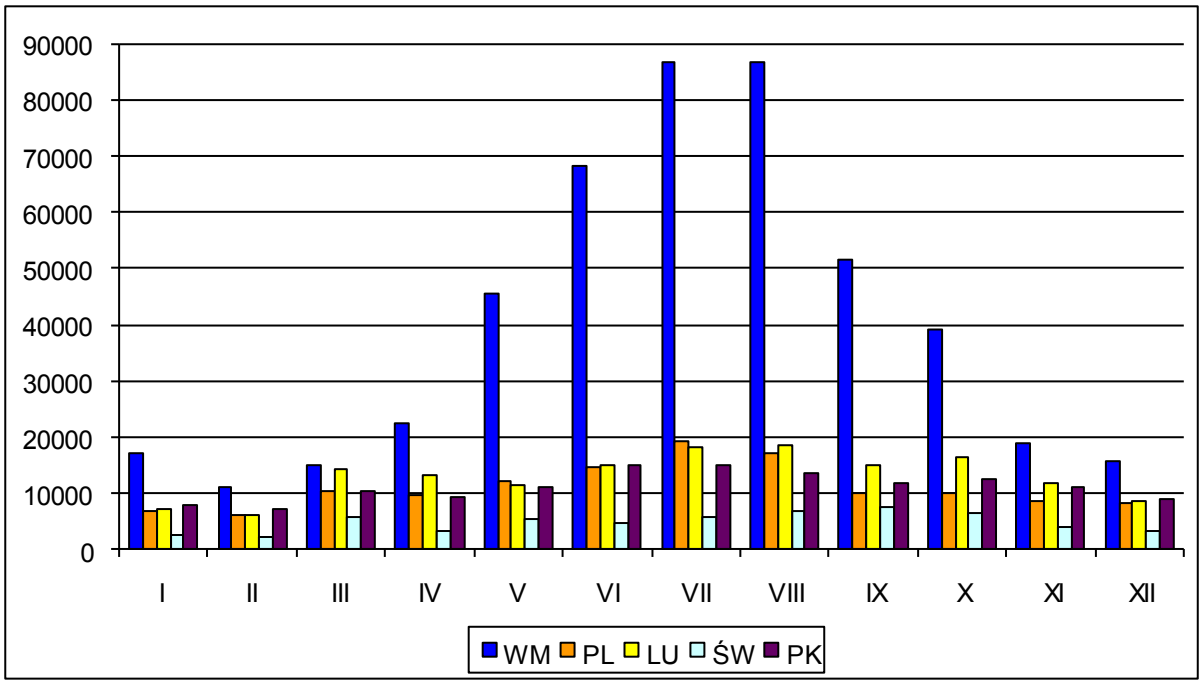

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 19. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2006 roku w układzie miesięcznym.

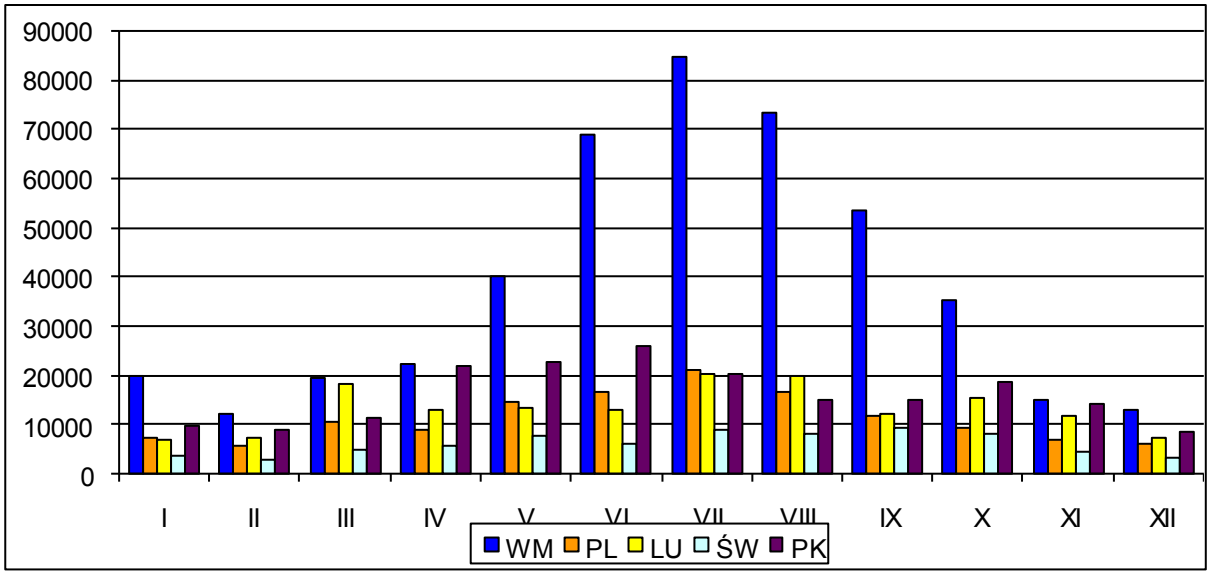

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 20. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku w układzie miesięcznym.

Przy analizie wykresów (rys. 19 i 20) ukazujących sezonowość ruchu turystycznego cudzoziemców, w każdym miesiącu analizowanych lat widać wyraźną dominację regionu warmińsko-mazurskiego pod względem liczby noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania na obszarze Polski Wschodniej. Jest to szczególnie widoczne od maja do października. W województwie tym w lipcu i sierpniu liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym jest około ośmiokrotnie (2006 r.) i siedmiokrotnie (2007 r.) wyższa niż w lutym, kiedy w obydwu latach występują minimalne wartości tego wskaźnika. W pozostałych województwach makroregionu najmniej noclegów udzielanych cudzoziemcom zanotowano w miesiącach zimowych: styczniu, lutym i grudniu. W porównaniu do maksymalny wartości tego wskaźnika, liczba noclegów udzielonych w tych miesiącach jest najczęściej trzykrotnie mniejsza.

2.3.2.3. Turyści zagraniczni według rynków popytu

Makroregion Polski Wschodniej jest atrakcyjnym turystycznie obszarem, który odwiedza około pół miliona gości zagranicznych rocznie. Są to turyści, którzy korzystają z bazy zbiorowego zakwaterowania. Określenia rynków popytu dokonano na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego za rok 2007, przedstawiających liczbę turystów zagranicznych korzystających z noclegów oraz liczbę noclegów udzielonych tym turystom w poszczególnych województwach (tab. 29 i 30, rys. 21 i 23). Analizowano tylko te rynki, które generują ruch turystyczny powyżej tysiąca osób.

Tab. 29. Liczba turystów zagranicznych korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej według ich stałego miejsca zamieszkania w 2007 roku

L.p.	Kraj/wojew.	Warmińsko mazurskie	Podlaskie	Lubelskie	Święto-krzyskie	Podkar-packie	Razem
1.	Austria	1431	317	743	408	1616	**4515**
2.	Belgia	907	693	856	576	558	**3590**
3.	Białoruś	2038	15758	8825	361	639	**27621**

L.p.	Kraj/wojew.	Warmińsko mazurskie	Podlaskie	Lubelskie	Święto-krzyskie	Podkar-packie	Razem
4.	Kanada	211	102	439	209	991	**1952**
5.	Czechy	1099	1228	1779	749	1745	**6600**
6.	Dania	1591	556	411	323	367	**3248**
7.	Estonia	5364	25625	369	96	77	**31531**
8.	Finlandia	1017	3148	470	229	360	**5224**
9.	Francja	5959	1656	2766	1559	2445	**14385**
10.	Niemcy	98556	8502	8325	5079	11326	**131788**
11.	Węgry	393	953	1139	323	1242	**4050**
12.	Irlandia	432	427	385	329	528	**2101**
13.	Izrael	202	2828	27811	7253	2417	**40511**
14.	Włochy	2481	1771	3011	2153	2480	**11896**
15.	Japonia	114	76	1029	272	199	**1690**
16.	Łotwa	2194	2992	1284	206	1776	**8452**
17.	Litwa	7154	7386	3522	586	800	**19448**
18.	Holandia	2331	1489	1240	660	905	**6625**
19.	Norwegia	801	384	547	218	406	**2356**
20.	Rumunia	200	260	612	218	1165	**2455**
21.	Rosja	32178	3665	5098	402	663	**42006**
22.	Słowacja	376	613	898	459	1511	**3857**
23.	Hiszpania	770	667	848	648	791	**3724**
24.	Szwecja	2640	788	1003	590	546	**5567**
25.	Szwajcaria	1450	408	344	153	226	**2581**
26.	Ukraina	2685	1778	16009	2372	21113	**43957**
27.	Wielka Brytania	2208	2233	2821	1715	3314	**12291**
28.	Stany Zjednoczone	1843	1192	2336	814	3259	**9444**

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

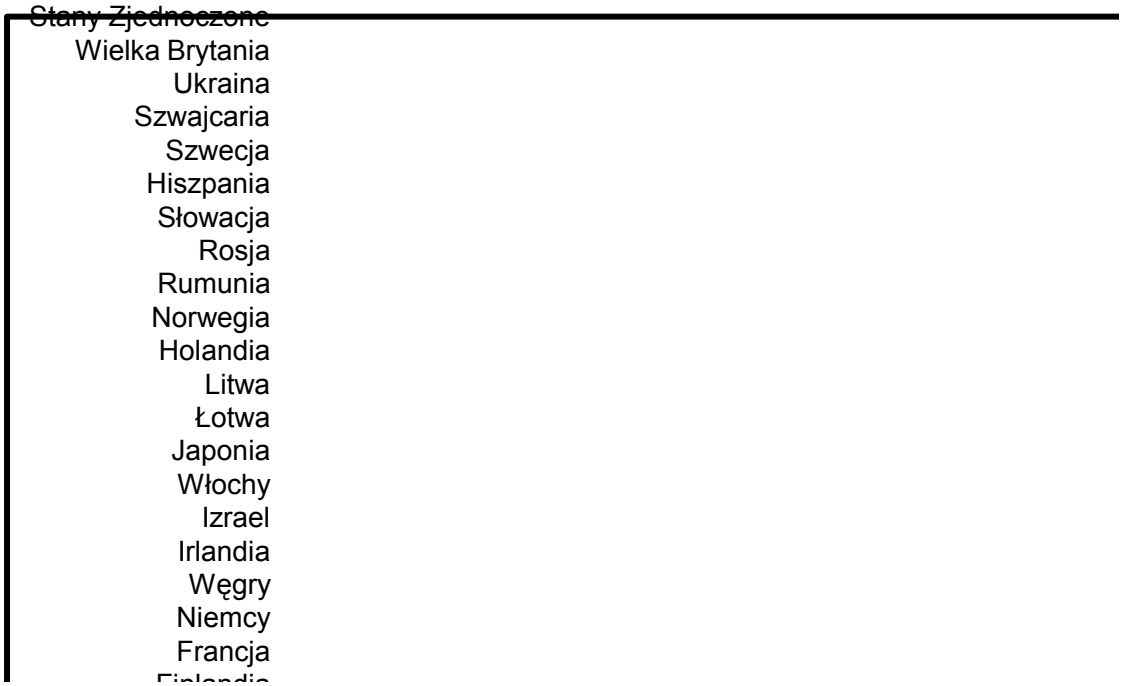

Rys. 21. Liczba turystów zagranicznych korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej według ich stałego miejsca zamieszkania w 2007 roku.

Na terenie Polski Wschodniej najwięcej turystów zagranicznych w 2007 roku pochodziło z Niemiec. Z tego kraju w celach turystycznych przybyło 131,8 tys. osób. Niemcy wypoczywają przede wszystkim w regionie warmińsko-mazurskim. W tym województwie skorzystało z noclegów 98,6 tys. osób (około 75% wszystkich gości z tego kraju). Dość dużo Niemców wypoczywa także w województwie podkarpackim, najmniej zaś – w świętokrzyskim (rys. 22).

Kolejnym ważnym dla Polski Wschodniej rynkiem popytu jest Ukraina. W 2007 roku liczba gości z Ukrainy korzystających z noclegów wynosiła prawie 44 tys. osób. Ukraińcy najczęściej zatrzymywali się na terenie województw podkarpackiego (21,1 tys. osób) i lubelskiego (16,0 tys.).

Podobnej wielkości – jak Ukraina – rynki popytu to Rosja i Izrael. Rosjanie najchętniej korzystają z noclegów na terenie województw: warmińsko-mazurskiego (32,2 tys. osób, głównie z graniczącego z tym regionem Obwodu Kaliningradzkiego) i lubelskiego (5,1 tys.). Goście z Izraela zatrzymują się najczęściej na terenie województw: lubelskiego (27,8 tys.) i świętokrzyskiego (7,3 tys.). W przypadku turystów z Izraela są to przeważnie krótkie pobyty o charakterze sentymentalnym i religijnym.

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 22. Liczba turystów zagranicznych korzystających z noclegów w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej według ich stałego miejsca zamieszkania w 2007 roku (kraje o największej frekwencji).

Dla województw podlaskiego i warmińsko-mazurskiego dość ważnym rynkiem turystycznym jest Estonia. W roku 2007 w tych regionach w bazie zbiorowego zakwaterowania gościło odpowiednio 25,6 tys. i 5,4 tys. turystów z tego kraju. Łącznie w całym makroregionie w omawianym roku przebywało 31,5 tys. Estończyków.

Dość znaczny rynek popytu dla regionów podlaskiego i lubelskiego stanowi Białoruś. Z tego kraju w wymienionych województwach w 2007 roku korzystało z noclegów odpowiednio 15,8 tys. i 8,8 tys. osób. W sumie na terenie Polski Wschodniej w omawianym roku z noclegów korzystało 27,6 tys. turystów białoruskich.

Z pozostałych analizowanych rynków popytu ważne dla Polski Wschodniej są rynki: Litwy, Francji, Włoch i Wielkiej Brytanii. Z tych krajów w makroregionie w 2007 roku przebywało od 11,9 tys. turystów włoskich do 19,4 tys. litewskich.

Tab. 30. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym według ich stałego miejsca zamieszkania w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku (w tys.)

L.p.	Kraj/województwo	War.-maz.	Podlaskie	Lubelskie	Święto-krzyskie	Podkar-packie	Razem
1.	Austria	2719	529	1104	1154	8783	**14289**
2.	Belgia	1984	1409	1446	1171	1338	**7348**
3.	Białoruś	9544	27476	13999	627	2811	**54457**
4.	Kanada	504	186	685	1251	3223	**5849**
5.	Czechy	2944	1643	2918	1425	5074	**14004**
6.	Dania	5291	970	928	1019	612	**8820**
7.	Estonia	5942	27118	448	111	223	**33842**
8.	Finlandia	1495	3653	651	361	690	**6850**
9.	Francja	18565	3138	4640	4568	7712	**38623**
10.	Niemcy	285341	16380	14297	13709	46282	**376009**
11.	Węgry	715	1399	1747	635	2467	**6963**
12.	Irlandia	803	844	789	805	1106	**4347**
13.	Izrael	415	3018	31349	7734	2926	**45442**
14.	Włochy	5689	3338	6258	6432	9917	**31634**
15.	Japonia	189	141	1176	809	552	**2867**
16.	Łotwa	3386	3549	1483	222	2084	**10724**
17.	Litwa	12887	10094	4866	889	1688	**30424**
18.	Holandia	5344	3143	2053	1271	1579	**13390**
19.	Norwegia	1696	758	1026	867	967	**5314**
20.	Rumunia	507	412	2113	313	7796	**11141**
21.	Rosja	56796	5120	9755	962	1509	**74142**
22.	Słowacja	1050	798	4771	947	2834	**10400**
23.	Hiszpania	1414	1379	1637	4478	2421	**11329**
24.	Szwecja	5985	1577	1713	1437	1257	**11969**
25.	Szwajcaria	2629	716	552	343	459	**4699**
26.	Ukraina	7552	2946	30070	6084	49160	**95812**
27.	Wielka Brytania	5244	4922	5492	6148	7462	**29268**
28.	Stany Zjednoczone	5360	2255	4419	3379	8473	**23886**

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Analiza liczby noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania potwierdza ustalenia i spostrzeżenia odnoszące się do rynków popytu przedstawione na podstawie liczby korzystających z noclegów. Rozpatrując liczbę noclegów turystów zagranicznych (tab. 30, rys. 23) zauważyć można, że podstawowymi rynkami popytu turystycznego dla Polski Wschodniej są Niemcy, Ukraina, Rosja, Białoruś i Izrael, a więc te kraje, z których pochodzi najwięcej turystów korzystających z noclegów.

Zdecydowanie najwięcej noclegów na terenie Polski Wschodniej (376,0 tys.) udzielono turystom niemieckim. Ponad 75% tych noclegów przypada na województwo warmińsko-mazurskie. Dość duża część noclegów (ponad 12%) turystów z Niemiec w 2007 roku udzielona była w regionie podkarpackim (rys. 24). Turyści z Ukrainy, którym w 2007 roku udzielono w Polsce Wschodniej 95,8 tys. noclegów, najczęściej nocowali w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach podkarpackim (51% noclegów) i lubelskim (31%). Rosyjski rynek popytu to 74,1 tys. udzielonych noclegów. Prawie 77% z tej liczby noclegów udzielono w regionie warmińsko-mazurskim. Jest to także ważny rynek dla regionów lubelskiego i podlaskiego (rys. 24). Białoruski rynek popytu turystycznego odznacza się liczbą 54,5 tys. noclegów na terenie województw: podlaskiego (50%), lubelskiego (26%) i warmińsko-mazurskiego (17%). Izraelski rynek popytu (45,4 tys.

noclegów) obsługiwany jest przede wszystkim przez bazę noclegową w regionach lubelskim (69%) i świętokrzyskim (17%).

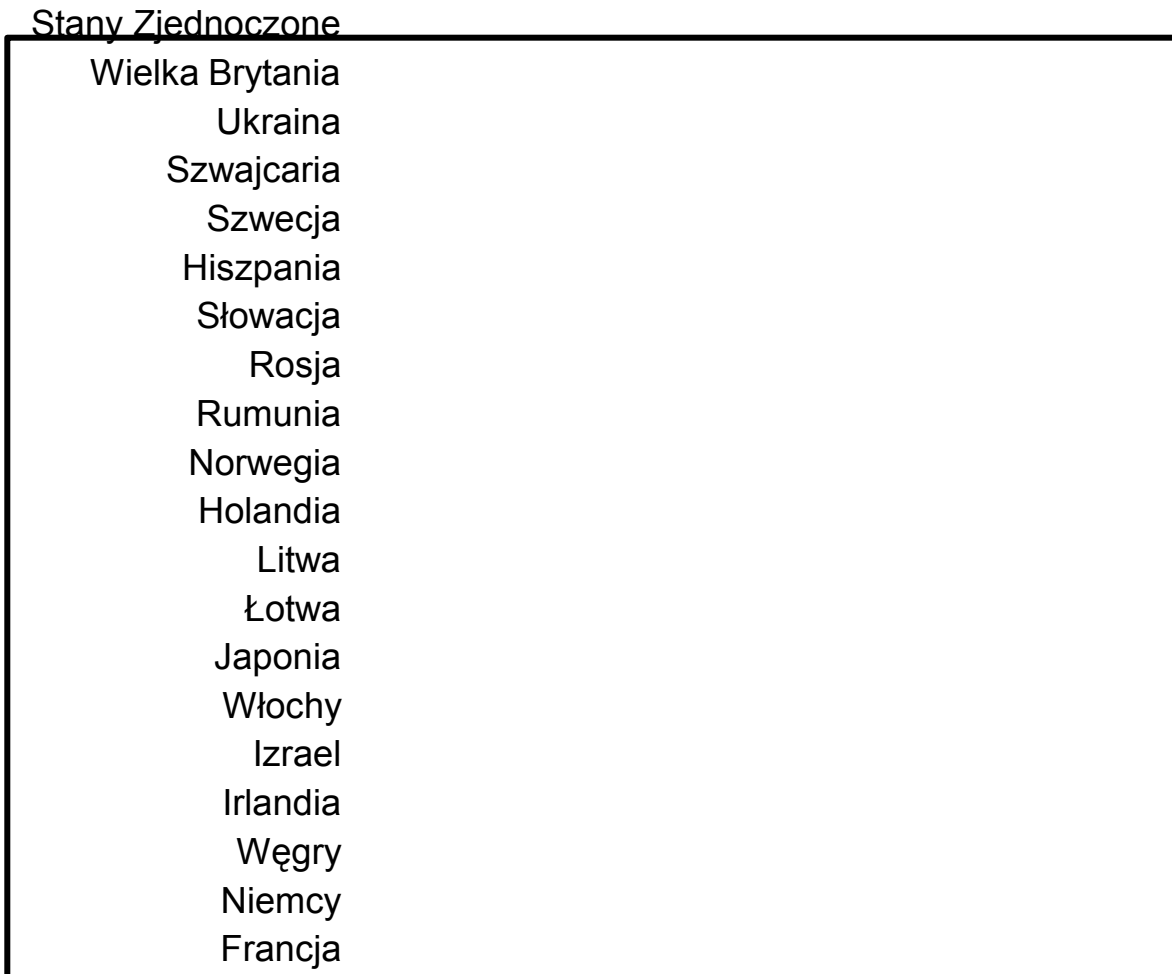

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 23. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym według ich stałego miejsca zamieszkania w bazie zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w 2007 roku.

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Rys. 24. Liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym według ich stałego miejsca zamieszkania w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku (kraje o największej frekwencji).

Reasumując należy stwierdzić, że analiza liczby korzystających z noclegów i liczby noclegów udzielonych turystom zagranicznym w bazie zbiorowego zakwaterowania według kraju zamieszkania pozwoliła na określenie rynków popytu dla Polski Wschodniej oraz dla województw tworzących ten makroregion. Dla poszczególnych województw podstawowe i ważne są następujące rynki popytu:

- Warmińsko-mazurskie – podstawowe znaczenie mają rynki niemiecki i rosyjski, ważne są rynki: litewski, francuski i białoruski,
- Podlaskie – podstawowe znaczenie mają rynki estoński i białoruski, ważne są rynki: niemiecki, litewski, rosyjski i brytyjski,
- Lubelskie – rynki o podstawowym znaczeniu to Izrael i Ukraina, ważne rynki to: Niemcy, Białoruś, Rosja, Włochy i Wielka Brytania,
- Świętokrzyskie – podstawowe znaczenie należy przypisać rynkom: izraelskiemu i niemieckiemu, ważne są rynki: ukraiński, włoski i brytyjski,
- Podkarpackie – podstawowe znaczenie mają rynki Ukrainy i Niemiec, ważne są rynki: Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych.

W całym makroregionie Polski Wschodniej do rynków popytu, które powinny się uaktywnić w przyszłości, do których warto kierować ofertę turystyczną i na których obszarze warto tę ofertę promować, należy zaliczyć następujące kraje: Danię, Finlandię, Szwecję, Holandię, Hiszpanię oraz Stany Zjednoczone i Japonię. Dania, Finlandia, Szwecja, Holandia i Hiszpania są krajami Unii Europejskiej, w których działania promocyjne powinny zachęcić mieszkańców do odwiedzenia atrakcyjnych turystycznie terenów, którymi dysponuje Polska Wschodnia. W przypadku Stanów Zjednoczonych są to najczęściej wizyty u krewnych osób, które wyjechały z Polski do tego kraju. Są to także przyjazdy osób pochodzenia żydowskiego, które odwiedzają miejsca związane z historią tego narodu. Japonia jest coraz większym

partnerem gospodarczym Polski, co należy wiązać z pobytami biznesowymi, a także jest pojemnym rynkiem popytu na produkty turystyczne oferowane w Europie, w tym w Polsce.

2.4. Perspektywy rozwoju turystyki krajowej i zagranicznej z uwzględnieniem podstawowych segmentów oraz prognozą ruchu przyjazdowego z kraju i zagranicy na lata 2009-2013 w województwach Polski Wschodniej

W grudniu 2008 roku Instytut Turystyki opracował nowe, zaktualizowane prognozy przyjazdów turystów zagranicznych do Polski w latach 2008-2013. Ze względu na spodziewany spadek liczby turystów zagranicznych w 2008 roku (o ok. 14%), w tym większy spadek liczby turystów z Białorusi, Ukrainy i Rosji, prognozy na najbliższe lata zostały znacznie obniżone. Miało to wpływ na sporządzone na potrzeby niniejszego opracowania prognozy przyjazdów turystów zagranicznych do pięciu województw regionu Polski Wschodniej. Przewidujemy, że po spadkach liczba turystów zagranicznych z 2007 roku zostanie osiągnięta dopiero w roku 2011.

Znacznie niższe spadki są spodziewane wśród zagranicznych gości bazy noclegowej. Zakłada się bowiem, że wśród zagranicznych turystów odwiedzających region Polski Wschodniej rosnąć będzie udział gości korzystających z bazy zbiorowego zakwaterowania, zwłaszcza hoteli.

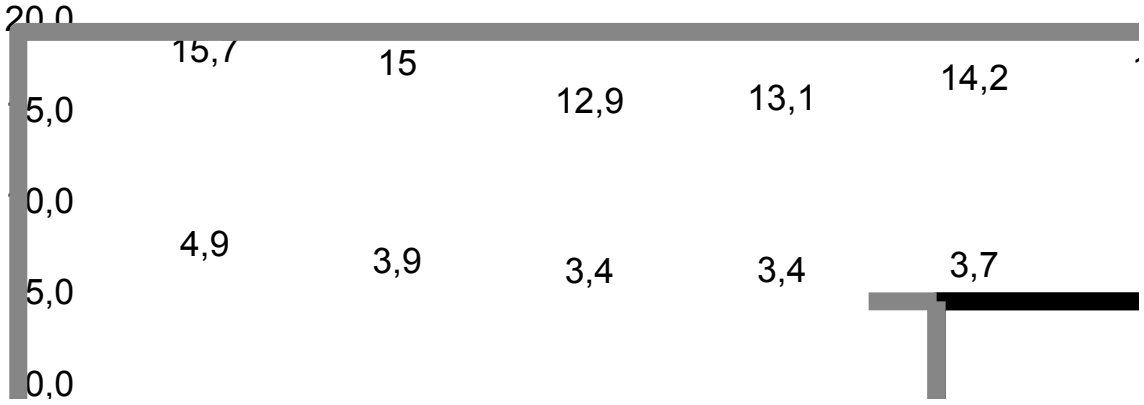

Źródło: oszacowania i prognozy Instytutu Turystyki.

Rys. 25. Prognoza liczby turystów zagranicznych w Polsce i w regionie Polski Wschodniej do 2013 roku w mln.

Jak już wspomniano, liczba gości w bazie noclegowej regionu Polski Wschodniej, po spadku w latach 2006-2008, w latach 2009-2013 wzrośnie o około 17,5%, a więc podobnie jak w całej Polsce. Należy jednak pamiętać, że na liczbę osób, które skorzystają z bazy noclegowej w 2012 roku, istotny wpływ będą miały Mistrzostwa Europy w piłce nożnej EURO 2012.

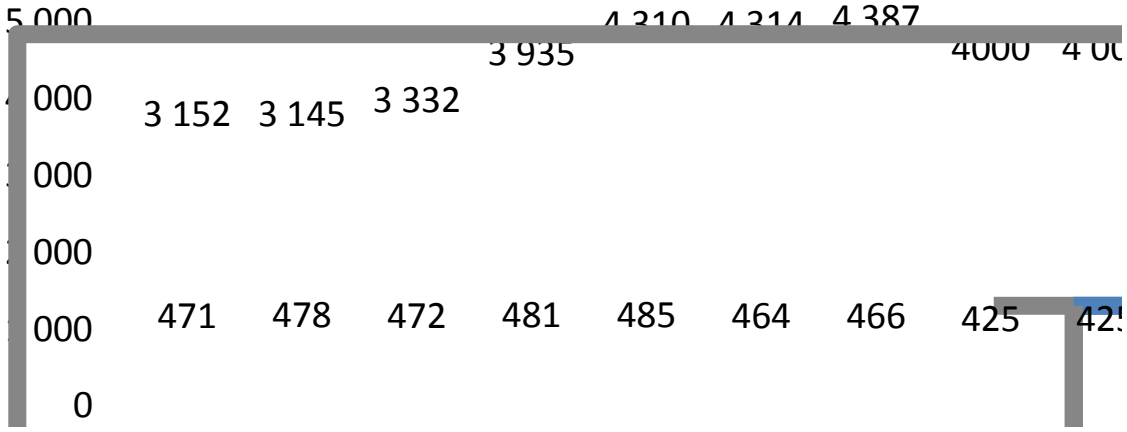

Źródło: 2001-2007 dane GUS, 2008-2013 oszacowania Instytutu Turystyki

Rys. 26. Prognoza liczby turystów zagranicznych w bazie zbiorowego zakwaterowania w Polsce i w regionie Polski Wschodniej do 2013 roku.

Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do regionu Polski Wschodniej zmieniała się w latach 2002-2007 dość podobnie jak liczby przyjazdów turystów zagranicznych do całej Polski. Warto jednak zwrócić uwagę na pewne różnice:

1. W 2003 roku liczba przyjazdów turystów zagranicznych do regionu nieznacznie wzrosła, gdy w całym kraju odnotowano spadek; mogło to mieć związek ze zwiększonym natężeniem w analizowanym regionie ruchu przyjazdowego zza wschodniej granicy przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.
2. Rok 2004 był pierwszym rokiem wzrostu liczby przyjazdów turystów zagranicznych do Polski. W tym samym czasie liczba przyjazdów do regionu Polski Wschodniej spadła z 3,9 do 3,3 mln. Wydaje się, że należy to łączyć ze spadkiem ruchu przyjazdowego z Rosji, Białorusi i Ukrainy bezpośrednio po wejściu Polski do Unii Europejskiej.
3. W latach 2005-2006 dynamika wzrostu zagranicznego ruchu przyjazdowego do regionu była wyższa od dynamiki przyjazdów turystów zagranicznych do całej Polski, natomiast spadek w 2007 roku – większy.

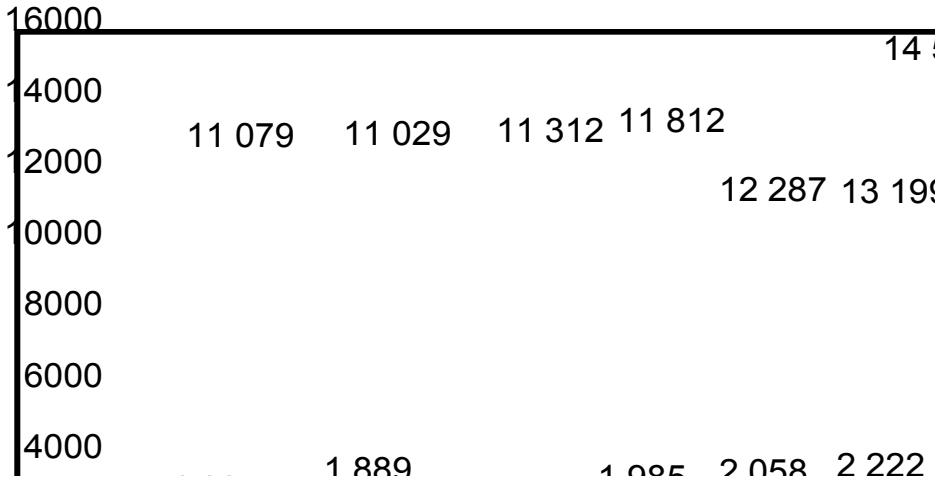

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Rys. 27. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do regionu Polski Wschodniej oraz globalna liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Polski w latach 2002-2007 (oszacowanie w mln).

Nieco inne zjawiska powinny kształtować liczbę turystów krajowych odwiedzających region. Podstawowym zjawiskiem obserwowanym od kilku lat w całej Polsce jest spadek liczby krótkich podróży krajowych połączonych co najmniej z jednym noclegiem na rzecz podróży jednodniowych, a więc z natury rzeczy bliższych miejscu zamieszkania. Wzrasta natomiast, lecz w wolniejszym tempie, liczba mieszkańców Polski korzystających z bazy hotelowej, zwłaszcza w miesiącach wiosennych i letnich. Jest to związane z rosnącymi dochodami osób z górnych segmentów dochodowych.

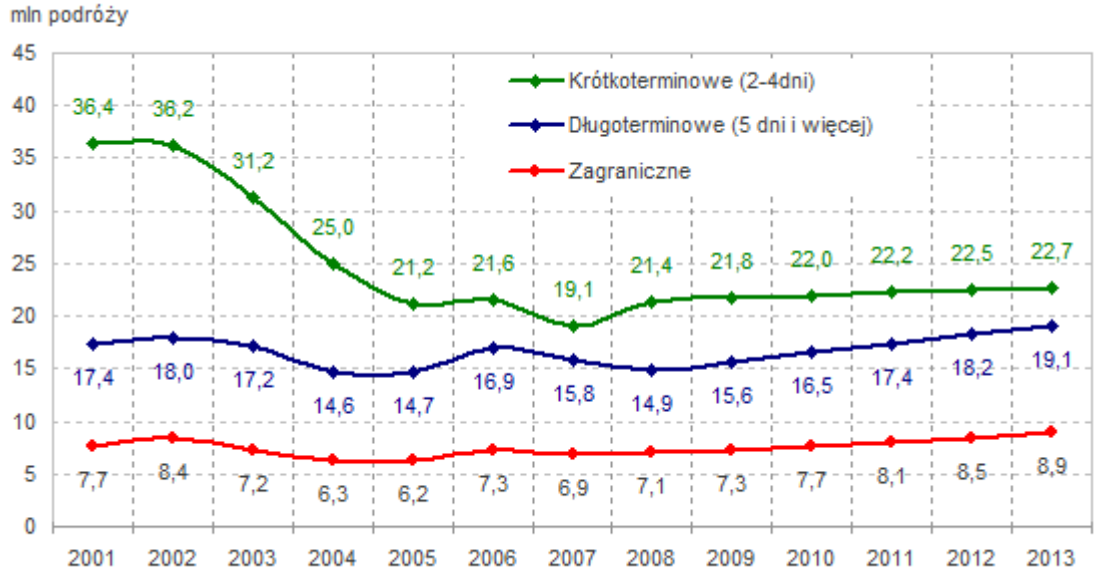

Źródło: szacunki i prognozy Instytutu Turystyki.

Rys. 28. Podróże krajowe i zagraniczne mieszkańców Polski w mln.

Aby ocenić szanse na rozwój turystyki krajowej do miejscowości w regionie Polski Wschodniej, dokonamy analizy ruchu turystycznego w tym regionie w ostatnich siedmiu latach.

Linia prezentująca liczbę długookresowych podróży turystów krajowych do Polski Wschodniej w latach 2001-2007 jest bardziej płaska niż linia przedstawiająca globalną liczbę krajowych podroży długookresowych (rys. 28). Niemniej, spadek liczby podróży w 2004 roku dotknął region Polski Wschodniej w takim samym stopniu jak cały kraj. W porównaniu z 2003 rokiem, w 2004 liczba krajowych podróży długookresowych do regionu była niższa o 16%, a globalna liczba krajowych podróży długookresowych – o 15%. Równocześnie wzrost liczby podróży w 2006 roku miał w Polsce Wschodniej znacznie niższą dynamikę (+3%) niż w całej Polsce (+15%). W 2007 roku zmiana liczby krajowych przyjazdów długookresowych do regionu miała charakter dodatni (wzrost o 0,4 mln), gdy liczba podróży na terenie całej Polski spadła o 1,1 mln.

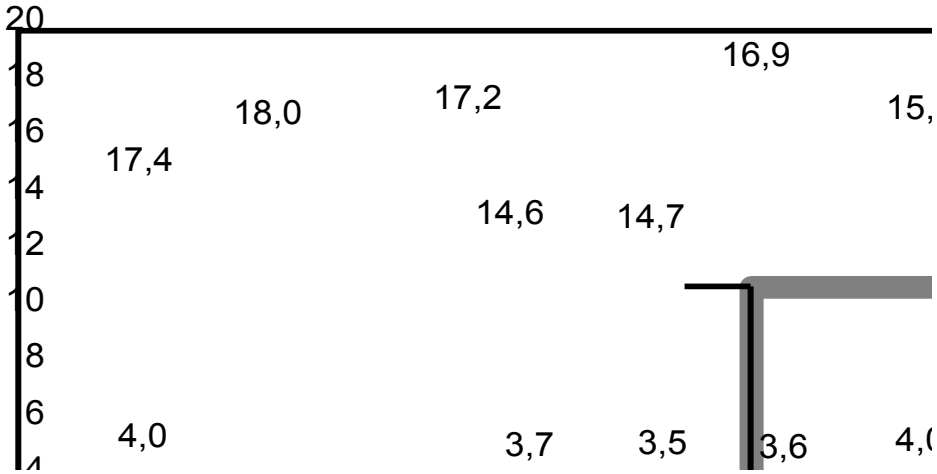

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Rys. 29. Liczba długookresowych podróży turystów krajowych do regionu Polski Wschodniej oraz globalna liczba długookresowych podróży krajowych w latach 2001-2007 (oszacowanie w mln).

W latach 2001-2005 zarówno liczba krajowych podróży krótkookresowych do Regionu Polski Wschodniej, jak ich liczba na terenie całego kraju zmniejszały się, jednak spadek ten w większym stopniu dotknął analizowany region. W latach 2002-2005 liczba podróży do regionu zmniejszyła się o 51%, gdy w całej Polsce – o 41%. Ale tendencja spadkowa dla całej Polski utrzymywała się w latach 2005-2007 (spadek o 10%), gdy liczba krótkookresowych podróży do regionu wzrosła w tym czasie z 4,2 do 4,9 mln (o 17%).

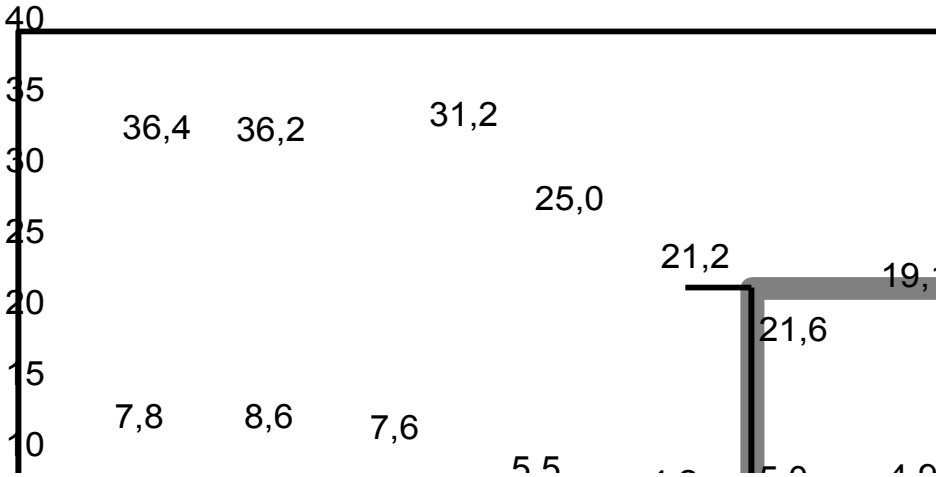

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

Rys. 30. Liczba krótkookresowych podróży turystów krajowych do regionu Polski Wschodniej oraz globalna liczba krótkookresowych podróży krajowych w latach 2001-2007 (oszacowanie w mln).

Liczba cudzoziemców korzystających z turystycznych obiektów noclegowych zakwaterowania zbiorowego w całej Polsce wzrosła w latach 2001-2007 z 3 152 do 4 387 tys. (o 39%), gdy liczba cudzoziemców korzystających z bazy noclegowej w regionie Polski Wschodniej praktycznie się nie zmieniła. Oznacza to, że analizowany region w zasadzie w ogóle nie skorzystał (pod względem liczby gości w bazie noclegowej) na wzroście liczby turystów zagranicznych nocujących w bazie, który stał się udziałem Polski po 2003 roku.

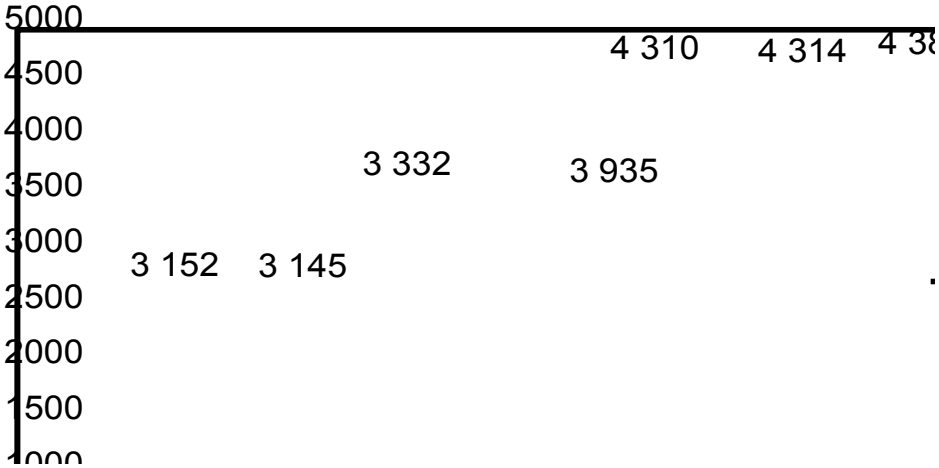

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 31. Liczba cudzoziemców korzystających z turystycznych obiektów zakwaterowania zbiorowego w regionie Polski Wschodniej oraz w całym kraju w latach 2001-2007 (w tys.).

Linia prezentująca liczbę turystów krajowych korzystających z turystycznych obiektów zakwaterowania zbiorowego w regionie Polski Wschodniej jest już na pierwszy rzut oka bardziej płaska niż linia przedstawiająca liczbę turystów krajowych korzystających z bazy w całej Polsce. Jest to jednak złudzenie związane z wielkościami obydwu grup turystów, gdyż zarówno liczba korzystających z bazy w regionie Polski Wschodniej, jak liczba turystów krajowych korzystających z bazy w całej Polsce wzrosły w latach 2001-2007 w bardzo podobnym stopniu: odpowiednio o 30 i 31%.

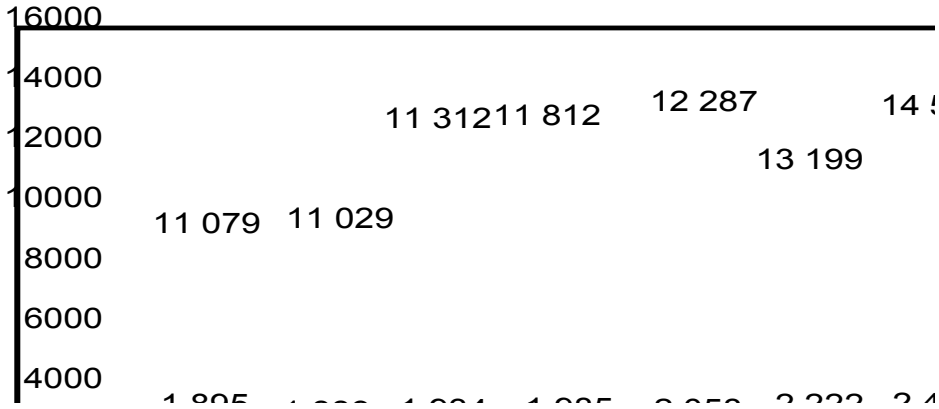

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. 32. Liczba turystów krajowych korzystających z turystycznych obiektów noclegowych zakwaterowania zbiorowego w regionie Polski Wschodniej oraz w całym kraju w latach 2001-2007 (w tys.).

3. Wiodące elementy zagospodarowania turystycznego i infrastruktury i usługowej

3.1. Baza turystyczna zbiorowego zakwaterowania

Polska Wschodnia i jej województwa mają bardzo zróżnicowaną bazę zbiorowego zakwaterowania, co wyraża się w relacjach rodzajowych, strukturze przestrzennej i dynamice rozwojowej. Według danych GUS, w 2007 roku w makroregionie wschodnim było 1314 obiektów noclegowych (19,6% zasobów recepcyjnych Polski). Obiekty te liczyły łącznie 99,3 tys. miejsc noclegowych (17,1% wielkości krajowej)[38].

W zasobach zbiorowego zakwaterowania ostatnie kilka lat przyniosło zjawiska regresji. W okresie 2000-2007 liczba obiektów zmalała o 19,5%, a liczba miejsc o 16,8% (w całej Polsce było to odpowiednio: 14,1% i 11,8%). Wszystkie regiony odnotowały także spadki. Największy ubytek obiektów nastąpił w województwach warmińsko-mazurskim (o 32,4%) i podlaskim (24,2%), najmniejszy w podkarpackim (3,4%). W omawianym okresie wystąpiły także zmiany w zasobach miejsc noclegowych. W stosunku do 2000 roku ich ogólna liczba zmniejszyła się o 16,6%, najbardziej w podlaskim (28,2%) i warmińsko-mazurskim (21,7%). Jedynie świętokrzyskie odnotowało niewielką zwyżkę.

Największe zmiany na niekorzyść zaszły w ośrodkach wczasowych, w których ubyło ogółem ponad 10 tys. miejsc. Ich liczba zmniejszyła się o 40% w porównaniu z 2000 rokiem (w całym kraju o 31%). W grupie województw wschodnich najbardziej straciło warmińsko-mazurskie, mające największą bazę wypoczynkową. Jego potencjał recepcyjny zmalał o 4,9 tys. miejsc wczasowych (o 42%). W pozostałych regionach ubytki te wahały się od 37% w podkarpackim do 42% w świętokrzyskim.

[38] Dane GUS o liczbie obiektów i miejsc noclegowych w bazie zbiorowego zakwaterowania odnoszą się do stanu na koniec lipca każdego roku.

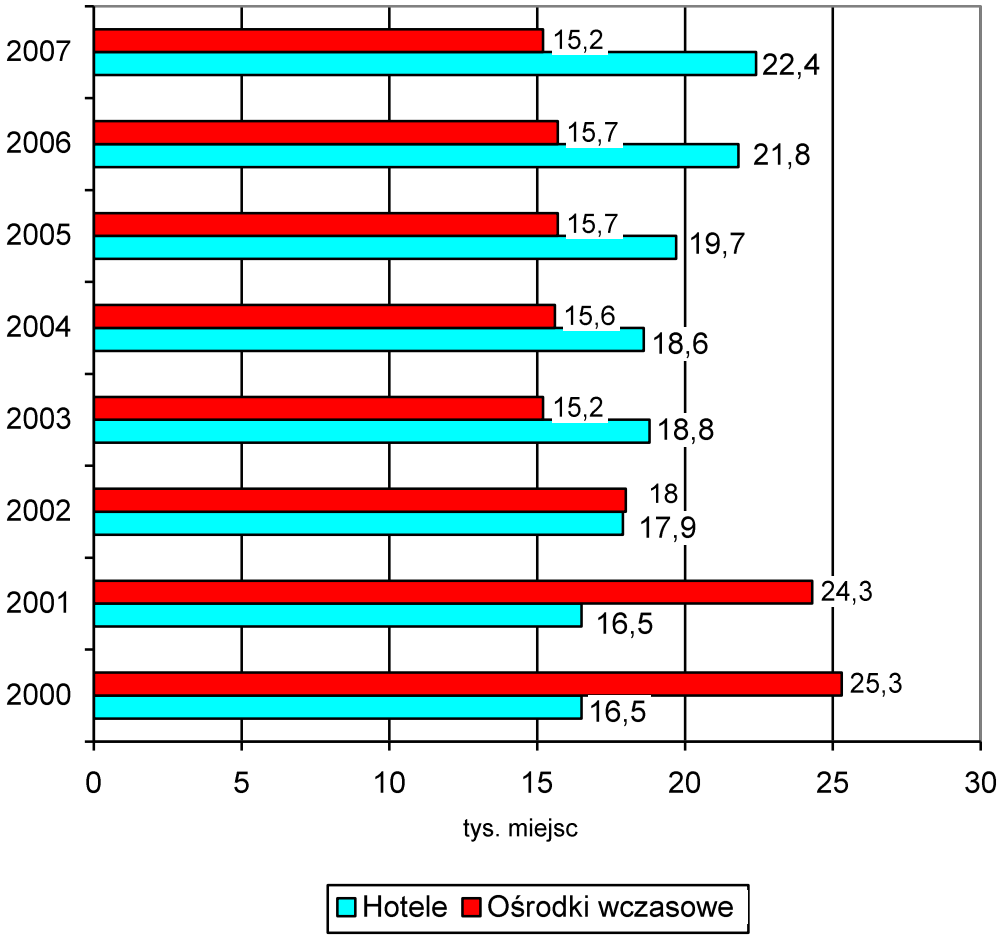

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 33. Miejsca noclegowe w hotelach i ośrodkach wczasowych w Polsce Wschodniej w latach 2000-2007 (w tys.).

Tab. 31. Liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach: 2000 oraz 2005-2007

Wyszczególnienie	2000	2005	2006	2007	Zmiana 2000-2007	
					liczba	%
Woj. lubelskie	359	331	314	307	-52	-14,5
Woj. podkarpackie	354	312	335	338	-16	-4,5
Woj. podlaskie	223	180	176	169	-54	-24,2
Woj. świętokrzyskie	148	119	111	129	-19	-12,8
Woj. warmińsko-mazurskie	549	353	365	371	-178	-32,4
Polska Wschodnia	**1633**	**1295**	**1301**	**1314**	**-319**	**-19,5**
Polska	*67818*	*6723*	*6694*	*6718*	*-1100*	*-14,1*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Ostatnie dwa lata przyniosły nieznaczną poprawę w podaży usług noclegowych. W latach 2006-2007 w całym makroregionie przybyło 1,0% obiektów, jednak w województwach podkarpackim i podlaskim nastąpiły kolejne już spadki. Podobnie było

z zasobami miejsc noclegowych: ogólnemu makroregionalnemu przyrostowi o 2,2% towarzyszyły nieduże ubytki w lubelskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim. Ostatni rok sprawozdawczy przyniósł dalsze straty w segmencie wczasowym: o 2,2 tys. (1,6%) zmalała liczba miejsc w tego rodzaju ośrodkach.

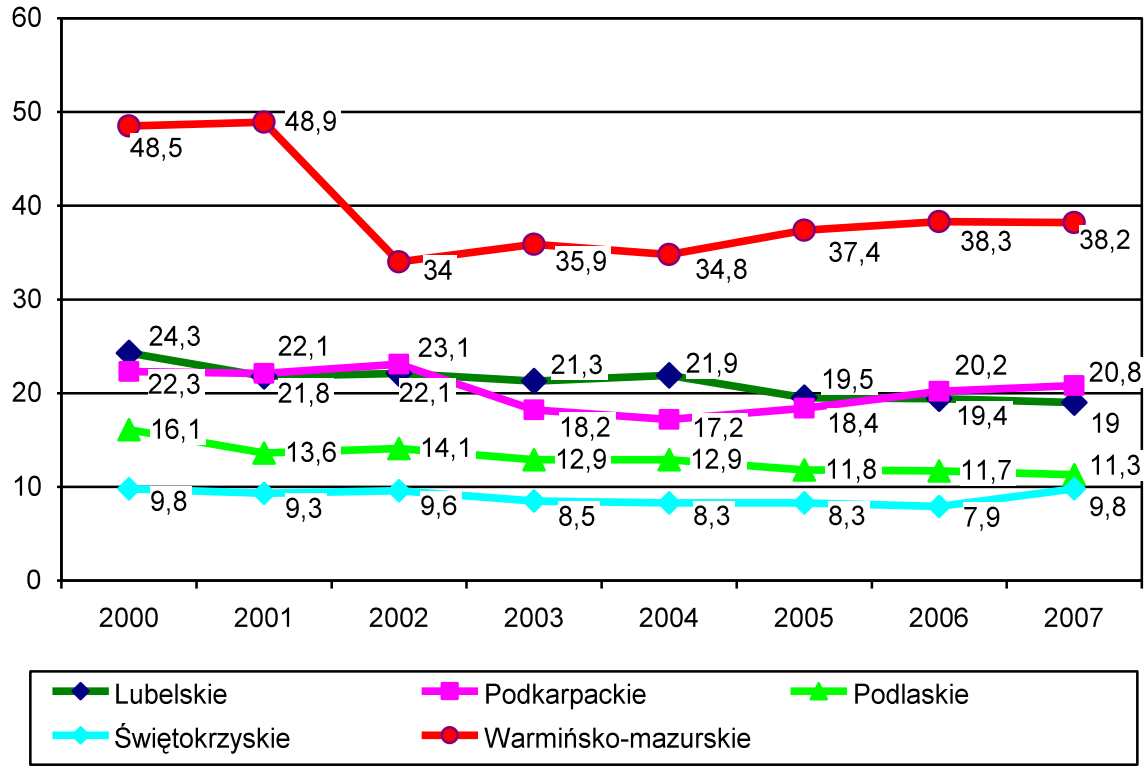

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 34. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2000-2007 (w tys.).

Tab. 32. Liczba miejsc zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2000 oraz 2005-2007

Wyszczególnienie	2000	2005	2006	2007	Zmiana 2000-2007	
					liczba	%
Woj. lubelskie	23346	19506	19042	18997	-4349	-18,6
Woj. podkarpackie	21576	18436	20169	20842	-734	-3,4
Woj. podlaskie	15814	11769	11741	11349	-4465	-28,2
Woj. świętokrzyskie	9752	8338	7861	9831	79	0,8
Woj. warmińsko-mazurskie	48487	37408	38290	38231	-10616	-21,7
Polska Wschodnia	**118975**	**94457**	**97103**	**99250**	**-19725**	**-16,6**
Polska	*660199*	*569896*	*574612*	*582105*	*-78094*	*-11,8*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W grupie pięciu województw wschodnich największą bazę posiada warmińsko-mazurskie, skupiające 38,5% zasobów makroregionalnych i 6,6% zasobów krajowych. Najmniej miejsc noclegowych mają świętokrzyskie i podlaskie.

Tab. 33. Podstawowe dane o bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 r.

Wyszczególnienie	Miejsca noclegowe					Nominalna liczba noclegów
	liczba ogółem	liczba całorocz.	udział w bazie makrore-gionu (w %)	udział w bazie krajowej (w %)	stopień wykorz.	
Lubelskie	18997	10613	19,2	3,3	32,3	4363481
Podkarpackie	20842	15886	21,0	3,6	32,9	5512764
Podlaskie	11349	6396	11,4	1,9	35,5	2659231
Świętokrzyskie	9831	7613	9,9	1,7	39,2	2853122
Warmińsko-mazurskie	38231	19101	38,5	6,6	31,3	7701095
Polska Wschodnia	**99250**	**59609**	**100,0**	**17,1**	**33,3**	**23089693**
Stolice województw	*11946*	*8366*	*12,0*	*2,1*	*34,5*	*3308729*
Polska	*582105*	*357033*	*-*	*100,0*	*37,8*	*145478840*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W zasobach zbiorowego zakwaterowania na obszarze Polski Wschodniej przeważa baza użytkowana przez cały rok. W 2007 roku liczyła ona 59,6 tys. miejsc, a więc 60,1% wszystkich miejsc w makroregionie (w kraju było to 61,3%). Znacznymi udziałami bazy całorocznej wyróżniają się świętokrzyskie i podkarpackie (powyżej 70%). We wszystkich prawie regionach ponad połowa to miejsca oferowane przez cały rok. Najniższy wskaźnik (50%) cechował województwo warmińsko-mazurskie, które jednakże liczyło najwięcej tego rodzaju miejsc w makroregionie.

Potencjalna zdolność recepcyjna Polski Wschodniej to 23,1 mln noclegów (15,9% potencjału krajowego). Największe możliwości pod tym względem ma warmińsko-mazurskie (7,7 mln noclegów).

Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w makroregionie wschodnim był niższy niż w kraju, gdyż wynosił 33,3% (Polska 37,8%), i to mimo wzrostu o 3,3 pkt. proc. w porównaniu z rokiem 2005. Warto podkreślić, że przyrost ten był wyższy niż wskaźnika krajowego, co świadczy o lepiej rosnącej efektywności recepcyjnej bazy turystycznej w Polsce Wschodniej.

Tab. 34. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w bazie zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	Zmiana 2005-2007 pkt. proc.
Woj. lubelskie	29,1	30,5	32,3	3,2
Woj. podkarpackie	31,1	30,1	32,9	1,8
Woj. podlaskie	31,1	32,4	35,5	4,4
Woj. świętokrzyskie	27,2	31,6	39,2	12,0
Woj. warmińsko-mazurskie	30,1	31,3	31,3	1,2
Polska Wschodnia	**30,0**	**31,0**	**33,3**	**3,3**
Polska	*35,0*	*36,4*	*37,8*	*2,8*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W układzie regionalnym najlepiej wykorzystywana była baza w województwie świętokrzyskim, gdzie stopień obłożenia miejsc wynosił 39,2%. Region ten miał też największy jego przyrost: 12 pkt. proc. w stosunku do 2005 roku. We wszystkich województwach wschodnich wartość omawianego wskaźnika przewyższała 30%; wszystkie też odnotowały jego wzrost w przedziale ostatnich trzech lat. Wyższa od krajowej poprawa efektywności recepcyjnej cechowała też lubelskie i podlaskie. Najsłabiej przedstawia się województwo warmińsko-mazurskie, z najniższą wartością i najmniejszym przyrostem w makroregionie oraz niską pozycją wśród wszystkich województw w kraju (trzecie miejsca od końca).

Polska Wschodnia ma dość bogatą, zróżnicowaną rodzajowo i funkcjonalnie turystyczną bazę recepcyjną. Wśród 18 rodzajów zbiorowego zakwaterowania, pod względem liczby obiektów wyróżniają się: hotele, obiekty niesklasyfikowane, inne obiekty hotelowe i ośrodki wczasowe (wszystkie powyżej 100 obiektów). Każdy z wymienionych rodzajów ma ponad 10-procentowy udział w całej bazie makroregionu wschodniego. Strukturę rodzajową zbiorowego zakwaterowania obrazują rysunek 24 i tabela 32.

Największą liczbą miejsc noclegowych wyróżniają się kolejno: hotele, ośrodki wczasowe, obiekty niesklasyfikowane i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe (wszystkie ponad 10 tys. miejsc i ponad 10% udziału). Łącznie te cztery rodzaje skupiały 60,8 tys. miejsc (61% zasobów makroregionalnych). Ponadto pojemnością wyróżniały się inne obiekty noclegowe i szkolne schroniska młodzieżowe (każde ponad 6 tys. miejsc). Bardzo skromne zasoby miały zaś obiekty wypoczynku świątecznego, schroniska i domy pracy twórczej (poniżej 500 miejsc), oraz motele i domy wycieczkowe (poniżej 1000).

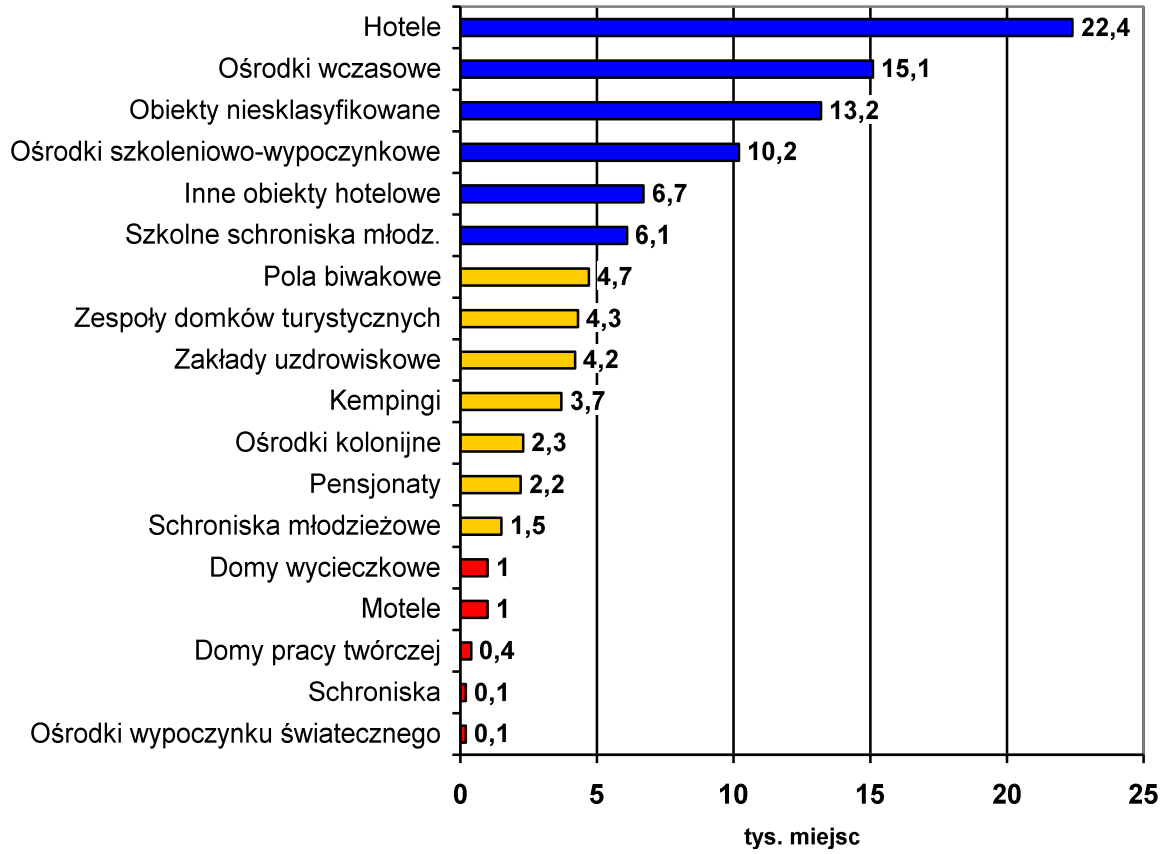

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 35. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzajów w Polsce Wschodniej w 2007 roku (w tys.).

W poszczególnych województwach wschodnich struktura rodzajowa wykazuje charakterystyczne cechy. Tylko w województwie podlaskim występują wszystkie rodzaje obiektów. Najuboższą strukturę ma świętokrzyskie, w którym brakuje schronisk, domów pracy twórczej, pól biwakowych i obiektów wypoczynku świątecznego. W większości regionów, z wyjątkiem lubelskiego, czołowe miejsce zajmują hotele, dysponujące największymi liczbami łóżek i stale zwiększające swój potencjał recepcyjny. Ich udział w bazie województwa kształtuje się w przedziale: od 17,2% w podkarpackim do 35,8% w świętokrzyskim.

Drugą odznaczającą się grupą obiektów, i to pomimo ciągłych strat, są nadal ośrodki wczasowe, zajmujące przeważnie drugą pozycję po hotelach. Jedynie w województwie. lubelskim wyprzedzają one hotele, w świętokrzyskim zaś ustępują zakładom uzdrowiskowym. Udział ośrodków wczasowych w całości bazy województwa jest zwłaszcza wysoki w lubelskim (19,2%), podlaskim i warmińsko-mazurskim. Największą liczbą miejsc w ośrodkach wczasowych wyróżniają się warmińsko-mazurskie (6,7 tys.) i lubelskie (3,6 tys.). Z innych rodzajów bazy należy wymienić te rodzaje obiektów, których pojemność przekracza 2 tysiące miejsc. Są to kolejno według województw: obiekty niesklasyfikowane i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe w lubelskim; szkolne schroniska młodzieżowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe i obiekty niesklasyfikowane w podkarpackim; obiekty niesklasyfikowane, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe i pola biwakowe w warmińsko-mazurskim.

W poszczególnych województwach największą pojemność recepcyjną mają kolejno:

- w woj. lubelskim: ośrodki wczasowe, hotele, obiekty niesklasyfikowane i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe (ponad 2 tys. miejsc),
- w woj. podkarpackim: hotele, szkolne schroniska młodzieżowe, obiekty niesklasyfikowane i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe (ponad 2 tys. miejsc),
- w woj. świętokrzyskim: hotele, zakłady uzdrowiskowe i ośrodki wczasowe,
- w woj. warmińsko-mazurskim: hotele, ośrodki wczasowe i obiekty niesklasyfikowane (ponad 6 tys. miejsc).

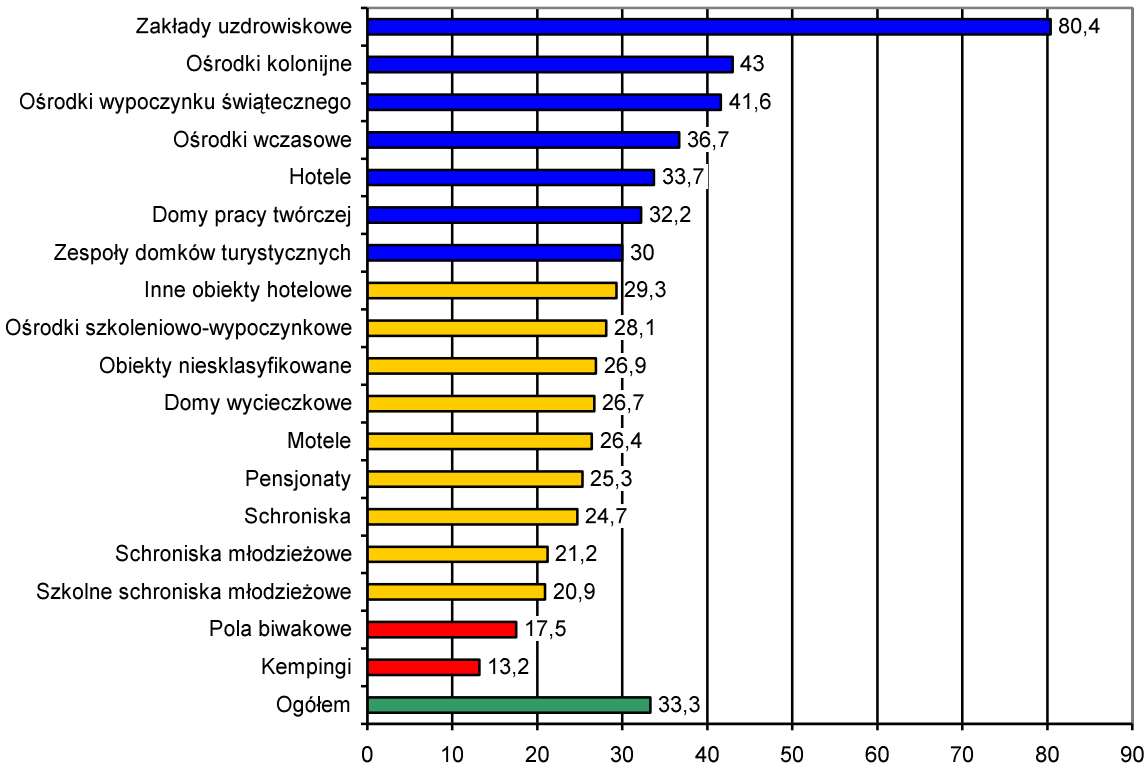

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 36. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w 2007 roku (w %).

W ogólnym układzie rodzajowym wyraźnie najwyższe obłożenie miejsc noclegowych miały zakłady uzdrowiskowe. Wyższy niż średni w makroregionie (33,3%) stopień wykorzystania cechował ośrodki kolonijne, ośrodki wypoczynku świątecznego, a następnie ośrodki wczasowe i hotele.

Najwyższy stopień wykorzystania miejsc noclegowych w poszczególnych regionach miały następujące rodzaje obiektów:

- w lubelskim: zakłady uzdrowiskowe (85,2%), ośrodki wczasowe, ośrodki kolonijne i domy wycieczkowe,
- w podkarpackim: zakłady uzdrowiskowe (74,3%), obiekty do wypoczynku świątecznego, ośrodki kolonijne i ośrodki wczasowe,
- w świętokrzyskim: zakłady uzdrowiskowe (83,2%), ośrodki kolonijne i ośrodki wczasowe,
- w warmińsko-mazurskim: zakłady uzdrowiskowe (83,8%), ośrodki kolonijne, hotele i ośrodki wczasowe.

W Polsce Wschodniej skategoryzowana baza turystyczna liczyła 333 obiekty, skupiające 27,4 tys. miejsc noclegowych (27,6% całości). Baza wysokostandardowa (wyłącznie 4*, gdyż nie ma obiektów 5*), licząca 11 obiektów, stanowiła zaledwie 1,7% wszystkich miejsc w makroregionie. Najliczniejszą grupę tworzyły obiekty trzygwiazdkowe, w których znajduje się 12,4% ogółu miejsc Kategorie I-III obejmują 37 obiektów o łącznej pojemności 2,2 tys. miejsc. Kategoria I występuje tylko w podkarpackim i świętokrzyskim. Najwyższy stopień wykorzystania cechował obiekty trzygwiazdkowe (53,9%). Znacznie mniejsze obłożenie miały pozostałe kategorie (30% i mniej). Dane o bazie skategoryzowanej przedstawia rysunek 26 i tabela 33.

W makroregionie wschodnim największymi zasobami bazy skategoryzowanej wyróżnia się województwo warmińsko-mazurskie, które wyraźnie góruje nad pozostałymi regionami także w kategoriach: cztero-, trzy- i dwugwiazdkowej, natomiast w grupie jednogwiazdkowej przewagę ma świętokrzyskie. Województwo to cechuje też najwyższy udział bazy skategoryzowanej w całości zasobów (50,4%).

Polska Wschodnia ma dość bogatą bazę hotelową. Grupa obiektów hotelowych (hotele, motele, pensjonaty i inne obiekty hotelowe) liczy 501 obiektów, w których mieści się 32,3 tys. łóżek (32,5% całości). W grupie tej niski udział mają motele i pensjonaty. Najliczniejsze są hotele: 251 obiektów skupiających 22,4 tys. miejsc noclegowych (11,2 tys. pokoi). Stanowi to 22,6% całej bazy makroregionalnej i 15,9% krajowej bazy hotelowej. W całym makroregionie brakuje hoteli najwyższej kategorii (5*). Najwięcej pokoi i miejsc noclegowych mają hotele trzygwiazdkowe, a po nich dwugwiazdkowe. Na podkreślenie zasługuje znaczny przyrost hoteli wyższych kategorii (4* i 3*). W latach 2006-2007 przybyło 14 obiektów tej klasy. Stopień wykorzystania pokoi w hotelach maleje wraz z liczbą gwiazdek i waha się od 42,9% w kategorii czterogwiazdkowej do 29,1% w kategorii jednogwiazdkowej. Ogółem dla całego makroregionu wynosił 38,1% i był niższy o 0,7 punktu procentowego w porównaniu ze wskaźnikiem krajowym. Najbogatsze w hotele jest województwo warmińsko-mazurskie, a najwyższy stopień obłożenia pokoi ma podlaskie (46,1%). W pięciu miastach wojewódzkich znajduje się 26,9% całej bazy hotelowej (6,0 tys. łóżek). Najmniej hoteli ma Rzeszów. Szczegółowe dane o hotelach przedstawia tabela 34.

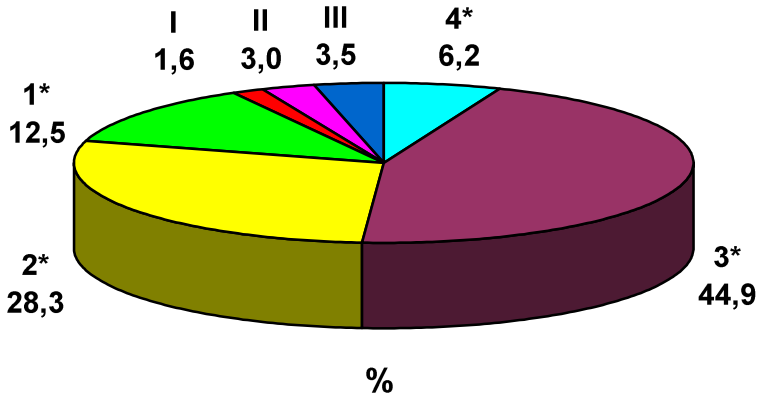

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 37. Struktura miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania według kategorii w Polsce Wschodniej w 2007 roku (w %).

Tab. 35. Obiekty zbiorowego zakwaterowania według rodzajów w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Rodzaje obiektów noclegowych	Lubelskie			Podkarpackie			Podlaskie			Świętokrzyskie			Warmińsko-mazurskie			Polska Wschodnia		
	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc	Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc
Ogółem	**307**	**18997**	**32,3**	**338**	**20842**	**32,9**	**169**	**11349**	**35,5**	**129**	**9831**	**39,2**	**371**	**38231**	**31,3**	**1314**	**99250**	**33,3**
Hotele	40	3255	30,8	60	3585	28,5	21	2324	45,6	43	3520	31,6	87	9760	34,9	**251**	**22444**	**33,7**
Motele	10	387	21,7	4	137	32,4	2	53	61,4	7	264	25,6	4	140	21,8	**27**	**981**	**26,4**
Pensjonaty	4	233	34,7	13	667	33,9	5	154	20,0	6	317	25,1	23	791	16,2	**51**	**2162**	**25,3**
Inne obiekty hotelowe	43	1821	33,5	64	1962	24,2	14	748	34,9	16	523	30,0	35	1673	27,2	**172**	**6727**	**29,3**
Domy wycieczkowe	2	94	41,2	8	552	21,9	5	222	35,2	2	90	32,0	1	40	6,8	**18**	**998**	**26,7**
Schroniska	0	0	0,0	4	120	26,6	1	11	7,6	0	0	0,0	0	0	0,0	**5**	**131**	**24,7**
Schroniska młodzieżowe	0	0	0,0	1	55	23,7	15	742	23,5	3	164	18,6	7	585	19,9	**26**	**1546**	**21,2**
Szkolne schroniska młodzieżowe	34	1401	20,0	42	2638	19,2	4	240	18,8	10	627	26,3	17	1185	20,4	**107**	**6091**	**20,9**
Ośrodki wczasowe	61	3641	45,4	19	1943	40,9	16	2042	38,2	11	780	42,1	56	6740	30,7	**163**	**15146**	**36,7**
Ośrodki kolonijne	8	1032	43,7	1	88	54,3	1	89	82,4	1	170	61,8	9	912	37,0	**20**	**2291**	**43,0**
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	28	2113	24,8	23	2468	31,8	13	1259	21,6	7	631	34,4	23	3694	28,5	**94**	**10165**	**28,1**
Domy pracy twórczej	2	160	43,3	0	0	0,0	1	100	22,5	0	0	0,0	1	126	27,9	**4**	**386**	**32,2**
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych	19	1273	36,8	21	1063	33,3	11	338	22,9	6	361	24,1	18	1260	25,2	**75**	**4295**	**30,0**
Kempingi	5	525	8,8	3	452	15,5	2	310	20,1	4	732	12,4	11	1660	12,8	**25**	**3679**	**13,2**
Pola biwakowe	6	400	10,4	14	875	6,3	13	895	17,2	0	0	0,0	27	2552	23,7	**60**	**4722**	**17,5**
Ośrodki wypoczynku świątecznego	1	20	9,0	1	8	74,2	2	39	78,1	0	0	0,0	1	14	11,2	**5**	**81**	**41,6**
Zakłady uzdrowiskowe	4	496	85,2	10	1712	74,3	1	195	83,2	9	1323	84,3	1	480	83,8	**25**	**4206**	**80,4**
Obiekty niesklasyfikowane	40	2146	23,0	50	2517	26,6	42	1588	28,6	4	329	27,7	50	6619	28,7	**186**	**13199**	**26,9**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Tab. 36. Obiekty zbiorowego zakwaterowania według kategorii w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Kategorie obiektów noclegowych	Lubelskie			Podkarpackie			Podlaskie [a]			Świętokrzyskie			Warmińsko-mazurskie			Polska Wschodnia		
	Liczba obiektów	Miejsca		Liczba obiektów	Miejsca		Liczba obiektów	Miejsca		Liczba obiektów	Miejsca		Liczba obiektów	Miejsca		Liczba obiektów	Liczba miejsc	Stopień wykorzystania miejsc
		liczba	% województwa		liczba	% województwa		liczba	% województwa		liczba	% województwa		liczba	% województwa			
4*	2	179	0,94	2	190	0,91	3	610	5,37	1	162	1,65	3	547	1,43	11	1688	27,3
3*	16	1351	7,11	29	2201	10,56	7	710	6,26	19	1656	16,83	44	6378	16,68	115	12296	53,9
2*	12	1071	5,64	35	1735	8,32	8	657	5,79	22	1325	13,47	45	2963	7,75	122	7751	30
1*	11	599	3,15	11	537	2,58	2	308	2,71	16	1606	16,32	8	374	0,98	48	3424	23
I	-	-	-	4	361	1,73	-	-	-	1	65	0,66	-	-	-	5	426	25
II	1	45	0,24	1	70	0,34	4	160	1,41	1	55	0,56	5	490	1,28	12	820	25,2
III	1	49	0,26	4	176	0,84	10	503	4,43	2	90	0,91	3	135	0,35	20	953	18,4
Razem	**43**	**3294**	**17,34**	**86**	**5270**	**25,28**	**34**	**2948**	**25,98**	**62**	**4959**	**50,40**	**108**	**10887**	**28,48**	**333**	**27358**	**-**
Województwo ogółem	*307*	*18997*	*100,0*	*338*	*20842*	*100,0*	*169*	*11349*	*100,0*	*129*	*9839*	*100,0*	*371*	*38231*	*100,0*			

[a] Według danych Urzędu Marszałkowskiego Woj. Podlaskiego, w 2007 r. na bazę skategoryzowaną składały się: 3 obiekty 4*, 6 obiektów 3*, 6 obiektów 2* i 1 obiekt 1*.

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Tab. 37. Hotele według kategorii w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Kategoria hotelu	Lubelskie			Podkarpackie			Podlaskie[b]			Świętokrzyskie			Warmińsko-mazurskie			Polska Wschodnia		
	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi	Liczba obiektów	Liczba pokoi	Stopień wykorzystania pokoi
4*	2	101	43,9	2	99	39,1	3	323	40,9	1	90	43,9	3	281	52,4	**11**	**894**	**42,9**
3*	15	744	43,2	26	982	39,4	5	310	50,5	15	883	35,0	36	2596	42,9	**97**	**5515**	**41,3**
2*	8	333	36,1	24	530	30,3	6	328	55,8	18	539	38,0	31	1085	31,0	**87**	**2815**	**35,8**
1*	3	72	33,6	8	206	29,5	1	28	28,4	7	330	30,6	6	112	21,3	**25**	**748**	**29,1**
Bez kategorii [a]	12	507	28,7	-	-	18,0	6	213	35,1	2	38	29,0	11	470	26,7	**31**	**1228**	**29,3**
Ogółem	**40**	**1757**	**37,1**	**60**	**1817**	**35,3**	**21**	**1202**	**46,1**	**43**	**1880**	**35,3**	**87**	**4544**	**38,7**	**251**	**11200**	**38,1**

[a] *W trakcie kategoryzacji.*

[b] Według danych Urzędu Marszałkowskiego Woj. Podlaskiego ogółem było 16 skategoryzowanych hoteli w 2007 r.

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Tab. 38. Placówki uzdrowiskowe w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Województwo	Szpitale uzdrowiskowe		Sanatoria uzdrowiskowe		Przychodnie uzdrowiskowe
	obiekty	łóżka	obiekty	łóżka	
Lubelskie	2	348	4	948	1
Podkarpackie	3	884	20	2790	2
Podlaskie	-	-	1	195	-
Świętokrzyskie	3	534	12	1542	1
Warmińsko-mazurskie	1	85	1	395	-
Polska Wschodnia	**9**	**1851**	**38**	**5870**	**4**
Polska	*68*	*9959*	*161*	*25307*	*28*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W województwach Polski Wschodniej rozwinięte jest lecznictwo uzdrowiskowe. W każdym istnieją uzdrowiska, w niektórych o dużej renomie i długiej tradycji, dysponujące odpowiednią bazą leczniczą, często w nienajlepszym jednak stanie technicznym. Według statystyki publicznej z zakresu ochrony zdrowia, w makroregionie działalność leczniczą prowadzi łącznie 51 placówek uzdrowiskowych, liczących ponad 7,7 tys. łóżek. Większość z nich znajduje się w sanatoriach uzdrowiskowych. Największą bazę leczniczą skupia podkarpackie, dysponujące między innymi specjalistyczną bazą lecznictwa dziecięcego w Rymanowie Zdroju. Oprócz placówek lecznictwa uzdrowiskowego występują też obiekty i urządzenia typu *spa i wellness,* coraz częściej spotykane przy hotelach. W omawianym makroregionie około 30 obiektów hotelarskich (z pominięciem placówek uzdrowiskowych) świadczy tego rodzaju usługi o różnym zakresie. Między innymi są to hotele w Mikołajkach i Mrągowie, Augustowie i Białowieży, Kazimierzu Dolnym i Solcu Zdroju.

Rozkład przestrzenny obiektów zakwaterowania zbiorowego wykazuje duże zróżnicowanie w skali lokalnej. W przekroju powiatowym największą bazą dysponują: mrągowski i olsztyński (oba powyżej 5 tys. miejsc), leski, m. Olsztyn i giżycki (wszystkie ponad 4 tys. miejsc), a następnie augustowski, ostródzki, włodawski, puławski, piski, m. Lublin. W każdym z 11 wymienionych powiatów jest ponad 2,5 tys. miejsc noclegowych.

Wysokim stopniem wykorzystania bazy wyróżniają się powiaty: buski, krośnieński, działdowski i m. Białystok (każdy powyżej 50%) oraz leski, mrągowski, stalowowolski, augustowski, włodawski i puławski (wszystkie powyżej 40%). Dane o pozostałych jednostkach powiatowych liczących ponad 500 miejsc zawiera tabela 36.

Stolice województw wschodnich skupiają 11,9 tys. miejsc noclegowych (12% bazy makroregionalnej). Stopień ich wykorzystania wynosi 34,5% i jest niższy od średniej krajowej. Największymi zasobami dysponuje Olsztyn (4,7 tys. miejsc, przeważnie sezonowych), najmniejsze ma Rzeszów. W zasobach wojewódzkich wyraźnie przeważają hotele, stanowiące 51% całej bazy.

Tab. 39. Baza zbiorowego zakwaterowania w wybranych powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku (powyżej 500 miejsc noclegowych)

Wyszczególnienie	Liczba obiektów	Miejsca noclegowe			
		liczba	województwo = 100	makroregion = 100	stopień wykorz. %
Woj. lubelskie ogółem	*307*	*18997*	*100,00*	*19,18*	32,3
Powiat bialski	20	823	4,33	0,83	25,3
Powiat janowski	9	1074	5,65	1,08	35,7
Powiat lubartowski	20	1257	6,62	1,27	25,3
Powiat parczewski	13	510	2,68	0,51	34,5
Powiat puławski	37	2837	14,93	2,86	40,6
Powiat tomaszowski	14	1025	5,40	1,03	32,4

Wyszczególnienie	Liczba obiektów	Miejsca noclegowe			
		liczba	województwo = 100	makroregion = 100	stopień wykorz. %
Powiat włodawski	50	3117	16,41	3,15	40,9
Powiat zamojski	28	1652	8,70	1,67	26,1
Powiat m. Biała Podlaska	14	587	3,09	0,59	26,4
Powiat m. Lublin	24	2518	13,25	2,54	36,6
Powiat m. Zamość	15	999	5,26	1,01	28,3
Woj. podkarpackie ogółem	*336*	*20652*	*100,00*	*20,85*	*32,9*
Powiat bieszczadzki	34	1980	9,59	2,00	24,1
Powiat dębicki	14	895	4,33	0,90	34,2
Powiat jarosławski	13	717	3,47	0,72	24,4
Powiat krośnieński	27	1829	8,86	1,85	57,5
Powiat lubaczowski	18	1442	6,98	1,46	33,0
Powiat przemyski	11	655	3,17	0,66	21,4
Powiat rzeszowski	16	726	3,52	0,73	25,9
Powiat sanocki	16	1005	4,87	1,01	19,2
Powiat stalowowolski	8	520	2,52	0,52	42,6
Powiat leski	62	4971	24,07	5,02	43,9
Powiat m. Przemyśl	14	973	4,71	0,98	21,0
Powiat m. Rzeszów	21	1360	6,59	1,37	34,5
Woj. podlaskie ogółem	*169*	*11349*	*100,00*	*11,46*	*35,5*
Powiat augustowski	36	3457	*30,46*	3,49	41,7
Powiat białostocki	13	965	*8,50*	0,97	26,0
Powiat hajnowski	13	652	*5,74*	0,66	32,1
Powiat sejneński	14	698	*6,15*	0,70	22,3
Powiat suwalski	21	1443	*12,71*	1,46	23,2
Powiat m. Białystok	17	1532	*13,50*	1,55	52,4
Powiat m. Suwałki	6	507	*4,47*	0,51	30,7
Woj. świętokrzyskie	129	9831	100,00	9,92	39,2
Powiat buski	16	1793	18,24	1,81	73,4
Powiat kielecki	28	2377	24,18	2,40	30,8
Powiat konecki	17	1371	13,95	1,38	34,3
Powiat m. Kielce	23	1855	18,87	1,87	27,3
Woj. warmińsko-maz. ogółem	*371*	*38231*	*100,00*	*38,59*	*31,3*
Powiat braniewski	9	545	1,43	0,55	25,4
Powiat działdowski	7	929	2,43	0,94	53,2
Powiat ełcki	14	1129	2,95	1,14	29,3
Powiat giżycki	36	4633	12,12	4,68	27,1
Powiat iławski	22	1203	3,15	1,21	34,7
Powiat kętrzyński	9	699	1,83	0,71	21,5
Powiat mrągowski	42	5534	14,48	5,59	43,3
Powiat olecki	12	615	1,61	0,62	19,8
Powiat olsztyński	49	5204	13,61	5,25	30,9
Powiat ostródzki	38	3416	8,94	3,45	33,9
Powiat piski	31	2523	6,60	2,55	21,3
Powiat szczycieński	22	2302	6,02	2,32	26,1
Powiat gołdapski	7	768	2,01	0,78	63,0
Powiat węgorzewski	15	1540	4,03	1,55	27,4
Powiat m. Elbląg	15	1024	2,68	1,03	27,5
Powiat m. Olsztyn	16	4681	12,24	4,73	27,6

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W Polsce Wschodniej w niektórych gminach występują duże skupiska obiektów zbiorowego zakwaterowania. Do takich gmin można zaliczyć jednostki skupiające więcej niż tysiąc miejsc recepcyjnych. Łącznie jest ich 23, najwięcej w województwie warmińsko-mazurskim. W poszczególnych regionach są to następujące gminy:

- w lubelskim: Włodawa (2815 miejsc), m. Lublin (2518), Kazimierz Dolny (1112), Krasnobród (1055),
- w podkarpackim: Solina (3044), m. Rzeszów (1360), Iwonicz Zdrój (1292), Cisna (1066),
- w podlaskim: m. Augustów (2702), m. Białystok (1532), Suwałki (1070),
- w świętokrzyskim: m. Kielce (1855), Końskie (1371), Busko Zdrój (1314),
- w warmińsko-mazurskim: m. Olsztyn (4681), Mikołajki (2889), Ruciane Nida (1845), Giżycko (1740), m. Giżycko (1636), Olsztynek (1543), m. Mrągowo (1374), Ostróda (1360), m. Elbląg (1024).

W ***województwie lubelskim*** baza zbiorowego zakwaterowania liczyła ogółem 307 obiektów i 19,0 tys. miejsc noclegowych (19,2% wielkości makroregionalnej i 3,3% krajowej). Pod względem potencjału recepcyjnego województwo zajmuje trzecią lokatę w makroregionie i dwunastą w kraju. Nieznacznie przeważały miejsca całoroczne (56%). W strukturze rodzajowej przodują ośrodki wczasowe, hotele i obiekty niesklasyfikowane, kolejno skupiające najwięcej miejsc, nie ma natomiast schronisk i schronisk młodzieżowych. Stopień wykorzystania miejsc wynosił 32,3% i był niższy niż w makroregionie i kraju. Najwyższe obłożenie cechowało zakłady uzdrowiskowe, ośrodki wczasowe i ośrodki kolonijne. Bazę skategoryzowaną tworzyły 43 obiekty liczące 3,3 tys. miejsc, w tym 46,4% należało do wyższej klasy w obiektach cztero- i trzygwiazdkowych, przy wyraźnej przewadze obiektów trzy- i dwugwiazdkowych. W regionie było 40 hoteli liczących 3,2 tys. miejsc (17,1% wielkości wojewódzkiej), co stanowiło 14,5% hoteli w makroregionie (4. lokata). Stopień wykorzystania pokoi w hotelach wynosił 37,1% i był niższy od wskaźnika makroregionalnego i krajowego. Znaczącą pozycję zachowały ośrodki wczasowe (druga pozycja w makroregionie), skupiające 19,2% ogólnej liczby miejsc i mające dość wysokie obłożenie (45%, najwyższe w makroregionie). Wraz z ośrodkami kolonijnymi i szkoleniowo-wypoczynkowymi baza o charakterze wczasowym stanowiła prawie 36% wszystkich miejsc w województwie (największy udział w makroregionie).

W ***województwie podkarpackim*** zbiorowe zakwaterowanie obejmowało 338 obiektów i 20,8 tys. miejsc noclegowych, w większości całorocznych (76%). Ogółem stanowiło to 21% zasobów makroregionalnych i 3,6% krajowych. Region ma drugą lokatę w makroregionie i jedenastą w kraju. Najwięcej miejsc miały kolejno: hotele, szkolne schroniska młodzieżowe (najwięcej w całym makroregionie), obiekty niesklasyfikowane i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe. Stopień wykorzystania miejsc wynosił 32,9% i był niższy od wskaźnika makroregionalnego i krajowego. Najlepiej wykorzystywane były zakłady uzdrowiskowe, ośrodek wypoczynku świątecznego (1 obiekt) oraz ośrodki kolonijne i ośrodki wczasowe. Na bazę skategoryzowaną składało się 86 obiektów (w większości 3* i 2*) liczących 5,3 tys. miejsc, w tym wyższej klasy – 45,3%. W regionie było 60 hoteli liczących 3,6 tys. łóżek (17,7% bazy wojewódzkiej). Stanowiło to 16% ogółu miejsc w hotelach makroregionu. Stopień wykorzystania pokoi w hotelach wynosił 35,3%, a więc mniej niż w całym makroregionie i w kraju. Baza o charakterze wypoczynkowym stanowiła 21,6% jej łącznej wielkości w województwie.

W ***województwie podlaskim*** na zbiorowe zakwaterowanie składało się 169 obiektów liczących 11,3 tys. miejsc noclegowych (11,4% wielkości makroregionalnej i 1,9% krajowej). Baza całoroczna skupiała 56,4% ogółu miejsc. Pod względem zasobów recepcyjnych region zajmuje czwartą pozycję w makroregionie i czternastą w kraju. Liczbą miejsc wyróżniały się zwłaszcza hotele i ośrodki wczasowe. Stopień obłożenia miejsc wynosił 35,5%, czyli nieco więcej niż w makroregionie, lecz mniej niż w kraju. Najwyższy był w zakładach uzdrowiskowych, ośrodkach kolonijnych i ośrodkach wypoczynku świątecznego. Wysokie (najwyższe w makroregionie) wykorzystanie recepcyjne miały też motele. Baza

skategoryzowana liczyła 34 obiekty i 2,9 tys. miejsc, w tym wyższej klasy 44,8% [39]. W relacji makroregionalnej województwo miało najmniej hoteli: 21 obiektów z 2,3 tys. łóżek, co jednak wynosiło 20,5% całej jego bazy. Hotele te cechował najwyższy w makroregionie stopień wykorzystania pokoi, wynoszący 46,1%. Baza o charakterze wczasowym stanowiła prawie 30% zasobów wojewódzkich.

W ***województwie świętokrzyskim*** baza zbiorowego zakwaterowanie liczyła 129 obiektów. Mieściło się w nich 9,8 tys. miejsc noclegowych (najmniej w całym makroregionie), w tym 77,4% całorocznych (najwyższy udział). Ogółem stanowiło to 9,9% wielkości makroregionalnej i 1,7% krajowej. Region zajmuje ostatnie miejsce w makroregionie i przedostatnie w kraju. W przekroju rodzajowym przeważały hotele, znacznie wyprzedzające zakłady uzdrowiskowe. Stopień wykorzystania miejsc: 39,2%, był najwyższy w makroregionie i wyższy niż w kraju. Baza skategoryzowana obejmowała 62 obiekty i 5,0 tys. miejsc, co stanowiło 50,4% zasobów województwa (najwyższy odsetek w makroregionie). W obiektach wyższej klasy mieściło się 44,8% takich miejsc. W województwie były 43 hotele liczące 3,5 tys. miejsc (35,8% ich liczby w województwie). Obłożenie pokoi wynosiło 35,3%. Zwraca uwagę najniższy w makroregionie odsetek bazy wczasowej, wynoszący nieco ponad 16%.

Województwo warmińsko-mazurskie wyróżnia się największą bazą zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej. Składa się na nią 371 obiektów liczących 38,2 tys. miejsc noclegowych: 38,5% ich liczby w makroregionie i 6,6% – w kraju. Region zajmuje pierwszą lokatę w grupie województw wschodnich i piątą w kraju. Ma też najniższy spośród nich udział bazy całorocznej (50%). W układzie rodzajowym wyraźną przewagę miały hotele, a po nich ośrodki wczasowe i obiekty niesklasyfikowane, każde z największą liczbą miejsc w makroregionie. Region wyróżnia się też największą bazą obozowiskową w postaci kempingów i pól biwakowych. Stopień wykorzystania miejsc wynosił 31,3% i był najniższy w makroregionie. Wysokie obłożenie miały jedynie zakłady uzdrowiskowe; wśród pozostałych wyróżniały się ośrodki kolonijne, hotele i ośrodki wczasowe. Baza skategoryzowana obejmowała 108 obiektów liczących 10,9 tys. miejsc, z przewagą kategorii trzygwiazdkowej i 64-procentowym udziałem obiektów wyższej klasy. W województwie było 87 hoteli liczących prawie 9,8 tys. łóżek: 25,5% całej jego bazy recepcyjnej, oraz 43,5% miejsc hotelowych w makroregionie. Stopień wykorzystania pokoi w hotelach był dość wysoki: 38,7% (drugie miejsce w makroregionie). Baza o charakterze wczasowym stanowiła prawie 30% potencjału recepcyjnego województwa.

Analizy dotyczące obiektów zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej warto zakończyć informacjami statystycznymi z dziedziny budownictwa. W 2007 roku zostały oddane do użytkowania 183 budynki zakwaterowania turystycznego, w tym 76 hoteli. Stanowiło to nieco ponad 20% wszystkich zrealizowanych w kraju budynków o takim przeznaczeniu. Większość była wybudowana na terenach wiejskich, co dotyczy też budynków hotelowych. Najwięcej inwestycji hotelarskich ukończono w województwie podkarpackim, w którym m. in. przybyły dwa hotele czterogwiazdkowe: „Ambasador" i „Grand" w Rzeszowie.

[39] Według danych Urzędu Marszałkowskiego Woj. Podlaskiego, w 2008 r. baza skategoryzowana liczyła ogółem 24 obiekty, tym 19 hoteli, 1 motel, 1 pensjonat, 2 kempingi i 1 schronisko młodzieżowe.

Tab. 40. Obiekty zakwaterowania turystycznego oddane do użytku w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Wyszczególnienie	Budynki ogółem			Hotele		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
Woj. lubelskie	31	7	24	18	7	11
Woj. podkarpackie	53	6	47	21	6	15
Woj. podlaskie	42	7	35	11	6	5
Woj. świętokrzyskie	16	7	9	16	7	9
Woj. warmińsko-mazurskie	41	3	38	10	3	7
Polska Wschodnia	**183**	**30**	**153**	**76**	**29**	**47**
Polska	*879*	*199*	*680*	*352*	*154*	*198*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

3.2. Baza turystyczna indywidualnego zakwaterowania

W wielu jednostkach lokalnych, zwłaszcza na terenach wiejskich, znaczącą rolę w zasobach recepcyjnych odgrywa turystyczne zakwaterowanie indywidualne, do którego zalicza się baza kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych (pozostałych turystycznych kwater prywatnych). Statystyka publiczna od dłuższego już czasu nie obejmuje ich sprawozdawczością. W diagnozie wykorzystano więc dane Instytutu Turystyki, uzyskane z corocznych badań ankietowych we wszystkich gminach Polski[40].

W sezonie letnim 2007 roku było w Polsce Wschodniej 3,3 tys. obiektów z kwaterami agroturystycznymi. Tyleż samo rolników-kwaterodawców (38% ogólnej liczby w kraju) świadczyło usługi w zakresie agroturystyki. W obiektach tych znajdowało się 87,1 tys. miejsc noclegowych, w większości całorocznych (73%). Baza ta obejmowała 32,7% miejsc agroturystycznych w Polsce. W grupie województw wschodnich największe jej zasoby miało podkarpackie (12,2% całości). Kwatery agroturystyczne wykazało 417 gmin, co stanowi 59,9% ogółu gmin w makroregionie. W poszczególnych regionach wskaźnik ten wahał się od 42% w lubelskim do 74% w warmińsko-mazurskim (w kraju jest to 53,5%).

Tab. 41. Kwatery agroturystyczne i pokoje gościnne w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Województwo	Kwatery agroturystyczne			Pokoje gościnne		
	obiekty	miejsca	Polska =100	obiekty	miejsca	Polska =100
Lubelskie	408	3445	4,6	297	4421	1,9
Podkarpackie	1074	8288	12,2	339	4361	1,8
Podlaskie	629	5751	7,2	305	3898	1,6
Świętokrzyskie [a]	355	2896	4,0	169	1701	0,7
Warmińsko-mazurskie	869	8164	9,9	649	6129	2,6
Polska Wschodnia	**3335**	**28544**	**32,7**	**1759**	**20510**	**8,6**
Polska	*8790*	*87144*	*100,0*	*14928*	*237362*	*100,0*

[a] Według Urzędu Marszałkowskiego Woj. Świętokrzyskiego w 2006 r. było 356 gospodarstw agroturystycznych, mających 3,5 tys. miejsc noclegowych (w tym 700 miejsc w samodzielnych domach udostępnionych w całości turystom).

Źródło: dane Instytutu Turystyki na podstawie ankietyzacji gmin.

[40] W 2007 roku efektywność krajowa ankietyzacji gmin wyniosła 97%. Najwyższa była w woj. podlaskim, gdzie osiągnęła 100%. W pozostałych regionach wschodnich zamykała się w granicach 95-98%.

Baza agroturystyczna jest bardzo zróżnicowana przestrzennie i rozproszona lokalnie, zwłaszcza na szczeblu gmin. Powyżej 1000 miejsc ma siedem powiatów: leski (2,4 tys.), mrągowski, kielecki, olsztyński, bieszczadzki, sanocki i suwalski. Większość takich jednostek ma niewielkie zasoby agroturystyczne: w 56 powiatach jest poniżej 100 miejsc.

W Polsce Wschodniej baza pokoi gościnnych to 1759 obiektów liczących 20,5 tys. łóżek (8,6% wielkości krajowej), w większości użytkowanych całorocznie (68% wszystkich w makroregionie). Największymi zasobami wyróżnia się woj. warmińsko-mazurskie: ponad 6 tys. miejsc (2,6% liczby krajowej). Wśród powiatów warto wymienić zwłaszcza pięć liczących około 1000 miejsc: mrągowski, puławski, leski, augustowski i giżycki. Ponadto bazę liczącą ponad 500 miejsc ma tylko 8 powiatów. Pokoje gościnne znajdują się w 250 gminach (35% ogółu w makroregionie). Najwięcej takich jednostek jest w warmińsko-mazurskim, gdzie 62% gmin dysponuje tego rodzaju bazą (w całym kraju 40%). Bazę indywidualnego zakwaterowania uzupełniają prywatne domy letniskowe, dość liczne w niektórych częściach Polski Wschodniej. Najwięcej jest ich w województwie warmińsko-mazurskim, które skupia około 30 tys. miejsc w domach letniskowych.

Tab. 42. Baza indywidualnego zakwaterowania w wybranych powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku *

Województwo/powiat	Kwatery agroturystyczne		Pokoje gościnne		Razem miejsca noclegowe
	liczba obiektów	liczba miejsc noclegowych	liczba obiektów	liczba miejsc noclegowych	
Woj. lubelskie ogółem	*408*	*3445*	*297*	*4421*	*7866*
Bialski	27	251	27	366	617
Biała Podlaska	0	0	14	534	534
Puławski	88	741	102	1362	2103
Tomaszowski	36	454	3	43	497
Włodawski	47	399	23	384	783
Zamojski	40	322	62	724	1046
Woj. podkarpackie ogółem	*1074*	*8288*	*339*	*4361*	*12649*
Bieszczadzki	92	1212	48	578	1790
Dębicki	43	266	6	100	366
Jasielski	99	590	15	361	951
Krośnieński	87	866	52	798	1664
Leski	343	2445	116	1205	3650
Przemyski	36	351	29	91	442
Ropczycko-sędziszowski	8	39	11	259	298
Rzeszowski	51	329	5	56	385
Sanocki	180	1196	11	74	1270
Woj. podlaskie ogółem	*629*		*5751*	*305*	*3998*
Augustowski	85	980	122	1146	2126
Białostocki	60	524	25	350	874
Białystok	0	0	11	345	345
Grajewski	37	234	18	219	453
Hajnowski	127	935	12	400	1335
Moniecki	58	504	6	85	589
Sejneński	73	823	2	21	844
Siemiatycki	35	243	8	109	352
Sokólski	33	262	3	49	311
Suwalski	86	978	70	773	1751
Woj. świętokrzyskie ogółem [a]	*355*	*2896*	*169*	*1701*	*4597*
Buski	26	168	67	659	827

Województwo/powiat	Kwatery agroturystyczne		Pokoje gościnne		Razem miejsca noclegowe
	liczba obiektów	liczba miejsc noclegowych	liczba obiektów	liczba miejsc noclegowych	
Kielecki	191	1641	33	296	1937
Staszowski	34	219	3	25	244
Woj. warmińsko-maz. ogółem	*869*	*8164*	*649*	*6129*	*14293*
Ełcki	65	585	12	86	671
Giżycki	76	679	122	987	1666
Iławski	45	497	51	627	1124
Kętrzyński	21	237	16	198	435
Mrągowski	164	1644	207	1921	3565
Nowomiejski	34	211	12	108	319
Olsztyński	130	1216	15	177	1393
Ostródzki	71	745	20	233	978
Piski	61	631	49	575	1206
Szczycieński	55	531	23	232	763
Węgorzewski	40	368	9	52	420

** Powiaty z kwaterami agroturystycznymi lub pokojami gościnnymi powyżej 200 miejsc noclegowych.*
[a] Według Urzędu Marszałkowskiego Woj. Świętokrzyskiego, w 2006 r. ponad 200 miejsc noclegowych (łącznie z miejscami w samodzielnych domach udostępnionych w całości turystom) miały powiaty: buski (242 miejsca), kielecki (1997) i staszowski (286).

Źródło: dane Instytutu Turystyki na podstawie ankietyzacji gmin.

3.3. Baza żywieniowa i gastronomia hotelarska

W ostatnich latach w Polsce nastąpił bujny rozwój gastronomii, zwłaszcza prywatnej. Z roku na rok rosną jej zasoby, które obecnie w porównaniu z 2000 rokiem są większe o ponad 10%. W przekroju ogólnym systematycznie rosła liczba barów i restauracji, w ostatnich zaś trzech latach ubywało stołówek Uchwycenie zmian regionalnych w całej bazie żywieniowej uniemożliwia brak odpowiedniej sprawozdawczości statystycznej w przekroju wojewódzkim. Z przytoczonych powodów i wobec niedostatku pełnych informacji usługi gastronomiczne w Polsce Wschodniej zostały omówione w dwóch ujęciach. Pierwsze dotyczy dużych i średnich zakładów żywieniowych zatrudniających powyżej 9 osób. Drugie ujęcie omawia placówki gastronomiczne działające w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania.

Tab. 43. Placówki gastronomiczne w województwach Polski Wschodniej w 2006 roku*

Wyszczególnienie	Placówki duże*			Podmioty gospodarcze**
	ogółem	Udział woj. Polska=100	w tym restauracje	
Woj. lubelskie	598	4,9	91	1740
Woj. podkarpackie	438	3,6	155	1640
Woj. podlaskie	341	2,8	71	790
Woj. świętokrzyskie	208	1,7	66	1250
Woj. warmińsko-mazurskie	411	3,4	137	1180
Polska Wschodnia	**1996**	16,3	**520**	**6600**
Polska	*12223*	*100,0*	*3510*	43600

* Placówki gastronomiczne duże i średnie powyżej 9 pracujących (według GUS).
** Podmioty małe prowadzące działalność w zakresie restauracji, barów i cateringu (9 i mniej pracujących).

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS i materiałów własnych.

Na podstawie szacunkowych danych można określić, że w Polsce Wschodniej podstawową działalność w zakresie restauracji, barów, kawiarni, stołówek i podobnych placówek (z pominięciem punktów gastronomicznych) prowadziło ogółem 6,6 tys. małych podmiotów gospodarczych. Pod względem ich liczby wyróżniały się województwa lubelskie i podkarpackie.

Usługi gastronomiczne świadczyło 2,0 tys. dużych i średnich zakładów żywieniowych (16,3% ogólnej liczby w kraju). Restauracji tego rodzaju było 520 (14,8%). Najbardziej zasobne w placówki żywieniowe było województwo lubelskie, a liczbą restauracji wyróżniało się podkarpackie. W stosunku do 2000 roku przybyło 12,1% dużych zakładów, a liczba restauracji wzrosła o 31,6% (w całym kraju odpowiednio 11,1% i 27,6%). Jedynie w województwie świętokrzyskim zmniejszyła się liczba dużych placówek, nie dotyczyło to jednak restauracji.

Tab. 44. Placówki gastronomiczne w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Wyszczególnienie	Placówki gastronomiczne				
	restauracje	bary	stołówki	punkty gastr.	razem
Woj. lubelskie	90	100	66	28	284
Woj. podkarpackie	114	84	80	32	310
Woj. podlaskie	56	70	30	11	167
Woj. świętokrzyskie	66	58	24	11	159
Woj. warmińsko-mazurskie	147	153	119	33	452
Polska Wschodnia	**473**	**465**	**319**	**115**	**1372**
Polska	*2233*	*2344*	*1925*	*694*	*7196*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Znacznie szersze i pełniejsze są informacje o gastronomii hotelowej. W obsłudze ruchu turystycznego jest to znaczący segment usług żywieniowych, który stanowią zakłady i punkty gastronomiczne w obiektach zbiorowego zakwaterowania. Usługi te są ważną częścią produktu hotelarskiego, gdyż zwiększają zakres i poziom świadczonej oferty, przynoszą spore dodatkowe dochody oraz wzbogacają wizerunek i podnoszą prestiż rynkowy zakładów hotelarskich. Zarazem wprowadzając dodatkowy program usługowy, zwłaszcza w dziedzinie rozrywki, pełnią funkcję atrakcji przyciągającej gości. Są też istotnym źródłem przychodów: generują zazwyczaj około 20% wszystkich zysków hotelowych, a w zakładach wysokiej klasy – od 30% do 40% sprzedaży.

W 2007 roku w obiektach zbiorowego zakwaterowania usługi żywieniowe świadczyły 1372 placówki (19,1% liczby krajowej). Pod względem rodzajowym przodowały restauracje i bary. Znacznie mniej było stołówek, a najmniej – punktów gastronomicznych. Najwięcej placówek działało w województwie warmińsko-mazurskim, które miało też najwięcej restauracji, barów i stołówek. Z pozostałych regionów podkarpackie wyróżniało się zasobnością w restauracje i stołówki, a lubelskie liczbą barów.

W latach 2005-2007 w makroregionie Polski Wschodniej ogólna liczba placówek gastronomii hotelowej zwiększyła się o 8,9% (w całym kraju o 4,7%). Jeszcze bardziej, bo o 15,9%, wzrosła liczba restauracji hotelowych (w kraju o 12,6%). Największe zmiany nastąpiły w województwie świętokrzyskim i dotyczyło to zarówno ogółu placówek (wzrost o 40,7%), jak i restauracji (wzrost o 29,4%).

W przekroju rodzajowym, zarówno ogólnym jak i regionalnym, najwięcej restauracji i barów było w hotelach i innych obiektach hotelarskich (z wyjątkiem woj. podlaskiego). Kolejne miejsce zajmowały restauracje w obiektach niesklasyfikowanych oraz bary w ośrodkach wczasowych, szkoleniowo-wypoczynkowych i obiektach niesklasyfikowanych.

Pod względem liczby stołówek przodowały ośrodki wczasowe i szkoleniowo-wypoczynkowe. Bardziej szczegółowe dane na ten temat zawiera tabela 43.

W rozkładzie przestrzennym gastronomii hotelowej wyróżniają się powiaty liczące powyżej 50 placówek. Ogólnie najwięcej skupiają ich powiaty mrągowski i olsztyński, mające po 66 placówek. Pozostałe powiaty w tej grupie to w kolejności: leski, puławski i ostródzki. Zasobnością w restauracje hotelowe odznacza się 10 powiatów, z których każdy ma powyżej 10 takich placówek. Najwięcej skupiają ich: powiat mrągowski (28), m. Kielce, powiat olsztyński i m. Rzeszów. W bary bogate są zwłaszcza powiaty: olsztyński (25 placówek), mrągowski, puławski i ostródzki (wszystkie powyżej 20). Więcej niż 10 stołówek znajduje się w 10 powiatach, z których najbardziej zasobne to leski i olsztyński (każdy z ponad 20 stołówkami) oraz puławski, krośnieński i ostródzki. Dane o jednostkach liczących co najmniej 10 placówek gastronomii hotelarskiej podaje tabela 44.

W województwach wschodnich placówki gastronomiczne istniały ogółem w 885 obiektach zbiorowego zakwaterowania (59,0% ogólnej liczby). Tym samym 41% bazy działało bez własnej gastronomii (w kraju 31%). Najlepiej wyposażone w gastronomię hotelarską były świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie: w obu ponad 70% obiektów noclegowych miało na swoim terenie placówki żywieniowe. Pełnym wyposażeniem w gastronomię w większości województw cechowały się hotele, motele, domy pracy twórczej i zakłady uzdrowiskowe oraz ośrodki kolonijne (z wyjątkiem warmińsko-mazurskiego), a także pensjonaty w lubelskim i świętokrzyskim oraz domy wycieczkowe w świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim. Ogólnie najgorzej wyposażone były pola biwakowe.

Tab. 45. Wyposażenie w gastronomię hotelową w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Wyszczególnienie	Obiekty noclegowe z placówkami gastronomicznymi					
	restauracje	bary	stołówki	punkty gastr.	ogółem	
					liczba	woj.=100
Woj. lubelskie	90	88	63	19	181	59,0
Woj. podkarpackie	113	76	79	28	227	67,2
Woj. podlaskie	53	65	30	9	105	62,1
Woj. świętokrzyskie	63	54	23	8	98	76,0
Woj. warmińsko-mazurskie	135	137	116	29	274	73,9
Polska Wschodnia	**454**	**420**	**311**	**93**	**885**	**67,4**
Polska	*2082*	*2106*	*1864*	*509*	*4625*	*68,8*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

W całym makroregionie na 100 obiektów noclegowych wypadały średnio 104 placówki gastronomiczne. Dla Polski wskaźnik ten wynosił 107. W grupie województw wschodnich przodowały warmińsko-mazurskie (123) i świętokrzyskie (121). Znacznie niższe wskaźniki miały trzy pozostałe województwa, w których na 100 obiektów noclegowych przypadało od 92 do 99 placówek żywieniowych. W regionach tych było mniej placówek gastronomicznych niż obiektów zbiorowego zakwaterowania.

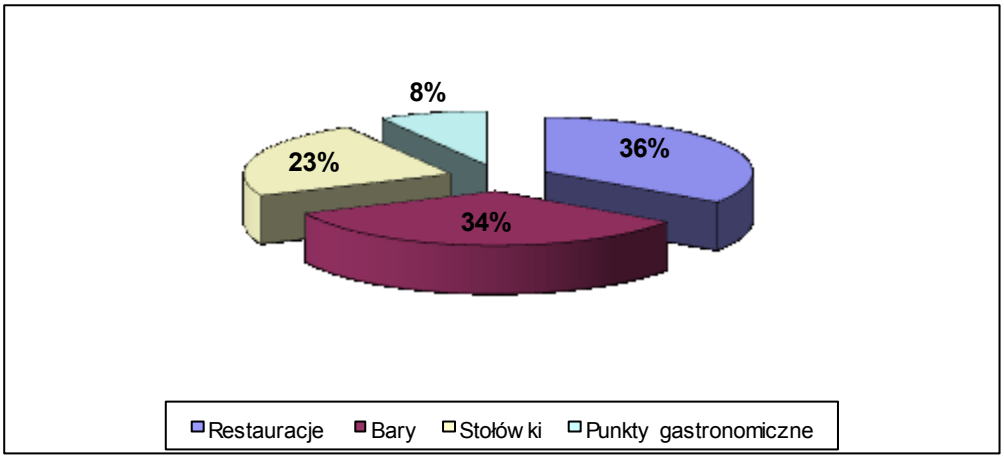

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 38. Struktura placówek gastronomicznych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce Wschodniej w 2007 roku.

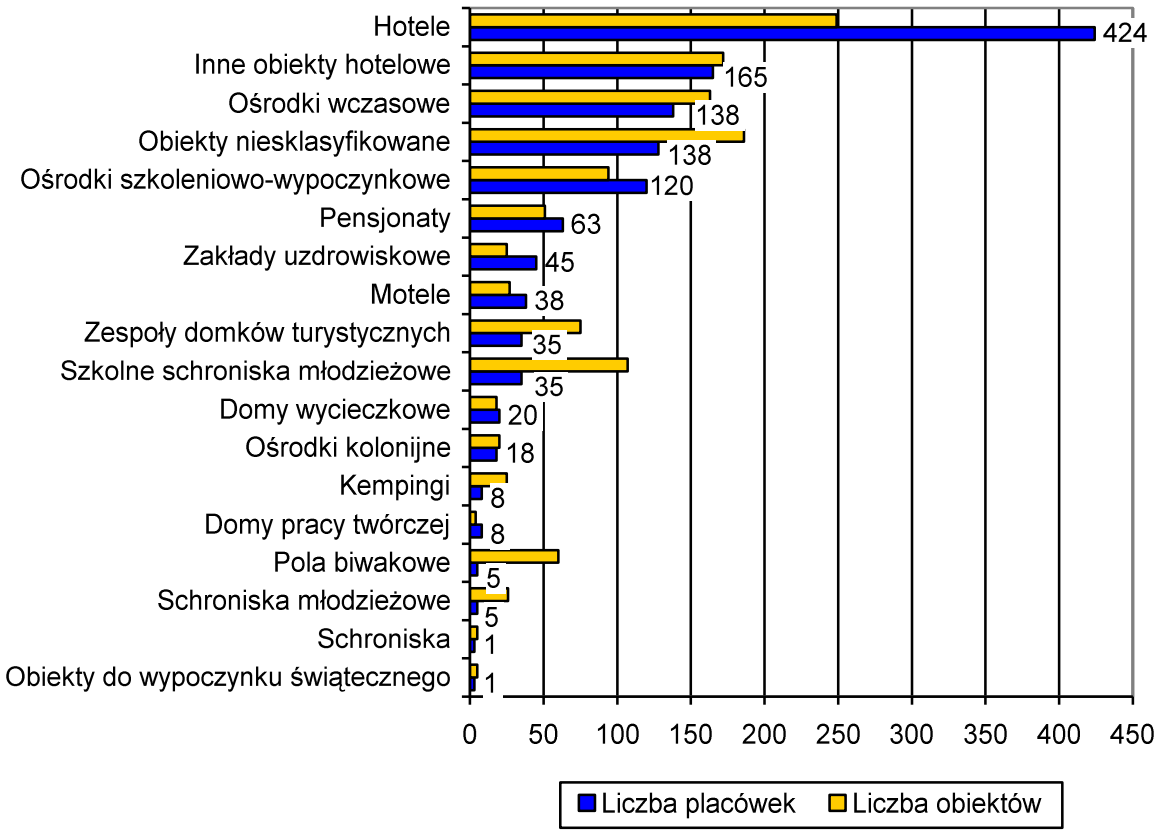

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Rys. 39. Restauracje, bary i stołówki w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzajów w Polsce Wschodniej w 2007 roku.

Tab. 46. Placówki gastronomiczne według rodzajów obiektów noclegowych w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Rodzaje obiektów noclegowych	Lubelskie			Podkarpackie			Podlaskie			Świętokrzyskie			Warmińsko-mazurskie			Polska Wschodnia		
	restauracje	bary	stołówki	restauracje	bary	stołówki	restauracje	bary	stołówki	restauracje	bary	stołówki	restauracje	bary	stołówki	restauracje	bary	stołówki
Ogółem	**90**	**100**	**68**	**114**	**84**	**80**	**56**	**70**	**30**	**66**	**58**	**24**	**147**	**153**	**119**	**473**	**465**	**319**
Hotele	37	31	1	53	25	3	23	21	0	43	32	0	96	57	2	**252**	**166**	**6**
Motele	7	8	1	4	0	0	1	2	0	6	3	0	4	2	0	**22**	**15**	**1**
Pensjonaty	1	1	2	2	4	10	3	3	0	2	4	2	9	12	8	**17**	**24**	**22**
Inne obiekty hotelowe	20	23	2	34	20	2	7	6	1	7	7	0	16	17	3	**84**	**73**	**8**
Domy wycieczkowe	0	0	0	2	3	3	4	1	0	2	1	0	1	2	1	**9**	**7**	**4**
Schroniska	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	**1**	**0**	**0**
Schroniska młodzieżowe	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	**0**	**0**	**5**
Szkolne schroniska młodzieżowe	0	0	0	1	2	11	0	0	1	0	0	4	0	0	7	**1**	**2**	**32**
Ośrodki wczasowe	4	11	13	1	8	12	0	9	10	2	1	3	5	27	32	**12**	**56**	**70**
Ośrodki kolonijne	0	0	8	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	7	**0**	**0**	**18**
Ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	6	10	13	4	7	17	2	7	8	2	3	4	4	15	18	**18**	**42**	**60**
Domy pracy twórczej	1	1	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	1	1	0	**3**	**4**	**1**
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych	3	2	4	3	1	3	0	3	2	0	1	2	2	5	4	**8**	**12**	**15**
Kempingi	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	2	0	1	1	1	**3**	**4**	**1**
Pola biwakowe	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	**0**	**1**	**4**
Ośrodki wypoczynku świątecznego	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	**0**	**1**	**0**
Zakłady uzdrowiskowe	1	5	5	0	7	10	0	1	1	1	4	7	0	1	2	**2**	**18**	**25**
Obiekty niesklasyfikowane	9	8	6	10	6	7	14	13	6	0	0	1	8	13	27	**41**	**40**	**47**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Tab. 47. Placówki gastronomiczne w obiektach zbiorowego zakwaterowania w wybranych powiatach Polski Wschodniej w 2007 roku (powyżej 10 placówek)

Województwo/powiat	Placówki gastronomiczne				
	restauracje	bary	stołówki	punkty gastronom.	razem
Woj. lubelskie ogółem	*90*	*100*	*66*	*28*	*284*
Powiat bialski	5	9	3	0	17
Powiat janowski	3	2	4	3	12
Powiat lubartowski	3	3	6	2	14
Powiat parczewski	1	3	2	6	12
Powiat puławski	14	21	18	0	53
Powiat włodawski	1	8	10	4	23
Powiat zamojski	6	6	9	0	21
Powiat m. Biała Podlaska	4	5	1	1	11
Powiat m. Lublin	17	16	1	5	39
Powiat m. Zamość	10	7	3	1	21
Woj. podkarpackie ogółem	*114*	*84*	*80*	*32*	*310*
Powiat bieszczadzki	4	11	8	7	30
Powiat dębicki	9	2	2	2	15
Powiat krośnieński	3	8	14	0	25
Powiat lubaczowski	6	2	7	0	15
Powiat rzeszowski	9	2	2	0	13
Powiat sanocki	7	8	5	2	22
Powiat leski	7	17	26	6	56
Powiat m. Przemyśl	7	4	1	1	13
Powiat m. Rzeszów	13	9	1	1	24
Powiat m. Tarnobrzeg	6	4	1	1	12
Woj. podlaskie ogółem	*56*	*70*	*30*	*11*	*167*
Powiat augustowski	8	15	13	2	38
Powiat białostocki	7	3	2	2	14
Powiat sejneński	3	6	4	0	13
Powiat suwalski	3	7	2	2	14
Powiat m. Białystok	12	11	1	3	27
Woj. świętokrzyskie ogółem	*66*	*58*	*24*	*11*	*159*
Powiat buski	6	9	8	5	28
Powiat kielecki	14	13	7	1	35
Powiat konecki	2	3	5	1	11
Powiat sandomierski	5	4	1	1	11
Powiat m. Kielce	19	12	1	0	32
Woj.warm.-mazurskie ogółem	*147*	*153*	*119*	*33*	*452*
Powiat elbląski	7	5	1	0	13
Powiat ełcki	6	6	6	1	19
Powiat giżycki	14	19	12	6	51
Powiat iławski	4	2	7	0	13
Powiat kętrzyński	6	3	1	2	12
Powiat mrągowski	28	22	13	3	66
Powiat olecki	4	6	4	0	14
Powiat olsztyński	17	25	21	3	66
Powiat ostródzki	13	20	14	5	52
Powiat piski	3	9	11	4	27
Powiat szczycieński	3	5	9	6	23
Powiat węgorzewski	3	4	5	1	13
Powiat m. Elbląg	8	7	2	1	18
Powiat m. Olsztyn	15	9	1	0	25

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych GUS.

Od kilku już lat rozwija się bardzo przydrożna gastronomia, także przy ważniejszych trasach komunikacyjnych Polski Wschodniej. Baza żywieniowa występuje tam w postaci różnych barów, gospód, karczm, zajazdów itp. Często są to obiekty przy stacjach paliw i parkingach. Niektóre takie placówki przybierają cechy regionalne, przejawiające się w podawanych daniach i wystroju architektonicznym. Nieraz jednak powstają dość żywiołowo, co odbija się niekorzystnie na ich funkcjonalności i architekturze.

W województwach wschodnich część placówek gastronomicznych nastawia się na kuchnię regionalną. Wyraża się to w podawaniu tradycyjnych miejscowych dań i specjałów kulinarnych, jak również w tradycyjnym zdobnictwie budynków i wystroju wnętrz. Na potrzeby gastronomiczne adaptowane są nieraz obiekty gospodarstw chłopskich (stare stodoły, młyny, chałupy wiejskie itp.).

Region warmińsko-mazurski od 2005 roku przynależy do Europejskiej Sieci Regionalnego Dziedzictwa Kulinarnego. Sieć ta zrzesza producentów rolnych i przetwórców żywności oraz sklepy i restauracje oferujące regionalne i lokalne produkty i potrawy. Jej członkowie prowadzą wspólne działania, które podtrzymują i rozpowszechniają stare zwyczaje kulinarne oraz promują tradycyjną kulturę jedzenia. Do sieci regionalnej: Dziedzictwo Kulinarne Warmia, Mazury i Powiśle przystąpiło do tej pory 77 firm, w tym 24 restauratorów. Warto dodać, że na krajowej Liście Produktów Tradycyjnych figuruje 188 produktów z Polski Wschodniej. Dużą ich liczbą wyróżniają się województwa: podkarpackie (70 produktów, 3. miejsce w kraju) oraz lubelskie (44) i podkarpackie (37). Pozostałe dwa regiony wschodnie mają ich wpisanych znacznie mniej (po ok. 20).

3.4. Szlaki turystyczne Polski Wschodniej

Polska Wschodnia przedstawia bogatą mozaikę krajobrazów naturalnych i kulturowych, które stanowią atrakcyjną oprawę wędrówek turystycznych. Bogactwo to stwarza podstawy do kształtowania różnorodnej sieci szlaków. W województwach wschodnich występują interesujące znakowane szlaki piesze i rowerowe, szlaki wodne oraz tematyczne trasy wycieczek motorowych. Niektóre z nich mają rangę międzynarodową i krajową lub ponadregionalną, większość jednak ma znaczenie lokalne, ograniczone do własnego województwa.

Na wstępie należy wyjaśnić, że określenie rzeczywistej liczby i długości szlaków w województwach Polski Wschodniej sprawia duże trudności. Dostępne źródła, jak dane PTTK, materiały urzędów marszałkowskich, informatory turystyczne, podają znacznie różniące się dane. Do takiego stanu informacji przyczynia się rozdrobnienie podmiotów zajmujących się wyznaczaniem, znakowaniem i konserwacją szlaków turystycznych (terenowe oddziały PTTK, gminy i inne instytucje) oraz niedostatek monitoringu i spójnej statystyki.

Tab. 48. Szlaki turystyczne w województwach Polski Wschodniej

Wyszczególnienie	Szlaki piesze		Szlaki rowerowe	
	liczba	długość w tys. km	liczba	długość w tys. km
Woj. lubelskie	78	3,2	33	1,6
Woj. podkarpackie	80	2,3	105	4,4
Woj. podlaskie	80	3,3	77	3,7
Woj. świętokrzyskie	40	1,3	40	1,2
Woj. warmińsko-mazurskie	42	1,8	17	0,8
Polska Wschodnia	**320**	**11,9**	**272**	**11,7**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych PTTK i materiałów urzędów marszałkowskich.

Na podstawie dostępnych materiałów można przyjąć, że w Polsce Wschodniej jest około 320 pieszych szlaków znakowanych, liczących razem prawie 12 tys. km. Rowerowe szlaki znakowane to około 270 tras o łącznej długości około 11,7 tys. km. Część pieszych szlaków nizinnych jest wykorzystywana także do wędrówek rowerowych i narciarskich. W całym makroregionie na 100 km^2 przypada 11,5 km szlaków pieszych oraz 11,8 km rowerowych. Najwyższy wskaźnik gęstości szlaków pieszych miało województwo podlaskie, najniższy był w warmińsko-mazurskim. Pod względem długości szlaków rowerowych zdecydowanie przodowało podkarpackie, znacznie wyprzedzając pozostałe regiony wschodnie. Ubogą sieć szlaków rowerowych ma zwłaszcza województwo warmińsko-mazurskie. Widoczne są więc duże różnice w nasyceniu szlakami pieszymi i rowerowymi poszczególnych województw wschodnich.

Polskę Wschodnią przecina kilka paneuropejskich szlaków turystycznych o znaczeniu międzynarodowym. Są to odcinki następujących tras:

- Europejski Długodystansowy Szlak Pieszy E-3 (Atlantyk – M. Czarne),
- Europejski Długodystansowy Szlak Pieszy E-8 (M. Północne – Bosfor),
- Europejski Długodystansowy Szlak Pieszy E 9 Szlak Wybrzeży (Atlantyk – M. Bałtyckie),
- Europejski Długodystansowy Szlak Pieszy E-11 (Amsterdam – Ryga),
- Międzynarodowy Szlak Rowerowy Euro Route R 1 (Calais – Sankt Petersburg),
- Europejska Trasa Rowerowa Euro Velo R 11 Europa Wschodnia (Grecja – Norwegia)[41],
- Międzynarodowy Szlak Rowerowy R 61 Zielony Rower Greenway Karpaty Wschodnie,
- Paneuropejski Szlak Kulturowy Droga Cystersów „Pętla Kielecka Małopolskiego Szlaku Cystersów".

Dużą atrakcyjność przedstawiają też międzynarodowe (transgraniczne) szlaki tematyczne o charakterze historyczno-kulturowym i przyrodniczym. Większość z nich znajduje się w południowej części makroregionu. Należą do nich odcinki następujących szlaków:

- Międzynarodowy Szlak Śladami Dobrego Wojaka Szwejka,
- Szlak Rodowych Gniazd Lubomirskich,
- Szlak Śladami A. Fredry,
- Szlak Naftowy,
- Białowieski Szlak Transgraniczny.

Europejskie szlaki turystyczne biegną przez następujące powiaty Polski Wschodniej: bieszczadzki, jasielski, krośnieński, leski i sanocki (woj. podkarpackie); augustowski, grajewski, łomżyński, sejneński, suwalski, m. Łomża, m. Suwałki (podlaskie); jędrzejowski, kielecki, sandomierski i starachowicki (świętokrzyskie); bartoszycki, braniewski, elbląski, giżycki, gołdapski, iławski, kętrzyński, lidzbarski, mrągowski, nowomiejski, olsztyński, ostródzki, węgorzewski, m. Elbląg, m. Olsztyn (warmińsko-mazurskie).

Wśród turystycznych dróg wodnych międzynarodową rangą wyróżniają się zwłaszcza dwa szlaki: Kanał Elbląski i Kanał Augustowski. Są to jedne z najciekawszych pod względem krajoznawczym i technicznym, nie tylko w Polsce, ale i w Europie, zabytki i dzieła sztuki hydrotechnicznej, łączące walory historyczne, inżynieryjne i przyrodnicze z turystycznymi.

[41] Trasa Euro Velo R11 ma być wyznaczona także w województwach świętokrzyskim i lubelskim. Planowane są też inne polskie odcinki europejskich tras rowerowych Euro Velo, które będą biec przez Polskę Wschodnią. Euro Velo R2 przetnie województwo lubelskie, Euro Velo R4 – podkarpackie, a Euro Velo R10 Trasa Hanzeatycka – województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie.

Sieć szlaków o znaczeniu międzynarodowym uzupełniają trasy o randze krajowej i makroregionalnej. Do grupy tej zaliczają się niektóre bardziej atrakcyjne szlaki piesze i rowerowe, a także część wodnych.

Dużą atrakcyjnością turystyczną wyróżniają się zwłaszcza piesze i rowerowe szlaki górskie. Do najbardziej interesujących w tej grupie należą trasy w Bieszczadach, Beskidzie Niskim i Górach Świętokrzyskich. Uzupełniają je niektóre szlaki rozległych pogórzy środkowobeskidzkich. W Polsce Wschodniej trasy pieszej turystyki górskiej liczą 1570 km. Do najważniejszych można zaliczyć: Główny Szlak Beskidzki (międzywojewódzki), Szlak Graniczny im. K. Pułaskiego oraz Główny Szlak Świętokrzyski. Łącznie mają one długość około 360 km. Z górskich tras rowerowych warto zwłaszcza wymienić: Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Ikon Doliny Sanu, Szlak Garncarski oraz Szlak Rowerem przez Góry Świętokrzyskie.

Na rozległych terenach nizinnych Polski Wschodniej znajdują się także ciekawe i znaczące trasy wędrówkowe o charakterze przyrodniczym i historyczno-kulturowym. Do najbardziej interesujących szlaków pieszych należą: Kopernikowski (odcinek warmiński), Nadbużański (odcinek lubelski i podlaski), Centralny Szlak Poleski, Centralny Szlak Roztoczański. Podobnej rangi trasy rowerowe to zwłaszcza: Podlaski Szlak Bociani (Greenway), Błękitna Wstęga Suwalszczyzny, Kresowe Wędrówki, Centralny Szlak Rowerowy Roztocza, Śladami Zabytków Techniki Rzeki Kamiennej. Sieć szlaków pieszych uzupełniają liczne ścieżki dydaktyczne i przyrodnicze, w większości wyznaczone w parkach narodowych i krajobrazowych. W 8 parkach narodowych znajduje się około 50 ścieżek dydaktycznych oraz 1180 km szlaków turystycznych o charakterze przyrodniczym, najwięcej w Biebrzańskim (460 km) i Bieszczadzkim (276 km).

Polska Wschodnia, zwłaszcza jej północna część, wyróżnia się bogactwem atrakcyjnych do wędrówek turystycznych wód: rzek i jezior, tworzących malownicze trasy żeglowne i kajakowe. Wody śródlądowe, stojące i płynące zajmują w niej łącznie 1,9 tys. km^2. Do najpopularniejszych w kraju tras spływów kajakowych należą rzeki: Czarna Hańcza i Krutynia. Obie te trasy są mocno skomercjalizowane i latem przekształcają się w turystyczne „kajakostrady". Coraz bardziej zyskują więc na znaczeniu mniej popularne, za to bardziej „dzikie i spokojne" szlaki kajakowe. Jako ważniejsze spośród nich można wymienić: Drwęcę, Łynę, Wałszę, Wel i Legę na Warmii i Mazurach oraz Biebrzę, Rospudę, Supraśl i Górną Narew (z Narewką) na Suwalszczyźnie i Podlasiu. Szczególne walory przedstawiają zespoły i ciągi jezior połączonych kanałami i ciekami, umożliwiające różne indywidualne warianty wędrówek. Tego rodzaju lokalne systemy wodne tworzą jeziora iławsko-ostródzkie, augustowskie i olsztyńskie. W części południowej makroregionu najbardziej atrakcyjne trasy wodne to przede wszystkim: Szlak Błękitny San (częściowo górski), rzeka Nida oraz Górny i Środkowy Bug z Przełomem Podlaskim. W Polsce Wschodniej ważniejsze szlaki wędrówek kajakowych mają łącznie około 2,5 tys. km długości.

Najpopularniejszym, najdłuższym w Polsce i masowo użytkowanym żeglarskim szlakiem śródlądowym jest system Wielkich Jezior Mazurskich. Kilkanaście dużych i wiele mniejszych jezior połączonych siecią kanałów tworzy ogromny i niezwykle popularny akwen jachtowy i żeglugowy, na który składa się szlak główny i liczne jego odgałęzienia (ponad 200 km). Podobne systemy, lecz o znacznie mniejszej skali, stanowią jeziora augustowskie i iławsko-ostródzkie. Inne duże śródlądowe akweny, jak jeziora: Jeziorak, Drwęckie, Dadaj, Łańskie, Wigry, Rajgrodzkie i Solińskie, umożliwiają lokalnie żeglowanie po wewnętrznych trasach. W granicach Polski wschodniej znajduje się część wód morskich Zalewu Wiślanego o powierzchni ponad 17 tys. ha. Zaliczane do morskich wody tego rozległego akwenu są wykorzystywane głównie do żeglowania, a lokalnie w strefie przybrzeżnej także do kajakowania.

Wśród turystów dużą popularnością cieszą się rejsy statkami turystycznymi. Trasy wycieczkowe żeglugi pasażerskiej są na Wielkich Jeziorach Mazurskich, jeziorach augustowskich (Białe, Necko, Rospuda i Serwy), Jez. Solińskim, kanałach: Augustowskim i Elbląskim oraz Zalewie Wiślanym i Wiśle (Kazimierz Dolny). Główne ośrodki turystyki wodnej to: Augustów, Elbląg, Giżycko, Iława, Mikołajki, Olsztyn, Ostróda, Ruciane Nida, Ryn i Węgorzewo.

Sieć szlaków turystycznych Polski Wschodniej wzbogacają ponadto turystyczne trasy kolei wąskotorowych oraz szlaki turystyki konnej. Do dużych atrakcji, połączonych z interesującym programem wycieczkowym, należą przejazdy turystycznymi kolejami wąskotorowymi: białowieską, bieszczadzką, ełcką, nałęczowską, przeworską, starachowicką, świętokrzyską i wigierską. Najbardziej atrakcyjne trasy turystyki konnej to: Poleski Szlak Konny, szlaki konne w Puszczy Augustowskiej i Knyszyńskiej oraz w Bieszczadzkim Parku Narodowym i jego otoczeniu.

W ***województwie lubelskim*** jest oznakowanych 78 szlaków pieszych długości około 3,2 tys. km oraz 33 trasy rowerowe długości 1,6 tys. km. Na 100 km^2 województwa przypada 12,7 km szlaków pieszych i 6,4 km tras rowerowych. Najważniejsze szlaki piesze to: Nadbużański (297 km), Centralny Roztoczański (143), Centralny Poleski (119), Wyżynny (102), Nadwiślański (70), Krawędziowy (52), im. Gen. Kleeberga (71), Ariański (60) i Szlak Szumów (17). Spośród szlaków rowerowych wyróżniają się: Nadbużański (286 km), Centralny Roztocza (190), Cerkiewny (172) oraz trasy: Lublin-Wola Uhruska, Kazimierz Dolny-Kraśnik, Lublin-Kazimierz Dolny. Część z nich stanowi wielką pętlę rowerową Lubelszczyzny. Szlaki wodne tworzą rzeki: Bug (graniczny fragment w górnym biegu), Tanew i Sanna oraz Wieprz i Krzna, na których lokalnie odbywają się spływy kajakowe.

Spośród kilkunastu tras historyczno-kulturowych na wyróżnienie zasługują: Szlak Nadbużański (najdłuższy na Lubelszczyźnie – 330 km) z cennymi wielokulturowymi zabytkami oraz: im. Gen. Kleeberga (Kock-Dęblin), Rezydencji Magnackich (Radzyń Podlaski-Czemierniki), a także kilka szlaków o tematyce partyzanckiej i wolnościowej (m.in. 200 km tras w Lasach Janowskich i Puszczy Solskiej). A ponadto szlaki: im. H. Sienkiewicza i W. Pola (z Puław do Janowca) oraz Szlak Gocki w okolicach Hrubieszowa. W Lublinie jest wyznaczonych 5 tras miejskich wycieczek o tematyce historyczno-kulturowej. Dla turystyki motorowej opracowano 7 takich tras drogowych: Cerkiewną, Architektury Sakralnej, Przenikania Kultur, Pamiątek Żydowskich itp., o łącznej długości ponad 2 tys. km. Z innych atrakcji wycieczkowych warto wymienić Wąskotorówkę Nałęczowską (25 km) z trasą dojazdową do Lasów Parczewskich oraz szlaki przejażdżek konnych, jak Ułański, Roztoczański i Poleski (154 km).

W ***województwie podkarpackim*** jest wyznaczonych około 80 szlaków pieszych długości 2,3 tys. km (12,9 km/100 km^2), w tym 13 nizinnych (700 km). Najpopularniejsze są trasy górskie w Bieszczadach (14 szlaków długości 380 km) i Beskidzie Niskim (13 tras, 370 km). Za najbardziej atrakcyjne uważa się: Główny Szlak Beskidzki (czerwony międzywojewódzki na odcinku 180 km) oraz Szlak Graniczny im. K. Pułaskiego (73 km wzdłuż granicy polsko-słowackiej). Pozostałe szlaki górskie biegną przez pogórza: przemyskie, dynowskie, jasielskie i bukowskie. Szczególną rangę mają dwa Europejskie Długodystansowe Szlaki Piesze: E-3 i E-8 (częściowo pokrywający się z głównym szlakiem czerwonym). Oba szlaki prowadzą przez Bieszczady i Beskid Niski: E-3 przez powiaty: jasielski i krośnieński, a E-8 – krośnieński, sanocki, leski i bieszczadzki. Region podkarpacki wyróżnia się rozbudowaną siecią znakowanych szlaków rowerowych, która obejmuje 105 tras długości ok. 4,4 tys. km (24,7 km/100 km^2). Interesujące zwłaszcza są szlaki górskie, których w Beskidzie Niskim jest 19 (560 km), a w Bieszczadach 30 (1200 km), w tym 4 szlaki Extreme (73 km). Szczególną rangę ma Międzynarodowy Szlak Rowerowy R-61 Zielony

Rower – Greenway Karpaty Wschodnie (polsko-słowacko-ukraiński), którego odcinek liczący 95 km przechodzi przez polskie Bieszczady (powiaty: bieszczadzki, leski).

Dużym zainteresowaniem cieszą się szlaki tematyczne o transgranicznym przebiegu. Są to głównie trasy rowerowe, nierzadko mające wariant pieszy i motorowy. Do takich zaliczają się zwłaszcza: Międzynarodowy Szlak Śladami Dobrego Wojaka Szwejka (polsko-ukraiński od Radoszyc do Krościenka, 200 km), Szlak Rodzinnych Gniazd Lubomirskich (polsko-słowacko-ukraiński), Szlak Śladami Al. Fredry (polsko-ukraiński, 250 km), Szlak Naftowy (polsko-ukrański, 90 km). Prowadzą one przez atrakcyjne krajobrazowo tereny Bieszczadów i pogórzy podkarpackich. Z krajowych szlaków tematycznych należy wymienić: Szlak Architektury Drewnianej (międzywojewódzki), który na Podkarpaciu liczy ponad 200 km i składa się z 9 tras (kilka wariantów i odcinków łącznikowych). Inne z tej grupy to: Szlak św. Alberta (Narol-Horyniec), Szlak Ikon Doliny Sanu i Osławy oraz Szlak Garncarski (Medynia Głogowska).

Na kilku rzekach podkarpackich możliwe są spływy kajakowe. Najbardziej atrakcyjny jest krajowy szlak wodny Błękitny San (424 km, w tym 250 km trasy górskiej), inne to zwłaszcza Szlak Przełomami Wisłoka oraz rzeki Wisłoka i Ropa. Dużą turystyczną atrakcję stanowią też koleje wąskotorowe: bieszczadzka i przeworska (Pogórzanin). Pomimo dobrych warunków naturalnych, w regionie właściwie nie ma, poza jedną trasą w Wetlinie, oznakowanych szlaków narciarskich. Do wędrówek na nartach wykorzystywane są istniejące szlaki piesze, głównie w Bieszczadach, Beskidzie Niskim i na pogórzach.

W*ojewództwo podlaskie* wyróżnia się gęstą siecią szlaków pieszych: około 80 znakowanych tras liczących łącznie 3,3 tys. km (16,3 km/100km^2). Szlaki piesze koncentrują się w kilku rejonach, głównie o walorach przyrodniczych. Większe ich zgrupowania występują na Suwalszczyźnie (17 tras. 1,1 tys. km), w puszczach Białowieskiej i Knyszyńskiej oraz w dolinach Biebrzy, Bugu i Narwi. Na wyróżnienie zasługują zwłaszcza: podlaski odcinek Europejskiego Dalekobieżnego Szlaku Pieszego E-11 (powiaty: augustowski, suwalski, m. Suwałki, sejneński), Szlak Główny Biebrzańskiego Parku Narodowego (Wizna-Lipsk, 78 km), Szlak im. W. Puchalskiego w Narwiańskim Parku Narodowym (41 km), Szlaki Tatarski Duży i Mały, Wokół Jez. Wigry (45 km), Szlak Nadbużański (67 km) oraz szlaki Puszczy Białowieskiej: Wilczy, Dębów Królewskich i inne, łącznie 15 tras długości 250 km.

Na podlaską sieć szlaków rowerowych składa się 77 tras o łącznej długości około 3,7 tys. km (18,3 km/100 km^2). Większe ich zgrupowania występują w rejonach parków narodowych: Biebrzańskiego, Narwiańskiego i Wigierskiego oraz Puszczy Knyszyńskiej. Do bardziej wyróżniających się należą: odcinek podlaski (powiaty: łomżyński, m. Łomża, grajewski, augustowski, suwalski, m. Suwałki, sejneński) Europejskiej Trasy Euro Velo R11, Białowieski Szlak Transgraniczny (polsko-białoruski Białowieża – Kamieniuki), Podlaski Szlak Bociani – Greenway (Białowieża-Goniądz, 206 km), Pierścień Rowerowy Suwalszczyzny (316 km), Obwodnica Rowerowa Narwiańskiego Parku Narodowego, Nadbużański Szlak Rowerowy (90 km), Szlak Rękodzieła Ludowego (Białystok-Sokółka 72 km). Szczególną rangę mają: Błękitna Wstęga Suwalszczyzny (320 km) oraz Kresowe Wędrówki (142 km), stanowiące system szlaków w Puszczy Knyszyńskiej: główny szlak rowerowy połączony z trasami konnymi i wodnymi (Supraśl, Sokołda) oraz kolejką wąskotorową.

Rzeki i jeziora regionu znakomicie nadają się do uprawiania turystyki wodnej: łącznie jest tu kilkanaście spławnych rzek stanowiących 14 tras kajakowych długości około 1,3 tys. km. Najbardziej znane szlaki wodne to: Kanał Augustowski (80 km), Czarna Hańcza (40 km), Rospuda, Biebrza, Supraśl oraz Narew (odcinek Siemianówka-Nowogród w górnym i środkowym biegu) i odcinek Pisy. Z innych rodzajów należy zwłaszcza wymienić: trzy konne trasy wędrowne w puszczach Augustowskiej i Knyszyńskiej, rejsy statkami

pasażerskimi na jeziorach augustowskich, Kanale Augustowskim i Jez. Wigry oraz koleje wąskotorowe w Puszczy Białowieskiej i nad Wigrami. Z kilku motorowych tras drogowych warto wskazać: Szlak Religii, Prawosławnych Świątyń oraz Samochodową Pętlę Biebrzańską.

W ***województwie świętokrzyskim*** jest około 40 znakowanych szlaków pieszych liczących 1,3 tys. km (11,1 km/100 km^2). Oznakowane szlaki rowerowe to ponad 40 tras długości 1,2 tys. km (10,3 km/100 km^2). Do najpopularniejszych zaliczają się trasy wędrówek pieszych w Górach Świętokrzyskich: łącznie 12 szlaków długości 300 km. Najważniejsze w regionie to: Główny Szlak Świętokrzyski (Gołoszyce-Kuźniarki, 105 km), Gołoszyce–Annopol (108 km) na Wyżynie Sandomierskiej oraz Pińczów – Wiślica (39 km) w Niecce Nidziańskiej. Wśród tras rowerowych wyróżniają się zwłaszcza: Przez Góry Świętokrzyskie (43 km), Śladami Zabytków Techniki Doliny Kamiennej (106 km), Szlak im. W. Gombrowicza (164 km) oraz najdłuższy na ziemi świętokrzyskiej Szlak Architektury Obronnej (ok. 400 km)[42]. Większość oznakowanych tras turystyki wędrownej to szlaki lokalne okolic Kielc, Sandomierza, Końskich, Opatowa, Starachowic i Bałtowa.

W regionie świętokrzyskim jest kilka atrakcyjnych tras drogowych o walorach krajobrazowych i historycznych. Najważniejsze z nich to: odcinek Europejskiego Szlaku Kulturowego Droga Cystersów (Pętla Kielecka Małopolskiego Szlaku Cystersów), Duża i Mała Pętla Świętokrzyska oraz Pętla Doliny Nidy. Z innych atrakcji należy wymienić wycieczki Starachowicką Koleją Wąskotorową oraz Świętokrzyską Kolejką Dojazdową (Ciuchcia Ponidzie – Jędrzejów – Pińczów). Mniejsze znaczenie turystyczne mają szlaki wodne województwa. Jedynie Nida jest uznawana za szlak kajakowy (124 km) rangi krajowej. Inne trasy o znaczeniu lokalnym to rzeki Kamienna i Czarna Konecka, na których sporadycznie odbywają się spływy turystyczne.

W ***województwie warmińsko-mazurskim*** sieć znakowanych tras turystycznych tworzą: 42 szlaki piesze długości 1,8 tys. km (7,4 km/100 km^2) oraz 43 ważniejsze trasy rowerowe liczące 0,8 tys. km (3,3 km/100 km^2). Rzeki i jeziora regionu należą do najbardziej atrakcyjnych śródlądowych szlaków wodnych w Polsce. Wody płynące i stojące zajmują 1,4 tys. km^2, w tym wody morskie Zalewu Wiślanego – 174 km^2. Na turystyczną sieć wodną składa się 19 ważniejszych szlaków kajakowych i 8 tras żeglugowych. Ważniejsze szlaki kajakowe o znaczeniu krajowym to zwłaszcza: Krutynia (99 km), Łyna (204 km), Drwęca (odcinek 56 km) i częściowo Pisa (dostępna także dla jachtów i łodzi motorowych), a ponadto Wałsza (41 km) i Wel (31 km) oraz Lega, Sapina, Saska i Sawica. Szczególnie atrakcyjny układ tworzą jeziora iławsko-ostródzkie (Jeziorak, Drwęckie, Wielki Szeląg i inne) wraz z siecią kanałów i rzek umożliwiającą wiele indywidualnych wariantów wędrówek. Do głównych tras żeglarskich i żeglugowych zaliczają się: Szlaki Wielkich Jezior Mazurskich (ok. 200 km, w tym 126 km szlaku głównego) oraz Kanał Elbląski.

Przez region przebiegają fragmentarycznie transeuropejskie trasy turystyki pieszej i rowerowej. Są to odcinki: Europejskiego Długodystansowego Szlaku Pieszego E-9 (powiaty: m. Elbląg, elbląski, braniewski), Europejskiego Długodystansowego Szlaku Pieszego E-11 (powiaty: nowomiejski, iławski, ostródzki, olsztyński, m. Olsztyn, lidzbarski, bartoszycki, kętrzyński, giżycki, węgorzewski, gołdapski) oraz Międzynarodowej Trasy Rowerowej Euro Route R1 (powiaty: braniewski, elbląski, m. Elbląg). Odcinki tras E-9 i E-11 biegną częściowo po istniejących szlakach znakowanych.

Większe zgrupowania szlaków pieszych występują w okolicach Olsztyna, Elbląga, Iławy i Ostródy oraz Ełku. Najważniejsze z nich to: Kopernikowski (odcinek Olsztyn-Elbląg 237 km), Lidzbark Warmiński – Gierłoż (85 km), Olsztynek – Grunwald (22 km) oraz Szlak św. Wojciecha i Szlak św. Jakuba. Szlaki rowerowe, przeważnie o znaczeniu lokalnym, koncentrują się w okolicach Olsztyna, Giżycka, Ełku oraz Iławy i Ostródy. Do ważniejszych

[42] Planowane jest wyznaczenie nowego odcinka polskiej trasy Bursztynowego Szlaku Greenway na terenach województwa świętokrzyskiego (m. in. przez Pinczów, Iłżę i Bałtów).

należą Warmińsko-Mazurski Szlak Bociani (120 km) oraz szlaki: Olsztyn – Grunwald i Giżycko – Św. Lipka (85 km).W województwie jest kilka tras wycieczek motorowych o charakterze historyczno-kulturowym. Są to następujące, przeważnie międzywojewódzkie szlaki drogowe: Kopernikowski (302 km), Grunwaldzki (283 km), Zamków Gotyckich (200 km), Kanału Elbląskiego, Fortyfikacji Mazurskich. Wspomnieć należy też o trasach wycieczek ełcką koleją wąskotorową oraz szlaku mazurskich kolei żelaznych.

3.5. Obiekty konferencyjne i wystawienniczo-targowe

Ośrodki i obiekty konferencyjne, odgrywające ważną rolę w turystyce biznesowej, są miejscami organizacji kongresów, sympozjów oraz spotkań, narad i szkoleń. Podstawowe zaplecze to: jedna lub kilka sal (plenarne i robocze) z odpowiednim wyposażeniem audiowizualnym i technicznym oraz sale konsumpcyjne i pomieszczenia relaksacyjne, coraz częściej typu spa i wellness. Organizacja różnorakich imprez konferencyjnych zwiększa wykorzystanie bazy hotelarskiej, zwłaszcza poza sezonami.

W województwach wschodnich, podobnie jak w całej Polsce, większość bazy konferencyjnej znajduje się przy obiektach hotelarskich. Są to zazwyczaj hotele wyższej klasy (4* i 3*) oraz ośrodki wypoczynkowe, szkoleniowe i konferencyjne. Na tej podstawie można określić, że w omawianym makroregionie zaplecze konferencyjne, bardzo zróżnicowane co do wielkości i jakości użytkowej, liczy około 200 obiektów hotelarskich. Nie wszystkie jednak spełniają funkcjonalne i techniczne standardy wymagane dla nowoczesnej bazy szkoleniowo-konferencyjnej. Znaczna część nadaje się tylko do organizacji niedużych imprez, głównie szkoleń i seminariów. W większych miastach, oprócz hoteli, na imprezy konferencyjne są również wykorzystywane doraźnie obiekty szkół wyższych i innych instytucji oraz sale widowiskowo-sportowe i podobne budynki.

Stolice województw wschodnich jako duże ośrodki miejskie o znaczeniu i funkcjach regionalnych są też ważnymi miejscami usług konferencyjnych. W miastach tych przykłady obiektów konferencyjnych to między innymi hotele: „Gołębiewski" w Białymstoku, „Warmiński" w Olsztynie, „Prezydencki" w Rzeszowie oraz Centrum Konferencyjne Targi Kielce. W Lublinie jest ponad 10 obiektów konferencyjnych, w większości hotelowych, z dużym Centrum Kongresowym Akademii Rolniczej (łącznie ponad 2 tys. miejsc na salach obrad).

Na specjalne wyróżnienie zasługują ośrodki w atrakcyjnej lokalizacji krajobrazowej, oferujące odpowiednio wysoki standard usług konferencyjnych, gastronomicznych, hotelowych i relaksacyjnych. Bardziej znanych takich obiektów, przeważnie w mniejszych miejscowościach, jest w Polsce Wschodniej około 50[43]. Znaczna ich część znajduje się w regionie warmińsko-mazurskim. Niektóre oferują usługi z zakresu spa i wellness. Z całej grupy warto podać kilka przykładów, jak: Kazimierz Dolny, Zamość (w lubelskim), Krasiczyn, Przemyśl, Solina, Świlcza (w podkarpackim), Augustów, Białowieża, Goniądz-Bartlowizna (w podlaskim), Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski (w świętokrzyskim), Kadyny, Mikołajki, Mrągowo, Ryn (w warmińsko-mazurskim). Obiekty wyróżniające się pojemnością sal konferencyjnych to między innymi: Hotel „Zamek Ryn", Hotel „Nowy Dwór" w Świlczy (k. Rzeszowa), Hotel „Europa" w Starachowicach.

Duże i znane imprezy wystawienniczo-targowe zwiększają liczbę przyjazdów do województw. W Polsce Wschodniej działają instytucje organizujące targi i wystawy, są też obiekty umożliwiające ekspozycję stoisk handlowych. Bardziej znani organizatorzy to: Targi Kielce, Międzynarodowe Targi Lubelskie, Międzynarodowe Targi Rzeszowskie, Międzynarodowe Targi Warmii i Mazur (Olsztyn). Także w kilku innych miastach, jak Elbląg, Krosno, Mikołajki i Zamość, odbywają się imprezy wystawiennicze, przeważnie

[43] Por. Konferencje w Polsce. Katalog obiektów i usług konferencyjnych. Edycje: 2006, 2007, 2008.

o charakterze regionalnym lub lokalnym. W kilku miejscowościach są urządzane wystawy i giełdy związane z turystyką (Białystok, Kielce, Lublin i inne). W większości ośrodków do organizacji wystaw i targów służą doraźnie hale widowiskowo-sportowe (Białystok, Elbląg, Olsztyn, Rzeszów) oraz inne obiekty wielofunkcyjne. Kielce i Lublin mają centra targowe z własną infrastrukturą wystawienniczą i zapleczem konferencyjnym.

Największym ośrodkiem wystawienniczym Polski Wschodniej są Targi Kielce. Dysponują one drugą co do wielkości w kraju powierzchnią ekspozycyjną z pełną infrastrukturą techniczną oraz specjalnym terenem pokazowym i nowoczesnym centrum konferencyjnym. Są znanym w Europie organizatorem specjalistycznych targów branżowych i wystaw gospodarczych oraz towarzyszących konferencji, seminariów i sympozjów. Corocznie organizują ponad 40 imprez wystawienniczych. W 2007 roku udział Targów Kielce w rynku krajowym wynosił 21%. W imprezach uczestniczyło 4,7 tys. wystawców, w tym ponad tysiąc z zagranicy. Targi zwiedziło łącznie ponad 180 tys. osób. Drugim znaczącym ośrodkiem wystawienniczym Polski Wschodniej jest Lublin. Położone w samym środku miasta Centrum Targowo-Wystawiennicze MTL ma nowoczesną halę wystawową (ekspozycja 3200 m^2), na zewnątrz duży teren pokazowy, salę konferencyjną i parkingi.

3.6. Obiekty sportowo-rekreacyjne

Spośród wielu urządzeń sportowo-rekreacyjnych, za najczęściej wykorzystywane przez turystów i zarazem najbardziej charakterystyczne dla Polski Wschodniej można uznać: kąpieliska na wodach naturalnych, porty i przystanie jachtowe oraz wyciągi narciarskie.

Tab. 49. Wybrane urządzenia sportowo-rekreacyjne w województwach Polski Wschodniej

Wyszczególnienie	Urządzenia			
	kąpieliska naturalne	porty i przystanie jachtowe	stałe wyciągi narciarskie	
			liczba	długość w km
Woj. lubelskie	45	2	12	2,9
Woj. podkarpackie	30	4	48	18,5
Woj. podlaskie	39	10	1	0,3
Woj. świętokrzyskie	36	1	18	6,3
Woj. warmińsko-mazurskie	248	80	7	3,0
Polska Wschodnia	**398**	**97**	**86**	**31,0**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie materiałów własnych oraz wojewódzkich stacji sanitarno-epidemiologicznych.

W makroregionie wschodnim znajduje się około 400 kąpielisk czynnych w sezonie letnim na rzekach i jeziorach. Są to urządzenia zarówno ogólnie dostępne, jak i działające przy różnych obiektach noclegowych i rekreacyjnych, całkowicie lub częściowo zorganizowane oraz zagospodarowane w podstawowym co najmniej zakresie, a zarazem objęte stałą kontrolą czystości wody i warunków sanitarnych. Najwięcej takich kąpielisk znajduje się w województwie warmińsko-mazurskim (ponad 200).

W części północnej makroregionu są doskonałe warunki do uprawiania żeglarstwa. W całej Polsce Wschodniej żeglarze mają do dyspozycji około 100 portów i przystani jachtowych. Większość z nich znajduje się w województwie warmińsko-mazurskim (ok. 80). Obiekty tego rodzaju mają powiaty: puławski i m. Lublin (w lubelskim), bieszczadzki (w podkarpackim), augustowski, grajewski i suwalski (w podlaskim), starachowicki (w świętokrzyskim) oraz giżycki, iławski, mrągowski, ostródzki, piski, olsztyński i m. Olsztyn (w warmińsko-mazurskim). Główne ośrodki turystyki i sportów żeglarskich to:

Augustów, Elbląg, Giżycko, Iława, Mikołajki, Ostróda, Pisz, Ruciane Nida, Ryn, Węgorzewo.

Południową część omawianego makroregionu: Bieszczady i Beskid Niski, wyróżniają bardzo dobre warunki do turystyki i rekreacji zimowej. Regionem atrakcyjnym dla narciarzy są też Góry Świętokrzyskie. Na tych terenach czekają liczne wyciągi narciarskie, trasy zjazdowe i biegowe oraz usługi towarzyszące. W całej Polsce Wschodniej znajduje się około 90 wyciągów krzesełkowych, orczykowych i talerzykowych, o łącznej długości około 31 km. Wyciągi krzesełkowe są w Ustrzykach Dolnych, Przemyślu, Puławach (koło Rymanowa) i Gołdapi. Najlepiej w bazę narciarską jest wyposażone województwo podkarpackie, gdzie główny ośrodek sportów zimowych stanowią Ustrzyki Dolne (dwie stacje narciarskie i 10 wyciągów liczących łącznie ponad 4,5 km). Urządzenia narciarskie występują w ponad 30 gminach leżących w powiatach: krasnostawskim, puławskim i zamojskim, bieszczadzkim, dębickim, jasielskim, krośnieńskim, leskim, łańcuckim, przemyskim, rzeszowskim, sanockim strzyżowskim i m. Przemyśl, m. Suwałki, kieleckim i m. Kielce; gołdapskim, lidzbarskim i mrągowskim. Najwięcej wyciągów znajduje się w powiecie bieszczadzkim (15 obiektów długości 6,7 km).

Z innych obiektów sportowo-rekreacyjnych warto przede wszystkim wymienić:

- około 100 pływalni i basenów krytych, w tym 29 w województwie podkarpackim, 22 w lubelskim, 16 w świętokrzyskim i 15 w podlaskim,
- 10 pól golfowych (powiaty: lubartowski, świdnicki, łańcucki, augustowski, m. Białystok, sokólski, elbląski, giżycki, mrągowski, olsztyński).

3.7. Placówki informacji turystycznej

Placówki informacji turystycznej odgrywają ważną rolę w obsłudze osób odwiedzających region, służąc im pomocą, informacją i doradztwem. Ważną ich funkcją jest też działalność promocyjna na szczeblu regionalnym i lokalnym. W Polsce Wschodniej usługi te występują głównie w postaci ośrodków (centrów) i punktów informacji turystycznej, a nieraz także w postaci infokiosków internetowych. W każdym z województw działają regionalne i lokalne organizacje turystyczne, kilka regionalnych centrów, są też dość liczne lokalne ośrodki i punkty IT. Istnieją również regionalne i lokalne serwisy internetowe oraz regionalne portale turystyczne, wydawane są materiały promocyjne. Nie powstały jednak jeszcze w pełni systemowe rozwiązania w zakresie informacji turystycznej. Usługi informacyjne świadczy wiele różnych podmiotów: PTTK, lokalne organizacje turystyczne, biura podróży, biblioteki, muzea, hotele, ośrodki kultury, urzędy gminne i inne. Tylko część z nich to wyspecjalizowane ośrodki i punkty informacyjne, których głównym zadaniem jest działalność w zakresie informacji i promocji. Jednostki takie znajdują się głównie w większych miastach, zwłaszcza wojewódzkich, gdzie mają profesjonalną kadrę, są odpowiednio wyposażone i oferują szeroki zakres usług.

Tab. 50. Placówki informacji turystycznej w województwach Polski Wschodniej

Wyszczególnienie	Placówki informacji turystycznej		
	ośrodki (centra)	punkty	razem
Woj. lubelskie	4	43	47
Woj. podkarpackie	10	19	29
Woj. podlaskie	5	32	37
Woj. świętokrzyskie	3	17	20
Woj. warmińsko-mazurskie	10	28	38
Polska Wschodnia	**32**	**139**	**171**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie własnych materiałów i danych z regionalnych organizacji turystycznych.

W województwach Polski Wschodniej działa łącznie około 170 placówek informacji turystycznej, w tym ponad 30 w randze centrum. Najwięcej placówek mają województwa lubelskie i podlaskie, najmniej ma ich świętokrzyskie. Ogółem znajdują się one w ponad 80 powiatach (ok. 80% ogólnej liczby), nie zawsze jednak dotyczą całego powiatu. Większość jest zlokalizowana na terenach miejskich. W poszczególnych województwach są to powiaty:

- w lubelskim: bialski, biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, łęczyński, łukowski, opolski, parczewski, puławski, rycki, tomaszowski, włodawski, zamojski, m. Lublin, m. Biała Podlaska, m. Chełm, m. Zamość,
- w podkarpackim: bieszczadzki, jasielski, krośnieński, leski, leżajski, lubaczowski, łańcucki, przemyski, przeworski, sanocki, stalowowolski, m. Krosno, m. Rzeszów, m. Przemyśl,
- w podlaskim: augustowski, bielski, białostocki, hajnowski, łomżyński, moniecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, suwalski, wysokomazowiecki, m. Białystok, m. Łomża, m. Suwałki,
- w świętokrzyskim: buski, jędrzejowski, kielecki, konecki, opatowski, ostrowiecki, pińczowski, sandomierski, skarżyski, starachowicki, staszowski, włoszczowski, m. Kielce,
- w warmińsko-mazurskim: bartoszycki, braniewski, działdowski, elbląski, ełcki, giżycki, gołdapski, iławski, kętrzyński, lidzbarski, lubawski, mrągowski, nidzicki, olecki, olsztyński, ostródzki, piski, szczycieński, węgorzewski, m. Elbląg, m. Olsztyn.

Ważniejsze ośrodki informacji turystycznej o zasięgu ponadlokalnym znajdują się w większych miastach, będących powiatami grodzkimi. Przede wszystkim są to stolice województw: Białystok, Kielce, Lublin, Olsztyn i Rzeszów, w których działają placówki o znaczeniu i zasięgu regionalnym. Spośród innych należy wymienić centra informacyjne o randze ponadlokalnej w takich miastach, jak: Biała Podlaska, Chełm i Zamość (woj. lubelskie), Dukla, Przeworsk, Sanok i Ustrzyki Dolne (podkarpackie), Augustów, Hajnówka, Supraśl i Suwałki (podlaskie), Pińczów (świętokrzyskie) oraz Giżycko, Mrągowo i Ostróda (warmińsko-mazurskie).

3.8. Biura podróży i agencje turystyczne

W listopadzie 2008 roku w centralnej ewidencji organizatorów turystyki i pośredników zarejestrowanych było 2889 biur podróży działających w Polsce. Szacuje się, że ich obroty w 2007 roku wyniosły około 6,7 mld zł.

W województwach Polski Wschodniej funkcjonowało 419 biur podróży, co stanowiło 14,3% ich liczby w kraju. Prawie wszystkie jednostki prowadziły działalność jako organizatorzy bądź organizatorzy i pośrednicy. Samych pośredników było zaledwie trzech, i tylko w jednym województwie podkarpackim Najwięcej podmiotów prowadziło biura podróży w podkarpackim i warmińsko-mazurskim (nieznacznie powyżej 100). W stosunku do całego kraju udział poszczególnych regionów wschodnich był niewielki i zamykał się w przedziale 2-4%.

Poza biurami podróży zarejestrowanymi w centralnej ewidencji organizatorów turystyki i pośredników, na początku 2008 roku funkcjonowało w Polsce około 2790 agencji turystycznych działających w imieniu organizatorów turystyki. Szacuje się, że na terenie Polski Wschodniej ich liczba wynosiła 265, w tym w województwie lubelskim 70, w podkarpackim 45, w podlaskim 60, w świętokrzyskim 25 i w warmińsko-mazurskim 65.

Tab. 51. Biura podróży w województwach Polski Wschodniej w 2008 roku (stan na listopad)

Wyszczególnienie	Podmioty gospodarcze – organizatorzy turystyki i pośrednicy		
	ogółem	w tym organizatorzy	Polska =100%
Woj. lubelskie	79	79	2,7
Woj. podkarpackie	101	98	3,4
Woj. podlaskie	86	86	2,9
Woj. świętokrzyskie	53	53	1,8
Woj. warmińsko-mazurskie	103	103	3,5
Polska Wschodnia	**422**	**419**	**14,3**
Polska	*2989*	*2949*	*100*

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych Departamentu Turystyki Min. Sportu i Turystyki.

Większość biur podróży miała szeroki zakres działalności, obejmujący Polskę, kraje sąsiednie i pozostałe. Na działalność wyłącznie krajową były nastawione 104 jednostki. Najwięcej było ich w województwie warmińsko-mazurskim: 44% ogólnej liczby w regionie. Najniższy taki wskaźnik cechował podkarpackie, gdzie wynosił 10%. Zakres działalności obejmujący kraje sąsiednie, w tym graniczące z makroregionem Polski Wschodniej, miało 310 podmiotów (73%), i tylko jedno biuro ograniczało się wyłącznie do naszych sąsiadów.

3.9. Kadry turystyczne

Omawiając kadry turystyczne w Polsce Wschodniej należy uwzględnić kilka rodzajów działalności związanych z turystyką, o kluczowym znaczeniu dla zatrudnienia. Do grupy tej zaliczają się jako podstawowe następujące rodzaje działalności (według Polskiej Klasyfikacji Działalności): hotele, pozostałe obiekty noclegowe, restauracje, bary, stołówki i firmy kateringowe, działalność związana z turystyką.

Wyjaśnienia wymaga zakres *działalności związanej z turystyką.* Zgodnie z PKD, obejmuje ona:

- działalność organizatorów turystyki (organizowanie imprez turystycznych, w tym wycieczki turystyczne z kompleksowym programem imprez, z uwzględnieniem transportu i zakwaterowania),
- działalność pośredników turystycznych (wykonywanie na zlecenie klienta czynności związanych z zawieraniem umów o świadczenie usług turystycznych),
- działalność agentów turystycznych (stałe pośredniczenie w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych na rzecz organizatorów turystyki),
- działalność turystyczna pozostała, związana z informacją turystyczną, doradztwem turystycznym, rezerwacją i sprzedażą biletów oraz działalność przewodników turystycznych i pilotów wycieczek.

Zakres ten i podział koresponduje z regulacjami wynikającymi z ustawy o usługach turystycznych z 1997 roku (z późniejszymi zmianami). Te podstawowe obszary aktywności pracujących dla turystyki uwzględniono analizując zagadnienie kadr turystycznych w województwach Polski Wschodniej.

Przyjmuje się, że do wąsko rozumianego sektora turystyki zaliczają się dwie podstawowe grupy: pracujący w przedsiębiorstwach *Hotele i restauracje* oraz *Biura i agencje turystyczne*. Trzecią grupę stanowią przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek.

Tab. 52. Pracujący w sektorze turystyki województwach Polski Wschodniej

Wyszczególnienie	Liczba pracujących w tys.		Pracujący ogółem	
	hotele i restauracje	biura i agencje turystyczne	w tys.	%
Woj. lubelskie	7,1	0,4	7,4	23,0
Woj. podkarpackie	7,1	0,5	7,6	23,7
Woj. podlaskie	4,4	0,3	4,7	14,6
Woj. świętokrzyskie	4,5	0,3	4,8	15,0
Woj. warmińsko-mazurskie	7,1	0,5	7,6	23,7
Polska Wschodnia	**30,2**	**2,0**	**32,2**	**100**

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych urzędów marszałkowskich.

W Polsce Wschodniej liczba pracujących w hotelach i restauracjach oraz biurach i agencjach turystycznych wynosiła 32,2 tys., w tym większość stanowili zatrudnieni w hotelach i restauracjach. W wymienionych rodzajach przedsiębiorstw wyraźnie więcej osób (23-24% ogólnej liczby w całym makroregionie) pracowało w województwach lubelskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim niż w dwu pozostałych. Średnio na jedno biuro przypadało około 5 pracowników.

Województwo lubelskie

W biurach podróży zatrudniających do 9 osób pracowało ich 307, z tego dla 221 było to główne miejsce pracy. Ogółem stanowili 2,5% pracowników w tej grupie biur w Polsce. W 2005 roku pracowało tylko o 5 osób mniej, tj. 302, z tego dla 230 było to główne miejsce pracy. W biurach podróży zatrudniających od 10 osób pracował o ich 32, co stanowiło 0,7% wszystkich pracowników w tego typu biurach podróży w Polsce.

W 2006 roku w hotelach i restauracjach zatrudnionych było 7,1 tys. osób, 3,2% wszystkich pracowników tej sekcji w Polsce. Liczba zatrudnionych w hotelach i restauracjach w ciągu ostatnich trzech lat nie uległa zmianie.

Województwo podkarpackie

W biurach podróży zatrudniających do 9 osób pracowało ich 359, z tego dla 258 było to główne miejsce pracy. Ogółem stanowili 2,9% pracujących w tej grupie biur w Polsce. W 2005 roku pracowało tylko o 4 osoby mniej, tj. 335, z tego dla 255 osób było to główne miejsce pracy. W biurach podróży zatrudniających od 10 osób pracowało ich 150, 3% wszystkich zatrudnionych w Polsce w tego typu biurach podróży.

W 2006 roku w hotelach i restauracjach zatrudnionych było 7,1 tys. osób, 3,2% wszystkich pracujących w tej sekcji w Polsce. Liczba wszystkich zatrudnionych w hotelach i restauracjach w ostatnim roku wzrosła o 200 osób.

Województwo podlaskie

W biurach podróży zatrudniających do 9 osób pracowało ich 264, z tego dla 191 było to główne miejsce pracy. Osoby zatrudnione w takich biurach podróży stanowiły 2,2% pracowników w tej grupie biur w Polsce. W 2005 roku pracowało o 19 osób mniej, tj. 245, z tego dla 187 osób było to główne miejsce pracy. W biurach podróży zatrudniających od 10 osób pracowało ich 78, czyli 1,6 % wszystkich zatrudnionych w Polsce w biurach tego typu.

W 2006 roku w hotelach i restauracjach zatrudnionych było 4,4 tys. osób, 2% wszystkich pracowników tej sekcji w Polsce. Liczba zatrudnionych w hotelach i restauracjach w ciągu ostatniego roku nie uległa zmianie.

Województwo świętokrzyskie

W biurach podróży zatrudniających do 9 osób pracowało ich 178, z tego dla 129 było to główne miejsce pracy. Pracownicy biur podróży zatrudniających do 9 osób w województwie świętokrzyskim stanowili 1,5% zatrudnionych w tej grupie biur w całej

Polsce. W 2005 roku pracowało tylko o 3 osoby mniej, tj. 175 osób, z tego dla 135 było to główne miejsce pracy.

W biurach podróży zatrudniających od 10 osób pracowało ich 80, a więc 1,6% wszystkich zatrudnionych w Polsce w biurach tego typu. W 2006 roku w hotelach i restauracjach pracowało 4,5 tys. osób, 2% wszystkich zatrudnionych w tej sekcji w Polsce. Liczba zatrudnionych w hotelach i restauracjach w ciągu ostatniego roku nie uległa zmianie.

Województwo warmińsko-mazurskie

W biurach podróży zatrudniających do 9 osób pracowało ich 356, z tego dla 255 było to główne miejsce pracy. Osoby zatrudnione w takich biurach stanowiły 2,9% pracowników w tej grupie biur w całej Polsce. W 2005 roku pracowało o 37 osób mniej, tj. 319, z tego dla 242 było to główne miejsce pracy. W biurach podróży zatrudniających od 10 osób pracowało ich 150, co stanowiło 3% wszystkich zatrudnionych w Polsce w biurach tego typu..

W 2006 roku w hotelach i restauracjach zatrudnionych było 7,1 tys. osób, 3,2% wszystkich zatrudnionych w tej sekcji w Polsce. Liczba zatrudnionych w hotelach i restauracjach w ciągu ostatnich trzech lat nie uległa zmianie.

Tab. 53. Przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek z uprawnieniami nadanymi w latach 2005-2007

Województwo	Liczba przewodników i pilotów			
	2005	2006	2007	Razem
Woj. lubelskie	184	230	243	657
Woj. podkarpackie	309	197	258	764
Woj. podlaskie	96	80	124	300
Woj. świętokrzyskie	71	114	95	280
Woj. warmińsko-mazurskie	54	66	38	158
Polska Wschodnia	714	687	758	2159

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych urzędów marszałkowskich.

Poza pracującymi w przedsiębiorstwach hotelarskich i biurach podróży, w usługach turystycznych działa kadra przewodników i pilotów wycieczek. W latach 2005-2007 kadra ta zwiększyła się o 2,2 tys. nowych osób z nadanymi uprawnieniami. Większość stanowili piloci (1,7 tys.). Najwięcej uprawnień pilotów nadano w podkarpackim (640) i lubelskim (520). Grupa przewodników powiększyła się najbardziej w lubelskim (o 140 osób) i podkarpackim (120).

W 2007 roku uprawnienia uzyskało 632 pilotów i 124 przewodników z terenów Polski Wschodniej. W grupie przewodników było 28 miejskich, 44 terenowych oraz 52 górskich, w tym jedna osoba z lubelskiego, a pozostałe z podkarpackiego.

Tab. 54. Przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek z uprawnieniami nadanymi w 2007 roku

Województwo	Liczba pilotów	Liczba przewodników			
		ogółem	miejskich	terenowych	górskich
Woj. lubelskie	216	27	23	3	1
Woj. podkarpackie	197	59	0	8	51
Woj. podlaskie	110	14	1	13	0
Woj. świętokrzyskie	73	22	3	19	0
Woj. warmińsko-mazurskie	36	2	1	1	0
Polska Wschodnia	632	124	28	44	52

Oprac. Instytut Turystyki na podstawie danych urzędów marszałkowskich.

Szkoły kształcące kadry dla turystyki [44]

W 2007 roku w województwach wschodnich kadrę dla branży turystycznej kształciły 232 szkoły ponadgimnazjalne, w większości publiczne (149) Najwięcej takich szkół było w województwie lubelskim (59), najmniej miało ich podlaskie (34). Nauczanie na poziomie zasadniczym prowadziły tylko szkoły publiczne. Taki profil miały dwie placówki w warmińsko-mazurskim i jedna w świętokrzyskim.

Tab. 55. Liczba szkół ponadgimnazjalnych kształcących kadry dla branży turystycznej w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Województwo	Szkoły publiczne			Szkoły niepubliczne	
	Zasadnicze szkoły zawodowe	Technika	Szkoły policealne	Technika	Szkoły policealne
Lubelskie	-	20	22	8	9
Podkarpackie	-	20	8	-	17
Podlaskie	-	18	3	2	11
Świętokrzyskie	1	17	7	12	18
Warmińsko-mazurskie	2	20	11	2	4
Polska Wschodnia	**3**	**95**	**51`**	**26**	**59**

Oprac. Instytutu Turystyki na podstawie danych Pentor Research International S.A.

Technika i technika uzupełniające istniały w każdym województwie (z wyjątkiem niepublicznych w podkarpackim). Łącznie działało 119 placówek, w tym 95 jako szkoły publiczne i 24 jako niepubliczne. Najwięcej techników było w województwie świętokrzyskim: 29 placówek. Szkoły policealne znajdowały się w każdym województwie. Ze 110 placówek, 51 miało status szkół publicznych, pozostałe to szkoły niepubliczne.

W 2007 roku w poszczególnych województwach Polski Wschodniej można było uzyskać tytuły w następujące zawodach:

w województwie lubelskim

a) technik hotelarstwa w 16 szkołach (10 technikach i 6 policealnych),
b) technik obsługi turystycznej tylko w szkołach policealnych (25 placówek),
c) technik organizacji usług gastronomicznych w 10 szkołach (7 technikach i 3 policealnych),
d) kelner w 2 technikach,
e) kucharz w 23 szkołach (19 technikach i 4 policealnych).

w województwie podkarpackim

a) technik hotelarstwa w 22 szkołach (15 technikach i 7 policealnych),
b) technik obsługi turystycznej tylko w szkołach policealnych (16 placówek),
c) technik organizacji usług gastronomicznych w 11 szkołach (8 technikach i 3 policealnych),
d) kelner w 10 szkołach (5 technikach i 5 policealnych),
e) kucharz w 14 szkołach (9 technikach i 5 policealnych).

w województwie podlaskim:

a) technik hotelarstwa w 21 szkołach (14 technikach i 7 policealnych),

[44] Przy opracowywaniu części dotyczącej szkolnictwa wykorzystano badania: Losy absolwentów szkół średnich i wyższych kształcących kadry dla turystyki. Pentor Research International S.A. Katowice 2007.

b) technik obsługi turystycznej w 13 szkołach (1 technikum i 12 policealnych),
c) technik organizacji usług gastronomicznych w 12 szkołach (8 technikach i 4 policealnych),
d) kelner w 5 szkołach (3 technikach i 2 policealnych),
e) kucharz w 5 szkołach (3 technikach i 2 policealnych).

w województwie świętokrzyskim:

a) technik hotelarstwa w 39 szkołach (24 technikach i 15 policealnych),
b) technik obsługi turystycznej w 16 szkołach (1 technikum i 15 policealnych),
c) technik organizacji usług gastronomicznych w 23 szkołach (12 technikach i 11 policealnych),
d) kelner w 9 szkołach (5 technikach i 4 policealnych),
e) kucharz w 3 szkołach (2 technikach i 1 policealnej).

w województwie warmińsko-mazurskim:

a) technik hotelarstwa w 16 szkołach (11 technikach i 5 policealnych),
b) technik obsługi turystycznej w 12 szkołach (6 technikach i 6 policealnych),
c) technik organizacji usług gastronomicznych w 14 szkołach (2 technikach i 5 policealnych),
d) kelner w 3 szkołach (tylko w technikach),
e) kucharz w 4 szkołach (3 technikach i 1 policealnej).

Na pracownika pomocniczego obsługi hotelowej kształciły tylko szkoły w województwie warmińsko-mazurskim (2 placówki) i świętokrzyskim (1).

W Polsce Wschodniej kadry turystyczne kształciło 12 szkół wyższych, w tym 6 publicznych. Uczelnie takie były we wszystkich pięciu województwach. W świętokrzyskim zajmowały się tym tylko uczelnie niepubliczne. Najwięcej uczelni związanych z turystyką miało województwo podkarpackie – 4 placówki.

Tab. 56. Szkoły wyższe kształcące kadry dla branży turystycznej w województwach Polski Wschodniej w 2007 roku

Województwo	Liczba szkół wyższych			
	publicznych	niepublicznych	ze studiami I stopnia	ze studiami II stopnia
Lubelskie	1	1	2	-
Podkarpackie	3	1	4	2
Podlaskie	1	1	2	1
Świętokrzyskie	-	2	2	-
Warmińsko-mazurskie	1	1	2	-
Polska Wschodnia	**6**	**6**	**12**	**3**

Oprac. Instytutu Turystyki na podstawie danych Pentor Research International S.A.

W 2007 roku w omawianych województwach nie było uczelni prowadzących jednolite studia magisterskie z dziedziny turystyki. W lubelskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim kadry turystyczne zdobywały wykształcenie tylko na studiach I stopnia. Jedynie w podkarpackim i podlaskim można było kontynuować naukę na studiach II stopnia.

V. Podstawowe przesłanki i uwarunkowania rozwojowe turystyki w województwach Polski Wschodniej[45]

Część piąta opracowania obejmuje dwa zasadnicze rozdziały. W pierwszym przedstawiono w formie cząstkowych analiz SWOT (mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia) uwarunkowania rozwojowe turystyki, zidentyfikowane oddzielnie we wszystkich województwach makroregionu. W drugim zaś rozdziale zaprezentowano syntezę określonych wcześniej uwarunkowań rozwojowych, przeprowadzoną łącznie dla całego badanego obszaru. Wykorzystano do tego wyniki analiz szczegółowych oraz badań własnych.

1. Analiza SWOT – identyfikacja mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń w zakresie rozwoju turystyki, w układzie wojewódzkim

W tym rozdziale przedstawiono oceny uwarunkowań rozwojowych przygotowane w postaci analizy mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rozwojowych (SWOT), opracowane w ramach wybranych regionalnych (horyzontalnych i sektorowych) dokumentów programowych. W zdecydowanej większości zostały one przyjęte na mocy uchwał sejmików wojewódzkich jako oficjalne strategie rozwojowe[46] we wszystkich województwach objętych niniejszym opracowaniem. Znalazły się wśród nich następujące dokumenty:

1) strategie horyzontalne (w ujęciu regionalnym)
   - Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020,
   - Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020,
   - Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku,
   - Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020,
   - Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020,
2) strategie sektorowe
   - Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim,
   - Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013,
   - Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r.,
   - Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014,
   - Strategia rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim.

Ponadto na zakończenie rozdziału przedstawiono analizę słabych i mocnych stron oraz szans i zagrożeń (SWOT) opracowaną na potrzeby Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej. Obejmuje ona ocenę ogólnych uwarunkowań rozwojowych, przygotowaną łącznie dla wszystkich pięciu województw.

[45] Na potrzeby niniejszego opracowania obszar Polski Wschodniej, w którego skład wchodzą województwa objęte analizą (lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie), nazywany jest także makroregionem wschodnim lub makroregionem.

[46] Dotyczy wszystkich „ogólnych" strategii rozwoju i prawie wszystkich strategii „turystycznych".

Analizując przedstawione dokumenty należy zwrócić uwagę, że powstawały one w różnych okresach (dotyczy zwłaszcza strategii rozwojowych turystyki) i tworzone były niezależnie przez różne zespoły autorskie. Stąd pewne rozbieżności w ocenie wpływu poszczególnych czynników. Niemniej, po zapoznaniu się ze wskazanymi uwarunkowaniami rozwojowymi, rysuje się obraz makroregionu mającego istotne wspólne cechy. Zostały one przedstawione w analizie SWOT przygotowanej w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej, a potem wykorzystane do opracowania własnej syntezy uwarunkowań rozwojowych turystyki w makroregionie.

1.1. Województwo lubelskie

Wśród dokumentów programowych opracowanych dla województwa lubelskiego, dokonano przeglądu uwarunkowań rozwojowych (przygotowanych w formie analiz SWOT) zawartych w *Strategii rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020* oraz w *Koncepcji programowo-przestrzennej rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim*.

1.1.1. Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020

Ocena mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rozwojowych województwa lubelskiego, wykonana za pomocą analizy SWOT, została zawarta w tomie I Strategii, stanowiącym część diagnostyczną całego dokumentu. Przygotowano ją w 2005 roku oddzielnie dla czterech sfer, obejmujących: gospodarkę, zasoby ludzkie, atrakcyjność i spójność terytorialną oraz politykę regionalną i strategiczne zarządzanie regionem. Następnie opracowano syntezę tych analiz, zawierającą podsumowanie zidentyfikowanych na poziomie szczegółowym czynników.

Ogólnie można powiedzieć, że w regionie występuje wiele problemów natury strukturalnej, które znajdują odbicie w każdej z analizowanych sfer. Dodatkowo obserwuje się istotne zapóźnienia w rozwoju infrastruktury, przede wszystkim w zakresie transportu. Zarazem stwierdza się, że województwo lubelskie dysponuje dużym potencjałem środowiskowym, który może stanowić podstawę do rozwoju wybranych gałęzi gospodarki, przede wszystkim rolnictwa. Stolica regionu stanowi ważny ośrodek naukowy w skali całego kraju. Walory naturalne Lubelszczyzny stwarzają też dogodne warunki do rozwoju turystyki.

Tab. 57. Analiza SWOT – województwo lubelskie

Silne strony	Słabe strony
Gospodarka	
- bardzo korzystne warunki do rozwoju rolnictwa - zróżnicowany potencjał przemysłu rolno-spożywczego - duży potencjał produkcji odnawialnych źródeł energii i żywności ekologicznej - wysoki stopień automatyzacji produkcji w przemyśle - rozwijający się sektor usług rynkowych i MSP - duży potencjał intelektualny sektora B+R - rosnący potencjał instytucji wsparcia biznesu oraz ich wpływ na rozwój gospodarczy - wysoki udział eksportu na rynki wschodnie - rozbudowywana baza wielkiego handlu - niski poziom chemizacji rolnictwa	- niski poziom wzrostu PKB - duży udział mikroprzedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, generujący stosunkowo niską wartość dodaną - niska przeżywalność przedsiębiorstw sektora MSP - niski udział sektora w ogólnej sprzedaży firm - niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje - niski poziom wdrożeń rozwiązań innowacyjnych MSP - niskie zasoby innowacyjne (patenty, licencje) sektora B+R oraz brak zdolności komercjalizacji własnych osiągnięć - niewielkie zaangażowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych - słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki

	- brak kompleksowej teleinformatycznej infrastruktury szerokopasmowej
Społeczeństwo i zasoby ludzkie	
- duży potencjał demograficzny - duża koncentracja wysoko wykwalifikowanej kadry naukowej - liczne ośrodki edukacyjne i naukowo-badawcze - wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców - rosnąca aktywność społeczna środowisk lokalnych oraz organizacji pozarządowych - koncentracja specjalistycznych placówek służby zdrowia (klinik i szpitali specjalistycznych) - rozwijający się system ratownictwa medycznego - różnorodność kulturowa regionu, duże poczucie tożsamości społeczności lokalnych - dobrze rozwinięta sieć granicznych placówek kontrolnych	- niekorzystne tendencje demograficzne (ujemny przyrost naturalny, ujemne saldo migracji) - niski wskaźnik zatrudnienia - wzrastająca liczba osób bezrobotnych, w tym: długotrwale pozostających bez pracy, osób młodych i kobiet - duży udział osób pozostających bez prawa do zasiłku - niedostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy - odpływ do innych regionów dobrze wykształconej kadry - ubożenie ludności regionu, marginalizacja grup społeczno-zawodowych - wysoki wskaźnik zachorowalności i umieralności społeczeństwa - niedostateczny rozwój budownictwa mieszkaniowego, w tym tanich mieszkań i na wynajem oraz budownictwa przemysłowego - niskie nasycenie technologią ICT - niedoinwestowanie i zły stan infrastruktury społecznej
Atrakcyjność i spójność terytorialna	
- korzystne usytuowanie geograficzne regionu na zewnętrznej wschodniej granicy UE - atrakcyjne warunki krajobrazowo-przyrodnicze oraz bogate i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe sprzyjające rozwojowi różnych form wypoczynku i turystyki - jakość i stan środowiska naturalnego – wyraźnie lepsze niż przeciętnie w kraju - bioróżnorodność środowiska, brak naturalnych barier rozwoju - zróżnicowana przestrzeń, walory uzdrowiskowe - potencjał Lublina, kwalifikujący do funkcji ośrodka metropolitalnego - sieć miast umożliwiająca rozwój policentrycznego układu ośrodków generowania rozwoju i transmisji innowacji - dostępność uzbrojonych terenów do lokalizacji inwestycji - położenie regionu na międzynarodowych szlakach komunikacyjnych - nowoczesna baza głównych przejść granicznych i terminali - port przeładunkowy w Małaszewiczach z zespołem terminali - istniejący układ linii kolejowych, kompleksowość świadczonych usług	- peryferyzacja regionu - bardzo niski poziom jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich - niska dostępność komunikacyjna, brak lotniska pasażerskiego - niedrożność systemu transportowego i niespójność układu komunikacyjnego - słabo rozwinięta sieć miast - niska atrakcyjność województwa - znaczna ilość niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych - niewystarczająca liczba obwodnic, niewydolne układy drogowe - mała liczba i niska przepustowość przejść granicznych - brak centrów logistycznych - pogarszający się stan infrastruktury kolejowej - słabo rozwinięty transport intermodalny - braki w wyposażeniu infrastruktury turystycznej - słaby stan sieci energetycznej średniego i niskiego napięcia
Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	
- aktywność jednostek samorządów lokalnych, zwłaszcza gmin, w sporządzaniu projektów	- rozproszenie funkcji decyzyjnych w sprawach wdrażania i zarządzania środkami funduszy

i sprawność pozyskiwania środków z funduszy europejskich - dobrze działające ośrodki szkoleniowe, firmy doradcze i projektowe - intensywnie rozwijana współpraca międzyregionalna w układzie międzynarodowym - atrakcyjne i liczne wydawnictwa promocyjne - działalność przedstawicielstwa województwa w Brukseli, przepływ informacji	strukturalnych - niewystarczający stopień koordynacji zamierzeń i zadań strategicznych - brak niezależnej, pozarządowej jednostki zarządzającej projektami rozwoju regionalnego - mało sprawne mechanizmy wspierania i zasilania wkładu finansowego jednostek samorządowych dla realizacji projektów - brak kompleksowej obsługi inwestorów, brak systemów informacji przestrzennej - system finansów publicznych nie sprzyjający realizowaniu polityki regionalnej przez województwo - niestabilny system prawny - słabo rozwinięty marketing regionalny - niewystarczający poziom dostępnych dla województwa środków funduszy strukturalnych na realizację zgłoszonych projektów - brak powszechnego i ujednoliconego obiegu dokumentacji w administracjach publicznych - brak wdrożonego systemu informacji przestrzennej i geodezyjnej - słaba baza lokalowa jednostek administracji publicznej i pożytku publicznego, ograniczająca ich dostępność i jakość usług
Szanse	**Zagrożenia**
Gospodarka	
- ożywienie gospodarki europejskiej i światowej - racjonalizacja wykorzystania potencjału badawczego - udział firm i sektora B+R w europejskich i światowych programach badawczo-rozwojowych - dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji rozwojowych dla podmiotów gospodarczych - wspólna Polityka Rolna UE, kładąca nacisk na restrukturyzację sektora rolno-spożywczego - planowany wzrost nakładów na B+R oraz restrukturyzacja zasad finansowania nauki i badań - możliwość specjalizacji w niszowych sektorach produkcji i usług	- słabnąca dynamika wzrostu - niekorzystny poziom nakładów inwestycyjnych - wzrastająca bariera kapitałowa - wysoki udział upadających i restrukturyzujących się firm
Społeczeństwo i zasoby ludzkie	
- dostępność funduszy unijnych przeznaczonych na rozwój zasobów ludzkich - wzrost dostępności do usług edukacyjnych, m.in. przez zastosowanie nowoczesnych technik edukacyjnych - dostępność do infrastruktury społecznej (sportu i rekreacji, ochrony zdrowia, pomocy społecznej) - możliwości wdrażania najnowszych technologii teleinformatycznych - rozwój ruchu kulturowego i inicjatyw współpracy kulturalnej z innymi regionami w kraju i UE - wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”	- brak rozwiązań systemowych w zakresie ochrony zdrowia - pogarszanie się warunków edukacyjnych i dostępu do usług na terenach słabo zaludnionych - wysoki odsetek osób i rodzin utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych - wysoki stopień zagrożenia powodziami w dolinach Wisły i Bugu - wzrost zagrożenia nielegalną migracją i przemytem towarów - poszerzanie się patologii społecznych i wzrost przestępczości, zwłaszcza przygranicznej - niezadowalający stopień pokrycia obszaru

	zintegrowanym systemem ratownictwa medycznego
Atrakcyjność i spójność terytorialna	
- zasoby biotyczne regionu mające istotny udział w międzynarodowych i krajowych systemach przyrodniczych - wyjątkowe walory przyrodnicze Polesia – Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie" - wysokie zainteresowanie rozwojem alternatywnych źródeł energii, korzystne uwarunkowania do rozwoju sektora energetyki i produkcji żywności wysokiej jakości - wdrożenie procesu planistyczno-inwestycyjnego budowy lotniska regionalnego w Niedźwiadzie - dobre warunki do aktywizacji współpracy transgranicznej z krajami sąsiadującymi i międzynarodowej - zasoby środowiska przyrodniczego umożliwiające rozwój lecznictwa uzdrowiskowego i turystyki - zasoby dziedzictwa kulturowego - przekształcenie wschodniej granicy w zewnętrzną granicę UE - włączenie regionu do krajowych planów budowy autostrad oraz dróg ekspresowych i transeuropejskich systemów transportowych - potencjał do rozwoju transportu intermodalnego - bezpośrednie połączenie szerokotorową linią kolejową LHS z dalekim wschodem - dostępność funduszy strukturalnych na ochronę środowiska i infrastrukturę komunikacyjną	- rażąca dysproporcja między postępem w zwodociągowaniu a słabo rozwiniętą kanalizacją - przewlekłość procedur lokalizacyjnych inwestycji, brak miejscowych planów dla terenów przeznaczonych na funkcje gospodarcze, retencję, turystykę, infrastrukturę społeczną i techniczną - niedostatecznie przygotowane projekty dla dróg krajowych, wojewódzkich i powiatowych - deficyty wód powierzchniowych na znacznych obszarach województwa - zdegradowany system melioracji na znacznej części obszarów wiejskich - transgraniczne zanieczyszczenie wód powierzchniowych, uniemożliwiające wykorzystanie ich zasobów - zagrożenie mieszkańców hałasem, szczególnie w miastach, przy głównych trasach komunikacyjnych województwa - wprowadzenie wiz dla obywateli Białorusi, Rosji i Ukrainy, grożące zahamowaniem współpracy gospodarczej - dalsze pogarszanie się stanu technicznego dróg i obiektów mostowych na wszystkich kategoriach dróg - utrudniony rozwój ruchu drogowego przez rzeki: Wisłę – brak dostatecznej liczby mostów, Bug – brak mostów i przejść granicznych - brak lotniska o randze i parametrach dostosowanych do pozycji Lubelszczyzny
Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	
- efektywne wykorzystanie środków finansowych dostępnych na inwestycje w zakresie rozwoju regionalnego - współpraca międzyregionalna województw Polski Wschodniej - wykorzystanie Euroregionu Bug w kreowaniu strategii współpracy transgranicznej i realizacji projektów międzyregionalnych - rosnące zainteresowanie UE współpracą transgraniczną i współpracą z krajami Europy Wschodniej - rosnąca rola samorządu terytorialnego w zakresie budowania konkurencyjności regionu - stworzenie pozytywnego wizerunku województwa w przestrzeni krajowej i międzynarodowej na bazie silnej promocji i działań public relations	- wysoki poziom fiskalizmu i skomplikowany system finansowy - brak rozwiązań prawnych i instrumentów preferencyjnego wspierania rozwoju regionalnego województw najuboższych - bariery finansowe województwa obniżają szanse w konkurencyjności regionów, mogą utrwalać zapóźnienia rozwojowe regionów najsłabszych - zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych i funduszy na poziom regionalny - brak sprawnych procedur prawnych przygotowania podstawowych dokumentów o charakterze strategicznym na poziomie lokalnym (plany zagospodarowania przestrzennego, strategie, plany rozwoju lokalnego, itd.)
Silne strony	**Słabe strony**
Gospodarka	
- bardzo korzystne warunki do rozwoju rolnictwa - zróżnicowany potencjał przemysłu rolno-spożywczego - duży potencjał produkcji odnawialnych źródeł energii i żywności ekologicznej	- niski poziom wzrostu PKB - duży udział mikroprzedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, generujący stosunkowo niską wartość dodaną - niska przeżywalność przedsiębiorstw sektora MSP

- wysoki stopień automatyzacji produkcji w przemyśle - rozwijający się sektor usług rynkowych i MSP - duży potencjał intelektualny sektora B+R - rosnący potencjał instytucji wsparcia biznesu oraz ich wpływ na rozwój gospodarczy - wysoki udział eksportu na rynki wschodnie - rozbudowywana baza wielkiego handlu - niski poziom chemizacji rolnictwa	- niski udział sektora w ogólnej sprzedaży firm - niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje - niski poziom wdrożeń rozwiązań innowacyjnych MSP - niskie zasoby innowacyjne (patenty, licencje) sektora B+R oraz brak zdolności komercjalizacji własnych osiągnięć - niewielkie zaangażowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych - słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki - brak kompleksowej teleinformatycznej infrastruktury szerokopasmowej
Społeczeństwo i zasoby ludzkie	
- duży potencjał demograficzny - duża koncentracja wysoko wykwalifikowanej kadry naukowej - liczne ośrodki edukacyjne i naukowo-badawcze - wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców - rosnąca aktywność społeczna środowisk lokalnych oraz organizacji pozarządowych - koncentracja specjalistycznych placówek służby zdrowia (klinik i szpitali specjalistycznych) - rozwijający się system ratownictwa medycznego - różnorodność kulturowa regionu i rozwinięte poczucie tożsamości społeczności lokalnych - dobrze rozwinięta sieć granicznych placówek kontrolnych	- niekorzystne tendencje demograficzne (ujemny przyrost naturalny, ujemne saldo migracji) - niski wskaźnik zatrudnienia - wzrastająca liczba bezrobotnych, w tym: osób długotrwale pozostających bez pracy, osób młodych i kobiet - duży udział osób pozostających bez prawa do zasiłku - niedostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy - odpływ do innych regionów dobrze wykształconej kadry - ubożenie ludności regionu, marginalizacja grup społeczno-zawodowych - wysoki wskaźnik zachorowalności i umieralności społeczeństwa - niedostateczny rozwój budownictwa mieszkaniowego, w tym tanich mieszkań i na wynajem oraz budownictwa przemysłowego - niskie nasycenie technologią ICT - niedoinwestowanie i zły stan infrastruktury społecznej
Atrakcyjność i spójność terytorialna	
- korzystne usytuowanie geograficzne regionu na wschodniej granicy UE - atrakcyjne warunki krajobrazowo-przyrodnicze oraz bogate i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe, sprzyjające rozwojowi różnych form wypoczynku i turystyki - jakość i stan środowiska naturalnego – wyraźnie lepsze od przeciętnych w kraju - bioróżnorodność środowiska, brak naturalnych barier rozwoju - zróżnicowana przestrzeń, walory uzdrowiskowe, potencjał Lublina kwalifikujący do funkcji ośrodka metropolitalnego - sieć miast umożliwiająca rozwój policentrycznego układu ośrodków generowania rozwoju i transmisji innowacji - dostępność uzbrojonych terenów do lokalizacji inwestycji - położenie regionu na międzynarodowych szlakach komunikacyjnych - nowoczesna baza głównych przejść granicznych i terminali - port przeładunkowy w Małaszewiczach z zespołem	- peryferyzacja regionu - bardzo niski poziom jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich - niska dostępność komunikacyjna, brak lotniska pasażerskiego - niedrożność systemu transportowego i niespójność układu komunikacyjnego - słabo rozwinięta sieć miast - niska atrakcyjność województwa - znaczna ilość niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych - niewystarczająca liczba obwodnic, niewydolne układy drogowe - mała ilość i niska przepustowość przejść granicznych - brak centrów logistycznych - pogarszający się stan infrastruktury kolejowej - słabo rozwinięty transport intermodalny - braki w wyposażeniu infrastruktury turystycznej - słaby stan sieci energetycznej średniego i niskiego napięcia

terminali - istniejący układ linii kolejowych, kompleksowość świadczonych usług.	
Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	
- aktywność jednostek samorządów lokalnych, zwłaszcza gmin, w sporządzaniu projektów i sprawność pozyskiwania środków z funduszy europejskich - dobrze działające ośrodki szkoleniowe, firmy doradcze i projektowe - intensywnie rozwijana współpraca międzyregionalna w układzie międzynarodowym - atrakcyjne i liczne wydawnictwa promocyjne - działalność przedstawicielstwa województwa w Brukseli, przepływ informacji	- rozproszenie funkcji decyzyjnych w sprawach wdrażania i zarządzania środkami funduszy strukturalnych - niewystarczający stopień koordynacji zamierzeń i zadań strategicznych - brak niezależnej, pozarządowej jednostki zarządzającej projektami rozwoju regionalnego - mało sprawne mechanizmy wspierania i zasilania wkładu finansowego jednostek samorządowych w celu realizacji projektów - brak kompleksowej, obsługi inwestorów, brak systemów informacji przestrzennej - system finansów publicznych nie sprzyjający realizowaniu polityki regionalnej przez województwo - niestabilny system prawny - słabo rozwinięty marketing regionalny - niewystarczający poziom dostępnych dla województwa środków funduszy strukturalnych na realizację zgłoszonych projektów - brak powszechnego i ujednoliconego obiegu dokumentacji w administracjach publicznych - brak wdrożonego systemu informacji przestrzennej i geodezyjnej - słaba baza lokalowa jednostek administracji publicznej i pożytku publicznego, ograniczająca dostępność i jakość usług
Szanse	**Zagrożenia**
Gospodarka	
- ożywienie gospodarki europejskiej i światowej - racjonalizacja wykorzystania potencjału badawczego - udział firm i sektora B+R w europejskich i światowych programach badawczo-rozwojowych - dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji rozwojowych dla podmiotów gospodarczych - wspólna Polityka Rolna UE kładąca nacisk na restrukturyzację sektora rolno-spożywczego - planowany wzrost nakładów na B+R oraz restrukturyzacja zasad finansowania nauki i badań - możliwość specjalizacji w niszowych sektorach produkcji i usług	- słabnąca dynamika wzrostu - niekorzystny poziom nakładów inwestycyjnych - wzrastająca bariera kapitałowa - wysoki udział upadających i restrukturyzujących się firm
Społeczeństwo i zasoby ludzkie	
- dostępność funduszy unijnych przeznaczonych na rozwój zasobów ludzkich - wzrost dostępności do usług edukacyjnych, m.in. przez zastosowanie nowoczesnych technik edukacyjnych - dostępność do infrastruktury społecznej (sportu i rekreacji, ochrony zdrowia, pomocy społecznej) - możliwości wdrażania najnowszych technologii teleinformatycznych - rozwój ruchu kulturowego i inicjatyw współpracy kulturalnej z innymi regionami w kraju i UE	- brak rozwiązań systemowych w zakresie ochrony zdrowia - pogarszanie się warunków edukacyjnych i dostępu do usług na terenach słabo zaludnionych - wysoki odsetek osób i rodzin korzystających z niezarobkowego źródła utrzymania - wysoki stopień zagrożenia powodziami w dolinach rzek Wisły i Bugu - wzrost zagrożenia nielegalną migracją i przemytem towarów - poszerzanie się patologii społecznych i wzrost

- wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”.	przestępczości, zwłaszcza przygranicznej - niezadowalający stopień pokrycia obszaru zintegrowanym systemem ratownictwa medycznego
Atrakcyjność i spójność terytorialna	
- zasoby biotyczne regionu mające istotny udział w międzynarodowych i krajowych systemach przyrodniczych - wyjątkowe walory przyrodnicze Polesia – Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie" - wysokie zainteresowanie rozwojem alternatywnych źródeł energii, korzystne uwarunkowania do rozwoju sektora energetyki i produkcji żywności wysokiej jakości - wdrożenie procesu planistyczno-inwestycyjnego budowy lotniska regionalnego w Niedźwiadzie - dobre warunki do aktywizacji współpracy transgranicznej z krajami sąsiadującymi i międzynarodowej - zasoby środowiska przyrodniczego umożliwiające rozwój lecznictwa uzdrowiskowego i turystyki - zasoby dziedzictwa kulturowego - przekształcenie wschodniej granicy w zewnętrzną granicę UE - włączenie regionu do krajowych planów budowy autostrad oraz dróg ekspresowych i transeuropejskich systemów transportowych - potencjał do rozwoju transportu intermodalnego - bezpośrednie połączenie szerokotorową linią kolejową LHS z dalekim wschodem - dostępność funduszy strukturalnych na ochronę środowiska i infrastrukturę komunikacyjną	- rażąca dysproporcja między postępem w zwodociągowaniu a słabo rozwiniętą kanalizacją - przewlekłość procedur lokalizacyjnych inwestycji, brak miejscowych planów dla terenów przeznaczonych na funkcje gospodarcze, retencję, turystykę, infrastrukturę społeczną i techniczną - niedostatecznie przygotowane projekty dla dróg krajowych, wojewódzkich i powiatowych - deficyty wód powierzchniowych na znacznych obszarach województwa - zdegradowany system melioracji na znacznej części obszarów wiejskich - transgraniczne zanieczyszczenie wód powierzchniowych, uniemożliwiające wykorzystanie ich zasobów - zagrożenie mieszkańców hałasem, szczególnie w miastach, przy głównych trasach komunikacyjnych województwa - wprowadzenie wiz dla obywateli Białorusi, Rosji i Ukrainy, grożące zahamowaniem współpracy gospodarczej - dalsze pogarszanie się stanu technicznego dróg i obiektów mostowych na wszystkich kategoriach dróg; - utrudniony rozwój ruchu drogowego przez rzeki: Wisłę – brak dostatecznej liczby mostów, Bug – brak mostów i przejść granicznych - brak lotniska o randze i parametrach dostosowanych do pozycji Lubelszczyzny
Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	
- efektywne wykorzystanie środków finansowych dostępnych na inwestycje w zakresie rozwoju regionalnego - współpraca międzyregionalna województw Polski Wschodniej - wykorzystanie Euroregionu Bug w kreowaniu strategii współpracy transgranicznej i realizacji projektów międzyregionalnych - rosnące zainteresowanie UE współpracą transgraniczną i współpracą z krajami Europy Wschodniej - rosnąca rola samorządu terytorialnego w zakresie budowania konkurencyjności regionu - stworzenie pozytywnego wizerunku województwa w przestrzeni krajowej i międzynarodowej na bazie silnej promocji i działań public relations.	- wysoki poziom fiskalizmu i skomplikowany system finansowy - brak rozwiązań prawnych i instrumentów preferencyjnego wspierania rozwoju regionalnego województw najuboższych - bariery finansowe województwa obniżają szanse w konkurencyjności regionów, mogą utrwalać zapóźnienia rozwojowe regionów najsłabszych - zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych i funduszy na poziom regionalny - brak sprawnych procedur prawnych przygotowywania podstawowych dokumentów o charakterze strategicznym na poziomie lokalnym (plany zagospodarowania przestrzennego, strategie, plany rozwoju lokalnego, itd.)

Źródło: Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020. Tom I Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego, s. 278-281, Lublin 2005.

1.1.2. Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim

Przedstawiona poniżej analiza SWOT została przygotowana w 2008 roku w ramach *Koncepcji programowo-przestrzennej rozwoju turystyki i rekreacji w województwie*

lubelskim, opracowanej przez Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie na potrzeby Zarządu Województwa Lubelskiego.

Analiza słabych i silnych stron turystyki wskazuje na silny potencjał walorów turystycznych Lubelszczyzny, który jednak nie został jeszcze dostatecznie wykorzystany i zamieniony na konkurencyjną ofertę turystyczną. Przewaga słabych stron w ocenie stanu zagospodarowania, zasobów ludzkich, aktywności instytucji turystycznych czy obszaru marketingu oraz informacji potwierdza potrzebę stworzenia silnego wizerunku regionu Lubelskiego i konieczność rozwoju infrastruktury turystycznej na zasadach zrównoważonego rozwoju. Bez podstawowej infrastruktury, w tym takich działań jak: zagospodarowanie szlaków wodnych, rowerowych, zabytkowych miast i miasteczek, trudno zakładać rozwój konkurencyjnej oferty turystycznej regionu.

Przedstawiona w powyższym dokumencie analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń prowadzi do wniosku, że rozwój turystyki będzie uzależniony od:

- wsparcia konkurencyjnych (innowacyjnych i wysokiej jakości) produktów turystycznych, silnie zidentyfikowanych z regionem;
- rozwoju zasobów wysoko wykwalifikowanych kadr obsługi ruchu turystycznego oraz kształtowania oczekiwanych postaw konsumenckich;
- wsparcia marketingowego i promocyjnego skutecznej dystrybucji i sprzedaży ofert turystycznych;
- kształtowania przestrzeni turystycznej według zasad zrównoważonego rozwoju, a także konsolidacji wszystkich partnerów społecznych i prywatnych na rzecz wzrostu znaczenia turystyki oraz jej roli ekonomicznej i społeczno-gospodarczej.

Na podstawie oceny stanu zagospodarowania i szans rozwojowych za główne potencjały rozwojowe turystyki i rekreacji uznano:

- różnorodne środowisko przyrodnicze wynikające ze specyficznego położenia fizyczno-geograficznego i fitogeograficznego regionu;
- dobrze zachowane unikatowe dziedzictwo kulturowe – ścieranie się i przenikanie różnych grup etnicznych oraz kulturowych. Na zróżnicowaną architekturę duże wpływy wywarły religie: rzymskokatolicka, greckokatolicka, ormiańsko-katolicka, prawosławna, protestancka, a także judaizm. Dziedzictwo kulturowe to także muzea i miejsca martyrologii oraz miejsca pielgrzymkowe: sanktuaria katolickie i prawosławne. Ważną funkcję w tworzeniu i zachowaniu dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny pełniły pałace i dwory oraz ich dawni właściciele, wśród których byli przedstawiciele znanych rodów magnackich i szlacheckich: Zamoyscy, Firlejowie czy Czartoryscy. Niezwykły krajobraz kulturowy tworzą również obiekty architektury obronnej, zabytkowe zespoły urbanistyczne Lublina, Kazimierza Dolnego i Zamościa, a także lubelska wieś, z tradycyjnymi obyczajami i twórczością ludową;
- atrakcyjność krajobrazową i przyrodniczą środowiska dla przyjazdów turystycznych związanych z aktywną turystyką kwalifikowaną, ekoturystyką, agroturystyką i turystyką wypoczynkową;
- znaczące walory bioklimatyczne, zasoby wód mineralnych i dość dobrze rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe;
- bogactwo organizowanych w województwie imprez kulturalnych;
- przygraniczne położenie, determinujące m.in. rozwój turystyki przygranicznej oraz tranzytowej;
- rozwijające się stowarzyszenia i organizacje turystyczne oraz sieć szkół kształcących kadrę na potrzeby turystyki; aktywność samorządów w zakresie kreacji atrakcyjnej turystycznie oferty imprez (np. organizowanie festiwali, imprez etnicznych, aktywność zespołów folklorystyczych, kuchnia i produkty lokalne).

Główne problemy ograniczające wykorzystanie potencjału to:

- niski stopień wykorzystania oraz słaba jakość większości obiektów wczasowych województwa;
- niewystarczająca baza noclegowa dla turystyki masowej, a także wyspecjalizowanej i konferencyjnej;
- słabe wyposażenie obszarów atrakcyjnych turystycznie w infrastrukturę turystyczną;
- mało zróżnicowana oferta produktów turystycznych;
- niedostateczna infrastruktura rekreacyjno-sportowa (w tym mało basenów i kąpielisk) służąca pobytom wypoczynkowym dzieci i młodzieży;
- brak obiektów usług rozrywkowo-rekreacyjnych (np. wesołych miasteczek, parków tematycznych, centrów zabaw i gier);
- skromność oferty pobytowej w wielu miejscowościach i obiektach wypoczynkowych regionu (tylko nocleg i wyżywienie);
- niedostateczna oferta spędzania wolnego czasu przez turystów;
- słabe wykorzystanie potencjału zasobów balneologicznych województwa;
- niezadowalający stan higieniczno-sanitarny wielu gospodarstw agroturystycznych;
- ograniczona dostępność komunikacyjna regionu (brak pasażerskiej komunikacji lotniczej, regres pasażerskiej komunikacji kolejowej, niewystarczająca liczba przejść granicznych, niedostateczne oznakowanie dróg do celów turystycznych, w tym tras tranzytowych);
- brak zintegrowanego systemu informacji turystycznej, niedostateczna informatyzacja sektora;
- niewykorzystanie potencjału walorów kulturowych małych miasteczek historycznych regionu (zabytków, bogatej historii, klimatu miejsca) do celów turystycznych;
- zły stan techniczny, bez odpowiedniego zabezpieczenia, wielu cennych obiektów sakralnych, zwłaszcza wiejskich (zabytków kultury pogranicza), zabytkowych obiektów techniki i przemysłu.

Autorzy analizy stwierdzają ponadto, że z turystyką na obszarach chronionych i cennych przyrodniczo wiąże się problem zagrożeń dla przyrody. Intensywny ruch turystyczny skoncentrowany na małej przestrzeni oraz jego intensyfikacja sprawiają, że lokalne skutki turystyki pobytowej mogą być katastrofalne dla przyrody. W połączeniu z niskim standardem wielu obiektów bazy noclegowej i infrastruktury turystycznej oraz częstym brakiem lub niedostatecznym wyposażeniem w oczyszczalnie ścieków, zagrożenia są duże. Niekorzystnym zjawiskiem w turystyce na tych terenach jest zdecydowana przewaga form turystyki typu zbiorowego oraz ograniczenie sezonu turystycznego na większości obszarów do miesięcy letnich. W rezultacie, w rejonach licznie odwiedzanych przez turystów występuje lokalna koncentracja ośrodków wczasowych, indywidualnego budownictwa letniskowego i rekreacji świątecznej.

Tab. 58. Analiza SWOT – turystyka. Województwo lubelskie

Strony silne	Strony słabe
Walory i atrakcje	
- uznane walory bioklimatyczne, zasoby wód mineralnych i rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe, czyste powietrze, klimat sprzyjający pobytom zdrowotnym i profilaktycznym - wysoka atrakcyjność krajobrazowa, przyrodnicza i różnorodność środowiska – do pieszych wędrówek po szlakach turystycznych oraz indywidualnych przyjazdów turystycznych związanych z turystyką aktywną - znaczna atrakcyjność przyrody i kultury województwa dla monograficznych badań oraz wzbogacania wiedzy i rozwoju różnorodnych szczegółowych zainteresowań oraz turystyki specjalistycznej - mozaika kulturowa regionu oraz bogata i barwna historia - zachowane unikatowe dziedzictwo kulturowe na styku narodowości i wyznań, którego materialnym wymiarem są m.in. zabytkowe budowle sakralne i świeckie oraz bogaty folklor - światowa ranga zespołu staromiejskiego Zamościa oraz ponadregionalna Kazimierza Dolnego, Lublina i Chełma - uznane w skali międzynarodowej i ponadregionalnej miejsca szczególnego kultu religijnego - obiekty archeologiczne i zbiory muzealne o randze krajowej i ponadregionalnej - bogactwo organizowanych w województwie imprez kulturalnych - widowiskowy, plenerowy charakter niektórych imprez - przygraniczne położenie determinujące m.in. rozwój turystyki przygranicznej oraz tranzytowej (przejścia graniczne samochodowe i kolejowe)	- słabe wykorzystanie wielu posiadanych walorów oraz potencjalnych atrakcji na cele turystyczne, (np. walorów kulturowo-historycznych), głównie historycznych miasteczek (dworki, zabytki przemysłowe) - brak ogólnoregionalnego produktu turystycznego kojarzonego z całym regionem, integrującego walory całego województwa - brak produktów turystycznych zatrzymujących odwiedzających na dłużej (zbyt mała liczba ofert kilkudniowych) - proces niszczenia wielu cennych zabytków, w tym sakralnych, na obszarach wiejskich oraz zabytków poprzemysłowych - zły stan i zaniedbanie wielu cennych parków krajobrazowych (miejskich, dworskich)
Infrastruktura, zagospodarowanie, dostępność komunikacyjna	
- obszary i ośrodki turystyczne są w większości dobrze dostępne z największych miast województwa i innych krajowych aglomeracji za pośrednictwem sieci dróg stanowiących układ nadrzędny - województwo lubelskie ma jedną z najlepiej rozwiniętych sieci połączeń autobusowych w Polsce - dobrze rozbudowana sieć szlaków turystycznych, zwłaszcza w rejonie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego, Roztocza oraz Poleskiego Parku Narodowego, z licznymi miejscowościami stanowiącymi potencjalne centra obsługi i redystrybucji ruchu turystycznego - obszary chronione (parki narodowe i krajobrazowe) mają w większości własną bazę do edukacji ekologicznej oraz turystyki przyrodniczej - szeroka, zróżnicowana pod względem standardu	- niska jakość wewnętrznego transportu pasażerskiego (stan dróg, duże natężenie ruchu kołowego, niski standard pasażerskich przewozów kolejowych) - regres pasażerskiej komunikacji kolejowej, zwłaszcza w rejonach atrakcyjnych turystycznie - niedostateczne oznakowanie dróg do celów turystycznych, w tym tras tranzytowych - niewystarczająca liczba parkingów z zapleczem sanitarno-higienicznym odpowiadającym standardom europejskim - mało dróg lokalnych do uprawiania turystyki rowerowej i zły stan nawierzchni - niewystarczająca liczba przejść granicznych dla odpowiedniej przepustowości i płynności ruchu granicznego - brak pasażerskiej komunikacji lotniczej

i ceny oferta pobytowa: hotele, pensjonaty, ośrodki wczasowe i wypoczynkowe, schroniska, campingi, pola biwakowe; zróżnicowany standard bazy hotelowej - stosunkowo dobrze rozwinięta oferta bazy agroturystycznej - dobra baza gastronomiczna w największych miastach regionu - kąpieliska dopuszczone do rekreacji wodnej, wyciągi narciarskie do uprawiania turystyki zimowej	- sezonowy charakter (czynne głównie w okresie wakacji letnich) oraz słaba jakość większości obiektów wczasowych województwa - niezadowalający standard higieniczno-sanitarny wielu gospodarstw agroturystycznych niewystarczająca jakość i ilość usług oferowanych turystom w gospodarstwach, a także obiektów i urządzeń rekreacyjno-sportowych w miejscowościach agroturystycznych - niedostateczna infrastruktura rekreacyjno-sportowa (w tym liczba basenów i kąpielisk) służąca pobytom wypoczynkowym dzieci i młodzieży; brak obiektów świadczących usługi rozrywkowo-rekreacyjne (wesołe miasteczka, parki tematyczne, centra zabaw i gier) - słabe zagospodarowanie turystyczne rzek oraz zbiorników wodnych
Instytucje, organizacje turystyczne, zasoby ludzkie w turystyce	
- istnienie Lubelskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, aktywność Urzędu Marszałkowskiego w zakresie promocji turystyki i współpracy zagranicznej, powstawanie lokalnych organizacji turystycznych - aktywność środowiska turystycznego i rosnąca świadomość samorządów co do korzyści związanych z rozwojem turystyki - aktywność etnograficzna oraz folklorystyczna w regionie, wysoka aktywność oddziałów PTTK oraz biur lokalnych - silna pozycja turystyki w strategiach gmin turystycznych - profesjonalny poziom kadr w samorządach głównych ośrodków turystycznych (m.in. Lublin, Zamość, Kazimierz Dolny) - wysoka aktywność stowarzyszeń agroturystycznych	- słabe struktury instytucjonalne w regionie (niewielka liczba LOT) - brak kompleksowych strategii rozwoju turystyki na poziomie powiatów i gmin - niska świadomość mieszkańców w zakresie lokalnych i regionalnych walorów turystycznych (także wśród kadry urzędniczej) - niewystarczające kwalifikacje kadr zarządzających turystyką (w tym przygotowanych do obsługi turystów zagranicznych) w regionie - słaba znajomość języków obcych wśród kadr obsługujących ruch turystyczny w skali całego regionu
Wizerunek, aktywność marketingowa, w tym promocja regionu	
- funkcjonowanie wielu prywatnych i samorządowych stron internetowych ze stosunkowo bogatą informacją dot. turystyki w regionie - dobrej jakości wydawnictwa tematyczne na poziomie regionalnym - aktywność w zakresie udziału w targach turystycznych	- niewystarczające nakłady na promocję regionu w stosunku do potrzeb - brak promocji produktów lokalnych w regionie oraz lokalnej wytwórczości - niedostateczny system informacji turystycznej w regionie (liczba punktów, ich integracja, lokalizacja) - brak zintegrowanego systemu takiej informacji - niedostateczna informatyzacja sektora
Szanse	**Zagrożenia**
Uwarunkowania wewnętrzne	
- poprawa dostępności komunikacyjnej regionu - modernizacja i rozbudowa systemu komunikacyjnego kraju i regionu (układ drogowo-kolejowo-lotniczy – budowa regionalnego portu lotniczego) - zwiększenie liczby nowych turystycznych przejść granicznych - oznakowanie dróg specjalnymi tablicami o treści turystycznej – zatrzymanie turysty tranzytowego - rosnąca moda na turystykę aktywną, wytyczenie	- kolizje działań rozwijających gospodarkę turystyczną z funkcją ochronną przyrody - pogorszenie stanu środowiska naturalnego w otoczeniu uzdrowisk (przekroczenia dopuszczalnych norm hałasu komunikacyjnego) - przeinwestowanie niektórych rejonów wypoczynkowych - możliwość przekroczenia chłonności turystycznej terenu na niektórych odcinkach szlaków pieszych w parkach narodowych

szlaków dla turystyki konnej, rowerowej i wodnej - rozwój tras spacerowych, infrastruktury rekreacyjno-sportowej przy obiektach wypoczynkowych - zainteresowanie dziedzictwem kulturowym Żydów polskich w Izraelu i wśród społeczności żydowskich zamieszkałych w innych krajach - dostosowanie usług żywieniowych i innych do potrzeb turystów żydowskich - wykorzystanie potencjału walorów zdrowotnych (uzdrowiskowych) regionu, w tym czystego powietrza, wód mineralnych i termalnych - rozwój infrastruktury technicznej, w tym sektora energetyki odnawialnej oraz infrastruktury sanitarno-higienicznej	- kumulowanie się wędrówek turystów kwalifikowanych, uczestników krótkich wycieczek pieszych oraz uczestników wycieczek objazdowych czy turystów weekendowych - niewydolność komunikacyjna miast leżących na trasach ruchu tranzytowego (brak obwodnic) - pogarszający się stan sezonowej bazy wypoczynkowej - stagnacja w rozwoju infrastruktury wypoczynkowej i sportowej
Uwarunkowania zewnętrzne	
- rosnące zainteresowanie Polską krajów Europy Zachodniej, Ukrainy, Czech, Słowacji jako celem podróży - wzrost znaczenia regionalizmu, odrębności kulturowych, twórczości ludowej (powrót do korzeni) - korzystne trendy jakościowe i ilościowe na rynkach światowych – stały wzrost liczby turystów w segmentach szczególnie istotnych dla Polski (wzrost zainteresowania turystyką aktywną, weekendową, agroturystyką, ekoturystyką, m.in. obserwowaniem ptaków, podróżami motywacyjnymi, turystyką konferencyjną i biznesową oraz wyjazdami motywacyjnymi, a także rozwój turystyki rodzinnej) - rozwijający się ruch tranzytowy na osi północ-południe z Litwy, Łotwy i Estonii do krajów Europy Południowej, a także duży ruch tranzytowy na osi Europa Zachodnia – Ukraina – Białoruś - wykorzystanie dogodnego położenia geograficznego regionu	- spadek poczucia bezpieczeństwa w skali globalnej - anomalie pogodowe – nawet jeden bardzo zły sezon letni w Polsce może spowodować znaczące straty w segmencie turystyki - rosnąca konkurencja innych regionów turystycznych Polski, a także perspektywa pojawienia się tanich ofert wypoczynkowych z obszaru Rumunii, Ukrainy, Bułgarii

Źródło: Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim, s. 19-24, Lublin 2008.

1.2. Województwo podkarpackie

Spośród dokumentów programowych opracowanych dla województwa podkarpackiego, przeglądu uwarunkowań rozwojowych (przygotowanych w formie analiz SWOT) dokonano w *Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020* oraz w *Strategii rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013*.

1.2.1. Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020

Według autorów „Strategii" przygotowanej w 2006 roku, jednym z najważniejszych potencjałów rozwojowych województwa podkarpackiego są kadry zarządzające i techniczne, zwłaszcza w przemyśle lotniczym, chemicznym, elektromaszynowym, drzewnym, a także wieloletnie tradycje tych gałęzi gospodarki w regionie. Z punktu widzenia potencjału infrastrukturalnego należy zwrócić uwagę na przebiegające przez województwo główne korytarze transportowe sieci TINA. Duże znaczenie ma lotnisko regionalne w Jasionce, dostosowane do potrzeb wielofunkcyjnego międzynarodowego transportu lotniczego.

Potencjał rozwojowy regionu wzbogacony jest ponadto o zasoby surowcowe, jak gaz ziemny, drewno, surowce budowlane, a także wody geotermalne. Szczególnie istotne znaczenie dla rozwoju regionu ma potencjał rzeszowskiego ośrodka akademickiego oraz szkół wyższych państwowych i niepaństwowych funkcjonujących w regionie.

Zakładane wykorzystanie potencjałów rozwojowych może być ograniczone przez istniejące w województwie bariery strukturalne. Istotną przeszkodą w rozwoju gospodarczym jest niski poziom dochodów ludności i rozwoju gospodarczego regionu na tle kraju, zły stan infrastruktury technicznej, zwłaszcza na obszarach wiejskich, a także niski poziom rozwoju infrastruktury teleinformatycznej. Ponadto słaba jakość dróg krajowych, wojewódzkich, gminnych oraz niedostateczna infrastruktura komunikacyjna (brak obwodnic miast, dróg szybkiego ruchu, autostrady). Nadal zbyt niska jest konkurencyjność gospodarki w porównaniu z najwyżej rozwiniętymi regionów w kraju, co wynika miedzy innymi z niedostatecznej współpracy nauki z gospodarką w regionie oraz niskich nakładów na B+R. Istotną barierą w rozwoju nowoczesnego rolnictwa jest nadmierne rozdrobnione i niskotowarowe gospodarstwa rolne, często o nieuporządkowanym stanie prawnym.

W zakresie warunków rozwojowych do turystyki autorzy dokumentu uznają, że podstawowe znaczenie dla tej dziedziny mają walory środowiskowe, rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe oraz dziedzictwo kulturowe. Z kolei do barier rozwoju turystyki zaliczono niski standard bazy turystycznej oraz słabą dostępność komunikacyjną.

Tab. 59. Analiza SWOT – województwo podkarpackie

Silne strony	Słabe strony
- przebieg przez województwo głównych korytarzy transportowych sieci TINA - korzystne przygraniczne położenie województwa podkarpackiego - rozwinięte funkcje gospodarcze i edukacyjne Rzeszowa oraz potencjał innych ośrodków wzrostu gospodarczego regionu - aktywność rzeszowskiego ośrodka akademickiego oraz szkół wyższych państwowych i niepaństwowych - konkurencja szkolnictwa publicznego i prywatnego na rynku edukacyjnym - dobrze rozwinięty przemysł lotniczy, działający w oparciu o high-tech - potencjał kadr zarządzających i technicznych w przemyśle lotniczym, chemicznym, elektromaszynowym i drzewnym oraz wieloletnie tradycje tych gałęzi gospodarki - rozwinięte przetwórstwo rolno-spożywcze - linia kolejowa (LHS) umożliwiająca rozwijanie współpracy gospodarczej miedzy Polską a Ukrainą - międzynarodowe lotnisko w Jasionce oraz sieć lotnisk lokalnych - funkcjonowanie dwóch specjalnych stref ekonomicznych - dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze - stosunkowo dobry stan czystości środowiska i różnorodność obszarów prawnie chronionych - duże zasoby wód mineralnych i geotermalnych - zasoby surowcowe: gaz ziemny, drewno, surowce budowlane - sieć lecznictwa uzdrowiskowego - różnorodna oferta działalności kulturalnej	- brak przygotowanych terenów inwestycyjnych - wysokie bezrobocie i znikoma liczba atrakcyjnych ofert pracy - odpływ młodych osób do innych regionów - słaba dostępność komunikacyjna, wynikająca z niedostatecznej i niskiej jakości sieci komunikacyjnej drogowej i kolejowej (brak obwodnic miast, dróg szybkiego ruchu, autostrady) - niewystarczająca liczba przejść granicznych oraz słabo rozwinięta infrastruktura w ich otoczeniu - niski poziom transgranicznej współpracy gospodarczej - niski poziom rozwoju infrastruktury teleinformatycznej, a zwłaszcza szerokopasmowego dostępu do internetu - wymagający rozbudowy i modernizacji stan infrastruktury ochrony środowiska, infrastruktury komunalnej i energetycznej - niski stopień zabezpieczenia przed kataklizmami naturalnymi i innymi zagrożeniami - występowanie zdegradowanych i niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych i powojskowych - występowanie zdegradowanych terenów miejskich - słaba baza infrastrukturalna i ekonomiczna obszarów wiejskich, nieefektywne, rozdrobnione rolnictwo - niski stopień samoorganizacji rolników oraz słaba kooperacja między rolnikami, producentami rolnymi a rynkami zbytu - niedostateczny system kształcenia i doskonalenia rolników - słaby sektor MSP

- aktywność organizacji pozarządowych i wolontariatu - korzystna struktura wiekowa zasobów ludzkich - dodatni przyrost naturalny	- niski poziom współpracy nauki z gospodarką oraz nakładów na innowacje - mało efektywna promocja regionu - kierunki edukacji niedostosowane do potrzeb rynkowych - wymagająca poprawy baza edukacyjna i kulturowa - niski standard infrastruktury turystycznej i sportowej
Szanse	**Zagrożenia**
- rozwój międzyregionalnej współpracy gospodarczej oraz międzynarodowego ruchu turystycznego - budowa gospodarki opartej na wiedzy oraz społeczeństwa informacyjnego - rozwój globalnych powiązań kooperacyjnych przemysłu lotniczego - wzrost zainteresowania inwestorów zewnętrznych regionem - wzrost popytu na produkty ekologiczne oraz tradycyjne produkty żywnościowe wysokiej jakości wśród konsumentów krajowych i zagranicznych - wzrost zainteresowania produktem turystycznym i dziedzictwem kulturowym regionu - wzrost możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych	- niska atrakcyjność i konkurencyjność województwa - spadek konkurencyjności gospodarczej i atrakcyjności inwestycyjnej regionu - niski poziom dochodów ludności i rozwoju gospodarczego regionu na tle kraju - zły stan infrastruktury ochrony zdrowia i pomocy społecznej oraz ograniczona dostępność do specjalistycznych usług medycznych - marginalizacja regionu związana z delokalizacją centralnych instytucji i przedsiębiorstw poza obszar województwa - opóźnienie programu budowy autostrad i dróg szybkiego ruchu na obszarze województwa oraz procesu poprawy komunikacji drogowej i kolejowej - powstawanie konkurencyjnych europejskich szlaków komunikacyjnych - brak systemowych rozwiązań dotyczących rewitalizacji zdegradowanych terenów miejskich, poprzemysłowych i powojskowych - bariery świadomościowe utrudniające akceptację inwestycji zagranicznych - niski popyt na badania i innowacje - atrakcyjne oferty pracy za granicą dla wykształconych kadr regionu (zwłaszcza medycznych) - zmiana korzystnych tendencji demograficznych w województwie - awarie przemysłowe i degradacja środowiska spowodowana znacznym wzrostem ilości odpadów komunalnych i osadów ściekowych oraz przestarzałymi technologiami przemysłowymi

Źródło: Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020, s. 78-80, Rzeszów 2006.

1.2.2. Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013

Przedstawiona poniżej ocena uwarunkowań rozwojowych (analiza SWOT) została przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013*, opracowanej przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki w 2006 roku. Autorzy dokumentu określają w niej silne i słabe strony w podziale na kilka obszarów tematycznych, takich jak: produkt turystyczny, zasoby ludzkie, przestrzeń turystyczna, promocja i marketing oraz wsparcie instytucjonalne. Szanse i zagrożenia ustalono zbiorczo dla wszystkich wymienionych dziedzin.

Ogólnie można stwierdzić, że mocne strony turystyki w regionie mają przewagę tylko w zakresie produktu turystycznego. W pozostałych sferach liczniejsze są słabe strony. Z kolei w ujęciu perspektywicznym autorzy analizy uznają, że w regionie szanse rozwojowe turystyki przeważają nad zagrożeniami[47].

Tab. 60. Analiza SWOT – turystyka. Województwo podkarpackie

Strony silne	Strony słabe
Produkt turystyczny	
- ciekawe pomysły na produkty turystyczne (już istniejące), m.in. szlaki tematyczne (Szlak Szwejka, Szlak Naftowy, Szlak Architektury Drewnianej), oferta Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Arboretum, oferta zamków w Krasiczynie i Baranowie Sandomierskim, podziemne trasy turystyczne, wąskotorówki, oferta uzdrowiskowa, skanseny itp. - zróżnicowana oferta turystyczna – skierowana do różnych segmentów: miłośników kultury, aktywnego wypoczynku (w tym turystyki wodnej, narciarskiej), oferta dla hobbystów - ogromny potencjał do rozwoju produktów turystycznych, wielość inspiracji zarówno kulturowych, jak i przyrodniczych - ciekawe imprezy regionalne - potencjał do rozwijania całorocznej oferty turystycznej - wiele istniejących produktów lokalnych - dziedzictwo kulinarne – potencjał do rozwoju regionalnej oferty kulinarnej - potencjał do tworzenia pakietów międzynarodowych (ze względu na położenie) - bardzo wiele produktów i projektów realizowanych / planowanych do realizacji: Błękitny San, Twierdza Przemyśl, Ogród Sensualny w Arboretum, Ekomuzeum „Art Deco" w Stalowej Woli, Podkarpacki Park Naukowo-Techniczny w Przemyślu, Flinstonowie z Beskidów, Szkoła Tradycji Rycerskich na terenie ruin zamku „Kamieniec"	- mała liczba zintegrowanych produktów turystycznych oraz pakietów - sezonowość oferty (bardzo słaba oferta zimowa) - brak letniej oferty dla turystów z Ukrainy - brak oferty dla turystów tranzytowych (niewykorzystany potencjał) - słaba współpraca między gestorami bazy turystycznej a zarządcami atrakcji w celu tworzenia zintegrowanej oferty - brak oferty sprofilowanej na różne segmenty rynku zagranicznego - niski stopień komercjalizacji oferty turystycznej

[47] Należy przy tym zauważyć, że określone w analizie czynniki mają różne znaczenie, stąd poza analizą ilościową, do oceny potencjałów niezbędne jest także przeprowadzenie oceny jakościowej.

Zasoby ludzkie	
- gościnność i przyjazne nastawienie do turystów - otwartość na projekty turystyczne i proturystyczne - aktywność społeczności lokalnych - wykwalifikowana kadra przewodników - duża liczba organizacji pozarządowych działających na rzecz rozwoju turystyki - wysoka tolerancja wobec innych narodów, kultur i tradycji - duże zainteresowanie turystyką (wśród młodych ludzi oraz przedsiębiorców) - młode społeczeństwo i wysoki przyrost naturalny - duża liczba młodych osób kształcących się na kierunkach turystycznych - ośrodki kształcenia kadr dla turystyki	- niedostrzeganie przez władze samorządowe roli turystyki w rozwoju regionalnym - brak umiejętności zarządzania projektami - niewiele szkoleń i warsztatów cieszących się zainteresowaniem (dot. znaczenia turystyki w rozwoju regionalnym dla samorządów, podnoszących kwalifikacje kadr, językowych, dot. pozyskiwania środków z UE i zarządzania projektami, dot. prowadzenia przedsiębiorstwa turystycznego – dla branży turystycznej i organizacji pozarządowych; szkoleń dla przewodników) - brak ducha przedsiębiorczości wśród wielu rolników – trudności z przekonaniem do rozwijania turystyki na wsi - niska świadomość ekologiczna mieszkańców - emigracja młodych do większych miast i za granicę - słaba współpraca trzech sektorów - słaba wiedza mieszkańców o regionie - słaba znajomość języków obcych wśród kadr obsługujących ruch turystyczny - niski poziom kwalifikacji kadr obsługujących ruch turystyczny - brak poszanowania infrastruktury turystycznej przez społeczeństwo - mało wykwalifikowanych przewodników - brak badań rynku pracy pod kątem potrzeb szkoleniowych
Przestrzeń turystyczna	
- dobrze funkcjonujący system ochrony przyrody (największe w kraju zagęszczenie obszarów prawnie chronionych, które zajmują aż 48% powierzchni województwa) - bogactwa naturalne - ciekawe i bogate dziedzictwo kulturowe - lotniska – warunki do uprawiania sportów lotniczych - rozwinięta sieć szlaków turystycznych - graniczne położenie województwa - duży potencjał do rozwoju agroturystyki i innych form turystyki na terenach wiejskich	- niewystarczająca baza noclegowa i gastronomiczna - nierównomiernie rozmieszczona baza noclegowa (bardzo dużo obiektów w Bieszczadach, ale o niskim standardzie usług) - brak regionalizmu w ofercie gastronomicznej - niewystarczająca liczba obiektów infrastruktury paraturystycznej (obiekty sportowo-rekreacyjne, stacje narciarskie itp.) - mała liczba przejść granicznych, również turystycznych - zła organizacja ruchu na największych przejściach drogowych, słaba przepustowość przejść - nieprzestrzeganie planów zagospodarowania przestrzennego (estetyka krajobrazu, zagospodarowanie ad hoc, brak wyrazistego stylu architektonicznego, niezachowywanie tradycyjnych wzorców budownictwa górskiego) - zalesianie polan widokowych w atrakcyjnych partiach szczytowych gór oraz zakrzaczanie widokowych odcinków dróg w górach - niski stopień skanalizowania miejscowości - brak segregacji odpadów - skażenie bakteriologiczne Sanu i innych rzek województwa (rzeki w większości prowadzą wody pozaklasowe) - niski stopień dostępności województwa dla osób niepełnosprawnych - zły stan dróg (głównie dojazdowych) - brak obwodnic miast

	- zła dostępność komunikacyjna miejsc atrakcyjnych turystycznie (zbyt mało połączeń PKP lub ich zupełny brak) - niski stopień dostępności atrakcji turystycznych - niewystarczające oznakowanie szlaków turystycznych i atrakcji turystycznych - mało bankomatów i stacji benzynowych (zwłaszcza w Bieszczadach) - zły stan zabytków – konieczność ich restauracji; brak / niewłaściwa ekspozycja ciekawych walorów, przyrodniczych i kulturowych
Promocja i marketing	
- dużo dobrych serwisów internetowych - wizerunek województwa jako bezpiecznego i spokojnego miejsca wypoczynku - Bieszczady i Karpaty jako największe, poprawnie kojarzone atrakcje turystyczne województwa - istnienie regionalnego portalu turystycznego - uczestnictwo województwa w ISIT - standaryzacja logo promocyjnego województwa	- niewystarczająca liczba punktów informacji turystycznej, ich nierównomierne rozmieszczenie i brak współpracy między nimi - brak wyraźnego wizerunku województwa na mapie turystycznej Polski - mało publikacji i materiałów promocyjnych - mało materiałów informacyjnych i promocyjnych cyfrowych - mało materiałów promocyjnych w językach obcych - brak badań marketingowych - brak koordynacji przy tworzeniu kalendarza imprez (konkurowanie imprez) - słaba współpraca z biurami podróży - niski stopień wykorzystania logo promocyjnego województwa - brak środków na udział w targach i imprezach handlowych - brak katalogu identyfikacji wizualnej (aplikacji znaku na nośnikach)
Wsparcie instytucjonalne	
- podstawowe dokumenty strategiczne - wiele działających na rzecz rozwoju turystyki organizacji pozarządowych - umiejętność wykorzystania środków unijnych przez organizacje pozarządowe - współpraca międzynarodowa, w tym transgraniczna z Ukrainą, Słowacją i Węgrami (realizowanie wspólnych projektów, umowy o partnerstwie) - istnienie Specjalnej Strefy Ekonomicznej - aktywność nadleśnictw i zarządców parków narodowych i krajobrazowych - współpraca między zamkami – tworzenie wspólnej oferty	- bardzo niewiele strategicznych dokumentów szczegółowych (np. strategii rozwoju turystyki, strategii marketingowych, studiów wykonalności i biznesplanów konkretnych przedsięwzięć) - brak zrozumienia dla konieczności ponoszenia wydatków na turystykę (preferowanie inwestycji np. w infrastrukturę techniczną, niski poziom wydatków na projekty „miękkie") - słabość organizacji pozarządowych (zbyt mała liczba organizacji pozarządowych silnych pod względem finansowym i kadrowym, których działalność ma faktyczny wpływ na rozwój turystyki i podnoszenie atrakcyjności turystycznej województwa) - brak realizacji projektów w formule PPP - mała liczba lokalnych organizacji turystycznych - mało ofert pobytowych na terenie województwa w ofercie biur podróży - niski stopień wykorzystania funduszy unijnych (główny problem to konieczność prefinansowania)
Szanse	**Zagrożenia**
- trendy w turystyce europejskiej - tendencje w turystyce – rosnąca aktywność turystyczna, wzrost zainteresowania Europą Środkową i Wschodnią jako celem podróży, wzrost zainteresowania, aktywnym wypoczynkiem	- struktura organizacji podmiotów odpowiedzialnych za turystykę – brak wydziałów odpowiedzialnych tylko za turystykę w samorządach - konieczność prefinansowania projektów unijnych – brak środków w budżetach gmin, miast, powiatów

i agroturystyką, wzmożony popyt na wyjazdy weekendowe, rozwój turystyki rodzinnej, wyjazdy indywidualne - popularność Bieszczadów jako miejsca wypoczynku zimowego dla turystów z Ukrainy - możliwość wykorzystania środków unijnych na projekty turystyczne - globalizacja gospodarki światowej – transfer know-how, możliwość korzystania z międzynarodowych wzorców - wzrost znaczenia regionalizmu, odrębności kulturowych, twórczości ludowej (swoisty powrót do korzeni) - położenie województwa na granicy Unii Europejskiej – Podkarpacie – Brama UE na Wschód - organizacja silnego zaplecza turystycznego (współpraca trzech sektorów)	- terroryzm – strach przed lataniem samolotami - niski poziom dochodów przeciętnej polskiej rodziny – niski poziom wydatków na cele turystyczne - migracja młodych, zdolnych ludzi za granicę - konkurencja ze strony turystycznych regionów w Polsce - konkurencja ze strony Ukrainy i Słowacji - niekorzystne tendencje w turystyce przyjazdowej i krajowej - niekorzystny stereotyp Polski południowo-wschodniej

Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013, s. 324-327, Warszawa 2006.

1.3. Województwo podlaskie

Wśród dokumentów programowych opracowanych dla województwa podlaskiego, dokonano przeglądu uwarunkowań rozwojowych (przygotowanych w formie analiz SWOT) zawartych w *Strategii rozwoju województwa podlaskiego do 2020 r.* oraz w *Programie rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r.*

1.3.1. Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku

Na potrzeby opracowanej w 2006 roku „Strategii" analizę SWOT przeprowadzono dla następujących obszarów tematycznych: gospodarka, sfera społeczna, sfera infrastrukturalno-środowiskowa oraz obszary wiejskie i rolnictwo. Ponadto autorzy dokumentu, uznając znaczenie turystyki w województwie podlaskim, do części infrastrukturalno-środowiskowej dodali sferę turystyki.

Na pierwszy plan w przedstawionej analizie SWOT wysuwa się słabość ekonomiczna i niski potencjał inwestycyjny regionu. Ma to podłoże w zapóźnieniach rozwoju infrastruktury technicznej, zwłaszcza dostępności komunikacyjnej i nowoczesnych mediów, niskim poziomie promocji inwestycyjnej w latach ubiegłych, a także słabym powiązaniu sektora małych i średnich przedsiębiorstw z placówkami naukowymi w celu podniesienia ich konkurencyjności przez wdrażanie rozwiązań innowacyjnych. Słabą stroną województwa jest również niska zdolność przystosowawcza osób pozostających bez pracy do nowych warunków, a także niewystarczające instrumenty i instytucje otoczenia biznesu nakierowane na kształcenie ustawiczne. Ten aspekt nabiera szczególnego znaczenia na terenach wiejskich i w małych miastach. Zjawisko ukrytego bezrobocia, wolne tempo przeobrażeń związanych z restrukturyzacją i modernizacją rolnictwa, a przez to niewystarczające tempo powstawania małych i średnich przedsiębiorstw na tych obszarach to następny pakiet zidentyfikowanych problemów, ujętych w słabych stronach analizy SWOT.

Jako mocną stronę na pierwszym miejscu wymienia się przygraniczne położenie województwa podlaskiego. Wiąże się to z możliwością rozwinięcia kontaktów handlowych i kooperacyjnych z Litwą, Rosją i Białorusią. Współpraca przygraniczna zawsze odgrywała ważną rolę zarówno gospodarczą, jak i społeczną w tym regionie. Zróżnicowanie narodowościowe i wyznaniowe ludności zamieszkującej województwo podlaskie jest także ważnym elementem kultury i tożsamości regionu. Zaliczono je do mocnych stron województwa.

Stały wzrost instytucji okołobiznesowych stwarza korzystne warunki do rozwoju przedsiębiorczości. Sprzyja temu polepszanie się jakości usług telekomunikacyjnych, a także dobry poziom kadr kształconych w województwie. Wewnętrzne możliwości rozwojowe przyniesie też restrukturyzacja rolnictwa i idący z nią w parze wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, tworzący warunki do powstawania nowych miejsc pracy w produkcji i usługach poza rolnictwem. Wśród szans rozwojowych, które determinować będą rozwój województwa, znaczącą rolę odgrywa polepszenie dostępności komunikacyjnej. Ma to wymiar zarówno międzynarodowy, w aspekcie powiązań komunikacyjnych między Finlandią i krajami nadbałtyckimi (Litwa, Łotwa i Estonia) a Europą Zachodnią, jak i regionalny. Objawia się to w postępującej współpracy z innymi województwami, w tym z dynamicznie rozwijającym się ośrodkiem warszawskim oraz województwami przyległymi.

Autorzy analizy podkreślają także, iż wiele z mocnych stron jednoznacznie wskazuje na możliwość turystycznego wykorzystania województwa podlaskiego. Zaliczają do nich zwłaszcza wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe, a także mało zmienione działalnością człowieka środowisko naturalne. W analizie uznano również, że region Podlasia stanowi naturalne zaplecze do wypoczynku sobotnio-niedzielnego mieszkańców aglomeracji warszawskiej.

Tab. 61. Analiza SWOT – województwo podlaskie

Strony silne	Strony słabe
Sytuacja makroekonomiczna, innowacyjność i inne ramowe uwarunkowania	
- położenie przygraniczne - baza rodzimych surowców niezbędnych do rozwoju przemysłu rolno-spożywczego, drzewnego, budowlanego - placówki naukowe, fundacje i stowarzyszenia pracujące na rzecz rozwoju regionu - wzrastająca liczba podmiotów gospodarczych oraz aktywność i dynamiczny rozwój sektora prywatnego - wysoko specjalistyczna produkcja mleczarska - istnienie Suwalskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej - umacnianie się aglomeracji białostockiej - rozwijający się rynek instytucji otoczenia biznesu - znaczący udział sektora prywatnego w podlaskim PKB	- niski poziom PKB i dochodów ludności na jednego mieszkańca - bardzo niski poziom bezpośrednich inwestycji zagranicznych w skali kraju - brak terenów uzbrojonych pod działalność gospodarczą - mała konkurencyjność gospodarki województwa - niski transfer wiedzy i technologii (niezadowalająca innowacyjność) do gospodarki, zwłaszcza do lokalnych producentów, ze strony lokalnych ośrodków naukowych - duża liczba słabych ekonomicznie gmin i powiatów, uniemożliwiająca im właściwy rozwój - niska gęstość zaludnienia
Zasoby ludzkie, równość szans i zagadnienia społeczne	
- bogactwo kultury materialnej, etnicznej i narodowościowej - rozwinięty system kształcenia ponadpodstawowego i wyższego - rosnący poziom wykształcenia mieszkańców regionu - wzrost liczby szkół wyższych oraz wskaźnika uczestnictwa w edukacji szczebla wyższego - niskie koszty pracy - duży udział w populacji ludzi młodych, zwłaszcza w wieku produkcyjnym	- niekorzystne trendy demograficzne, w tym nadmierna emigracja ludności - pozostawanie bez pracy znacznego odsetka osób aktywnych zawodowo, zwłaszcza z grupy wiekowej 18-34 lat - nasilanie się zjawisk patologii społecznych - ukryte bezrobocie, przede wszystkim wśród ludności wiejskiej - niski poziom uczestnictwa w kształceniu ustawicznym - słabe dostosowanie profilów kształcenia do potrzeb rynku pracy - przestrzenne skupiska wysokiego bezrobocia - niska jakość służby zdrowia, zwłaszcza na obszarach wiejskich

	- niewystarczająca jakość wyposażenia w jednostkach służby zdrowia - niskie wykorzystanie potencjału naukowego, nietworzenie ośrodków naukowo-badawczych
Infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko i turystyka	
- dobry układ sieci transportowej - dynamiczny rozwój telefonizacji - czyste i mało zmienione działalnością człowieka środowisko naturalne – cały obszar województwa należy do Zielonych Płuc Polski - przynależność województwa do euroregionów „Niemen" i „Puszcza Białowieska" - rosnąca świadomość ekologiczna mieszkańców - znaczące, m.in. dla rozwoju turystyki, wybitne walory przyrodnicze regionu, w tym parków narodowych i krajobrazowych	- niezadowalający rozwój infrastruktury technicznej, zły stan techniczny dróg, słaba dostępność komunikacyjna regionu - brak terenów uzbrojonych pod działalność gospodarczą - niewystarczający standard bazy turystycznej regionu, w tym bazy gastronomiczno-noclegowej, zwłaszcza o podwyższonym standardzie - rozproszony układ pomników dziedzictwa kulturowego i innych obiektów o znaczeniu turystycznym - wysokie różnice rozwojowe na poziome NUTS 3 - brak wysoko wydajnej infrastruktury teleinformatycznej
Rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo	
- rozwój działalności pozarolniczej na wsi - rozwojowe przetwórstwo spożywcze, w tym wysoko specjalistyczna produkcja mleczarska i mięsna - rosnąca powierzchnia indywidualnych gospodarstw rolnych - korzystne warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego, w tym niski pozom chemizacji produkcji rolnej - korzystna struktura wiekowa rolników w porównaniu z krajami UE	- niski poziom wykształcenia i kwalifikacji rolników - niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej i niekorzystna struktura agrarna - nadmierne zatrudnienie w rolnictwie - niski poziom kapitału w gospodarstwach i niedofinansowanie w rolnictwie - słabo rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna na obszarach wiejskich
Szanse	**Zagrożenia**
Sytuacja makroekonomiczna, innowacyjność i inne ramowe uwarunkowania	
- rozwój produkcji materiałów budowlanych oparty na lokalnych surowcach - rozwój współpracy z aglomeracją warszawską - silne wsparcie sektora MŚP ze strony krajowych i międzynarodowych programów pomocowych - łatwiejszy dostęp sektora MŚP do wydajnych technik i technologii - otwarcie gospodarki na współpracę międzynarodową, w tym rozwój współpracy przygranicznej - łatwiejszy dostęp do unijnych źródeł finansowania przedsięwzięć w regionie - nowe rynki i ułatwiony zbyt dla towarów przedsiębiorstw regionalnych - efektywniejsza współpraca świata nauki, instytucji badawczo-rozwojowych i sektora prywatnego - tworzenie nowych ośrodków naukowo-badawczych, zwłaszcza w sferze wysokich technologii - intensyfikacja współpracy z regionami partnerskimi - wzrost zainteresowania regionem jako miejscem nowych inwestycji ze względu na położenie przygraniczne - wzrastający udział samorządów w podatkach krajowych	- napływ taniej i nielegalnej siły roboczej - zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych, funduszy pomocowych oraz bariera wykorzystania środków zewnętrznych; niestabilne warunki kredytowe, podatkowe itp. - wzrost konkurencyjności sąsiednich regionów - uszczelnienie granicy wschodniej jako konsekwencja przystąpienia Polski do Unii Europejskiej - niestabilna gospodarka państw wschodnich, w tym ograniczenia wolnorynkowe tych gospodarek, utrudniające efektywną współpracę gospodarczą - podział środków przeznaczonych na rozwój regionalny wg wskaźników innych niż wartość PKB na mieszkańca (faktyczny wskaźnik kondycji gospodarczej regionu) - brak zadowalającej współpracy między światem nauki, sektorem badawczo-rozwojowym a gospodarką - nieadekwatne wspieranie ochrony środowiska względem rozwoju gospodarczego regionu - zbyt niski wzrost gospodarczy do zapewnienia nowych miejsc pracy - ryzyko opóźnień adaptacji do wymagań Jednolitego

	Rynku Europejskiego - relatywnie niższy wzrost regionalnego PKB w odniesieniu do wyników innych regionów i średniej krajowej
Zasoby ludzkie, równość szans i zagadnienia społeczne	
- rosnąca rola organizacji pozarządowych w działaniach o charakterze społecznym - efektywna współpraca administracji publicznej, trzeciego sektora i sektora prywatnego w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego - aktywne uczestnictwo w tworzeniu jednolitej europejskiej przestrzeni informacyjnej - wzmacnianie regionalnego potencjału zasobów ludzkich - zmniejszanie się dysproporcji między wsią a miastem dzięki programom pomocowym - wzrost mobilności siły roboczej	- niedostatecznie rozwinięte struktury społeczeństwa obywatelskiego - niedostatecznie rozwinięty rynek usług medycznych - postępujące ubożenie określonych grup społecznych i rosnące różnice w poziomie życia - niekorzystne dla regionu tendencje demograficzne i społeczne (np. starzenie się społeczeństwa, migracje młodzieży poza region, emigracja dobrze wykształconych ludzi)
Infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko i turystyka	
- przebieg I Paneuropejskiego Korytarza Transportowego (Via Baltica, Rail Baltica) - realizacja rządowego programu budowy i modernizacji dróg, w tym szybkiego ruchu - przebudowa/budowa regionalnej infrastruktury drogowej i dbałość o równomierny rozwój sieci w skali regionu - inwestycje w infrastrukturę graniczną, w tym nowe przejścia graniczne, zwłaszcza dla ruchu turystycznego - budowa infrastruktury teleinformatycznej jako elementu Podlaskiej Regionalnej Sieci Informacyjnej - naturalne warunki do rozwoju sektora alternatywnych źródeł energii, w tym efektywniejsze pozyskiwanie energii odnawialnej - marka regionalna i ponadregionalna w postaci Produktu Turystycznego Via Baltica - promocja aspektów turystycznych regionu - przedłużenie sezonu turystycznego przez wspieranie przedsięwzięć w zakresie sportów i turystyki zimowej - modernizacja sieci kolejowej, infrastruktury i taboru - promowanie i wspieranie technologii; bezodpadowych i działań prowadzących do ponownego wykorzystania odpadów - naturalne warunki do rozwoju ekologicznego rolnictwa i turystyki - szybszy rozwój sieci bazy agroturystycznej	- wyłączenie regionu z przestrzeni krajowej i europejskiej ze względu na niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturę transportową - niezadowalające tempo przebudowy/budowy sieci drogowej - niebezpieczeństwo nasilania się różnic między wymaganiami ochrony środowiska a strategicznym dla regionu rozwojem społeczno-gospodarczym - pogłębianie się zróżnicowania przestrzennego - wysokie potrzeby inwestycyjne w związku z dostosowywaniem się do standardów unijnych - opóźnienia w rozwoju obszarów położonych w pobliżu zewnętrznych granic Unii Europejskiej - niestosowanie zasady zrównoważonego rozwoju w działalności gospodarczej
Rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo	
- wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w oparciu o programy pomocowe - rozwój produkcji rolniczej metodami ekologicznymi i integrowanymi - dywersyfikacja działalności rolniczo-gospodarczej na obszarach wiejskich, w tym w oparciu o naturalne i kulturowe walory - rozwój sektora rolno-spożywczego, zwłaszcza w dziedzinie przetwórstwa	- duży napływ konkurencyjnych produktów rolnych z zagranicy - mała baza usług dla rolnictwa i mieszkańców wsi - brak spójnej i konsekwentnej polityki państwa w odniesieniu do obszarów wiejskich i rolnictwa - niechęć inwestorów do inwestycji na obszarach wiejskich, w tym w sektorze pozarolniczym - wzrost ubóstwa, zwłaszcza wśród ludności małorolnej

- rozwijający się rynek dla produktów organicznych	- ograniczenia unijne mogące prowadzić do spadku udziałów polskiej produkcji rolnej (np. kwotowe – ilości produkowanego mleka, cukru, skrobi, tytoniu)

Źródło: Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 r., s. 26-31, Białystok 2006.

1.3.2. Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 roku

Przedstawiona poniżej ocena uwarunkowań rozwojowych turystyki (analiza SWOT) została przygotowana w 2001 roku w ramach *Programu rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r*., opracowanego przez Zespół Politechniki Białostockiej pod kierunkiem prof. dr. hab. inż. Bazylego Poskrobko. Autorzy dokumentu określili w nim uwarunkowania wewnętrzne (silne i słabe strony) w podziale na: ogólnogospodarcze, ogólnospołeczne, walory turystyczne, zagospodarowanie turystyczne, informacja i promocja turystyczna, kadry, zarządzanie. Uwarunkowania zewnętrzne (szanse i zagrożenia) ustalono zbiorczo dla wszystkich wymienionych dziedzin. Ponadto w dokumencie źródłowym określono siłę oddziaływania (dodatnią lub ujemną) wybranych czynników (problemów rozwojowych) i oczekiwany trend zmian.

Ogólnie można stwierdzić, że główny potencjał rozwojowy turystyki w regionie tkwi w walorach turystycznych. W pozostałych sferach przeważają natomiast bariery rozwojowe, związane przede wszystkim ze słabym stopniem zagospodarowania turystycznego. Autorzy dokumentu uznają jednak, że w ujęciu perspektywicznym szanse rozwoju turystyki w województwie przeważają nad zagrożeniami.

Tab. 62. Analiza SWOT – turystyka. Województwo podlaskie

Strony silne	Strony słabe
Ogólnogospodarcze	
- przygraniczne i tranzytowe położenie (na trasie międzynarodowych szlaków drogowych i kolejowych) - znaczący rozwój telefonizacji - niska gęstość zaludnienia	- zapóźnienia w rozwoju infrastrukturalnym (sieć wodno-kanalizacyjna, oczyszczalnie ścieków, zbiórka i utylizacja odpadów, dostęp do usług telekomunikacyjnych) - mała konkurencyjność gospodarki województwa - słaba kondycja finansowa gmin, powiatów i województwa oraz niski poziom inwestycji
Ogólnospołeczne	
- nadwyżka taniej siły roboczej - rozwijający się system kształcenia ponadpodstawowego i wyższego - tradycyjna gościnność mieszkańców	- niskie dochody mieszkańców, ograniczające wewnętrzny popyt oraz możliwości kreowania podaży dóbr i usług turystycznych - niedostosowanie struktury wykształcenia do potrzeb rynku pracy - niewystarczający stan bezpieczeństwa i porządku publicznego - słaba dostępność do usług publicznych (np. opieki zdrowotnej, usług pocztowych w dniach wolnych, usług bankowych) - niska świadomość ekologiczna i turystyczna lokalnych społeczności
Walory turystyczne	
- wysoka w skali międzynarodowej ranga walorów przyrodniczych i krajobrazowych - bogactwo fauny i flory z licznymi stanowiskami	- krótki sezon turystyczny i koncentracja ruchu turystycznego na najatrakcyjniejszych obszarach (jez. augustowskie, jez. Wigry, Białowieża)

gatunków rzadkich i ginących w skali kraju i Europy - różnorodność biologiczna ekosystemów i poszczególnych gatunków - rozwinięty system obszarów chronionych (4 parki narodowe: Białowieski, Biebrzański, Narwiański, Wigierski, trzy krajobrazowe, ok. 100 rezerwatów przyrody) - mało przekształcone doliny Biebrzy, Narwi i Bugu (wraz z dopływami), stanowiące ważne w skali europejskiej korytarze ekologiczne - duże kompleksy leśne: Puszcza Augustowska, Knyszyńska, Białowieska oraz część Puszczy Kurpiowskiej - czyste i mało zmienione środowisko przyrodnicze - bardzo korzystne warunki do uprawiania turystyki i rekreacji przyjaznej środowisku: przyrodniczej, kulturowej, zdrowotnej, agroturystyki oraz różnych form turystyki aktywnej (zwłaszcza wędrówek pieszych, rowerowych, kajakowych, jeździectwa, myślistwa, wędkarstwa) - korzystne warunki do uprawiania różnych form turystyki wodnej, głównie w północnej części województwa - istnienie warunków do rozwoju przyrodolecznictwa i lecznictwa uzdrowiskowego (Supraśl, Augustów, Mielnik) - unikatowa w skali kraju różnorodność kulturowa, narodowościowa i religijna regionu (w tym liczne zabytki budownictwa sakralnego) - obszary o zachowanym tradycyjnym wiejskim krajobrazie rolniczym i kulturowym, z zespołami drewnianego budownictwa wiejskiego (obejmujące całe wsie) - rozwój produktów proekologicznych - istnienie powszechnie znanych w kraju tradycyjnych regionów turystycznych	- przewaga tradycyjnych form mało aktywnej turystyki pobytowej (zbyt mała liczba ofert i produktów turystycznych z zakresu turystyki aktywnej i kulturowej) - brak dostatecznej ochrony niektórych cennych przyrodniczo obszarów - niedostateczne wykorzystanie walorów kulturowych w ofercie turystycznej województwa - niski poziom estetyki gospodarstw i posesji, zły stan wielu zabytków drewnianego budownictwa wiejskiego, pojawianie się nowej zabudowy, niezgodnej z lokalną tradycją - brak dostatecznej ochrony wód - stosunkowo nieliczne cenne zabytki architektury oraz pogarszający się stan niektórych spośród nich - brak tradycji działalności turystycznej w wielu regionach
Zagospodarowanie turystyczne	
- podnoszenie standardu i jakości świadczenia usług turystycznych - stały rozwój kwater agroturystycznych, zwłaszcza na Suwalszczyźnie - duża liczba szlaków turystycznych w niektórych regionach	- zły stan infrastruktury komunikacyjnej (zły stan techniczny dróg, niedostateczne oznakowanie, zamykanie lokalnych linii kolejowych, zły stan techniczny dworców PKP, np. w Białymstoku i Grajewie, niedostateczna liczba stacji paliw, warsztatów naprawczych) oraz brak komunikacji lotniczej - słabo rozwinięta baza noclegowa turystyki (zwłaszcza niedobór obiektów całorocznych, brak tanich miejsc noclegowych: schronisk młodzieżowych, pól biwakowych i kempingowych) oraz niski jej standard - niedostatecznie rozwinięta baza gastronomiczna - brak lub niedostateczne wyposażenie obiektów i miejscowości turystycznych w niezbędną infrastrukturę ochrony środowiska - niedostateczna liczba wypożyczalni sprzętu turystycznego - słabe zagospodarowanie istniejących szlaków turystycznych oraz brak systemu powiązań między nimi (wewnątrzregionalnych i zewnętrznych) - niedostatecznie rozwinięta infrastruktura przejść

	granicznych - brak małych lokalnych przejść turystycznych - zagospodarowanie niedostosowane do wymogów chłonności i pojemności turystycznej - pojawiające się konflikty między realizacją funkcji ekologicznej a funkcją turystyczną - niekontrolowany rozwój indywidualnego budownictwa letniskowego na najcenniejszych przyrodniczo i krajobrazowo obszarach
Informacja i promocja turystyczna	
- wdrożenie pilotażowego programu komputerowego systemu informacji turystycznej na obszarze pogranicza polsko-litewskiego - powstające punkty informacji turystycznej - stosunkowo dobra w Polsce pozycja regionu w zakresie agroturystyki - rozwój telewizji regionalnej	- brak zintegrowanego systemu informacji turystycznej - brak nowoczesnych centrów informacji turystycznej oraz luki w przestrzennym rozmieszczeniu centrów i ośrodków informacji turystycznej - brak sprawnego systemu rezerwacji usług turystycznych łatwo dostępnych dla indywidualnych turystów krajowych i zagranicznych - niedostateczna promocja regionu (mała liczba przewodników, map, folderów, czasopism) - słabe wykorzystanie produktów regionalnych do promocji województwa: niedocenianie wartości odrębności kulturowej, religijnej i narodowościowej w promocji zewnętrznej regionu - nieliczne targi turystyczne, wyłącznie o zasięgu lokalnym
Kadry	
- wzrost aspiracji młodzieży do kontynuowania nauki na poziomie wyższym - podnoszenie poziomu ogólnego wykształcenia i kwalifikacji zawodowych - powstanie nowego kierunku kształcenia: „turystyka i rekreacja" na poziomie wyższym - uwzględnienie w programach kształcenia problematyki ochrony środowiska - realizacja i rozwój badań naukowych w zakresie turystyki na wyższych uczelniach - nawiązywanie współpracy w ramach programu Euroregion „Niemen" - podjęcie inicjatywy odbudowy i udostępnienia do turystyki całego Kanału Augustowskiego, łącznie z częścią białoruską - rozwój połączeń komunikacyjnych z Litwą i Białorusią - nawiązanie współpracy podmiotów turystycznych (biur turystycznych) z Litwą i Białorusią	- niewystarczający poziom kwalifikacji kadr branży turystycznej - mała liczba szkoleń i kursów dla pracowników sektora turystycznego - niewystarczająca znajomość języków obcych - niewystarczające kontakty oraz wymiana informacji i doświadczeń w zakresie turystyki (z administracją, podmiotami gospodarczymi i społecznościami lokalnymi) - brak środków finansowych na odbudowę Kanału Augustowskiego - mało inicjatyw władz wojewódzkich i samorządów lokalnych w zakresie współpracy z Litwą i Białorusią
Zarządzanie	
- funkcjonowanie prężnych organizacji, stowarzyszeń i instytucji turystycznych, np. Suwalska Izba Rolniczo-Turystyczna - zapoczątkowany proces kształtowania się lokalnych organizacji turystyki oraz Podlaskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej - wzrost zainteresowania samorządów lokalnych rozwojem turystyki	- brak spójnej polityki regionalnej w zakresie rozwoju turystyki, wykorzystującej bogaty potencjał turystyczny regionu - brak na szczeblu regionalnym wyspecjalizowanej jednostki zajmującej się monitoringiem turystyki - ograniczenie lub brak środków finansowych (zwłaszcza miejscowego kapitału) na inwestycje turystyczne - niski stopień przedsiębiorczości na poziomie

	lokalnym
Szanse	**Zagrożenia**
- wzrastające zainteresowanie turystyką krajową i międzynarodową w Polsce i na świecie - rosnący popyt na aktywne formy spędzania wolnego czasu, w tym turystykę kwalifikowaną (żeglarstwo, kajakarstwo, jeździectwo) - wzrost zainteresowania w Polsce i na świecie wypoczynkiem organizowanym w czystym, nieskażonym, środowisku o atrakcyjnej przyrodzie - moda na ekoturystykę i agroturystykę - obserwowany w kraju i w Europie zwrot ku tradycjom ludowym; odradzanie się kultury i sztuki ludowej (folkloru, tradycji, twórczości artystycznej) - wprowadzenie Programu Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego, obejmującego centra turystyki specjalistycznej, wiejskie obszary krajoznawcze - planowany rozwój i poprawa stanu sieci dróg krajowych i międzynarodowych łączących region z centrum kraju i z zagranicą, w tym budowa autostrad w Polsce - zagęszczenie ruchu turystycznego w tradycyjnych rejonach wypoczynku wakacyjnego: w górach i nad morzem (sprzyjające poszukiwaniu nowych miejsc wypoczynku) - wysokie walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe krajów sąsiadujących, stwarzające korzystne warunki do współpracy w zakresie turystyki	- niska siła nabywcza ludności polskiej (bariera popytowa) - brak spójnej polityki turystycznej państwa - brak polityki finansowej sprzyjającej rozwojowi turystyki (niekorzystna polityka kredytowa państwa, niestabilna polityka podatkowa i zbyt wysokie obciążenia podatkowe hamujące rozwój inwestycji, brak systemu inwestycji, brak systemu instrumentów i zachęt aktywizujących rozwój turystyki) - niska świadomość ekologiczna i „kultura turystyczna" społeczeństwa - brak korzystnego wizerunku Polski jako kraju turystycznego - wzrost zagrożeń dla środowiska przyrodniczego związany z rozwojem komunikacji i rozbudową przejść granicznych - utrudnienia w ruchu transgranicznym w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej (na wschodniej granicy)

Źródło: Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r., Białystok 2001.

1.4. Województwo świętokrzyskie

Spośród dokumentów programowych opracowanych dla województwa świętokrzyskiego, dokonano przeglądu uwarunkowań rozwojowych (przygotowanych w formie analiz SWOT) zawartych w *Strategii rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020* oraz w *Strategii rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014*.

1.4.1. Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020

Na potrzeby przygotowanej w 2006 roku „Strategii" ocenę ogólnych uwarunkowań rozwojowych (analiza SWOT) przeprowadzono dla następujących obszarów tematycznych: gospodarka i innowacyjność; zasoby ludzkie, edukacja, zagadnienia społeczne i zdrowie; infrastruktura drogowa i ochrony środowiska, aspekty przestrzenne, mieszkalnictwo; rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo. Jako oddzielny obszar uwzględniono także sferę turystyki i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Autorzy „Strategii" uznali, że najistotniejszymi uwarunkowaniami zewnętrznymi rozwoju regionu świętokrzyskiego są cechy jego położenia geograficznego, członkostwo Polski w Unii Europejskiej, a zwłaszcza nowa polityka spójności i Wspólna Polityka Rolna, realizowane w ramach nowej perspektywy finansowej (2007-2013) oraz polityka państwa, w tym krajowe polityki sektorowe, regionalna i przestrzenna. Decydujące znaczenie dla

rozwoju województwa świętokrzyskiego w najbliższych latach będzie miał przyjęty przez Polskę model polityki regionalnej państwa. W ostatnich latach w kraju obserwuje się szybki wzrost gospodarczy województw najlepiej rozwiniętych i pogłębianie się dysproporcji międzyregionalnych. Szansą na rozwój dla regionu świętokrzyskiego jest zachowanie właściwych proporcji między polityką wspierania najsilniejszych a polityką wyrównywania szans najsłabszych, umożliwiającą tym ostatnim zainicjowanie trwałego rozwoju.

Druga grupa uwarunkowań obejmuje dostępność obszaru województwa do krajowych i międzynarodowych szlaków komunikacyjnych oraz przejść granicznych. Województwo charakteryzuje się niską dostępnością komunikacyjną. Położone jest poza siecią dróg transeuropejskich, co powoduje peryferyzację regionu. Planowana krajowa sieć korytarzy, którą stanowić będą główne ciągi drogowe i linie kolejowe oraz rozmieszczone na nich centra logistyczne, obejmuje prawie wszystkie większe aglomeracje, w tym położone w bezpośrednim sąsiedztwie województwa świętokrzyskiego. Region pozostaje jednak poza ustaloną już ich siecią.

Zagrożeniem dla Świętokrzyskiego może być forsowana polityka rozwoju opartego na metropoliach, oznaczająca wykluczenie pozostałych województw z możliwości korzystania ze znaczącej części Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W tej sytuacji wyżej zurbanizowane otoczenie województwa, a zwłaszcza cztery największe aglomeracje miejskie: warszawska, łódzka, śląska i krakowska, mogą wytworzyć gotowość, a nawet zachętę do traktowania województwa świętokrzyskiego jako obszaru będącego zapleczem do realizacji ich własnych interesów.

Tab. 63. Analiza SWOT – województwo świętokrzyskie

Strony silne	Strony słabe
Gospodarka, innowacyjność	
- znacząca baza materialna przemysłu zróżnicowanego działowo i branżowo - wysoki stopień koncentracji istotnych działów przemysłu - bogate tradycje związane z przemysłem, głównie wydobywczym i przetwórczym surowców mineralnych i metali - znaczące w skali kraju firmy budowlane - potencjał i doświadczenie Targów Kielce, Specjalnej Strefy Ekonomicznej w Starachowicach, ŚCITT, SIPH i innych instytucji otoczenia biznesu - dogodna pozycja geograficzna regionu w dobrze rozwiniętym otoczeniu, co powinno sprzyjać aktywizacji przestrzeni ekonomicznej województwa - czytelne predyspozycje i tradycje gospodarcze poszczególnych części województwa, stanowiące podstawę wielokierunkowego rozwoju - liczące się w skali kraju złoża kopalin wykorzystywanych do produkcji podstawowych materiałów budowlanych	- niekorzystna struktura gospodarki regionu, przeważają mało efektywne działy produkcji - najniższe w kraju nakłady inwestycyjne w sektorze przedsiębiorstw - niska zdolność przedsiębiorstw do tworzenia i wdrażania nowych technologii - niższe od średniej krajowej wydatki na badania i rozwój w sektorze przedsiębiorstw - bardzo niski udział zatrudnionych w działalności badawczo-rozwojowej w stosunku do ogółu ludności aktywnej zawodowo - brak regionalnej sieci powiązań między gospodarką a nauką, sprzyjającej rozwojowi przedsiębiorczości i zasobów ludzkich - niski poziom PKB per capita (12. lokata w kraju) - brak konsekwencji w tworzeniu instytucji doradztwa w dziedzinie przedsiębiorczości - niedostateczne wyposażenie w infrastrukturę techniczną, warunkującą pozyskiwanie inwestorów
Zasoby ludzkie, edukacja, zagadnienia społeczne i zdrowie	
- dobrze rozwinięta sieć placówek szkoleniowych i instytucji kształcenia ustawicznego - dobrze wykwalifikowana kadra dla przemysłu i innych dziedzin gospodarki - dobrze rozwinięte zaplecze naukowe, głównie w dziedzinie nauk technicznych, oraz stosunkowo dobrze rozwinięta sieć wyższego szkolnictwa biznesowego - istniejący i stale rosnący potencjał kadr kwalifikowanych dla przemysłu i innych dziedzin gospodarki rynkowej, kształconych na wyższych uczelniach w regionie - działalność Świętokrzyskiego Centrum Onkologii i Świętokrzyskiego Centrum Kardiologii	- spadek przyrostu naturalnego oraz silna migracja jako niekorzystne trendy demograficzne - malejąca liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym i rosnąca liczba ludności w wieku poprodukcyjnym jako wyraźne oznaki „starzenia się" społeczeństwa - niedostosowany system szkolnictwa ponadpodstawowego do potrzeb rynku pracy - nierówność szans kształcenia i zatrudnienia osób zamieszkałych na terenach wiejskich i w małych miastach - rozdźwięk między gęstym zaludnieniem terenów wiejskich w południowej części województwa a niewielkimi możliwościami migracji ludności do miast tego obszaru - niedostateczna oferta usług w zakresie poradnictwa zawodowego, pośrednictwa pracy, szkoleń dla rozpoczynających własną działalność gospodarczą - niedostatecznie rozwinięty ośrodek akademicki w Kielcach w porównaniu ze stolicami innych województw (niewystarczająca dywersyfikacja kierunków kształcenia, w tym na poziomie magisterskim i doktorskim) - niekorzystna struktura wykształcenia ludności, zwłaszcza na wsi - wysokie bezrobocie, zwłaszcza wśród kobiet i młodzieży na obszarach wiejskich - niedostatecznie rozwinięta baza lokalowa i techniczna szkolnictwa zawodowego - niski poziom dochodów mieszkańców - niewystarczająca liczba placówek opieki zdrowotnej oraz ich słabe wyposażenie w najpotrzebniejszy sprzęt medyczny

Infrastruktura drogowa i ochrony środowiska, aspekty przestrzenne, mieszkalnictwo	
- korzystne warunki do rozwoju urbanizacji - sprzyjająca alokacja przestrzenna miast, optymalne relacje wielkości miast - położenie w centralnej części kraju w pobliżu wielkich aglomeracji miejskich: Krakowa, Warszawy, Łodzi - dobry przestrzennie wewnątrzregionalny układ komunikacyjny - jedyne w Polsce Centrum Usług Satelitarnych w Psarach k. Kielc - duże znaczenie konwencjonalnej elektrowni w Połańcu w zaspokajaniu potrzeb energetycznych kraju	- niski poziom urbanizacji i niedostateczny rozwój miast, utrudniający pełnienie przez nie funkcji ponadregionalnych - niewystarczające powiązanie województwa z krajowymi ośrodkami wzrostu - niezadowalający stan techniczny i parametry większości dróg - położenie poza transeuropejskimi korytarzami transportowymi i brak odcinków dróg zaliczonych do sieci TEN-T - niewystarczająco rozwinięta sieć nowoczesnej infrastruktury technicznej w mniejszych miastach i na obszarach wiejskich - nie modernizowana od 1999 r. infrastruktura kolejowa - słabe wyposażenie regionu w sieć gazową - przestarzała i niedostatecznie rozwinięta sieć elektryczna - niewystarczające wyposażenie województwa w infrastrukturę ochrony środowiska - brak lotniska o znaczeniu regionalnym
Rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo	
- dobre warunki glebowe i klimatyczne oraz znaczący potencjał produkcji rolnej i ogrodniczej w południowo-wschodniej części województwa - znaczący w skali kraju potencjał produkcji sadowniczej, zwłaszcza w powiatach sandomierskim i opatowskim - grunty rolne nie zanieczyszczone nawozami, pestycydami, metalami ciężkimi i innymi zanieczyszczeniami przemysłowymi	- rozdrobnienie gospodarstw rolnych i słaba ich kondycja ekonomiczna - niedostatecznie rozwinięta samoorganizacja producentów rolnych - niska opłacalność produkcji rolnej i trudności ze zbytem - duże dysproporcje w zakresie rozwoju infrastruktury komunalnej między miastem a wsią
Turystyka i ochrona dziedzictwa kulturowego	
- atrakcyjne turystycznie położenie w centralnej części kraju, w bezpośrednim sąsiedztwie największych aglomeracji miejskich i przemysłowych (Warszawa, Kraków, Łódź, Górnośląski Okręg Przemysłowy) - bogactwo i zróżnicowane zasoby środowiska przyrodniczego: duże kompleksy leśne i atrakcyjne zbiorniki wodne, rozwinięty system obszarów chronionych (ok. 67% ogólnej powierzchni województwa) - doskonałe warunki geograficzne do uprawiania turystyki aktywnej i specjalistycznej - dość dobrze rozwinięta i różnorodna infrastruktura o charakterze sportowym i rekreacyjnym - bogate zasoby cennych wód mineralnych w okolicach Buska i Solca-Zdroju, predestynujące ten obszar do intensyfikacji turystyki uzdrowiskowej - liczne i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego oraz bogactwo miejsc i tradycji historycznych - stosunkowo dobrze rozwinięta baza turystyki wiejskiej, zwłaszcza agroturystyki - silna pozycja Targów Kielce jako głównego ośrodka turystyki biznesowej i konferencyjnej - aktywność regionalnej oraz lokalnych organizacji	- mała liczba regionalnych i markowych produktów turystycznych - niewystarczająca promocja i marketing regionalnego produktu turystycznego, brak zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej - niska świadomość niektórych samorządów lokalnych co do celowości inwestycji w turystyce - duże dysproporcje w rozmieszczeniu obiektów noclegowych na terenie województwa - mała liczba miejsc noclegowych w taniej bazie turystycznej - niedobór infrastruktury komunalnej i „małej” infrastruktury turystycznej, obiektów gastronomicznych, niski poziom zagospodarowania szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych - niedostatek i niedostateczna jakość pasażerskich połączeń komunikacyjnych między- i wewnątrzregionalnych; - niski poziom nakładów finansowych na kulturę - zły stan techniczny infrastruktury instytucji kulturalnych - niewystarczająca promocja dziedzictwa kulturowego regionu; - niedostatecznie rozwinięte instytucje sfery kultury

turystycznych - bogate dziedzictwo kulturowe regionu - bogato reprezentowana tradycyjna kultura i sztuka ludowa (ośrodki rękodzieła artystycznego – garncarstwo, kowalstwo, rzeźbiarstwo, twórczość ludowa, liczne zespoły folklorystyczne) - dobrze rozwinięta sieć instytucji upowszechniania kultury, zwłaszcza ośrodków kultury i bibliotek w gminach - potencjał rozwojowy związany z wykwalifikowaną kadrą instytucji kultury - wyposażenie instytucji kultury we własną infrastrukturę	- brak właściwie skoordynowanych działań na szczeblu samorządów w celu wytworzenia regionalnych produktów kulturalnych - nikłe związki między sferą kultury a sferą gospodarki i przedsiębiorczości - niedostateczny poziom finansowania kultury - brak środków finansowych w wielu jednostkach samorządu terytorialnego, instytucjach i organizacjach na udział własny w projektach możliwych do realizacji w ramach programów pomocowych
Szanse	**Zagrożenia**
Gospodarka, innowacyjność	
- tworzenie regionalnych systemów innowacyjnych opartych na współpracy regionalnych instytucji akademickich i naukowo-badawczych z lokalną gospodarką - wysoka dynamika PKB per capita, zbliżona do poziomu krajowego - wzrost nakładów inwestycyjnych na działalność innowacyjną - wysoka aktywność inwestycyjna w jednostkach samorządu terytorialnego - wykorzystanie technologii (ICT) informatycznych w gospodarce, nauce, edukacji i administracji - rozwój sieci współpracy podmiotów branży odlewniczej – kreowanie nowych kierunków współpracy przedsiębiorstw – klastrów przedsiębiorstw i platform technicznych - rozwój Kieleckiego Obszaru Metropolitalnego - efektywne wykorzystanie funduszy strukturalnych dla unowocześnienia struktury gospodarki i wzrostu konkurencyjności gospodarki - współpraca z innymi województwami i regionami Europy w aktywizacji gospodarczej regionów	- osłabienie konkurencyjności regionu pod względem inwestycyjnym, spowodowane niskim poziomem rozwoju zasobów ludzkich i warunków rozwoju przedsiębiorczości - dalsza marginalizacja województwa jako efekt znikomego wykorzystania przez przemysł wiedzy i badań naukowych
Zasoby ludzkie, edukacja, zagadnienia społeczne i zdrowie	
- dalszy rozwój sieci jednostek i instytucji badawczo-szkoleniowych kształcących kadry dla regionalnej gospodarki - rozbudowa ośrodka akademickiego - podnoszenie poziomu wykształcenia mieszkańców województwa, stanowiących zaplecze dla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości i ogólnego rozwoju zasobów ludzkich - kształtowanie postaw przedsiębiorczych - podniesienie jakości i dostępności zatrudnienia w regionie - uelastycznienie i zwiększenie poziomu mobilności zawodowej zasobów ludzkich - dobre warunki do rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego i ośrodków leczniczo-wypoczynkowych – źródła wód mineralnych w Busku Zdroju i Solcu Zdroju	- połączenie niekorzystnych tendencji demograficznych związanych ze starzeniem się społeczeństwa z ujemnym saldem migracji i ekonomicznie uwarunkowanym odpływem ludzi młodych poza granice regionu - zbyt mały spadek bezrobocia, powodowany niedostatecznym poziomem wykształcenia, umiejętności zawodowych i mobilności mieszkańców - dalsze ubożenie społeczeństwa

Infrastruktura drogowa i ochrony środowiska, aspekty przestrzenne, mieszkalnictwo	
- modernizacja układu dróg i linii kolejowych, sprzyjająca otwarciu ekonomicznemu we wszystkich kierunkach - wzrastające znaczenie przebiegającej przez region linii tranzytowej LHS – możliwość rozwoju kontaktów handlowych z partnerami ze wschodu - budowa lotniska jako szansa na rozwój gospodarczy w regionie	- położenie województwa z dala od planowanego układu autostrad oraz ograniczenie tras szybkiego ruchu do drogi E-7 może spowodować peryferyzację regionu - zbyt mało dróg przewidzianych w dokumentach rządowych jako drogi ekspresowe w perspektywie braku autostrad na obszarze województwa i odsunięte w czasie ich dostosowanie do odpowiednich parametrów.
Rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo	
- możliwości rozwoju przetwórstwa płodów rolnych, zwłaszcza sadownictwa i ogrodnictwa, we wschodniej i południowej części województwa - korzystne warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego - możliwości rozwoju obszarów wiejskich uwarunkowane położeniem wsi względem sieci komunikacyjnej oraz dostępnością do nowoczesnych systemów łączności - rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej na terenach wiejskich - upowszechnienie technologii informatycznych - rozwój instytucji rynku rolnego	- pogłębienie peryferyzacji terenów wiejskich na skutek braku regionalnych rozwiązań w zakresie wspierania rozwoju i kształcenia zawodowego mieszkańców wsi - wysoki rozdźwięk między dużym zaludnieniem terenów wiejskich w południowej części województwa a małymi możliwościami migracji ludności do miast tego obszaru - niedostatecznie rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna na wsi – niedoinwestowane obszary wiejskie mało atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów - obniżający się standard życia mieszkańców wsi w porównaniu z przeciętnym standardem życia
Turystyka i ochrona dziedzictwa kulturowego	
- wzrost rangi turystyki w programach rządowych - zmiana trendów i tendencji w turystyce światowej na rzecz wypoczynku w miejscach mniej zatłoczonych, w bezpośrednim kontakcie z przyrodą i lokalną kulturą, rosnąca aktywność turystyczna - rozwój tanich linii lotniczych - poprawa wizerunku Polski na światowym rynku turystycznym - możliwość rozwoju województwa jako bazy wypadowej do turystyki weekendowej - ciągły rozwój infrastruktury rekreacyjno-sportowej - rozwój infrastruktury drogowej, telekomunikacyjnej, teleinformatycznej oraz recepcyjnej (zwłaszcza bazy hotelowej, campingowej i obiektów gastronomicznych) - pozyskanie inwestorów w sferze gospodarczej i branży turystycznej - silnie zaznaczająca się tożsamość regionalna społeczeństwa - wzrost udziału organizacji pozarządowych w realizacji zadań z dziedziny kultury - rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego - wykreowanie atrakcyjnych produktów turystycznych	- silna konkurencja ze strony bardziej znanych w Polsce regionów turystycznych - brak jednolitego systemu informacji i promocji walorów turystycznych w Polsce - postępująca degradacja zabytków - niedostateczna aktywność kulturalna społeczeństwa

Źródło: Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020 r., s. 41-47, Kielce 2006.

1.4.2. Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014

Przedstawiona poniżej ocena uwarunkowań rozwojowych (analiza SWOT) została przygotowana w ramach *Strategii rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014,* opracowanej przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki w 2005 roku. W dokumencie określono silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia rozwojowe dla turystyki w regionie, bez podziału na obszary tematyczne. Autorzy analizy SWOT stwierdzają, że mocne strony województwa świętokrzyskiego wynikają głównie z posiadanych walorów naturalnych, zwłaszcza przyrodniczych i krajobrazowych, oraz unikatowych na skalę krajową, europejską i światową zabytków, które dają podstawę do rozwoju turystyki. Słabe zaś strony są efektem niedostatecznego zagospodarowania regionu oraz braku koordynacji i współpracy między poszczególnymi subobszarami oraz podmiotami ukierunkowanymi na rozwój turystyki.

W podsumowaniu analizy stwierdza się, że w województwie świętokrzyskim występuje przewaga mocnych stron nad słabymi oraz szans nad zagrożeniami. Wniosek ten daje podstawę do stwierdzenia, że region ten ma doskonałe perspektywy rozwoju sektora turystycznego, wsparte dogodnym położeniem geograficznym, tym bardziej że występuje wyrazista dysproporcja między posiadanym potencjałem a istniejącą ofertą produktową.

Tab. 64. Analiza SWOT – turystyka. Województwo świętokrzyskie

Silne strony	Słabe strony
- położenie w centralnej części kraju, w bezpośrednim sąsiedztwie największych aglomeracji miejskich i przemysłowych (Warszawa, Kraków, Łódź, Górnośląski Okręg Przemysłowy) - niewielkie w porównaniu do rozwiniętych obszarów turystyczno-wypoczynkowych obciążenie ruchem turystycznym, umożliwiające pobyt w nieskażonym, naturalnym środowisku - rozwinięty system obszarów chronionych (ok. 67% powierzchni województwa objęte jest prawną ochroną przyrody), stwarzający przesłanki do rozwoju różnych form turystyki - bogactwo i zróżnicowanie zasobów środowiska przyrodniczego oraz unikalne, liczne i różnorodne zasoby dziedzictwa kulturowego i historycznego - doskonałe warunki do uprawiania turystyki aktywnej i specjalistycznej: sieć hydrograficzna umożliwiająca uprawianie turystyki wodnej, infrastruktura do uprawiania turystyki jeździeckiej, narciarstwa, dość dużo szlaków turystycznych, dość dobrze rozwinięta i różnorodna infrastruktura o charakterze sportowym i rekreacyjnym - doskonałe warunki krajobrazowe do uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne i starsze - bogate życie kulturalne, dużo ciekawych imprez o zasięgu ponadregionalnym, ogólnokrajowym i międzynarodowym, folklor, tradycje ludowe, kuchnia regionalna - region czysty ekologicznie - duże znaczenie turystyki w rozwoju obszaru, czego dowodzą dokumenty strategiczne i planistyczne - bogate zasoby cennych wód mineralnych w okolicach Buska-Zdroju i Solca-Zdroju,	- brak oferty turystycznej w formie pakietów sprzedawanych zarówno na miejscu, jak i poza granicami obszaru - mało regionalnych kompleksowych produktów turystycznych - niewystarczająca współpraca i koordynacja działań między poszczególnymi powiatami i gminami (w takich dziedzinach jak: promocja, informacja turystyczna, oznakowanie atrakcji, tworzenie kalendarza imprez) - mała liczba markowych produktów turystycznych, brak pamiątek regionalnych - niewystarczająca promocja i marketing regionalnego produktu turystycznego, brak zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej - niedobór infrastruktury komunalnej i "małej" infrastruktury turystycznej (parkingi, system informacji turystycznej, oznakowanie atrakcji turystycznych itp.) - niezadowalający stan sanitarny i standard obiektów turystycznych zlokalizowanych nad zbiornikami wodnymi oraz przy głównych szlakach turystycznych - zły stan obiektów zabytkowych, brak środków finansowych na ich konserwację i modernizację - niski poziom zagospodarowania szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych (brak obiektów małej infrastruktury) - złe oznakowanie regionu – brak informacji o atrakcjach turystycznych, brak oznakowania dojazdu do atrakcji turystycznych - niedobór lokalnych programów zagospodarowania atrakcyjnych turystycznie obiektów i terenów

predysponujące ten obszar do intensyfikacji turystyki uzdrowiskowej - dynamiczny rozwój turystyki wiejskiej, zwłaszcza agroturystyki, oraz potencjał do jej dalszego rozwoju - liczne inicjatywy w zakresie rozbudowy bazy uzdrowiskowej i infrastruktury turystycznej (zbiorniki wodne, szlaki i ścieżki rowerowe, szlaki konne itp.) oraz tworzenia lokalnych atrakcji i produktów turystycznych (np. Park Jurajski w Bałtowie) - popularność regionu jako celu wycieczek szkolnych oraz grupowych i indywidualnych przyjazdów turystycznych związanych z turystyką aktywną i kwalifikowaną - działalność regionalnej organizacji turystycznej województwa świętokrzyskiego oraz lokalnych organizacji turystycznych - dynamiczny rozwój Targów Kielce jako jednostki wspierającej rozwój gospodarczy regionu, głównie turystyki biznesowej i konferencyjnej - wzrost znaczenia turystyki w działaniach władz samorządowych, coraz częściej postrzeganej jako ważny czynnik rozwoju gospodarczego - brak sezonowości w turystyce - duża liczba placówek edukacyjnych kształcących na kierunkach turystycznych, dobrze wykwalifikowani przewodnicy - funkcjonowanie Regionalnego Centrum Informacji Turystycznej	w powiązaniu ze złym stanem technicznym obiektów zabytkowych oraz dekapitalizacją obiektów i urządzeń turystycznych - niedostatek kolejowych połączeń ekspresowych z większymi miastami w Polsce oraz regionalnych połączeń z centrami turystycznymi w województwie - niedobór obiektów i urządzeń dostosowanych do obsługi turystyki w okresie zimowym - brak monitoringu ruchu turystycznego w województwie - brak bazy noclegowej w niektórych miejscowościach i na obszarach o dużej atrakcyjności oraz zbyt mała liczba miejsc noclegowych w taniej bazie hotelowej (schroniska młodzieżowe, domy wycieczkowe) - bardzo mał obiektów gastronomicznych, zwłaszcza oferujących potrawy regionalne, nawiązujących do specyfiki, historii obszaru - niska jakość wewnętrznego transportu pasażerskiego (stan dróg, duże natężenie ruchu kołowego, niski standard pasażerskich przewozów kolejowych) - brak wykwalifikowanej kadry do obsługi ruchu turystycznego, słaba znajomości języków obcych
Szanse	**Zagrożenia**
- możliwość wykorzystania programów i funduszy strukturalnych UE do rozwoju turystyki - wzrost rangi turystyki w programach rządowych, m.in. *Strategia rozwoju turystyki na lata 2007-2013* nadająca priorytet rozwojowi produktów turystycznych w regionach, przede wszystkim opartych na potencjale regionalnym, na szlakach turystycznych - zmiana trendów i tendencji w turystyce światowej na rzecz wypoczynku w miejscach mniej zatłoczonych, w bezpośrednim kontakcie z przyrodą i lokalną kulturą, rosnąca aktywność turystyczna, zainteresowanie turystyką aktywną, wzmożony popyt na wyjazdy weekendowe, na kompleksowe pakiety usług turystycznych, rosnące zapotrzebowanie na zdrową, ekologiczną żywność - rozwój turystyki rodzinnej, uzdrowiskowej (z jednej strony starzenie się społeczeństwa europejskiego, z drugiej wzrost popularności uzdrowisk wśród młodych, zamożnych osób) i biznesowej - rozwój tanich linii lotniczych - działalność Polskiej Organizacji Turystycznej i poprawa wizerunku turystyki w Polsce na rynkach światowych - podnoszenie standardu usług hotelarskich w konsekwencji wejścia w życie uregulowań prawnych dotyczących turystyki - wzrost zainteresowania zabytkami techniki, ich zagospodarowaniem do celów turystycznych	- niska świadomość ekologiczna turystów, skutkująca nieprzestrzeganiem przez nich zasad właściwego zachowania na obszarach cennych przyrodniczo i chronionych prawnie – degradacja środowiska naturalnego - silna konkurencja ze strony bardziej znanych w Polsce obszarów turystyki, w tym obszarów oferujących podobne produkty turystyczne, oraz zagranicznej turystyki wyjazdowej - duża konkurencja ze strony regionów wysoko uprzemysłowionych w pozyskiwaniu inwestorów - niska siła nabywcza społeczeństwa w zakresie produktów turystycznych (bariera popytu) - brak spójnego systemu wspomagania przedsięwzięć publiczno-prywatnych w tym sektorze - brak jednolitego systemu informacji i promocji walorów turystycznych w Polsce - potencjalna kolizja działań mających na celu rozwój sektora turystyki z rygorami ochrony środowiska na obszarach podlegających prawnej ochronie przyrody - pominięcie województwa świętokrzyskiego w planach rozwoju autostrad - trudności z wykorzystaniem środków unijnych (brak środków niezbędnych do współfinansowania projektów) - słabo rozwinięty sektor małych i średnich przedsiębiorstw - pogorszenie sytuacji materialnej przeciętnej polskiej

- rozwój współpracy transgranicznej i międzyregionalnej, m.in. utworzenie transwojewódzkiego szlaku rowerowego, który wpłynie na wzrost liczby turystów w regionie - bogacenie się społeczeństwa europejskiego przejawiające się m.in. zwiększaniem części dochodu przeznaczanego na cele turystyczne - wzrost atrakcyjności inwestycyjnej, wzrost zaufania inwestorów (do 2011 r. preferencyjne warunki inwestycyjne) - zmiany własności gruntów i obiektów turystycznych.	rodziny w pierwszych latach członkostwa w UE – spadek aktywności turystycznej - niekorzystne tendencje w turystyce przyjazdowej (spadek liczby przyjazdów zza wschodniej granicy może być jeszcze większy za względu na to, że Polska jest krajem granicznym UE) - rosnąca migracja z regionu, zwłaszcza ludzi młodych - stale obserwowany wandalizm na szlakach rowerowych (niszczenie map, oznakowań, punktów widokowych) - możliwość likwidacji województwa świętokrzyskiego - ograniczenia wynikające z prawnej ochrony przyrody - mentalność społeczności regionalnej, przejawiająca się w niedocenianiu roli turystyki dla rozwoju województwa

Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014, s. 237-242, Warszawa 2005.

1.5. Województwo warmińsko-mazurskie

Na podstawie dokumentów programowych opracowanych dla województwa warmińsko-mazurskiego dokonano przeglądu uwarunkowań rozwojowych (analiz SWOT) zawartych w *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020* oraz w *Strategii rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim.*

1.5.1. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020

Na potrzeby „Strategii", przygotowanej w 2005 roku, ocenę uwarunkowań rozwojowych (analiza SWOT wykonana w bardzo ograniczonej formie) przeprowadzono dla następujących obszarów tematycznych: gospodarka i innowacyjność; rozwój zasobów ludzkich i społeczeństwo; infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko przyrodnicze; rozwój obszarów wiejskich i rolnictwo. W sferze gospodarki zidentyfikowano w regionie Warmii i Mazur znacznie więcej słabych stron i zagrożeń niż atutów i szans. W pozostałych zaś dziedzinach autorzy analizy przedstawili podobną liczbę czynników korzystnych i niekorzystnych. Przy czym wydaje się, że „ciężar gatunkowy" czynników negatywnych jest większy niż pozytywnych.

Tab. 65. Analiza SWOT – województwo warmińsko-mazurskie

Strony silne	Strony słabe
Gospodarka i innowacyjność	
- zróżnicowanie branżowo-przemysłowe - obszary o silnym potencjale innowacyjnym (m.in. przemysł meblarski, przetwórstwo rolno-spożywcze, turystyka) - obecność dużych firm krajowych i zagranicznych	- słabo rozwinięty przemysł - słaba oferta i jakość usług turystycznych - słabo rozwinięta przedsiębiorczość - brak centrów obsług inwestora i centrów informacji gospodarczej, instytucji promocji eksportu - brak regionalnego systemu wspierania innowacji, rozwoju i transferu technologii do sektora MSP - nieliczne powiązania między nauką a przedsiębiorstwami

	- niska skłonność do budowania więzi między przedsiębiorcami - niedostateczne wdrażanie systemów zarządzania jakością oraz certyfikacji produktów - mały rynek wewnętrzny i niska siła nabywcza ludności
Rozwój zasobów ludzkich i społeczeństwo	
- warunki do edukacji ekologicznej - znaczne zasoby siły roboczej - bogactwo kulturowe i etniczne, w tym różnorodność narodowa i etniczna	- wysoki poziom bezrobocia - nieodpowiedni i nieadekwatny do potrzeb poziom wykształcenia mieszkańców - brak wysoko wykwalifikowanej kadry
Infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko przyrodnicze	
- korzystne warunki przyrodnicze do rozwijania turystyki, agroturystyki oraz „czystego" przemysłu - wolne, niezagospodarowane tereny pod inwestycje - równomierne rozmieszczenie sieci miast o funkcjach ponadlokalnych - bliskość projektowanych tras A1 i Via Baltica	- słaba dostępność komunikacyjna województwa - zły stan techniczny dróg o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym - słabo rozwinięta funkcja metropolitalna Olsztyna - słaba infrastruktura techniczna, zwłaszcza na terenach wiejskich i w małych miastach - niedostateczny stan infrastruktury turystycznej - zagrożenie powodziowe Żuław, zaniedbanie systemów melioracyjnych i przeciwpowodziowych - słaba komunikacja wewnętrzna (kolej, autobusy) i zewnętrzna
Rozwój obszarów wiejskich i rolnictwo	
- możliwość rozwoju produkcji wysokiej jakości artykułów żywnościowych - korzystna struktura wielkości gospodarstw - wolna rolnicza przestrzeń produkcyjna	- postępująca degradacja gospodarcza i społeczna terenów byłych państwowych gospodarstw rolnych obszaru strefy przygranicznej - duża kapitałochłonność produkcji rolnej i dekapitalizacja środków produkcji
Szanse	**Zagrożenia**
Gospodarka i innowacyjność	
- ożywienie gospodarcze przez wzrost zainteresowania kapitału zewnętrznego - wzrost popytu zewnętrznego na ofertę turystyczno-wypoczynkową regionu w ciągu całego roku - wykorzystanie współpracy z zagranicznymi ośrodkami partnerskimi do rozwoju gospodarczego - wzrost możliwości eksportu przez upowszechnienie norm jakościowych	- załamanie się koniunktury gospodarczej w kraju - kryzys gospodarczy w krajach sąsiednich - niespójny i niestabilny system prawny - brak stabilnej polityki rządu wspierającej sektor MSP - brak preferencji prawnych i ekonomiczno-finansowych dla turystyki - nadmierny fiskalizm - ucieczka firm zagranicznych oraz brak zainteresowania regionem wśród nowych podmiotów gospodarczych - brak zainteresowania firm zewnętrznych tworzeniem miejsc pracy w województwie
Rozwój zasobów ludzkich i społeczeństwo	
- napływ wysoko kwalifikowanej kadry - rozwój edukacji ekologicznej przez rozwój agroturystyki - wykorzystanie łączności mniejszości narodowych z ich ojczyznami	- brak poczucia bezpieczeństwa publicznego - utrata obszarów rozwojowych przez województwo
Infrastruktura, aspekty przestrzenne, środowisko przyrodnicze	
- połączenie projektowanych tras Via Baltica z A1 (drogą nr 16) - przygraniczne położenie - dostęp do Morza Bałtyckiego - tworzenie nowych przejść granicznych i rozbudowa	- położenie peryferyjne w stosunku do krajowych i europejskich centrów aktywności - odwlekanie na szczeblu centralnym terminów realizacji koniecznych dla Warmii i Mazur inwestycji drogowych

istniejących	
Rozwój obszarów wiejskich i rolnictwo	
- rozwój rolnictwa ekologicznego i przetwórstwa rolno-spożywczego (przyciąganie inwestorów)	- brak realizacji rządowych programów dotyczących wsi i rolnictwa

Źródło: Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020 r., s. 22-23, Olsztyn 2005.

1.5.2. Strategia rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim

Przedstawiona poniżej ocena uwarunkowań rozwojowych (analiza SWOT) została przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim*, przyjętej w 2001 roku przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Aktualizacja dokumentu nastąpiła w grudniu 2004 roku. W „Strategii" określono w dość skrótowej formie silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia rozwojowe dla turystyki w regionie. Przy czym autorzy analizy nie wprowadzili podziału na obszary tematyczne. Ogólnie można stwierdzić, że w chwili, gdy przygotowywano to opracowanie, słabe strony przeważały nad silnymi. Ale w ujęciu perspektywicznym zidentyfikowano więcej szans niż zagrożeń.

Tab. 66. Analiza SWOT – turystyka. Województwo warmińsko-mazurskie

Silne strony	Słabe strony
- tradycyjne zaplecze rekreacyjno-wypoczynkowe dla aglomeracji warszawskiej - położenie nadgraniczne - duży potencjał rozwojowy ośrodków turystycznych (Dorzecze Drwęcy, Dorzecze Łyny, Kanał Elbląski, Pisz, Gołdap, Lidzbark, Frombork, Zalew Wiślany, Pojezierze Iławskie, część Żuław, region wielkich jezior mazurskich) - istnienie atrakcji turystycznych na skalę europejską (Szlak zamków gotyckich, Szlak Mazurskich Kolei Żelaznych, Szlak Bociani, Szlak Rzeki Krutyni, Kanał Elbląski.) - region o bogatej historii i tradycji, zarówno polskiej jak i europejskiej - istnienie wielu kultur na stosunkowo niewielkim obszarze - znana na rynku krajowym nazwa „Warmia i Mazury" („ Mazury" w obszarze języka niemieckiego) - znany region uprawiania turystyki aktywnej - kompleks obszarów stanowiący swoisty ekoregion o dużej różnorodności biologicznej i krajobrazowej - niski stopień urbanizacji i uprzemysłowienia - relatywnie dobry stan sanitarny środowiska - gęsta sieć dróg lokalnych (ale niskiej jakości) - gęsta sieć komunikacji autobusowej - dostęp do głównej arterii kolejowej kraju w Iławie: Śląsk – Gdańsk - port lotniczy Szczytno – Szymany - modernizująca się baza noclegowa - intensywny rozwój obiektów wysokiej kategorii - powstawanie modelowych ośrodków o wysokim standardzie, typu „całoroczne wioski wakacyjne" z ofertą aktywno – rekreacyjną	- brak świadomości korzyści płynących z turystyki w społeczeństwie i wśród elit politycznych regionu - ruch turystyczny skupiający się w dwóch miesiącach letnich - skupienie ruchu tylko w kilku wylansowanych rejonach województwa - brak ciała społecznego monitorującego i nadzorującego działania na rzecz rozwoju turystyki w regionie - brak wspólnej dla województwa koncepcji marketingowej - niska jakość usług turystycznych i paraturystycznych - nie wyróżniająca się oferta gastronomii, brak charakterystycznych produktów regionalnych - brak wiedzy o historii i kulturze regionu wśród turystów krajowych (tylko stereotyp „słońce, las, jeziora") - pogarszający się stan sanitarny środowiska naturalnego - brak systemu chroniącego środowisko naturalne przed natężeniem ruchu turystycznego, zwłaszcza w niektórych częściach regionu - zły stan dróg - niewiele szybkich połączeń drogowych i kolejowych z resztą kraju - niedostateczna komunikacja lotnicza - niedostatek bazy noclegowej o średnim standardzie - brak odpowiednio gęstej sieci parkingów przydrożnych dobrej jakości i moteli po przystępnych cenach - niewiele podstawowej i dodatkowej infrastruktury oraz sprzętu do uprawiania rekreacji podczas wypoczynku

- brak uciążliwego przemysłu	- niewiele dobrze zagospodarowanych i oznakowanych szlaków turystycznych - niekontrolowany rozwój zabudowy na obszarach atrakcyjnych turystycznie - niewystarczająca troska o estetykę krajobrazu - nierównomierny rozwój infrastruktury komunalnej - słabo rozwinięta przedsiębiorczość i innowacyjność na poziomie lokalnym - brak zrozumienia dla problemów jakości usług
Szanse	**Zagrożenia**
- spowodowanie wzrostu popytu na turystykę aktywną, prozdrowotną, miejską i kulturową - rozwój opieki sanatoryjnej i rehabilitacyjnej - rozwój i osiągnięcie europejskich standardów w turystyce wiejskiej - „europejski" wizerunek Warmii i Mazur jako miejsca, w którym spotykają się tradycje i sentymenty kilku europejskich narodów - większe nakłady na przystosowanie obiektów turystycznych dla niepełnosprawnych - wykorzystanie pomocy finansowej w usługach paraturystycznych - dostęp do funduszy strukturalnych - konkurencyjność projektów turystycznych w podziale środków pomocowych	- wzrastająca konkurencyjność (zwłaszcza w relacji cena do jakości produktu) ośrodków o podobnych predyspozycjach, zarówno krajowych, jak zagranicznych - niewystarczający kapitał inwestycyjny - brak preferencji prawnych i ekonomiczno-finansowych dla turystyki - brak stabilnych przepisów prawnych i finansowych - mała sprawność administracyjna

Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim, s. 25-27, Olsztyn 2004.

1.6. Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013

Z analizy SWOT przeprowadzonej na potrzeby Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej (2007) wyłania się obraz Polski Wschodniej jako obszaru o niskim poziomie rozwoju w porównaniu z resztą kraju. Obszar ten wykazuje cechy, które pozwalają go uznać za peryferyjnie położony w stosunku do krajowych i europejskich centrów aktywności ekonomicznej, i to nie tylko w skali kraju, lecz także całego terytorium Unii Europejskiej. Decyduje o tym przede wszystkim:

- niski poziom zamożności, wyrażający się niskim poziomem PKB na mieszkańca;
- niski poziom spójności przestrzennej, społecznej i ekonomicznej;
- nieefektywna struktura gospodarki z przewagą tradycyjnego rolnictwa i stosunkowo niskim poziomem rozwoju przedsiębiorczości oraz niskim poziomem konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw;
- niedostateczny potencjał ośrodków wzrostu stymulujących rozwój, w tym wyraźnie wykształconych aglomeracji miejskich z rozwiniętymi funkcjami metropolitalnymi;
- niedorozwój infrastruktury szkolnictwa wyższego i ograniczone powiązania między nauką a gospodarką;
- niski poziom rozwoju infrastruktury technicznej, zwłaszcza teleinformatycznej i transportowej, oraz niesprawne połączenia komunikacyjne, powodujące ograniczoną dostępność Polski Wschodniej.

Wyżej wymienione czynniki nie sprzyjają rozwojowi Polski Wschodniej, wpływając m.in. na niski poziom atrakcyjności inwestycyjnej tego makroregionu. Powyższa konstatacja skłania do poszukiwania kierunków działań, które wygenerowałyby bodźce rozwojowe. W tym przypadku konieczne jest zahamowanie dalszej względnej degradacji tego obszaru na

poziomie, który zapewni lepszą pozycję wyjściową do generowania działań rozwojowych i uzyskiwania pozytywnych efektów. Jednym z tych działań jest stworzenie programu operacyjnego, który pozwoli na wsparcie środkami Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, uzupełnionymi przez krajowe środki publiczne, projektów na rzecz rozwoju Polski Wschodniej. Konstrukcja takiego programu powinna być nakierowana na przezwyciężenie peryferyjności makroregionu, przy maksymalnym wykorzystaniu jego potencjału endogenicznego, związanego z:

- silnym zainteresowaniem młodzieży edukacją na poziomie wyższym;
- znaczącym wzrostem potencjału ośrodków akademickich w niektórych dziedzinach;
- skoncentrowaniem się na wspieraniu wybranych, rozwojowych branż gospodarki regionu;
- dostępnością wolnych terenów i obiektów poprzemysłowych do przygotowania pod inwestycje;
- obecnością czystego środowiska naturalnego i unikatowych walorów przyrodniczych, warunkujących możliwość rozwoju turystyki, zwłaszcza kwalifikowanej.

Tab. 67. Analiza SWOT – Polska Wschodnia (województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie)

Mocne strony	Słabe strony
- rozwinięte wybrane branże gospodarki regionu osiągające sukces na rynku krajowym i zagranicznym - potencjał rozwojowy ośrodków akademickich w niektórych dziedzinach - wysoki popyt na edukację na poziomie wyższym - znaczna ilość wolnych terenów i obiektów poprzemysłowych do przygotowania pod inwestycje - znaczący potencjał sektora MSP - czyste środowisko naturalne i walory przyrodnicze stanowiące o dużej atrakcyjności turystycznej obszaru	- niski poziom PKB oraz wartości dodanej brutto - niska stopa inwestycji i mały napływ inwestycji zagranicznych - niski poziom innowacyjności przedsiębiorstw - bardzo niski poziom nakładów na działalność badawczo-rozwojową - nieefektywna struktura gospodarki, cechująca się m.in. wysokim poziomem zatrudnienia w rolnictwie - niski poziom rozwoju przemysłu - słabo rozwinięte funkcje metropolitalne miast wojewódzkich - wysoki poziom bezrobocia wśród ludzi młodych - niedostateczna infrastruktura dydaktyczna uczelni - ograniczone powiązania między nauką a gospodarką - słabo rozwinięta infrastruktura teleinformatyczna - położenie peryferyjne w stosunku do krajowych i europejskich centrów aktywności ekonomicznej - ograniczona dostępność transportowa w skali regionalnej oraz w układzie zewnętrznym i zły stan techniczny sieci drogowej - niski udział środków podmiotów gospodarczych w nakładach przeznaczonych na inwestycje zaawansowane technologicznie - niski poziom świadomości nt. możliwości wykorzystania walorów przyrodniczych do rozwoju turystyki
Szanse	**Zagrożenia**
- rozwój międzynarodowej współpracy instytucjonalnej i powiązań z partnerami zagranicznymi - możliwości udziału firm prowadzących działalność B+R w projektach europejskich - włączenie podmiotów z Polski Wschodniej do sieci współpracy naukowej - rozwój specjalizacji regionalnej w sektorze przemysłu i usług - przygraniczne położenie, umożliwiające	- rosnący popyt zewnętrzny na siłę roboczą z Polski Wschodniej, skutkujący odpływem wykwalifikowanych kadr, zwłaszcza młodych, wykształconych osób - niesprzyjające regulacje prawne, w tym limitowanie produkcji w dziedzinach związanych ze specjalizacją regionalną - utrudnienia w kontaktach gospodarczych państwami spoza UE (Rosja, Ukraina, Białoruś) - utrzymujący się obraz Polski Wschodniej jako

nawiązywanie transgranicznej współpracy gospodarczej - wzrost zainteresowania regionem ze strony turystów krajowych i zagranicznych - rozwój turystyki, w tym specjalistycznej, dla zainteresowanych wysokimi walorami przyrodniczymi regionu - rozwój i wysoki poziom aktywności instytucji otoczenia biznesu	regionu peryferyjnego - słabość lobbingu na rzecz wspierania zmian w Polsce Wschodniej przy aktywnej postawie ośrodków centralnych - nieefektywne wykorzystanie środków pomocowych UE - wzrost obciążeń podatkowych i administracyjnych utrudniających podejmowanie własnej działalności gospodarczej i rozwój firm sektora MSP we wczesnej fazie działalności - możliwość zagrożenia obszarów cennych przyrodniczo w wyniku nieskoordynowanego ruchu turystycznego

Źródło: Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej s. 56-58, Warszawa, 2007.

2. Synteza uwarunkowań rozwojowych turystyki w makroregionie wschodnim

W rozdziale przedstawiono uwarunkowania, które stanowiły podstawę do przeprowadzenia w dalszej części pracy syntetycznej analizy SWOT dotyczącej możliwości rozwoju turystyki w makroregionie wschodnim. Do uwarunkowań tych zaliczono: (1) grupę czynników środowiskowych, obejmujących także cechy położenia geograficznego; (2) grupę czynników społecznych i gospodarczych uwzględnionych w kontekście współczesnym i historycznym (spuścizna kulturowa i cywilizacyjna Polski Wschodniej); (3) grupę czynników organizacyjnych i prawnych oddziałujących bezpośrednio na możliwości rozwoju turystyki w regionie.

2.1. Uwarunkowania rozwoju turystyki w województwach objętych opracowaniem

Podstawą do przedstawionej w dalszej części pracy analizy SWOT była identyfikacja głównych uwarunkowań, rozumianych jako czynniki pośrednio lub bezpośrednio kształtujące warunki, w jakich obecnie się rozwija i będzie się rozwijała w przyszłości (ujęcie prognostyczne) turystyka w województwach objętych opracowaniem. Uwarunkowania te podzielono na trzy zasadnicze grupy, obejmujące następujące czynniki:

1. Czynniki środowiska naturalnego oraz położenia geograficznego, na które złożyły się m.in. walory środowiska przyrodniczego (rozmieszczenie, ranga, stopień degradacji); zagrożenia środowiskowe i ich uciążliwość dla turystyki; położenie geograficzne regionu (w stosunku do głównych rynków zewnętrznych: krajowego i zagranicznego, a także rynku wewnątrzregionalnego) jako obszaru docelowego oraz tranzytowego; konkurencyjność środowiskowa i przestrzenna (wynikająca z położenia geograficznego) województw sąsiadujących.
2. Czynniki społeczne i gospodarcze (obejmujące także spuściznę kulturalną i cywilizacyjną regionu), a wśród nich: poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (z uwzględnieniem zróżnicowania wewnętrznego i dominujących sektorów); poziom samoorganizacji społeczności lokalnych, tradycje kulturowe, cywilizacyjne i gospodarcze regionu z uwzględnieniem zróżnicowań wewnątrzregionalnych; znaczenie Białegostoku, Kielc, Lublina, Olsztyna i Rzeszowa jako ośrodków stołecznych (regionalne centra gospodarcze, naukowe, kulturalne, administracyjne) – analizowane także w kontekście generowania popytu turystycznego; poziom

zagospodarowania turystycznego oraz infrastruktury ogólnej, wpływającej bezpośrednio na warunki do rozwoju turystyki.

3. Czynniki organizacyjne i prawne oddziałujące bezpośrednio na warunki rozwoju turystyki w makroregionie wschodnim – do grupy tej zaliczono przede wszystkim istnienie i funkcjonowanie organizacji utworzonych w celu wspierania turystyki (zwłaszcza w zakresie tworzenia produktu turystycznego oraz działalności promocyjnej), takich jak: regionalne organizacje turystyczne, lokalne organizacje turystyczne, lokalne grupy działania, lokalne (regionalne) lub branżowe stowarzyszenia. W grupie tej analizie poddano także zaangażowanie regionalnych i lokalnych samorządów w sferę turystyki, przygotowanie zasobów ludzkich do pracy w sektorze turystycznym i wypoczynkowym oraz wpływ planowania przestrzennego na warunki do rozwoju turystyki. Cała grupa czynników była także rozpatrywana z uwzględnieniem zróżnicowań wewnątrzregionalnych.

2.2. Analiza SWOT – identyfikacja silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla turystyki w makroregionie wschodnim

Zasadniczą część rozdziału stanowi analiza słabych i mocny stron (w świetle potencjału endogennego) oraz szans i zagrożeń rozwojowych dla turystyki (w ujęciu prospektywnym oraz w stosunku do czynników zewnętrznych), przeprowadzona łącznie dla pięciu województw objętych niniejszym opracowaniem. Obszarem odniesienia był więc makroregion wschodni jako całość. Ponieważ dla każdego z województw przeprowadzono już oddzielne analizy SWOT typu międzysektorowego (horyzontalne) oraz analizy sektorowe dla turystyki[48], przygotowując międzyregionalną turystyczną analizę SWOT starano się uwypuklić te czynniki, które liczą się w skali całego makroregionu. Dla uporządkowania oddziaływania różnych czynników, analizę tę przeprowadzono w podziale na trzy omówione wcześniej grupy uwarunkowań (czynniki środowiskowe, czynniki społeczno-gospodarcze, czynniki organizacyjne i prawne).

Do słabych i mocnych stron zaliczano czynniki wynikające z analizy potencjału endogennego (wewnętrznego), obecnie oddziałujące na możliwości rozwojowe turystyki. Za szanse i zagrożenia uznano natomiast czynniki pochodzące z otoczenia zewnętrznego i/lub takie, które mogą znacząco wpływać w przyszłości na sytuację turystyki w omawianym regionie. Ponadto, ze względu na wielkość obszaru oraz jego duże zróżnicowanie środowiskowe i społeczno-gospodarcze (historyczno-kulturowe), analizę poszczególnych czynników (tam, gdzie to było możliwe) przeprowadzono w ujęciu względnym (pary czynników), ze wskazaniem czynnika dominującego w danej parze. Metodę tę zastosowano w celu uwzględnienia w analizie złożoności (niejednorodności) regionu, powodującej często znaczne trudności z wyznaczeniem czynników bezwzględnych. Uznano, że dzięki zastosowaniu w takiej formie analizy SWOT, uwzględnione w niej czynniki lepiej oddadzą złożoną rzeczywistość społeczno-gospodarczą i środowiskową badanego obszaru (w kontekście warunków do rozwoju turystyki). Mimo zastosowania powyższej metody, autorzy zdają sobie sprawę, że analiza SWOT dla złożonego i niejednorodnego organizmu społeczno-gospodarczego i środowiskowego, jaki tworzy pięć omawianych województw, mogła być przygotowana tylko na dość wysokim stopniu uogólnienia.

Jako materiały źródłowe do analizy SWOT posłużyły przede wszystkim własne badania analityczne oraz horyzontalne i sektorowe analizy SWOT przeprowadzone na poziomie poszczególnych województw (zob. rozdział 1).

[48] Analizy te przedstawiono we wcześniejszym rozdziale.

Tab. 68. Analiza SWOT: Turystyka – uwarunkowania środowiska geograficznego makroregionu[49]

UWARUNKOWANIA ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO MAKROREGIONU	
MOCNE STRONY	**SŁABE STRONY**
Występowanie najcenniejszych w kraju przyrodniczych obszarów chronionych (m.in. 9 parków narodowych), które stanowią walory turystyczne najwyższej rangi (docelowo powinny być podstawą do budowy produktów turystycznych o zasięgu krajowym i międzynarodowym). **Objęcie ochroną prawną blisko 40% powierzchni regionu, co stanowi również prawie 40% ogółu obszarów chronionych w Polsce.**	.
Występowanie największych w kraju obszarów pojezierzy w północnej części makroregionu. Stanowią one walory wypoczynkowe i specjalistyczne najwyższej rangi, będące podstawą do budowy produktów turystycznych o zasięgu krajowym i międzynarodowym.	Brak znaczących obszarów wodnych, mających większe znaczenie dla turystyki, w południowej części makroregionu (poza nielicznymi wyjątkami – Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Jezioro Solińskie).
	Zanieczyszczenie wód w jeziorach.
Występowanie ciekawych szlaków wodnych, atrakcyjnych dla turystyki kajakowej i motorowodnej (m.in. Kanał Elbląski, Kanał Augustowski, Wielkie Jeziora Mazurskie; rzeki Bug, Narew, Wisła, San).	Zbyt duże zanieczyszczenie wód na szlakach i drogach wodnych.
	Brak zagospodarowania turystycznego wielu szlaków wodnych (zwłaszcza odcinki rzek).
	Bariery administracyjne znacznie ograniczające rozwój turystyki wodnej na niektórych szlakach (granica państwowa na Bugu i Kanale Augustowskim).
Występowanie zróżnicowanej rzeźby terenu (naturalne dominanty w krajobrazie) o różnej genezie morfologicznej (pojezierza, wyżyny, góry, doliny rzeczne).	Słabo urozmaicona rzeźba terenu (niskie wysokości względne) w środkowej części makroregionu.
Występowanie stosunkowo dużych, zwartych kompleksów leśnych, stanowiących cenne walory turystyczne (m.in. puszcze: Piska, Romincka, Białowieska, Knyszyńska, Augustowska, Solska, Sandomierska, Świętokrzyska, Jodłowa, Lasy Janowskie, Polesie, Bieszczady.)	Zalesienie makroregionu na poziomie średniej krajowej, z dużymi obszarami o słabym zalesieniu.

[49] W tabeli grubszą czcionką zaznaczono czynnik dominujący w danej parze. Przy braku wyraźnej dominacji nie zaznaczano żadnego.

Sprzyjające warunki do rozwoju turystyki uzdrowiskowej i leczniczej, zwłaszcza w południowej i środkowej części makroregionu.	Trudna sytuacja uzdrowisk i zakładów uzdrowiskowych, utrudniająca rozwój tej dziedziny oraz konkurowanie na rynku turystyki leczniczej.
Makroregion położony w niezbyt dużym oddaleniu od głównych aglomeracji kraju (warszawskiej, krakowskiej, łódzkiej, górnośląskiej, trójmiejskiej).	Słaba dostępność komunikacyjna makroregionu, stanowiąca jedną z głównych barier rozwoju turystyki.
	Peryferyjne położenie makroregionu na tzw. ścianie wschodniej (w stosunku do kilku regionów kraju, takich jak: Wielkopolska, Dolny Śląsk, województwo zachodniopomorskie).
	Peryferyjne położenie makroregionu na mapie Europy, spotęgowane bardzo słabą dostępnością komunikacyjną dla turystów z Europy Zachodniej.
	Występowanie granicy państwowej będącej jednocześnie granicą strefy Schengen (poza granicą z Litwą i Słowacją) i stanowiącej barierę dla turystyki z rynków wschodnich. **Znaczące utrudnienia w tworzeniu produktów turystycznych w strefach przygranicznych (np. na Bugu).**

<table>
<tr><th colspan="2">UWARUNKOWANIA ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO MAKROREGIONU</th></tr>
<tr><th>SZANSE</th><th>ZAGROŻENIA</th></tr>
<tr><td></td><td>Zagrożenia dla środowiska naturalnego (walorów przyrodniczych makroregionu) związane z budową niezbędnych obiektów infrastrukturalnych, a także nieuchronnymi procesami modernizacyjnymi.</td></tr>
<tr><td>Wzrost zainteresowania na rynku krajowym turystyką kwalifikowaną i pobytami wypoczynkowymi na obszarach nie zdegradowanych pod względem przyrodniczym i dobrze zagospodarowanych.</td><td rowspan="2">Utrzymywanie się słabego stanu zagospodarowania turystycznego i dostępności komunikacyjnej (drogowej i lotniczej) makroregionu, stanowiących największe bariery rozwoju turystyki na tym terenie.</td></tr>
<tr><td>Wzrost zainteresowania na rynkach zagranicznych turystyką kwalifikowaną na obszarach cennych przyrodniczo. Szansa na wykorzystanie potencjału przyrodniczego makroregionu.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Położenie geograficzne makroregionu – tranzytowe dla turystów z Europy Wschodniej udających się do pozostałych regionów Polski i do Europy Zachodniej.</td><td>Traktowanie obszaru makroregionu przez zmotoryzowanych turystów z Europy Wschodniej wyłącznie jako regionu tranzytowego, powodujące minimalizowanie czasu przebywania.</td></tr>
<tr><td>Utrzymanie się barier administracyjnych (granica strefy Schengen), wpływające na zmniejszenie się turystyki tranzytowej i transgranicznej.</td></tr>
</table>

Tab. 69. Analiza SWOT Turystyka – uwarunkowania społeczne, gospodarcze, administracyjne oraz spuścizna historyczna makroregionu[50]

<table>
<tr><th colspan="2">UWARUNKOWANIA SPOŁECZNE, GOSPODARCZE, INFRASTRUKTURALNE I ADMINISTRACYJNE MAKROREGIONU</th></tr>
<tr><th>MOCNE STRONY</th><th>SŁABE STRONY</th></tr>
<tr><td>Występowanie lepiej rozwiniętych pod względem społeczno-gospodarczym obszarów miejskich (głównie stolice województw).</td><td>Relatywnie niski (w stosunku do średniej krajowej) poziom rozwoju społeczno-gospodarczego makroregionu, wpływający na ograniczenie wewnętrznego rynku turystycznego zarówno od strony popytu, jak i podaży (brak kapitału).

Występowanie obszarów o znaczącym stopniu ubóstwa (głównie obszary wiejskie).</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Relatywnie niski poziom urbanizacji i uprzemysłowienia makroregionu, wpływający korzystnie na atrakcyjność turystyczną przestrzeni, przede wszystkim dla turystyki wypoczynkowej i aktywnej (kwalifikowanej).</td><td>Słaby poziom urbanizacji makroregionu, przyczyniający się do występowania relatywnie niskiej liczby lokalnych i regionalnych centrów wzrostu, które koncentrują się w ośrodkach miejskich.</td></tr>
<tr><td>Ograniczone do największych miast regionu, pełniących funkcje centrów gospodarczych i administracyjnych, możliwości rozwoju turystyki biznesowej (sektor MICE).</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Dobre warunki do rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich makroregionu, związane z zachowaniem tradycyjnej struktury agrarnej oraz tradycji wsi polskiej (krajobraz kulturowy).</td><td>Utrzymywanie się nieefektywnej z punktu widzenia dochodowości rolnictwa struktury agrarnej, stanowiącej barierę w modernizacji wsi.</td></tr>
<tr><td>Nieuchronne zmiany kulturowe i krajobrazowe na obszarach wiejskich makroregionu, wnoszące niekorzystne elementy do tradycyjnej struktury społecznej i krajobrazu kulturowego.</td></tr>
<tr><td>Występowanie środowisk lokalnych o silnych związkach wewnętrznych, istotnych m.in. z punktu widzenia produktów turystycznych opartych na sieci powiązań lokalnych.</td><td>Słaby poziom więzi wewnątrz makroregionu (międzywojewódzkich).

Niemożność traktowania tego obszaru jako jednolitego pod względem struktury społeczno-gospodarczej i powiązań wewnętrznych.</td></tr>
</table>

[50] W tabeli grubszą czcionką zaznaczono czynnik dominujący w danej parze. Przy braku wyraźnej dominacji, nie zaznaczano żadnego.

Bogata wielokulturowa (wieloetniczna, wieloreligijna) spuścizna historyczna makroregionu, mogąca stanowić podstawę do rozwoju zróżnicowanych produktów dla turystyki kulturowej i poznawczej, głównie o charakterze sieciowym. **Wielokulturowa spuścizna historyczna regionu stanowi potencjał do tworzenia produktów turystycznych przeznaczonych do komercjalizacji także na rynkach zagranicznych.**	Rozproszenie i degradacja materialna turystycznych walorów antropogenicznych (głównie historycznych).
Występowanie turystycznych walorów antropogenicznych najwyższej rangi (głównie historycznych), skupionych przede wszystkim w większych i mniejszych miastach (m.in. Lublin, Zamość, Białystok, Sandomierz, Kazimierz Dolny, Tykocin, Frombork, Lidzbark).	**Niezbyt liczne występowanie turystycznych walorów antropogenicznych najwyższej rangi (historycznych i współczesnych), mogących stanowić podstawę do budowy samodzielnych produktów turystycznych przeznaczonych do komercjalizacji na rynku krajowym i rynkach zagranicznych.** **Postrzeganie makroregionu jako obszaru mało atrakcyjnego dla turystyki kulturowej (krajoznawczej) z powodu braku walorów najwyższej rangi.**
Tradycyjna (nie skomercjalizowana) gościnność ludności, mogąca stanowić atut na rynku krajowym i zagranicznym. Występowanie więzi lokalnych i duże poczucie tożsamości społeczności lokalnych (w dużej części makroregionu).	**Stosunkowo słaby poziom samoorganizacji społeczności lokalnych (brak tradycji samorządowych) oraz występowanie na niektórych obszarach negatywnych postaw ludności wobec rozwoju turystyki (głównie w środowiskach wiejskich).**
	Słaba aktywność gospodarcza miejscowej ludności, głównie w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych
	Występowanie uciążliwych patologii społecznych, związanych z nadmiernie rozwiniętą funkcją turystyczną (np. niektóre miejscowości nad Wielkimi Jeziorami Mazurskimi).
Występowanie pewnych (nielicznych) obszarów o lepszej dostępności komunikacyjnej wybranymi środków transportu (np. lotnisko pasażerskie w Jasionce k. Rzeszowa, transport drogowy do Kielc i zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego) .	**Słaba zewnętrzna i wewnętrzna dostępność komunikacyjna, stanowiąca jedną z głównych barier rozwojowych makroregionu jako całości (nie tylko w dziedzinie turystyki).**
	Koncentracja przestrzenna (wybrane obszary) i czasowa (silna sezonowość) turystyki w makroregionie, powodująca jej niezrównoważony rozwój (koncentracja korzyści w wybranych rejonach).
Lepsze wskaźniki wykorzystania miejsc noclegowych w hotelach i dużych miastach makroregionu.	**Niski poziom wykorzystania bazy turystycznej (przede wszystkim noclegowej), wpływający na obniżenie jej rentowności i brak skłonności do inwestycji.**

Występowanie obszarów dobrze zagospodarowanych na potrzeby turystyki (zagospodarowanie walorów turystycznych, wyposażenie w infrastrukturę ogólną, stanowiące podstawę do budowy produktów rangi krajowej i międzynarodowej).	**Stosunkowo (w odniesieniu do całego kraju) słaba sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego i podmiotów gospodarczych, ograniczająca możliwości zagospodarowania potencjału turystycznego makroregionu.**
	Niewystarczające nakłady finansowe na ochronę walorów turystycznych (zwłaszcza antropogenicznych) – jako głównych determinant rozwoju turystyki.
	Niewystarczające i rozproszone nakłady finansowe ze środków publicznych i prywatnych przeznaczane na rozwój infrastruktury turystycznej i na promocję turystyczną.
	Słaba sytuacja finansowa podmiotów gospodarczych, słaba skłonność do inwestowania, prowadząca do braku kapitału własnego na inwestycje turystyczne.
	Trudności z pozyskiwaniem kapitału zewnętrznego.
UWARUNKOWANIA SPOŁECZNE I GOSPODARCZE, INFRASTRUKTURALNE I ADMINISTRACYJNE MAKROREGIONU	
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
Zmiana wizerunku makroregionu, prowadząca do postrzegania tego obszaru jako ciekawego pod względem przyrodniczym i kulturowym, dysponującego oryginalną w skali krajowej i europejskiej ofertą turystyczną.	Utrzymywanie się stereotypowego obrazu makroregionu jako obszaru peryferyjnego, słabo rozwiniętego i słabo dostępnego, dysponującego nielicznymi walorami turystycznymi (głównie przyrodniczymi).
Poprawa stanu infrastruktury ogólnej (transport), umożliwiająca rozwój turystyki.	Zagrożenie marginalizacją społeczną i gospodarczą obszarów, na których występują walory turystyczne, ale nie wyposażonych w odpowiednią infrastrukturą techniczną.
Poprawa stanu zagospodarowania turystycznego i aktywizacja turystyczna obszarów wyposażonych w dobrą infrastrukturę.	
Utrzymywanie się (w perspektywie długookresowej) tendencji wzrostowej popytu na usługi turystyczne, rekreacyjne, wypoczynkowe i sportowe na rynku krajowym i wewnątrzregionalnym – związanej ze wzrostem poziomu życia oraz zmianami zachowań konsumpcyjnych ludności.	Wystąpienie zjawisk kryzysowych w perspektywie krótkookresowej, wpływających bezpośrednio na pogorszenie się koniunktury na rynku turystycznym makroregionu.
	Słabnące zainteresowanie Polaków, w tym mieszkańców makroregionu wschodniego, turystyką krajową (wewnątrzregionalną), na rzecz turystyki zagranicznej.
Poprawa stanu materialnego obiektów zabytkowych i ich udostępnianie na potrzeby rozwoju turystyki (tworzenie produktów i oferty turystycznej).	Ograniczenie dostępności obiektów zabytkowych dla turystów (reprywatyzacja i prywatyzacja).

	Postępująca degradacja, prowadząca do unicestwienia wielu potencjalnych walorów historycznych makroregionu.
Rozwój agroturystyki na obszarach wiejskich, połączony ze zmianami postaw miejscowej ludności. Utrzymanie tradycyjnego charakteru wsi połączone z wprowadzeniem niezbędnych zmian modernizacyjnych.	**Zatracenie tradycyjnych cech środowiska kulturowego na obszarach wiejskich makroregionu, związane z nieuchronnymi procesami modernizacji.**
Wykorzystanie potencjału rozwojowego stolic województw (Lublin, Kielce, Olsztyn, Rzeszów) oraz niektórych ośrodków subregionalnych (m.in. Chełm, Puławy, Zamość, Elbląg, Ostróda, Iława, Suwałki, Augustów, Przemyśl, Łomża) jako ośrodków krajowej i regionalnej turystyki.	Utrzymanie się stanu niedorozwoju funkcji turystycznej w wielu miastach makroregionu.
Lepszy dostęp do zewnętrznych środków finansowych (fundusze strukturalne UE) – większe nakłady inwestycyjne na rozwój infrastruktury ogólnej, a także na turystykę.	Nieumiejętność właściwego wykorzystania zewnętrznych środków finansowych na cele prorozwojowe, w tym sprzyjające rozwojowi turystyki.
	Ograniczenie dostępu makroregionu do prorozwojowych środków zewnętrznych, jako wynik decyzji zapadających na szczeblu krajowej polityki regionalnej.
Szansa na rozwój infrastruktury ogólnej, związana z organizacją przez Polskę i Ukrainę Mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 r. – przynajmniej na części obszaru makroregionu.	Koncentracja środków na wybranych obszarach (geograficznych) i dziedzinach, powodująca ograniczenie możliwości innych obszarów.

Tab. 70. Analiza SWOT Turystyka – uwarunkowania organizacyjne i prawne[51]

UWARUNKOWANIA ORGANIZACYJNE I PRAWNE	
MOCNE STRONY	**SŁABE STRONY**
Działalność samorządów lokalnych i regionalnych, regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych, lokalnych grup działania, stowarzyszeń lokalnych, regionalnych i branżowych oraz innych organizacji, mająca na celu wsparcie rozwoju turystyki.	**Słaba aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki.** **Brak na wielu obszarach makroregionu struktur organizacyjnych zajmujących się rozwojem turystyki.** **Słabość organizacyjna i finansowa struktur istniejących.**

[51] W tabeli grubszą czcionką zaznaczono czynnik dominujący w danej parze. Przy braku wyraźnej dominacji, nie zaznaczano żadnego.

Wdrażanie, choć jeszcze w niewystarczającej skali, wspólnych ponadlokalnych działań w zakresie rozwoju turystyki (zagospodarowanie turystyczne, produkty turystyczne, promocja).	**Brak spójności i rozproszenie ponadlokalnych i regionalnych działań rozwojowych w zakresie turystyki (zagospodarowanie turystyczne, produkty, promocja).** **Przewaga podejścia konkurencyjnego nad zasadami współpracy.**
Dobre przykłady (niestety, stosunkowo nieliczne) tworzenia obszarowych produktów turystycznych.	**Brak lub bardzo słabe zagospodarowanie turystyczne rozproszonych walorów typu liniowego lub sieciowego, stanowiących podstawę do tworzenia sieciowych produktów obszarowych.**
Dostrzeganie konieczności działań promocyjnych w regionach i na poziomie lokalnym.	**Rozproszenie działań promocyjnych realizowanych przez różne podmioty, powodujące niedostateczne efekty w stosunku do zaangażowanych środków.**
Możliwość podnoszenia kwalifikacji zawodowych przez regularne kształcenie w szkołach turystycznych i dokształcanie na kursach zawodowych.	Relatywnie słabe przygotowanie zawodowe osób pracujących w usługach turystycznych, zwłaszcza poza większymi ośrodkami miejskimi.

UWARUNKOWANIA ORGANIZACYJNE I PRAWNE	
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
Aktywizacja działań samorządów terytorialnych (lokalnych i regionalnych), mająca na celu wspieranie rozwoju turystyki na obszarach do tego predestynowanych (ochrona zasobów, zachęty inwestycyjne, promocja obszaru).	Krótkookresowa polityka rozwoju społeczno-gospodarczego prowadzona przez samorząd terytorialny, nastawiona na doraźne i szybkie korzyści, realizowana często ze szkodą dla zasobów turystycznych.
Rozwój inwestycji komercyjnych w sektorze turystycznym jako efekt dynamicznego rozwoju gospodarczego regionu (wzrost popytu turystycznego oraz lokowanie wolnych kapitałów w usługi turystyczne).	Negatywne (krótkookresowe i średniookresowe) skutki kryzysu gospodarczego, przejawiające się w ograniczeniu popytu i zahamowaniu inwestycji turystycznych..
Rozwój i aktywizacja działalności wyspecjalizowanych organizacji (ROT, LOT, LGD, inne) utworzonych w celu rozwijania turystyki. **Przewaga współpracy nad konkurencją.** **Poprawa skuteczności działań promocyjnych osiągnięta przez stopniową integrację działań prowadzonych przez różne podmioty (publiczne oraz publiczno-prywatne) zgodnie z ich kompetencjami – w odniesieniu do jasno określonych celów promocyjnych.**	Utrzymywanie się słabości organizacyjnej i finansowej istniejących organizacji. Brak wyspecjalizowanych organizacji na wielu obszarach makroregionu. Prowadzenie w najbliższych latach rozproszonych i chaotycznych działań promocyjnych, powodujące marnotrawienie środków finansowych oraz zaprzepaszczenie społecznego zaangażowania.
Dostosowanie do potrzeb i egzekwowanie przepisów prawnych regulujących funkcjonowanie sektora turystycznego.	Rozwój szarej strefy (wynikający także z niedostosowania przepisów), pogarszający warunki działalności podmiotów funkcjonujących zgodnie z prawem.

2. 3. Identyfikacja i ocena głównych problemów, determinant i wyzwań rozwojowych dla turystyki w makroregionie wschodnim

Po zidentyfikowaniu głównych uwarunkowań oddziałujących bezpośrednio lub pośrednio na warunki do rozwoju turystyki w makroregionie wschodnim oraz po ich uporządkowaniu w formie analizy SWOT, dokonano oceny głównych problemów oraz szans rozwojowych turystyki na tym obszarze.

Przy rozpatrywaniu uwarunkowań środowiskowych i społeczno-gospodarczych makroregionu (według stanu na dzień dzisiejszy) widać, że głównym atutem tego obszaru są walory środowiska przyrodniczego. Stanowią je unikatowe w skali krajowej i europejskiej zasoby przyrodnicze, zachowane w bardzo dobrym stanie. Z kolei największą słabością makroregionu pozostaje niedorozwój gospodarczy (niekorzystna struktura gospodarki) i infrastrukturalny. Pociąga on za sobą znaczące konsekwencje także dla możliwości rozwoju turystyki. Dotyczy to przede wszystkim wielkości popytu wewnętrznego, a także poziomu zagospodarowania turystycznego oraz wyposażenia w infrastrukturę ogólną.

Tak więc na obszarze makroregionu wschodniego mamy do czynienia z dwoma głównymi, współzależnymi czynnikami, oddziałującymi dwojako na warunki do rozwoju turystyki. Można bowiem przyjąć, że relatywnie niższy poziom rozwoju gospodarczego

przyczynił się do zachowania naturalnych walorów tego obszaru, a także krajobrazu kulturowego. Wiąże się on jednak z wieloma czynnikami negatywnymi z punktu widzenia możliwości rozwoju turystyki. Zaliczono do nich przede wszystkim: (1) niższy poziom dochodów ludności i związany z nim niższy popyt wewnętrzny na usługi turystyczne; (2) niższy poziom dochodów przedsiębiorstw i niższa skłonność do inwestycji (również turystycznych); (3) niższy poziom dochodów samorządów lokalnych i regionalnych, ograniczający możliwości działań prorozwojowych (np. inwestycji, niezbędnych również do rozwoju turystyki). Z drugiej strony, jak wcześniej wspomniano, niższy poziom rozwoju gospodarczego przyczynił się do lepszego zachowania środowiska przyrodniczego (w makroregionie, poza stosunkowo nielicznymi wyjątkami, nie ma uciążliwych gałęzi przemysłu). Wpłynął on także na zachowanie pewnych cech środowiska kulturowego, które mogą stanowić czynnik wpływający korzystnie na rozwój turystyki. Zaliczyć do nich można stosunkowo dobrze zachowaną tradycyjną strukturę gospodarstw wiejskich i krajobrazu kulturowego, stanowiących podstawę rozwoju agroturystyki.

W związku ze znaczeniem obu wymienionych grup czynników wydaje się, że głównym problemem rozwojowym turystyki na omawianym obszarze będzie umiejętne pogodzenie konieczności zachowania walorów naturalnych i krajobrazu kulturowego makroregionu z niezbędnymi procesami modernizacyjnymi. Problem ten ma charakter strategiczny[52] i jest artykułowany przez władze samorządowe w przyjętych dokumentach programowych. Od umiejętności pogodzenia nieuchronnych zmian w strukturze gospodarczej i społecznej makroregionu z zachowaniem jego unikatowych wartości przyrodniczych i kulturowych zależy utrzymanie i rozwój wewnętrznego potencjału turystycznego.

Inną grupę uwarunkowań (związaną bardziej z samoorganizacją społeczną, w mniejszym zaś stopniu uzależnioną od stanu rozwoju ekonomicznego) stanowią czynniki organizacyjno-prawne oddziałujące bezpośrednio na warunki do rozwoju turystyki. Wyniki analizy SWOT w tym zakresie wskazują, że ważnym problemem turystyki w makroregionie wschodnim jest słaba integracja, rozproszenie i w konsekwencji osłabienie działań mających na celu wspieranie turystyki (prowadzonych przez różne organizacje publiczne i publiczno-prywatne). Dużą szansę na ożywienie turystyczne upatruje się w poprawie tych działań, zwłaszcza w zakresie tworzenia sieciowych produktów turystycznych oraz ich właściwej promocji. Szansa ta będzie wykorzystana pod warunkiem tworzenia nowych i aktywizacji istniejących organizacji publicznych i publiczno-prywatnych, w tym wyspecjalizowanych organizacji turystycznych[53], które przy wsparciu ze strony samorządów terytorialnych będą w stanie poprawić efektywność działań rozwojowych i promocyjnych.

Kolejną grupę uwarunkowań poruszanych w analizach cząstkowych stanowią czynniki zewnętrzne oddziałujące bezpośrednio i pośrednio na warunki do rozwoju turystyki w trzech głównych obszarach. Zaliczono do nich: (1) sytuację na zewnętrznych rynkach turystycznych w zakresie popytu i podaży (konkurencja), krajowym i zagranicznych (w perspektywie średniookresowej i długookresowej); (2) rozwój sytuacji geopolitycznej, warunkujący zniesienie lub utrzymanie barier administracyjnych, związanych z granicą państwową z Białorusią, Rosją i Ukrainą; (3) kierunki polityki regionalnej państwa, określające zakres pomocy zewnętrznej dla makroregionu w celu zmniejszenia dysproporcji rozwojowych (m.in. dystrybucja środków z funduszy strukturalnych UE).

Ostatnim, istotnym problemem, wymagającym poruszenia przy ocenie uwarunkowań rozwojowych turystyki w makroregionie wschodnim, jest konieczność określenia jej funkcji w strukturze gospodarczej tego obszaru. Przy analizie strategicznych dokumentów programowych wyraźnie widać, że w dziedzinie tej pokładane są bardzo duże nadzieje, jako

[52] W rzeczywistości dotyczy on nie tylko turystyki, ale także pozostałych gałęzi gospodarki.

[53] Regionalne i lokalne organizacje turystyczne, a także lokalne grupy działania, stowarzyszenia lokalne, regionalne i branżowe.

stymulatorze rozwoju regionalnego. W niektórych rejonach turystyka postrzegana jest wręcz jako główna funkcja w strukturze lokalnej (regionalnej) gospodarki. Podejście takie ma uzasadnienie na obszarach dysponujących wybitnymi, dobrze zagospodarowanymi walorami. Niesie jednak także ryzyko uzależnienia się od bardzo podatnego na wpływ różnych czynników popytu turystycznego. Dlatego postuluje się raczej przypisanie turystyce jednej z głównych funkcji, ale tylko na obszarach o wysokiej atrakcyjności. W rejonach dysponujących przeciętnymi walorami powinna ona pełnić funkcję uzupełniającą.

Materiały źródłowe

1) *Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim*, opracowana przez Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2008
2) *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007
3) *Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego do 2010 r*., pr. zb. pod kier. prof. dr. hab. inż. Bazylego Poskrobko, Zarząd Województwa Podlaskiego, Białystok 2001
4) *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005
5) *Strategia rozwoju turystyki w województwie podkarpackim na lata 2007-2013*, pr. zb., Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa 2006
6) *Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014*, pr. zb., Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa 2005
7) *Strategia rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim*, pr. zb., Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004 (aktualizacja)
8) *Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006-2020*, pr. zb., Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2005
9) *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020*, Zarząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2006
10) *Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 r.* Sejmik Województwa Podlaskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Olsztyn 2006
11) *Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020*, Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, Kielce 2006

VI. Produkty turystyczne Polski Wschodniej o kluczowym znaczeniu rozwojowym (dla zrównoważonego rozwoju regionalnego)

W tej części *Studium* określono, na podstawie szczegółowych analiz przekrojowych i indywidualnych, produkty turystyczne o kluczowym znaczeniu rozwojowym dla makroregionu. Wykorzystano do tego celu ustalenia zawarte w *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*, a także wykazy produktów (według różnych grup) zgłoszone przez poszczególne województwa. Informacje te posłużyły do przygotowania zestawienia i oceny głównych kategorii produktów występujących w poszczególnych województwach makroregionu. Dodatkowo, uwzględniając zróżnicowanie wewnętrzne obszaru objętego opracowaniem, zaproponowano grupy produktów charakterystycznych dla poszczególnych województw, w podziale na produkty wizerunkowe (markowe), podstawowe, niszowe i potencjalne. Analiza posłużyła do wytypowania grup produktowych wspólnych dla całego makroregionu, które powinny być przedmiotem kampanii promocyjnej.

1. Dominujące formy turystyki (kategorie produktów) w województwach wschodnich, wynikające z wielkości zasobów i potencjału rozwojowego

W rozdziale przedstawiono dominujące kategorie produktów turystycznych, występujące w województwach objętych opracowaniem. Wykorzystano do tego celu wyniki analizy sporządzonej na potrzeby *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. W dokumencie tym wyróżniono 18 grup produktowych (w ramach 9 form turystyki), występujących w omawianych regionach (tab. 71). Należy przy tym podkreślić, że w poszczególnych województwach różnym produktom przypisano różne rangi. Biorąc ten czynnik pod uwagę, określono znaczenie głównych form turystyki, a także wydzielono wspólne dla wszystkich województw grupy produktowe. Umożliwiło to wyznaczenie dominujących w makroregionie form turystyki oraz wydzielonych w ich ramach grup produktowych, które mają znaczący potencjał rozwojowy we wszystkich województwach lub w większości województw. W wyniku analizy ustalono, że najlepsze warunki do rozwoju (pod względem oferty produktowej) na badanym obszarze ma turystyka rekreacyjna (37 pkt.) oraz turystyka aktywna (33 pkt.). Relatywnie duże znaczenie przypisano także turystyce na obszarach wiejskich (22 pkt.). Warunki do tworzenia produktów w ramach pozostałych form turystyki zostały ocenione niżej, co nie oznacza, że nie mogą tam wystąpić produkty o dużym potencjale rozwojowym. Świadczą o tym bowiem wyniki oceny punktowej przeprowadzonej na poziomie poszczególnych produktów. Posłużyły one do określenia najważniejszych dla makroregionu grup produktów (w ramach różnych form turystyki), do których zaliczono[54]: agroturystykę (13 pkt.), turystykę miejską i kulturową (13 pkt), wypoczynek na obszarach przyrodniczych (12 pkt.), turystykę rowerową (12 pkt.), turystykę pieszą (11 pkt.), wypoczynek na jeziorach (10 pkt.), turystykę pielgrzymkową (10 pkt.), turystykę uzdrowiskową (10 pkt.), żeglarstwo, kajakarstwo, windsurfing (9 pkt.), ekoturystykę (9 pkt.).

[54] Grupy produktów, które uzyskały nie mniej niż 9 punktów (tab. 71).

Tab. 71. Potencjał produktów turystycznych województw makroregionu

Produkty / Województwa	Turystyka rekreacyjna (wypoczynkowa)				Turystyka aktywna i specjalistyczna				Turystyka pielgrzymkowa	Turystyka miejska i kulturowa	Turystyka na obszarach wiejskich		Turystyka zdrowotna		Turystyka biznesowa		Turystyka - zakupy	Turystyka przygraniczna i tranzytowa
	Wypoczynek w górach	Turystyka piesza	Wypoczynek jeziora	Wypoczynek na obszarach przyrodniczych	Żeglarstwo, kajakarstwo, windsurfing	Sporty zimowe, narciarstwo	Turystyka rowerowa	Turystyka jeździecka			Agroturystyka	Ekoturystyka	Turystyka uzdrowiskowa	Wellness, spa	Konferencje, kongresy	Podróże służbowe		
Lubelskie	0	2	2	3	1	1	3	1	2	3	2	2	2	1	1	2	2	2
Podkarpackie	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3	3	2	1	1	1	1	2
Podlaskie	0	2	2	3	3	1	2	1	3	3	3	1	2	1	2	1	1	2
Świętokrzyskie	1	2	0	2	0	1	3	1	2	3	3	2	3	2	1	2	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	2	3	2	3	1	2	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1	1
Razem	4	11	10	12	9	6	12	6	10	13	13	9	10	7	7	7	5	7
	37				33				10	13	22		17		14		5	7

Opracowanie własne na podstawie: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

3 – produkty priorytetowe
2 – produkty podstawowe
1 – produkty drugorzędne
0 – brak produktów w danej grupie

2. Kluczowe produkty turystyczne makroregionu, identyfikacja i charakterystyka

Rozdział składa się z trzech części. W pierwszej przedstawiono produkty turystyczne (w układzie wojewódzkim) mające największe znaczenie na wybranych rynkach zagranicznych oraz na rynku krajowym. Wykorzystano do tego celu wyniki szczegółowych analiz przeprowadzonych na potrzeby *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. W drugiej części rozdziału zaprezentowano kluczowe produkty turystyczne makroregionu wskazane przez organizacje odpowiedzialne za rozwój turystyki w poszczególnych województwach. W trzeciej części, przygotowanej na podstawie wniosków z oceny potencjału, przedstawiono propozycję wspólnych grup produktowych, które stanowią o specyfice makroregionu. Powinny być one zarazem podstawą do opracowania zasad jego kampanii promocyjnej.

2.1. Produkty turystyczne makroregionu na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

W *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015* dokonano oceny wartości marketingowej[55] kilkudziesięciu wybranych produktów na najważniejszych rynkach zagranicznych oraz na rynku krajowym. Ocena została przeprowadzona na poziomie wszystkich województw. Jej wyniki dla regionów objętych opracowaniem przedstawiono w tabelach 73-77.

W tabeli 72 przedstawiono względną ocenę znaczenia na istotnych rynkach (krajowym i zagranicznych) standardowych produktów turystycznych, wskazanych przez województwa wchodzące w skład makroregionu, na potrzeby *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. Wartości procentowe przypisane poszczególnym produktom pokazują względne znaczenie danego produktu w stosunku do wszystkich produktów wskazanych przez województwo.

Analizując rangę poszczególnych produktów (grup produktów) na rynkach zagranicznych i rynku krajowym można sformułować następujące wnioski, odnoszące się do sytuacji w województwach makroregionu:

1) duże znaczenie marketingowe przypisuje się wybranym formom turystyki aktywnej i specjalistycznej (uzależnionym od występujących w danym województwie walorów),
2) relatywnie duże znaczenie marketingowe (zwłaszcza na rynku krajowym) przypisuje się produktom oferowanym przez stolice województw,
3) relatywnie duże znaczenie marketingowe (zwłaszcza w woj. podlaskim) przypisuje się produktom dla turystyki objazdowej (krajoznawczej),
4) relatywnie duże znaczenie marketingowe przypisuje się produktom wykorzystującym walory obszarów wiejskich (zwłaszcza agroturystyce),
5) spore (choć zróżnicowane w poszczególnych województwach) znaczenie przypisuje się produktom dla turystyki etnicznej i sentymentalnej oraz pielgrzymkowej (z przewagą turystyki etnicznej i sentymentalnej),
6) pewne znaczenie przypisuje się produktom dla turystyki leczniczej (tradycyjnej i nowoczesnej),

[55] Gradację produktów pod względem ich wartości marketingowej i planowanej działalności na danym rynku przeprowadzono w następujących przedziałach: xxx – priorytet, xx – drugorzędna kategoria ważności, x – niewielka kategoria ważności, puste pole – bez działalności marketingowej. Ocena wartości produktów turystycznych została przeprowadzona na podstawie informacji uzyskanych z poszczególnych województw.

7) pewne grupy produktów odgrywają istotną rolę tylko w jednym lub w dwóch województwach (np. żeglarstwo – województwa: warmińsko-mazurskie i podlaskie, pobyty w górach – podkarpackie, produkty MICE – lubelskie i świętokrzyskie),
8) wybrane produkty mają krańcowo różne znaczenie w poszczególnych województwach, np. pobyty jednodniowe: świętokrzyskie – duże znaczenie, lubelskie i podlaskie – dość duże znaczenie, podkarpackie – znikome znaczenie, warmińsko-mazurskie – brak znaczenia,
9) w województwach objętych opracowaniem występuje dużo produktów specyficznych, przeznaczonych zwłaszcza dla turystyki aktywnej i krajoznawczej, tworzonych na podstawie walorów przyrodniczych i kulturowych,
10) oferta produktowa omawianych województw kierowana jest w bardzo dużym zakresie na rynek krajowy,
11) wśród rynków zagranicznych największe znaczenie (choć zróżnicowane w poszczególnych województwach) przypisuje się rynkowi niemieckiemu oraz rynkom wschodnim (Ukraina, Białoruś).

Tab. 72. Względna ocena znaczenia standardowych produktów turystycznych na istotnych rynkach zagranicznych i rynku krajowym[56]

Województwa / Produkty	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
City break – stolica regionu	12%	12%	7%	3%	16%
MICE	10%	0%	0%	8%	0%
Wydarzenia muzyczne	8%	2%	6%	2%	0%
Pielgrzymki	4%	3%	5%	4%	4%
Podróże etniczne i sentymentalne	7%	3%	11%	2%	7%
Obiekty poprzemysłowe	0%	0%	0%	5%	0%
Wizyty jednodniowe	6%	2%	6%	12%	0%
Objazdy grupowe	8%	5%	24%	9%	9%
Turystyka na obszarach wiejskich	8%	11%	7%	14%	8%
w tym:					
Agroturystyka	5%	11%	5%	7%	4%
Ekoturystyka	3%	0%	2%	7%	4%
Turystyka lecznicza	9%	17%	4%	21%	9%
w tym:					
Uzdrowiska	5%	11%	2%	11%	2%
Spa i wellness	4%	6%	2%	10%	7%
Turystyka aktywna	23%	24%	22%	25%	40%
w tym:					
Turystyka piesza	5%	7%	2%	6%	0%
Turystyka rowerowa	6%	6%	6%	10%	9%
Turystyka kajakowa	5%	2%	6%	2%	11%
Turystyka konna	6%	4%	2%	3%	4%
Turystyka żeglarska	0%	0%	5%	0%	14%
Sporty zimowe	1%	5%	1%	1%	2%
Pobyty góry	0%	10%	0%	0%	0%
Pobyty jeziora	4%	8%	6%	0%	9%
Pobyty morze	0%	0%	0%	0%	0%
Razem	100%	100%	100%	100%	100%

Opracowanie własne na podstawie Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

[56] Przeprowadzona na podstawie danych zawartych w tabelach 73-77, bez uwzględnienia produktów specyficznych wskazanych przez poszczególne województwa.

Tab. 73. Produkty turystyczne województwa lubelskiego na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

PRODUKT	Niemcy	Wielka Brytania	USA	Włochy	Francja	Belgia	Hiszpania	Holandia	Austria	Czechy	Węgry	Rosja	Japonia	Szwecja	Norwegia	Dania	Ukraina	Chiny	Indie	Izrael	Białoruś	POLSKA
City break- stolica regionu	xx	x		x	x		x	xx	x			xx	x		x		xx			xx	x	xxx
Wydarzenia muzyczne	xx	x					x	x			x	x					xxx				xx	xx
Pielgrzymki												xx					xx				xx	xx
Podróże etniczne i sentymentalne		xx	x			x						x					xx			xxx	x	xx
Obiekty poprzemysłowe																						
MICE	xx		x	x	x		x	x	x	x		x			x		xx	x				xxx
Wizyty jednodniowe													x				xxx			xxx	xx	x
Objazdy grupowe	xx	x		x	x		x		x								xx			xxx		xxx
Agroturystyka	xx	x							x			x			x						x	xx
Ekoturystyka		x		x			x								x							xx
Uzdrowiska	xxx							x									xx				xx	x
Med-tour.: Spa i welness	x											xx					xx				xx	x
Wędrówki piesze				x	x		x		x			xx										xxx
Rowerowa	xx	xx		xx				x	x													xxx
Kajakowa	xx	x					x										xx				xx	x
Konna	xx	xx				x	x		x													xxx
Żeglarska																						
Sporty zimowe																						x
Pobyty góry																						
Pobyty jeziora	x			x								x					xx				x	xx
Pobyty morze																						
Trasa tematyczna: szlak wielokulturowy	xx			x	x						x	x			xx		xx				xx	xxx
Inny turystyka przyrodnicza	x			x	x	x	x	x				x					x					xxx

Źródło: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

Tab. 74. Produkty turystyczne województwa podkarpackiego na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

PRODUKT	Niemcy	Wielka Brytania	USA	Włochy	Francja	Belgia	Hiszpania	Holandia	Austria	Czechy	Węgry	Rosja	Japonia	Szwecja	Norwegia	Dania	Ukraina	Chiny	Indie	Słowacja	POLSKA
City break- stolica regionu	x	x	x		x			x	x			x					x			xx	xx
Wydarzenia muzyczne																					xx
Pielgrzymki																	xx			x	
Podróże etniczne i sentym.			x						x								x				
Obiekty poprzemysłowe																					
MICE																					
Wizyty jednodniowe																	x			x	
Objazdy grupowe									x								x			x	xx
Agroturystyka	x	x						x	x								xx			xx	xxx
Ekoturystyka																					
Uzdrowiska	xx	x										x					xx			xx	xxx
Med-tour.: Spa i welness	xx	x										x					xx				
Wędrówki piesze	x	x																		xx	xxx
Rowerowa	x	x							x												xxx
Kajakowa																					xx
Konna	x	x																			xx
Żeglarska																					
Sporty zimowe																	xxx				xx
Pobyty góry	x	x						xx	x								xx				xxx
Pobyty jeziora	x	x						x	x								x				xxx
Pobyty morze																					
Trasa tematyczna:																					
Szlak Gniazd Rodowych Lubormiskich									x								xx			xx	xxx
Szlak naftowy	xx	xx	xx					xx	xx								xx			xx	xxx
Szlak Architektury Drewnianej	xx	xx			xx			xx	xx								x			xx	xxx
Szlak Garncarski	x	x			x			xx	x								x			xx	xxx
Szlak Dobrego Wojaka Szwejka	x	x						x	xx								xx			xx	xxx

Źródło: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

Tab.75. Produkty turystyczne województwa podlaskiego na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

PRODUKT	Niemcy	Wielka Brytania	USA	Włochy	Francja	Belgia	Hiszpania	Holandia	Austria	Czechy	Węgry	Rosja	Japonia	Szwecja	Norwegia	Dania	Ukraina	Chiny	Indie	Białoruś	POLSKA
City break- stolica regionu												x								xx	xxx
Wydarzenia muzyczne	x																			xx	xx
Pielgrzymki																				x	xxx
Podróże etniczne i sentym.	x		xxx																	xxx	xx
Obiekty poprzemysłowe																					
MICE																					
Wizyty jednodniowe												x								xx	xx
Objazdy grupowe	xx	xx	x	xx	xx	x	x	xx				x								xxx	xxx
Agroturystyka								x													xxx
Ekoturystyka																					xx
Uzdrowiska																					xx
Med-tour.: Spa i welness																					xx
Wędrówki piesze																					xx
Rowerowa	xxx																				xx
Kajakowa	xx																				xxx
Konna	x																				x
Żeglarska	xx																				xx
Sporty zimowe																					x
Pobyty góry																					
Pobyty jeziora	xx																				xxx
Pobyty morze																					
Trasa tematyczna: przyrodnicze i kulturowe	xx	xx			xx		xxx	xxx	x	x	x									xx	xxx
Inny: polowania				x																	x

Źródło: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

Tab. 76. Produkty turystyczne województwa świętokrzyskiego na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

PRODUKT	Niemcy	Wielka Brytania	USA	Włochy	Francja	Belgia	Hiszpania	Holandia	Austria	Czechy	Węgry	Rosja	Japonia	Szwecja	Norwegia	Dania	Ukraina	Chiny	Indie	Izrael	POLSKA
City break- stolica regionu	xx											x					xx				xx
Wydarzenia muzyczne	x																x				xx
Pielgrzymki				xx			xx				xx										xxx
Podróże etniczne i sentymentalne			xx																	xxx	x
Obiekty poprzemysłowe	xxx	xx	x		x				xx	x											xxx
MICE	xx	xx				x		x	x	x	x	xx					xxx	xx		x	xxx
Wizyty jednodniowe	xxx	xx	x	x	x	xx	xx	xx	xx	xx	xx	xxx					xxx	x			xx
Objazdy grupowe	xx	x	x		x	x	x	x	x			xx					xxx	x		xxx	xxx
Agroturystyka	xxx	xx	x		xx	x		xx	x	x	x										xxx
Ekoturystyka	xx	xx	x		xx	x	xx	xx	x	x	x										xx
Uzdrowiska	xxx	xxx	xx		xx	xx		xx	xx			xxx					xxx			xx	xxx
Med-tour. w tym Spa i welness	xx	xx	xx	xx	xx	xx		xx				xxx					xx			xx	xxx
Wędrówki piesze	x	x				x	x	x	x	x	x	x					xx				xxx
Rowerowa* (od 2011)	xxx	xx				xx		xxx	xx	xx	xx	xxx					xxx				xxx
Kajakowa	x					x		x													x
Konna	x					x		x		x	x	x									xx
Żeglarska																					
Sporty zimowe																					xx
Pobyty góry																					
Pobyty jeziora																					
Pobyty morze																					
Trasa tematyczna: szlak archeo- geologiczny	xxx	xx			x	xx		xx	xx	xx	xx	xx					xxx				xxx
Inny: dzieci i młodzieży	xx	xx			x	xx		xx	xx	xx	xx	xx					xxx			xxx	xxx

Źródło: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

Tab. 77. Produkty turystyczne województwa warmińsko-mazurskiego na rynkach zagranicznych i rynku krajowym

PRODUKT	Niemcy	Wielka Brytania	USA	Włochy	Francja	Belgia	Hiszpania	Holandia	Austria	Czechy	Węgry	Rosja	Japonia	Szwecja	Norwegia	Dania	Ukraina	Chiny	Indie	Inny……	POLSKA
City break- stolica regionu	xx	x		x	x					x	x	x					x				
Wydarzenia muzyczne																					
Pielgrzymki																					xx
Podróże etniczne i sentym.	xxx		x																		
Obiekty poprzemysłowe																					
MICE																					
Wizyty jednodniowe																					
Objazdy grupowe	xxx									xx											
Agroturystyka																					xx
Ekoturystyka																					xx
Uzdrowiska																					x
Med-tour.: Spa i welness	x											x									xx
Wędrówki piesze																					
Rowerowa	x					x			x	x											x
Kajakowa	x									x	x										xxx
Konna																					xx
Żeglarska	x	x						x	x	x											xxx
Sporty zimowe																					x
Pobyty góry																					
Pobyty jeziora	xx																				xxx
Pobyty morze																					

Źródło: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015.

2.2. Produkty turystyczne makroregionu (wizerunkowe, podstawowe, niszowe, potencjalne)

W tym podrozdziale przedstawiono kluczowe produkty turystyczne makroregionu wskazane na potrzeby niniejszego opracowania przez organizacje odpowiedzialne za rozwój turystyki w poszczególnych województwach. Zestawienia tego dokonano w podziale na cztery grupy produktów, zgodne z terminologią stosowaną w *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. W ich skład weszły:

- produkty wizerunkowe (markowe) – produkty turystyczne o najwyższej rozpoznawalności (powszechnie znane), decydujące o wizerunku regionu wśród potencjalnych turystów. Przez pryzmat tych produktów będzie tworzony ogólny wizerunek regionu dla mieszkańców całej Polski i turystów zagranicznych;
- produkty podstawowe – produkty turystyczne najpopularniejsze, przyciągające największą liczbę odwiedzających lub generujące największy wolumen dochodów z turystyki w regionie. Produkty te już dziś decydują o dominujących formach turystyki w danym województwie;
- produkty niszowe – rynek produktów niszowych to zwykle niewielki rynek turystów o specyficznych lub wyjątkowych upodobaniach, poszukujących unikatowych lub szczególnie atrakcyjnych miejsc docelowych, które mogą zaspokoić ich potrzeby. W rzeczywistości istnieje niewielka różnica jakościowa między segmentem rynku podstawowego a rynkiem niszowym; różnią się jedynie liczbą osób, które je tworzą;
- produkty potencjalne – takie, które mogą powstać bądź gwałtownie się rozwijać na bazie walorów (atrakcji) naturalnych i antropogenicznych. Wykorzystują one atrakcje skoncentrowane na wybranym obszarze (np. miasto, szlak). Aby pełniły funkcję produktu, należy przygotować infrastrukturę właściwą dla danego rodzaju turystyki. Z tego powodu są to bardziej produkty przyszłościowe niż aktualne. W krótkim czasie bieżąca promocja dotyczyć więc będzie raczej atrakcji niż samego produktu.

W tabelach 78-81 przedstawiono typowe produkty wizerunkowe (markowe), podstawowe, niszowe i potencjalne, występujące w województwach makroregionu[57], uporządkowane grupami, w ramach różnych form turystyki:

- turystykę aktywną (kwalifikowaną), uprawianą na obszarach dysponujących określonymi walorami, wymagającą od jej uczestników określonych kwalifikacji, sprzętu, urządzeń;
- turystykę krajoznawczą, uprawianą na obszarach bogatych w walory krajoznawcze (przyrodnicze i kulturowe – współczesne i historyczne) w szeroko rozumianych celach poznawczych (edukacyjnych), a także kulturalnych i rozrywkowych;
- turystykę religijną (pielgrzymkową), związaną z motywami religijnymi uczestników, uprawianą na obszarach bogatych w obiekty religijne (różne wyznania);
- turystykę leczniczą, obejmującą tradycyjne (turystyka uzdrowiskowa) i nowoczesne formy (wellness, spa) pobytów turystycznych, których celem jest poprawa zdrowia. Turystyka lecznicza rozwija się na obszarach dysponujących odpowiednimi walorami;
- turystykę biznesową (tzw. segment MICE – *meetings, incentives, conventions, events*), obejmującą wyjazdy związane z wykonywaniem zawodu (tzw. turystyka służbowa);
- turystykę na obszarach wiejskich, obejmującą tradycyjne wyjazdy agroturystyczne (kwatery w gospodarstwach rolnych), a także wyjazdy mające na celu obcowanie z przyrodą (ekoturystyka);

[57] Uwzględniono w nich produkty zgłoszone przez województwa, w wyjątkowych przypadkach uzupełnione przez autorów opracowania.

- turystykę tranzytową – związaną z przygranicznym położeniem większej części makroregionu (granica państwowa z Białorusią, Litwą, Rosją, Słowacją i Ukrainą).

Tab. 78. Produkty wizerunkowe (markowe)

Kategorie produktów (rodzaj turystyki)	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
Turystyka aktywna (kwalifikowana)			• Podlaski Szlak Bociani • Białowieski Szlak Transgraniczny		• Szlak Wielkich Jezior Mazurskich • Szlak kajakowy Krutyni
Turystyka krajoznawcza (walory antropogeniczne i przyrodnicze; motywy: poznawcze, kulturowe, rozrywkowe; obszary miejskie i wiejskie)	• Szlaki wielokulturowe Lublina • Zamość – miasto idealne, perła polskiego renesansu • Trójkąt turystyczny: Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy (Kazimierski Park Krajobrazowy, Kraina lessowych wąwozów)	• Szlak Naftowy (Jasło, Krosno) • Szlak Garncarski (Medynia Łańcucka, Pogwizdów, Zalesie) • Szlak Architektury Drewnianej (Kolbuszowa, Sanok)	• Szlak Papieski (Kanał Augustowski) • Szlak Tatarski: Bohoniki – Kruszyniany	• Park Etnograficzny w Tokarni • Świętokrzyska Zielona Szkoła (Kurozwęki, Bałtów, Kielce, Pacanów, Bieliny)	Kanał Elbląski
Turystyka lecznicza				Klucz do zdrowia (uzdrowiska: Busko-Zdrój, Solec-Zdrój)	
Turystyka na obszarach wiejskich				Swojskie Klimaty – Świętokrzyskie Agrowczasy	

Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z województw.

Tab. 79. Produkty podstawowe

Kategorie produktów (rodzaj turystyki)	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
Turystyka krajoznawcza (walory antropogeniczne i przyrodnicze; motywy: poznawcze, kulturowe, rozrywkowe; obszary miejskie i wiejskie)	• Zespół pałacowo-parkowy w Kozłówce wraz z Galerią Sztuki Socrealizmu • Poleski Park Narodowy • Roztoczański Park Narodowy	• Zamki Podkarpacia: Łańcut, Krasiczyn, Baranów Sandomierski, Przemyśl • Bieszczadzki Park Narodowy • Magurski Park Narodowy • Parki krajobrazowe Podkarpacia	• Mistrzostwa Polski w Pływaniu na byle czym (Augustów) • Augustowskie noce i dni • Jarmark Folkloru i Jadła Kresowego: bliny, cepeliny, pierogi... (Suwałki) • Muzeum Ikon w Supraślu • Kiermusy (Kasztel, Jarmark Staroci i Rękodzieła) • Szlak Rękodzieła Ludowego (Białystok, Czarna Białostocka, Czarna Wieś Kościelna, Łapczyn, Zamczysk, Janów, Sokółka) • Sieć ścieżek edukacyjnych (Biebrzański Park Narodowy)	• Produkt „Na tropach zamkowych duchów” (Chęciny, Krzyżtopór, Kurozwęki, Sandomierz, Sobków) • Produkt „Bałtów – Kraina dinozaurów”	• Szlak Zamków Gotyckich • Inscenizacja bitwy pod Grunwaldem • Olsztyńskie Lato Artystyczne
Turystyka religijna (pielgrzymkowa)		Sanktuaria pielgrzymkowe (Kalwaria Pacławska, Pustelnia św. Jana z Dukli, Sanktuarium w Dębowcu)		Produkt „Świętokrzyskie Miejsca Mocy” (Święty Krzyż, Kałków-Godów, Jędrzejów, Koprzywnica, Wąchock, Rytwiany)	

Kategorie produktów (rodzaj turystyki)	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
Turystyka aktywna	• Międzynarodowy Centralny Szlak Rowerowy Roztocza (Kraśnik, Zwierzyniec, Hrebenne, Lwów) • Turystyka aktywna na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim • Stadnina Koni w Janowie Podlaskim oraz najdłuższy w Polsce Poleski Szlak Konny	• Sporty letnie i zimowe (narciarstwo): wyciągi narciarskie w Arłamowie, Przemyślu, Ustrzykach Dolnych • Szlaki rowerowe Podkarpacia	• Produkt „Wśród Żubrów" wycieczka rowerowa po Puszczy Białowieskiej • Kresowe wędrówki – szlaki turystyczne Puszczy Knyszyńskiej • „Wędrówki Północy": Suwalszczyzna	• Produkt „Święto-krzyskie krok po kroku" – turystyka piesza	• Żeglarstwo • Szlaki rowerowe
Turystyka lecznicza	Uzdrowisko Nałęczów	Uzdrowiska Podkarpacia (Rymanów, Horyniec, Iwonicz, Polańczyk)	Uzdrowisko Augustów		
Turystyka biznesowa			Produkt „Gościnny Białystok"	Produkt „Targi Kielce – Delegacja wbrew regułom"	

Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z województw.

Tab. 80. Produkty niszowe

Kategorie produktów (rodzaj turystyki)	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
Turystyka krajoznawcza (walory antropogeniczne i przyrodnicze; motywy: poznawcze, kulturowe, rozrywkowe; obszary miejskie i wiejskie)	• Produkt sieciowy – rzemiosła i tradycje regionalne (np. Wojciechów – kowalstwo, Biłgoraj – sitarstwo, Pawłów, Urzędów, Łążek Garncarski – garncarstwo, tkactwo, wikliniarstwo, plecionkarstwo, tradycje kulinarne i świąteczne oraz zespoły ludowe) • Lasy Janowskie (Zielone szkoły)	• Podziemna trasa turystyczna w Rzeszowie • Dzwony (Przemyśl) • Fajki (Przemyśl) • Flisactwo (Ulanów) • Szlak Bunkrów Nadsańskich (Bóbrka, Lesko, Załuż, Sanok, Dynów, Przemyśl, Lubaczów, Roztocze) • Kolejki (Bieszczady, Pogórze Dynowskie)	• Szlak Dziedzictwa Żydowskiego (Tykocin, Białystok) • Szlak Prawosławnych Świątyń (Hajnówka, Orla, Czyże, Michałowo, Narew, Zabłudów, Białystok, Supraśl, Bielsk Podlaski) • Szlak bunkrów (Osowiec Twierdza) • Mamucia Dolina (Biebrzański Park Narodowy) • Podglądanie ptaków na Biebrzy (Biebrzański Park Narodowy) • Brama na Bagna (Strękowa Góra)	• Szlak archeo-geo (Krzemionki, Kielce, Chęciny) • Produkt „Świętokrzyski Sztetl – Śladami Żydowskich Miasteczek” (Chmielnik, Działoszyce, Pińczów, Kielce, Szydłów, Chęciny) • Produkt „Zielone Świętokrzyskie” (Świętokrzyski Park Narodowy, parki krajobrazowe regionu, Jaskinia Raj)	• Ełcka kolej wąskotorowa • Festyn Lotniczy Mazury
Turystyka aktywna	Spływy rzekami (Wieprz, Uherka, Włodawka, Bug, Tyśmienica, Wisła)		Spływy kajakowe: Czarna Hańcza, Rospuda, Biebrza, Narew, Bug	Produkt „Nida Challenge” (spływy kajakowe)	Turystyka jeździecka
Turystyka religijna (pielgrzymkowa)	• Sanktuaria katolickie (Wąwolnica, Krasnobród, Radecznica, Kodeń) • Sanktuaria prawosławne (Jabłeczna, Pratulin, Kostomłoty)				Sanktuaria: Gietrzwałd, Święta Lipka, Stoczek Klasztorny, Krosno, Glotowo
Turystyka lecznicza	Uzdrowisko Krasnobród		Uzdrowiska Supraśl		Uzdrowisko Gołdap

Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z województw.

Tab. 81. Produkty potencjalne

Kategorie produktów (rodzaj turystyki)	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie	Województwo podlaskie	Województwo świętokrzyskie	Województwo warmińsko-mazurskie
Turystyka aktywna		Szlak Rowerowy Polski Wschodniej	• Turystyka zimowa i imprezy sportowe (Szelment WOSiR) • Wędkarstwo pod lodem (Jeziora: okol. Suwałk i Augustowa) • Spływy kajakowe (Polska – Białoruś – Litwa)	• Produkt „Bike'owe świętokrzyskie" (trasy rowerowe województwa)	• Obszar Kanału Elbląskiego • Szlak wodny Łyna – Ława
Turystyka krajoznawcza (walory antropogeniczne i przyrodnicze; motywy: poznawcze, kulturowe, rozrywkowe; obszary miejskie i wiejskie)	• Agroturystyka: oferta zagród tematycznych, np. Guciów • Ścieżki przyrodnicze i dydaktyczne na obszarach chronionych (np. Korzeniowy Dół, Nad Tanwią, Szklarnia, Perehod)	• Łemkowszczyzna (część Beskidu Sądeckiego, Beskid Niski, bieszczadzka dolina Osławy i Osławicy) • Węglarze (okolice Krościenka, Otrytu, Tworylnego) • Osada w Trzcinicy k. Jasła • Kuchnia regionalna	• Festiwal Kultury i Tradycji Tatarów Polskich (Kruszyniany) • Edukacja ekologiczna i turystyka dla dzieci i młodzieży – dotyczy parków narodowych • Szlak Kulinarny: Kuchnie tatarska, kurpiowska, litewska, żydowska, polska • Forty w Piątnicy	• Europejskie Centrum Bajki w Pacanowie • Produkt „W trybach czasu" – Świętokrzyski szlak zabytków techniki • Świętokrzyski Szlak Literacki • Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej • Osada Średniowieczna pod Świętym Krzyżem, Kraina Legend Świętokrzyskich	• Szlak Fortyfikacji Mazurskich • Produkt „Święta Warmia" • Dziedzictwo Kulinarne Warmii i Mazur
Turystyka lecznicza			Zdrowie, uroda, natura (Mielnik)		
Turystyka miejska – MICE i kulturowa	• Oferta konferencyjna Lublina i innych większych miast regionu • Kulturalna oferta Lublina, festiwale i wydarzenia: np. Dwa Brzegi, Konfrontacje Teatralne, Mikołajki		Imprezy o zasięgu międzynarodowym i ogólnopolskim w Białymstoku, Łomży, Suwałkach, Hajnówce, Augustowie, Ciechanowcu i innych miastach		

	Folkowe)				
Turystyka tranzytowa	Produkty w okolicach przejść granicznych: Hrebenne, Zosin, Dorohusk, Sławatycze, Terespol		Produkty pogranicza: Polska – Litwa, Polska – Białoruś		

Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z województw.

2.3. Produkty turystyczne makroregionu – jako podstawa do kampanii promocyjnej

Rozdział przygotowano na podstawie analizy uwarunkowań rozwojowych turystyki w makroregionie (części II-V *Studium*) i oceny potencjału produktowego analizowanego obszaru (część VI *Studium*, rozdziały: 1, 2.1., 2.2.). Zawiera on propozycję wspólnych, specyficznych dla makroregionu grup produktowych (opartych na produktach istniejących bądź potencjalnych – atrakcjach turystycznych), rekomendowanych do rozwoju we wszystkich województwach wchodzących w jego skład. Grupy te powinny otrzymać dodatkowe wsparcie marketingowe, a zarazem stanowić podstawę do opracowania zasad i wdrożenia turystycznej kampanii promocyjnej dla Polski Wschodniej.

W tabelach 82-89 przedstawiono rekomendowane do objęcia kampanią promocyjną, wspólne dla całego makroregionu grupy produktowe. Zaliczono do nich: (1) grupę produktów dla turystyki aktywnej (kwalifikowanej) na obszarach cennych przyrodniczo; (2) grupę produktów dla turystyki krajoznawczej (kulturowej i przyrodniczej); (3) grupę produktów wykorzystujących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych; (4) grupę produktów wykorzystujących wielowyznaniową spuściznę religijną makroregionu; (5) grupę produktów dla turystyki na obszarach wiejskich (agroturystyka i ekoturystyka); (6) grupę produktów dla turystyki leczniczej (tradycyjne i nowe formy); (7) grupę produktów dla turystyki miejskiej (sektor MICE – *meetings, incentives, conventions, events*); (8) grupę produktów dla turystyki kulinarnej. Dodatkowo dla każdej grupy, przedstawiono przykłady typowych produktów turystycznych występujących w poszczególnych województwach; łącznie stanowią one o potencjale rozwojowym i promocyjnym całego makroregionu.

Tab. 82. Produkty dla turystyki aktywnej na obszarach przyrodniczych – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka aktywna na obszarach przyrodniczych (produkty dla różnorodnych form turystyki aktywnej – kwalifikowanej, przygotowywane na obszarach przyrodniczych)				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Międzynarodowy Centralny Szlak Rowerowy Roztocza (Kraśnik, Zwierzyniec, Hrebenne, Lwów) • Nadbużański Szlak Rowerowy • Kraina Lessowych Wąwozów – różne formy turystyki aktywnej w okolicy Nałęczowa, Kazimierza i Puław • Turystyka aktywna na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim • Stadnina Koni w Janowie Podlaskim oraz najdłuższy w Polsce Poleski Szlak Konny • Turystyka kajakowa – spływy rzekami (Wieprz, Uherka, Włodawka, Bug, Tyśmienica, Wisła) • Słoneczny Wrotków – narty wodne, kompleks rekreacyjny – baseny, zalew, ścieżki rowerowe	• Sporty letnie i zimowe w Bieszczadach • Szlaki rowerowe na obszarach cennych przyrodniczo • Żeglarstwo na Jeziorze Solińskim • Turystyka jeździecka w Bieszczadach	• Turystyka rowerowa – Podlaski Szlak Bociani, Wśród Żubrów, Białowieski Szlak Transgraniczny, Międzynarodowa Trasa Rowerowa Euro Velo R11, Pierścień Rowerowy Suwalszczyzny, Kresowe Wędrówki po Puszczy Knyszyńskiej, trasy rowerowe po Biebrzańskim Parku Narodowym • Turystyka kajakowa: Kanał Augustowski (Polska, Litwa, Białoruś)	• Świętokrzyskie krok po kroku – turystyka piesza po obszarach cennych przyrodniczo • Nida Challenge – spływy kajakowe Nidą • Bike'owe świętokrzyskie – trasy rowerowe na obszarach cennych przyrodniczo	• Szlak Wielkich Jezior Mazurskich – turystyka żeglarska, kajakowa • Szlak kajakowy Krutyni • Turystyka rowerowa na obszarach cennych przyrodniczo • Turystyka jeździecka na obszarach cennych przyrodniczo • Szlak wodny Łyna – Ława • Turystyka wędkarska • Myślistwo

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 83. Produkty dla turystyki krajoznawczej (przyrodniczej i antropogenicznej) – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka krajoznawcza – natura, kultura, historia, technika, religia; w tym turystyka dzieci i młodzieży – zielone szkoły (m.in. szlaki kulturowo-historyczne i religijne, obserwacje osobliwości przyrody, wydarzenia kulturalne)				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Szlaki wielokulturowe Lublina • Zamość – miasto idealne • Renesans lubelski – zabytkowe obiekty na terenie regionu • Trójkąt turystyczny: Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy • Zespół pałacowo-parkowy w Kozłówce wraz z Galerią Sztuki Socrealizmu • Rezerwaty i Parki Narodowe i rezerwaty przyrody (Poleski, Roztoczański) • Produkt sieciowy – rzemiosła i tradycje regionalne (kowalstwo, sitarstwo, garncarstwo, tkactwo, wikliniarstwo, plecionkarstwo, tradycje kulinarne i świąteczne oraz zespoły ludowe) • Zielone szkoły, ścieżki dydaktyczne na obszarach chronionych (np. Lasy Janowskie, Korzeniowy Dół, Nad Tanwią, Szklarnia, Perehod) • Chełmskie podziemia kredowe	• Parki narodowe i krajobrazowe Podkarpacia • Kolejki wąskotorowe (Bieszczady, Pogórze Dynowskie) • Szlak Naftowy (Jasło, Krosno) • Szlak Garncarski (Medynia Łańcucka, Pogwizdów, Zalesie) • Szlak Architektury Drewnianej (Kolbuszowa, Sanok) • Zamki: Łańcut, Krasiczyn, Baranów Sandomierski, Przemyśl • Podziemna trasa turystyczna w Rzeszowie • Dzwony, Fajki (Przemyśl) • Flisactwo (Ulanów) • Szlak Bunkrów Nadsańskich (Bóbrka, Lesko, Załuż, Sanok, Dynów, Przemyśl, Lubaczów, Roztocze) • Węglarze (okolice Krościenka, Otrytu, Tworylnego)	• Szlak Papieski (Kanał Augustowski – zabytek techniki wybudowany w latach 1824-1839 r.) • Turystyka przyrodnicza w parkach narodowych i parkach krajobrazowych województwa podlaskiego • Szlak Tatarski połączony z Festiwalem Kultury i Tradycji Tatarów Polskich • Szlak Rękodzieła Ludowego (Białystok, Czarna Białostocka, Czarna Wieś Kościelna, Łapczyn, Zamczysk, Janów, Sokółka) • Szlak bunkrów (Twierdza Osowiec) • Mamucia Dolina (Biebrzański Park Narodowy) • Podglądanie ptaków na Biebrzy (Biebrzański Park Narodowy) • Brama na Bagna (Strękowa Góra)	• Bałtów – Kraina dinozaurów • Zielone Świętokrzyskie (Świętokrzyski Park Narodowy, Parki Krajobrazowe, Jaskinia Raj) • Park Etnograficzny w Tokarni • Świętokrzyska Zielona Szkoła (Kurozwęki, Bałtów, Kielce, Pacanów, Bieliny) • Na tropach zamkowych duchów: Chęciny, Krzyżtopór, Kurozwęki, Sandomierz, Sobków • Szlak archeo-geo (Krzemionki, Kielce, Chęciny) • Zielone Świętokrzyskie (Świętokrzyski Park Narodowy, Parki Krajobrazowe, Jaskinia Raj) • Europejskie Centrum Bajki w Pacanowie • W trybach czasu – Świętokrzyski szlak zabytków techniki • Świętokrzyski Szlak Literacki • Osada Średniowieczna pod Świętym Krzyżem, Kraina Legend Świętokrzyskich	• Kanał Elbląski – czynny zabytek techniki w otoczeniu cennej przyrody • Parki krajobrazowe i rezerwaty przyrody Warmii i Mazur (m.in. Mazurski Park Krajobrazowy, Rezerwat Jezioro Łuknajno • Szlak Kopernikowski • Szlak Zamków Gotyckich • Inscenizacja bitwy pod Grunwaldem • Ełcka kolej wąskotorowa • Festyn Lotniczy Mazury (Kętrzyn – Wilamowo) • Szlak Fortyfikacji Mazurskich (Twierdza Boyen w Giżycku, Wilczy Szaniec w Gierłoży)

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 84. Produkty dla turystyki etnicznej i sentymentalnej – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Dziedzictwo kulturalne mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Pamiątki kultury żydowskiej w regionie • Polesie Lubelskie – szlak przenikania kultur • Pogranicze wieloreligijne i wielokulturowe (zabytki, obrzędy, tradycje, festiwale)	• Pamiątki kultury żydowskiej • Łemkowszczyzna (część Beskidu Sądeckiego, Beskid Niski, bieszczadzka dolina Osławy i Osławicy)	• Szlak Dziedzictwa Żydowskiego (m.in. Tykocin, Białystok) • Szlak Tatarski (meczety i mizary – Kruszyniany i Bohoniki; jadło tatarskie – Jurta Tatarska) • Tradycje i kultura litewska (Puńsk) • Tradycje i kultura białoruska • Tradycje i kultura kurpiowska	• Świętokrzyski Sztetl – Śladami Żydowskich Miasteczek (Chmielnik, Działoszyce, Pińczów, Kielce, Szydłów, Chęciny)	• Pamiątki kultury niemieckiej (obszar b. Prus Wschodnich)

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 85. Produkty dla turystyki religijnej (wielowyznaniowej), miejsca kultu i martyrologii – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka religijna, pielgrzymkowa: uczestnictwo w uroczystościach religijnych, zwiedzanie miejsc kultu i martyrologii				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Sanktuaria katolickie (Wąwolnica, Krasnobród, Radecznica, Kodeń) • Sanktuaria i cerkwie prawosławne (m.in. Jabłeczna, Pratulin, Kostomłoty) • Jesziwa Chachmej Lublin (szkoła rabinów w Lublinie) • Żydowskie pamiątki religijne w regionie • Obozy hitlerowskie (Majdanek, Sobibór, Bełżec)	• Pielgrzymki: Kalwaria Pacławska, Pustelnia św. Jana z Dukli, Sanktuarium w Dębowcu • Cerkwie województwa podkarpackiego (m.in. Szlak architektury drewnianej) • Kościoły katolickie województwa podkarpackiego (m.in. Szlak architektury drewnianej) • Żydowskie pamiątki religijne (np. Leżajsk)	• Religia katolicka (m.in.: Białystok, Łomża, Drohiczyn, Krypno, Święta Woda, Różanystok, Studzieniczna, Wigry, Hodyszewo) • Religia islamu (Bohoniki, Kruszyniany, Sokółka, mizary) • Religia prawosławna (Święta Góra Grabarka, Szlak Prawosławnych Świątyń) • Transgraniczny Szlak Dominikański • Staroobrzędowcy (molenny – Suwałki, Wodziłki, Gabowe Grądy, Wojnowo)	• Świętokrzyskie Miejsca Mocy: Święty Krzyż, Kałków-Godów, Jędrzejów, Koprzywnica, Wąchock, Rytwiany • Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej (katolickie obiekty sakralne) • Żydowskie pamiątki religijne	• Sanktuaria (miejsca pielgrzymek katolickich): Gietrzwałd, Święta Lipka, Stoczek Klasztorny, Krosno, Glotowo • Święta Warmia – kościoły katolickie, kapliczki • Starowiercy (Wojnowo) • Pamiątki religijne protestantyzmu

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 86. Produkty dla turystyki na obszarach wiejskich (agroturystyka, ekoturystyka) – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka na obszarach wiejskich (produkty agroturystyczne i ekoturystyczne)				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Oferta agroturystyczna regionu • Oferta ekoturystyczna regionu, w tym obserwacje przyrody w rezerwatach i parkach narodowych (Poleski, Roztoczański) oraz na innych obszarach cennych przyrodniczo • Zagrody tematyczne (np. sitarska w Biłgoraju) • Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie (rekonstrukcje architektury, imprezy prezentujące tradycje, obrządki i ginące zawody)	• Oferta agroturystyczna regionu • Oferta ekoturystyczna regionu, w tym obserwacje przyrody w parkach narodowych (Bieszczadzki, Magurski) i na innych obszarach cennych przyrodniczo	• Oferta agroturystyczna regionu • Oferta ekoturystyczna regionu, w tym obserwacje przyrody w parkach narodowych (Białowieski, Biebrzański, Narwiański, Wigierski) i na innych obszarach cennych przyrodniczo; Pentowo koło Tykocina – VII Europejska Wieś Bociania	• Oferta agroturystyczna regionu (Swojskie klimaty – Świętokrzyskie agrowczasy) • Oferta ekoturystyczna regionu, w tym obserwacje przyrody w Świętokrzyskim Parku Narodowym i na innych obszarach cennych przyrodniczo	• Oferta agroturystyczna regionu • Oferta ekoturystyczna regionu, w tym obserwacje przyrody na obszarach cennych przyrodniczo

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

.

Tab. 87. Produkty dla turystyki leczniczej (w tym tradycyjna turystyka uzdrowiskowa oraz nowe formy turystyki leczniczej) – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka lecznicza (uzdrowiskowa, zdrowotna, wellness, spa, inne)				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Uzdrowiska: Nałęczów, Krasnobród • Produkty typu wellness i spa • Rehabilitacja konna	• Uzdrowiska: Horyniec, Iwonicz, Polańczyk Rymanów, • Produkty typu wellness i spa	• Uzdrowiska: Augustów, Supraśl, • Produkty typu wellness i spa: Podlaski weekend zdrowia i urody (Sochonie k. Białegostoku); Ośrodki spa: Białystok, Białowieża, Augustów, Kiermusy • Rehabilitacja w agroturystyce (Biebrzański Park Narodowy)	• Klucz do zdrowia; Uzdrowiska: Busko-Zdrój, Solec-Zdrój • Produkty typu wellness i spa	• Uzdrowisko Gołdap • Produkty typu wellness i spa

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 88. Produkty dla turystyki miejskiej (duże miasta) – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Turystyka miejska (sektor MICE: podróże służbowe, konferencje, targi, wydarzenia biznesowe, nauka), kultura w miastach				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Produkty MICE Lublina • Produkty MICE innych większych miast regionu (Zamość, Chełm, Biała Podlaska, Puławy) • Oferta kulturalna Lublina, Zamościa i innych miast regionu • Festiwale: „Dwa Brzegi" (Kazimierz-Janowiec), Trzech Kultur (Włodawa), Jarmark Jagielloński (Lublin), Gryczaki (Janów Lubelski), Konfrontacje Teatralne (Lublin) • Lublin – miasto wiedzy (ok. 10 wyższych uczelni)	• Produkty MICE Rzeszowa • Produkty MICE innych większych miast regionu (Przemyśl, Stalowa Wola, Mielec) • Oferta kulturalna Rzeszowa i innych miast regionu	• Produkty MICE Białegostoku, w tym produkt „Gościnny Białystok" • Produkty MICE innych większych miast regionu (Suwałki, Augustów, Łomża) • Oferta kulturalna Białegostoku i innych miast regionu • Hajnówka – Międzynarodowy Festiwal Muzyki Cerkiewnej	• Produkty MICE Kielc, w tym produkt „Targi Kielce – Delegacja wbrew regułom" • Produkty MICE innych większych miast regionu (Ostrowiec Świętokrzyski, Starachowice, Sandomierz) • Oferta kulturalna Kielc i innych miast regionu	• Produkty MICE Olsztyna • Produkty MICE innych większych miast regionu (Elbląg, Ełk, Ostróda, Iława) • Oferta kulturalna Olsztyna (np. Olsztyńskie Lato Artystyczne) i Elbląga oraz innych miast regionu (np. Mrągowo): festiwale, miasteczko Mrongoville

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Tab. 89. Produkty dla turystyki kulinarnej – rekomendacja do kampanii promocyjnej

Oferta kulinarna jako produkt turystyczny (kuchnie regionalne)				
Województwo lubelskie (przykłady typowych projektów)	**Województwo podkarpackie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo podlaskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo świętokrzyskie (przykłady typowych projektów)**	**Województwo warmińsko-mazurskie (przykłady typowych projektów)**
• Kuchnia regionalna Lubelszczyzny oraz produkty lokalne, np. Karczma Poleska • Festiwal „Smaki Lubelszczyzny" • Kuchnia dworska i szlachecka (potrawy staropolskie, tradycyjne miody pitne i nalewki) • Ekologiczna żywność	Kuchnia regionalna Podkarpacia	• Szlak Kulinarny: Kuchnie tatarska, kurpiowska, litewska, polska, żydowska • Międzynarodowy Festiwal Kuchni w Białymstoku • Jarmark Folkloru i Jadła Kresowego bliny, cepeliny, pierogi... (Suwałki)	Świętokrzyska kuchnia regionalna, w tym produkty: • Owocowe Święta (Święto Śliwki, Jabłkobranie Świętokrzyski Szlak Jabłkowy, Święto Kwitnącej Wiśni, Święto Truskawki) • Święto Pieczonego Ziemniaka	Dziedzictwo kulinarne Warmii, Mazur i Powiśla: • Światowe Centrum Kartacza (Gołdap) • Warmińska Uczta Pierogowa (Biesowo) • Festiwal Gęsi (Biskupiec Pomorski)

Opracowanie własne na podstawie informacji z województw.

Uzasadnienie wyboru grup

1) Grupa produktów dla turystyki aktywnej (kwalifikowanej) na obszarach cennych przyrodniczo. Obejmuje ona produkty dla różnorodnych (uzależnionych od występujących walorów, stanu zagospodarowania oraz stopnia ochrony) form turystyki aktywnej, wykorzystujące walory środowiska naturalnego. Grupa została wyodrębniona ze względu na istotny w skali całego kraju potencjał makroregionu w zakresie walorów przyrodniczych.
2) Grupa produktów dla turystyki krajoznawczej. Obejmuje ona ofertę produktową przeznaczoną na wyjazdy odbywanych w szeroko rozumianych celach poznawczych, związanych ze zwiedzaniem atrakcji przyrodniczych i antropogenicznych (historycznych i współczesnych), występujących samodzielnie lub połączonych w szlaki tematyczne. Istotnym segmentem dla produktów z tej grupy są podróże dzieci i młodzieży (wycieczki, zielone szkoły). Grupę wyodrębniono ze względu na wyjątkowy potencjał makroregionu w zakresie atrakcji przyrodniczych oraz interesujące (ale mniej doceniane) walory antropogeniczne.
3) Grupa produktów wykorzystujących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych. Obejmuje ona specyficzne produkty dla turystów zainteresowanych poznaniem tego typu walorów (stanowiące podstawę do rozwoju segmentu turystyki krajoznawczej). Grupę tą wyodrębniono jako oddzielną, ponieważ na obszarze makroregionu występuje największy w kraju, zróżnicowany tematycznie potencjał w zakresie budowy tego typu produktów.
4) Grupa produktów wykorzystujących wielowyznaniową spuściznę religijną. Grupę wyodrębniono ze względu na wyjątkowy w skali kraju potencjał makroregionu w zakresie pamiątek religijnych wielu wyznań (poza katolickim także judaizm, prawosławie, grekokatolicyzm, islam, protestantyzm). Dodatkowo na obszarze makroregionu znajdują się hitlerowskie obozy zagłady, stanowiące cel odwiedzin gości z kraju i zagranicy.
5) Grupa produktów dla turystyki na obszarach wiejskich. Składa się na nią oferta agroturystyczna makroregionu, poszerzona o pobyty na obszarach nie zdegradowanych pod względem ekologicznym (ekoturystyka). Analizowany obszar dysponuje wybitnymi walorami w tym zakresie; poza wartościami przyrodniczymi są to także walory tradycyjnego krajobrazu kulturowego. Oferta turystyczna na obszarach wiejskich powinna się odznaczać wysokim standardem i jakością obsługi, połączonymi z walorami środowiska przyrodniczego i kulturowego.
6) Grupa produktów dla turystyki leczniczej. Obejmuje ona tradycyjne produkty uzdrowiskowe, a także ofertę nowego typu, związaną z zabiegami leczniczymi, kosmetycznymi, odnowy biologicznej itp. W każdym województwie makroregionu znajdują się miejscowości uzdrowiskowe (choć obszar ten w skali kraju nie jest najbardziej atrakcyjny pod tym względem – poza kilkoma renomowanymi uzdrowiskami). Ponadto zgłaszany jest spory potencjał do rozwoju nowych form turystyki leczniczej (spa, wellness).
7) Grupa produktów dla turystyki miejskiej. Obejmuje ona produkty dla turystyki biznesowej (sektor MICE – *meetings, incentives, conventions, events*), mające najlepsze warunki do rozwoju w dużych miastach. W makroregionie do miana tego pretendują przede wszystkim stolice województw (w niektórych przypadkach także inne większe miasta), które pełnią funkcję regionalnych i ponadregionalnych centrów gospodarczych, administracyjnych, naukowych, kulturalnych.

8) Grupa produktów dla turystyki kulinarnej. We wszystkich województwach makroregionu istnieje regionalna oferta kulinarna, która może stanowić uzupełniający, a w niektórych przypadkach nawet samoistny (województwo podlaskie) produkt turystyczny.

Źródła informacji

1) *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa październik 2008.

3. Analiza wizerunku i rozpoznawalności regionalnych produktów turystycznych Polski Wschodniej z uwzględnieniem podstawowych grup nabywców (segmenty popytu)

3.1. Mieszkańcy makroregionu i jego województw

Wizerunek makroregionu i rozpoznawalność poszczególnych markowych produktów turystycznych wśród 8,2 mln mieszkańców regionu Polski Wschodniej są zróżnicowane i zależą w dużej mierze od województwa zamieszkania, odległości miejsca zamieszkania od atrakcji turystycznych oraz typu dostępnych produktów turystycznych. Wśród 3,9 mln mieszkańców, którzy w 2007 roku odbyli przynajmniej jedną podróż, swoje województwo najlepiej postrzegają mieszkańcy podlaskiego, którzy generalnie są osobami najczęściej podróżującymi.

Mieszkańcy woj. podlaskiego

Wśród 1,7 mln podróży, które w 2007 roku zrealizowali mieszkańcy Polski na terenie podlaskiego, aż 1,4 mln stanowiły podróże mieszkańców tego województwa[58]. To segment postrzegający własne województwo głównie jako cel wyjazdów weekendowych (1,3 mln podróży w 2007 r.), których odbywają prawie dwa razy więcej niż mieszkańcy innych województw regionu. Trzeba pamiętać, że znaczny procent mieszkańców województwa to ludzie związani z nim korzeniami rodzinnymi. Stąd wysoki udział pobytów u krewnych i znajomych w trakcie podróży. Stosunkowo duże migracje wenątrzregionalne sprzyjają wyjazdom rodzinnym, a znaczna odległość województwa od głównych obszarów atrakcyjnych turystycznie (morze, góry, wielkie miasta; Kraków Warszawa, Trójmiasto) sprzyja odwiedzaniu lokalnych atrakcji turystycznych.

Ważną rolę odgrywa też stosunkowo dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna i szereg wydarzeń o charakterze lokalnym. Przy niezbyt rozwiniętej bazie noclegowej, mieszkańcy województwa mają istotny udział w grupie gości lokalnych obiektów noclegowych.

Wśród mieszkańców woj. podlaskiego dominują dwa segmenty: rodziny z dziećmi oraz młodzież. Dla obu tych segmentów najlepiej rozpoznawalnymi produktami są: krótki wypoczynek na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, turystyka aktywna (głównie wodna, w tym kajakowa i żeglarska), pobyty w kwaterach agroturystycznych i domkach wakacyjnych oraz turystyka miejska i kulturalna (zwłaszcza uczestnictwo w wydarzeniach o charakterze regionalnym i lokalnym)[59]. Wśród mieszkańców podlaskiego obserwuje się korzystny wizerunek dwu regionów sąsiednich: województwa warmińsko-mazurskiego (wschodnich powiatów i Wielkich Jezior Mazurskich) oraz południowej części Litwy (zwłaszcza Druskiennik).

Mieszkańcy woj. lubelskiego

Drugi pod względem liczby podróży wewnątrzwojewódzkich podsegment makroregionu. Wśród 1,5 mln podróży zrealizowanych przez mieszkańców Polski na terenie lubelskiego było 0,8 mln podróży mieszkańców tego województwa[60]. Chociaż mieszkańcy lubelskiego często podróżują po własnym województwie, to udział ich wyjazdów do pozostałych województw makroregionu jest znikomy. Należy sądzić, że atrakcyjność regionu

[58] Źródło: *Turystyka polska w 2007 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki Warszawa 2008.
[59] Źródło j.w. oraz materiały zgromadzone w ramach prac nad *Marketingową strategią Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*, POT Warszawa 2008.
[60] Źródło jak w przypisach powyżej.

dla mieszkańców województwa jest niska, a o stosunkowo dużej liczbie podróży weekendowych po terenie województwa decyduje dostępność komunikacyjna oraz duża liczba lokalnych imprez. Wśród produktów turystycznych makroregionu dobrze rozpoznawalne są: wypoczynek nad jeziorami i na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, turystyka miejska i kulturowa oraz charakteryzująca się wzrostem zainteresowania turystyka aktywna (zwłaszcza rowerowa). Warto zwrócić uwagę, że wielu mieszkańców województwa (szczególnie Lublina) uczestniczy w wyjazdach jednodniowych (Kazimierz, Nałęczów, Zamość, Kozłówka, Zwierzyniec i Roztocze, a także Lublin). Rośnie również zainteresowanie pobytami zdrowotnymi w Nałęczowie. Z województw ościennych liczniej odwiedzane są tylko podkarpackie oraz mazowieckie.

Mieszkańcy woj. świętokrzyskiego

Stosunkowo niewielka liczba ludności województwa decyduje o małym udziale wyjazdów jego mieszkańców do miejscowości makroregionu. Choć jest ich więcej, mieszkańcy świętokrzyskiego odbywają tylko jedną trzecią liczby wyjazdów mieszkańców podlaskiego do miejscowości w swoim województwie. Ich wyjazdy na teren własnego województwa (0,4 mln) stanowią też tylko jedną trzecią przyjazdów mieszkańców Polski. Jest to po części związane z niewielką powierzchnią województwa. Warto jednak podkreślić znikomą liczbę odwiedzin mieszkańców świętokrzyskiego w innych województwach makroregionu. Jego położenie bardziej sprzyja odwiedzinom w małopolskim i mazowieckim.

Jako cel wyjazdów makroregion Polski Wschodniej nie ma na terenie województwa pozytywnego wizerunku.

Przy wskazanych wyżej uwarunkowaniach, wśród mieszkańców województwa najlepiej rozpoznawalne są produkty turystyki aktywnej (w tym rowerowej), turystyka miejska i kulturowa oraz agroturystyka.

Mieszkańcy woj. warmińsko-mazurskiego

Mimo dużej atrakcyjności turystycznej i dobrej dostępności, mieszkańcy stosunkowo rzadko odwiedzają miejscowości własnego województwa. Na 2,4 mln przyjazdów mieszkańców Polski tylko 0,5 mln stanowiły podróże mieszkańców warmińsko-mazurskiego[61]. Poza własnym województwem chętnie odwiedzają oni podlaskie (część województwa znajdowała się przez wiele lat w obrębie suwalskiego) i podkarpackie (podróże sentymentalne i wyjazdy w rejony górskie). Generalnie jednak województwo nie ma wyraźnego wizerunku w oczach swoich mieszkańców. Jest przez nich postrzegane głównie jako cel wyjazdów weekendowych związanych z wypoczynkiem nad jeziorami i turystyką wodną. Coraz lepiej rozpoznawalnym produktem jest Szlak Zamków Gotyckich (zwłaszcza imprezy organizowane w poszczególnych zabytkach).

Mieszkańcy woj. podkarpackiego

Mieszkańcy województwa podkarpackiego, podobnie jak mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego realizują tylko 0,5 mln wyjazdów na obszar swojego województwa (spośród 2,2 mln podróży mieszkańców Polski)[62]. Dominują podróże krótkie, stanowiące aż 80% wyjazdów na teren własnego województwa. Z innych województw regionu mieszkańcy podkarpackiego odwiedzają liczniej jedynie lubelskie. Zdecydowanie gorszy wizerunek województw leżących bardziej na północ przy korzystnym wizerunku sąsiedniego, małopolskiego, nie sprzyja rozwojowi ruchu turystycznego do miejscowości makroregionu. Wśród produktów makroregionu najlepiej rozpoznawalne są: wypoczynek nad jeziorami i wypoczynek na wsi (agro- i ekoturystyka).

[61] Źródło jak w przypisach wcześniejszych.
[62] Źródło jw.

3.2. Turyści krajowi i z regionów sąsiednich[63]

Według szacunków Instytutu Turystyki, w 2007 roku 13,3 mln Polaków w wieku 15 i więcej lat uczestniczyło w 15,8 mln podróży długookresowych (spadek o 6,5%), a 7,5 mln – w 19,1 mln podróży krótkookresowych (spadek o 11,6%). Łącznie w 2007 roku mieszkańcy Polski odbyli 34,9 mln podróży (spadek o 9,4%). Zanotowano więcej przyjazdów do siedmiu z szesnastu województw: pomorskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego (a więc w grupie wzrostowej znalazły się cztery z pięciu województw regionu Polski Wschodniej). Świadczy to o poprawie wizerunku regionu w oczach pozostałych mieszkańców Polski

Dominujący segment długookresowych podróży do regionu Polski Wschodniej stanowią produkty zaliczane do tzw. typowej turystyki (zwiedzanie i wypoczynek). Udział podróży w celach typowo turystycznych wśród wszystkich długookresowych podróży do regionu wyniósł w 2007 roku 53%. Drugim najistotniejszym segmentem są odwiedziny u krewnych i znajomych (33% w 2007 r.). Podczas podróży w celach typowo turystycznych najczęściej odwiedzane było województwo podkarpackie (39% przyjazdów w tym segmencie) oraz warmińsko-mazurskie (35%), a podczas odwiedzin u krewnych i znajomych – podkarpackie (27%), świętokrzyskie (22%) i lubelskie (20%).

Dominujące znaczenie w długookresowych podróżach krajowych do regionu Polski Wschodniej mają podróże organizowane samodzielnie. Ich udział wyniósł w 2007 roku 84%. Udział podróży organizowanych przez instytucje typu zakłady pracy, szkoły itp. wyniósł 11%. Spośród podróży organizowanych przez te instytucje stosunkowo dużo odbyto do województw warmińsko-mazurskiego (32%), podkarpackiego (29%) i świętokrzyskiego (24%).

Najczęściej wykorzystywanym miejscem noclegów podczas podróży długookresowych do regionu były mieszkania krewnych i znajomych (41%) oraz turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania (33%), a po nich obiekty indywidualnego zakwaterowania (13%). Najwyższy udział w segmencie podróży, podczas których turyści nocowali w mieszkaniach rodziny i znajomych, miały województwa: warmińsko-mazurskie (26%), podkarpackie (24%) i świętokrzyskie (22%), a w segmencie podróży z wykorzystaniem obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania – podkarpackie (44%) i warmińsko-mazurskie (31%).

Aż 58% długookresowych podróży krajowych do regionu Polski Wschodniej odbyto w 2007 roku w sezonie letnim. W tym segmencie dominujące znaczenie miały przyjazdy do województw warmińsko-mazurskiego (36%) i podkarpackiego (28% przyjazdów do regionu w sezonie letnim).

Dominującym segmentem w krótkookresowych podróżach krajowych do Polski Wschodniej są odwiedziny u krewnych i znajomych. Udział tego segmentu wśród wszystkich krótkich podróży krajowych do regionu wyniósł w 2007 roku 51%. Drugim najistotniejszym segmentem jest typowa turystyka (33% w 2007 r.). W ramach odwiedzin u krewnych i znajomych turyści jeździli w 2007 roku najczęściej do województw: podlaskiego (udział w segmencie na poziomie 31%), lubelskiego (26%) i warmińsko-mazurskiego (22%). Najwięcej przyjazdów związanych z typową turystyką odbyto w 2007 roku do województwa podkarpackiego (36%) oraz warmińsko-mazurskiego (24%).

Dominujące znaczenie w przyjazdach do regionu ma turystyka indywidualna: aż 93% krótkookresowych podróży do pięciu analizowanych województw zorganizowano

[63] Źródło: *Turystyka polska w 2007 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki Warszawa 2008; *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2007 roku*, Instytut Turystyki Warszawa 2008 oraz materiały zgromadzone w ramach prac nad *Marketingową strategią Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*, POT Warszawa 2008.

w 2007 roku samodzielnie. Udział podróży organizowanych przez biura podróży lub inne instytucje (np. zakłady pracy czy szkoły) wyniósł zaledwie 7%. Podczas krótkich podróży zorganizowanych turyści częściej odwiedzali województwa: podkarpackie (31% przyjazdów w segmencie turystyki zorganizowanej), warmińsko-mazurskie (27%) i podlaskie (26%).

Podczas krótkich podróży do regionu turyści krajowi najczęściej nocują w mieszkaniach krewnych i znajomych (60% w 2007 r.), a następnie w obiektach noclegowych zbiorowego zakwaterowania (25%). Podróże z noclegami u krewnych i znajomych najczęściej wiązały się z przyjazdami do województw: podlaskiego (32%), lubelskiego (26%) i świętokrzyskiego (11%), a podróże, podczas których turyści korzystali z obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania – z przyjazdami do województw warmińsko-mazurskiego (31%) i podkarpackiego (28%).

Sezonowość krajowych podróży krótkookresowych do Polski Wschodniej jest niższa niż długookresowych. Niemniej, turyści krajowi najczęściej odwiedzają region Polski Wschodniej w lecie: w 2007 roku 37% krótkich podróży do miejscowości położonych w regionie odbyto w sezonie letnim.

W porównaniu z innymi regionami Polski i krajami sąsiednimi makroregion postrzegany jest jako szczególnie nadający się do indywidualnej turystyki wypoczynkowej, turystyki aktywnej na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo oraz krótkich podróży krajoznawczych. Ważnym elementem wizerunku makroregionu jest duża liczba osób zainteresowanych posiadaniem działek i domów rekreacyjnych oraz rezydencji wiejskich (tworzonych głównie na bazie nabytych zabudowań gospodarstw rolnych).

Dla promocji całego makroregionu Polski Wschodniej szczególnie ważny jest wizerunek krainy bardzo atrakcyjnej przyrodniczo, a także kulturowo z racji wieloetniczności mieszkańców. Nieco mniejsze, aczkolwiek istotne znaczenie mają liczne produkty niszowe (żeglarstwo, turystyka przyrodnicza) oraz przygraniczne położenie województw.

3.3. Goście zagraniczni, w tym z sąsiednich regionów przygranicznych[64]

Największe znaczenie w przyjazdach z zagranicy do regionu Polski Wschodniej mają odwiedziny turystów z Rosji, Białorusi i Ukrainy. W 2007 roku stanowiły one 73% wszystkich przyjazdów do regionu. Drugi najistotniejszy segment (choć o wyraźnie mniejszym znaczeniu) stanowią przyjazdy z niesąsiednich krajów europejskich. W 2007 roku ich udział kształtował się na poziomie 13%. Niemcy stanowili w 2007 roku 12% odwiedzających region. Sąsiedzi ze wschodu najczęściej odwiedzali województwo lubelskie (36% przyjazdów w tym segmencie), a następnie podkarpackie (29%) i podlaskie (24%), mieszkańcy zaś niesąsiednich krajów Europy i Niemiec – warmińsko-mazurskie (odpowiednio 28% przyjazdów w pierwszym segmencie i 43% w drugim).

Krajami o największym znaczeniu w generowaniu przyjazdów do regionu Polski Wschodniej są, oprócz sąsiadów ze wschodu, Niemcy i Litwa. Udziały przyjazdów z poszczególnych krajów kształtowały się w 2007 roku następująco: Ukraina – 43%, Białoruś – 21%, Niemcy – 12%, Litwa – 6%, Rosja – 4%. Przyjazdy z pięciu wymienionych krajów stanowiły w 2007 roku 85% wszystkich przyjazdów turystów zagranicznych do Polski Wschodniej. Ukraińcy najczęściej odwiedzali w 2007 roku województwo podkarpackie (50%) i lubelskie (45%), Białorusini – podlaskie (60%) i lubelskie (31%), Niemcy – warmińsko-mazurskie (43%), Litwini – podlaskie (55%), a Rosjanie – warmińsko-mazurskie (63%).

W przyjazdach do Polski Wschodniej największe znaczenie mają zakupy (39% w 2007 r.), tranzyt (17%) oraz sprawy służbowe i prowadzenie interesów (14%). W ramach

[64] Źródło jak poprzednio oraz *Turystyka zagraniczna*, Instytut Turystyki Warszawa 2008.

przyjazdów na zakupy najczęściej odwiedzane było w 2007 roku województwo lubelskie (43% przyjazdów w tym segmencie) i podkarpackie (42%), podczas podróży tranzytowych – lubelskie (29%) i podlaskie (27%), a podczas podróży związanych ze sprawami służbowymi – podlaskie (35%) i lubelskie (31%).

Dominujące znaczenie w przyjazdach turystów zagranicznych do Polski Wschodniej mają podróże organizowane całkowicie samodzielnie (90% w 2007 r.). Udział przyjazdów organizowanych częściowo przez biuro wyniósł w 2007 roku 7%.

Turyści zagraniczni odwiedzający region Polski Wschodniej najczęściej korzystają z noclegów w hotelach i motelach (37% w 2007 r.) oraz w mieszkaniach rodziny i znajomych (20%). Najwięcej podróży związanych z noclegami w hotelach i motelach odbyli w 2007 roku do województwa podkarpackiego (34%) i lubelskiego (29%), a podróży związanych z noclegami u rodziny i znajomych – do podlaskiego (32%) i lubelskiego (30%).

Średnie wydatki turystów podróżujących do Polski Wschodniej wyniosły w 2007 roku 249 USD na osobę i były zbliżone do średniej dla całej Polski (253USD).

Oto jak przedstawiają się przyjazdy turystów zagranicznych odwiedzających region Polski Wschodniej do poszczególnych województw:

Województwo warmińsko-mazurskie

Województwo z przewagą przyjazdów z Niemiec i z Rosji (Obwód Kaliningradzki). Przez mieszkańców obu krajów postrzegane jako miejsce atrakcyjnego wypoczynku (dla mieszkańców Niemiec ze względu na ceny, dla mieszkańców Rosji ze względu na łatwą dostępność). Wizerunek województwa w obu segmentach jest korzystny. Wśród produktów rozpoznawalnych przez turystów zagranicznych wymienić należy pobyty w regionach atrakcyjnych przyrodniczo, połączone z możliwością atrakcyjnych krótkich wyjazdów krajoznawczych. Do rozpoznawalnych produktów niszowych (w wąskich segmentach) należą produkty turystyki wodnej (żeglarstwo, kajaki), wędrownej (rowery) oraz przyrodniczej.

Województwo podlaskie

Wielu turystów zagranicznych zalicza tereny województwa do Warmii i Mazur. Województwo postrzegane głównie przez segmenty niszowe, ze względu na przynależność znacznej jego części do obszarów NATURA 2000, licznych parków narodowych, Zielonych Płuc Polski i generalnie do regionu o dużych walorach do turystyki przyrodniczej i aktywnej.

Przez większość podróżnych z zagranicy jest widziane przez pryzmat tranzytu między krajami nadbałtyckimi i Rosją a Europą Zachodnią.

Turyści z Europy Zachodniej żywią opinię o niezbyt rozbudowanej infrastrukturze turystycznej. Dla turystów z Białorusi istotne znaczenie ma korzystny wizerunek większych miast, z dominującą rolą Białegostoku.

Wśród cudzoziemców województwo postrzegane jest przez pryzmat wybranych produktów niszowych, związanych głównie z parkami narodowymi.

Województwo lubelskie

Województwo ze zdecydowaną dominantą przyjazdów z Ukrainy i Białorusi, postrzegane jako obszar bardziej rozwinięty gospodarczo, lecz nie różniący się szczególnie od ich krajów. Poza turystami z Izraela, brak wyraźnego wizerunku województwa. Dla turystów z krajów Europy Zachodniej jest to w większości obszar nieznany. Wśród cudzoziemców produkty województwa nie są postrzegane jako markowe ani szczególnie atrakcyjne.

Województwo podkarpackie

Województwo postrzegane jako typowy region pogranicza i turystyki tranzytowej. Dla niszowego rynku turystyki aktywnej odrębny wizerunek mają Bieszczady, choć jest to podregion stosunkowo mało spopularyzowany na rynkach zagranicznych.

Województwo świętokrzyskie

Jako wyodrębniony obszar administracyjny, województwo nie ma wyraźnego wizerunku wśród cudzoziemców. Istotną, aczkolwiek jeszcze nie w pełni wykorzystaną rolę

mogą odgrywać Kielce jako centrum kongresowo-targowe. Województwo ze względu na swoje położenie i dogodny dojazd z Krakowa i Warszawy może w przyszłości, po rozbudowaniu programu imprez i wydarzeń, odgrywać znacznie większą rolę.

3.4. Podsumowanie

Zgodnie z uzyskanymi rezultatami przeprowadzonej analizy przyjąć należy, że podstawą budowy wizerunku regionu winny być wytypowane, wskazane wcześniej produkty turystyczne i w znacznie mniejszym stopniu wybrane miejsca, obszary czy wybrane atrakcje turystyczne makroregiou.

Analiza wizerunku i rozpoznawalności regionalnych produktów turystycznych Polski Wschodniej wskazuje na liczne, lecz słabo rozpoznawalne produkty turystyczne. Dlatego autorzy *Studium* rekomendują przeprowadzenie ***Kampanii wizerunkowej*** opartej na niewielkiej liczbie rekomendowanych produktów, której celem byłoby wzmocnienie pozycji makroregionu w marketingu turystycznym Polski.

Ze względu na ograniczone możliwości finansowe, wzmocnienie pozycji makroregionu i zwiększenie konkurencyjności produktów wymaga skupienia działań promocyjnych na kilku wybranych segmentach. Dlatego zakłada się, że poza standardowymi działaniami marketingowymi na rynkach określonych w dokumentach ogólnopolskich i regionalnych, w realizowanej kampanii należy się skupić na podstawowych grupach obecnych nabywców produktów turystycznych makroregionu.

Warto podkreślić, że potoczny wizerunek zagranicznej turystyki przyjazdowej do makroregionu kształtują segmenty o malejącej pozycji rynkowej (podróże sentymentalne mieszkańców Niemiec), lub segmenty niszowe (miłośnicy podglądania ptaków, czy grupy ortodoksyjne - chasydzi). Jednak należy zdecydowanie podkreślić, że ich rola w społecznym i gospodarczym rozwoju makroregionu będzie maleć, lub też już dziś jest znikoma.

Kluczowe znaczenie dla rozwoju produktów turystycznych makroregionu ma rynek krajowy, ze szczególnym uwzględnieniem regionów sąsiednich (zwłaszcza w zakresie krótkich wyjazdów weekendowych). Główny nacisk kampanii zagranicznej powinien być skierowany na rynki ukraiński, białoruski oraz niemiecki. Ten ostatni oraz rynek mieszkańców Okręgu Kaliningradzkiego powinny być istotnym elementem kampanii promocyjnej województw północnych (warmińsko-mazurskie i podlaskie). Szczegółowe segmenty rynków, do których w pierwszym rzędzie powinien być skierowany przekaz marketingowy, zostaną określone w następnych rozdziałach.

4. Ocena konkurencyjności regionalnych produktów turystycznych w województwach wschodnich w stosunku do oferty krajowej i przygranicznej w państwach sąsiednich, z uwzględnieniem potrzeb głównych grup nabywców (odbiorców)

Celem określenia pozycji konkurencyjnej makroregionu Polski Wschodniej przyjęto pewne założenia wynikające z SIWZ (np. zał. 1), z analiz zrealizowanych dla całej Polski (np. zał. 2), lub z odległości i dostępności makroregionu (zał. 3):

1. Ustalenie pozycji konkurencyjnej musi się odnosić do produktów turystycznych generowanych wspólnie dla wszystkich składowych tego obszaru, a więc wspólnych dla wszystkich województw tworzących makroregion.
2. Z analiz przeprowadzonych na użytek *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015* wynika, że głównymi rynkami konkurencyjnymi dla tego obszaru są pozostałe regiony Polski oraz obszary przygraniczne Ukrainy, Białorusi i Litwy, a także – częściowo – Rosji (Obwód Kaliningradzki, zwłaszcza dla województwa warmińsko-mazurskiego i – w niewielkim stopniu – podlaskiego) oraz Słowacji, zwłaszcza w odniesieniu do województwa podkarpackiego. Nieco upraszczając, na razie ani Białoruś, ani Ukraina nie stanowią istotnej konkurencji w sferze turystyki (są raczej konkurencją potencjalną). Podobnie jest z Obwodem Kaliningradzkim oraz Litwą, przy czym w tym ostatnim przypadku należy uczynić wyjątek dla turystyki uzdrowiskowej, a konkretnie Druskiennik, oraz dla turystyki kajakowej. Reasumując, do dalszych rozważań przyjęto, że głównym konkurentem makroregionu Polski Wschodniej są pozostałe województwa Polski, które do celów niniejszej analizy są traktowane jako całość.
3. Wśród rynków emisyjnych możemy wyróżnić trzy istotne. Są to: mieszkańcy Polski (zarówno zamieszkujący makroregion, jak i pozostałe województwa), mieszkańcy państw sąsiadujących z Polska od wschodu (Ukraina, Białoruś, Rosja, Litwa i – częściowo – Słowacja). Trzecim istotnym rynkiem emisyjnym są Niemcy, zwłaszcza dla województwa warmińsko-mazurskiego. Jako rynek odniesienia w niniejszej analizie przyjęto mieszkańców Polski.
4. Do celów porównawczych przyjęto obszar Polski i liczbę ludności.

Tab. 90. Tabela porównawcza ludności oraz powierzchni Polski i Polski Wschodniej

Powierzchnia Polski	Powierzchnia PW	Polska/PW (%)
312 683 km²	99 036 km²	31,7
Liczba ludności Polski	Liczba ludności PW	Polska/PW (%)
38 125,5 tys.	8 740,0 tys.	22,9

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dla ustalenia produktów wspólnych posłużono się tabelą produktów turystycznych Polski przedstawioną w *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015*. Po wyodrębnieniu z niej interesujących nas obszarów, sytuacja przedstawia się jak niżej:

Tab. 91. Produkty turystyczne Polski Wschodniej

Produkty		Lubelskie	Podkar-packie	Podlaskie	Święto-krzyskie	Warm – maz.
Turystyka rekreacyjna (wypoczynkowa)	Słońce i plaża					
	Wypoczynek w górach		xxx		x	
	Turystyka piesza	xx	xxx	xx	xx	xx
	Wypoczynek nad jeziorami	xxx	xxx	xx		xxx
	Wypoczynek na obszarach przyrodniczych	xx	xx	xxx	xx	xx
Turystyka aktywna i specjalistyczna	Turystyka wodna	x	xx	xxx		xxx
	Narciarstwo i sporty zimowe	x	xx	x	x	x
	Turystyka rowerowa	xxx	xx	xx	xxx	xx
	Turystyka jeździecka	x	xx	x	x	x
Turystyka pielgrzymkowa		xx	xx	xxx	xx	x
Turystyka miejska i kulturowa		xxx	xx	xxx	xxx	xx
Turystyka na obszarach wiejskich	Agroturystyka	xx	xxx	xxx	xxx	xx
	Ekoturystyka	xx	xxx	x	xx	x
Turystyka zdrowotna	Turystyka uzdrowiskowa	xx	xx	xx	xxx	x
	Wellness, spa	x	x	x	xx	xx
Turystyka biznesowa	Konferencje, kongresy	x	x	xx	x	xx
	Podróże służbowe	xx	x	x	xx	x
Turystyka – zakupy		xx	x	x		x
Turystyka przygraniczna i tranzytowa		xx	xx	xx		x

XXX – oznacza produkt priorytetowy; XX –produkt podstawowy; X – produkt drugorzędny; niewypełnione pole oznacza brak produktu.

Analiza tej tabeli ukazuje, że produkty wspólne dla całego regionu to:

1) turystyka rekreacyjna – piesza,
2) wypoczynek nad jeziorami,
3) wypoczynek na obszarach przyrodniczych,
4) narciarstwo i sporty zimowe,
5) turystyka rowerowa,
6) turystyka jeździecka,
7) turystyka pielgrzymkowa,
8) turystyka miejska i kulturowa,
9) turystyka na obszarach wiejskich: agroturystyka i ekoturystyka,
10) turystyka zdrowotna,
11) turystyka biznesowa.

Do dalszej analizy wybrano produkty, które odznaczają się najwyższą atrakcyjnością, przy czym za kryterium wyboru przyjęto, że te produkty w zasadzie powinny być wskazywane jako priorytetowe oraz, w mniejszym stopniu, podstawowe. Na tej podstawie przyjęto, że produktami wiodącymi, mogącymi stanowić podstawę do określenia pozycji konkurencyjnej całego regionu Polski Wschodniej, są:

1) turystyka miejska i kulturowa: 3 wskazania jako produkty priorytetowe i 2 wskazania jako produkty podstawowe,
2) agroturystyka ze wskazaniami jak wyżej,
3) ewentualnie – turystyka rowerowa: 2 wskazania jako produkty priorytetowe i 3 wskazania jako podstawowe.

Do dalszych rozważań przyjęto dwa produkty: turystykę miejską i kulturową oraz agroturystykę. Pewien problem wiąże się z turystyką rowerową. Zwykle przyjmuje się, że jest to produkt turystyki aktywnej. Jednak po bliższym przeanalizowaniu można dojść do wniosku, że jazda rowerem może mieć trzy główne cele: zwiedzanie, rekreację i wyczyn sportowy. Z oczywistych względów odrzucając cel ostatni, można stwierdzić, że jazda rowerem traktowana jako forma rekreacji jest elementem produktu turystycznego o innych funkcjach niż jazda rowerem. Najczęściej są to funkcje wypoczynkowe, głównie na terenach wiejskich, ale także oferujących wypoczynek nad wodą, w ośrodkach wypoczynkowych itp. Stąd główne typy szlaków to ścieżki rowerowe oraz – czasami – szlaki średniodystansowe. Gdy zaś celem jest zwiedzanie, jazda rowerem jest traktowana jako ulubiony sposób podróży (transportu), a głównym celem jest turystyka kulturowa, przyrodnicza itp. W tym wypadku mamy do czynienia z szlakami średnio- i długodystansowymi. Jest rzeczą oczywistą, że sieć szlaków i ścieżek rowerowych – należycie zaprojektowanych, wyposażonych i wzajemnie skomunikowanych – stanowić będzie o wizerunku makroregionu oraz przyczyni się do osiągnięcia wyższej pozycji konkurencyjnej w innych obszarach produktowych.

Dla oceny konkurencyjności Polski Wschodniej jako celu podróży o charakterze kulturowym przyjęto następujące kryteria oceny:

- jako mierniki podaży:
  - liczbę obiektów UNESCO,
  - liczbę zabytków,
  - liczbę miejsc w obiektach zbiorowego zakwaterowania,
  - liczbę obiektów muzealnych i paramuzealnych,
- jako mierniki popytu:
  - przyjazdy turystów do miejscowości położonych w województwach,
  - liczbę zwiedzających obiekty muzealne i paramuzealne.

Sytuację w tej kwestii przedstawia tabela 92.

Tab. 92. Obiekty uznane za atrakcyjne turystycznie i odwiedzający je turyści

Rejon	Obiekty UNESCO	Zabytki[65]	Przyjazdy turystów do miejscowości położonych w województwach (w mln):		Obiekty muzealne i paramuzealne[66]	
			Krajowych:	Zagranicznych	Liczba	Zwiedzający
Polska	19	63 327	34,9	14,98	909	28 049 130
Lubelskie	1	3 195	1,5	1,2	66	1 211 494
Podkarpackie	2	3 651	2,2	1,0	42	907 344
Podlaskie	1	2 115	1,7	0,9	40	489 541
Świętokrzyskie		1 775	1,1	0,3	35	790 482
Warmińsko-mazurskie		5 313	2,4	0,6	32	468 328
Polska Wschodnia	4	16 049	8,9	4,0	219	3 867 189
Polska Wsch./Polska (%)	21	25,3	25,5	26,7	24,1	13,8

Opracowanie własne na podstawie danych ITi GUS za rok 2007.

[65] Źródło: dane Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków – grudzień 2004; pozostałe dane pochodzą z badań i szacunków Instytutu Turystyki.

[66] Brak danych dotyczących liczby obiektów paramuzealnych i odwiedzających te obiekty dla województw: podlaskiego i warmińsko-mazurskiego.

Dla agroturystyki zostały przyjęte następujące kryteria:

- w sferze podaży:
  - liczba gospodarstw,
  - stopień zurbanizowania,
  - powierzchnia obszarów chronionych,
  - powierzchnia lasów,
  - powierzchnia jezior,
- w sferze popytu: udział przyjazdów do gospodarstw agroturystycznych w ogólnej liczbie przyjazdów.

Dane przedstawia tabela 93.

Tab. 93. Podział powierzchni Polski i województw Polski Wschodniej na sferę popytu i podaży

Rejon	Gospodarstwa agroturystyczne		Powierzchnia obszarów chronionych (km²)	Powierzchnia lasów (km²)	Powierzchnia wód (km²)	Powierzchnia zurbanizowa-na (km²)
	Liczba	Udział[67] (%)				
Polska	8 790	18	100 423,0	90 260	6 362,9	14 943,6
Lubelskie	408	16	5 704,2	5 656	195,2	873,6
Podkarpackie	1 074	33	7 942,2	6 562	194,8	739,2
Podlaskie	629	23	6 449,9	6 079	272,3	739,3
Świętokrzyskie	355	15	7 332,7	3 238	82,9	507,7
Warmińsko-mazurskie	869	16	11 185,4	7 294	1 380,5	855,7
Polska Wschodnia	3 335	21	38 614,6	28 819	2 125,6	3 715,5
Polska Wschodnia. /Polska (%)	37,9		38,5	31,9	33,4	24,9

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Do oceny pozycji konkurencyjnej przyjęto:

- jako punkt odniesienia stosunek obszaru makroregionu do obszaru Polski – 31,7%,
- skalę określeń: wysoka – średnia – niska,

Dla określenia pozycji średniej przyjęto, że wskaźniki muszą się mieścić w przedziale 25%-35% w stosunku do wskaźnika Polski.

Dla produktów turystyki miejskiej i kulturowej, w odniesieniu do przyjętych kryteriów, pozycja konkurencyjna makroregionu wygląda następująco:

- obiekty UNESCO - niska
- zabytki - średnia (w dolnych przedziałach)
- obiekty muzealne i paramuzealne:
  - liczba obiektów - niska (w górnym przedziale)
  - odwiedzający - niska
- przyjazdy turystów krajowych - średnia
- przyjazdy turystów zagranicznych - średnia.

W przypadku agroturystyki pozycja konkurencyjna przedstawia się następująco:

- liczba obiektów - wysoka
- powierzchnia obszarów chronionych - wysoka
- powierzchnia lasów - średnia
- powierzchnia wód - średnia
- powierzchnia zurbanizowana - wysoka.

[67] Udział przyjazdów do obiektów agroturystycznych w ogólnej liczbie przyjazdów krótko- i długookresowych.

W świetle powyższych rozważań można stwierdzić, że pozycja konkurencyjna Polski Wschodniej w zakresie produktów turystyki miejskiej i kulturowej może być określona jako średnia, dla agroturystyki zaś jako wysoka. Stąd wniosek, że w pierwszym przypadku należy podjąć działania zmierzające do zwiększenia konkurencyjności makroregionu przez zwiększenie potencjału poszczególnych składników produktu turystycznego oraz wzmożone działania o charakterze promocyjnym. Niewątpliwym natomiast liderem wśród produktów turystycznych makroregionu jest agroturystyka (turystyka pobytowa na wsi), i tutaj działania powinny zmierzać do ugruntowania tej pozycji, m.in. przez zwiększenie liczby gospodarstw i znaczne zwiększenie oddziaływania o charakterze promocyjnym.

Nieco inaczej wygląda sytuacja w odniesieniu do poszczególnych województw. Na podstawie danych z analiz przeprowadzonych w cytowanej już *Marketingowej strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2008-2015* można stwierdzić, że produktami o wysokiej pozycji konkurencyjnej są:

- **dla województwa lubelskiego:**
  - turystyka miejska i kulturowa,
  - turystyka rowerowa,
  - wypoczynek nad jeziorami,
- **dla województwa podkarpackiego:**
  - wypoczynek w górach,
  - turystyka piesza (górska),
  - wypoczynek nad jeziorami,
  - wypoczynek na wsi (agro- i ekoturystyka),
- **dla województwa podlaskiego**
  - wypoczynek na obszarach przyrodniczych,
  - turystyka wodna,
  - wypoczynek na wsi (agro- i ekoturystyka),
- **dla województwa świętokrzyskiego:**
  - turystyka miejska i kulturowa,
  - turystyka rowerowa,
  - agroturystyka,
  - turystyka uzdrowiskowa,
- **dla województwa warmińsko mazurskiego:**
  - wypoczynek nad jeziorami,
  - turystyka wodna.

VII. Grupy nabywców (odbiorców) oferty regionalnych produktów turystycznych Polski Wschodniej – charakterystyka demograficzna i psychograficzna

Na potrzeby niniejszej analizy, podstawowego podziału rynku turystycznego na segmenty dokonano z uwzględnieniem miejsca stałego zamieszkania turystów. Wyróżniono trzy grupy turystów:

1) mieszkańcy makroregionu z podziałem na pięć podsegmentów: mieszkańców pięciu województw,
2) pozostałych turystów krajowych z wyróżnieniem mieszkańców regionów sąsiednich,
3) gości zagranicznych, w tym grupę z sąsiednich regionów przygranicznych.

1. Mieszkańcy regionu Polski Wschodniej

Region Polski Wschodniej zamieszkuje 8,2 mln ludności (21,4% mieszkańców Polski), z czego w 2007 roku w wyjazdach krajowych z co najmniej jednym noclegiem uczestniczyło 3,9 mln osób (47,6%). Udział mieszkańców regionu w wyjazdach krajowych był o 6,6% wyższy niż średnia krajowa (41,0%). Wśród wyjeżdżających 2,6 mln stanowili mieszkańcy miast, a 1,3 mln – mieszkańcy wsi.

Tab. 94. Podstawowe dane o mieszkańcach regionu Polski Wschodniej

L.p.	Rodzaj danych	WM	PL	LU	ŚW	PK	Polska Wsch.
1.	Ludność (w tys.)	1426,4	1191,9	2163,4	1273,6	2097,3	8152,6
2.	Ludność na 1 km^2	58,9	59,0	86,2	108,9	117,8	82,3
3.	Ludność miejska (w tys.)	854,9	709,9	1007,3	577,6	860,2	4009,9
4.	Ludność wiejska (w tys.)	571,5	482,0	1156,1	696,0	1237,1	4142,7

Opracowanie własne na podstawie danych GUS z 2008 roku. (Oznaczenie województw: WM – warmińsko-mazurskie, PL – podlaskie, LU – lubelskie, ŚW – świętokrzyskie, PK – podkarpackie).

Szacuje się że w 2007 roku mieszkańcy Polski Wschodniej odbyli około 4,8 mln podróży do miejscowości swojego regionu (53,9% podróży mieszkańców Polski do tego regionu). Był to więc dominujący segment turystów odwiedzających region Polski Wschodniej. Średnia liczba podróży po swoim regionie dla tego segmentu wyniosła 1,23.

Warto dodać, że większość, bo aż 3,7 mln tych podróży odbyto do miejscowości w swoim województwie. Były to głównie podróże krótkie (maks. 3 noclegi), które stanowiły 73% wszystkich wyjazdów (2,7 mln). Rozkład wojewódzki tego segmentu podróży przedstawia tabela 95.

Tab. 95. Podróże turystyczne mieszkańców Polski Wschodniej do miejscowości w województwie swojego zamieszkania w 2007 roku w mln

L.p.	Rodzaj danych	WM	PL	LU	ŚW	PK	Polska Wsch.
1.	Razem podróże	0,5	1,4	0,8	0,5	0,5	3,7
2.	Długie podróże	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	1,0
3.	Krótkie podróże	0,3	1,1	0,6	0,3	0,4	2,7

Źródło: oszacowania Instytutu Turystyki.

W tym segmencie tylko podróżnych z trzech miast zaliczyć można do mieszkańców dużych ośrodków miejskich, liczących ponad 200 tys. ludności (dane z 2007 r.). Są to: Lublin (351,8 tys.), Białystok (294,1 tys.) i Kielce (205,9 tys.). Ta grupa podróżuje najczęściej.

Wśród mieszkańców regionu odwiedzających własne województwo dominują mieszkańcy podlaskiego (zarówno w grupie podróży krótkich, jak i długich). Zjawisko dominującej pozycji mieszkańców wśród odwiedzających jest jednak dość charakterystyczne dla wszystkich województw.

Należy pamiętać, że w tym segmencie przeważają podróże krótkookresowe i coraz popularniejsze wyjazdy jednodniowe, bez noclegów. W tej grupie wyjazdów dominują wyjazdy do rodziny i znajomych, wyjazdy na imprezy oraz wyjazdy wypoczynkowe połączone z różnymi formami aktywności fizycznej.

W grupie mieszkańców regionu wyróżnić można następujące grupy nabywców produktów turystycznych, do których w pierwszym rzędzie powinny być skierowane działania promocyjne:

1. **Młodzież szkolna** – produkty turystyki krajoznawczej (w tym głównie oferta dla szkół), z uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych, turystyki aktywnej i specjalistycznej (w tym rowerowej i pieszej) oraz turystyki miejskiej.
2. **Dwu- i trzypokoleniowe rodziny** – wszystkie rodzaje weekendowej turystyki podmiejskiej, pobyty wypoczynkowe na wsi, imprezy i wydarzenia.
3. **Młode samotne osoby studiujące lub pracujące, młode bezdzietne małżeństwa –** produkty turystyki aktywnej i specjalistycznej (w tym rowerowej i pieszej) oraz turystyki miejskiej, turystyki leczniczej i prozdrowotnej (obejmuje zarówno tradycyjne produkty uzdrowiskowe, jak ofertę nowego typu, związaną z zabiegami leczniczymi, kosmetycznymi, odnowy biologicznej itp.), imprezy i wydarzenia.
4. **Starsze małżeństwa i emeryci z dużych miast –** pobyty wypoczynkowe na wsi, produkty turystyki leczniczej i prozdrowotnej.

2. Pozostali turyści krajowi i mieszkańcy regionów sąsiednich

Według danych GUS, Polskę zamieszkuje 30,0 mln osób w wieku 15 i więcej lat. Z tej liczby, według szacunków Instytutu Turystyki, w 2007 roku 13,3 mln osób uczestniczyło w 15,8 mln podróży długookresowych (spadek o 6,5%), a 7,5 mln – w 19,1 mln podróży krótkookresowych (spadek o 11,6%). Łącznie w 2007 roku mieszkańcy Polski odbyli 34,9 mln podróży (spadek o 9,4%). Zanotowano więcej przyjazdów do siedmiu z szesnastu województw: pomorskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego (a więc w grupie wzrostowej znalazły się cztery z pięciu województw regionu Polski Wschodniej).

Jeśli odliczymy mieszkańców omawianego regionu, to do województw Polski Wschodniej pozostali mieszkańcy Polski w 2007 roku odbyli 4,1 mln podróży z co najmniej jednym noclegiem (wszyscy mieszkańcy Polacy zrealizowali 8,9 podróży do miejscowości Polski Wschodniej).

W omawianej grupie mieszkańców Polski najczęściej wyjeżdżają ludzie młodzi (w wieku 15-19 lat) oraz młodzi pracujący (w wieku 20-39 lat). Istotną część tej drugiej grupy stanowią rodzice z dziećmi dysponujący samochodem.

Do grupy najczęściej wyjeżdżających należą mieszkańcy dużych miast, studiujący lub z wyższym wykształceniem. Aż 80% długich podróży tej grupy osób ma charakter turystyczno wypoczynkowy, a celem tylko około 13% wyjazdów są odwiedziny u krewnych

i znajomych. Sytuacja wyrównuje się przy wyjazdach na krótko (celem ok. 46% wyjazdów na krótko są odwiedziny i 46% – wypoczynek i turystyka).

O ile w długich podróżach dominują wyjazdy nad morze, w góry i nad jeziora, o tyle przy wyjazdach na krótko zachowana jest równowaga: żaden typ krajobrazu nie ma wyraźnej przewagi. Od kilku lat przeważają krótkie podróże do miast: stanowią około 40% wszystkich wyjazdów na krótko.

W grupie mieszkańców województw sąsiednich dominują mieszkańcy mazowieckiego (a właściwie Warszawy), którzy w 2007 roku odwiedzili miejscowości Polski Wschodniej około 1,8 mln razy (43,9% wszystkich podróży mieszkańców Polski spoza regionu). Z województw sąsiednich można jeszcze wymienić małopolskie i pomorskie: z każdego z nich do miejscowości Polski Wschodniej odbyto nieco ponad 0,3 mln podróży.

Wśród pozostałych mieszkańców Polski wyróżnić można następujące grupy nabywców produktów turystycznych, do których w pierwszym rzędzie powinny być skierowane działania promocyjne:

1) **młodzież** – produkty turystyki aktywnej (kwalifikowanej) ze szczególnym uwzględnieniem produktów turystyki wodnej (żeglarstwo, kajaki), rowerowej i pieszej (głównie Bieszczady i Beskidy) oraz krajoznawczej i przyrodniczej,
2) **dorośli z doświadczeniem turystycznym** – produkty turystyki krajoznawczej, turystyki specjalistycznej i niszowe produkty turystyczne poszczególnych województw,
3) **rodziny z dziećmi** – turystyka pobytowa na terenach wiejskich, turystyka krajoznawcza z elementami pobytów w miastach (podróże samochodem).

3. Turyści zagraniczni, w tym z sąsiednich regionów przygranicznych

Jak wspomniano wcześniej, na rynkach zagranicznych (poza sąsiadami ze wschodu) trudno mówić o jednolitej ofercie regionu Polski Wschodniej.

W 2007 roku Polskę odwiedziło 15,0 mln turystów zagranicznych, z czego około 4,0 mln było w regionie Polski Wschodniej. W tej liczbie przeważali mieszkańcy Białorusi, Rosji i Ukrainy (73%). Drugim liczbowo segmentem byli mieszkańcy Niemiec (13% przyjezdnych). Udział mieszkańców Litwy był znacznie mniejszy: nie przekroczył 6%. Turyści ze wszystkich pozostałych rynków stanowili jedynie 8% cudzoziemców odwiedzających makroregion. Wśród nich na uwagę zasługują mieszkańcy Holandii, zainteresowani przyrodą i obszarami o przewadze naturalnego krajobrazu.

O ile jednak w przyjazdach z Białorusi, Ukrainy i Rosji (poza mieszkańcami Obwodu Kaliningradzkiego chętnie wypoczywającymi na terenie woj. warmińsko-mazurskiego) dominują krótkie pobyty (w tym tranzytowe) o zróżnicowanym charakterze, o tyle mieszkańcy Niemiec chętniej korzystają z dłuższych pobytów i turystyki objazdowej.

1) **młodzi mieszkańcy Ukrainy i Białorusi (lepiej sytuowani)** – większość produktów turystyki miejskiej, pobyty zdrowotne,
2) **mieszkańcy regionów przygranicznych Ukrainy i Białorusi** – krótkie pobyty w miastach, turystyka zakupowa,
3) **Młodzi mieszkańcy Niemiec (i, w mniejszym stopniu, innych krajów Europy Zachodniej)** – niszowe produkty poszczególnych województw, turystyka aktywna (rowerowa, kajakowa, żeglarstwo, turystyka jeździecka),
4) **Pozostali mieszkańcy Niemiec (i, w mniejszym stopniu, innych krajów Europy Zachodniej) –** turystyka krajoznawcza (a w woj. warmińsko-mazurskim również sentymentalna).

4. Podsumowanie

W 2007 roku miejscowości makroregionu odwiedziło 12,7 mln turystów krajowych i zagranicznych, w tym 3,7 mln (29,0%) stanowili mieszkańcy makroregionu, którzy odwiedzili miejscowości w województwie swojego zamieszkania.

Wśród turystów dominującą grupę stanowią mieszkańcy Polski odwiedzający makroregion na dłużej niż 5 dni (23,5% wszystkich turystów). Wśród mieszkańców Polski spoza makroregionu warto zwrócić uwagę na mieszkańców województw ościennych przyjeżdżających na weekendy.

Warto również zwrócić uwagę na wysoką pozycję mieszkańców Ukrainy, którzy stanowią 13,9% wszystkich odwiedzających, a w województwach południowych nawet ponad 27%.

Tab. 9. Liczba i struktura przyjazdów turystów do miejscowości w województwach regionu w 2007 roku

Turyści	Lubelskie		Podkarpackie		Podlaskie		Święto-krzyskie		Warmińsko-mazurskie		Łącznie makroregion	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Łącznie cudzoziemcy	***1 240***	***45,3***	***980***	***31,8***	***860***	***33,6***	***280***	***20,3***	***580***	***19,5***	***3 940***	***30,9***
Ukraina	750	27,4	840	27,3	20	0,8	60	4,3	10	0,3	1 680	13,2
Białoruś	260	9,5	10	0,3	500	19,5	20	1,4	40	1,3	830	6,5
Niemcy	100	3,6	40	1,3	70	2,7	60	4,3	200	6,7	470	3,7
Litwa	10	0,4	-	0	120	4,7	20	1,4	70	2,3	220	1,7
Rosja	10	0,4	-	0	40	1,6	10	0,7	100	3,4	160	1,3
Pozostałe	110	4,0	90	2,9	110	4,3	110	8,0	160	5,4	580	4,6
Łącznie mieszkańcy makroregionu	***800***	***29,2***	***500***	***16,2***	***1 400***	***54,7***	***500***	***36,2***	***500***	***16,8***	***3 700***	***29,0***
Podróże długie	200	7,3	100	3,2	300	11,7	200	14,5	200	6,7	1 000	7,8
Podróże krótkie	600	21,9	400	35,7	1 100	43,0	300	21,7	300	10,1	2 700	21,2
Łącznie pozostali mieszkańcy Polski	***700***	***25,5***	***1 600***	***51,9***	***300***	***11,7***	***600***	***43,5***	***1 900***	***63,8***	***5 100***	***40,0***
Podróże długie	300	10,9	1 200	39,0	100	3,9	400	29,0	1 000	33,6	3 000	23,5
Podróże krótkie	400	14,6	400	13,0	200	7,8	200	14,5	900	30,2	2 100	16,5
Razem	**2 740**	**100**	**3 080**	**100**	**2 560**	**100**	**1 380**	**100**	**2 980**	**100**	**12 740**	**100**

Znak „-„ oznacza znikomy udział danej kategorii w ruchu przyjazdowym do województwa.

Źródło: badania Instytutu Turystyki Sp. z o.o.

W odniesieniu do mieszkańców Polski spoza makroregionu na szczególną uwagę zasługuje zjawisko częstszego odwiedzania regionów o atrakcyjnych i zróżnicowanych walorach przyrodniczych i krajobrazowych (woj. warmińsko-mazurskie i podkarpackie). Te regiony są również, obok dużych miast, popularnymi kierunkami wyjazdów ludzi młodych.

VIII. Syntetyczne wnioski i rekomendacje do promocji zrównoważonego rozwoju turystyki w Polsce Wschodniej

1. Wykaz rozwojowych produktów turystycznych na potrzeby promocji, ze wskazaniem potencjalnych grup nabywców

Osiągnięcie podstawowego celu określonego dla *Osi priorytetowej V* Programu Operacyjnego *Rozwój Polski Wschodniej. 2007-2013,* którym jest „wzrost zainteresowania ofertą turystyczną Polski Wschodniej" nakłada na twórców kampanii promocyjnej obowiązek określenia grup produktów, które w ramach działań marketingowych Polskiej Organizacji Turystycznej oraz władz i organizacji regionalnych wymagają szczególnego wsparcia. Na podstawie przeprowadzonych analiz wytypowano osiem takich grup produktów.

1. Grupa produktów dla turystyki aktywnej (kwalifikowanej) na obszarach cennych przyrodniczo. Obejmuje ona produkty dla różnorodnych (uzależnionych od występujących walorów, stanu zagospodarowania oraz stopnia ochrony) form turystyki aktywnej, wykorzystujące walory środowiska naturalnego. Grupa została wyodrębniona ze względu na istotny w skali całego kraju potencjał makroregionu w zakresie walorów przyrodniczych.
2. Grupa produktów dla turystyki krajoznawczej. Obejmuje ona ofertę produktową opracowaną z myślą o wyjazdach odbywanych w szeroko rozumianych celach poznawczych, związanych ze zwiedzaniem atrakcji przyrodniczych i antropogenicznych (historycznych i współczesnych), występujących samodzielnie lub połączonych w szlaki tematyczne. Istotnym segmentem dla produktów z tej grupy są podróże dzieci i młodzieży (wycieczki, zielone szkoły). Grupę wyodrębniono ze względu na wyjątkowy potencjał makroregionu w zakresie atrakcji przyrodniczych oraz interesujące (ale mniej doceniane) walory antropogeniczne.
3. Grupa produktów wykorzystujących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych. Obejmuje ona specyficzne produkty dla turystów zainteresowanych poznaniem tego typu walorów (stanowiące podstawę do rozwoju segmentu turystyki krajoznawczej). Grupę tę wyodrębniono jako oddzielną, ponieważ na obszarze makroregionu występuje największy w kraju, zróżnicowany tematycznie potencjał w zakresie budowy tego typu produktów.
4. Grupa produktów wykorzystujących wielowyznaniową spuściznę religijną. Grupę wyodrębniono ze względu na wyjątkowy w skali kraju potencjał makroregionu w zakresie pamiątek religijnych wielu wyznań (poza katolickim także judaizm, prawosławie, grekokatolicyzm, protestantyzm). Dodatkowo na obszarze makroregionu znajdują się hitlerowskie obozy zagłady, stanowiące cel odwiedzin gości z kraju i zagranicy.
5. Grupa produktów dla turystyki na obszarach wiejskich. Składa się na nią oferta agroturystyczna makroregionu, poszerzona o pobyty na obszarach nie zdegradowanych pod względem ekologicznym (ekoturystyka). Analizowany obszar dysponuje wybitnymi walorami w tym zakresie, poza wartościami przyrodniczymi są to także walory tradycyjnego krajobrazu kulturowego.
6. Grupa produktów dla turystyki leczniczej. Obejmuje tradycyjne produkty uzdrowiskowe, a także ofertę nowego typu, związaną z zabiegami leczniczymi,

kosmetycznymi, odnowy biologicznej itp. W każdym województwie makroregionu znajdują się miejscowości uzdrowiskowe (choć obszar ten w skali kraju nie jest najbardziej atrakcyjny pod tym względem – poza kilkoma renomowanymi uzdrowiskami). Ponadto zgłaszany jest spory potencjał do rozwoju nowych form turystyki leczniczej (spa, wellness).

7. Grupa produktów dla turystyki miejskiej. Obejmuje ona produkty dla turystów biznesowych (sektor MICE – *meetings, incentives, conventions, events*), mające najlepsze warunki do rozwoju w dużych miastach. W makroregionie do miana tego pretendują przede wszystkim stolice województw (niekiedy także inne większe miasta), które pełnią funkcję regionalnych i ponadregionalnych centrów gospodarczych, administracyjnych, naukowych, kulturalnych.
8. Grupa produktów dla turystyki kulinarnej. We wszystkich województwach makroregionu istnieje regionalna oferta kulinarna, która może stanowić uzupełniający, a w niektórych przypadkach nawet samoistny (województwo podlaskie) produkt turystyczny.

2. Podstawowe rynki potencjalnych grup nabywców z charakterystyką marketingową

Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, podstawowe potencjalne grupy nabywców są następujące:

1) mieszkańcy regionu,
2) pozostali turyści krajowi,
3) goście zagraniczni, w tym grupa gości z sąsiednich regionów przygranicznych.

Na podstawie analizy atrakcji turystycznych regionu, struktury ruchu turystycznego oraz konkurencyjności produktów regionu i jego poszczególnych województw można sformułować następującą charakterystykę marketingową powyższych grup nabywców:

Mieszkańcy regionu Polski Wschodniej

Podstawową grupą nabywców produktów turystycznych Polski Wschodniej pozostaną w przyszłości mieszkańcy regionu. Będą oni w pierwszym rzędzie nabywcami opisanych wcześniej produktów turystyki weekendowej, w tym produktów i usług do skonsumowania w ciągu jednodniowej podóży.

Przedstawiciele tej grupy będą również ważnymi uczestnikami wydarzeń kulturalnych, rekreacyjnych i sportowych, imprez turystyki specjalistycznej oraz użytkownikami szlaków.

Podstawowym narzędziem marketingowym skierowanym do mieszkańców regionu powinna być ławo dostępna informacja o produktach i usługach oraz typowa reklama produktów i usług. Ważną rolę odgrywać powinna stałość informacji i terminów wydarzeń.

Drugą grupą produktów przeznaczonych dla tej grupy nabywców będą w przyszłości dłuższe pobyty w pobliżu miejsca zamieszkania, przeznaczone w pierwszym rzędzie dla rodzin z małymi dziećmi, osób starszych oraz osób zainteresowanych drugimi domami.

Podstawową formą promocji w tej grupie nabywców powinna być prasa konsumencka, a metodą pozyskiwania klientów – dobra jakość usług przy niezbyt wygórowanych cenach.

Produktami niszowymi będą w przyszłości w większym niż dotychczas stopniu: turystyka wodna (poza rejonem Wielkich Jezior Mazurskich), przyrodnicza (na terenach parków narodowych i w ich otoczeniu) oraz rowerowa.

Uzupełniającą niszę powinny stanowić pobyty związane z poprawą stanu zdrowia, przeznaczone dla bardziej majętnych klientów.

Pozostali turyści krajowi

Rozwój produktów i usług turystycznych dla segmentu mieszkańców regionu będzie generatorem wzrostu ruchu przyjazdowego. Uwaga ta w mniejszym stopniu dotyczy oferty województw warmińsko-mazurskiego i świętokrzyskiego. W tym pierwszym potrzebna jest standardowa promocja połączona z bogatszą ofertą, sprzyjającą przyjazdom poza głównym, letnim sezonem. W świętokrzyskim zaś niezbędnym jest stworzenie nowego wizerunku turystycznej oferty województwa. Szczegółowe propozycje produktów i usług znajdują się w poprzednich rozdziałach opracowania.

Goście zagraniczni, w tym z sąsiednich regionów przygranicznych

O przyjazdach z regionów przygranicznych w dużej mierze zadecydują warunki przekraczania granic oraz przyjazna atmosfera dla odwiedzających. Ważną rolę będzie też odgrywał aspekt finansowy (kurs waluty, ceny) przyjazdu. Dla przyjazdów z tego kierunku ważna będzie możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego, w tym połączenie oferty handlowej z rozrywką.

Dla gości z pozostałych krajów istotna będzie konkurencyjność oferty regionu w stosunku do oferty pozostałych regionów Polski oraz przygranicznych regionów państw ościennych. W tej grupie klientów podstawowym elementem oferty będzie jakość. W promocji istotną rolę odegrać powinna wyraźna poprawa wizerunku regionu Polski Wschodniej. Ta ostatnia uwaga dotyczy w pierwszym rzędzie czterech województw południowych. Województwo warmińsko-mazurskie powinno wykreować nowy wizerunek: regionu szczególnie atrakcyjnego dla ludzi młodych.

3. Propozycje mierników efektywności w zakresie promocji turystycznej regionu

Instytut Turystyki rekomenduje trzy grupy długookresowych mierników efektywności w zakresie promocji turystycznej regionu. Jednocześnie rekomenduje się trzy grupy krótkookresowych, do których zaliczyć należy trzy ostatnie mierniki. Są to:

1) wielkość inwestycji okołoturystycznych w regionie, z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju,
2) wykorzystanie obiektów i atrakcji turystycznych mierzonych wzrostem liczby odwiedzających i wykorzystaniem obiektów,
3) dochody z turystyki,
4) wzrost wydatków na promocję samorządów lokalnych oraz branży turystycznej,
5) liczba pozwoleń na budowę infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej,
6) wzrost liczby uczestników wybranych imprez i wydarzeń organizowanych na terenie regionu (targi, wystawy, kongresy, imprezy i wydarzenia kulturalne, sportowe itp.).

Mierniki krótkookresowe (grupy 4, 5 i 6) obrazują bezpośrednio rezultaty działań promocyjnych, a więc zainteresowanie sektora turystyki działaniami marketingowymi i inwestowaniem w sektor turystyczny. Mierniki długookresowe pozwalają mierzyć wpływ kampanii promocyjnych na wzrost czynników decydujących o konkurencyjności sektora turystyki na rynku inwestycji turystycznych, atrakcji turystycznych, na wzrost znaczenia gospodarki turystycznej w gospodarce regionów. Zakłada się bowiem, że zgodnie z celami określonymi dla programu *Rozwój Polski Wschodniej,* kluczowym wskaźnikiem sukcesu programu będzie szybszy rozwój gospodarczy makroregionu.

Tab. 95. Wybrane mierniki efektywności.

L.p.	Grupa mierników	Wybrane mierniki	Źródła informacji
1.	Wielkość inwestycji turystycznych i okołoturystycznych	1) Liczba hoteli i budynków zakwaterowania turystycznego oddanych do użytki	GUS (poz. 121)
		2) Ogólnodostępne obiekty kulturalne	GUS (poz. 1261)
		3) Liczba budowli sportowych i rekreacyjnych oddanych do użytku	GUS (poz. 241)
		4) Liczba kwater agroturystycznych w ewidencji gmin	Instytut Turystyki
		5) Liczba oddanych domów letnich i rezydencji wiejskich	WUS
		6) Wartość nakładów na inwestycje turystyczne	WUS
2.	Wykorzystanie obiektów i atrakcji turystycznych	7) Wykorzystanie obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania w %	GUS
		8) Liczba gości (zwiedzających) w wybranych atrakcjach turystycznych.	GUS
3.	Dochody z turystyki	9) Wydatki mieszkańców Polski odwiedzających region w mld zł	Instytut Turystyki
		10) Wydatki cudzoziemców odwiedzających region w mld zł	Instytut Turystyki
		11) Dochody sektora „Hotele i gastronomia” w mld zł	GUS
4.	Wydatki na promocję	12) Wydatki samorządów wojewódzkich na promocję turystyki	Urzędy marszałkowskie
		13) Wydatki ROT-ów	ROT-y
		14) Wydatki na turystykę samorządów gminnych w mln zł	Bank Danych Regionalnych
5.	Liczba pozwoleń na budowę infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej	15) Liczba pozwoleń na budowę obiektów noclegowych	GUS
6.	Liczby uczestników wybranych imprez i wydarzeń	16) Liczba uczestników min. 10 imprez w każdym województwie wytypowanych przez ROT-y	Organizatorzy imprez i wydarzeń

IX. Załączniki

Załącznik 1. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe

1. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe województwa warmińsko-mazurskiego

Olsztyn:
- kościół św. Jakuba, konkatedralny, gotycki z XIV – XV w. rozbudowywany etapowo do XIX w.,
- pałacyk archiprezbitera, barokowy z XVIII w., przekształcany wielokrotnie
- kościół Serca Jezusowego neogotycki z XIX w.
- kościół p.w. św. Józefa
- kaplica Jerozolimska, późnogotycka z II połowy XVI w.
- kościół ewangelicki z XIX w.
- ratusz, odbudowany po 1945 r., Stary Ratusz z XIV w. wybudowany w stylu gotyckim
- mury miejskie z XIV w. zachowane fragmentarycznie: baszta Wysoka z końca XIV w. nadbudowana w początku XV w.
- centrum Starego Miasta, odbudowane po wojnie, 2 kamieniczki oryginalne z XVIII w.
- zamek Kapituły Warmińskiej, gotycki z XIV w., obecnie Muzeum Warmii i Mazur
- stajnia tzw. spichlerz z XVIII/ XIX w., siedziba SARP
- mosty kolejowe nad Łyną z XIX w.
- Muzeum Przyrody przy ul. Metalowej
- Muzeum Sportu w Hali Widowiskowo Sportowej Urania
- Obserwatorium Astronomiczne
- Olsztyńskie Planetarium Astronomiczne
- Dom Gazety Olsztyńskiej

Banie Mazurskie:
- kościół renesansowy z XVI w., przebudowywany

Baranowo:
- pałac z XIX w.
- ogród z XIX w.

Barciany:
- zamek krzyżacki z XIV w., jeden z najlepiej zachowanych zamków gotyckich na terenie województwa, do naszych czasów przetrwał jedynie z uszkodzoną wieżą; obecnie własność prywatna modernizowana na obiekt noclegowy
- kościół gotycki z XIV w., przebudowana wieża w XVIII i XIX w.
- dom barokowy z XVIII w.

Barczewo:
- kościół św. Anny, gotycki z XIV w.
- zespół klasztorny franciszkanów: kościół św. Andrzeja z końca XIV w. i klasztor z XIV w. , przebudowywany w XVI i na początku XVII w.
- Muzeum Feliksa Nowowiejskiego
- synagoga z XIX w.

Bartoszyce:
- kościół św. Jana Ewangelisty i Matki Boskiej Częstochowskiej, gotycki z XIV w.
- Brama Lidzbarska
- kościół św. Jana Chrzciciela, gotycki z XV w. z wieżą z XIX w.
- kościół p.w. św. Brunona, neogotycki z XIX w.
- spichlerze z XVIII/ XIX w.
- domy i kamieniczki z XIX w. i XX w.

Biała Piska:
- kościół z XVIII w.
- domy z XIX w.

Biskupiec:
- kościół św. Jana Chrzciciela, pierwotnie gotycki, odnowiony z XIV w., przebudowany, neoromański w XIX w.
- kościół poewangelicki, neoromański z XIX w. pw. Bł. Karoliny Kózkówny

Bisztynek:
- kościół, obecnie barokowy, z XIV w. konsekrowany w 1400 r.
- Brama Lidzbarska, gotycka z XV w.
- domy i kamieniczki z XIX i początku XX w.

Braniewo:
- kościół św. Katarzyny, gotycki, zniszczony prawie całkowicie, odnowiony w latach osiemdziesiątych XX w.
- Wieża Bramna dawnego zamku biskupiego
- kościół p.w. św. Trójcy, gotycki odbudowany w XVI w.
- kościół św. Krzyża, pojezuicki, barokowy z XVIII w.
- kolegium jezuickie, barokowe z XVIII w.
- kościół św. Antoniego, poewangelicki z XIX w.
- mury miejskie, gotyckie z XIV w.
- ruiny zamku biskupiego, gotyckiego z XIII w.

Bratian:
- ruiny zamku z XIV w.,
- dwór klasycystyczny z XVIII w., rozbudowany w połowie XIX w.
- kuźnia z XIX w.
- domy z XIX w.

Brąswald:
- kościół św. Katarzyny XIX w.
- dom Marii Zientary Malewskiej

Burkat:
- kościół neogotycki z XVIII w.

Byszwałd:
- kościół św. Andrzeja Apostoła z początku XIV w.
- drewniana dzwonnica konstrukcji słupowej z XVIII w., dzwon gotycki z XV w.

Czerniki :
- kościół gotycki z XIV w., przebudowany w XVIII w.

Dajtki – obecnie osiedle Olsztyna położone całkowicie w granicach miasta
- kościół neogotycki i kaplica z XIX w.

Dąbrówno:
- kościół gotycki z XIV w.
- ruiny zamku z XIX w.
- dzwonnica gotycka z XIV w.
- mury miejskie gotyckie, z kamienia polnego, zachowane fragmentarycznie, z XIV w.

Drogosze:
- pałac barokowy z XVIII w.
- kaplica pałacowa z XVIII w.
- kościół gotycki z XIV w., przebudowany w XVI i XVIII w.
- barokowa plebania z XVIII w.

Dobre Miasto:

- zespół kościoła i kolegium kanoników: kościół Zbawiciela, gotycki z XIV w., restaurowany w XIX i XX w., ołtarz główny, barokowy z XVIII w., kolegium gotyckie z cegły XIV/XV w.
- kaplica św. Mikołaja, obecnie cerkiew, barokowa z XVIII w.
- kościół ewangelicki z XIX w.
- mury miejskie gotyckie z XIV w., w większości rozebrane, pozostała Baszta Bociania i Brama Młyńska

Dywity:
- kościół neogotycki z XIX w.
- chałupy z XIX w.

Działdowo:
- zamek krzyżacki z XIV w., gotycki z cegły, rozbudowywany etapami w XV, przebudowywany w XVI i XVII w.
- ratusz barokowy z XVII w., przekształcony w XX w.
- zabudowa miejska, klasycystyczna z końca XVIII i początku XIX w.
- kościół ewangelicki z XIV w., przebudowany w XVIII i w latach trzydziestych XX w.
- domy i kamieniczki z XIX w.

Dźwierzuty:
- kościół gotycki z XIV w. przebudowany w XVIII w.
- dom pastora z XVIII w.

Elbląg:
- zabytkowy układ przestrzenny
- Kanał Elbląski
- kościół bł. Doroty, szachulcowy z XVIII w., przeniesiony z miejscowości Kaczynos
- kościół p.w. św. Mikołaja z XIII w., przebudowany w I połowie XIV w., dobudowana kaplica w XV w., wewnątrz tryptyk późnogotycko-renesansowy, tryptyk i chrzcielnica z XIV w.
- zespół klasztorny dominikanów: kościół Mariacki z I połowy XIII i początku XIV w. obecnie siedziba galerii EL
- mury obronne, zachowane fragmentarycznie, z gotycką Bramą Targową z XIV w.
- kamienice mieszczańskie i spichlerz z I połowy XIX w.
- muzeum ze zbiorami archeologicznymi oraz sztuki, etnografii i historii Elbląga

Ełk:
- kościół, neogotycki z XIX w., odbudowany w XX w.
- katedra św. Wojciecha, neogotycka, przebudowana w XIX w.
- Ełcka Kolej Wąskotorowa
- zamek gotycki z XIV/XV w., w ruinie

Frednowy:
- dwór klasycystyczny z I połowy XIX w.

Frednowo:
- kościół barokowy z XVIII w.

Frombork:
- zespół zabudowań Wzgórza Katedralnego: mury obronne i bramami z XIV i XV w., częściowo zrekonstruowane w I połowie XVI i XIX w. Są tu dwie bramy: główna i boczna z II połowy XIV w. oraz Wieża Kopernika i wieża Radziejowskiego z I połowy XIV w. ,
- archikatedra gotycka z XIV w. z dobudowaną kaplicą w XV w. We wnętrzu można podziwiać późnorenesansowe i barokowe ołtarze
- pałac biskupi z I połowy XVI w., przebudowany w XVIII i XIX w., mieści się w nim Muzeum Mikołaja Kopernika

- Muzeum Medycyny
- Wieża Radziejowskiego
- kapitularz z II połowy XV w. i z I połowy XVIII w. wraz budynkami kanonii wewnętrznej oraz nowy wikariat z XVII w.
- kanonie zewnętrzne, które są poza murami obronnymi z XVII i XVIII w.
- kościół p.w. św. Mikołaja z XIV w., Wieża Wodna z XIV w.
- Obserwatorium Astronomiczne na Żurawiej Górze

Galiny:
- kościół gotycki z połowy XIV w.
- pałac barokowy z XVI w, przebudowany w XVIII i XIX w.
- spichlerz z XVIII w.
- plebania z XVII w.

Gierłoż:
- wojenna kwatera Hitlera zwana „Wilczym Szańcem"

Gietrzwałd:
- kościół z końca XV w., neogotycki koniec XIX w.
- Sanktuarium Maryjne (według niektórych źródeł nawet do 1 mln odwiedzających rocznie)
- kapliczki przydrożne
- drewniane chałupy z XIX w.

Giżycko:
- kościół ewangelicki, klasycystyczny z XIX w.
- twierdza Boyen z XIX w.
- zamek krzyżacki, odbudowany po pożarze w XIV w. , przebudowany na renesansową siedzibę w XVI w., rozebrany, zachowało się jedno skrzydło
- most obrotowy drogowy na Kanale Łuczańskim z XIX w.
- Muzeum Flory i Fauny Mazur
- galeria Dalia

Głotowo:
- kościół barokowy z II połowy XVIII w.
- Kalwaria Warmińska z XIX w.

Gołdap :
- kościół gotycki z XVI w.
- domy z XIX w.
- Kościół św. Leona z XIX w.
- wieża ciśnień

Górowo Iławeckie:
- kościół gotycki z XIV w., kilkakrotnie przebudowywany, odbudowany po zniszczeniach w czasie II wojny światowej w latach osiemdziesiątych XX w.
- kościół parafialny, neogotycki z XIX w.
- ratusz gotycko-eklektyczny z XV w., przebudowany w XVII w.
- Muzeum Gazownictwa
- wieża ciśnień, neoklasycystyczna z XIX w.

Grabin:
- pałac klasycystyczny z XIX w.

Grunwald:
- miejsce bitwy w 1410 r. między wojskami polskimi Władysława Jagiełły i litewskimi a wojskami zakonu krzyżackiego upamiętnia zespół pomnikowy: obelisk, amfiteatr, głaz – domniemane miejsce śmierci wielkiego mistrza krzyżackiego, kopiec Jagiełły, muzeum Bitwy pod Grunwaldem, ruiny kapliczki z XV w.

Gryźliny:
- kościół parafialny z XVI w., późnogotycki, z drewnianą dzwonnicą z XVIII w.

Gutkowo (obecnie osiedle Olsztyna, znajdujące się w granicach miasta):
- kościół św. Wawrzyńca z końca XV w.

Henrykowo:
- kościół gotycki z XIV/XV w., odrestaurowany w XVIII i XIX w.

Ignalin:
- kościół barokowy z XVIII w., gotycki

Iława:
- kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, gotycki z XIV w., wieża z XVI w., restaurowana w XVII i XVIII w.
- mury miejskie z XIV w., zachowały się fragmenty
- ratusz neobarokowy z XIX w.
- hala miejska, neoklasycystyczna z XIX w.
- 3 wieże ciśnień
- neogotycki zabytkowy budynek dworca kolejowego Iława Główna z freskami herbów miast i motywami roślinnymi
- kamieniczki z XIX w. i początku XX w.
- Galeria Sztuki

Jaśkowo (gmina Zalewo):
- kościół filialny, barokowy z XVIII w.
- drewniana wieża kościelna z początku XIX w.
- pałac barokowy z XVIII w.
- szkoła klasycystyczna z XIX w.
- dom klasycystyczny z końca XVIII w.
- dom z podcieniami z II połowy XIX w.

Jedwabno:
- kościół z XX w.
- willa secesyjna z początku XX w.
- plebania, klasycystyczna z II połowy XVIII w.

Jeziorany :
- kościół gotycki św. Bartłomieja z XIV w.
- pozostałości zamku biskupów warmińskich, gotycki, z II połowy XIV w., odbudowywany w XV i XVIII w., dobudowywane skrzydło zachodnie – ratusz z XVIII w.

Jonkowo:
- kościół gotycki z XIV-XVI w., rozbudowany w XVIII i XX w.
- chałupa z XVIII w.
- chałupy z XIX w., neoklasycystyczne
- kapliczki przydrożne z XIX w.

Kadyny:
- pałac z XVII w., przebudowywany na początku XX w., obecnie hotel
- budynki gospodarcze z XIX w.
- zespół cegielni
- w pobliżu miejscowości grodzisko i zespół klasztorny oo. franciszkanów

Kalisty:
- dwór barokowy z XVIII w.

Kalnik:
- kościół barokowy z XVIII w.

Kamieniec:

- kościół barokowy z XVIII w. fundacji Finckensteina, do budowy wykorzystano mury z XVII w.
- ruiny pałacu rodziny Dohna, barokowy z XVIII w., pawilon ogrodowy i zabudowa gospodarcza drewniano-murowana z XVIII w., w pałacu w roku 1807 rezydował Napoleon; w tym czasie w pałacu przebywała Maria Walewska
- park w stylu francuskim z końca XVIII w. i grota z początku XVIII w.
- domy z XVIII w.

Kętrzyn:
- kościół św. Jerzego, gotycki z XIV w.
- zamek krzyżacki z XIV w.
- kościół ewangelicki, renesansowy z XVI w.
- kaplica św. Ducha z XIV w., przebudowana w XVII w.
- loża masońska, neogotycka z XIX w.
- mury miejskie z XIV w., przebudowane w XV w.
- Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego

Kiełpiny:
- kościół z XVIII w.

Kiwity:
- kościół gotycki św. Św. Piotra i Pawła z XIV w., kilkakrotnie odnawiany

Klewki:
- kościół św. św. Walentego i Rocha, murowano-drewniany z XV w., przebudowany w stylu barokowym w XVIII w.
- zespół dworski: pałac z XVIII w., przebudowany w II połowie XIX w. i w XX w. oficyna klasycystyczna z I połowy XIX w.

Korsze:
- kościół ewangelicki z początku XX w.
- kościół neogotycki z 1903 r.
- 2 wieże ciśnień z XX w.
- kamieniczki eklektyczne i wille z końca XIX w.

Kownatki:
- osada palowa z wczesnego średniowiecza IX-XII w.

Kozłowo:
- barokowy kościół z XVIII w.

Kraszewo:
- kościół barokowy z początku XVIII w. z neogotycką wieżą z XIX w.
- domy klasycystyczne z XVIII/XIX w.
- kapliczki przydrożne neogotyckie z II połowy XIX w.

Kruklanki:
- kościół parafialny z XVIII w.
- zwalony most

Kurzętnik:
- kościół gotycki z początku XIV w. i II połowy XVII w., przebudowany w XVIII w. i XIX w., z barokowym wystrojem
- ruiny zamku kapituły chełmińskiej z XIII w.

Kwietniewo:
- kościół z I połowy XIV w.
- chałupy z XVIII i XIX w.

Kwitajny:
- kościół barokowy z XVIII w. p.w. św. Teresy, odnowiony w XIX w.
- pałac klasycystyczny z I połowy XVIII w., przebudowany w XIX w.

Leszcz:
- kościół filialny z XIV w.
- dzwonnica z XIX w.

Lężany :
- pałac neobarokowy z początku XX w.

Lidzbark:
- założenia urbanistyczne Starego Miasta z XIV w.
- kościół parafialny p.w. św. Wojciecha, murowany z XIV w.
- kościół ewangelicki, klasycystyczny z I połowy XIX w.
- spichlerz z XIX w.
- mury obronne – fragmenty z XIV w., gotycka baszta zamkowa z XIV w.
- domy drewniane i murowane z XIX w.
- zakład garbarski z 1880 r.
- Muzeum Pożarnictwa

Lidzbark Warmiński:
- zamek biskupów warmińskich
- przedzamcze gotyckie z XV-XVII w., z przebudowanymi skrzydłami gospodarczymi od wschodu, pałac Grabowskiego, barokowy z XVIII w., odbudowany po pożarze po koniec XX w.
- „Oranżeria Krasickiego", barokowo-klasycystyczna z XVIII w.
- kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła oraz św. Michała Archanioła, gotycki z II połowy XIV – XV w., kościół odbudowywany w XVII w., restauracja kościoła z II poł. XIX w.
  we wnętrzu kościoła rzeźba z początku XVI w. oraz ołtarz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XVII w. oraz inne obrazy z XVII i XVIII w.
- plebania z XVIII w.
- klasztor i dawny budynek klasztoru z XVIII i XIX w.
- mury miejskie z XIV-XVI w., (fragmenty) z Wysoka Bramą gotycką z XIV w. i basztą gotycką z XIV w., którą przebudowano na dom mieszkalny w XVIII/XIX w.
- kościół ewangelicki, neoromański z XIX w., obecnie kościół prawosławny
- domy i kamieniczki z XVIII i XIX w.
- Muzeum Warmińskie

Lipowo:
- grodzisko z końca XI w. lub początku XII w.

Lubawa:
- kościół p.w. św.. Anny, gotycki z XIV w., odbudowywany około połowy XVI w., remontowany około 1600 r.
- kaplica Mortęskich z 1581 r.
- kościół p.w. św. Barbary, drewniany konstrukcji zrębowej z XVIII w.
- zespół klasztorny pofranciszkański z XVI w., bernardynów: kościół p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Michała, gotycki z XV w., przebudowany w stylu manieryzmu XVI w., klasztor barokowy z XVI w., przebudowany w XVIII w.
- baszty z XIV-XVI w., przebudowane XVII-XVIII w. na domy mieszkalne
- mury miejskie z XIV-XVI w.
- ruiny gotyckiego zamku biskupów chełmińskich z XIV w., rozbudowany w XV i XVII w., spalony i rozebrany w XIX w.
- kamieniczki z XIX i początku XX w.

Łąki Bratiańskie:
- ruiny kościoła z XVIII w.
- ruiny klasztoru reformatorów z XVII w.

Łukta:
- kościół gotycki z początku XV w.
- drewniana wieża z XVIII w.

Łyna:
- kościół barokowy z XVIII w.

Małdyty:
- pozostałość zespołu dworskiego: 2 oficyny z XVIII/XIX w. oraz budynek pofolwarczny z końca XIX w., obecnie zajazd
- park z XVIII/XIX w.

Mamerki:
- kompleks jednych z najlepiej zachowanych fortyfikacji w Polsce z II wojny światowej
- Kanał Mazurski
- Kanał Elbląski

Marwałd:
- kościół barokowy z XV w., odbudowany w XVII w., rozbudowany w XIX w.

Mikołajki:
- kościół ewangelicki w stylu arkadkowym z XIX w.
- zabudowa miejska z XIX w.
- Muzeum Reformacji

Miłomłyn:
- kościół neogotycki z XIV w. z dzwonnicą, ołtarzem, późnobarokowym płytami nagrobnymi z XVII i XVIII w.
- mury miejskie z basztą narożną z XIV w.
- śluza komorowa Kanału Elbląskiego z XIX w. i początku XX w.

Miłogórze:
- kaplica z dzwonnicą z XVII w.

Młynary:
- kościół z końca XIV w. z barokowym ołtarzem, przebudowany w XVIII w.

Morąg:
- ratusz gotycki z XV w., przed budynkiem armaty zdobyte przez Niemców w 1870 r.
- kościół gotycki z początku XIV w., rozbudowany w XVI w.
- mury obronne z basztami, gotyckie z XIV-XV w.
- skrzydło zamku krzyżackiego z XIV w., odbudowane w XVI w., przebudowane w XIX w.
- piwnice gotyckie pod nieistniejącymi skrzydłami zamku z XIV w.
- pałac Dohnów z XVI w., przebudowany w stylu barokowym w XVIII w., zrekonstruowany po II wojnie światowej; obecnie znajduje się tam Muzeum Johanna Herdera – oddział Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
- kamieniczki z XIX i XX w.

Mrągowo:
- ratusz zbudowany w XIX w.
- kościół ewangelicki z XVIII w.
- spichlerz z XVIII w.
- domy z XVIII w.
- Muzeum Ziemi Mrągowskiej
- Galerie Sztuki
- Wieża Bismarka
- amfiteatr nad jez. Czos
- Mrongoville
- Centrum Kultury i Turystyki

Nidzica:
- chałupy z XIX w.
- kapliczki przydroże z II połowy XIX w.
- zamek krzyżacki z XIV w., rozbudowany w XV i XVIII w., przebudowany w XIX w., zniszczony w czasie wojny i odbudowany w latach siedemdziesiątych XX w.
- mury obronne z XIV w., zachowały się fragmentarycznie
- baszty północna, zbudowana z kamienia
- baszta południowa z XIV w., odbudowana w latach osiemdziesiątych
- kościół z XIV w., kilkakrotnie przebudowywany
- tzw. klasztorek, który miał charakter obronny, służył jako pomieszczenie klasztorne; spalony w 1914 r., odnowiony w latach trzydziestych, ponownie spalony i przeznaczony na archiwum i muzeum
- kościół ewangielicko-augsburski, neogotycki
- ratusz, neoklasycystyczny z I połowy XIX w.
- Muzeum Ziemi Nidzickiej

Nowe Miasto Lubawskie:
- fortyfikacje miejskie: fragmenty murów obronnych z XIV w. oraz dwie bramy: Brodnicka , w której jest Muzeum Ziemi Lubawskiej, i Lubawska
- kościół farny – bazylika gotycka, trójnawowa z I połowy XIV w., gruntownie odrestaurowana w XIX w. We wnętrzu malowidła z XVII i XVIII w. oraz gotycki tryptyk z XIV w.
- dawny kościół ewangelicki z 1912 r.

Olecko:
- zabytkowy układ urbanistyczny
- dawny kompleks zamkowy
- pomnik ofiar I wojny światowej
- chata mazurska, młyn wodny, wieża ciśnień

Olsztynek :
- zamek krzyżacki z XIV w., przebudowany w XVII w. na arsenał, przebudowany na szkołę w XIX w., odbudowany po II wojnie światowej.
- kościół ewangelicki, gotycki, z XIV w., odbudowany w stylu barokowym w XVII w., odbudowany w latach siedemdziesiątych XX w.
- Muzeum Budownictwa Ludowego; najciekawsze obiekty w skansenie to: młyn wodny drewniany z XVIII w., wiejski kościół z początku XVIII w., zagroda mazurska z początku XIX w., wiatrak typu holenderskiego i inne ciekawe obiekty
- Ratusz Miejski

Okartowo:
- kościół z XVIII w.

Orneta:
- kościół św. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty, gotycki z XIV w., przebudowywany i restaurowany
- cerkiew, klasycystyczna z XIX w.
- ratusz gotycki z XIV w., odbudowany w XVII w., restaurowany w XX w.
- zamek biskupi, pozostałości – fragmenty murów i podpiwniczenia, gotyk z I połowy XIV w.
- domy podcieniowe z XVII i XVIII w.
- synagoga z XIX w.

Orzysz:
- kościół, pierwotnie gotycki, z XVI w., odbudowany w XIX w.
- kaplica Najświętszego Serca Pana Jezusa

Osieka:
- pałac eklektyczny z XIX w.

Ostróda:
- zamek pokrzyżacki z XIV w., przebudowany w XIX w., odbudowany po spaleniu w czasie II wojny światowej, odbudowany w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.
- kościół św. Dominika Savio z początku XIV w., odbudowany ze zniszczeń wojennych w latach osiemdziesiątych XX w.
- kościół parafialny, neogotycki z XIX w., w kościele gotycka Pieta z końca XIV w.
- mury obronne, fragmenty, z XIV w.
- kościół baptystów z początku XX w.
- spichlerz szachulcowy z XIX/XX w.
- kamienice z końca XIX i XX w.
- śluza Ostróda
- śluza Ruś Mała

Pasłęk:
- kościół św. Bartłomieja, gotycki z początku XIV w., odbudowany w XVI w. remontowany w XVIII i XIX w.
- kościół św. Jerzego, ewangelicki, gotycko-renesansowy, rozbudowany w XVI w.
- ratusz gotycki z XIV-XVI w.
- mury miejskie z XIV/XV w., zachowane prawie w całości z Bramą Młyńską z XIV w. i Wieżą Kamienną z XVI w.
- zamek krzyżacki gotycki z XIV w., rozbudowany w XVI w., odbudowany w połowie XX w.
- domy i kamieniczki z XVIII-XIX w. i początku XX w.

Pasym:
- kościół neogotycki z XIX w.
- kościół ewangelicko-augsburski, gotycki, z XV w., odbudowany w baroku w XVIII w.
- ratusz neogotycki z XIV-XV w.
- zabudowa miejska z XIX w.
- mury miejskie z XIV w.

Pieniężno:
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z XIV w.
- Muzeum Misyjno Etnograficzne Księży Werbistów
- zamek kapituły warmińskiej, gotycki, z I połowy XIV w.

Pisz:
- kościół szachulcowy z XIX w. św. Jana Chrzciciela
- ratusz neogotycki z XIX w.
- pozostałości po zamku krzyżackim

Pozezdrze:
- kompleks bunkrów – byłej kwatery Himmlera

Pranie:
- Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego

Prostki:
- słup graniczny z 1545 r. na granicy Litwy, Korony i Prus,

Reszel:
- kościół z XIV w., gotycki
- cerkiew, późnobarokowa z XVIII w.
- ratusz klasycystyczny z XVIII w.
- spichlerz z XVIII i XIX w.

- mury miejskie, gotyckie, z XIV w.
- zamek biskupów warmińskich, gotycki, z XIV w.
- Galeria Zamek
- najstarsze mosty gotyckie w Polsce z XIV w. nad rzeką Sajną
- droga krzyżowa Reszel Święta Lipka

Rogóż (powiat lidzbarski):
- gotycki kościół św. Barbary z XIV-XVI w., rozbudowany w XVIII w., restaurowany w XIX w.
- kapliczka przydrożna z XVII w.
- dom (nr 8) z XIX w.

Rożental:
- drewniany kościół św. Wawrzyńca z XVIII w.
- chałupy z połowy XIX w.

Ruciane – Nida:
- śluza Guzianka
- schron bojowy z okresu I wojny światowej
- wyłuszczarnia nasion z XIX w

Rudzienice :
- kościół neogotycki z XIX w.

Rychnowo:
- kościół poewangelicki, drewniany, konstrukcji zrębowej z XVIII w. wewnątrz polichromia z XVIII w., w ołtarzu głównym tryptyk z XVI w.
- dzwonnica, drewniana z XVIII w.
- kostnica, murowana z XVIII w.
- pałac z XVII w.

Ryn:
- zamek krzyżacki, gotycki, z XIV w., rozbudowany w I połowie XVII w., przebudowany w duchu neogotyckim w XIX w., obecnie hotel
- wiatrak z XIX w.
- domy z XIX w.

Sępopol:
- gotycki kościół parafialny (XIV w.)
- staropruskie „grodzisko”
- klasycystyczne kamieniczki

Smolajny:
- pałac biskupów warmińskich z XVIII w ufundowany przez S. Grabowskiego, budynek główny, wieża bramna zbudowane w stylu barokowym, oficyny przypałacowe neobarokowe

Sorkwity:
- kościół ewangelicki , gotycki, z XVI w., przebudowany w XVII w.
- pałac w stylu gotyku angielskiego z XIX w.

Srokowo:
- gotycki kościół z początku XV w., odbudowany w XVII i XVIII w.
- ratusz z XVIII w.
- spichlerz z XVIII w.

Stańczyki :
- wiadukty, najwyższe w Polsce, pozostałość po linii kolejowej Gołdap – Żytkiejmy

Stara Różanka:
- wiatrak holenderski z XIX w., adaptowany na zajazd

Stare Juchy:

- kościół gotycki z XVI w.
- staropruski głaz obrzędowy
- budynek dawnej szkoły ludowej z XVIII w.

Sterławki Wielkie:
- wiatrak holenderski z XIX w.
- domy drewniane z XIX w.

Stębark:
- kościół barokowy z końca XVII w., przebudowany w XVIII w., restaurowany w XIX w.

Stękiny:
- kapliczka domkowa z II połowy XVIII w.
- dzwonnica przydrożna, neoklasycystyczna z XIX w.
- chałupy z XIX w.

Stoczek Klasztorny:
- zespół klasztorny oo. bernardynów: kościół barokowy z XVII w. , klasztor barokowy z XVII w., rozbudowany w XVIII w.; w tym klasztorze był więziony prymas Polski kard. Stefan Wyszyński
- barokowe kapliczki przydrożne, klasycystyczne z XIX w.

Straduny:
- kościół z końca XVIII w.

Susz:
- kościół gotycki św. Antoniego z XIV w. z kaplicą pochodzącą z XVI w.
- synagoga z XIX w.
- mury miejskie z XIV w. zachowane fragmentarycznie
- grodzisko staropruskie nad Jez. Suskim
- domy i kamieniczki z XVIII-XIX w.

Szestno:
- kościół do niedawna ewangelicki z XV w., odbudowany w XVII w., wystrój późnorenesansowy
- fragmenty ruin zamku krzyżackiego
- zespół dworsko-parkowy z XIX w

Szczytno:
- kościół ewangelicki, barokowy, z XVIII w.
- ratusz z XIX w.
- ruiny zamku krzyżackiego, gotyckie, z XIV w.
- Chata Mazurska z XIX w.
- południk 21
- Muzeum Mazurskie

Szkotowo:
- kościół parafialny, neogotycki, z XIX w.
- dwór neobarokowy z początku XX w.

Szyldak:
- pałac eklektyczny z końca XIX w.

Szymbark:
- ruiny zamku kapituły pomezańskiej z XIV w., przebudowanego w XVIII i XIX w.
- oranżeria, około XVIII w., dom przy oranżerii z początku XIX w.

Świątki :
- kościół neogotycki z XIX w.
- plebania z XVIII w.

Święta Lipka:

- zespół klasztorny jezuitów i miejsce pielgrzymkowe, kościół barokowy z XVII w.
- czworobok krużganków z kaplicami z XVII w.
- malowidła barokowe z XVIII w. i organy z XVII w.
- klasztor barokowy z XVII w.

Tolkmicko:
- kościół gotycki z XIV w., kilkakrotnie przebudowywany
- mury obronne z basztą narożną z XIV w.
- baszta gotycka z XIV w .
- zabytkowy budynek dworca kolejowego z XIX w

Turowo (pow. ełcki):
- Stacja Końcowa Ełckiej Kolei Wąskotorowej, dawna granica państwa

Tylkowo:
- młyn wodny, murowany, z XIX w.

Ukta:
- kościół drewniany z dzwonnicą z XIX w.

Uzdowo:
- kościół gotycki z XV w.
- pomnik zwycięstwa pod Grunwaldem

Waplewo (powiat olsztyński):
- kościół filialny z XIX w.

Węgorzewo:
- kościół późnogotycki z XVII w.
- zamek krzyżacki z końca XIV w., przebudowany w stylu barokowym w I połowie XVIII w., zniszczony w czasie II wojny światowej, odbudowany w latach siedemdziesiątych XX w.
- Muzeum Kultury Ludowej

Wielbark:
- kościół neoromański, ewangelicki, z XIX w.
- kościół neogotycki z XIX w.
- kaplica neogotycka z XIX w.
- dom pastoralny, klasycystyczny z I połowy XIX w.

Wojnowo:
- cerkiew drewniana z XX w.
- molenna staroobrzędowców, neogotycka z XX w.
- dawny klasztor staroobrzędowców z elementami stylu ruskiego, około XIX w., rozbudowany po XIX w.

Wozławki:
- kościół gotycki z XIV w.
- dom neoklasycystyczny z końca XIX w.

Wrzesina:
- kościół późnogotycki z II poł. XV w., odnowiony w XIX w., drewniana wieża z XVIII w.
- 3 kapliczki z XIX i XX w.

Wydminy:
- kościół z XVI w.

Zalewo:
- kościół gotycki z XIV w. z wieżą z XV w., przebudowaną w XIX w.
- mury miejskie i baszta z XIV w., zachowane fragmentarycznie
- dom z XIX w.

Złotowo:

- kościół drewniany z XVIII w., drewniana chałupa z połowy XIX w.

2. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe województwa podlaskiego

Białystok:
- zespół pałacowo-parkowy Branickich, barokowy, z XVII w. Do wybudowania wykorzystano mury z poprzedniej budowli z XVI w. Przebudowywany w XVIII i XIX w., odbudowany po II wojnie światowej; brama główna, zbrojownia, oranżeria, figarnia – barokowe z XVIII w.; park z końca XVIII w., rekonstruowany po wojnie; pawilon ogrodowy z XVIII w., zrekonstruowany
- kościół katedralny p.w. WNMP z XVII w., barokowy, przebudowywany, dostawiono kościół jednonawowy neogotycki w XVIII w.
- zbrojownia hetmańska z II połowy XVIII w., przebudowana po II wojnie światowej
- klasztor Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, barokowy XVIII w., odbudowany po II wojnie światowej
- ratusz, barokowy z XVIII w., w którym jest Muzeum Okręgowe
- kościół, modernistyczny p.w. Chrystusa Króla i św. Rocha z początku XX w.
- cerkiew katedralna p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy z XVIII w.
- cerkiew filialna p.w. św. Marii Magdaleny z XVIII w.
- bożnica z XIX w.
- pałacyk gościnny z XVIII w. odbudowany po wojnie, Muzeum Wojska
- pałacyk fabrykancki, w którym mieści się Muzeum Historyczne, z początku XX w.
- budynek teatru z 1939 r.
- zabytkowe kamienice z XIX i XX w.
- muzeum rzeźby Alfonsa Karnego
- pałac Lubomirskich z początku XIX w.
- cerkiew p.w. Zaśnięcia NMP zbudowana II połowie XX w.
- pomniki: księdza J. Popiełuszki, Bohaterów Ziemi Białostockiej, Ludwika Zamenhofa

Augustów:
- kościół neoromański z początku XX w.
- budynek dawnej poczty, klasycystyczny, z XIX w.
- dworek Prądzyńskiego z XIX w., dział Muzeum Ziemi Augustowskiej
- hotel turystyczny z początku XIX w.
- Kanał Augustowski, XIX-wieczny zabytek techniki

Augustów Studzienicza:
- kościół Matki Boskiej Szkaplerznej, drewniany, z XIX w.
- kaplica neorenesansowa z XIX w.
- pomnik papieża Jan Pawła II
- muzeum z działem etnograficznym i działem poświęconym historii Kanału Augustowskiego

Bakałarzewo:
- kościół z 1936 r. z XVII-wiecznym obrazem

Białowieża:
- cerkiew p.w. św. Mikołaja z XIX w.
- kościół św. Teresy od Dzieciątka Jezus z I połowy XX w.
- budownictwo drewniane z końca XIX i początku XX w.
- świątynia baptystów
- dom myśliwski
- skansen: zabytki budownictwa wiejskiego
- Muzeum Przyrodniczo-Leśne BPN
- dworzec Białowieża Towarowa z XIX w.

- Dom Marszałkowski z XIX w.
- park pałacowy

Bielsk Podlaski:

- układ przestrzenny miasta z XV-XVI w.
- ratusz późnobarokowy, z XVIII w.
- kościół farny p.w. Narodzenia NMP i św. Mikołaja w XVIII w.
- zespół klasztorny karmelitów trzewiczkowych: barokowy kościół p.w. NMP z Góry Karmel z XVII w., klasztor z XVI w.
- cerkiew prawosławna z XVI w.
- dzwonnica z XVII w.
- cerkiew soborna z XVII w.
- cerkiew Świętej Trójcy z XVII i XVIII w.
- zajazd drewniany z połowy XIX w.
- zabytkowe domy mieszkalne, drewniane, z połowy XIX w. i początku XX w.
- dworek szlachecki, drewniany, z XVIII w.

Boćki:

- kościół parafialny, dawniej klasztor franciszkanów reformatorów
- dzwonnica
- cerkiew prawosławna, pierwotnie unicka, zbudowana w XVIII w.

Bohoniki:

- meczet z XVII/XVIII w.
- mizar, cmentarz muzułmański

Brańsk:

- kościół neorenesansowy z XIX w.
- grodzisko z XII w.

Choroszcz:

- pałac Branickich, barokowy, z XVIII w., zrekonstruowany w latach 70 XX w., otoczony parkiem z XVIII w., obecnie jest tu Oddział Muzeum Okręgowego w Białymstoku
- zespół klasztorny podominikański barokowy: kościół parafialny p.w. św. św. Jana Chrzciciela i Szczepana, barokowy, bazylikowy z XVIII w. i klasztor z XVIII w.
- cerkiew prawosławna p.w. Opieki Matki Boskiej z XIX w.

Ciechanowiec:

- kościół późnobarokowy, jednonawowy z kaplicami bocznymi z XVIII w.
- cerkiew z XIX w., w stylu ruskim
- bożnica z XIX w.
- kaplica grobowa Szczuków, klasycystyczna, z XIX w.
- pałac Starzyńskich, neorenesansowy, z XIX w.
- oficyna neorenesansowa z XIX w. Muzeum Rolnictwa, w parku skansen z budownictwem Polesia i Mazowsza, w stajniach Muzeum Weterynarii

Czyże:

- zachowany układ przestrzenny z XVI w.
- wiatrak z końca XIX w.
- cerkiew p.w. św. św. Kosmy i Damiana z początku XIX w.
- cerkiew prawosławna p.w. św. Mikołaja, drewniana, z końca XIX w.

Czyżew – Osada:

- kościół paraf. p.w. św. św. Piotra i Pawła, neorenesansowy, z XIX w.
- synagoga z XIX w.

Czyżyki :

- budownictwo drewniane z przełomu XIX i XX w.
- 2 wiatraki koźlaki i 1 typu wiatrak holenderski z początku XX w.

Dąbrowa Białostocka:
- kościół neoromański z XIX w.

Dąbrówka Kościelna:
- kościół paraf. z XIX w.
- dzwonnica drewniana z XVIII w.

Doktorce:
- Zagroda drewniana z początku XX w.

Domanowo:
- kościół p.w. św. Doroty z XV w., drewniany, przebudowany i powiększony w XVIII i XIX w.
- dzwonnica z XVII, przebudowana w XIX w.

Dowspuda:
- ruiny pałacu L. Paca, jedna z pierwszych rezydencji neogotyckich, zachował się portyk i fragment narożnika
- park z XIX w.

Drohiczyn:
- zespół pojezuicki, barokowy kościół Trójcy Świętej z XVII, kilkakrotnie remontowany, klasztor z XVIII w., kolegium z XVIII w.
- zespół klasztorny pofranciszkański, barokowy: kościół Wniebowzięcia NMP z XVII w., klasztor z XVIII w., dzwonnica późnobarokowa z XVIII w.
- zespół klasztorny benedyktynek: kościół barokowy z XVIII w. i klasztor, który powstał w latach sześćdziesiątych XX w.
- cerkiew pobazyliańska, klasycystyczna, z XVIII w.
- Góra Zamkowa – wczesnośredniowieczne grodzisko
- cmentarz żydowski z około 70. nagrobkami

Drozdowo:
- dwór Lutosławskich z końca XIX w., obecnie Muzeum Przyrody; ekspozycja poświęcona przyrodzie bagien nadbiebrzańskich i doliny Narwi, ciekawe kolekcje ptaków i owadów oraz trofea myśliwskie
- kościół p.w. św. Jakuba z XIX w., neoromański
- cmentarz z kaplicą Lutosławskich z XIX w.

Dubicze Cerkiewne:
- cerkiew prawosławna, drewniana, z XX w.

Filipów:
- kościół klasycystyczny z XIX w.

Gabowe Grądy:
- molenna staroobrzędowców

Giby:
- molenna staroobrzędowców, drewniana konstrukcji zrębowej z XX w.

Goniądz:
- kościół neobarokowy z XX w.

Góra Strękowa:
- schron dowódcy odcinka „Wizna” kpt. W. Raginisa
- grób kpt. W. Raginisa

Grabarka:
- sanktuarium prawosławne
- cerkiew prawosławna p.w. Przemienienia Pańskiego, wokół około 7-10 tys. krzyży pokutnych
- cmentarz prawosławny

Grabowskie:
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z początku XIX w.
- zespół dworski z XIX w., przebudowany w 1964 r.

Grajewo:
- kościół i dzwonnica z XIX w.
- kaplica grobowa z I połowy XIX w.
- domy drewniane z XIX w.

Grodzisk:
- cerkiew, obecnie kościół Wniebowzięcia NMP ,drewniana konstrukcja zrębowa z XVIII w.
- cerkiew Św. Mikołaja z XIX w., trójdzielna z kwadratową nawą zwieńczoną wieżyczką

Gródek:
- grodzisko z XV i XVI w. dworu Chodkiewiczów
- cerkiew prawosławna p. w. Narodzenia NMP z XIX w.

Hajnówka:
- układ przestrzenny z lat 30-tych XX w.
- kościół z XX w.
- sobór p.w. Świętej Trójcy z XX w.
- budownictwo drewniane z końca XIX w. i początków XX w.

Hodyszewo:
- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP zbudowany w XX w.
- kaplica, zbudowana w odległości 1 km od Hodyszewa w Krynicy, drewniana, konstrukcji zrębowej, oraz cudowne źródełko

Jasionówka:
- kościół p.w. Świętej Trójcy, renesansowy, z XVI w., przebudowany w XIX w.

Jabłonka Kościelna:
- kościół parafialny neoromański z XIX w.

Jedwabne:
- kościół p.w. Jakuba Apostoła, neobarokowy z początku XX w.
- dwór z końca XVIII w., zbudowany dla Rembielińskich, obecnie dom kultury

Jeleniewo:
- kościół drewniany, konstrukcji zrębowej, z XIX w.

Jesionowo:
- cmentarzysko Jaćwingów z V-VI w.

Jurowce:
- Białostockie Muzeum Wsi; skansen, w którym zgromadzono przykłady budownictwa wiejskiego z Podlasia

Kalinówka Kościelna:
- kościół późnobarokowy, drewniany, konstrukcji zrębowej, z XVIII w.
- lamus drewniany z XVIII w.
- wiatrak poltrak z początku XX w.

Karolin:
- klasycystyczny kościół z połowy XIX w.

Kisielnica:
- pozostałość zespołu dworskiego: oficyna murowana z I połowy XIX w., spichlerz z II połowy XIX w., czworak z początku XX w., ośmiorak z początku XX w. i park z XX w.

Kleszczele:
- cerkiew prawosławna p.w. Zaśnięcia NMP z XIX w.
- kościół parafialny z XX w.
- świątynia baptystów

Krasnogruda:
- dwór drewniany z XVII w., przebudowany w XIX w. siedziba Macieja Eysmonta, założyciela miejscowości
- oficyna drewniana z XVIII w. i park

Krasnopol:
- kościół, klasycystyczny z I połowy XIX w., drewniany,
- plebania z połowy XIX w.
- drewniany dom z I połowy XIX w.

Knyszyn:
- kościół późnogotycki z XVI w.
- cmentarz żydowski z zachowanymi 200 nagrobkami

Kolno:
- kościół klasycystyczny z XIX w.

Kopna Góra:
- ogród dendrologiczny założony w latach dziewięćdziesiątych XX w.

Koterka:
- cerkiew prawosławna p.w. Matki Boskiej Pocieszycielki Strapionych, gdzie ukazała się Matka Boska na początku XX w.

Krasnybór:
- kościół, gotycko-renesansowy z XVI w.

Kruszyniany:
- meczet drewniany z XVIII w.
- mizar z najstarszymi nagrobkami muzułmańskimi w Polsce

Krynki:
- kościół neogotycki z XX w.
- brama – dzwonnica z XVIII w.
- cerkiew św. Antoniego cmentarna, drewniana, z XVIII w.
- cerkiew Narodzenia NMP, klasycystyczne cechy, z XIX w.
- synagoga z XVIII w., przebudowana w XIX w.
- park podworski

Krypno:
- kościół z XIX w. z obrazem Matki Boskiej Krypniańskiej z diademami papieskimi

Lipsk:
- kościół Matki Boskiej Anielskiej z XX w., neogotycki, z XVI-wiecznym ołtarzem

Łomża:
- późnogotycki kościół katedralny z XVI w., wielokrotnie przebudowywany
- ratusz klasycystyczny z XIX w.
- kamieniczki z podcieniami z XIX i XX w.
- zespół klasztorny benedyktynek p.w. Świętej Trójcy
- neobarokowy gmach sądu z XIX w.
- Muzeum Okręgowe zawierające eksponaty etnograficzne, archeologiczne i geologiczne
- kościół i klasztor kapucynów: kościół barokowy XVIII w., klasztor z XVIII w. i kolegium z początku XX w.
- kaplica Św. Krzyża cmentarna, klasycystyczna, z XIX w.
- cerkiew z XIX w., obecnie kościół katolicki

Łososna Mała:
- dwór modrzewiowy z XVIII w.

Mały Płock:
- dwór z XIX w., obecnie posterunek policji

Mazury:
- dwór z XIX w.

Miastkowo:
- kościół p.w. Matki Boskiej Różańcowej z XIX w.

Mielnik:

- grodzisko na Górze Zamkowej, zachowały się fragmenty wałów i fosy XI-XII-wiecznego grodu zniszczonego przez Tatarów, a odbudowanego w XIII i XIV w.
- cerkiew prawosławna z XIX w., klasycystyczna
- cerkiew prawosławna cmentarna drewniana, zbudowana jako unicka w XVIII w.
- bożnica

Milejczyce:
- kościół drewniany z połowy XVII w.
- dzwonnica wolnostojąca z XVIII w.
- cerkiew prawosławna p.w. św. Barbary drewniana z XX w.
- cerkiew drewniana cmentarna z XIX w.
- synagoga z XX w.

Nowe Berezowo:
- cerkiew drewniana p.w. św. Jana Teologa z II połowy XVIII w.
- cerkiew murowana p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego z II połowy XIX w.
- cerkiew prawosławna cmentarna, dawniej unicka, drewniana, zbudowana w XIX w.

Narew:
- zachowany układ przestrzenny z XVI w.
- kościół p.w. Wniebowstąpienia NMP i św. Stanisława z XVIII w.
- cerkiew z XIX w.
- cerkiew cmentarna z XIX/XX w.

Narewka:
- cerkiew prawosławna p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy z XIX w.
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, współczesny
- cmentarz żydowski, zdewastowany

Nowogród:
- skansen kurpiowski, zgromadzono około 10 tys. eksponatów z działów budownictwa, bartnictwa, pszczelarstwa, rolnictwa i sztuki ludowej

Nowy Dwór:
- kościół późnogotycki z XVI w., przebudowany w XIX w.

Niemirów:
- grodzisko nad Bugiem
- kościół wczesnoklasycystyczny z XVIII w.
- brama – dzwonnica z XIX w.
- wiatrak koźlak z II połowy XIX w.

Orla:
- cerkiew prawosławna, pierwotnie unicka, drewniana z XVIII w., przebudowana w XIX w.
- cerkiew prawosławna cmentarna z I połowy XIX w.

Osinki:
- grodzisko Jaćwingów z III-IV w.

Osowiec:
- twierdza zbudowana przez władze carskie w latach 1880-90, zmodernizowana w roku 1904
- Terenowy Ośrodek Edukacyjny z wieżami widokowymi oraz siedziba Biebrzańskiego Parku Narodowego.

Ostrożany:
- drewniany kościół p.w. Narodzenia NMP z XVIII w., obraz Matki Boskiej Ostrożańskiej ukoronowany diademami papieskimi

Pawłowicze :
- dwór z XVII w., przebudowywany
- oficyna boczna z XVIII w.

Piątnica :

- kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, zbudowany po wojnie
- fort

Pieńki Grodzisko:
- wczesnośredniowieczny gród mazowiecki z XII-XIII w.
- cmentarzysko mazowieckie

Płonka Kościelna:
- kościół rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archanioła, neogotycki, z XX w.

Pogorzelec:
- cerkiew drewniana z II połowy XIX w.

Przerośl:
- kościół z XVI w.
- dzwonnica drewniana z XIX w.
- drewniany młyn wodny i budynki mieszkalne z XIX w.

Puńsk:
- kościół klasycystyczny z XIX w.
- zabytkowe chałupy z XIX w.
- Centrum Kultury Litewskiej

Radziłów:
- kościół paraf. p.w. św. Barbary, drewniany, z XVIII w.

Rajgród:
- kościół p.w. Narodzenia NMP, neogotycki, z początku XX w.
- Góra Zamkowa – teren dawnego grodziska, na którym w XVI-XVIII w. stał dwór

Romany:
- kościół neogotycki z XIX w.
- dwór klasycystyczny z XIX w.

Rosochate Kościelne:
- kościół p.w. św. Doroty, późnogotycki

Różanystok:
- zespół klasztorny podominikański, barokowy, kościół z XVIII w. przebudowany w XIX w.
- klasztor z XVIII w., liczne kaplice w ogrodzeniu z II połowy XVIII w.
- zabudowania gospodarskie z XIX/XX w.

Rudka:
- kościół barokowy z XVIII w.
- pałac barokowy z XVIII w., rekonstruowany w XX w.
- kościół p.w. Świętej Trójcy z XVIII w., barokowy z dzwonem spiżowym z XVI w.
- cmentarz z licznymi nagrobkami i pomnikiem ku czci rozstrzelanych Żydów

Rutki – Kossaki:
- kościół z XVI w., pierwotnie późnogotycki, z fasadą późnoklasycystyczną trójnawową, bazylikową z II połowy XIX w.

Sejny:
- zespół klasztorny podominikański, barokowy: kościół z XVII w. przebudowany w XVIII w. oraz klasztor z XVII w., przebudowany w XIX w.
- kościół poewangelicki, neogotycki z XIX w.
- dawna bożnica eklektyczna z XIX w.
- dawny dom talmudyczny z XIX w.

Sidra:
- kościół z XVIII w., barokowo-klasycystyczny, z obrazem z XVII w. malowanym na blasze
- dzwonnica klasycystyczna z XVIII w.

Siemianówka:
- cerkiew prawosławna p.w. św. Jerzego z XVIII w.

Siemiatycze:
- układ przestrzenny z XVIII w.
- zespół klasztorny pomisjonarski: kościół p.w. Wniebowzięcia NMP z XVII w., klasztor późnobarokowy z XVIII
- cerkiew z XIX w.
- dawna bożnica z XVIII w.

Sokoły:
- kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP z początku XX w.
- spichlerz plebański z XIX w.
- stara plebania z XIX w.
- kościół cmentarny z XIX w.
- dzwonnica drewniana z XIX w.

Sokółka:
- zabytkowy układ przestrzenny z XVI-XVIII w.
- cerkiew prawosławna z XIX w.
- kościół klasycystyczny z XIX w.
- muzeum regionalne poświęcone osadnictwu tatarskiemu

Smolany:
- zespół klasztorny poreformatorski z XIX w., kościół neogotycki i klasztor

Stara Kamienna:
- kościół drewniany z XVII w.

Stare Dolistowo:
- kościół klasycystyczny z XVIII w.
- kościół cmentarny z początku XIX w.

Stary Folwark:
- stacja hydrobiologiczna z początku XX w.
- muzeum Wigierskiego Parku Narodowego

Stary Tykocin:
- grodzisko XI-XIII w.

Stawiski:
- zespół klasztorny pofranciszkański: kościół p.w. św. Antoniego, barokowy z XVIII w., klasztor z XVIII w.
- budynek dawnej poczty z XIX w.

Strabla:
- pałac z II połowy XVIII w., czworaki, stajnia, lamus, kuźnia
- kościół rzymskokatolicki, gotycko-renesansowy, z XVII w.

Suchowola:
- kościół pseudorenesansowy z XIX w.
- izba pamięci księdza J. Popiełuszki, który urodził się w pobliskiej wsi – Okopach

Surały:
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa, późnogotycki z XVIII w.

Suraż:
- kościół murowany z XIX w.

Supraśl:
- kościół Świętej Trójcy, klasycystyczny, XIX w.
- kościół MB Królowej Polski, poewangelicki, neogotycki
- zespół klasztorny pobazyliański: cerkiew p.w. Zwiastowania NMP z początku XVI w., obecnie w odbudowie, cerkiew św. Jana Teologa z XIX w. i klasztor z XVIII w., przebudowany
- pałac barokowy z XVIII w., drewniany, odbudowany w XX w., obecnie Muzeum Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej

Suwałki:
- kościół klasycystyczny z początku XIX w.
- kaplica cmentarna neogotycka z XIX w.
- kościół ewangelicki klasycystyczny z XIX w.
- cerkiew z XIX w., przebudowywana
- cerkiew w stylu ruskim z początku XX w.
- molenna staroobrzędowców, drewniana, z początku XX w.
- ratusz klasycystyczny z XIX w., obecnie połączony z dawnym odwachem
- resursa obywatelska z początku XX w., w której mieści się Muzeum Okręgowe
- domy klasycystyczne z I połowy XIX w.

Szczepankowo :
- kościół gotycki, z XVI w., przebudowywany

Szczuczyn:
- zespół klasztorny popijarski, barokowy, z XVII w., klasztor z XVII w., kolegium z XVIII w.
- budynek dawnej poczty, klasycystyczny, z XIX w.

Szczyty – Dzięciołowo :
- cerkiew z I połowy XVIII w.
- figurka św. Nepomucena z II połowy XVIII w.

Sztabin:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XVIII w.
- kościół z XX w.

Szumowo:
- kościół katolicki, neobarokowy, z XIX w.

Szwajcaria:
- kurhany Jaćwingów z III-V w.

Śniadowo:
- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, neogotycki, zbudowany w XX w.

Święck Strumiany:
- grodzisko z XI-XIII w.

Tama:
- pomnik, krzyż upamiętniający powstania z 1794, 1831 i 1863 r.

Trzcianka:
- cerkiew p.w. Św. Michała, drewniana, z XIX w. i cmentarna p.w. Ofiarowania NMP

Tybory – Kamianka:
- dwór z połowy XIX w.

Tykocin:
- zespół klasztorny misjonarzy: klasztor z XVIII w., barokowy kościół z XVIII w. z rzędami kaplic,
- rynek w kształcie trapezu, pochodzi z czasu lokacji miasta z XV w.; w XVIII w. dostosowany do pełnienia nowej funkcji
- zespół klasztorny bernardynów z XVIII w., barokowy: kaplica św. Elżbiety, przebudowana w XIX w. i bożnica z XVII w. przebudowana w XVIII/XIX w. w której mieści się muzeum judaistyczne, dom talmudyczny z XVIII w. oraz dawny szpital z XVIII w.; przed wojną Tykocin był ważnym ośrodkiem życia Żydów w Polsce, w mieście mieszkało 1600 Żydów, po wojnie pozostało 20 osób, pozostałych Żydów wymordowano
- dworek XVIII w.
- ruiny zamku; zamek pierwotnie gotycki z XV w. , rozbudowany w stylu renesansowym w XVI w., przebudowywany w XVII i XVIII w.
- cmentarz żydowski z 500 nagrobkami: najstarszy z XVIII w.
- cmentarz katolicki z kaplicą Glogerów z XIX w.
- tablica pamiątkowa w Lesie Stelmachowskim, 6 km na zachód od Tykocina, poświęcona

Żydom rozstrzelanym przez Niemców w 1942 r.

Wasilków:
- cerkiew prawosławna z XIX w., w stylu klasycystyczno-bizantyjskim

Wąsosz:
- kościół z XVI w., neogotycki, wielokrotnie odbudowywany
- kościół filialny pokarmelicki z XVII w.

Winna – Chroły:
- kościół p.w. św. Doroty, drewniany, z XVI w.
- dzwonnica z XVII/XVIII w.

Wizna:
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, gotycki, z XVI w.
- grodzisko zwane Zamczyskiem, Górą Zamkową lub Górą Królowej Bony – pozostałość grodu

Wiżajny:
- kościół klasycystyczny z XIX w.
- drewniana dzwonnica z XIX w.
- dworek z XIX w.

Wodziłki:
- molenna staroobrzędowców, drewniana, z początku XX w.

Wysokie Mazowieckie:
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela i Wszystkich Świętych
- kościół filialny NMP, dawna cerkiew unicka z XVIII w.

Zabłudów:
- układ przestrzenny miasta z XVI w.
- kościół klasycystyczny z XIX w., halowy
- cerkiew klasycystyczna z XIX w.

Zambrów:
- kościół parafialny p.w. Przenajświętszej Trójcy, eklektyczny, z XIX w.
- kaplica z XVIII w.
- cmentarz żydowski z około 200 nagrobkami

Zawady:
- kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Wojciecha, zbudowany w I połowie XX w., neogotycki, dzwony późnogotyckie z XVI w.
- pomnik-głaz z 1928 r.

Złotoria:
- kościół parafialny p.w. św. Józefa, drewniany
- pozostałość dworu myśliwskiego z XVIII w.

Żółtki:
- pomnik upamiętniający walki w 1920 r., powstały z obelisku upamiętniającego walki z 1831 r.

3. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe województwa lubelskiego

Lublin
- zamek królewski
- zabytkowe ratusze
- Nowy Ratusz zbudowany w stylu klasycystycznym z XIX w.
- kościół p.w. św. Ducha przebudowany w XVIII w., z barokowym wnętrzem
- kościół Matki Boskiej Zwycięskiej z XV w.; w dawnych budynkach klasztornych brygidek mieści się Muzeum Literatury im. Józefa Czechowicza

- budynek teatru im . Juliusza Osterwy zbudowany w stylu klasycystycznym w XIX w.
- klasztor i kościół kapucynów z XVIII w.
- kościół i klasztor karmelitów bosych z XVII w.
- pomnik Unii Lubelskiej z początku XIX w.
- pałac Czartoryskich z II połowy XVII w., obecnie siedziba Lubelskiego Towarzystwa Naukowego
- pałac Lubomirskich z początku XIX w., w stylu klasycystycznym.
- kościół ewangelicki Świętej Trójcy z XVIII w., w stylu klasycystycznym.
- Katolicki Uniwersytet Lubelski to dawny klasztor dominikanów – obserwantów, kaplica uniwersytecka to budynek kościoła Świętego Krzyża z początku XVII w.
- cerkiew unicka, od 1875 r. prawosławna Przemienienia Pańskiego
- zabytkowe cmentarze z najstarszymi nagrobkami pochodzącymi z I połowy XIX w. oraz groby znanych osób
- tablica na murach zamku przedstawiająca plan miasta żydowskiego, które tu istniało od XIV w.
- stary cmentarz żydowski z najstarszymi macewami z XVI w. oraz grób cadyka rabiego Jakowa Icchaka Horowitza – miejsce pielgrzymowania chasydów
- bóżnica z początku XX w.
- pomniki Kardynała Wyszyńskiego i Marii Skłodowskiej – Curie
- Majdanek – na terenie dawnego obozu pomnik i mauzoleum poświęcone dawnym więźniom
- Sławinek – północna dzielnica miasta, w której powstało Muzeum Wsi Lubelskiej . W tym skansenie można obejrzeć zabytkowe zagrody z pobliskich wsi oraz zabytki techniki: olejarnie, młyny i inne
- archikatedra św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty to dawny kościół przebudowany w stylu barokowym (XVII/ XVIII w.), kolegium z XVII/XVIII w. i szkoła z przełomu XVII/XVIII w. należące do jezuitów; w kościele można podziwiać polichromię Mayera z XVIII w., chrzcielnicę z połowy XIV w.
- pałac arcybiskupi z II połowy XVIII w., obecnie pałac biskupi
- Wieża Trynitarska, dawna furta klasztorna z końca XVII w., w której mieści się Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej
- Brama Grodzka z XIV w., przebudowana w XVIII w. przez znanego architekta D. Merliniego
- liczne zabytkowe kamienice przy ul. Grodzkiej; w jednej z nich mieści się Muzeum Apteka
- Brama Krakowska z fragmentami gotyckich murów obronnych z połowy XVI w.; w bramie mieści się muzeum Historii Miasta Lublina; punkt widokowy; z bramy rozlega się o godzinie 12 hejnał, który jest melodią z XVII w.
- kościół barokowy bernardynek z I połowy XVII w.
- zespół klasztorny dominikanów z renesansowym kościołem św. Stanisława Biskupa i Męczennika z XVI w., (w połowie XVII w. dobudowano 11 kaplic) i budynkami klasztornymi z połowy XVII w.
- Stary Ratusz, budynek w stylu klasycystycznym z II połowy XVIII w., w którym mieści się Muzeum Trybunału Koronnego
- Kamienice z XV-XVII w.; na uwagę zasługują następujące kamienice: Klonowica, Lubomelskich, Konopniców i Wieniawskich
- Brama Rybna z połowy XV w.

W Lublinie jest Ogród Botaniczny, w którym można podziwiać rośliny cebulowe, bulwiaste, rosarium, roślinność z Polski i różnych kontynentów

Annopol:
- układ urbanistyczny z XVIII w.
- drewniany kościół z XVIII w.
- park krajobrazowy z XIX/ XX w.

Antopol:
- drewniany kościół z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII w.
- wieża ariańska z XVI w., Muzeum Kowalstwa

Baranów:
- izba pamięci regionalnej ze zbiorami z zakresu historii i kultury ludowej; wieś słynąca z tradycji ludowego garncarstwa
- kościół murowany z XVIII w.
- dwór murowany z XVIII w. i park z XVIII w.

Bełżec:
- cerkiew greckokatolicka z XIX w., drewniana, konstrukcji zrębowej.
- pomnik w miejscu zagłady Żydów polskich i europejskich

Bełżyce:
- kościół poźnorenesansowy z XVII w.

Biała Podlaska:
- kościół św. Anny z XVI w.
- barokowa brama – dzwonnica z XVIII w.
- zespól poklasztorny poreformatorski, barokowy, z XVII w., kościół i klasztor
- zespól klasztorny pobazyliański, późnobarokowy; kościół z XVIII w. i klasztor z XVIII w.
- akademia Bielska z XVII w.
- szpital barokowy z XVIII/XIX w.
- zamek Radziwiłłów z XIX w., zachowany częściowo, w zamku mieści się Muzeum Okręgowe

Białka:
- pałac klasycystyczny z XIX w.

Biskupice:
- kościół murowany z XVIII w., barokowy z wyposażeniem rokokowym
- plebania późnobarokowa z XVIII w.
- kaplica Radzimińskich z XVIII w.
- cmentarz żydowski z nagrobkami z XVIII w.

Biszcza:
- cerkiew z początku XX w.

Biłgoraj:
- kościół p.w. WNMP, późnobarokowy, z XVIII w.; dawna cerkiew, obecnie kościół św. Jerzego z XVIII w.
- kościół pofranciszkański św. Marii Magdaleny z kaplicą z XVIII w.
- zagroda sitarska: dom, spichlerz, wozownia, budynki gospodarskie, brama; obecnie Oddział Muzeum
- zagroda młynarska Oddział Muzeum Rzemiosł Ludowych
- cmentarz żydowski na którym zachowało się około 50 macew

Bodaczów:
- drewniany wiatrak holenderski z I połowy XIX w.

Bojanówka:
- dwór klasycystyczny z XIX w.

Borowica:
- drewniany kościół modrzewiowy, klasycystyczny p.w. Przemienienia Pańskiego

Bronice:
- pałac murowany z XVIII w.

Bończa:
- kościół parafialny św. Stanisława z XVI/XVII w.
- dawny zbór kalwiński z dzwonnicą z XVIII/ XIX w.
- dwór klasycystyczny początek XIX w.
- park z XIX w.

Budynin:
- cerkiew drewniana z XIX w., konstrukcji zrębowej

Buśno:
- dawna cerkiew unicka z XVIII w., obecnie kościół rzymskokatolicki
- kapliczka z XIX w.

Bystrzyca:
- kościół późnobarokowy z XVIII w.
- pałac murowany klasycystyczny z XIX/XX w.
- park krajobrazowy z XVIII w.
- murowane gospodarstwa z XIX w.

Ciecierzyn:
- kościół z II połowy XVI w. p.w. św. J. Chrzciciela, z rokokowym wyposażeniem i późnorenesansową sztukaterią

Chełm:
- grodzisko „Wysoka Górka", wczesnośredniowieczne, z X-XII w.
- grodzisko wczesnośredniowieczne Bieławin
- zespół pobazyliański: kościół parafialny NNMP, dawna katedra unicka z połowy XVIII w., klasztor barokowy z połowy XVII w., zabudowania gospodarcze klasztoru , barokowe z XVII-XVIII w., pałac biskupi z XVIII w., obecnie plebania
- cerkiew św. J. Teologa, w stylu ruskim z elementami klasycyzmu
- zespół klasztorny poreformacki: kościół późnobarokowy św. Andrzeja Apostoła z XVIII i klasztor z końca XVIII w.
- zespół klasztorny popijarski: kościół późnobarokowy z XVIII w. z wyposażeniem rokokowym, kolegium barokowe, w którym mieści się Muzeum Okręgowe, dawna cerkiew św. Mikołaja, barokowa, dawne seminarium greckokatolickie z XVIII w.
- kościół parafialny św. Kazimierza Królewicza z końca XIX w.
- dawna synagoga, obecnie siedziba NOT
- zabytkowe kamienice z XIX w.

Chłopiatyn:
- cerkiew greckokatolicka z XIX w.

Chodel:
- kościół Świętej Trójcy, pierwotnie renesansowy, z XVI w., restaurowany
- ruina kościoła pojezuickiego, późnobarokowa, z XVIII w.

Czermieniki:
- kościół barokowy z XVII w.
- pałac Firlejów z XVII w.

Czerniejów:
- kościół barokowy z XVII w.
- dzwonnica z XVII w.

Czułczyce:
- kościół drewniany, konstrukcji zrębowej, z XVIII w.

- dzwonnica z XVIII w.
- ruiny dworu z XVIII w.

Czułczyce:
- kościół klasycystyczny z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII w.

Dęblin:
- cerkiew drewniana z XVIII w.
- pałac klasycystyczny z XVIII w.
- oficyna klasycystyczna z XVIII w.
- park z XVIII w.
- twierdza Dęblin, cytadela z XIX w.

Dołhobrody:
- drewniana plebania z XIX w.
- wiatrak koźlak z XIX w.

Dołhobyczów:
- kościół neogotycki z początku XX w.
- pałac klasycystyczny z XIX w.
- park z XIX w.
- cerkiew prawosławna z początku XX w.

Dorohusk:
- pałac, późnobarokowy z XVIII w., należący do rodziny Suchodolskich, zniszczony na początku XX w., obecnie odbudowany i odrestaurowany
- park pałacowy z XVIII w.
- kościół halowy z początku XX w.

Drzewce :
- dwór z początku XIX w. otoczony parkiem z połowy XIX w.
- domek myśliwski z początku XX w.

Dubienka:
- kościół Świętej Trójcy, neobarokowy
- cerkiew prawosławna Świętej Trójcy, w stylu neoruskim z początku XX w.
- Izba Muzealna poświęcona B. Krawczykowi dowódcy okrętu podwodnego „Wilk”

Dub:
- kościół drewniany, konstrukcji zrębowej, z XVIII w.
- dzwonnica i plebania z XIX w.

Dubienka:
- kościół neobarokowy z XIX w.
- cerkiew w stylu neoruskim z XIX w.

Fajsławice:
- kościół odbudowany na początku XX w., salowy, w miejscu dawnego kościoła barokowego z XVIII w.
- murowana kaplica Florkowskich z początku XX w.
- kościół p.w. św. Bartłomieja Apostoła z początku XX w.
- zespół dworski z XVIII w., odbudowany jako klasycystyczny na początku XX w.

Firlej:
- drewniany kościół parafialny Przemienienia Pańskiego z XIX w. z rokokowym ołtarzem z XVIII w.

Frampol:
- unikatowy układ urbanistyczny XVIII/XIX w.
- kościół parafialny z XIX w.
- dzwonnica z XIX w.

Garbów :
- neogotycki kościół parafialny Przemienienia Pańskiego wzniesiony na początku XIX w.
- pałac z końca XVIII w. wraz z budynkami gospodarczymi z końca XIX w. i początku XX w., w otoczeniu parku z połowy XIX w.

Gardzienice Pierwsze:
- pałac XVII/XVIII w.
- oficyna barokowa z końca XVII w.
- budynki folwarczne z początku XX w.

Gołębie :
- pałac z XIX w.

Goraj:
- barokowy kościół z XVIII w.
- brama dzwonnica z XVIII w.
- kapliczka z XIX/XX w.

Gorzków – Osada:
- kościół pierwotnie barokowy z XVII w., przebudowany

Hanna:
- zachowany dawny układ urbanistyczny
- kościół drewniany z XVIII w. z polichromią z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII w.
- drewniane chałupy z XIX w.
- ośrodek plecionkarski

Horodło:
- kościół parafialny, późnobarokowy z I połowy XVIII w., jednonawowy z parą kaplic i dwiema wieżami
- cerkiew z początku XX w.
- kościół polskokatolicki drewniany, konstrukcji zrębowej ,z początku XX w.

Hostynne:
- dawna cerkiew greckokatolicka z XVIII w., obecnie kościół rzymskokatolicki

Hrebenne:
- dawna cerkiew greckokatolicka drewniana z XVII w., trójdzielna, jest najcenniejszym obiektem tego rodzaju w Polsce; obecnie kościół rzymskokatolicki
- drewniana dzwonnica z końca XVIII w.

Hrubieszów:
- zabytkowy zespół klasztorny podominikański z kościołem św. Mikołaja Biskupa, plebanią barokową z XIX i XX w., tablicą upamietniającą miejsce urodzenia B. Prusa, dzwonnica murowana z II połowy XIX i XX w. oraz ogród plebański z połowy XIX w.
- kościół filialny św. Stanisława Kostki, dawna cerkiew greckokatolicka z XVII w.
- dzwonnica murowana z XIX w.
- drewniana plebania z początku XX w.
- cerkiew prawosławna, murowana, dawny sobór z II połowy XIX w.
- dwór „Du Chateau" z XVIII w. w stylu barokowo-klasycystycznym, w którym mieści się Muzeum Regionalne im. St. Staszica.
- Dwór Gołachowskich z II połowy XIX w.
- pałac Kiesewetterów z I połowy XIX w.
- zajazd z II połowy XIX w.
- dawny Dom Lekarzy z połowy XIX w., drewniany

- cmentarz rzymskokatolicki z kaplicą grobową Korotyńskich, jak również wiele mogił żołnierzy z I wojny światowej i osób zasłużonych dla miasta
- cmentarz żydowski

Jabłeczna:
- dawna cerkiew unicka , drewniana, z XIX w.
- seminarium prawosławne z XIX w.
- prawosławny zespół klasztorny, 2 km na wschód od miejscowości Jabłeczna, cerkiew św. Onufrego z XIX w., drewniana kaplica Świętego Ducha, brama dzwonnica z XIX w.

Jakubowice Murowane :
- dwór obronny z I połowy XVI w., ruina

Janowiec:
- kościół parafialny św. Małgorzaty, renesansowo-manierystyczny z XVI w.
- zamek renesansowy z XVI w., w ruinie.
- skansen budownictwa drewnianego, oddział Muzeum Nadwiślańskiego

Janów Lubelski:
- zespół podominikański: kościół św. Jana Chrzciciela, trójnawowy, bazylikowy, i klasztor obecnie plebania z XVIII w., kaplica z II połowy XVIII w., brama – dzwonnica z I połowy XVIII w.
- Muzeum Regionalne w dawnych budynkach sądu i więzienia
- Muzeum Przyrodnicze Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Janowskie”

Janów Podlaski:
- kościół kolegiacki z XVIII w., barokowy
- dzwonnica barokowa z XVIII w.
- seminarium barokowe z XVIII w.
- kościół św. Jana Chrzciciela, klasycystyczny z XVIII w.
- pałac biskupi, barokowo-klasycystyczny z XVIII w.

Jarczów:
- cerkiew drewniana, konstrukcji zrębowej, z XVIII w., obecnie kościół
- cmentarz żydowski od XVIII w. do 1942 r., zabytkowe macewy

Jastków:
- dwór murowany z XIX w., otoczony parkiem z końca XIX w.
- drewniany kościółek p.w. Matki Boskiej Królowej Polski
- cmentarz wojenny legionistów

Józefów:
- zachował się układ urbanistyczny z XVII-XVIII w.
- kościół pobernardyński z XVIII w., pałac z XX w.
- kościół parafialny św. Stanisława Biskupa i św. Tomasza Apostoła
- plebania z XX w., Muzeum św. Stanisława Biskupa
- dwór z XIX w.

Kamionka:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XV-XVI w.
- kościół parafialny św. św. Piotra i Pawła z XV/XVI w.
- kaplica grobowa Zamojskich

Kanie:
- dwór późnoklasycystyczny z początków XIX w.
- kościół drewniany rzymskokatolicki, dawna cerkiew unicka z XVII w.

Kawęczyn
- kościół drewniany konstrukcji zrębowej z początku XX w.
- dwór klasycystyczny z początku XIX w.

Kazimierz Dolny:
- kościół św. Jana Chrzciciela i św. Bartłomieja z wykorzystaniem murów gotyckiego kościoła z XIV w.
- zamek królewski Kazimierza Wielkiego, gotycki z I połowy XIV w., pozostała wieża i budynek mieszkalny oraz wolnostojąca cylindryczna wieża
- dzwonnica barokowa z XVIII w.
- kościół Świętego Ducha i św. Anny, renesansowo-manierystyczny, z XVII w.
- zespół klasztorny franciszkanów: kościół barokowo klasycystyczny z XVI w., klasztor z XVI w.
- spichlerz XVI/XVII w.
- dwór drewnianej konstrukcji zrębowej z II połowy XVIII w., obecnie Muzeum Nadwiślańskie
- kamienice manierystyczne XVI/XVII w.
- bożnica z II połowy XVIII w.
- dawne jatki koszerne z XVIII w.
- dawna łaźnia z początku XX w.
- zabudowa willowa z I połowy XX w.
- Muzeum M. Kuncewiczowej

Kębło:
- kapliczka Matki Boskiej Kębelskiej z XVIII w.
- dwór z początku XIX w.
- oficyna dworska z końca XIX w.

Klementowice:
- ruiny dworu XVIII w.
- oficyna dworska z końca XVIII w.
- park z początku XIX w.

Kock:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XV-XVIII w.
- kościół klasycystyczny z XVIII w., odbudowany po wojnie
- dzwonnice klasycystyczne z XVIII w.
- zespół pałacowy klasycystyczny z XVIII w., otoczony parkiem
- dom Rabina, drewniany, z XIX w.
- pomnik gen. bryg. F. Kleeberga i T. Kościuszki oraz głaz-pomnik Berka Joselowicza
- cmentarz wojenny z 1939 r. oraz cmentarz żydowski, grobowiec cadyka
- kaplica z XIX w.

Kodeń:
- kościół św. Anny z XVII w., barokowy ołtarz z Matką Boską Kodeńską z XVII w.
- kaplica cmentarna, barokowo-klasycystyczna z XVII w.
- cerkiew Świętego Ducha, gotycka, z XVI w.
- pałac „Placencja" o cechach klasycystycznych, z XVIII w.
- ruiny zamku Sapiehów

Końskowola:
- układ urbanistyczny z XV-XIX w.
- kościół parafialny Znalezienia Krzyża Świętego i św. Andrzeja Apostoła z XVI w. z barokowym pomnikiem Zofii Lubomirskiej
- kościół szpitalny św. św. Anny i Marka Ewangelisty w stylu renesansowym
- dom zakonny z XVII w., przebudowany w XVIII w.

Kozice Dolne :
- dwór klasycystyczny z I połowy XIX w.

Kozłówka:

- zespół pałacowo-parkowy z XVIII w., zbudowany w stylu późnego baroku, rozbudowany przez K. Zamojskiego. Wnętrze ma zachowany układ urbanistyczny, wystrój i wyposażenie, park w stylu francuskim
- kaplica pałacowa z początku XIX w. z nagrobną tablicą Zofii z Czartoryskich Zamojskiej
- powozownia, ekspozycja XIX-wiecznych pojazdów ze zbiorów Muzeum Zamku w Łańcucie
- Muzeum Zamojskich, we wnętrzach pałacowych przygotowano ekspozycje: bogowie i bohaterowie Greków i Rzymian, antyk grecki i rzymski i inne; w jednej z oficyn ekspozycja polskiej sztuki okresu socrealizmu.

Krasnobród:
- pałac z XVII w., przebudowany w stylu klasycystycznym XVIII/XIX w. oficyna przebudowana w XIX w.
- kościół barokowy z II połowy XVII w.
- plebania z XVIII w.
- organistówka i spichlerz z XVIII/XIX w.
- kalwaria z XX w.

Krasnystaw:
- zespół kolegium pojezuickiego: barokowy kościół św. Franciszka, Ksawerego, barokowe kolegium z XVIII w., w którym jest Muzeum Regionalne, pałac biskupi z XVIII w., seminarium z XVIII w.
- stary zespół klasztorny poaugustiański, przebudowany w XIX w. i na początku XX w., dawniej był tu gotycki kościół pobudowany w XIV w.
- nowy zespół klasztorny poaugustiański w stylu klasycystycznym: kościół Trójcy Świętej i klasztor z dzwonnicą z XIX w.
- kopiec Kościuszki z 1917 r.
- cmentarz z 155 grobami żołnierzy poległych w kampanii wrześniowej 1939 r.
- cmentarz żydowski (zdewastowany) z 8 nagrobkami

Kraśnik:
- kościół Świętego Ducha z XVIII w.
- dawny zespół klasztorny kanoników regularnych: kościół WniebowzięciaNMP, gotycki z I połowy XV w. ,
- kaplica św. Jacka z XVIII w.
- bożnica z XVII w., klasztor barokowy z XVIII w.

Krupe:
- zamek Orzechowskich, renesansowo-manierystyczny, z XVII w.
- dwór klasycystyczny z XVIII w.
- cerkiew (obecnie kościół) neoklasycystyczna z XIX w.

Kryłów:
- kościół neogotycki z XIX w.
- dzwonnica z XIX w.
- plebania z XX w.
- ruiny zamku z XVI i początku XVIII w.
- kaplica z XIX w.

Krynice:
- ruina dworu z XIX w.
- obora z I połowy XX w.
- park z I połowy XIX w.

Krzczonów Pierwszy :
- kościół barokowy z XVII w.

- dzwonnica z XX w.
- młyn wodny z XX w.

Krzczonów Wojtostwo:
- kurhany z X w.

Krzesimów Drugi:
- pałac eklektyczny z początku XIX w.
- zabudowania z XIX w.
- park z XIX w.

Krzywe:
- kurhan średniowieczny z okresu walki Leszka Czarnego z Jaćwingami z roku 1282

Kulik:
- dwór z II połowy XVIII w., zbudowany przez Załuskich

Kurów:
- kościół NNMP i św. Michała Archanioła z połowy XVI/XVII w.
- dzwonnica murowana z I połowy XVIII w.
- murowana kuźnia, obecnie muzeum parafialne, z końca XVIII w.
- drewniany zajazd pocztowy z XVIII w.

Leśna Podlaska:
- zespół klasztorny paulinów: kościół barokowy z XVIII w., kaplica z XVIII w. i klasztor

Lubartów:
- kościół późnobarokowy p.w. św. Anny z XVIII w.
- zespół klasztorny kapucynów, późnobarokowy, z XVIII w. z kościołem św. Wawrzyńca
- pałac Lubomirskich i Sanguszków, barokowy, z XVIII w. z barokowo-klasycystyczną oranżerią, otoczony parkiem z XVII w.
- dwór murowany z I połowy XIX w., który jest Muzeum Regionalnym ze zbiorami sztuki zdobniczej i jej historii
- pomnik powstańców styczniowych na cmentarzu
- cmentarz żydowski

Łabunie:
- kościół renesansowy z początku XVII w.
- ogrodzenie z bramą barokową z XVIII w.
- pałac rokokowy z XVIII w.
- kasztelanka z XVIII r.
- park z połowy XVIII w.

Łańcuchów:
- kościół o cechach neogotyckich z XIX w.
- dwór w stylu zakopiańskim St. Witkiewicza dla Jana Steckiego

Łęczna:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XV-XIX w.
- ratusz z XIX w.
- kościół św. Marii Magdaleny z XVII w.
- bożnica barokowa z I połowy XVII w., w której mieści się Muzeum Regionalne
- budynek szkoły żydowskiej z XIX w.
- fragmenty zamku z końca XVI w.
- zespół dworsko-parkowy z dworem murowanym z XIX w., spichlerz i obora

Łosiniec:
- dawna cerkiew greckokatolicka z XVIII w., obecnie kościół rzymskokatolicki
- dzwonnica z XIX w.

Łuków:
- kościół św. Rocha z XIX w.
- zespól klasztorny pobernardyński z XVIII w.
- klasztor barokowy pobernardyński z XVIII w.
- dzwonnica barokowo-klasycystyczna z XV w.
- klasztor popijarski z XVIII w.
- budynek starostwa powiatowego, klasycystyczny, z XIX w.

Łuszczów Pierwszy:
- kościół barokowy z XVIII w., fundacja J. Potockiego
- murowana brama dzwonnica z XVII w.
- murowany pałac z połowy XIX w.
- grobowiec rodziny Skłodowskich na cmentarzu.

Łuszków:
- zabytkowy układ przestrzenny, owalnica z XVI w.

Łysołaje:
- pałac Popławskich, eklektyczny, z początków XX w.
- kaplica pałacowa, neoklasycystyczna, z I połowy XX w.
- zabudowania folwarczne z początków XX w.

Markuszów :
- zabytkowy układ urbanistyczny z XVI-XVII w.
- kościół parafialny św. św. Józefa Oblubieńca, Michała Archanioła i Małgorzaty z XVII w.
- dzwonnica z XIX i XVII w., dawna wikarówka
- ruiny zespołu pałacowego i parkowego z końca XVII w.
- późnorenesansowy kościół p.w. Świętego Ducha z początku XVII w.
- dzwonnica i kamienna glorieta z herbem Firlejów

Maziarnia Strzelecka:
- pałacyk myśliwski Zamojskich z początku XX w.

Mełgiew:
- Kościół z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII w.
- zespół pałacowy z początków XIX w., z bramą z połowy XVIII w.
- park z XVIII w.

Michałów:
- zespół folwarcznych budynków z XIX w.
- zespół pałacowy Zamojskich
- dawna oranżeria z XIX w., obecnie kościół rzymskokatolicki

Międzyrzec Podlaski:
- kościół barokowy z XVIII w.
- dawna cerkiew, obecnie kościół rzymskokatolicki z XVIII w. p.w. św. Józefa
- pałac klasycystyczny z XIX w.

Milejów :
- kościół eklektyczny z elementami neogotyku z połowy XIX w.

Myców:
- cerkiew greckokatolicka z XIX w.
- kaplica grobowa, secesyjna, z XX w.

Nałęczów:
- kościół św. Jana Chrzciciela, barokowy, z XVIII w.
- zespół zakładu leczniczego: pałac Małachowskiego z XVIII w., w którym mieści się Muzeum B. Prusa, oficyna, dawniej dwór z I połowy XVII w., domek biskupi

z XVIII w., domek gotycki z XIX w., klasycystyczne łazienki z XIX w., park krajobrazowy z XIX w.
- hotel „Centralny" z XIX w.
- chata S. Żeromskiego w stylu zakopiańskim, drewnianej konstrukcji zrębowej, w ogrodzie mauzoleum S. Żeromskiego
- Zespół Domu Ludowego w stylu zakopiańskim z XX w.
- Ochronka im. S. Żeromskiego
- Szkoła Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego z początku XX w.
- zespół willi z XIX i XX w.

Neple:
- dwór z XIX w. z kaplicą i oranżerią
- dawna cerkiew barokowa, obecnie kościół rzymskokatolicki

Niedrzewica Kościelna:
- kościół klasycystyczny z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII i XIX w.
- zespół budynków gospodarskich podworskich z początku XX w.

Nosów:
- cerkiew klasycystyczna z XIX w.
- dwór Wężyków z XIX w.

Okrzeja :
- kościół klasycystyczny z XVIII w.

Olesin:
- pałac i park z XVIII w.

Opole Lubelskie:
- układ urbanistyczny z XIV-XVIII w.
- kościół popijarski z XVII w.
- dzwonnica z XVII w.
- klasztor z XVIII w.
- pałac z XVII w., barokowo-klasycystyczny

Orchówek:
- kościół kapucynów z XVIII w.

Olszanka:
- pałac klasycystyczny z I połowy XIX w.

Opatów:
- kościół kolegiacki romański z II połowy XII w., przebudowywany XV/XVI w.
- zespół klasztorny bernardynów: kościół późnobarokowy z XVIII w., klasztor gotycko-renesansowy z XVI w.
- podziemia opatowskie XV/XVI w.

Orłów Murowany:
- ruiny zamku z I połowy XVIII w.
- kościół parafialny św. Kajetana z początku XIX w.
- pałac murowany z I połowy XIX w.
- murowane oficyny z XIX w.
- spichlerz z XIX w.
- park z I połowy XIX w. z rzadkim okazem lipy srebrzystej i orzecha szarego

Ostrów Lubelski:
- kościół św. Wawrzyńca z XVIII w., późnobarokowy
- brama–dzwonnica z XVIII w.
- kaplica z XVIII w.

Oszczów:

- kościół drewniany z XX w.
- barokowy dwór z II połowy XVIII w.
- cmentarz rzymskokatolicki z kwaterą pomordowanych przez UPA

Parczew:
- zabudowa z XIX i XX w.
- kościół z początku XX w.

Pawłów:
- lokalny ośrodek garncarstwa
- kościół parafialny z początku XX w. z ołtarzem z XVI w.

Piaski:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XV w.
- kościół murowany z XVIII w.
- dzwonnica z XIX w.
- zbór kalwiński barokowo klasycystyczny z XVIII w. – ruina
- wiatrak murowany holenderski

Piotrowice:
- dwór z XIX w.
- oficyna z XIX w.

Pławanice:
- kościół z XVI w., dawna cerkiew prawosławna

Posadów:
- dawna cerkiew greckokatolicka z XIX w., obecnie kościół rzymskokatolicki
- karczma z XIX w.
- kurhan z XIII w.

Pszczela Wola:
- ekspozycja uli
- pomnik pszczoły
- dwór z XIX w.

Przytoczno:
- drewniany czworak z końca XVIII w.
- drewniany wiatrak koźlak z XX w., dziś młyn elektryczny

Puchaczów :
- zabytkowy układ urbanistyczny z XVI w.
- kościół p.w. WNMP z XVIII w.
- dzwonnica z XIX w.

Puławy:
- zachowany układ urbanistyczny XVIII-XIX w.
- murowany pałac z XVII w.
- park z XVIII w. z kordegardą barokową z XVIII w., dom przełożonej, klasycystyczny z XIX w., dom gotycki z XIX w., świątynia Sybilli, klasycystyczna z XVIII w., Łuk Rzymski z XVIII w., Altana Chińska z XVIII w., Groty z XVIII w., Pałac Marynki z XVIII w.
- zabudowa willowa z XIX w.
- zajazd z XVIII/ XIX w.
- Muzeum Regionalne

Rachanie:
- kościół późnobarokowo-klasycystyczny z XVIII w.
- pozostałość budynku zamkowego z XVIII w.
- dwór z końca XVIII w., przebudowywany XX w.
- park podworski z XVIII w.

- drewniane czworaki z XIX w.

Radecznica:
- zespół pobernardyński: kościół barokowy z XVII w., klasztor barokowy z końca XVII w.

Radzyń Podlaski:
- kościół barokowo-manierystyczny z XVII w.
- kaplica św. Anny z XIX w.
- pałac barokowy z XVII w.
- oranżeria barokowa z XVIII w.
- park w stylu angielskim z XVIII w.
- kaplica pałacowa z XIX w.

Rejowiec:
- kościół neogotycki z XX w.
- pałac klasycystyczny z XIX w.

Romanów:
- dwór z XIX w., obecnie Muzeum J. I. Kraszewskiego.
- kaplica św. Anny z początku XIX w.

Różanka – ośrodek tkactwa ludowego:
- późno neoklasycystyczna kordegarda z XIX w.
- kościół parafialny z początku XX w.

Ruda Różeniecka:
- pałac eklektyczny z XVIII/XIX w.
- oficyna pałacowa z XVIII w.

Ryki:
- zabytkowy układ urbanistyczny z XVI-XIX w.
- kościół z początku XX w., ołtarz z obrazem L. Wyczółkowskiego „Chrystus na krzyżu w otoczeniu świętych polskich i królów na tle Wawelu”
- dwór murowany z XIX w.
- pomnik poświęcony żołnierzom AK

Samoklęski :
- dwór – początek XIX w., należący do Izabelli z Flemingów Czartoryskiej
- park XIX w. z licznymi stawami

Sarny :
- dwór eklektyczny z początku XIX w.

Sawin:
- kościół barokowy z XVIII w.

Serebryszcze:
- pałac barokowy z połowy XVIII w., zbudowany przez J. Łopuskiego, pałac otoczony parkiem ze starodrzewem

Serniki:
- kościół św. Marii Magdaleny, późnobarokowy z XVIII w.
- dzwonnica murowana z XIX w.
- zabudowania gospodarskie murowane z XIX w.

Siedliszcze – Osada:
- zabytkowy układ urbanistyczny
- cerkiew greckokatolicka z początku XX w., obecnie kościół rzymskokatolicki .
- dwór drewniany, późnobarokowy

Sielec:
- ruiny zespołu zamkowego z XVI w.

Siemień:

- dwór klasycystyczny z XIX w.

Sitno:
- pałac murowany dla Malczewskiego z XIX w.
- park z XIX w.

Skierbieszów:
- kościół barokowy z XVII w.

Sławatycze:
- kościół murowany, neorenesansowy z XX w.
- cerkiew prawosławna z XIX/XX w.
- wiatrak koźlak z XX w.

Sosnowica:
- barokowa oficyna z XVIII w.
- park z XVIII w.
- cerkiew z XVIII w.
- klasycystyczny kościół z XVIII w.

Stanin:
- kościół drewniany, konstrukcji zrębowej, z XVII w.
- ruiny dworu barokowego z XVII w.

Stary Brus;
- kościół Matki Boskiej Częstochowskiej z XIX w.
- zespół dworski z XVIII w.

Stary Zamość:
- kościół renesansowy z XVI w. rozbudowany w XVIII w.
- grób rodzinny K. F. Namysłowskiego, właściciela Chomięcisk Małych

Stężyca :
- kościół późnogotycki z XVIII w.
- dzwonnica z XIX w.

Stołpie:
- wieża z X-XI w., kamienne ciosy na rzucie kwadratu
- kościół parafialny Chrystusa Pana Zbawiciela, dawny monastyr z XV w., przebudowany w XVII i XIX w.

Stróża:
- kaplica późnobarokowa z XVIII w.

Strzyżów:
- kościół rzymskokatolicki parafialny Narodzenia Najświętszej Marii Panny, dawna cerkiew drewniana konstrukcji zrębowej
- drewniana dzwonnica z XIX w.
- drewniana plebania z początku XX w.
- pałac barokowy wybudowany przez Lubomirskich, przebudowywany przez Ożarowskich i Skarzyńskich w stylu klasycyzmu
- pawilon barokowy z około XVIII w.
- dwie oficyny, styl klasycystyczny
- cukrownia murowana z XIX w.

Surhów:
- pałac Cieszkowskich, klasycystyczny z XIX w., wnętrze pałacu zdobione klasycystycznymi malowidłami Mikołaja Monti
- kościół klasycystyczny ufundowany przez właścicieli pałacu w XIX w.

Susiec:
- kościół z XIX w.
- dzwonnica z XX w.

- młyn wodny z XX w.

Swory:
- kościół drewniany z XX w.

Szczebrzeszyn:
- kościół św. Mikołaja z XVII w., późnomanierystyczny z XVII w.
- zespół poklasztorny franciszkanów z XVII w.
- dawna synagoga z I połowy XVII w.
- ratusz z XIX w.
- domy drewniane i murowane z XVIII i XIX w.
- bożnica żydowska z XVIII w.
- zajazd drewniany z XIX w.

Tarnawatka:
- cerkiew neobarokowa z XIX w., obecnie kościół rzymskokatolicki

Tarnogóra:
- kościół parafialny św. Zofii, murowany z XVI w.
- dzwonnica murowana z początku XIX w.
- pałac murowany z XIX w., przebudowany w 1945 r. na szkołę
- oficyna z XIX w.
- park romantyczny z XIX w.
- dworek drewniany z końca XIX w.

Tarnogród:
- kościół drewniany, konstrukcji zrębowej
- kościół Przemienienia Pańskiego, rokokowy, z XVIII w.
- dzwonnica z XVIII w.
- bożnica barokowa z XVII w.
- cerkiew z XIX w.
- cmentarz żydowski z około 200 nagrobkami

Terespol:
- kościół podominikański z XIX w.
- cerkiew klasycystyczna, prawosławna z XVIII w.

Tomaszów Lubelski:
- drewniany kościół parafialny, konstrukcji zrębowej , późnobarokowy
- dzwonnica drewniana, konstrukcji słupowej z XVIII w.
- cerkiew prawosławna św. Mikołaja z XIX w.
- herbaciarnia, budynek drewniany z XIX w.

Trzeszczany Pierwsze:
- kościół parafialny z początku XX w.
- pałac klasycystyczny z XIX w.
- dzwonnica z XIX w.
- park z XIX/XX w.

Tuczna:
- kościół neogotycki z XIX w.

Tuligłowy:
- drewniany koźlak z II połowy XIX w.

Turobin:
- kościół manierystyczny z XVII w.
- dzwonnica z XVIII w.

Tyszowce:
- kościół parafialny z XIX w.
- oficyna dworska z XIX w.

- kaplica cmentarna z XIX w.

Uchanie:
- kościół parafialny, późnorenesansowo-manierystyczny z XVII w. z nagrobkami Uchańskich, nagrobki manierystyczne z XVI w.
- domy z XIX w.

Uhrusk:
- kościół barokowy z XVII w.
- cerkiew w stylu ruskim z XIX w., odrestaurowana w XIX w.
- dwór z II połowy XIX w.
- dzwonnica z XIX w.

Urzędów – ośrodek ogólnopolskich warsztatów garncarskich:
- kościół św. Mikołaja, późnobarokowy z XVII/ XVIII w.
- zajazd z XIX w.

Wąwolnica:
- kościół neogotycki, halowy, z początku XX w.
- kaplica, dawne prezbiterium kościoła gotyckiego z XIV w.

Werbkowice:
- pałac klasycystyczny z I połowy XIX w.

Włodawa :
- zabytkowy układ urbanistyczny z XVIII w.
- zespół klasztorny paulinów: późnobarokowy kościół św. Ludwika z XVIII w. i klasztor
- synagoga późnobarokowa z XVIII w., obecnie Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego
- cerkiew z XIX w.
- kramy i jatki z XVIII w.
- zabytkowe kamieniczki z XVIII w.

Wojsławice:
- barokowy kościół z XVII w.
- dzwonnica z XVIII w.
- plebania z XIX w.
- dawna cerkiew z XVIII w.
- czworaki drewniane z XIX w.

Wola Osińska:
- drewniany wiatrak paltrak z początku XIX w.
- drewniany wiatrak koźlak z XIX w.

Wola Gułowska :
- kościół Karmelitów Trzewiczkowych Narodzenia Najświętszej Marii Panny z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem namalowany przez anonimowego artystę w XV w., uważany jest za cudowny; Matka Boska ozdobiona jest koronami papieskimi
- Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków w domu kultury

Wola Okrzejska:
- dwór drewniany konstrukcji zrębowej z I połowy XIX w., w którym mieści się muzeum Henryka Sienkiewicza

Wola Uhruska:
- wiatrak koźlak z XIXw.

Wola Wereszczyńska:
- dwa wiatraki koźlaki z XIX w.
- cerkiew greckokatolicka z XIX w.

Wożuczyn :
- kościół późnobarokowy z XVIII w.
- kurhany XVII w.
- pozostałości zespołu obronnego z XVI/XVII w.

Wyryki:
- dawny klasztor greckokatolicki z I połowy XIX w.
- wiatraki koźlaki z XIX w.
- drewniana kapliczka z XIX w.

Wysokie:
- kościół neogotycki z początku XX w.
- drewniana kapliczka domkowa św. Wojciecha z połowy XVIII w.

Załucze Stare:
- wiatrak z XIX w.
- Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny Poleskiego Parku Narodowego

Zamość:
- zabytkowy układ urbanistyczny klasy międzynarodowej założony w 1579 r. na planie pięcioboku w układzie szachownicowym, z kwadratowym rynkiem, otoczony siedmiobastionowymi fortyfikacjami zbudowanymi w XVI w., z bramami Starą i Nową Lwowską, Szczebrzeską i Lubelską; Stare Miasto jest wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO
- manierystyczny kościół kolegiacki XVI w., z fundacji J. Zamojskiego
- dzwonnica barokowa z XVIII w.
- plebania z XVI w.
- dziekania z XVI w.
- dawny kościół franciszkanów i klasztor z XVII w.
- cerkiew pobazyliańska z XVII w., obecnie kościół św. Mikołaja
- ratusz z XVI w., przebudowany XVII w., w XVIII w. dobudowano odwach z barokowymi schodami
- kamienice z XVII w.
- pałac Zamojskich z II połowy XV w.
- barokowy, poreformatorski kościół św. Katarzyny z XVII w., przebudowany w XX w.
- dawna Akademia Zamojskich z XVII w., przebudowana w XVIII w., obecnie muzeum ze zbiorami historycznymi i etnograficznymi
- zespół klasztorny dawnych klarysek: dawny kościół św. Anny, barokowy z XVII w. i klasztor z XVII w.
- bożnica późnorenesansowa z XVIII w.
- arsenał renesansowy z XVI w.
- zabytkowa kamienica przy rynku, w której mieści się Muzeum Okręgowe
- dzielnica żydowska z kamienicami z XVII/XVIII w.
- rotunda – Mauzoleum Martyrologii Zamojszczyzny
- cmentarze wojenne: prawosławny, żydowski i jeńców radzieckich
- Ogród Zoologiczny

Zawieprzyce:
- ruiny pałacu z XVI w.
- oficyna z XVII w.
- kaplica z XVII w.
- lamus murowany z I połowy XVII w.
- brama z końca XVII w.

Zwierzyniec:

- kościół św. Jana Nepomucena, późnobarokowy z XVIII w.
- zespół budynków ordynacji Zamojskich
- drewniana willa z XIX w.
- ośrodek edukacji muzealnej Roztoczańskiego Parku Narodowego.

Zniatyn:
- kościół późnobarokowy z XVIII w.

Żółkiewska – Osada:
- kościół z XVIII w., późnobarokowy
- cerkiew drewniana z XIX w.

Żyrzyn:
- kościół z początku XIX w.
- pałac murowany z XIX w. oraz fragmenty dworu drewnianego z XVIII w., park z XIX w.
- pomnik poświęcony powstańcom styczniowym.

4. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe województwa świętokrzyskiego[68]

Zestawienie obejmuje wybrane obiekty sakralne, pałace i dwory, zamki i dwory obronne, zespoły dworsko-parkowe, budynki użyteczności publicznej oraz zabytki techniki.

Powiat buski:
Balice
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa, przebudowany w XX w. z XIX-wiecznego pałacu
- kościół p.w. św. Leonarda z 1699 r., drewniany

Bosowice
- zespół dworski z połowy XIX w.

Busko-Zdrój
- kościół p.w. św. Anny z 1884 r.
- kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP z lat 1592-1621w zespole poklasztornym norbertańskim
- Sanatorium Marconi z 1836 r.

Chotel Czerwony
- kościół p.w. św. Bartłomieja z około połowy XV w.

Chotelek Zielony
- kościół św. Stanisława Biskupa z 1527 r., drewniany

Dobrowoda
- kościół p.w. św. Marii Magdaleny, z połowy XIV w.

Gnojno
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z 1470 r.
- zespół dworski z II połowy XVI w. otoczony parkiem

Gorysławice
- kościół p.w. św. Wawrzyńca z 1535 r.

Kargów
- kościół z połowy XIV w.

Nowy Korczyn

[68] Źródło: Strategia rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim na lata 2006-2014. Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A.,Warszawa 2005.

- kościół p.w. św. Stanisława z 1257 r. w pofranciszkańskim zespole klasztornym
- kościół p.w. Świętej Trójcy z XVI w.
- bożnica z XVIII w.
- pozostałości zamku z XIV w.

Pacanów
- kościół p.w. św. Marcina z XIII w.

Radzanów
- dwór z końca XVIII w. otoczony parkiem krajobrazowym

Słupia
- pałac Radziwiłłów z 1925 r. otoczony parkiem z XIX w.

Solec-Zdrój
- kościół p.w. św. Mikołaja z 1937 r.

Stopnica
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z 1362 r.
- zespół klasztorny reformatorów z XVII w.
- zamek z XIV w., przekształcony

Szaniec
- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP z XV w.
- dwór z przełomu XVI/XVII w.

Świniary
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa z II połowy XVII w., drewniany

Tuczępy
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z lat 1666-1674

Widuchowa
- dwór z 1620 r. otoczony parkiem

Wiślica
- kościół p.w. Narodzenia NMP z ok. 1350-1360 r.
- dzwonnica z lat 1460-1470
- pozostałości Kościoła p.w. św. Mikołaja z X-XII w.
- dom Długosza z 1460 r.

Zborów
- zespół pałacowy z XVI lub XVII w., przebudowany

Zborówek
- kościół p.w. św. Idziego Opata z 1459 r., drewniano-murowany

Powiat jędrzejowski:

Chomentów
- kościół p.w. św. Marii Magdaleny z XVIII w., drewniany

Imielno
- kościół p.w. św. Mikołaja z XIII w.

Jędrzejów
- zespół klasztorny cystersów z około 1440 r., z reliktami kościoła z X-XI w. (ważne ogniwo europejskiego szlaku kulturowego wytyczonego pod auspicjami Rady Europy)
- kościół p.w. Świętej Trójcy z XV w.
- browar z początku XX w.

Korytnica
- kościół p.w. św. Floriana z XVII w.

Krzcięcice
- kościół p.w. św. Prokopa z lat 1531-1542, dzwonnica drewniana z XVIII w.

Małogoszcz

- kościół WNMP z lat 1591-1595
- drewniana dzwonnica z XIX w.
- dworzec kolejowy z 1890 r.

Mierzwin
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z XVI w.

Mokrsko Dolne
- kościół p.w. WniebowzięciaNMP z połowy XIII w., zakrystia z XVII w., kruchta z XIX w.
- kaplica grobowa Chełmińskich, około 1865 r.

Mstyczów
- kościół p.w. WNMP z 1908 r.

Nawarzyce
- kościół p.w. św. Andrzeja z lat 1748-1753

Oksa
- kościół p.w. św. Mikołaja z XVII w.

Rembieszyce
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z lat 1798-1799, drewniany

Sobków
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa z XVI w., dzwonnica z XIX w.,
- zespół fortalicji: mury obronne z trzema basztami z XVI w., ruina pałacu,z około 1770 r.

Tarnawa
- kościół p.w. św. Marcina z XIX w.

Węgleszyn
- kościół p.w. św. Andrzeja z 1367 r.

Wodzisław
- kościół p.w. św. Marcina wybudowany w latach 1621-1644

Złotniki
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z 1666 r.

Powiat kazimierski:

Bejsce
- kościół p.w. św. Mikołaja z XIV w. z XVI-w. kaplicą Firlejów
- pałac Badenich z 1802 r.

Cieszkowy
- zespół dworsko-parkowy z XVII-XVIII w.

Cudzynowice
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z połowy XVIII w., drewniany

Czarnocin
- kościół p.w. WNMP z około 1360 r.
- zespół parkowo-dworski z XIX-XX w.

Gorzków
- kościół p.w. św. Małgorzaty z 1758 r., drewniany

Kazimierza Wielka
- kościół p.w. Krzyża Świętego z 1663 r.
- kompleks budynków Cukrowni "Łubna" z końca XIX w.

Kocina
- kościół p.w. św. Barbary z 1672 r.
- zespół cegielni z początku XX w.

Kolosy

- zbór z 1659 r.

Odonów
- zespół willi z początku XX w.

Opatowiec
- kościół podominikański p.w. św. Jakuba Starszego z XV w.

Rogów
- kościół p.w. Nawiedzenia NMP z XX w.
- zespół dworski z XIX w.

Skalbmierz
- zespół dworsko-parkowy z XIX w.

Skorczów
- zespół dworski z XVII-XIX w.

Sokolina
- kościół p.w. św. Jakuba z XIV w.

Stradów
- kościół p.w. św. Bartłomieja z 1657 r., drewniany

Topola
- kościół p.w. WNMP z XIX w., drewniany, przeniesiony z Kazimierzy Małej

Miasto Kielce:
- katedra p.w. WNMP wzniesiona w 1171 r., rozbudowana w XVI-XIX w.
- zespół klasztorny pobernardyński (obecnie pallotyni), kościół p.w. Św. Karola Boromeusza z lat 1624-1628, klasztor z lat 1629-1631
- kościół p.w. Świętej Trójcy z lat 1640-1644
- dawna cerkiew, obecnie kościół p.w. NMP Królowej Korony Polskiej z 1902 r.
- kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego z lat 1903-1913
- dawny pałac biskupów krakowskich z lat 1637-1641, rozbudowany, obecnie Muzeum Narodowe
- dworek Laszczyków z XVIII w., rozbudowany w XIX w., obecnie Muzeum Wsi Kieleckiej
- domy z podcieniami przy Rynku z XVIII w. i przy ul. Sienkiewicza z XIX i początku XX w.

Powiat kielecki:

Bardo
- kościół p.w. Nawiedzenia NMP z 1789 r.

Bieliny Kapitulne
- kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP z 1637 r.

Bobrza
- pozostałości zakładów wielkopiecowych z osiedlem pracowniczym z lat 1828-1831

Bodzentyn
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa z lat 1440-1452
- ruiny zamku z II połowy XIV w., rozbudowanego z XVII w.
- drewniana zagroda Czernikiewiczów z 1809 r., obecnie Punkt Etnograficzny Muzeum Wsi Kieleckiej

Bolmin
- kościół p.w. Narodzenia NMP z 1604 r.

Brzeziny
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z 1646 r.

Chełmce

- kościół p.w. św. Marii Magdaleny i św. Mikołaja z 1655 r.

Chęciny
- bożnica z 1638 r.
- kościół p.w. św. Bartłomieja z XIV w.
- kaplica p.w. Trzech Króli z 1614 r.
- zespół klasztorny franciszkanów z 1368 r.
- kaplica p.w. św. Leonarda z 1641 r.
- zespół klasztorny bernardynek z XVII w.
- dawny zajazd "Pod Srebrną Górą" z lat 1819-1821
- ratusz z 1837 r.

Chmielnik
- bożnica wzniesiona po 1630 r.
- kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP z lat 1730-1787

Cisów
- kościół p.w. św. Wojciecha z lat 1765-1816

Ćmińsk Kościelny
- kościół p.w. Świętej Trójcy z lat 1646-1649

Daleszyce
- kościół p.w. św. Michała Archanioła z 1221 r., przebudowany
- zagrody z XIX i początku XX w.

Drogowole
- kościół p.w. św. Andrzeja z około 1620-1630

Drugnia
- kościół p.w. św. Wawrzyńca z około 1880 r. (zbudowany z wykorzystaniem pierwotnego kościoła z około 1470 r.)

Kuźniaki
- pozostałości Zakładu Wielkopiecowego z lat 1860-1870 i układu wodnego z XVIII w.

Leszczyny
- kościół p.w. św. Jacka z 1600 r.

Lisów
- kościół p.w. św. Mikołaja z XVI/XVII w.

Łagów
- kościół p.w. św. Michała Archanioła z XV w.

Mniów
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa zbudowany po 1655 r.

Maleszowa
- dwór z XVIII/XIX w.
- ruiny zamku Krasińskich z XVII w.

Morawica
- ruiny kaplicy neogotyckiej z około 1840 r.

Nowa Słupia
- kościół p.w. św. Wawrzyńca z około 1678 r.

Oblęgorek
- pałac z około 1900 r. wzniesiony jako dar Narodu dla Henryka Sienkiewicza, obecnie muzeum pisarza

Piekoszów
- kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP

Pierzchnica
- kościół p.w. św. Małgorzaty z lat 1798-1800

Piotrkowice

- zespół klasztorny karmelitów bosych (dawniej bernardynów) z 1652 r.
- zespół klasztorny Tarnowskich z końca XVIII w.

Raków
- kościół p.w. Świętej Trójcy z lat 1640-1650
- domy ariańskie z XVII w.

Samsonów
- ruiny zakładu wielkopiecowego z lat 1818-1823
- pozostałości osiedla fabrycznego

Strawczyn
- kościół poreformacki p.w. św. Anny z ok. 1641 r.

Święta Katarzyna
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1629 r.

Święty Krzyż
- zespół klasztorny bernardynek (dawnej bernardynów) z XV w. Sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego – pobenedyktyński zespół klasztorny (obecnie oo. misjonarzy oblatów NMP) z XII w., kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego i Świętej Trójcy, z fragmentami romańskimi z lat 1781-1789; kaplica renesansowa z lat 1614-1620

Wzdół Rządowy
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1687 r.

Powiat konecki:

Czarna
- kościół p.w. Nawiedzenia NMP z lat 1763-1764

Gowarczów
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z XVI w.

Kazanów
- zespół klasztorny bernardynów z II połowy XVIII w.
- kościół parafialny z 1694 r.

Końskie
- kościół p.w. św. Mikołaja Biskupa z XV/XVI w.
- zespół pałacowo-parkowy Małachowskich z II połowy XVIII w. wraz z architekturą parkową, w tym pawilony:”Oranżeria Egipska", "Świątynia Grecka", "Domek Wnuczętów", altana, glorietta, ogrodzenie z basztami z XVII/XIX w.

Lipa
- kościół p.w. św. św. Wawrzyńca i Katarzyny z 1761 r.

Maleniec
- zabytkowy Zakład Hutniczy z XVIII i XIX w.

Odrowąż
- kościół p.w. św. św. Jacka i Katarzyny z XVI w.

Radoszyce
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła sprzed 1364 r.

Sielpia Wielka
- zespół walcowni z lat 1835-1841, obecnie Muzeum Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego

Stara Kuźnica
- kuźnica wodna z XVIII i XIX w., Oddział Muzeum Techniki NOT w Warszawie

Powiat opatowski:

Bidziny
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z lat 1720-1730

Gierczyce
- kościół p.w. św. Mikołaja Biskupa z I połowy XVIII w., drewniany

Gliniany
- kościół p.w. św. Wojciecha z 1573 r., drewniany

Grocholice
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z 1462 r.

Modliborzyce
- kościół p.w. św. Benedykta Opata z połowy XV w.

Opatów
- kościół p.w. św. Marcina z II połowy XII w.
- pobernardyński zespół klasztorny z XV w.

Piórków
- kaplica p.w. św. Stanisława Biskupa z 1640 r., obecnie prezbiterium kościoła dobudowanego w latach 1954-1956

Przybysławice
- kościół p.w. Przemienienia Pańskiego z 1843 r.

Ptkanów
- kościół p.w. św. Idziego Opata z XIV lub XV w.

Ruszków
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa z lat 1798-1803

Sobótka
- kościół p.w. NMP i św. Małgorzaty z 1795 r.

Stodoły
- kościół p.w. św. Teresy z XVII w., drewniany

Ujazd
- monumentalne ruiny zamku "Krzyżtopór" z I połowy XVII w.

Włostów
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z XIII/XIV w.

Wojciechowice
- kościół p.w. św. Wojciecha z 1362 r.

Powiat ostrowiecki:

Bałtów
- kościół p.w. Matki Boskiej Bolesnej z początku XX w.
- pałac Druckich-Lubeckich z XIX w. otoczony parkiem
- młyn wodny na rzece Kamiennej – budynek młyna wraz z komorą turbiny napędu

Ćmielów
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XVI w.
- fabryka porcelany "Ćmielów" z 1790 r.

Doły Biskupie
- fabryka tektury "Witulin" z układem wodnym oraz zabudowaniami fabrycznymi z lat 1885-1912

Grzegorzowice
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z około 1346 r. z romańską rotundą

Kaplica
- kapliczka św. Katarzyny z 1430 r.

Krzemionki
- kompleks prehistorycznych (neolitycznych) kopalń krzemienia pasiastego, rezerwat archeologiczny – Pomnik Historii

Kunów
- kościół p.w. św. Władysława z XVII w.

Momina
- kościół p.w. św. Wojciecha z XVI w.

Nietulisko Duże
- zespół urbanistyczno-przemysłowy z XIX w.: walcownia (ruina), budynki kontrolne, suszarnia (ruina), budynek dyrekcji, magazyn (ruina), most z wylotem kanału, przepust wody, park dworski

Ostrowiec Świętokrzyski
- kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego z początku XX w., drewniany
- kościół p.w. św. Michała Archanioła z XVII w.

Pętkowice
- kościół p.w. św. Teresy z XVII w.

Podgrodzie
- ruiny strażnicy rycerskiej z XIV w.

Szwarszowice
- wiatrak holenderski z XIX w.

Szewna
- kościół p.w. św. Mikołaja z 1652 r.

Waśniów
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z XVII w.

Witosławska Góra
- kaplica drewniana z XVIII w.

Wronów
- zespół pałacowo-dworski z XVIII/XIX w.,

Powiat pińczowski:

Bogucice
- kościół p.w. Nawiedzenia NMP z 1630 r.

Chroberz
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1550 r.

Działoszyce
- kościół p.w. Świętej Trójcy z 1220 r., przebudowany w XVII w.
- bożnica z 1852 r.

Dzierążnia
- kościół p.w. św. Marii Magdaleny z 1440 r.
- kaplica Grobu Chrystusowego z 1646 r.

Gołuchów
- kaplica p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z II połowy XIX w.

Góry
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1764 r.
- kaplica grobowa rodziny Dembińskich z 1839 r.

Kije
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z II połowy XII w., przebudowany w XVII w.

Krzyżanowice Dolne
- kościół p.w. św. Tekli z lat 1786-1789

Michałów
- kościół p.w. św. Wawrzyńca z lat 1852-1853

Młodzawy Małe
- kościół p.w. Świętego Ducha i Matki Boskiej Bolesnej z XVIII w.

Nowa Zagość
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z XIV w. (pierwotnie joanitów, z 1166 r.)

Pełczyska

- kościół p.w. św. Wojciecha z XVIII w.

Pińczów
- zespół klasztorny popauliński z XV w.
- klasztor oo. reformatów z XVII w.
- bożnica z XVI w.
- kaplica św. Anny z 1600 r.
- lapidarium na cmentarzu parafialnym
- zespól pałacowy Wielopolskich z lat 1773-1794
- pozostałości zamku z XV w.
- kamienica zwana Drukarnią Ariańską z przełomu XVI/XVII w.
- dworzec kolejki wąskotorowej, murowany, około 1920 r.

Probołowice
- kościół p.w. św. Jakuba Starszego z 1759 r., drewniany

Rębów
- kaplica p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z około 1800 r.

Sancygniów
- kościół p.w. św. św. Piotra i Pawła z 1400 r.

Węchadłów
- zbór ariański z 1559 r.

Wolica
- kościół p.w. św. Tekli z lat 1887-1896

Wrocieryż
- kościół p.w. św. Marcina z 1801 r.

Powiat sandomierski:

Górki Klimontowskie
- zespół pałacowo-ogrodowy z XIX w., otoczony rozległym parkiem krajobrazowym

Góry Wysokie
- kościół p.w. Matki Bożej Bolesnej z około 1718 r.

Kleczanów
- kościół p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej z 1690 r., drewniany

Klimontów
- zespół klasztorny podominikański z XVII w.
- kościół p.w. św. Józefa z połowy XVII w.

Koprzywnica
- zespół klasztorny pocysterski z 1185 r. (ważne ogniwo europejskiego szlaku kulturowego wytyczonego pod auspicjami Rady Europy)
- kościół p.w. Matki Boskiej Różańcowej z XVII w.

Łoniów
- kościół p.w. św. Mikołaja Biskupa z XV w.
- pałac Moszyńskich z końca XIX w., otoczony parkiem

Sandomierz
- klasztor dominikanów z I połowy XIII w.
- Brama Opatowska z XIV w.
- katedra p.w. NMP z XIV w.
- bożnica z XVIII w.
- zamek kazimierzowski z XIV w., obecnie siedziba Muzeum Okręgowego
- dom Długosza z XV w.
- ratusz z XIV w., rozbudowany w XV i XVI w.
- Collegium Gostomianum z 1602 r. – dawna szkoła jezuicka

Skotniki

- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z XIV w.

Sulisławice
- sanktuarium Matki Bożej Sulisławickiej p.w. Narodzenia NMP z XIX w.
- stary kościół z XVII w. z fragmentami z XII-XIII w.

Zawichost
- pofranciszkański zespół klasztorny z XIII w.
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XVII w. z reliktami z XII w.

Powiat skarżyski:

Bliżyn
- kościół p.w. św. Zofii z 1818 r., drewniany
- pałac Platerów z 1870 r.

Skarżysko-Kamienna
- pozostałości wielkiego pieca i urządzeń wodnych z XIX w.

Skarżysko-Kościelne
- kościół p.w. Świętej Trójcy z 1637 r.
- rezerwat archeologiczny "Rydno" – kopalnia hematyt

Suchedniów
- kościół p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z XVIII w.
- pozostałości zakładu metalowego z XIX w.
- zespół dworca kolejowego z początku XX w.

Powiat starachowicki:

Brody
- pozostałości zakładów przemysłowych z XIX w. – wielki piec, fryszerki, pudlingarnia i walcownia

Chybice
- kościół p.w. św. Małgorzaty z 1362 r.

Krynki
- kościół z 1727 r.

Michałów
- walcownia i pudlingarnia z lat 1836-1841, czynne do 1903 r.

Parszów
- zespół dawnego zakładu wielkopiecowego: pozostałości budynku administracyjnego, układ wodny na rzece Żarnówce

Pawłów
- kościół p.w. św. Jana Chrzciciela z 1867-1871

Radkowice
- kościół z 1621 r. przeniesiony z Miedzierzy, drewniany

Rataje
- kaplica p.w. św. Zofii z 1747 r.

Starachowice
- kościół p.w. Świętej Trójcy z 1681 r.
- budynek administracyjny z 1839 r., dawny Dom Dozorcy Hutniczego
- zespół wielkiego pieca z XIX w.

Świętomarz
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XIV w.

Tarczek
- kościół p.w. św. Idziego z XIII w.

Wąchock

- zespół klasztorny oo. cystersów z 1179 r. (ważne ogniwo europejskiego szlaku kulturowego wytyczonego pod auspicjami Rady Europy)
- kaplica p.w. św. Rocha z 1838 r.
- kaplica p.w. św. Jacka z 1821 r.
- zakłady z układem wodnym z XIX w.

Powiat staszowski:
Koniemłoty
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XVII w.

Kurozwęki
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Augustyna z XV w., na reliktach z XII w.
- zespół pałacowo-parkowy; zamek z XIV w., przebudowany i 2 pawilony z ok. 1770 r., brama wjazdowa, park, spichlerz, jedyna w Polsce hodowla bizonów

Rytwiany
- pokamedulski zespół klasztorny z XVII w.
- pałac Radziwiłłów z XIX w.
- ruiny zamku z XV w.

Staszów
- kościół p.w. św. Bartłomieja z I połowy XV w., przebudowany
- ratusz z kramami z 1738 r.

Szydłów
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z XIV w.
- kościół p.w. św. Władysława z około 1355 r.
- bożnica z XVI w.
- zamek z XIV w.

Powiat włoszczowski:
Bebelno
- kościół p.w. św. Michała Archanioła z 1745 r., drewniany

Czarnca
- kościół p.w. św. Floriana z lat 1640-1659

Dzierzgów
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XX w.

Gruszczyn
- ruiny poklasztorne z II połowy XVI w.

Kluczewsko
- kościół p.w. św. Wawrzyńca z XVIII w.
- powozownia z XIX w.

Konieczno
- kościół p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny z XVIII w.

Kossów
- kościół p.w. Wszystkich Świętych z początku XVII w., drewniany.

Krasocin
- kościół p.w. św. Tekli z 1856 r.
- wiatrak holenderski z połowy XIX w.

Kurzelów
- kościół z 1360 r.
- kaplica drewniana z XVIII w.

Łapczyna Wola
- ruiny zboru z XVII w.

Ludynia

- zespół parkowo-dworski: dworek z XVIII w. i zbór ariański z XVI w.

Moskorzew
- kościół p.w. św. Małgorzaty z 1394 r. (ceglana budowla z okazałą wieżą)

Oleszno
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1643 r.

Secemin
- kościół p.w. św. św. Katarzyny i Jana Ewangelisty z 1402 r.

Stanowiska
- kościół p.w. św. Jakuba z XIV w.

Włoszczowa
- kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z XVII w.
- kaplica p.w. Wszystkich Świętych z 1768 r.

5. Atrakcje kulturowe i zasoby zabytkowe województwa podkarpackiego[69]

Na terenie województwa podkarpackiego znajduje się wiele zabytkowych zamków, zespołów pałacowo-parkowych, zespołów sakralnych oraz synagog. Są to:

Powiat bieszczadzki:
- cerkiew greckokatolicka w Równi
- cerkiew greckokatolicka w Smolniku nad Sanem

Powiat brzozowski:
- zespół pałacowo-parkowy we Wzdowie
- zespół kościoła kolegiackiego, kościół rzymskokatolicki
- zespół klasztorno-kościelny paulinów ob. jezuitów, kościół rzymsko-katolicki
- zespół pałacowo-parkowy w Grabownicy Starzeńskiej
- zespół pałacowo- parkowy w Nozdrzcu
- kościół rzymskokatolicki w Jasienicy Rosielnej
- cerkiew greckokatolicka w Uluczu

Powiat dębicki:
- zespół klasztorny o.o. karmelitów w Pilźnie
- kościół rzymskokatolicki parafialny w Pilźnie
- kościół rzymskokatolicki parafialny w Łękach Górnych
- kościół rzymskokatolicki parafialny w Machowej
- kościół rzymskokatolicki parafialny w Zwierniku
- kościół rzymskokatolicki parafialny w Dębicy
- zespół pałacowo-parkowy w Zawadzie
- cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej i obóz zagłady w Puskowie
- kościół rzymskokatolicki w Jodłowej

Powiat jarosławski:
- zespół klasztorny s.s benedyktynek w Jarosławiu
- kościół szpitalny rzymskokatolicki pod wezwaniem Świętego Ducha w Jarosławiu
- zespół klasztorny jezuitów
- zespół klasztorny s.s. niepokalanek

[69] Źródło: Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007-2013, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A.,Warszawa 2006.

- zespół cerkwi greckokatolickich w Jarosławiu
- ratusz z XV wieku
- zespół cerkwi greckokatolickich w Chłopicach
- zespół kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Mikołaja
- kościół parafialny w Michałówce
- zespół cerkwi greckokatolickich w gminie Radymno

Powiat jasielski:
- kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego
- zespół pałacowo-parkowy w Brzysce
- zespół kościoła parafialnego rzymskokatolickiego w Bieździedzy
- cerkiew greckokatolicka w Świątkowej Wielkiej
- cerkiew w Świątkowej Małej
- cerkiew greckokatolicka w Kotaniu
- ruiny Zamczyska w Mrukowej
- kościół rzymskokatolicki p.w. św. Anny w Święcanach
- kościół rzymskokatolicki w Trzcinicy
- zespół pałacowo-parkowy w Gorajowicach

Powiat kolbuszowski:
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Kolbuszowej
- zespół kościelny rzymskokatolicki w Majdanie Królewskim
- kościół rzymskokatolicki p.w. Przemienienia Pańskiego w Cmolasie
- kościół rzymskokatolicki p.w. św. Anny w Trzęsówce
- kościół rzymskokatolicki p.w. św. Stanisława i św. Wojciecha w Porębach Dymarskich
- zespół dworsko-parkowy w Dzikowcu

Powiat krośnieński:
- kościół rzymskokatolicki p.w. św. Marii Magdaleny w Dukli
- zespół klasztorny o.o. bernardynów
- zespół pałacowo-parkowy w Dukli
- skansen przemysłu naftowego w Bóbrce
- zespół pałacowo-parkowy w Iwoniczu
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Rymanowie
- synagoga w Rymanowie
- zespół pałacowo-parkowy w Rymanowie
- zespół dworsko-parkowy w Żarnowcu
- zespół pałacowo-parkowy w Jedliczach
- ruiny zamku w Kamieńcu
- zespół dworsko-parkowy w Komborni

Powiat leski:
- kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Lesku
- kościół rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia Matki Bożej w Średniej Wsi
- kościół p.w. św. Stanisława Biskupa w Uhercach Mineralnych
- zamek w Lesku z XVI w.
- zespół pałacowo-parkowy z XVII w. w Olszanicy
- synagoga murowana w Lesku

Powiat leżajski:
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Łętowni
- kościół rzymskokatolicki w Tarnowcu

- kościół rzymskokatolicki w Grodzisku
- zespół klasztorno-kościelny o.o. bernardynów w Leżajsku
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Leżajsku
- zespół dworski z XVIII w.
- dworek podstarościński drewniany z XVII w.
- cmentarz żydowski w Leżajsku

Powiat lubaczowski:

- zespół cerkiewny w Radrużu

Powiat łańcucki:

- zespół pałacowo-parkowy w Łańcucie
- zespół zamkowy z XVII w. w Łańcucie
- bożnica murowana w Łańcucie
- kościół rzymskokatolicki w Krzemienicy
- kościół drewniany w Soninie
- kościół drewniany w Kosinie
- zagroda-skansen w Markowej
- zespół pałacyku myśliwskiego

Powiat mielecki:

- kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem św. Mateusza w Mielcu
- kościół rzymskokatolicki w Czerminie
- kościół rzymskokatolicki w Gawłuszowicach
- zespół zamkowy w Rzemieniu
- zamek w Przecławiu

Powiat niżański:

- kościół rzymskokatolicki w Hucie Krzeszowskiej
- zespół kościoła parafialnego w Krzeszowie
- zespół kościoła parafialnego w Bielinach
- zespół cerkwi greckokatolickiej w Dąbrówce
- zespół kościoła parafialnego w Ulanowie
- zespół kościoła cmentarnego w Ulanowie
- kościół parafialny w Zarzeczu
- zespół pałacowy Tarnawskich w Rudniku nad Sanem

Powiat przemyski:

- zespół zamkowy w Krasiczynie
- zespół klasztorny franciszkanów w Kalwarii Pacawskiej
- zespół cerkwi obronnej greckokatolickiej w Posadzie Rybotyckiej

Powiat przeworski:

- zespół klasztorny o.o. bernardynów w Przeworsku
- zespół klasztorny o.o. bożogrobców w Przeworsku
- zespół klasztorny s.s. miłosierdzia w Przeworsku
- pałac Lubomirskich
- zespół kościoła parafialnego p.w. św. Marii Magdaleny w Nowosielcach
- zespół pałacowy w Zarzeczu
- zespół pałacowo-parkowy w Sieniawie
- kościół rzymskokatolicki w Sieniawie

Powiat ropczycko-sędziszowski:

- zespół dworko-parkowy w Iwierzycach
- dwór murowany w Skrzyszowie
- zespół kościelny w Brzezinach
- kościół w Wielopolu Skrzyńskim

- zespół dworski w Górze Ropczyckiej
- kościół parafialny w Sędziszowie Małopolskim
- zespół klasztorny w Sędziszowie Małopolskim
- zespół dworski w Ropczycach-Witkowicach

Powiat rzeszowski:

- kościół rzymskokatolicki w Błażowej
- pałac w Boguchwale
- zespół dworski w Zgłobnu
- kościół rzymskokatolicki w Boguchwale
- kościół rzymskokatolicki w Hyżnem
- kościół filialny rzymskokatolicki w Malawie
- zespół kościoła rzymskokatolickiego w Dynowie
- ruiny zamku w Dąbrówce Starzeńskiej
- kościół parafialny rzymsko katolicki w Sokołowie Małopolskim
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Łące
- zespół pałacowo-parkowy w Jasionce
- zespół kościoła parafialnego w Tyczynie
- zespół pałacowo-parkowy w Tyczynie
- zespół klasztorny o.o. dominikanów w Borku Starym

Powiat sanocki:

- zamek w Sanoku
- cerkiew greckokatolicka w Czerteży
- kościół parafialny rzymskokatolicki w Jaćmierzu
- ruiny klasztoru obronnego o.o karmelitów w Zagórzu
- cerkiew greckokatolicka w Komańczy
- cerkiew greckokatolicka w Rzepedzi

Powiat stalowowolski:

- zespół klasztorny o.o. kapucynów w Rozwadowie
- zespół kościoła parafialnego rzymskokatolickiego w Radomyślu nad Sanem
- zespół kościoła parafialnego w Zaklikowie

Powiat strzyżowski:

- cerkiew greckokatolicka w Bonarówce
- zespół kościelny w Strzyżowie
- zespół pałacowy w Wiśniowej
- zespół dworski w Czudcu
- kościół rzymskokatolicki w Gogołowie
- kościół rzymskokatolicki w Lubli
- kościół drewniany w Lutczy
- kościół drewniany w Połomii
- cerkiew greckokatolicka w Bliziance
- cerkiew greckokatolicka w Gwoździance

Powiat tarnobrzeski:

- zespół pałacowy w Baranowie Sandomierskim
- zespół kościelny w Baranowie Sandomierskim

Miasto Krosno:

- kościół parafialny rzymskokatolicki pod wezwaniem Świętej Trójcy
- zespół kościelny o.o. franciszkanów
- dawny Pałac Biskupów Przemyskich
- zespół pałacowo-parkowy w Polance

Miasto Przemyśl:

- zespół kościoła katedralnego p.w. św. Jana Chrzciciela
- zespół klasztorny o.o. franciszkanów
- zespół klasztorny jezuitów
- zespół o.o. karmelitów bosych
- zespół klasztorny o.o. reformatów
- zespół klasztorny o.o. bonifratrów
- zespół klasztorny o.o. dominikanów
- wieża cerkiewna
- wzgórze zamkowe
- zespół pałacowo-parkowy Lubomirskich
- Twierdza Pierścieniowa Przemyśl

Miasto Rzeszów:

- kościół farny rzymskokatolicki
- zespół klasztorny o.o. bernardynów
- bożnica murowana
- zespół zamkowy
- pałacyk letni murowany

Miasto Tarnobrzeg:

- zespół klasztorny o.o. dominikanów
- zespół pałacowy
- zespół kościoła parafialnego p.w. św. Marii Magdaleny w dzielnicy Miechocin

Oprócz tego w województwie podkarpackim znajdują się: zespół militarny Twierdzy Przemyśl, zespół schronów z II wojny światowej w Stępinie i Cieszynie, historyczny zespół leśniczówek w Dąbrówkach, unikalny Skansen Przemysłu Naftowego w Bóbrce oraz dwie zabytkowe kolejki wąskotorowe: Cisna – Komańcza oraz Przeworsk – Dynów. Te zabytkowe obiekty i zespoły obiektów wymagają szczególnej ochrony.

Załącznik 2. Zwiedzający wybrane muzea i instytucje para-muzealne w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim w 2007 r.

Muzea	Ogółem[70]	W tym w zorganizowanych grupach	
		razem	w tym młodzież szkolna
Województwo warmińsko-mazurskie			
Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (+ 8 oddz.)	180 588	63 256	48 426
Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku	139 362	90 585	45 292
Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku	68 361	34 947	21 977
Muzeum Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego w Praniu (+ 1 oddział)	20 012	9 382	8 139
Muzeum w Elblągu	15 813	2 436	1 782
Województwo podlaskie			
Muzeum Podlaskie w Białymstoku (+ 8 oddz., w tym 1 nieczynny)	209 218	100 531	74 321
Muzeum Przyrodniczo-Leśne Białowieskiego Parku Narodowego w Białowieży	89 476	65 612	23 864
Muzeum Północno-Mazowieckie w Łomży (+ 1 oddz.)	35 393	13 617	12 008
Muzeum Okręgowe w Suwałkach (+ 2 oddz.)	30 011	21 111	18 393
Muzeum Wojska w Białymstoku	19 519	7 762	6 916
Muzeum Stowarzyszenia Miłośników Starej Motoryzacji i Techniki MOTO-RETRO w Białymstoku	10 000	250	235
Województwo lubelskie			
Muzeum Zamoyskich – Pałac w Kozłówce	256 580	94 935	76 974
Muzeum na Majdanku w Lublinie (+ 1 oddz.)	142 507	93 189	64 408
Muzeum Lubelskie w Lublinie (+ 9 oddz.)	128 913	62 697	51 790
Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie	74 115	23 930	16 067
Muzeum regionalne w parafii p.w. Nawiedzenia N.M.P. w Krasnobrodzie	56 000	44 800	31 360
Muzeum Zamojskie w Zamościu (+ 1 oddz.)	48 527	28 711	17 221
Roztoczański Park Narodowy w Zwierzyńcu – Ośrodek Edukacyjno-Muzealny	25 898	19 175	16 313
Muzeum Martyrologiczne Rotunda w Zamościu	24 000	17 000	10 000
Muzeum Etnograficzno-Przyrodnicze Zagroda Guciów	20 000	14 000	10 000
Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej (+ 1 oddział)	14 677	10 098	9 174
Muzeum Chełmskie w Chełmie	11 307	6 419	6 056
Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej	10 925	10 135	9 740
Województwo podkarpackie			
Muzeum-Zamek w Łańcucie	382 574	183 287	158 782
Muzeum Okręgowe w Rzeszowie (+ 3 oddz.)	33 022	16 899	15 533
Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej (+ 2 oddziały)	19 791	8 527	5 297

[70] Tam, gdzie podano tylko liczby ogółem, dane pochodzą z różnych źródeł i dotyczą roku 2008; w pozostałych przypadkach są to dane GUS dotyczące roku 2007.

Pracownia Artystyczna Lalki KASIA w Pilznie	19 540	16 882	16 485
Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu	12 826	10 878	6 313
Muzeum Zespół Pałacowo-Parkowy w Przeworsku	12 600	10 264	7 300
Muzeum Podkarpackie w Krośnie	11 141	6 304	5 604
Muzeum Przyrody w Drozdowie	10 594	7 634	6 022
Muzeum Regionalne w Stalowej Woli	13 472	8 138	8 138

Muzea	Ogółem	W tym w zorganizowanych grupach	
		razem	w tym młodzież szkolna
Województwo świętokrzyskie			
Muzeum Przyrodniczo-Leśne Świętokrzyskiego Parku Narodowego Nowa Słupia - Św. Krzyż w Bodzentynie	111 716	56 447	51 839
Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach	91 391	50 932	43 300
Muzeum Narodowe w Kielcach (+ 2 oddz. + galeria)	76 481	49 394	39 733
- Muzeum Narodowe - Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku	34 005	bd	bd
- Muzeum Narodowe - Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego	8 990	bd	bd
- Muzeum Narodowe - Galeria na ul. Orlej 3 w Kielcach	3 200	bd	bd
Muzeum Okręgowe - Zamek w Sandomierzu	69 705	bd	bd
Muzeum Wsi Kieleckiej - Park Etnograficzny w Tokarni	62 663	bd	bd
Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim (+ 1 oddz.)	66 049	41 244	37 496
Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach (d. Muzeum Zabawkarstwa)	32 023	15 607	7 537
Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie	25 249	14 380	12 372
Muzeum Narodowe - Pałac Biskupów Krakowskich w Kielcach	23 498	bd	bd
Muzeum Regionalne w Wiślicy	21 746	bd	bd
Muzeum Wsi Kieleckiej - Muzeum Martyrologii Wsi Polskiej	20 901	bd	bd
Muzeum Orła Białego w Skarżysku Kamiennej	19 439	9 587	8 149
Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu	17 479	10 000	6 512
Muzeum Regionalne w Szydłowie	14 234	105	58
Muzeum Przyrody i Techniki w Starachowicach	13 289	3 980	2 066
Muzeum Minerałów i Skamieniałości w Świętej Katarzynie	10 750	bd	bd
Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego w Nowej Słupi	10 035	bd	bd
Muzeum Regionalne w Pińczowie	7 716	bd	bd
Dworek Mikołaja Reja w Nagłowicach	6 394	bd	bd
Muzeum Diecezjalne w Kielcach	5 968	bd	bd
Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie	5 600	bd	bd
Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi	4 946	bd	bd
Muzeum Wsi Kieleckiej - Dworek Laszczyków	4 579	bd	bd
Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Sandomierzu	3 444	bd	bd
Muzeum Wsi Kieleckiej - Zagroda w Bodzentynie	3 248	bd	bd
Muzeum Narodowe - Ogród Włoski	2 576	bd	bd
Muzeum Siekier w Orzechówce k. Bodzentyna	1 800	bd	bd

Muzeum Geologiczne w Kielcach	1 650	bd	bd
Muzeum w Klasztorze Reformatów w Kątach Starych	1 300	bd	bd
Muzeum Ziemi Staszowskiej	1 265	bd	bd
Muzeum Witolda Gombrowicza w Bodzechowie	950	bd	bd
Muzeum Regionalne PTTK w Starachowicach	726	bd	bd
Muzeum Ziemi Buskiej w Busku-Zdroju	497	bd	bd
Muzeum Etnograficzno-Historyczne w Fałkowie	304	bd	bd

Źródło: niepublikowane dane GUS

Wybrane instytucje paramuzealne	Ogółem	W tym w zorganizowanych grupach	
		razem	w tym młodzież szkolna
Województwo lubelskie			
Ogród Zoologiczny im. Stefana Milera w Zamościu	97 975	22 453	17 544
Ogród Botaniczny UMCS w Lublinie	63 221	21 634	15 290
Poleski Park Narodowy w Urszulinie	12 504	10 120	8 470
Województwo podkarpackie			
Zamek (Arboretum i Zakład Fizjografii) w Bolestraszycach (gm. Żurawica, woj. podkarpackie)	54 082	28 000	25 000
Województwo świętokrzyskie			
Park Jurajski w Bałtowie	300 000	bd	bd
Klasztor na Świętym Krzyżu	175 696	bd	bd
Zamek w Chęcinach	110 000	bd	bd
Jaskinia "Raj" w Chęcinach	100 095	68 450	53 720
Zamek Krzyżtopór w Ujeździe	81 485	bd	bd
Podziemna trasa turystyczna w Sandomierzu	77 600	50 500	48 000
Zespół Pałacowy w Kurozwękach	76 283	bd	bd
Zamek w Ujeździe (gm. Iwaniska, woj. świętokrzyskie); dane za 2006 r., za 2007 r. - brak danych	75 446	41 595	41 595
Podziemna trasa turystyczna w Opatowie	10 368	4 312	4 312
Brama Opatowska w Sandomierzu	63 000	bd	bd
Krzemionki k. Ostrowca Świętokrzyskiego	59 766	bd	bd
Sanktuarium Matki Bożej w Kałkowie-Godowie	44 584	bd	bd
Pustelnia Złotego Lasu w Rytwianach	26 476	bd	bd
Zamek Rycerski w Sobkowie	20 000	bd	bd
Trasa Podziemna w Opatowie	10 368	bd	bd
Zabytkowy Zakład Hutniczy w Maleńcu	6 460	bd	bd
Ośrodek Tradycji Garncarstwa w Chałupkach	3 244	bd	bd
Izba Pamięci i Tradycji Ziemi Koneckiej	2 000	bd	bd

Źródło: niepublikowane dane GUS.

Parki narodowe*	Ogółem	W tym w zorganizowanych grupach	
		razem	w tym młodzież szkolna
Województwo lubelskie			
Poleski Park Narodowy w Urszulinie	12 500	10 120	8 470
Roztoczański Park Narodowy	100 000	bd	bd
Województwo podkarpackie			
Bieszczadzki Park Narodowy	273 000	bd	bd
Województwo podlaskie			
Wigierski Park Narodowy	120 000	bd	bd
Biebrzański Park Narodowy	31 300	bd	bd
Narwiański Park Narodowy	5 000	bd	bd
Białowieski Park Narodowy	240 000	bd	bd
Województwo świętokrzyskie			
Świętokrzyski Park Narodowy	204 000	bd	bd

*Dane za rok 2006.

Inne wybrane atrakcje turystyczne	Ogółem	W tym w zorganizowanych grupach	
		razem	w tym młodzież szkolna
Województwo świętokrzyskie			
Uzdrowisko Busko-Zdrój S.A.	52 418	bd	bd
Świętokrzyska Kolejka Dojazdowa Ciuchcia Expres Ponidzie	16 788	bd	bd
Park Stadion w Kielcach	14 519	bd	bd
Rejsy po Wiśle	12 800	bd	bd
Starachowicka Kolej Wąskotorowa	3 000	bd	bd
Galeria Współczesnej Sztuki Sakralnej "Dom Praczki" w Kielcach	2 650	bd	bd

Źródło: niepublikowane dane GUS.

Załącznik 3. Regionalni partnerzy do realizacji projektu w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim

1. Regionalne organizacje turystyczne

1) Warmińsko-Mazurska Reginalna Organizacja Turystyczna, ul. Staromiejska 1, 10-017 Olsztyn, tel: 89-535-35-65, fax: 89-535-35-66, e-mail: wcit@warmia.mazury.pl
2) Podlaska Reginalna Organizacja Turystyczna, ul. Malmeda 6, 15-440 Białystok, tel: 85-732-68-31, fax: 85-732-68-31, e-mail: podlaskieit@podlaskieit.pl
3) Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna, ul. M.C. Skłodowskiej 5 p. 107, 20-029 Lublin, tel: 081-532-14-48, fax: 081-532-14-48, e-mail: lublin@almatur.pl; d.lachowska@wp.pl
4) Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, ul. Szopena 51/302, 35-959 Rzeszów, tel: 17-852-06-00 w.230, fax: 17-867-62-30, e-mail: prot@prot.rzeszow.pl; j.solek@prot.rzeszow.pl
5) Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego, ul. Ściegiennego 2 p. 32, 25-033 Kielce, tel: 41-361-80-57, tel: 41-348-00-60 fax: 41-361-80-57, e-mail: rot@swietokrzyskie.travel; m.grzywna@swietokrzyskie.travel

2. Władze wybranych miast i powiatów

1) Olsztyn, Pl. Jana Pawła II 1,10-101 Olsztyn, tel. 089-527-31-11 wew.450, e-mail: glazewski.tomasz@olsztyn.eu
2) Białystok, ul. Słonimska 1, 15-950 Białystok, tel: 085-869-60-02, fax 085-869-62-65, e-mail: prezydent@um.bialystok.pl
3) Lublin, Pl. Władysława Łokietka 1, 20-109 Lublin, tel: 081-466-10-00, fax: 081-466-10-01, email: urzad_miasta@lublin.eu, prezydent@lublin.eu
4) Rzeszów, Rynek 1, 35-064 Rzeszów, tel: 017-87-54-100, tel: 017-87-54-125, fax: 017-87-54-105, umrz@erzeszow.pl
5) Kielce, ul. Rynek 1, 25-303 KIELCE, oraz ul. Strycharska 6, 25-659 Kielce, oraz ul. Szymanowskiego 6, 25-361 Kielce, tel: 041-36-76-105 fax: 041-34-42-763
6) Urząd Miasta Elbląg, ul. Łączności 1, 82-300 Elbląg, Tel: 055 239-30-00, Fax: 055 239-33-30, e-mail: umelblag@umelblag.pl
7) Urząd Miasta Giżycko, 11-500 Giżycko, al. 1 Maja 14, Tel: 087 428-52-31, 087 7324 111, e-mail: urzad@gizycko.um.gov.pl
8) Starostwo Powiatowe w Giżycku, ul: Aleja 1 Maja 14, Giżycko, Tel: 087 429-28-71, 428-59-58 wew. 40, e-mail: starosta.ngi@powiatypolskie.pl
9) Starostwo Powiatowe w Augustowie16-300 Augustów, ul. 3 Maja 29, Tel: 087 - 643-96-50, fax: 087 - 643-96-95, e-mail: promocja@hot.pl
10) Urząd Miasta Augustów, ul. 3 Maja 60, 16-300 Augustów, Tel: 0 87 643-42-10, Fax: 0 87 643-42-11, e-mai: Urzad.Miejski@urzad.augustow.pl
11) Starostwo Powiatowe w Łomży, ul. Szosa Zambrowska 1/27, 18-400 Łomża, tel./fax (0-86) 215-69-00, e-mail: starosta.blm@powiatypolskie.pl
12) Starostwo Powiatowe w Grajewie, ul. Strażacka 6B, 19-200 Grajewo, Tel: 086 273-84-63, fax: 086 273-84-62,e-mail: starostwograjewo@poczta.onet.pl
13) Starostwo Powiatowe w Hajnówce, ul Aleksego Zina 1. 17-200 Hajnówka, Tel.: 085 682-27-18, fax: 085 682-42-20, e-mail: starostwo@sphajnowka.home.pl

14) Starostwo Powiatowe w Puławach 24-100 Puławy, Al. Królewska 19, tel.: 0-81 886-11-00, starostwo@pulawy.powiat.pl
15) Urząd Miasta Chełm, ul. Lubelska 65, 22-100 Chełm, Tel: 0-82 565-22-23, Fax 565-22-54, e-mail: info@chelm.pl
16) Starostwo Powiatowe w Zamościu ul. Przemysłowa 4, 22-400 Zamość, Tel: 0 84 638-23-70, 0 84 627-06-22, Fax. 084 639-31-52, e-mail: starostwo@zamosc.pl
17) Urząd Miejski w Zamościu, ul. Rynek Wielki 13, 22-400 Zamość, Tel: 0 84 639-20-84, 0 84 639 30 54, e-mail: mayor@zamosc.um.gov.pl
18) Starostwo Powiatowe w Ustrzykach Dolnych, ul. Bełska 22, 38-700 Ustrzyki Dolne, Tel: 0-13 471-10-80, Fax: 0-13 471-10-73, e-mail: starostwobieszczadzkie@pro.onet.pl
19) Urząd Miejski Przemyśl ul. Rynek 1, 37-700 Przemyśl, Tel: 016 678-68-20, Fax: 016 678-64-49, e-mail: kancelaria.pmp@um.przemysl.pl
20) Urząd Miejski w Sandomierzu, 27-600 Sandomierz, Pl. Poniatowskiego 3, Tel.: 0-15 644-01-71, Fax.: 0-15 644-01-01, e-mail: sekretariat@um.sandomierz.pl
21) Urząd Miejski w Busku Zdrój, ul. Mickiewicza 10, 28-100 Busko-Zdrój, Tel.: 041 370-52-00, Fax: 041 370-52-90, e-mail: urzad@umig.busko.pl

Lasy Państwowe

1) Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Olsztynie, ul. T. Kościuszki 46/48, 10-959 Olsztyn, tel: 089-521-01-16, fax: 089-527-55-88
2) Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Białymstoku, ul. Lipowa 51, 15-424 Białystok, tel: 085-748-18-00, fax: 085-652-23-73
3) Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Lublinie, ul. Czechowska 4, 20-950 Lublin, tel: 081-532-70-31, fax: 081-532-49-47
4) Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie, ul. Bieszczadzka 2, 38-400 Krosno, tel: 013-436-44-51, fax: 013-436-43-01
5) Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Radomiu, ul. 25 czerwca 68, 26-600 Radom, 048-385-60-00, fax: 048-385-60-01

3. Parki narodowe

1) Bieszczadzki Park Narodowy, 38-714 Ustrzyki Górne 19, tel: 013-461-06-10, e-mail: dyrekcja@bdpn.pl
2) Roztoczański Park Narodowy, ul. Plażowa 2, 22-470 Zwierzyniec, Tel: 84-687-20-66, 84-687-22-86, Fax: 84-687-20-66, mail: sekretariat@roztoczanskipn.pl; rpn@roztoczanskipn.pl
3) Białowieski Park Narodowy, 17-230 Białowieża, ul. Park Pałacowy 11, tel: 85 682-97-00 lub 85 681-23-06, 85 681-23-60, (85) 681-22-75, fax: 85 682-97-16 lub 85 681-23-60 wew. 116, e-mail: bpn@bpn.com.pl
4) Biebrzański Park Narodowy, ul. Osowiec-Twierdza 8, 19-110 Goniądz, tel.: 0-85 738-06-20, 738-30-00, fax.: 0-85 738-30-21,e-mail: Sekretariat@biebrza.org.pl
5) Narwiański Park Narodowy, ul. Kurowo 10, 18 - 204 Kobylin Borzymy, tel./fax: 085 718-14-17, 086 476-48-11, 476-48-12, e-mail: npn@npn.pl
6) Suwalski Park Krajobrazowy, Malesowizna - Turtul, 16-404 Jeleniewo, Tel: 087 569-18-01 Fax: 087 569-76-36, e-mail: zarzad@spk.org.pl
7) Wigierski Park Narodowy, ul. Krzywe 82, 16-400 Suwałki, Tel: 087 563-25-40, e-mail: wigry_pn@su.onet.pl
8) Świętokrzyski Park Narodowy, ul. Suchedniowska 4,26-010 Bodzentyn, Tel/Fax: 041 311-51-06 albo 041 311-50-25, e-mail: dyrekcja@swietokrzyskipn.org.pl

X. Mapy

Mapa 1. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w powiatach Polski Wschodniej

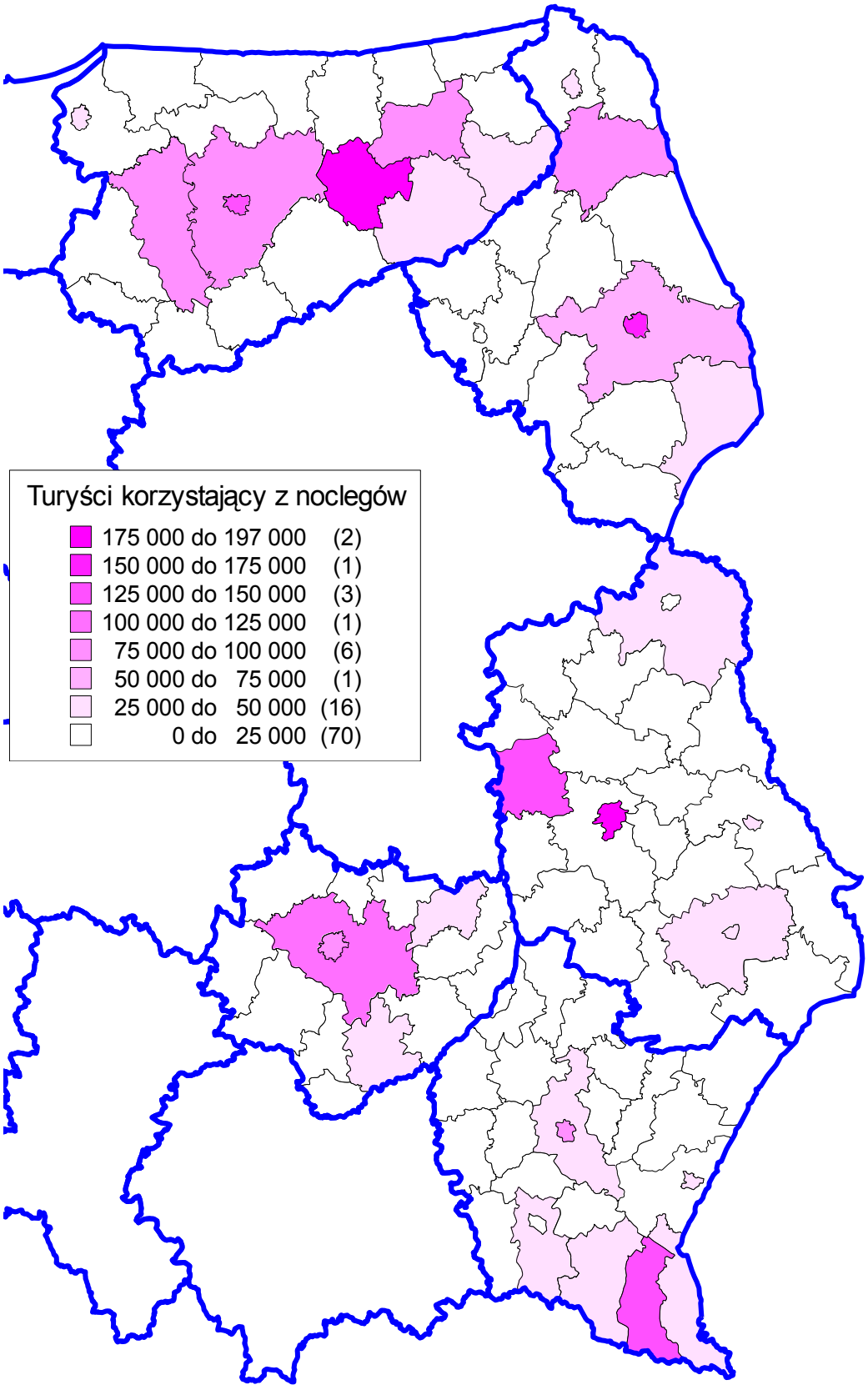

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 2. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie lubelskim

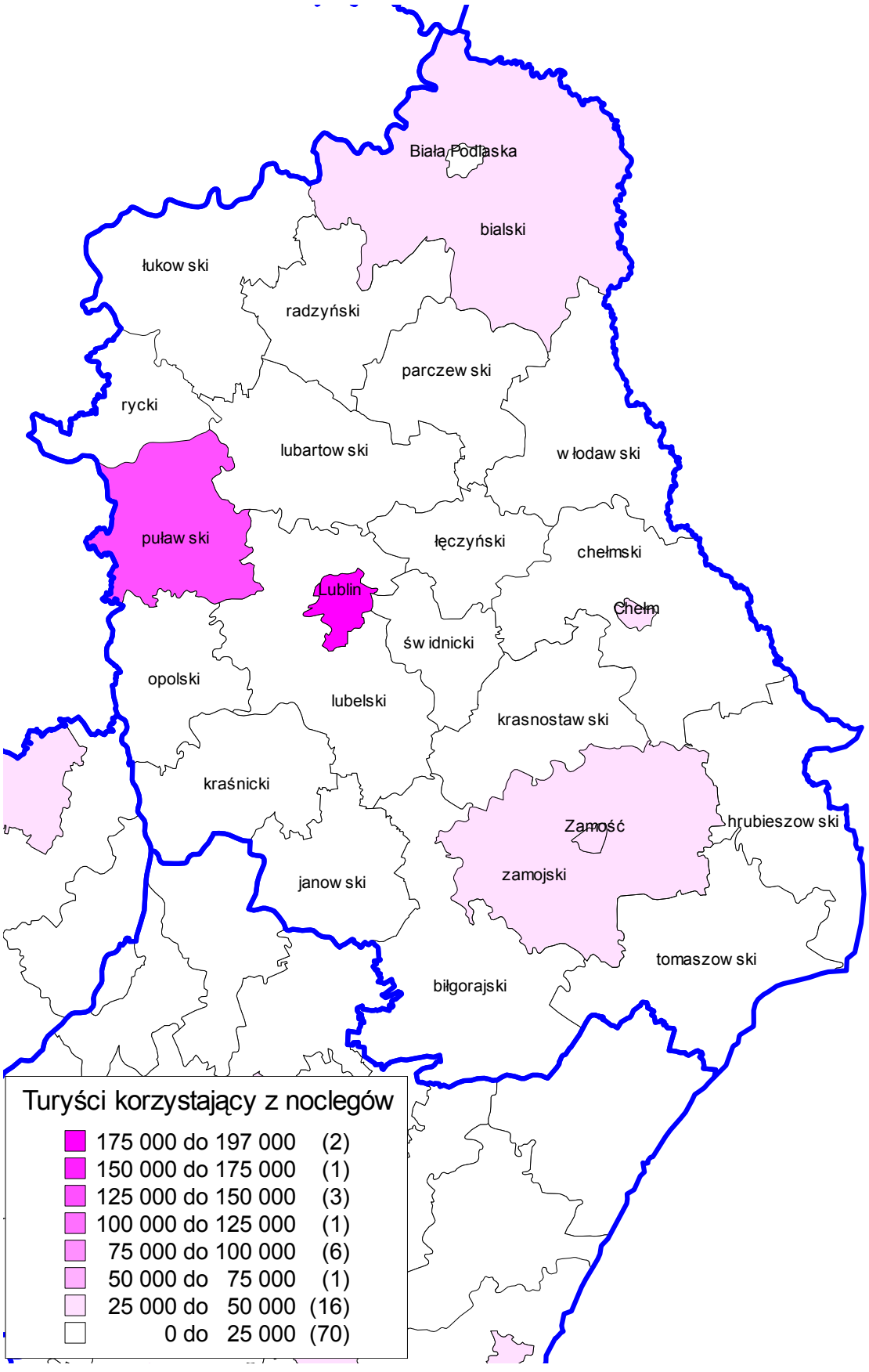

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 3. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie podkarpackim

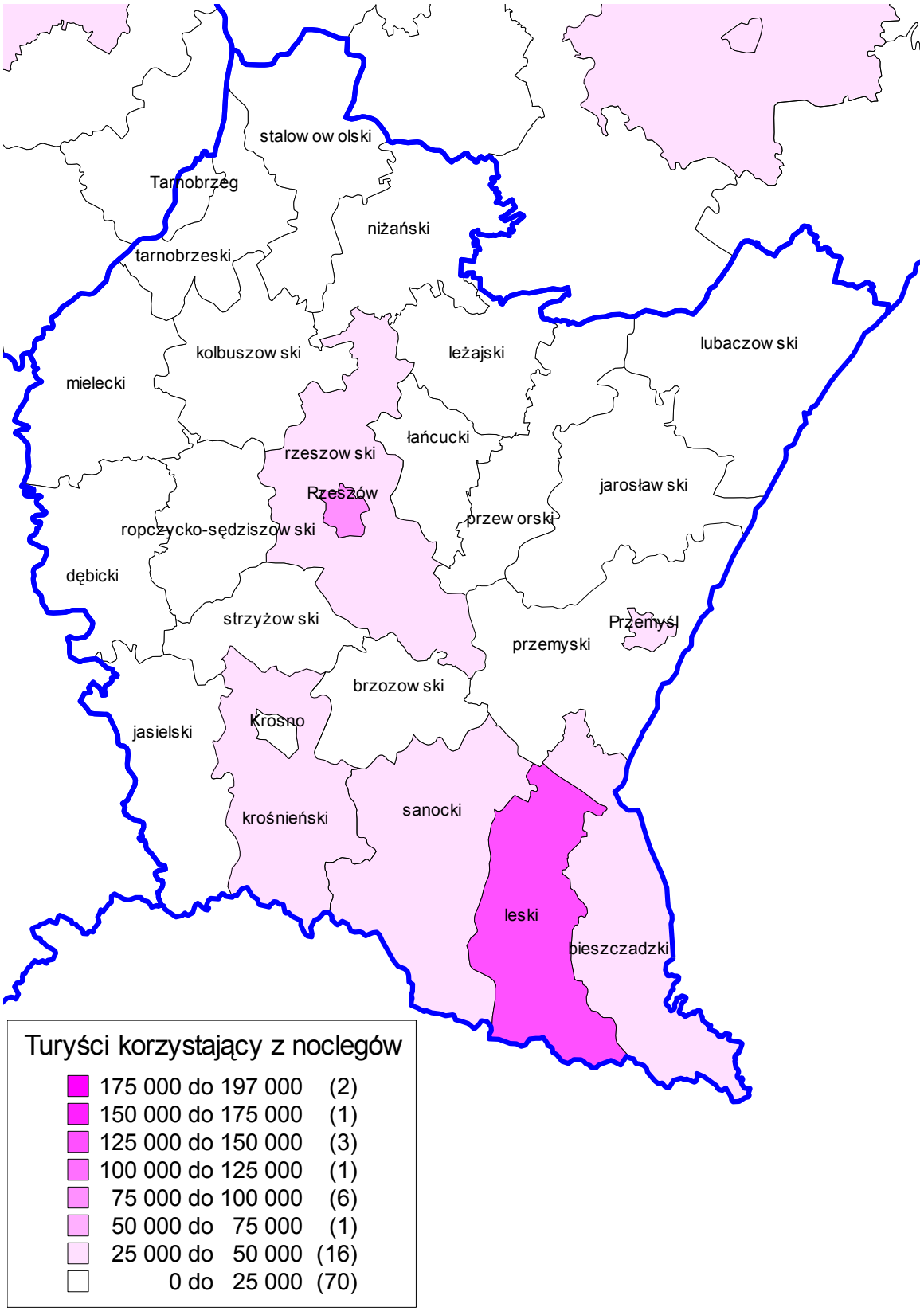

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 4. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie podlaskim

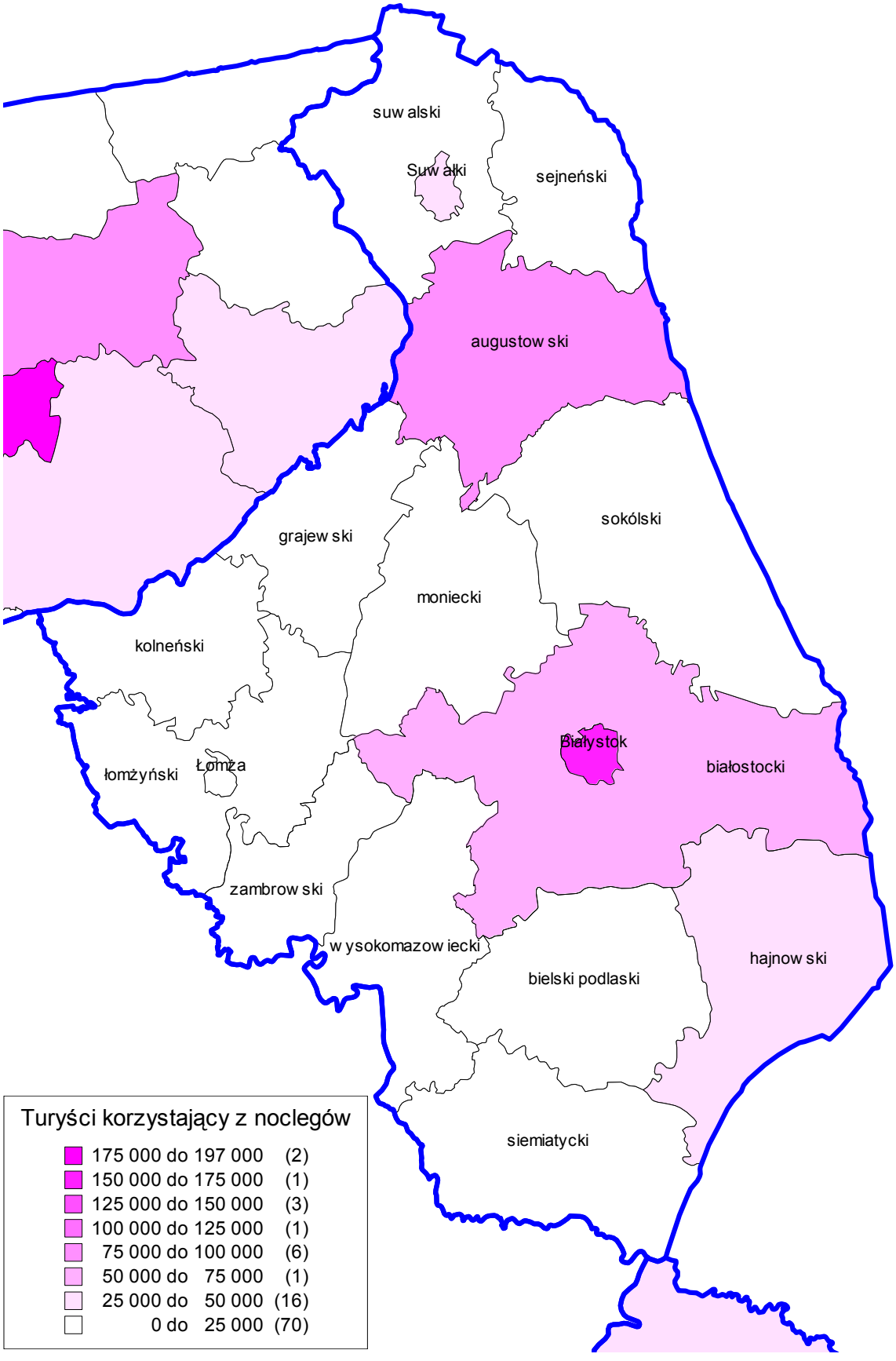

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 5. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie świętokrzyskim

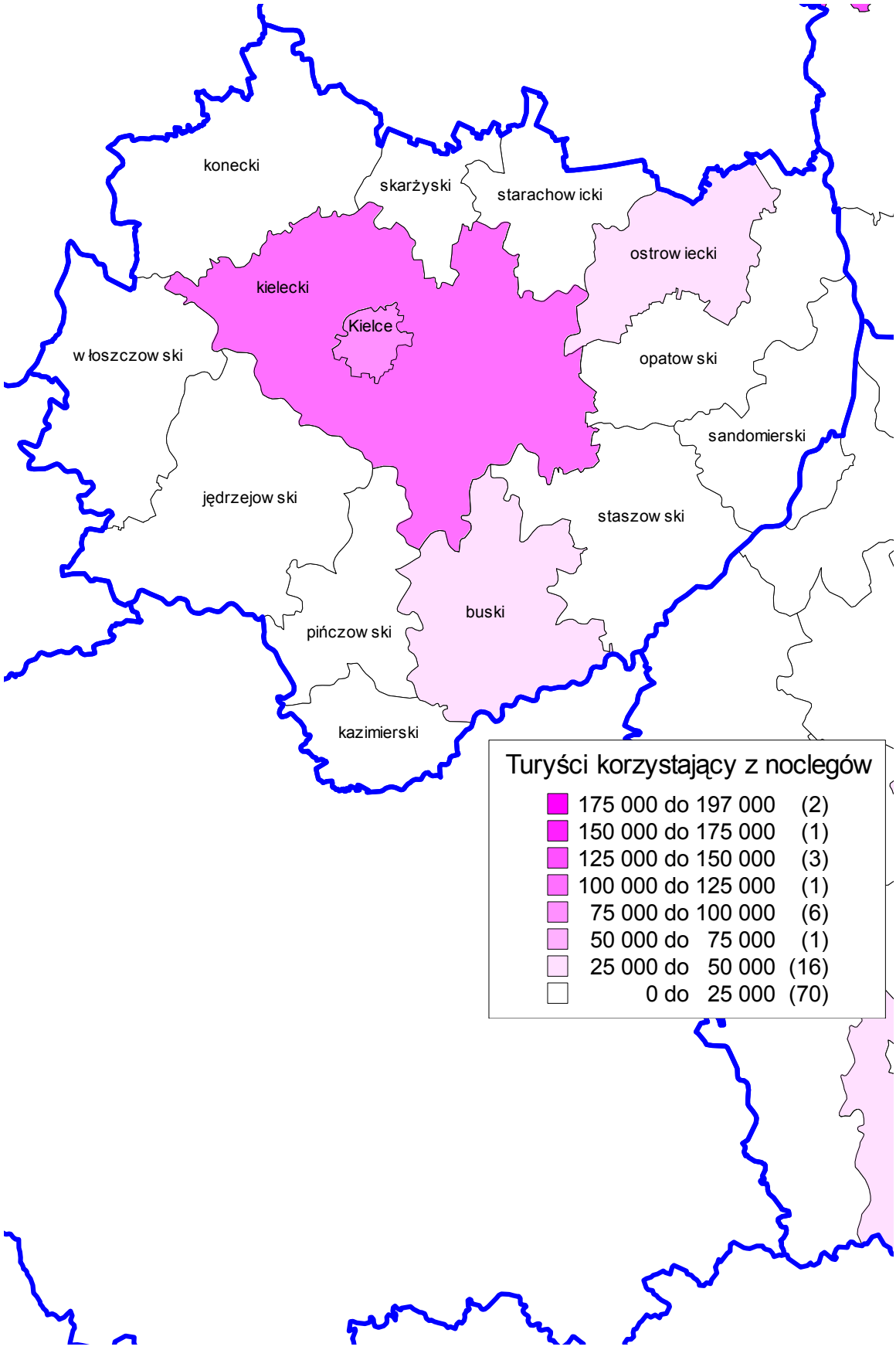

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 6. Turyści korzystający z obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie warmińsko-mazurskim

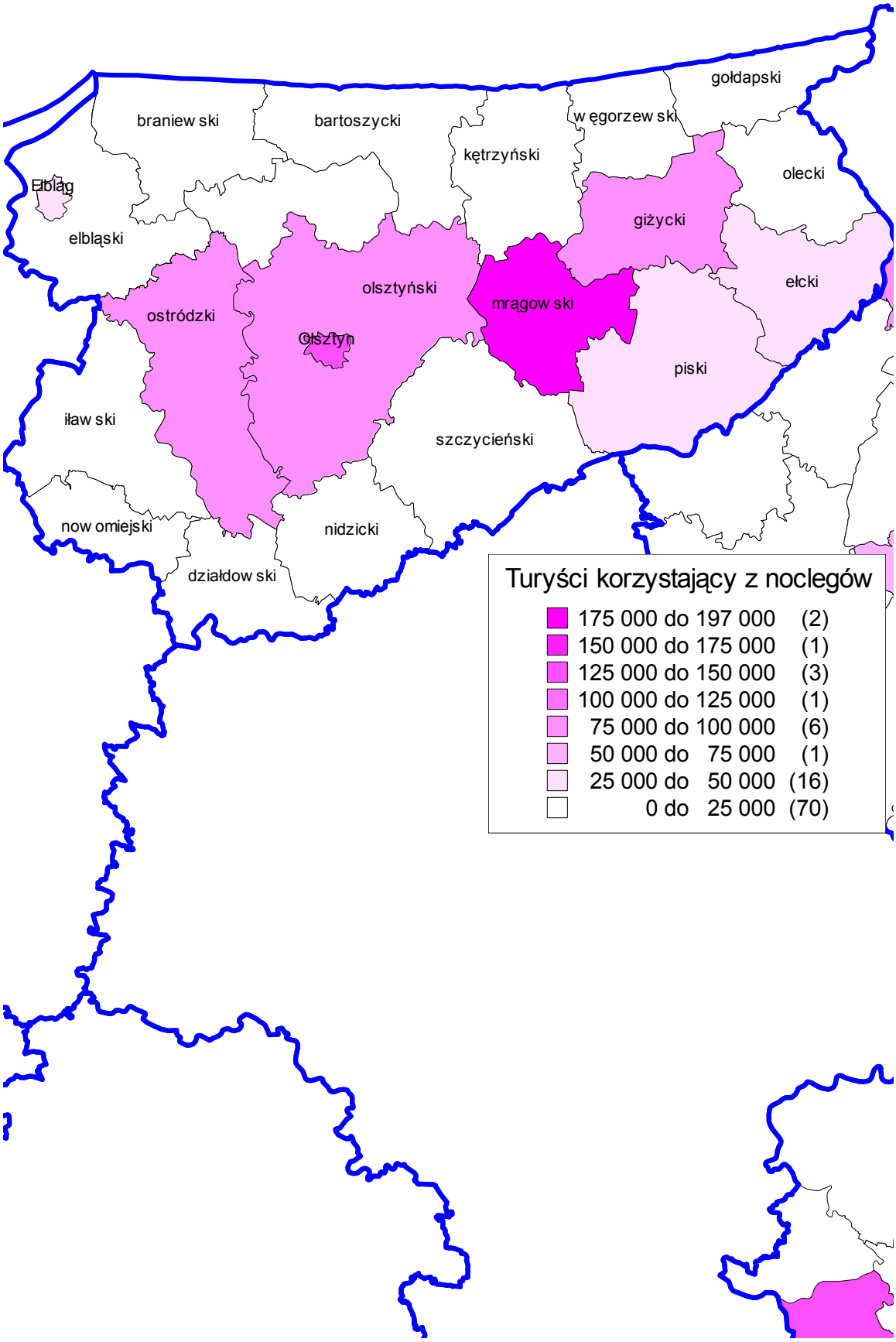

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 7. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w powiatach Polski Wschodniej.

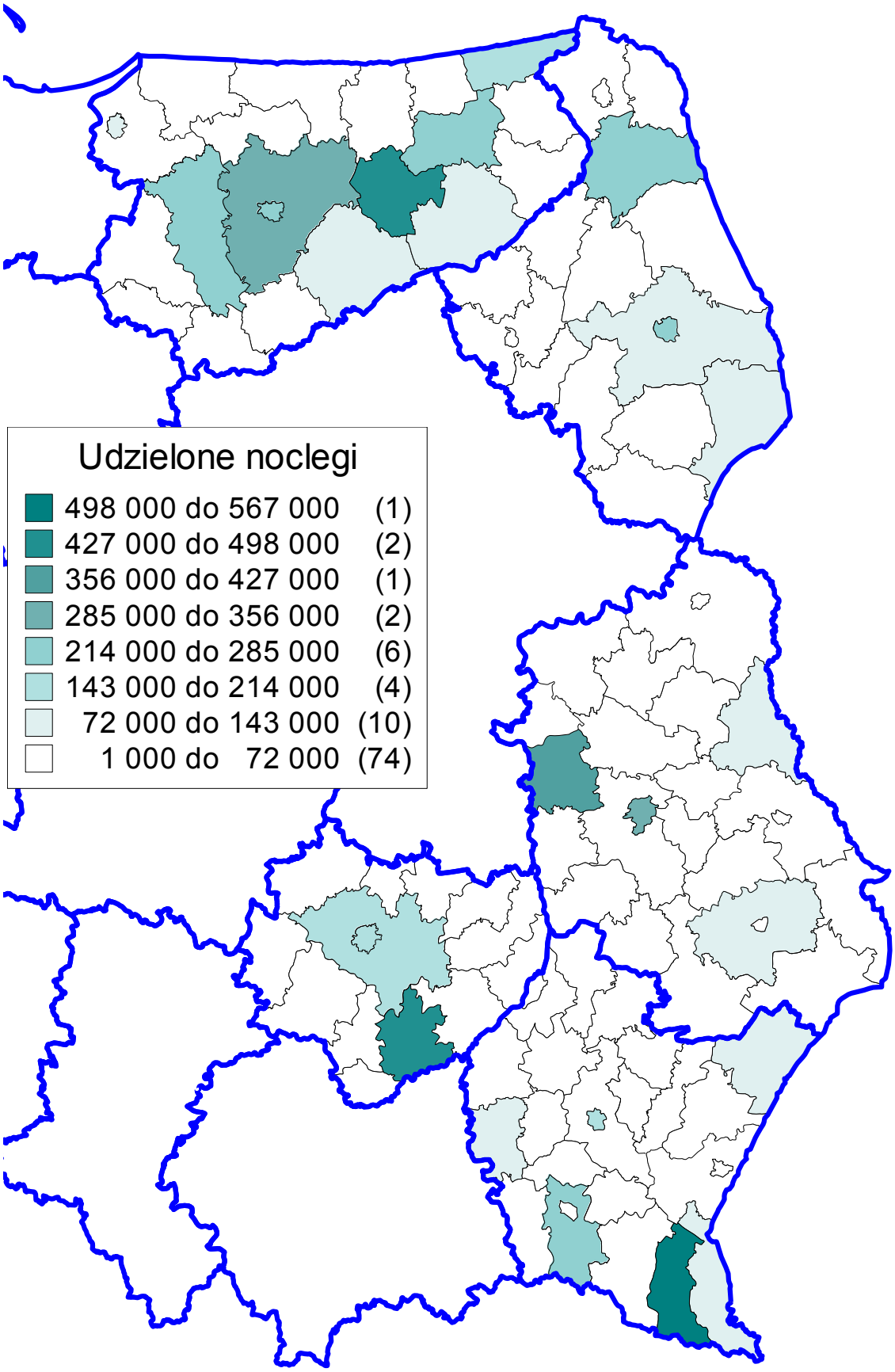

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 8. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie lubelskim

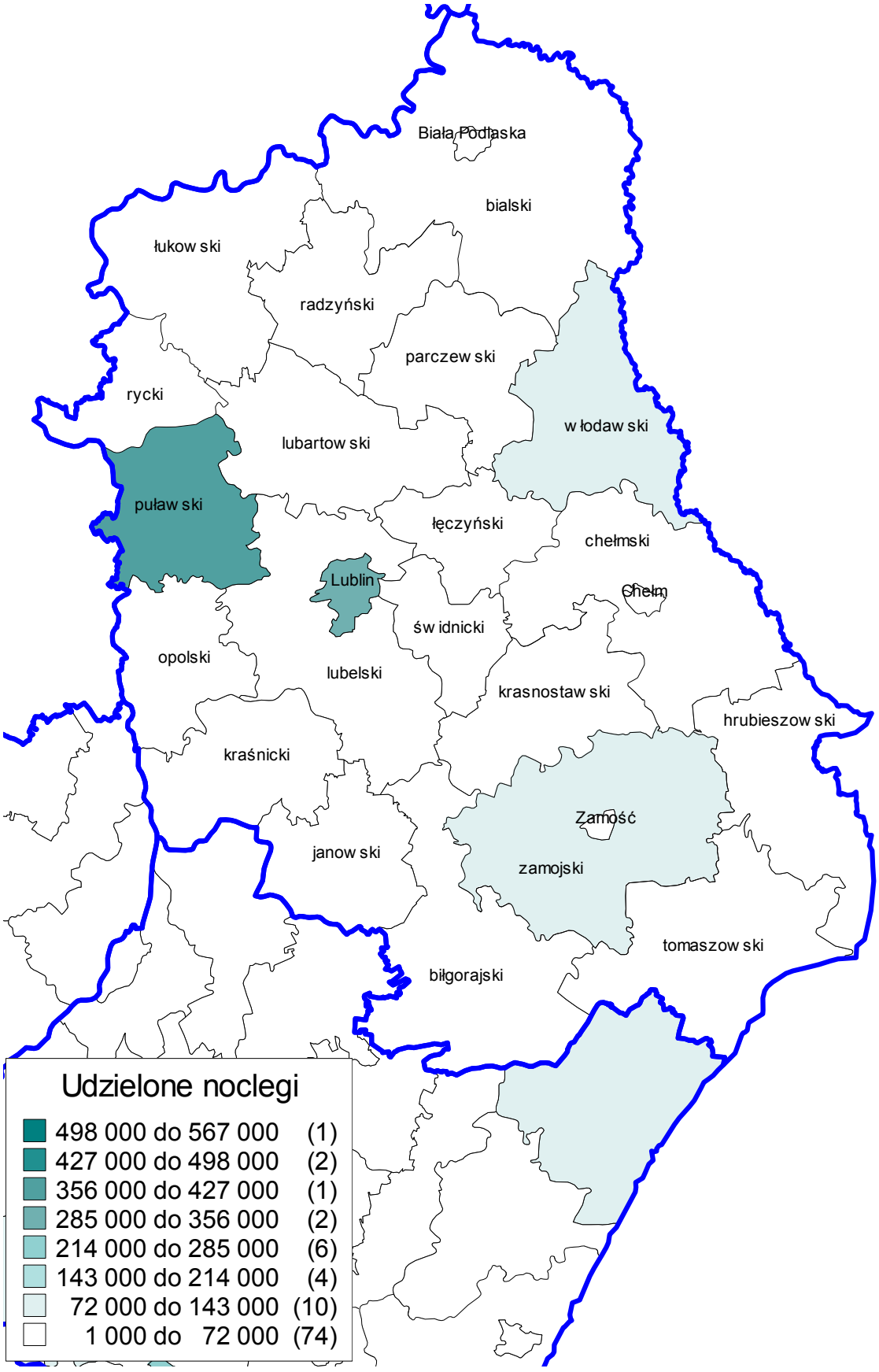

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 9. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie podkarpackim

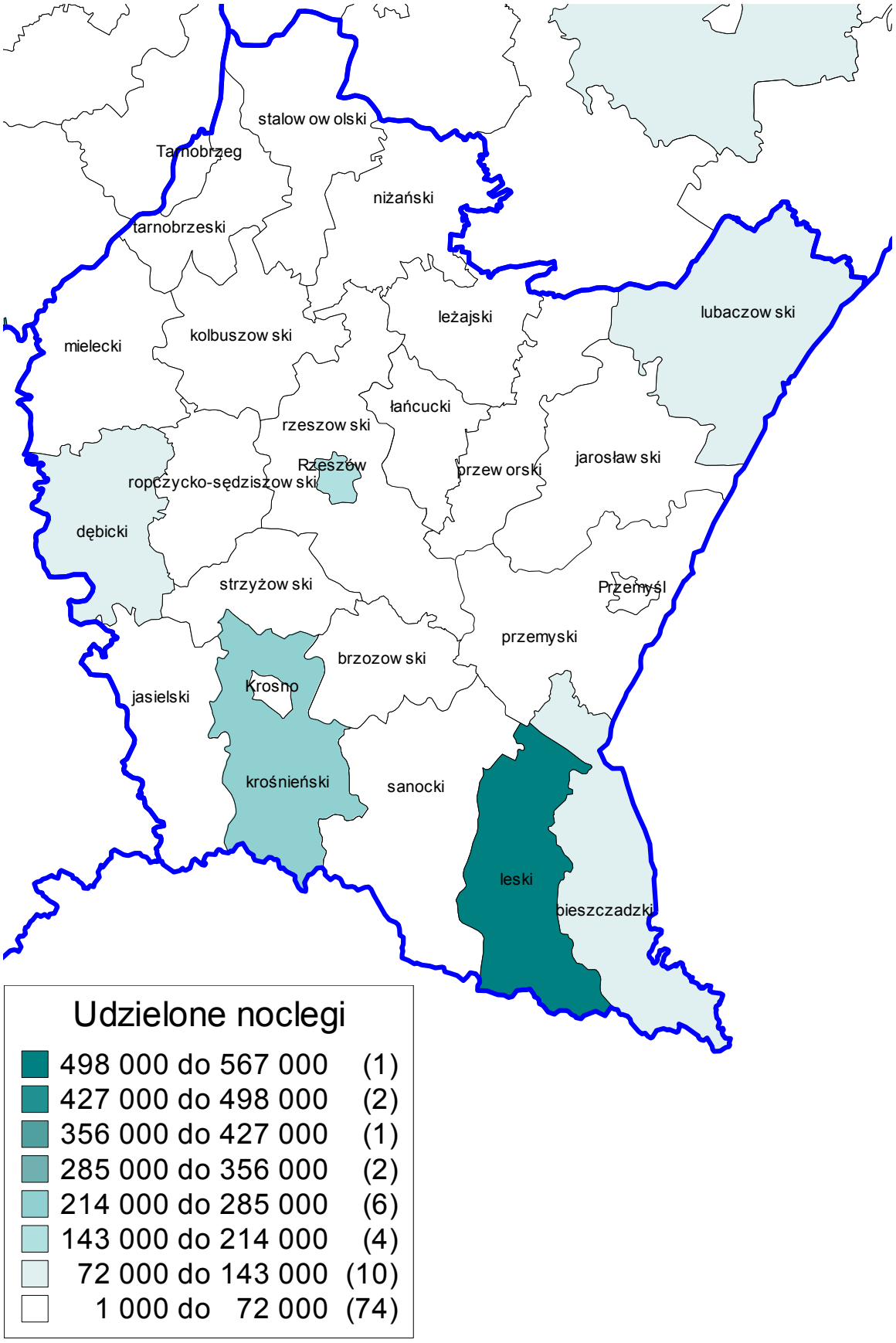

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 10. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie podlaskim

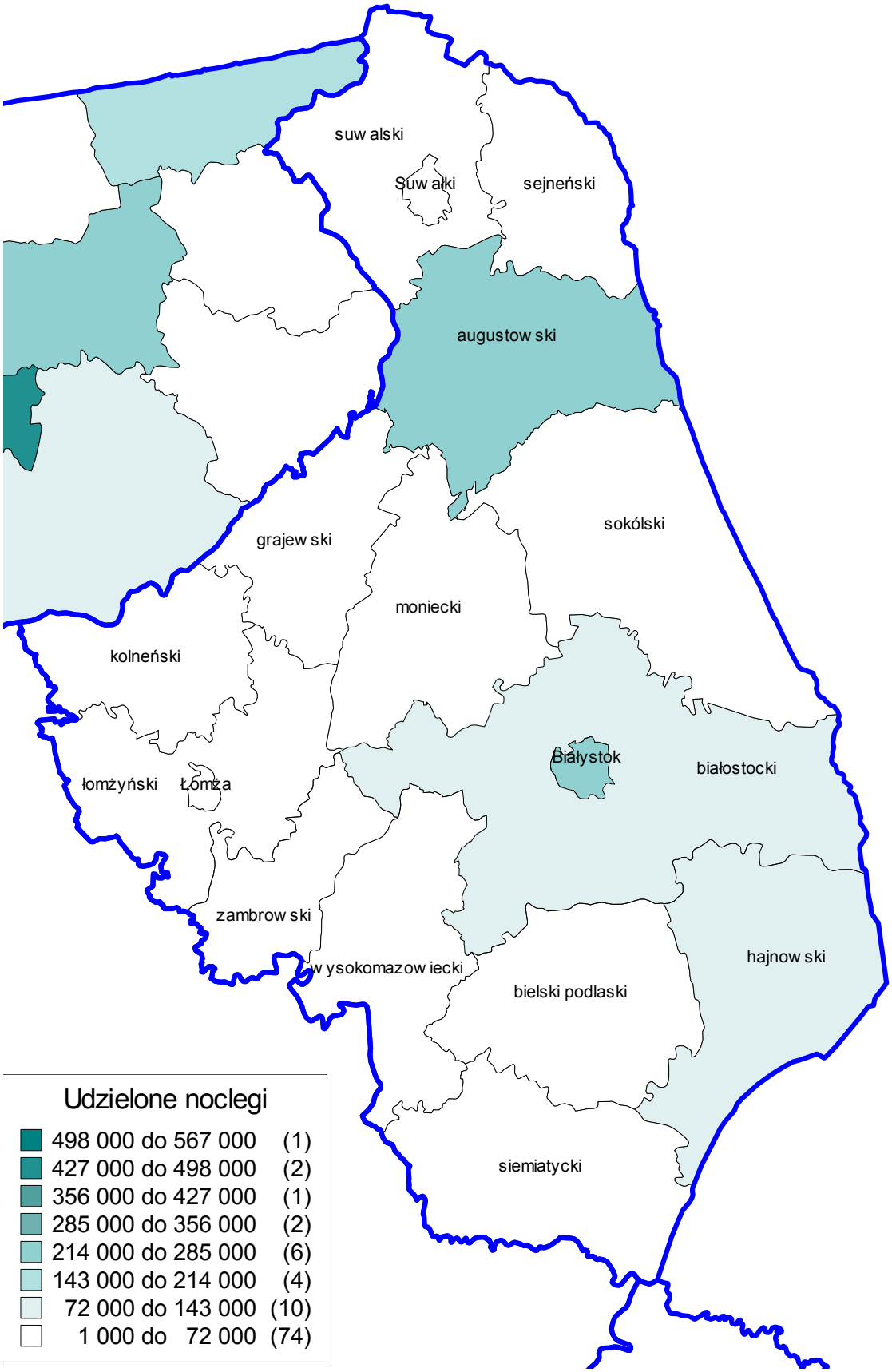

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 11. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie świętokrzyskim

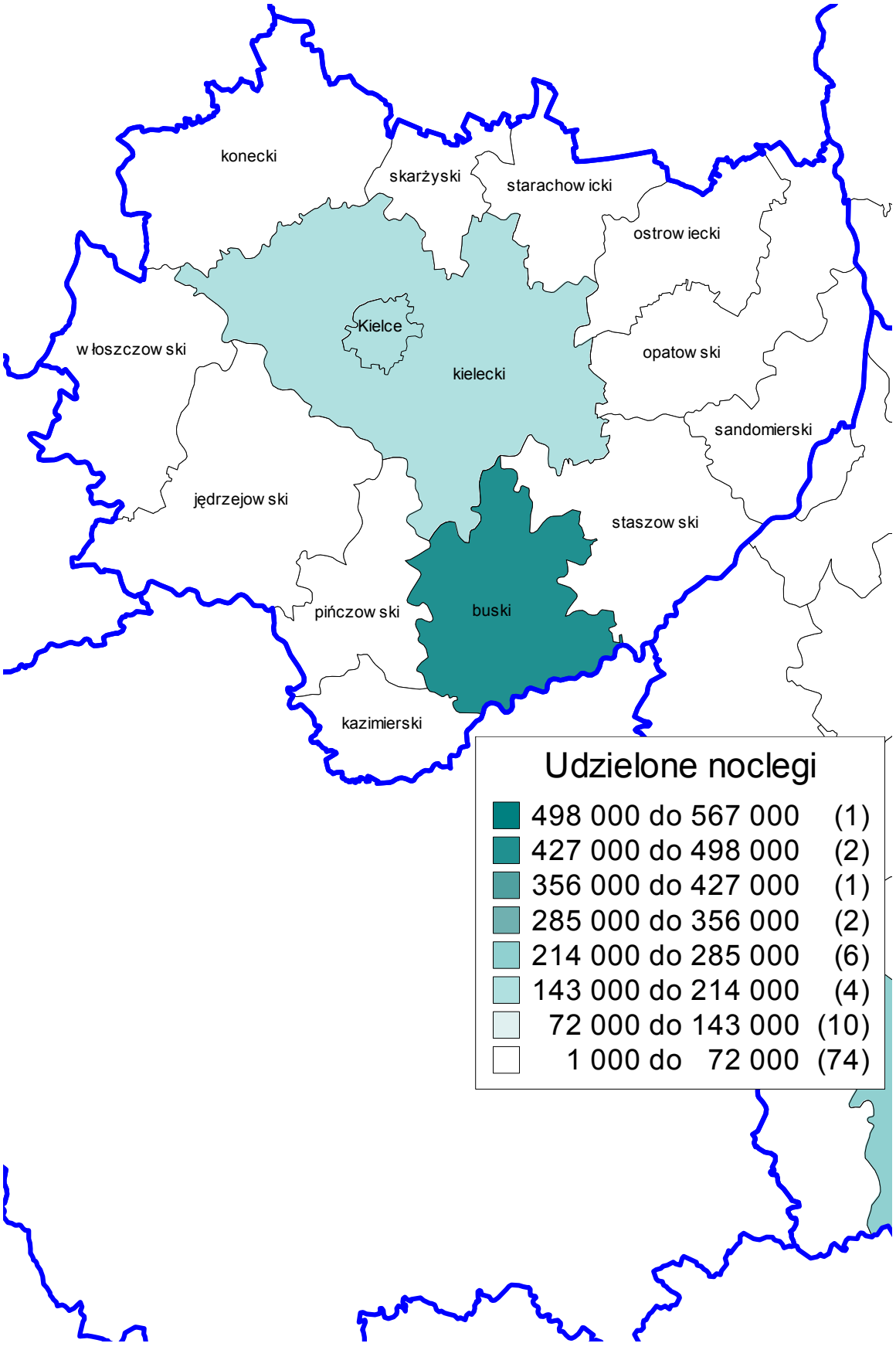

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 12. Udzielone noclegi w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie warmińsko-mazurskim

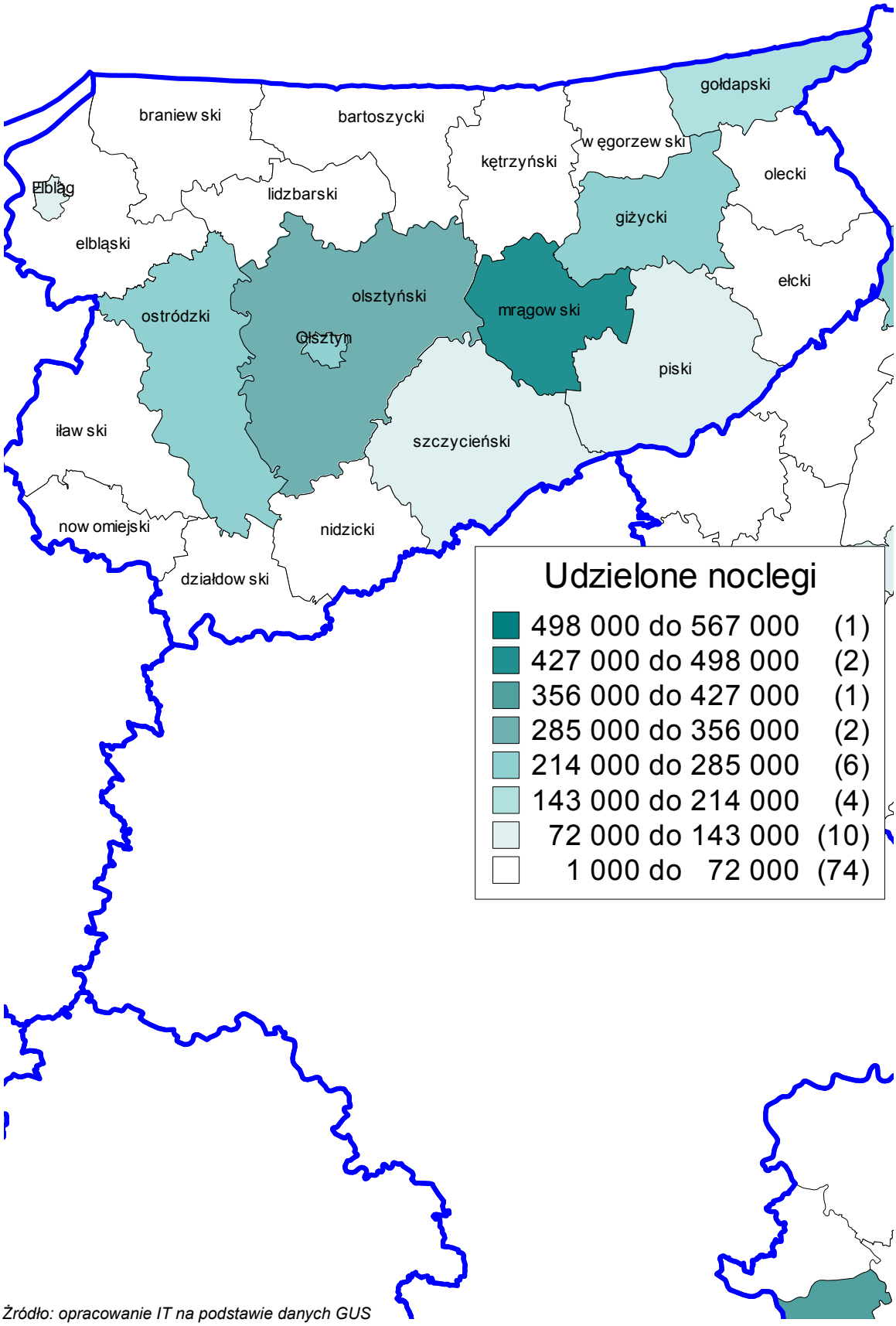

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 13. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w powiatach Polski Wschodniej

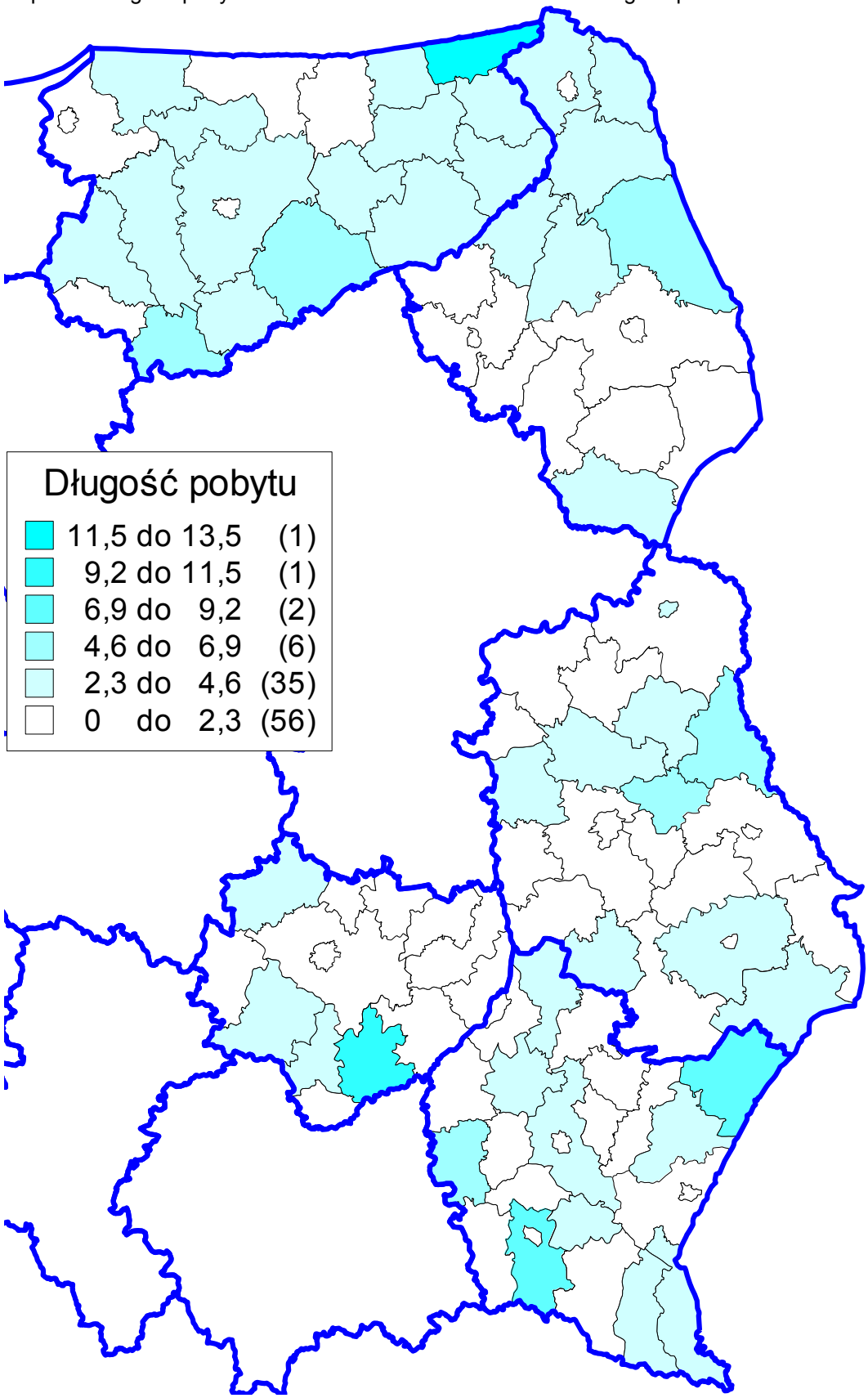

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 14. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie lubelskim

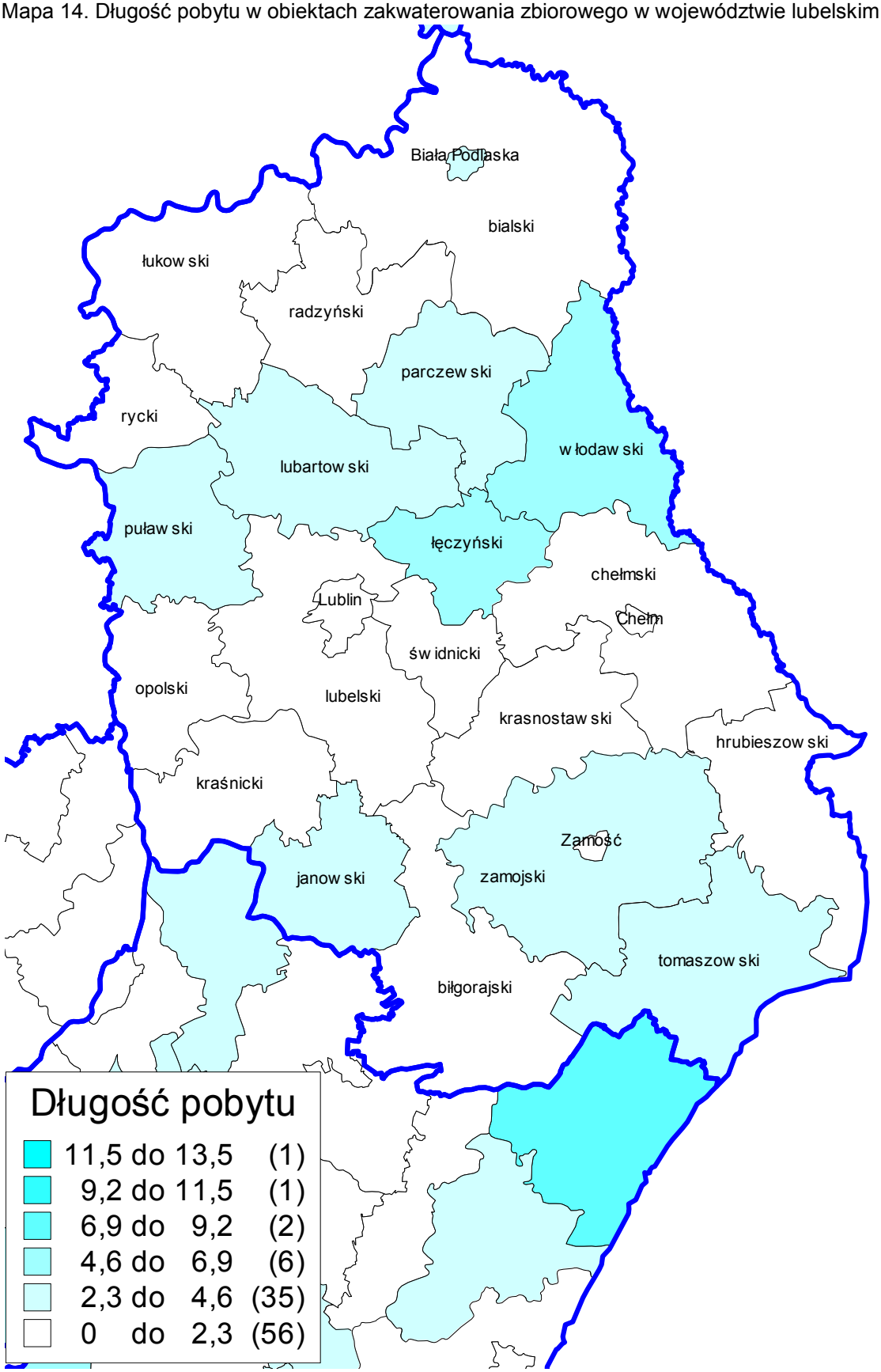

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 15. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie podkarpackim

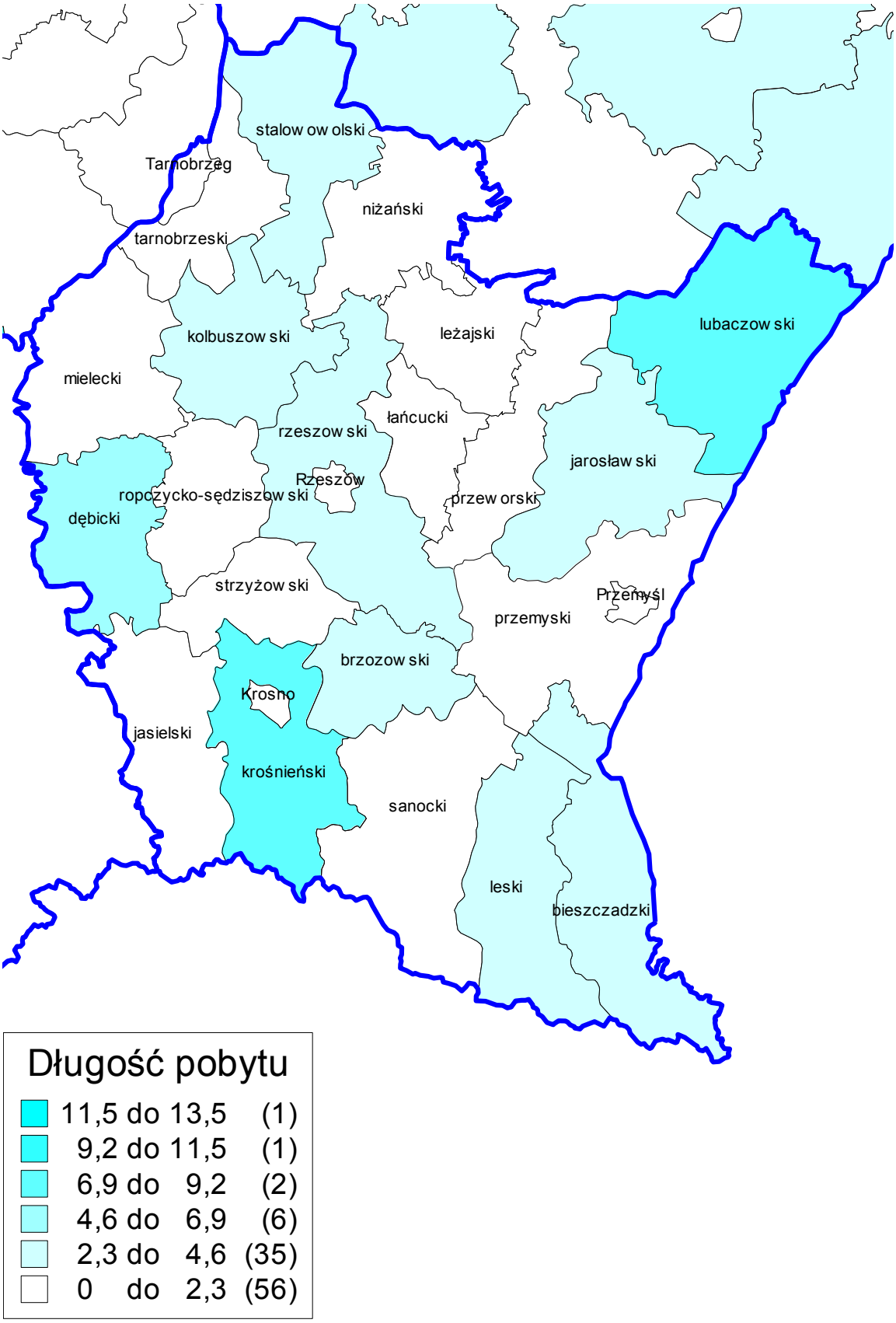

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 16. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie podlaskim

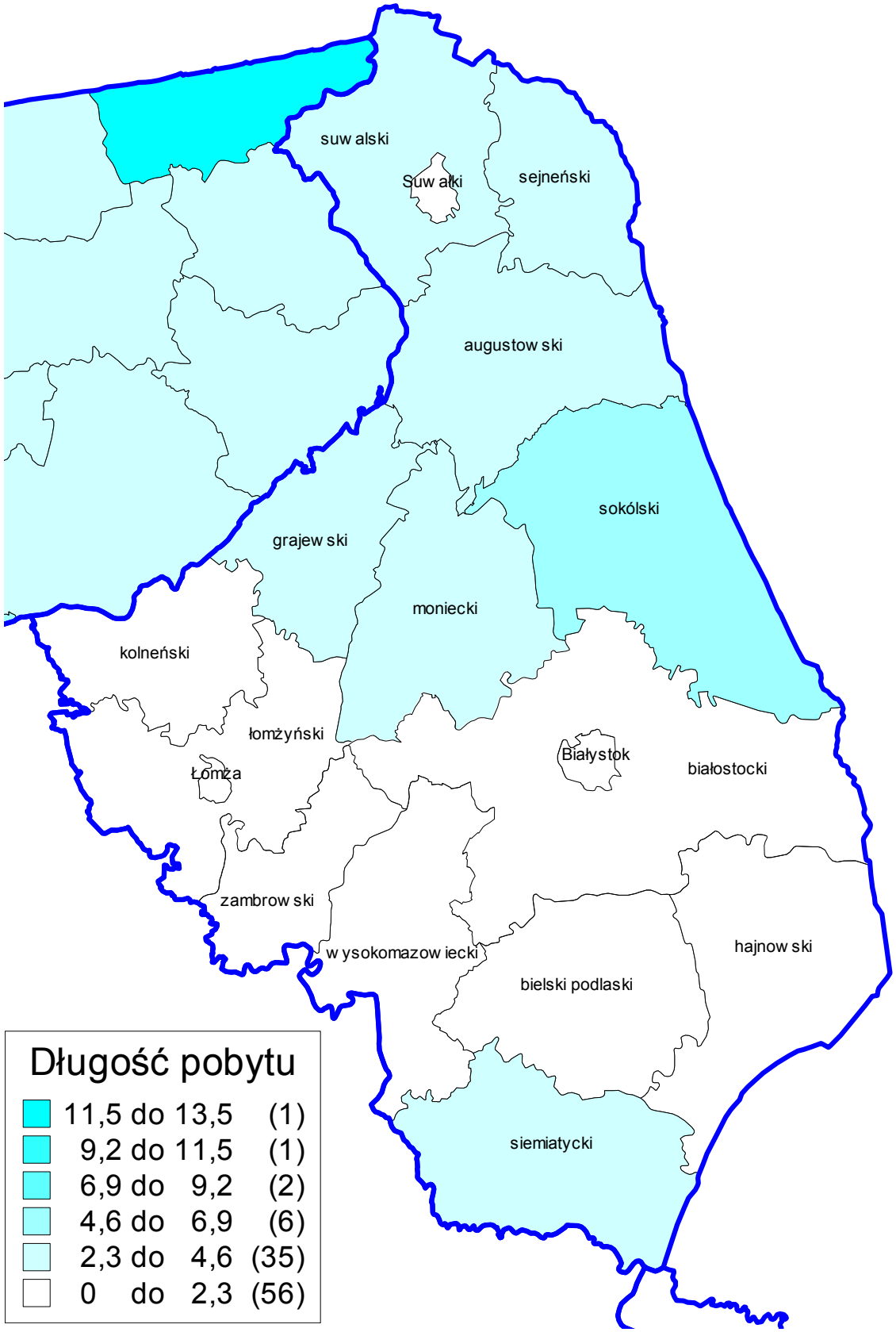

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 17. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie świętokrzyskim

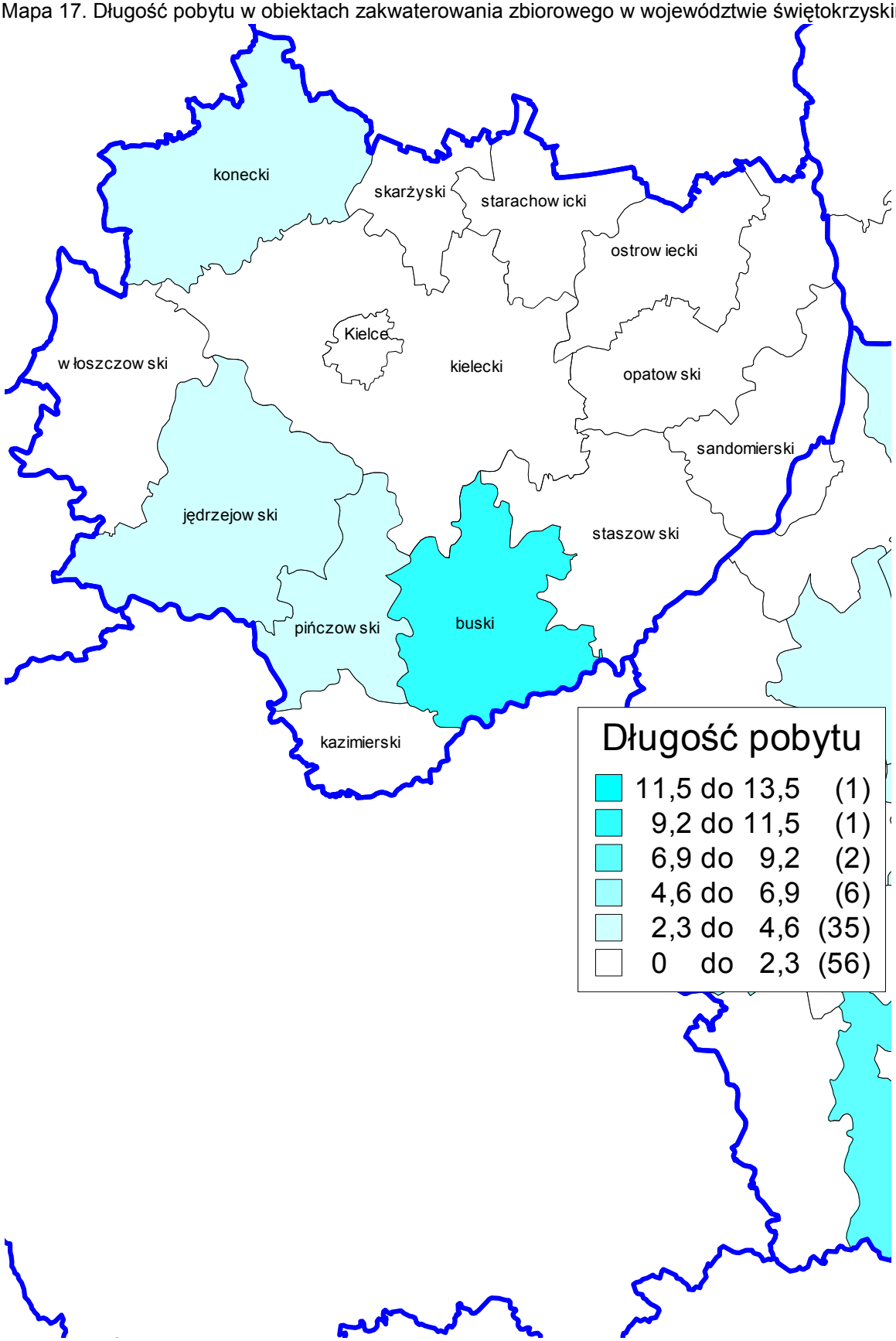

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 18. Długość pobytu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w województwie warmińsko-mazurskim

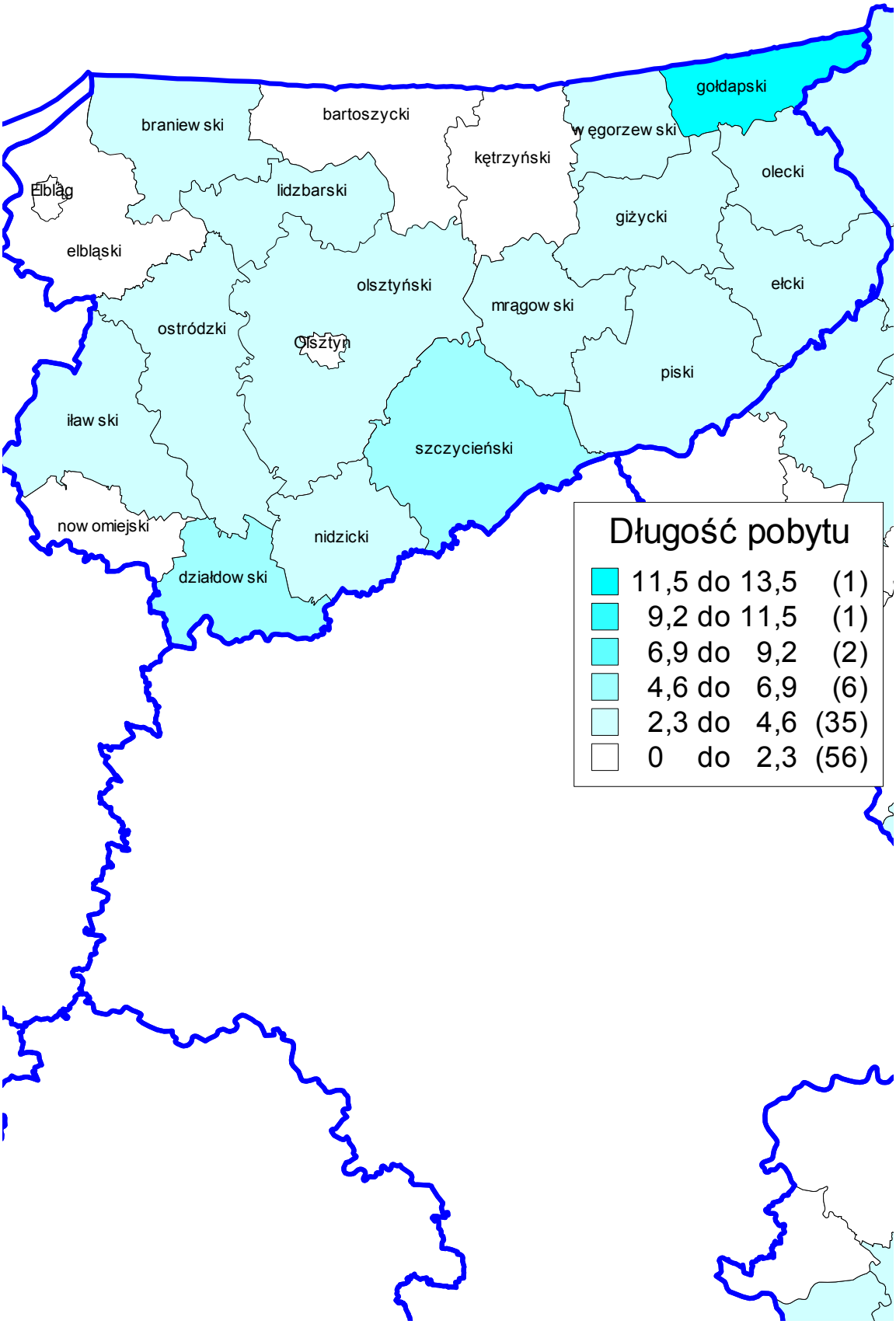

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 19. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w powiatach Polski Wschodniej

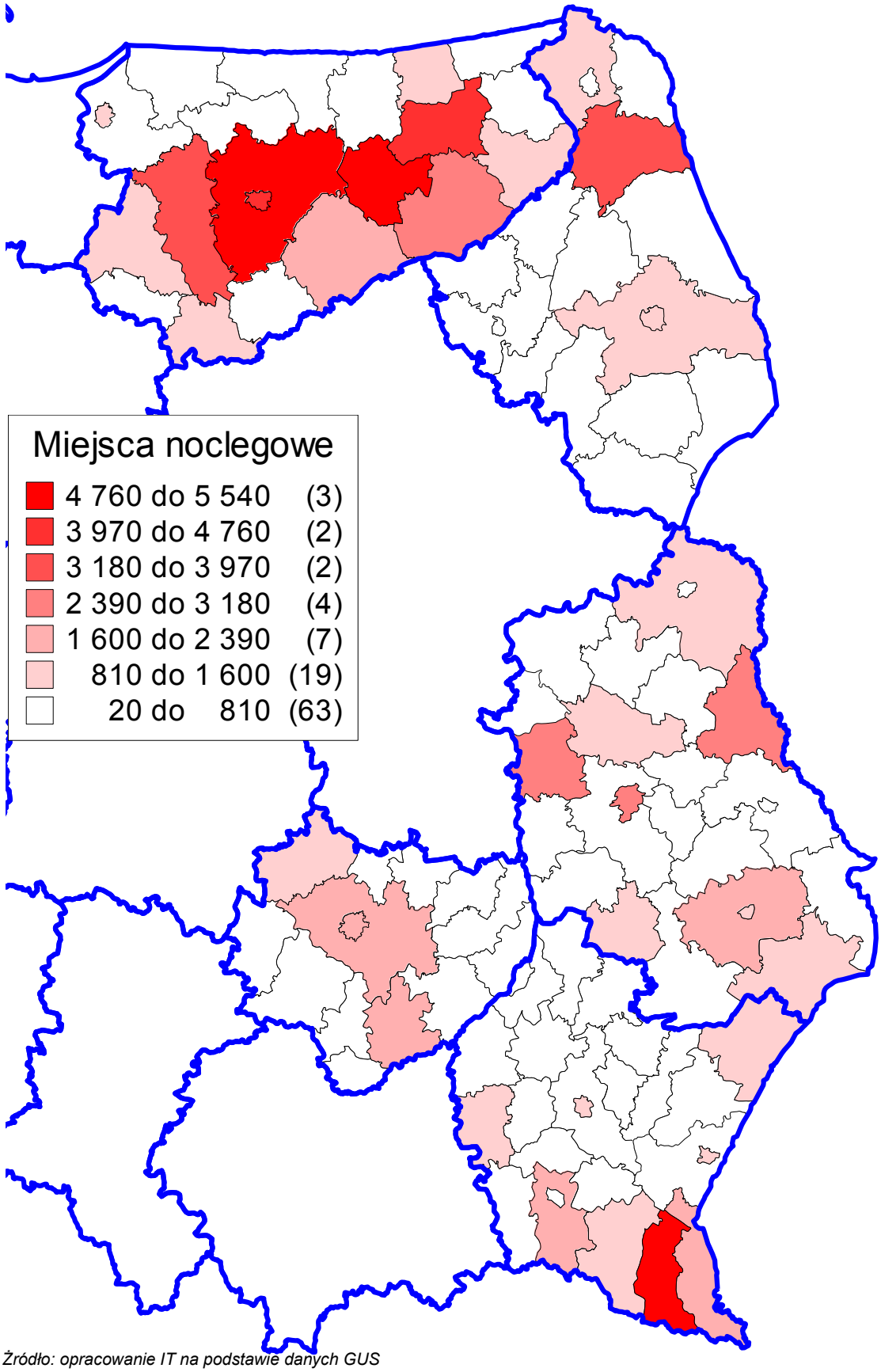

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 20. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie lubelskim

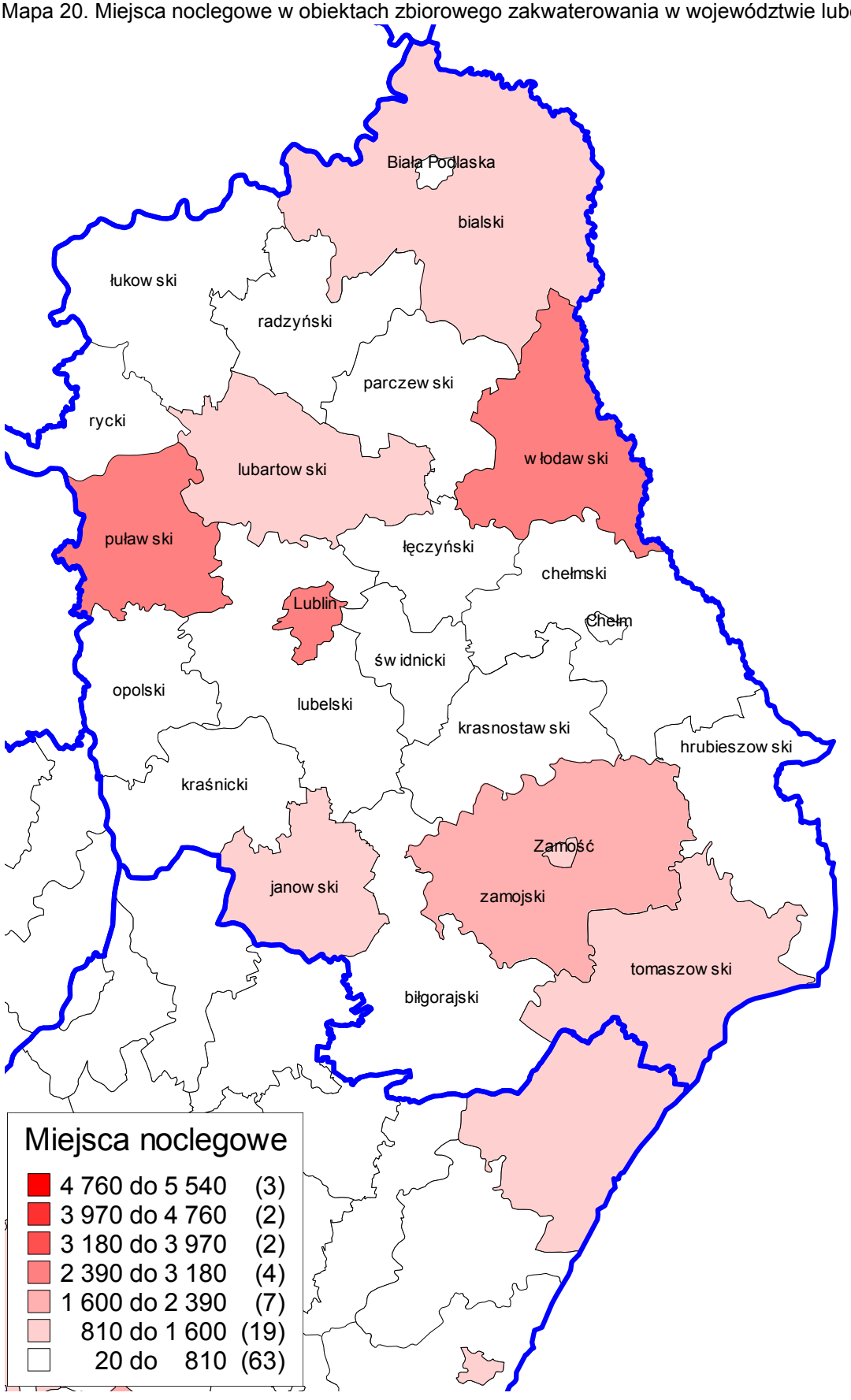

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 21. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie podkarpackim

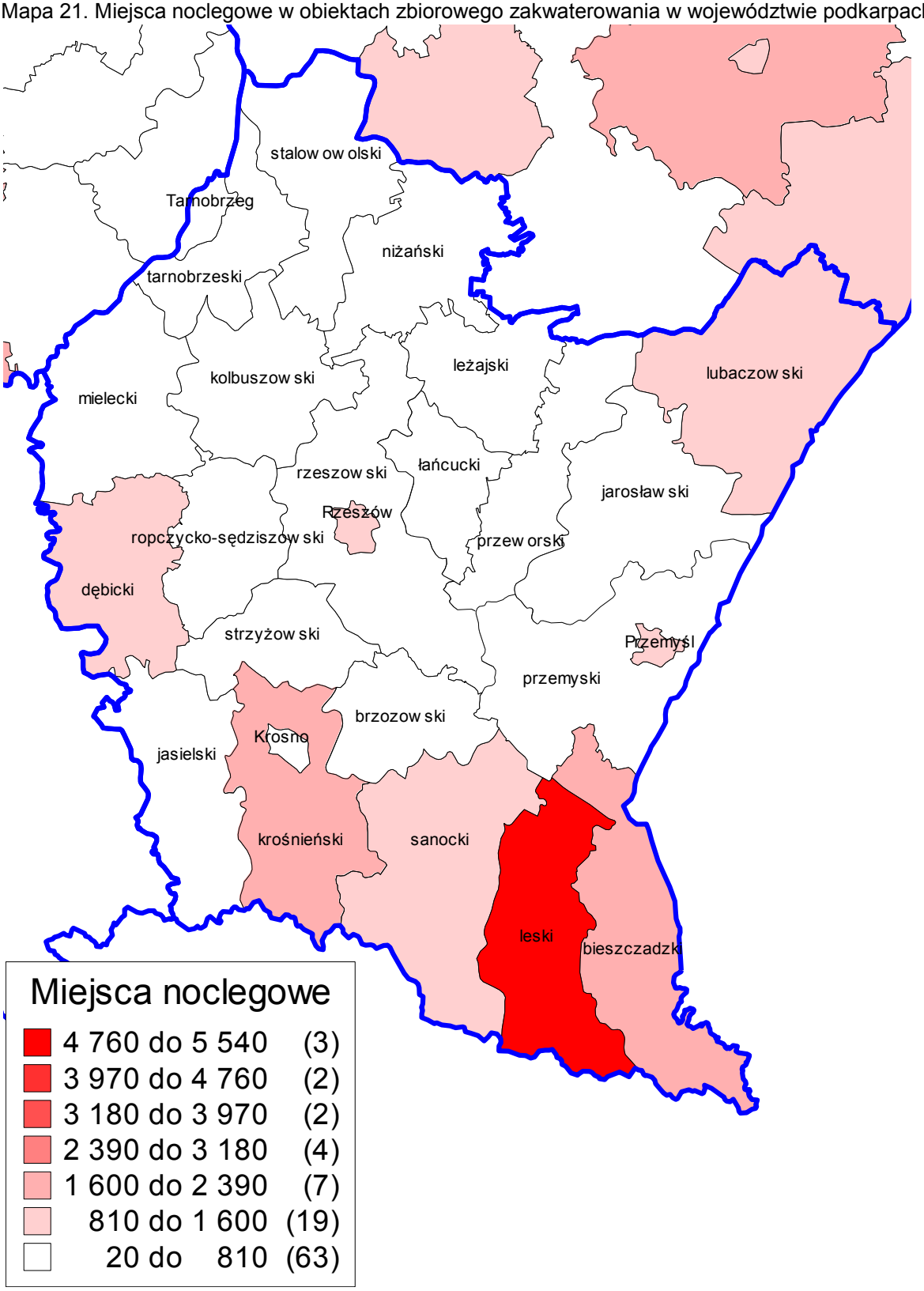

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 22. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie podlaskim

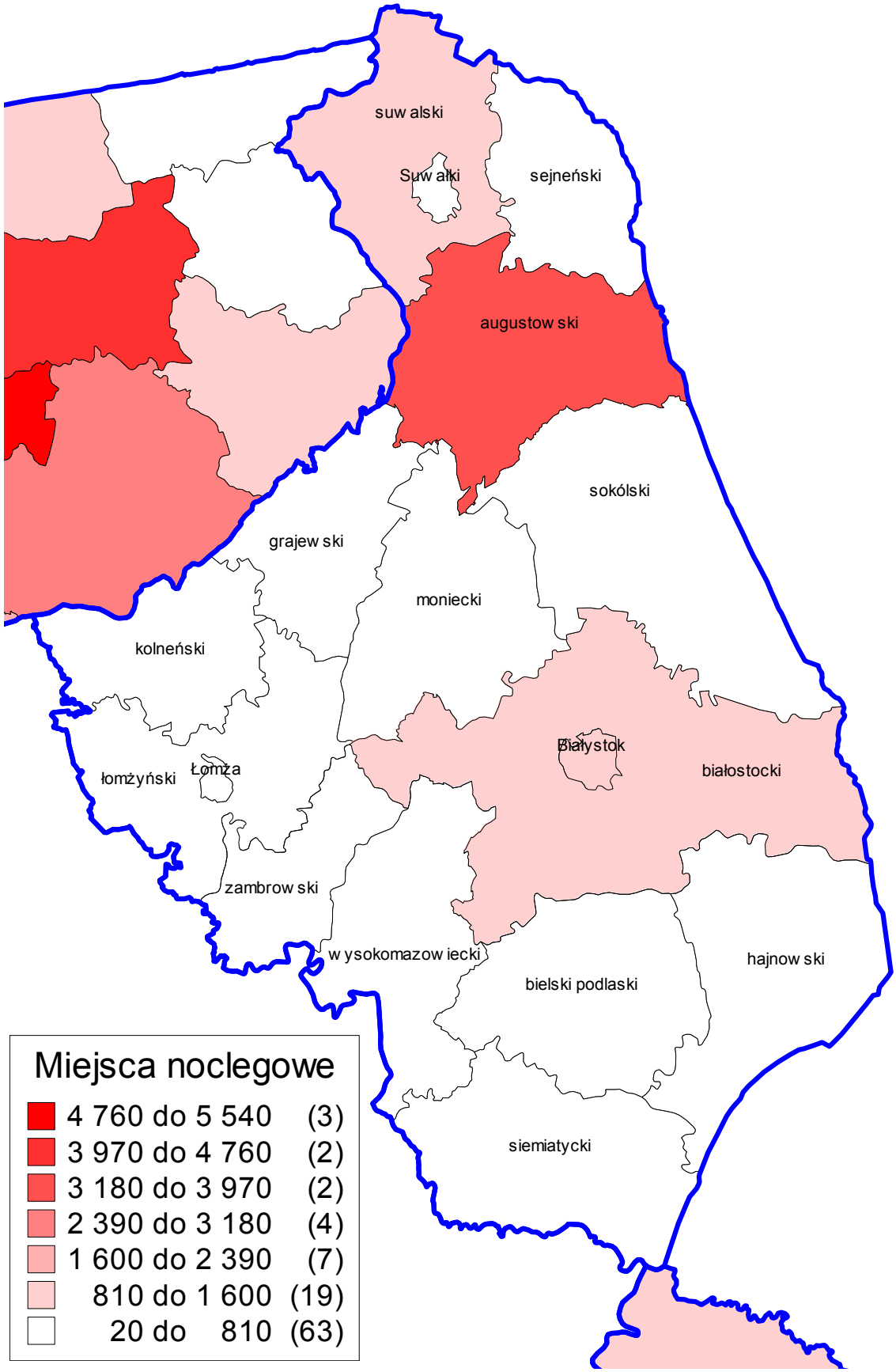

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 23. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie świętokrzyskim

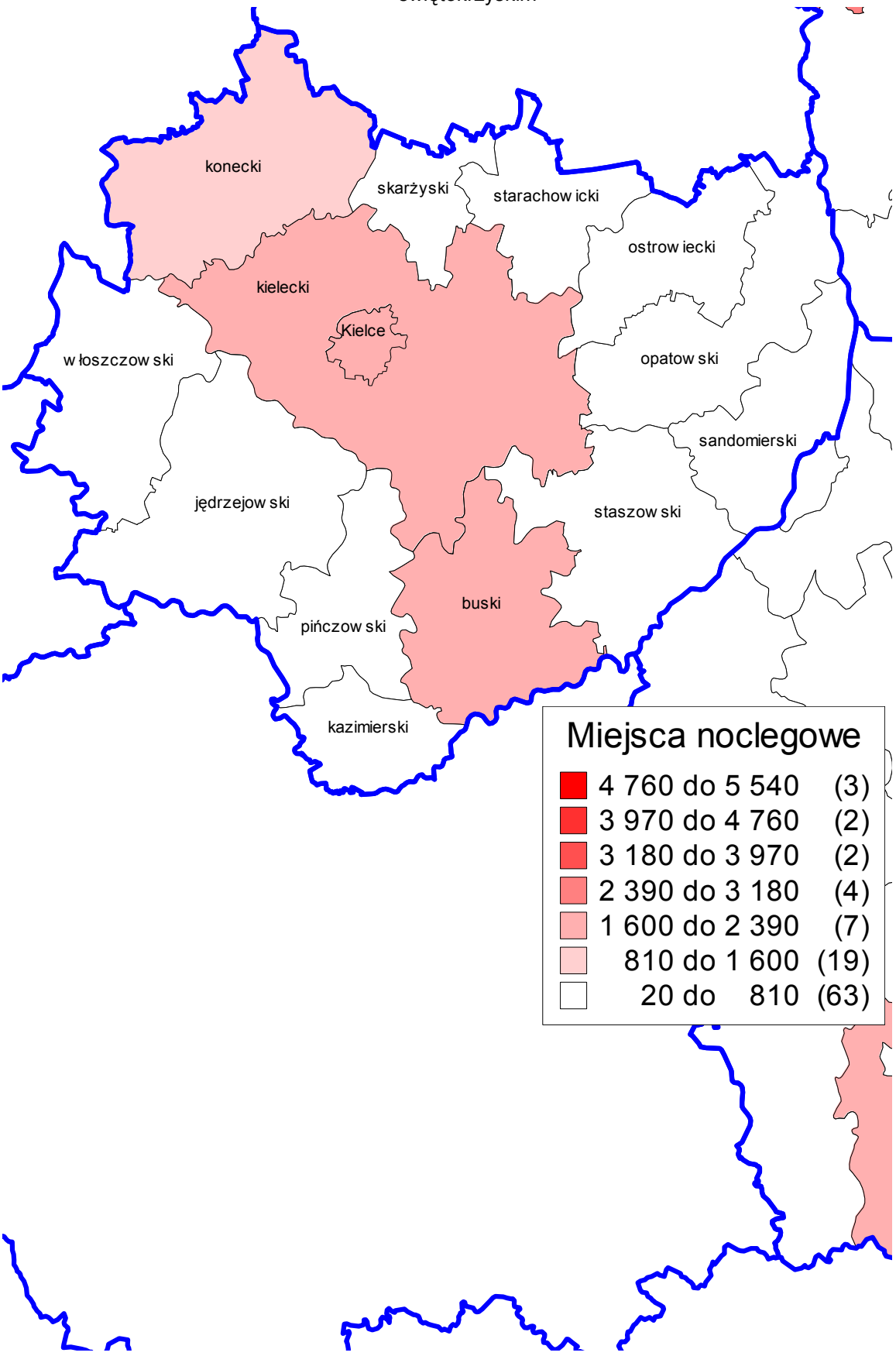

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 24. Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie warmińsko-mazurskim

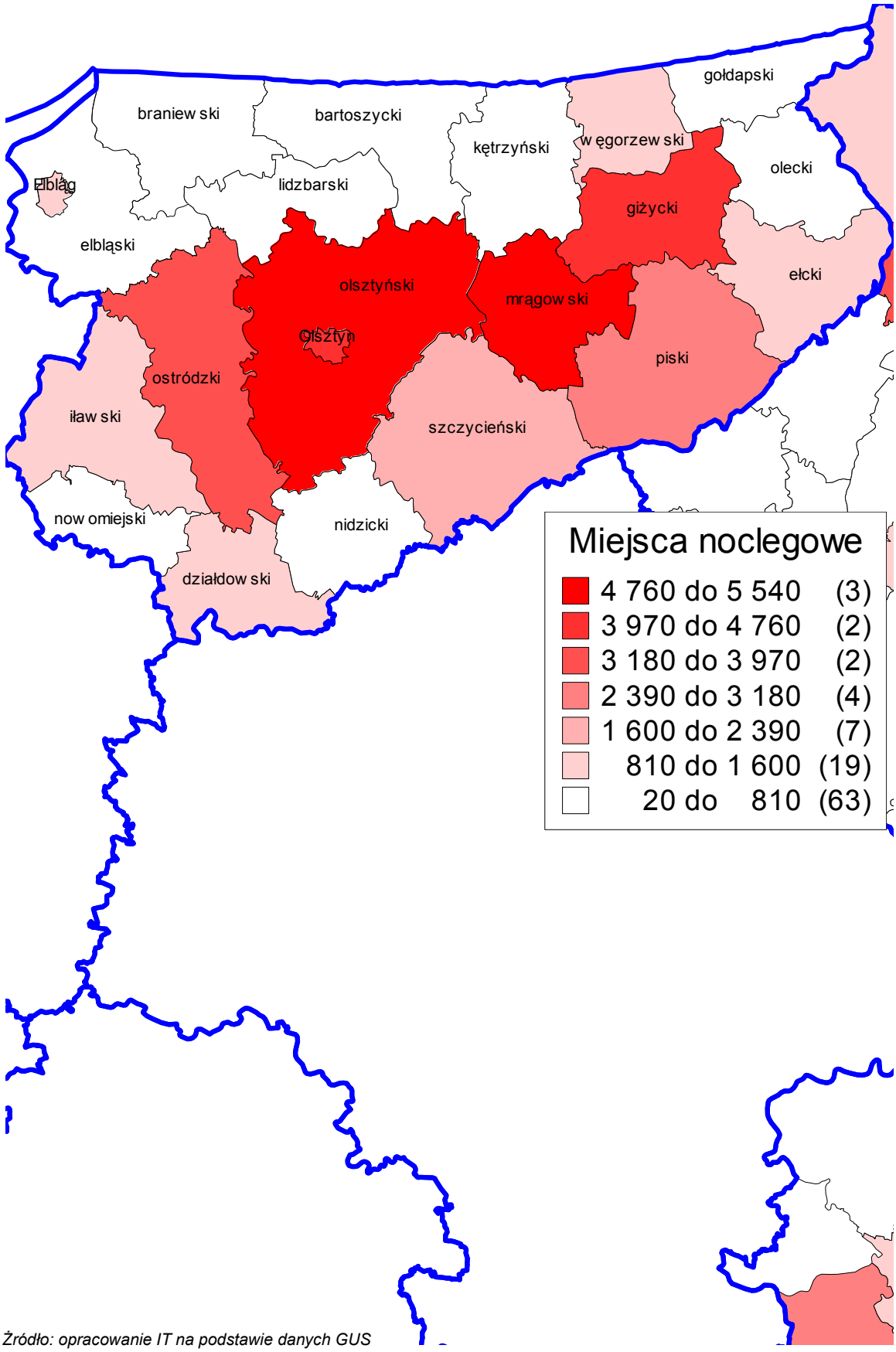

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 25. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w powiatach Polski Wschodniej

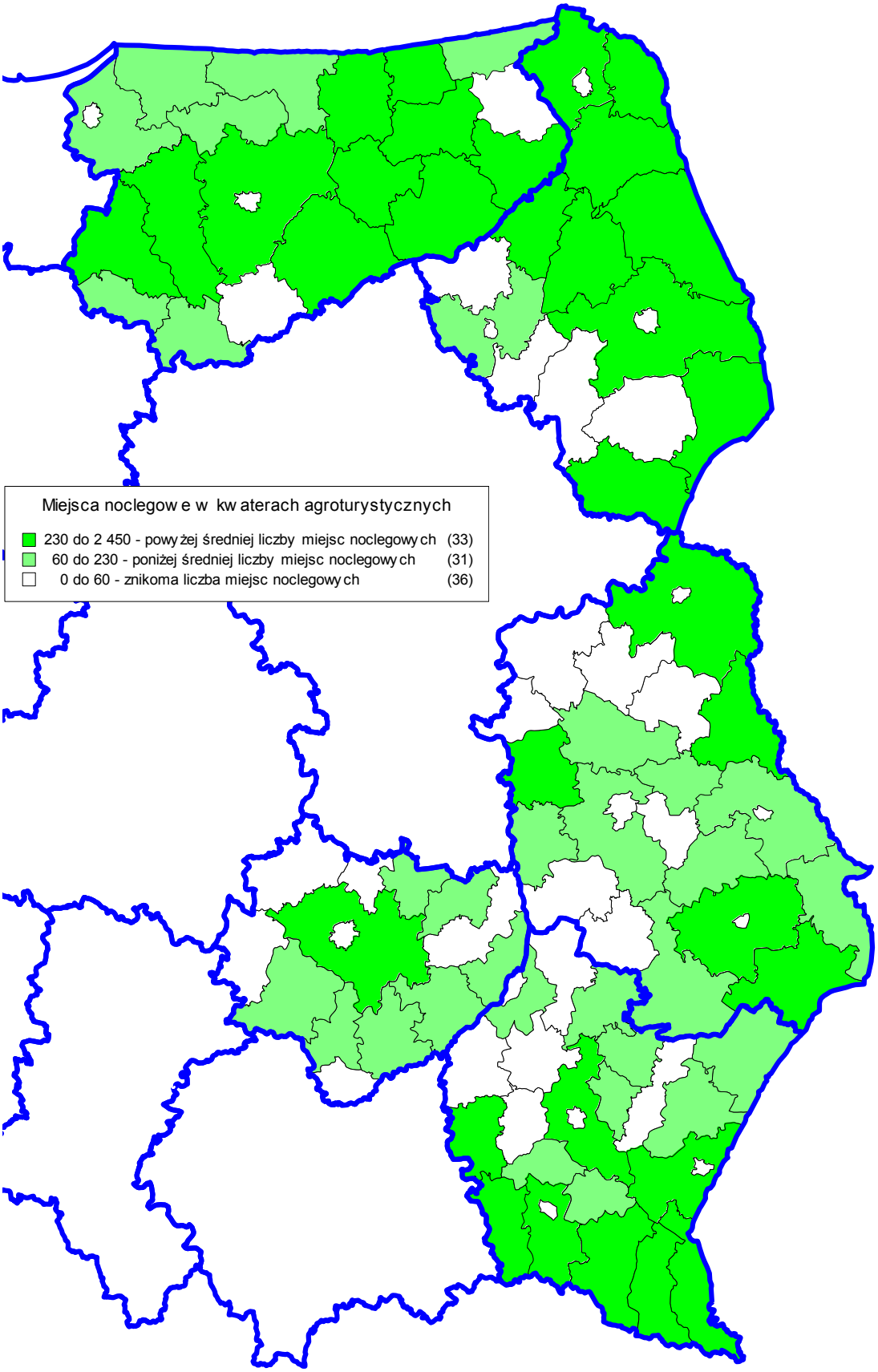

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 26. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w województwie lubelskim

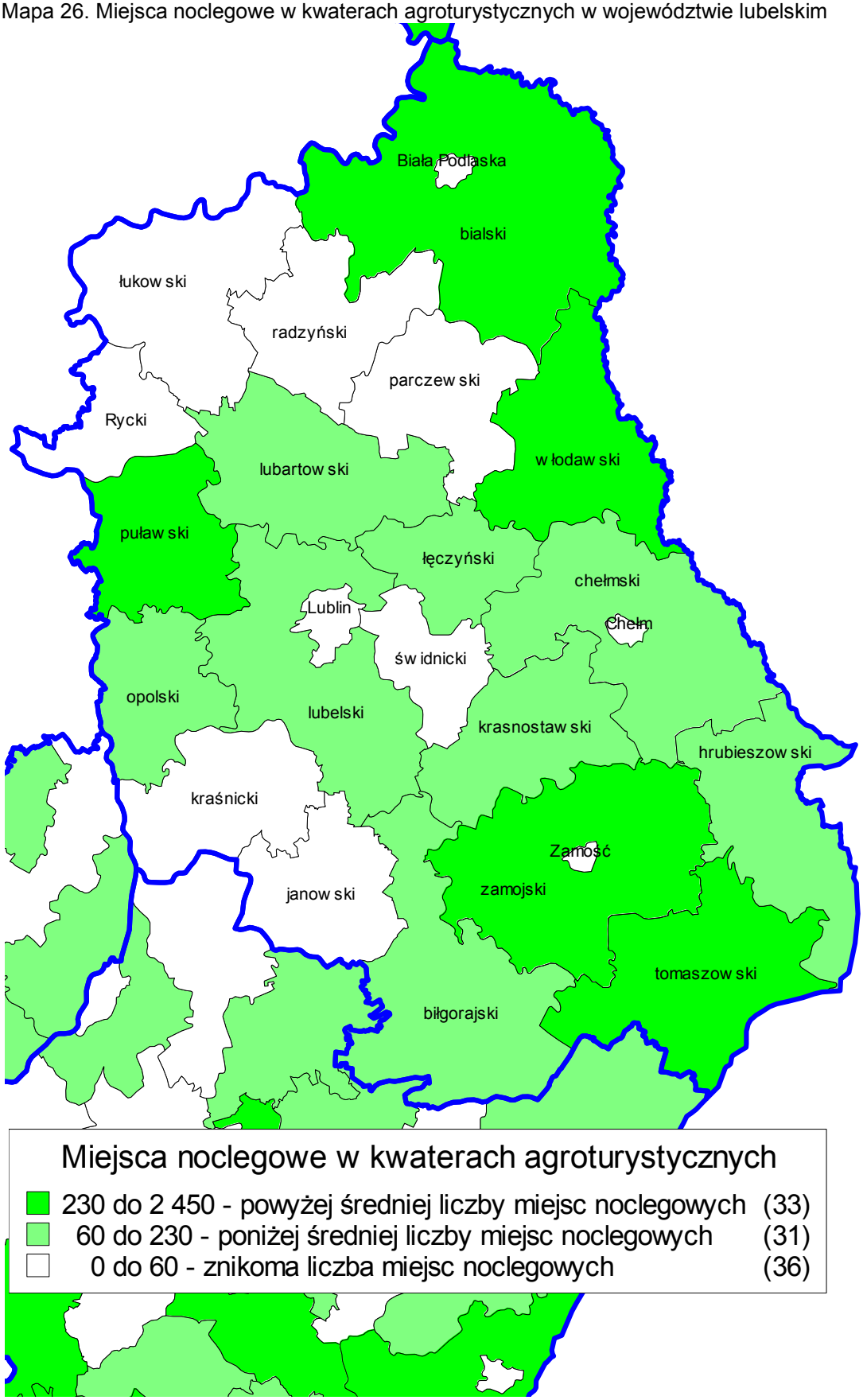

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 27. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w województwie podkarpackim

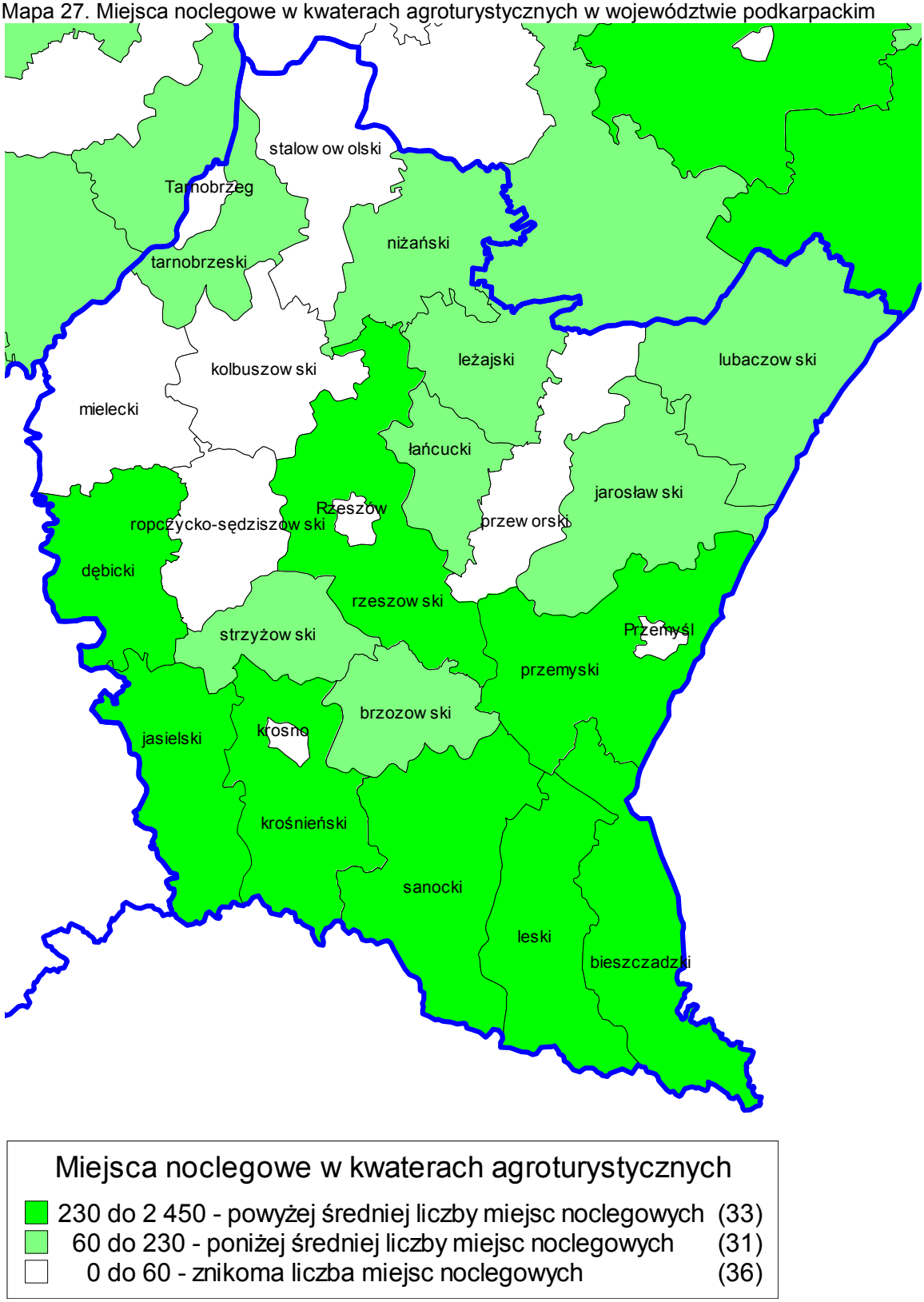

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 28. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w województwie podlaskim

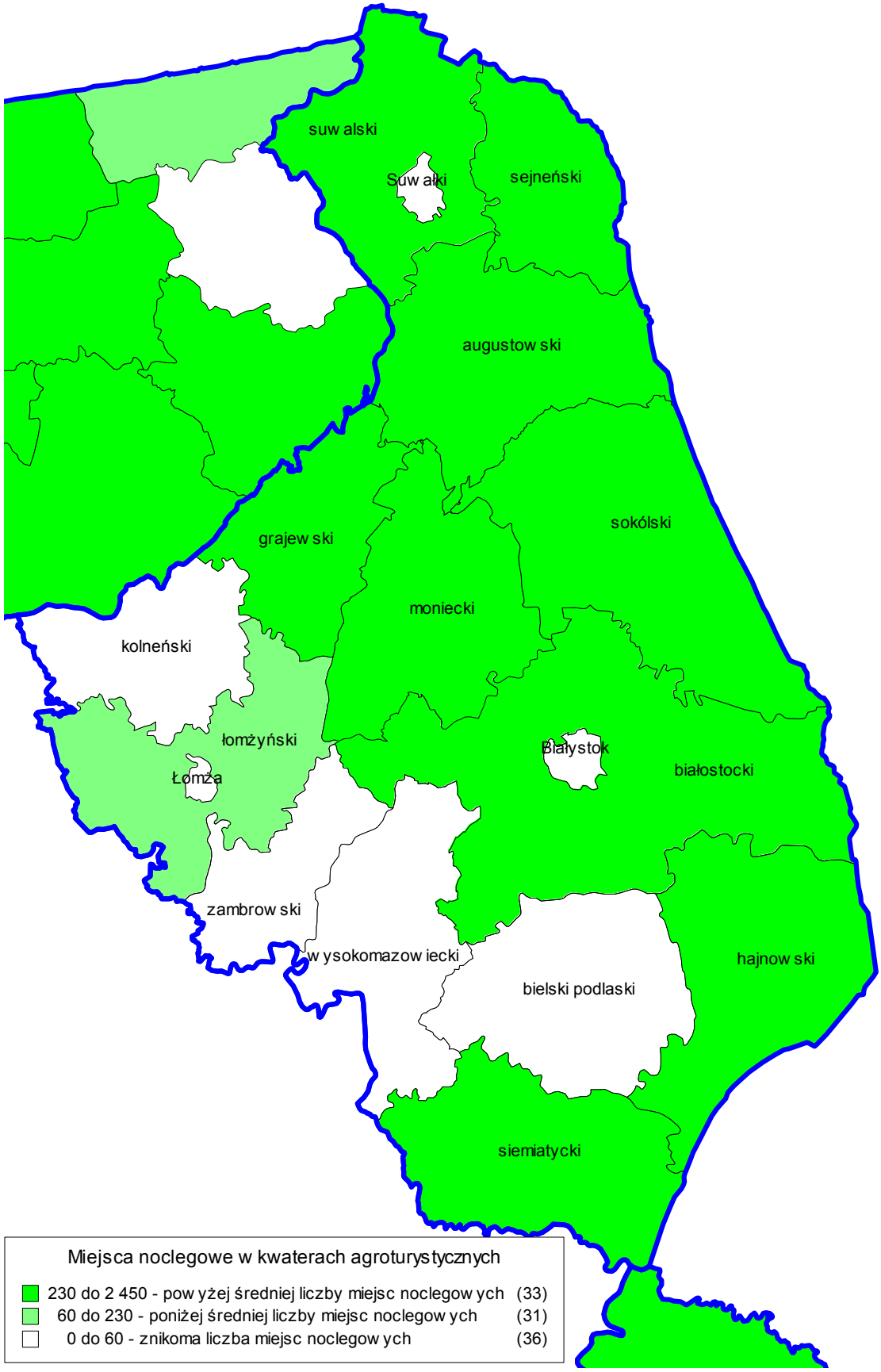

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 29. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w województwie świętokrzyskim

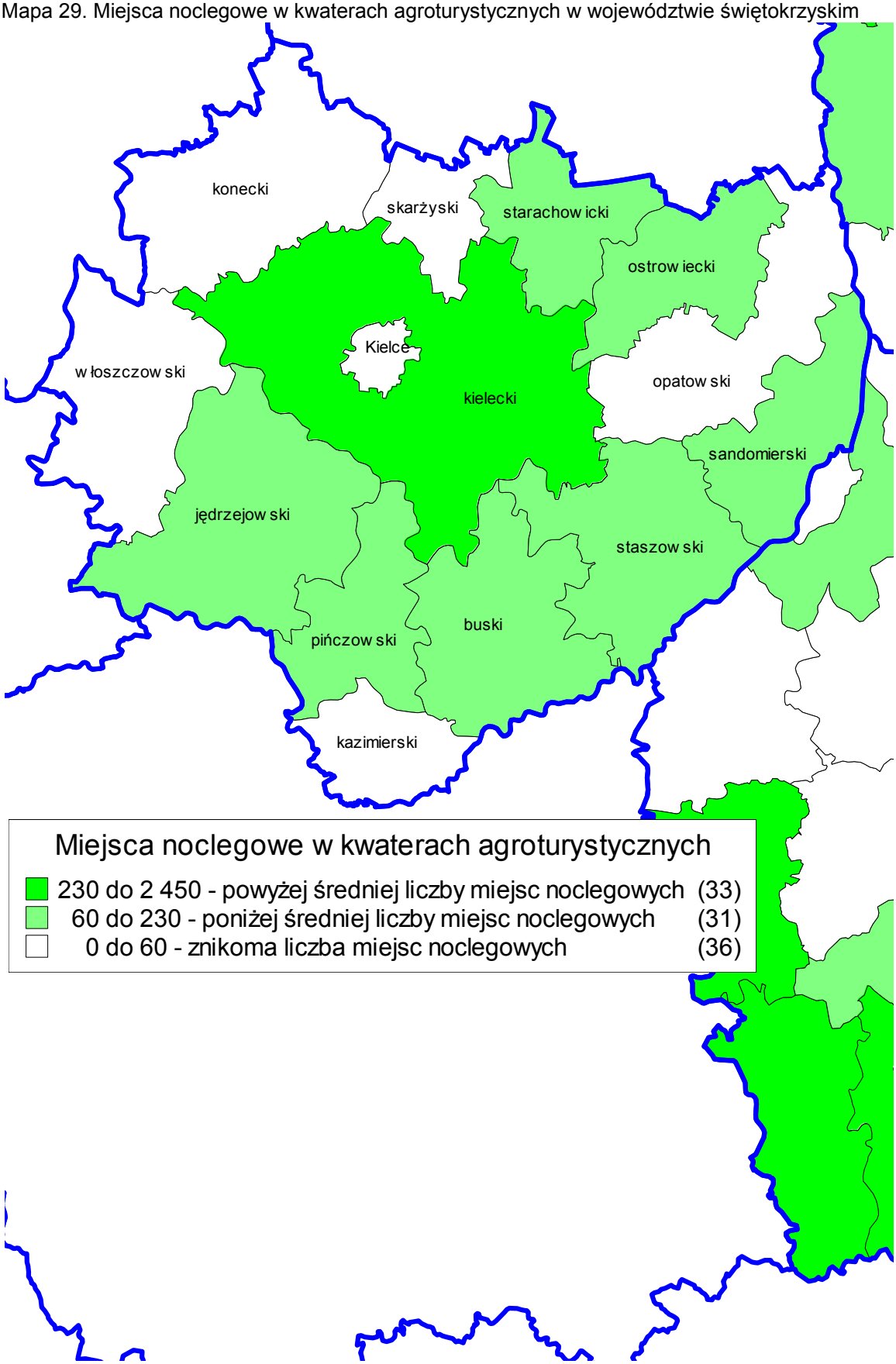

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS

Mapa 30. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w województwie warmińsko-mazurskim

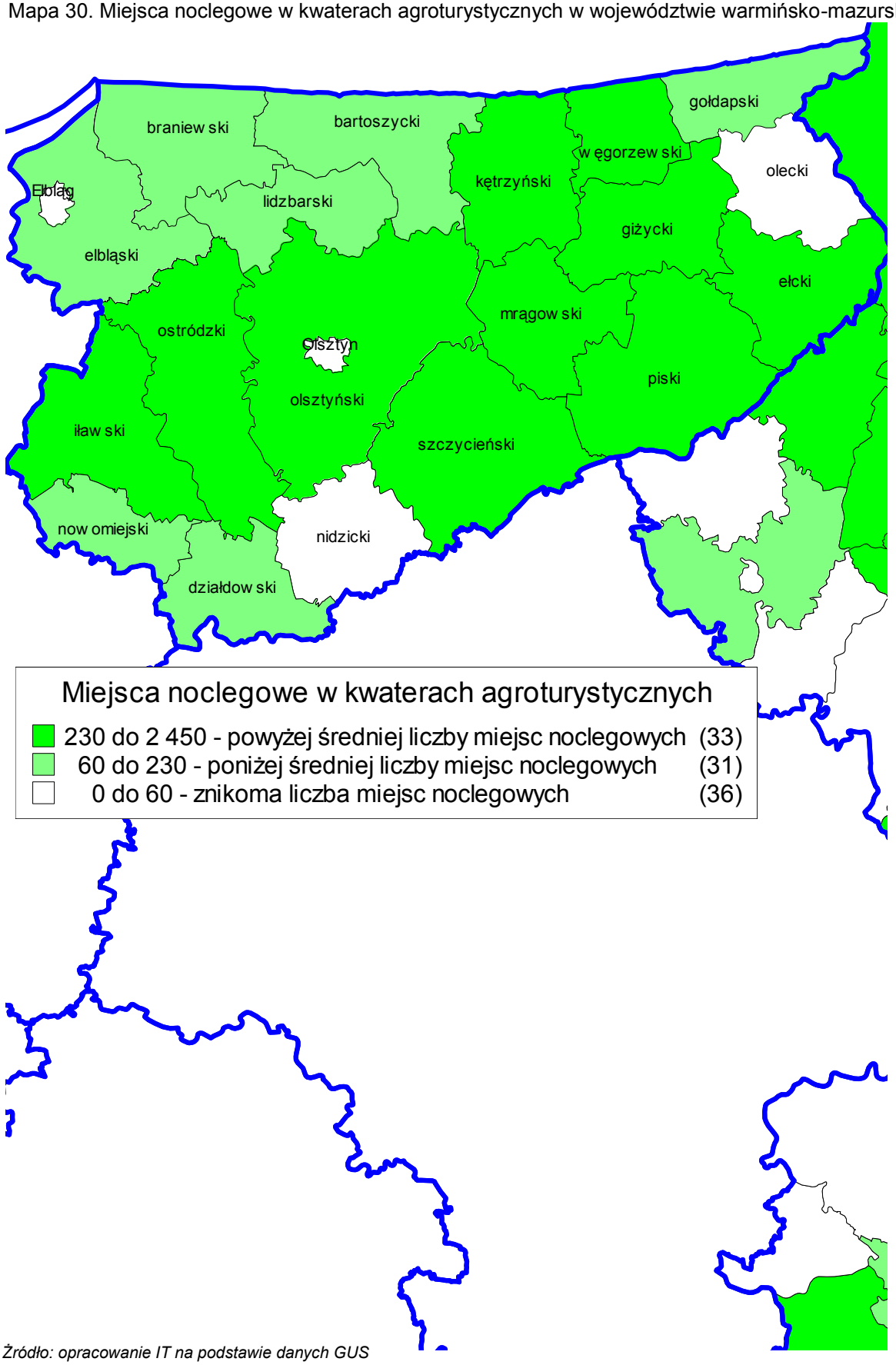

Źródło: opracowanie IT na podstawie danych GUS